М.В. Лемак, В.Ю. Петрище

ПСИХОЛОГУ ДЛЯ РОБОТИ:

ДІАГНОСТИЧНІ МЕТОДИКИ

ЗМІСТ

ВСТУП 3

1. Методики вивчення особливостей нервової системи 6
   1.1. Методика "Вивчення властивостей нервової системи" [21] 6
   1.2. Визначення властивостей нервової системи за психомоторними показниками (теппінг-тест) [52] 6
   1.3. Методика "Прогноз" (оцінка рівня нервово-психічної стійкості за В. Бодровим) [23] 12
2. Методики вивчення і оцінки особливостей пам'яті 17
   2.1. Визначення опосередкованого запам'ятовування за методикою Л. Виготського [49] 17
   2.2. Визначення продуктивності запам'ятовування за методикою О. Лурії "Піктограми" [25] 17
   2.3. Визначення обсягу оперативної пам'яті за методикою Е. Крепеліна "Рахунок" [35] 19
   2.4. Дослідження образної пам'яті [52] 19
   2.5. Дослідження логічної та механічної пам'яті [52] 20
3. Методики вивчення особливостей уваги 22
   3.1. Визначення точності уваги за методикою К. Іванова-Смоленського "Коректурна проба" [3] 22
   3.2. Методика "Червоно-чорна таблиця" [55] 24
   3.3. Оцінка уваги (методика Мюнстенберга) [41] 25
   3.4. Методика визначення рівня уваги й самоконтролю [25] 26
   3.5. Визначення обсягу уваги (кількості об'єктів, що сприймаються одночасно) [52] 26
   3.6. Визначення особливостей переключення уваги [52] 27
   3.7. Методика дослідження концентрації уваги (тест Торндайка) [20] 28
4. Методики вивчення і оцінки особливостей мислення 31
   4.1. Методика дослідження аналітичності мислення "Числові ряди" Крепеліна [31] 31
   4.2. Методика визначення інтелектуальної лабільності [17] 32
   4.3. Методика визначення стилю навчання й мислення [47] 36
   4.4. Методика визначення стилю мислення А. Харрісона та Р. Бремсона [2] 41
   4.5. Дослідження впливу установки на спосіб розв'язання задач [31] 45

5. Методики діагностики деяких психічних станів особистості 49
5.1. Методика "Шкала тривожності" Тейлора [41] 59
5.2. Методика дослідження вольової саморегуляції А. Звєрькова та Є. Ейдмана [33] 63
5.3. Міні-мульт [15] 67
5.4. Методика дослідження соціальної адаптованості [26] 73
5.5. Тест "Визначення особистісної адаптованості школярів" [1] 74
5.6. Методика "Самооцінка психічних станів" (за Г. Айзенком) [39] 76
5.7. Опитувальник САН [45] 78
5.8. Вивчення егостанів (методика модифікована та адаптована Г. Партико та Г. Кучерявою) [23] 80
5.9. Визначення показників та форм агресії за методикою А. Басса та А. Дарки (адаптація О. Осницького) [36] 82
5.10. Методика дослідження соціально-психологічної адаптації К. Роджерса - Р. Даймонда [52] 85
5.11. Тест шкільної тривожності Філіпса [3] 90
5.12. Багатошкальний опитувальник дитячої тривожності (БОДТ) [43] 94
5.13. Виявлення схильності до емпатії(за методикою 1. Юсупова) [31] 118
5.14. Діагностика вад особистісного розвитку (ДВОР) (за З. Карпенко) [1] 121
5.15. Діагностика емпатії(А. Меграбян, М. Епштейн) [11] 124
5.16. Методика виявлення групи ризику [48] 127
5.17. Дослідження наполегливості [33] 130
5.18. Дослідження імпульсивності (В. Лосєнков) [33] 132
5.19. Методика дослідження вольової організації особистості (А. Хохлов) [31] 137
5.20. Методика визначення ступеня прояву депресії [40] 143
5.21. Шкала депресії (Т. Балашова) [6] 145
5.22. Тест на виявлення суїцидальних намірів (Н. Шавровська, О. Гончаренко, І. Мельникова) [54] 147
5.23. Методика виявлення схильності до неадекватної поведінки [32] 152
6. Методики вивчення темпераменту особистості 158
6.1. Тест *Я.* Стреляу [55] 165
6.2. Опитувальник структури темпераменту В. Русалова [16] 171
6.3. Методика РЕ1Ч (Ганс і Сибіла Айзенки) [15] 177
6.4. Визначення типу темпераменту за методикою Г. Айзенка [52] 182
6.5. Анкета вивчення комунікативності [21] 186
7. Методики вивчення характеру особистості 188
7.1. Методика дослідження характеру особистості [52] 194
7.2. Самооцінка характеру методом оціночних шкал [9] 197
7.3. Методика визначення самооцінки [13] 199

7.4. Тест "Самооцінка організованості" [49] ... 201
7.5. Тест "Дізнайся про себе" [36] ... 202
7.6. Дослідження схильності до ризику (за О. Шмельовим) [33] ... 206
8. Методики вивчення здібностей та інтелекту ... 210
8.1. Виявлення та оцінка комунікативних та організаторських схильностей (КОС-1) [31] ... 217
8.2. Таблиці Равена (шкала прогресивних матриць) [55] ... 221
8.3. Методика визначення загальних розумових здібностей (за Р. Вандерлік) [33] ... 284
8.4. Методика вивчення рівня невербальної креативності (за П. Торренсом) [33] ... 293
8.5. Тест інтелекту Р. Кеттелла [17] ... 297
8.6. Тест "Креативність" [16] ... З 19
8.7. Шкільний тест розумового розвитку (НДІ загальної та педагогічної психології АПН) [51] ... 326
8.8. Тест "Вивчення рівня пізнавальної активності учнів" (Б. Пашнєв) [34] 340
8.9. Опитувальник особистісної схильності до творчості за Г. Девісом (у редакції Б. Пашнєва) [34] ... 346
8.10. Модифікований тест Гілфорда на вивчення творчого мислення [49] .. 348
9. Методики вивчення мотиваційної сфери і спрямованості особистості ... 363
9.1. Методика "Незакінчені речення" (Сакса і Сіднея) [9] ... 363
9.2. Диференційовано-діагностичний опитувальник інтересів - ДДО (за Є. Клімовим) [16] ... 366
9.3. Карта інтересів [52] ... 368
9.4. Типологія особистості та привабливе професійне середовище (за Д. Голландом) [52] ... 376
9.5. Тест "Структура інтересів і схильностей" (С1С) [18] ... 379
9.6. Методика вивчення спрямованості особистості "Орієнтовна анкета" (В. Смекала, М. Кучера) [22] ... 384
9.7. Методика "Самооцінка індивідуальних особливостей" - СЮ (Л. Кабардова) [22] ... 391
9.8. Методика Л. Йовайши [52] ... 400
9.9. Методика вивчення професійних намірів старшокласників [46] ... 405
10. Комплексні методики вивчення особистості ... 409
10.1. Тест Кеттелла (16 КР-опитувальник) [31] ... 409
10.2. Вивчення акцентуації у підлітків за допомогою методики Леонгарда - Шмішека [15] ... 427
10.3. Дослідження рівня суб'єктивного контролю (Є. Бажин, Є. Голинкін, А. Еткінд) [15] ... 433
10.4. Методика визначення труднощів у встановленні контактів В. Бойка [35] ... 438

10.5. Восьмиколірний тест Люшера [44] 441
11. Проективні методики дослідження особистості 495
11.1. Тест "Автопортрет" [42] 499
11.2. Методика "Кінетичний малюнок сім'ї"" (КМС) [28] 501
11.3. Методика виявлення індивідуально-типологічних розбіжностей "Конструктивний малюнок людини з геометричних фігур" [27] 508
11.4. Методика "Дім - Дерево - Людина" (американський психолог Дж. Бак) [42] 512
11.5. Тест "Неіснуюча тварина" [55] 516
11.6. Тест руки (Напсі-Іез*) [16] 520
11.7. Тест "Малюнок дерева" [8] 531
12. Методики виявлення та оцінки міжособистісних взаємин в колективі та сім'ї 535
12.1. Діагностика міжособистісних взаємин Т. Лірі [51] 538
12.2. Дослідження міжособистісних стосунків за методикою В. Стефансона "О-сортування" [49] 545
12.3. Методика типового реагування на конфліктні ситуації К. Томаса [46] 548
12.4. Вивчення статусу особистості в колективі (метод соціометрії) [46].... 553
12.5. Методика визначення згуртованості класу "Скільки голів, стільки думок" [19] 555
12.6. Методика дослідження міжособистісних взаємин дітей у сім'ї "Казки Дюса (Десперт)" [11] 557
12.7. Тест "Психологічна сумісність" [36] 572
12.8. Оцінка психологічного клімату в колективі [14] 573
12.9. Методика визначення міжособистісних стосунків школяра (за Рене Жилем) [37] 576
12.10. Опитувальник суб'єктивного ставлення школяра до діяльності, самого себе та оточуючих (ССДСО) (автор - О. Афанасьєв) 588
13. Методики вивчення мотивації навчання 593
13.1. Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації в адаптації Н. Лускановой (модифікована) [23] 597
13.2. Тест суб'єктивної локалізації контролю (СЛК) [45] 598
13.3. Методика вивчення мотивів навчальної діяльності учнів (Б. Пашнєв) [34] 601
13.4. Опитувальник "Автономність - залежність особистості у навчальній діяльності" (Г. Пригніна) [33] 605
13.5. Тест "Виявлення домінуючого мотиву навчання" [36] 607

Використана література 609

1. МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ НЕРВОВОЇ СИСТЕМИ

1.1. Методика "Вивчення властивостей нервової системи" [21]

Вік досліджуваного: **з 12 років.**

Інструкція. Дайте відповіді на запитання, оцінюючи вказані властивості нервової системи стосовно прояву їх у вашій поведінці за 5-бальною шкалою.

1. Чи можете ви займатися якою-небудь справою тривалий час без перерви?
2. Чи здатні ви до стійкої концентрації уваги?
3. Чи здатні ви стійко переносити невдачі?
4. Охоче ви беретесь за виконання відповідальних завдань?
5. Можете ви працювати в несприятливій обстановці (розмови, музика і т.д.)?
6. Відмовляєтеся ви від запланованого, якщо виникають якісь перепони?
7. У присутності старшого ви поводитеся так, як звичайно?
8. Чи нервуєтесь ви перед важливими подіями у вашому житті?
9. Охоче ви беретеся за роботу, яка вимагає значних зусиль?
10. Чи легко ви переборюєте тимчасові коливання настрою і тривалий поганий настрій?

Оцінювання результатів

10-20 балів - свідчить про те, що у людини яскраво виражений слабкий тип нервової системи.

20-30 балів - скоріше слабкий ніж сильний, тип нервової системи.

30-40 балів - скоріше сильний ніж слабкий, тип нервової системи.

40-50 балів - сильний тип нервової системи.

1.2. Визначення властивостей нервової системи за психомоторними показниками (теппінг-тест) [52]

Теппінг-тест іноді називають "олівцевою пробою", тому що типовим завданням для досліджуваних є виконання швидких вертикальних рухів кистю руки з нанесенням на папір крапок олівцем. Під час теппінгу вимірюється швидкість рухів у променевозап'ястковому суглобі.

Тестування бажано проводити зранку, на початку робочого дня, для того щоб виключити функціональну втому. Якщо потрібно дослідити ступінь втомлюваності у роботі, у навчанні, то тестування проводять двічі: зранку і після закінчення роботи.

Вік досліджуваного: **з 14 років.**

Процедура дослідження

Для проведення дослідження необхідно приготувати реєстраційні аркуші, на яких зображено шість квадратів (5х5 см).

У квадратах необхідно нанести якомога більше крапок. У кожному квадраті завдання виконується протягом 5 секунд. Перед початком роботи олівець потрібно поставити перед першим квадратом і за командою "Раз!" швидко перенести його у перший квадрат. Перехід у наступний за номером квадрат здійснюється за командою "Раз!". Зверніть увагу на те, що четвертий квадрат розташований під третім.

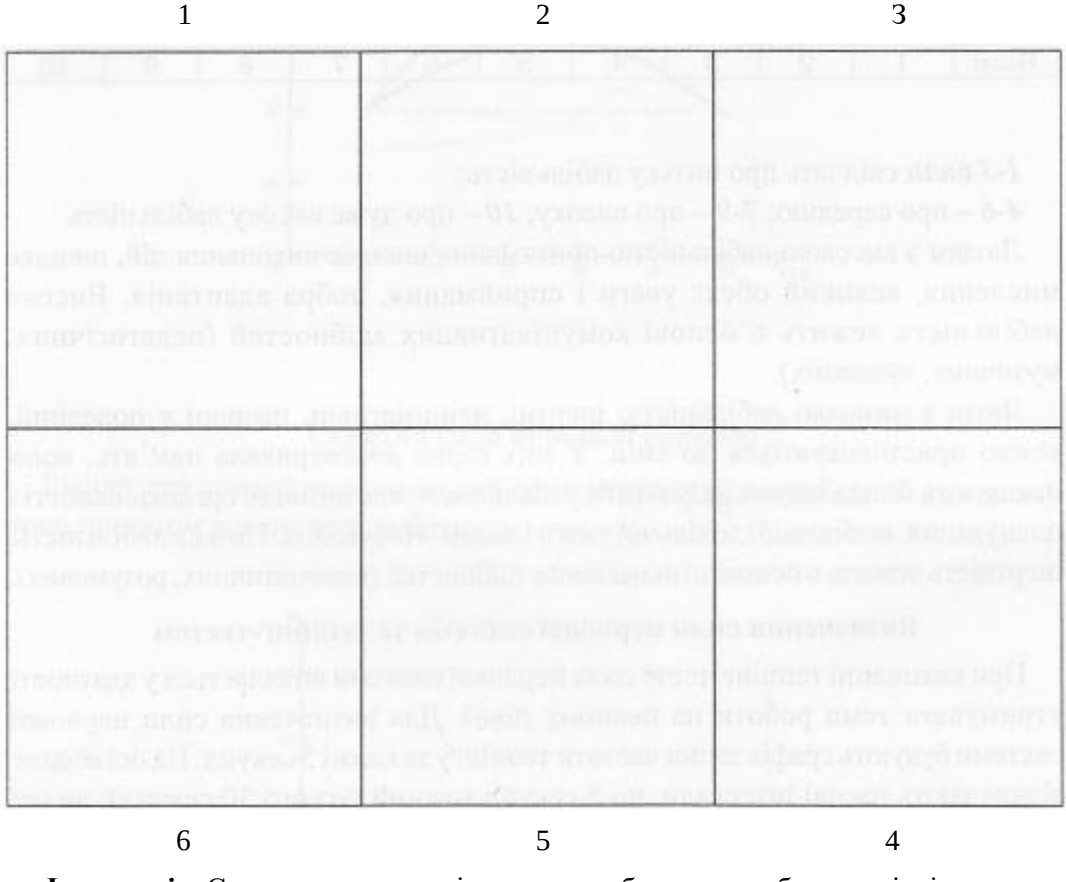

Інструкція. Сядьте зручно на стілець так, щоб ваша рука була на рівні стола. Візьміть олівець у руку. Постарайтеся поставити якомога більше крапок у кожному квадраті за 5 секунд (всього ЗО секунд на виконання). Перехід з одного квадрата в інший потрібно здійснювати швидким коротким рухом за командою "Раз!", яку дає експериментатор. Працювати потрібно весь час на макси-

мальному вольовому зусиллі. Спробуйте спочатку повільно, а потім максимально швидко виконати завдання.

Обробка і аналіз результатів

Коли робота завершена, підраховують усі крапки у кожному квадраті окремо і їх загальну суму. Висновок про лабільність роблять за загальною сумою крапок. Для зручності оцінювання лабільності кількість крапок переводиться у бали за такою таблицею:

Таблиця переведення "сирих" оцінок у бали

К-сть крапок	74 і менше	75–129	130–151	152–162	163–172	173–183	184–195	196–204	205–210	211 і більше
Бали	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

1-3 бали свідчать про низьку лабільність;

4-6 - про середню; ***7-9*** - про високу; ***10*** - про дуже високу лабільність.

Людям з високою лабільністю притаманне швидке виконання дій, швидке мислення, великий обсяг уваги і сприймання, добра адаптація. Висока лабільність л е ж и т ь в основі комунікативних здібностей (педагогічних, музичних, художніх).

Люди з низькою лабільністю інертні, неініціативні, пасивні у поведінці, важко пристосовуються до змін. У них гарна довготривала пам'ять, вони показують більш високі результати у діяльності, яка вимагає організованості і планування, мобілізації довільної уваги і запам'ятовування. Низька лабільність, інертність лежить в основі пізнавальних здібностей (математичних, розумових).

Визначення сили нервової системи за тепиінг-тестом

При виконанні теппінг-тесту сила нервової системи виявляється у здатності утримувати темп роботи на певному рівні. Для визначення сили нервової системи будують графік зміни частоти теппінгу за кожні 5 секунд. На осі абсцис відкладають часові інтервали, по 5 секунд кожний (усього ЗО секунд); на осі ординат - кількість крапок п, поставлених у кожному інтервалі. Залежно від сили нервової системи графіки матимуть різний вигляд.

Сильна нервова система

Її характеризує випуклий тип кривої: максимальний темп наростає у перші 10-15 секунд, а потім може спадати, навіть знижуватися до початкового рівня:

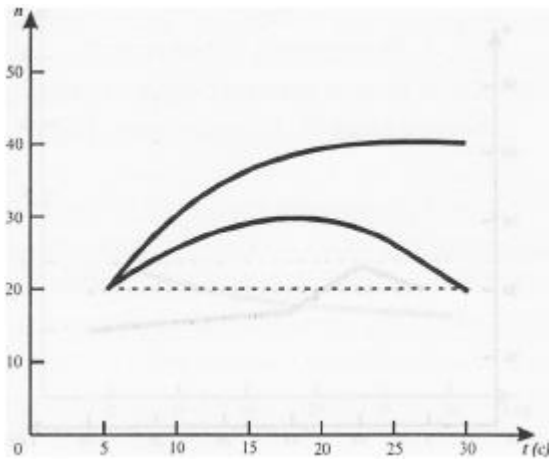

Середня сила нервової системи

Рівний тип кривої: максимальний темп утримується приблизно на одному рівні протягом усього часу роботи:

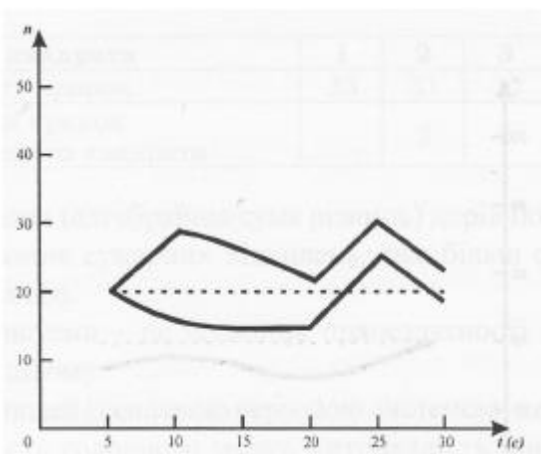

Середньосильна нервова система

Проміжний тип: перші 10-15 секунд темп підтримується на початковому рівні, а потім знижується:

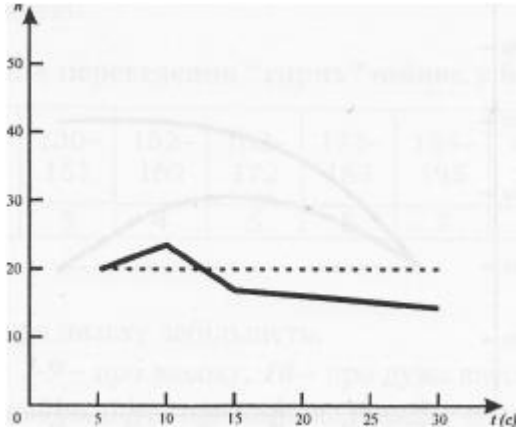

Середньослабка нервова система

Увігнутий тип кривої: початкове зниження максимального темпу змінюється короткочасним зростанням до вихідного рівня:

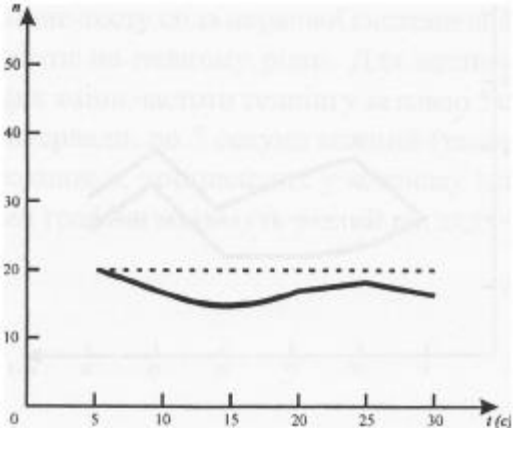

Слабка нервова система

Спадаючий тип кривої: максимальний темп знижується вже з другого секундного відрізка і залишається таким протягом усього часу роботи:

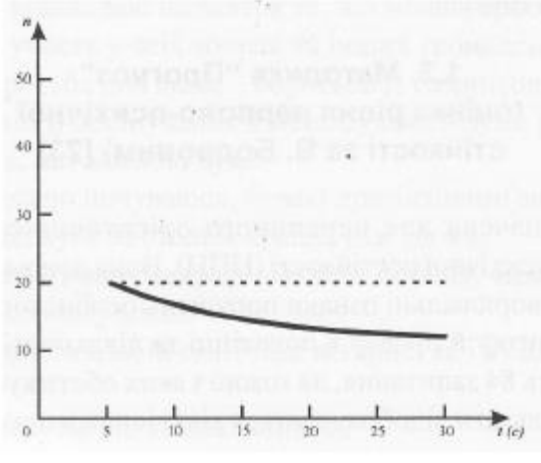

Графіки змін частоти теппінгу дозволяють якісно визначати силу - слабкість нервової системи. Щоб визначити кількісний ступінь вираженості сили - слабкості нервової системи, необхідно визначити величину відхилень кривої графіка від початкового рівня. З цією метою обчислюється алгебраїчна різниця між кількістю крапок у 6-му і в усіх інших квадратах. Алгебраїчна сума цих різниць є величиною відхилення, за якою визначають ступінь вираженості сили - слабкості нервової системи.

Наприклад:

Номер квадрата	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**
Кількість крапок	33	31	30	28	25	24
Різниця крапок відносно першого квадрата		2	3	5	8	9

Сумарне відхилення (алгебраїчна сума різниць) дорівнює 27.

Чим вищий показник сумарних відхилень, тим більш слабкою є нервова система досліджуваного.

Сила нервової системи - це показник працездатності нервових клітин і нервової системи в цілому.

Характеристика людей із сильною нервовою системою: невисока чутливість, висока працездатність головного мозку, витривалість, низька тривожність, високий опір стресу.

ч

Люди із слабкою, високочутливою нервовою системою відрізняються низькою працездатністю, нестійкістю до стресів, підвищеною тривожністю, але їх характеризує стійкість до одноманітної, монотонної праці, артистичність.

Коли виконують теппінг-тест правою рукою - отримують показники лабільності і сили лівої півкулі головного мозку, коли працюють лівою рукою - показники правої півкулі.

1.3. Методика "Прогноз" (оцінка рівня нервово-психічної стійкості за В. Бодровим) [23]

Методика призначена для первинного орієнтовного виявлення осіб з ознаками нервово-психічної нестійкості (НПН). Вона допомагає виявити окремі первинні, передзахворювальні ознаки порушень особистості, а також оцінити ймовірність їх розвитку й прояву в поведінці та діяльності людини.

Методика містить 84 запитання, на кожне з яких обстежуваний дає відповідь "так" або "ні". Результати відображаються кількісними показниками (у балах), на основі яких роблять висновок щодо рівня нервово-психічної стійкості (НПС). Аналіз відповідей дає змогу уточнити окремі біографічні відомості, особливості поведінки та стану психічної діяльності людини в різних ситуаціях.

Обстежується одночасно 25-30 осіб протягом 20 хвилин. Під час обстеження спостерігають за поведінкою кожного, а за необхідності роблять позначки.

Вік досліджуваного: з **14 років.**

Інструкція. Перед вами анкета з 84 запитаннями. Послідовно ознайомлюючись з нею, т р е б а вирішити, яка відповідь - " т а к" чи " н і" - точніше характеризує вас. У відповідній клітинці реєстраційного аркуша ставте знак "+" (так) або " - " (ні). Працюйте швидко, не замислюючись, і самостійно. Не пропускайте запитань. Про результати обстеження вас повідомлять конфіденційно.

Текст анкети

1. Іноді мені в голову приходять такі погані думки, що краще про них не розповідати.
2. У дитинстві в мене була така компанія, де всі намагалися завжди й у всьому стояти один за одного.
3. Іноді у мене виникає сміх або плач, з якими я не можу впоратися.
4. Бували випадки, що я не дотримував(ла) обіцянок.
5. У мене часто болить голова.
6. Іноді я кажу неправду.

7. Раз на тиждень без будь-якої причини раптово відчуваю жар у всьому тілі.

8. Іноді говорю про речі, в яких я нічого не розумію.

9. Іноді я серджуся.

10. Тепер мені важко сподіватися на те, що я чогось досягну в житті.

11. Трапляється, відкладаю на завтра те, що можна зробити сьогодні.

12. Я охоче беру участь у всіх зборах та інших громадських заходах.

13. Найважча боротьба для мене - боротьба із самим(ою) собою.

14. М'язові судоми й посіпування в мене бувають дуже рідко.

15. Мені байдуже, що зі мною буде.

16. Іноді, коли погано почуваюся, буваю дратівливим(ою).

17. У гостях поводжуся за столом краще, ніж удома.

18. Коли мені не загрожує штраф і машин поблизу нема, я можу перейти вулицю у невстановленому місці.

19. Вважаю, що життя в моїй сім'ї таке ж гарне, як і в сім'ях більшості моїх знайомих.

20. Мені часто кажуть, що я запальний(а).

21. Запори у мене бувають рідко.

22. У грі я переважно хочу вигравати.

23. Останні кілька років переважно почуваюся добре.

24. Тепер моя вага постійна (не повнішаю і не худну).

25. Мені приємно мати впливових людей серед знайомих, це підносить мене у власних очах.

26. Я б не дуже переймався(лася), коли б у когось із членів моєї родини були неприємності через порушення закону.

27. Із моїм розумом щось негаразд.

28. Мене хвилюють статеві питання.

29. Коли намагаюся щось сказати, то часто помічаю, що в мене тремтять руки.

30. Рухи в мене такі ж спритні й меткі, як і раніше.

31. Серед моїх знайомих є люди, котрі мені не подобаються.

32. Думаю, що я людина приречена.

33. Я сварюся з членами моєї родини дуже рідко.

34. Буває, що я з ким-небудь трохи пліткую.

35. Часто бачу сни, про які краще нікому не розповідати.

36. Траплялося, що під час обговорення деяких питань я особливо не замислювався(лася) і погоджувався(лася) з думкою інших.

37. У школі я засвоював(ла) матеріал повільніше, ніж інші.

38. Моя зовнішність мене влаштовує.

39. Я цілком упевнений(а) у собі.
40. Раз на тиждень або частіше я дуже збуджений(а) або схвильований(а).
41. Хтось керує моїми думками.
42. Щодня випиваю дуже багато води.
43. Іноді грубий або неприємний жарт викликає в мене сміх.
44. Най щасливі шим(ою) я буваю на самоті.
45. Хтось намагається вплинути на мої думки.
46. З дитинства люблю казки Андерсена.
47. Серед людей я зазвичай почуваюся самотнім(ьою).
48. Дратує, коли мене підганяють.
49. Я дуже легко ніяковію.
50. Я легко втрачаю терпіння у взаємодії з людьми.
51. Мені часто хочеться померти.
52. Траплялося, я кидав(ла) розпочату справу, бо вважав(ла), що не впораюся з нею.
53. Майже щодня трапляється щось таке, що лякає мене.
54. До питань релігії я байдужий(а).
55. Ознаки поганого настрою бувають у мене рідко.
56. Я заслуговую на суворе засудження за власні вчинки.
57. У мене були дуже незвичайні містичні переживання.
58. Мої переконання й погляди непохитні.
59. У мене трапляються періоди, коли через хвилювання втрачаю сон.
60. Я людина нервова й легко збуджуюся.
61. Здається, що нюх у мене такий, як і в інших (не гірший).
62. Усе в мене виходить погано, не так, як треба.
63. Я майже завжди відчуваю сухість у роті.
64. Я майже завжди почуваюся втомленим(ою).
65. Іноді відчуваю, що близький(а) до нервового зриву.
66. Мене дуже дратує, що забуваю, куди ставлю речі.
67. Я дуже уважно ставлюся до того, як одягаюся.
68. Пригодницькі розповіді мені подобаються більше, ніж розповіді про кохання.
69. Перехід до нових умов життя, роботи, навчання здається мені нестерпно важким.
70. Мені здається, що саме щодо мене часто поводяться несправедливо.
71. Я часто почуваюся несправедливо ображеним(ою).
72. Моя думка не завжди збігається з думкою інших.
73. Я часто відчуваю втому від життя, і мені не хочеться жити.
74. На мене частіше звертають увагу, ніж на інших.
75. У мене буває головний біль і запаморочення через хвилювання.
76. Часто у мене бувають періоди, коли я нікого не хочу бачити.

77. Мені важко прокинутися в потрібний час.
78. Якщо в моїх негараздах хтось винен, я не залишаю його без покарання.
79. У дитинстві я був(ла) вередливим(ою), вразливим(ою).
80. Мені відомо, що родичі лікувались у невропатологів, психіатрів.
81. Іноді я приймаю валеріану, кодеїн, еленіум й інші заспокійливі засоби.
82. Маю родичів, які перебувають у в'язниці.
83. У мене були приводи в міліцію.
84. Я був(ла) не атестований(а) у школі хоча б із одного предмета.

Реєстраційний аркуш до анкети "Прогноз"

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
81	82	83	84						

Ключ для опрацювання даних

Найменування шкали	Відповідь	Порядкові номери запитань до відповідної шкали
Шкала відвертості	"Ні" (-)	1, 4, 6, 8, 9, 11, 16, 17, 18, 22, 25, 31, 34, 36, 43
Шкала нервово-психічної стійкості	"Так" (+)	3, 5, 7, 10, 15, 20, 26, 27, 29, 32, 35, 37, 40, 41, 42, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 57, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84
Шкала неврівноваженості	"Ні" (-)	2, 12, 13, 14, 19, 21, 23, 24, 28, 30, 33, 38, 39, 46, 54, 55, 58, 61, 68

Якщо обстежуваного за шкалою відвертості більше ніж 10 балів, використовувати й аналізувати ці дані не рекомендують, а причини нещирості треба з'ясувати в процесі бесіди. Показник за шкалою нервово-психічної стійкості визначають додаванням кількості плюсів для позитивних відповідей та кількості мінусів за негативними відповідями. Результат оцінюють за таблицею:

Характеристика рівнів і визначення груп нервово-психічної стійкості за результатами обстеження

Сума інформа-тивних відповідей за шкалою НПС	Оцінка результатів за 10-бальною шкалою	Група НПС	Характеристика рівня НПС групи	Прогноз
5 6	10 9	I	Висока НПС, зриви майже неможливі	Дуже сприятливий
7-8 9-10 11-13	8 7 6	II	Позитивна НПС, зриви малоймовірні	Сприятливий
14-17 18-22 23-28	5 4 3	III	Задовільна НПС, зриви можливі, особливо в екстремальних ситуаціях	Мало-сприятливий
29-32 33	2 1	IV	Незадовільна НПС, висока імовірність нервово-психічних зривів. Є потреба додаткового обстеження у психіатра, невропатолога	Несприятливий

2. МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ І ОЦІНКИ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПАМ'ЯТІ

2.1. Визначення опосередкованого запам'ятовування за методикою Л. Виготського [49]

Вік досліджуваного: **з 8 років.**

Обладнання: набір із ЗО карток із зображеннями предметів та набір із 15 слів.

Процедура дослідження

Перед досліджуваним ставлять усі картки так, щоб їх було добре видно. Психолог називає слова, а досліджуваний до кожного слова шукає таку картинку, яка допоможе йому пригадати ці слова. Коли підліток виконає завдання, психолог попереджує його, що перевірка запам'ятовування відбудеться через годину. Перевірка відбувається таким чином: психолог демонструє будь-яку картку та пропонує досліджуваному пригадати слово.

Слова для запам'ятовування: світло, обід, ліс, навчання, одяг, поле, гра, птах, кінь, шлях, ніч, миша, молоко, стілець, молоток.

Обробка результатів

Якщо досліджуваний правильно підбирає картки до простих, конкретних слів (наприклад: "ліс", "одяг"), а до складніших, абстрактних (наприклад: "ніч", "гра") нічого підібрати не може, це означає, що процес встановлення складних опосередкованих зв'язків утруднений.

Нормою вважається, якщо 15-річний підліток може відтворити 100% запропонованого матеріалу.

Якщо досліджуваний нічого не може пригадати, а лише називає малюнки на картках, це свідчить про порушення цілеспрямованості мислення. Вона на момент утворення зв'язку ніби втрачає основну мету роботи, яка полягає в тому, щоб поєднати вибір картки з подальшим відтворенням слова.

Якщо досліджуваний відбирає багато карток на відтворення одного слова, це може свідчити про порушення цілеспрямованості відбору, нестійкість способу роботи. Незвичайні, надоригінальні зв'язки можуть вказувати на певні порушення мислення.

2.2. Визначення продуктивності запам'ятовування за методикою О. Лурії "Піктограми" [25]

Вік досліджуваного: **з 10 років.**

Обладнання: папір, кольорові олівці, набір визначених слів з методики "Піктограми".

Процедура дослідження

Досліджуваному пропонується запам'ятати слова, які називає психолог. Для полегшення запам'ятовування досліджуваному потрібно намалювати малюнки до кожного слова. Але писати назву слів або позначати літерами не можна. Можна малювати все що завгодно, аби малюнок допоміг відтворити назване слово.

Усі зображення можна класифікувати за п' я т ь м а о с н о в н и м и видами: абстрактні, знаково-символічні, конкретні, сюжетні та метафоричні.

Психолог зачитує словосполучення з інтервалом у 50-60 секунд. Відтворити слова за малюнками пропонується через 40-60 хвилин.

Набір слів:

1) т е п л и й в е ч і р	1) с м а ч н и й обід
2) голодна д и т и н а	2) х в о р а ж і н к а
3) с м і л и в и й у ч и н о к	3) т е м н а ніч
4) беззубий д і д	4) с н і г о в а буря
5) щ а с т я	5) любов
6) п е р е м о г а	6) с у м н і в
7) в о р о ж н е ч а	7) д р у ж б а
8) б а г а т с т в о	8) с п р а в е д л и в і с т ь
9) м р і я	9) с т р а х
10) р о з у м	10) о ч і к у в а н н я
11) н у д ь г а	11) к о с м о с
12) н а д і я	12) с и л а

Обробка та інтерпретація результатів

Підраховується кількість правильно відтворених слів та словосполучень у співвідношенні із загальною кількістю запропонованих словосполучень:

$$\mathbf{C = B/A \cdot 100\%,}$$

де С - коефіцієнт довготривалої пам'яті;

А - загальна кількість словосполучень;

В - кількість відтворених словосполучень.

Оцінювання результатів:

75-100% - високий рівень запам'ятовування;

50-75% - середній;

30-50% - низький;

менше 30% - дуже низький.

2.3. Визначення обсягу оперативної пам'яті за методикою Е. Крепеліна "Рахунок" [35]

Вік досліджуваного: **з 13 років.**

Процедура дослідження

Психолог називає однозначні числа - рядками з 5 чисел. Досліджуваному **слід** складати їх у пари подумки, а суму записати.

Наприклад: названо числовий рядок: 6, 2, 1, 4, 2 (6 + 2= 8; 2 + 1 = 3; 1 + 4 = 5; - + 2 = 6) — записуються одержані суми чисел - 8, 3, 5, 6.

Час для запису - 15 секунд. Потім психолог зачитує другий рядок - і так **далі.** Рядки зачитуються тільки один раз.

Обробка та інтерпретація результатів

Результат оцінюється за часом, необхідним на виконання, та за кількістю г омилок. Максимальна кількість правильно записаних сум - 40. Норма для досліджуваних віком 13-15 р о к і в - 2 5 і більше, 16-18 р о к і в - 3 0 і більше.

Числові рядки	Ключ
1) 5, 2, 7, 1, 4	1) 7, 9, 8, 5
2) 3, 5, 4, 2, 5	2) 8, 9, 6, 7
3) 7, 1, 4, 3, 2	3) 8, 5, 7, 5
4) 2, 6, 2, 5, 3	4) 8, 8, 7, 8
5) 4, 3, 6, 1, 7	5) 7, 9, 7, 8
6) 4, 2, 3, 1, 5	6) 6, 5, 4, 6
7) 3, 1, 5, 2, 6	7) 4, 6, 7, 8
8) 2, 3, 6, 1, 4	8) 5, 9, 7, 5
9) 5, 2, 6, 3, 2	9) 7, 8, 9, 5
10) 3, 1, 5, 2, 7	10) 4, 6, 7, 9

Бали	Кількість відтворених смислових одиниць і чисел
9	32
8	30-31
7	28-30
6	24-27
5	19-23
4	15-18
3	11-14
2	7-10
1	6

2.4. Дослідження образної пам'яті [52]

Вік досліджуваного: з **10 років.**

Процедура дослідження

На таблиці представлено 16 образів.

Дитині пропонується розглянути їх протягом 20 секунд і спробувати запам'ятати. Через 20 секунд таблиця забирається і пропонується намалювати

або записати словами ті образи, які запам'ятали. Порядок їх розташування важливої ролі не відіграє.

Одним балом оцінюється кожний правильно відтворений образ (намальований чи написаний словом). Норма - 6 правильних відповідей і більше.

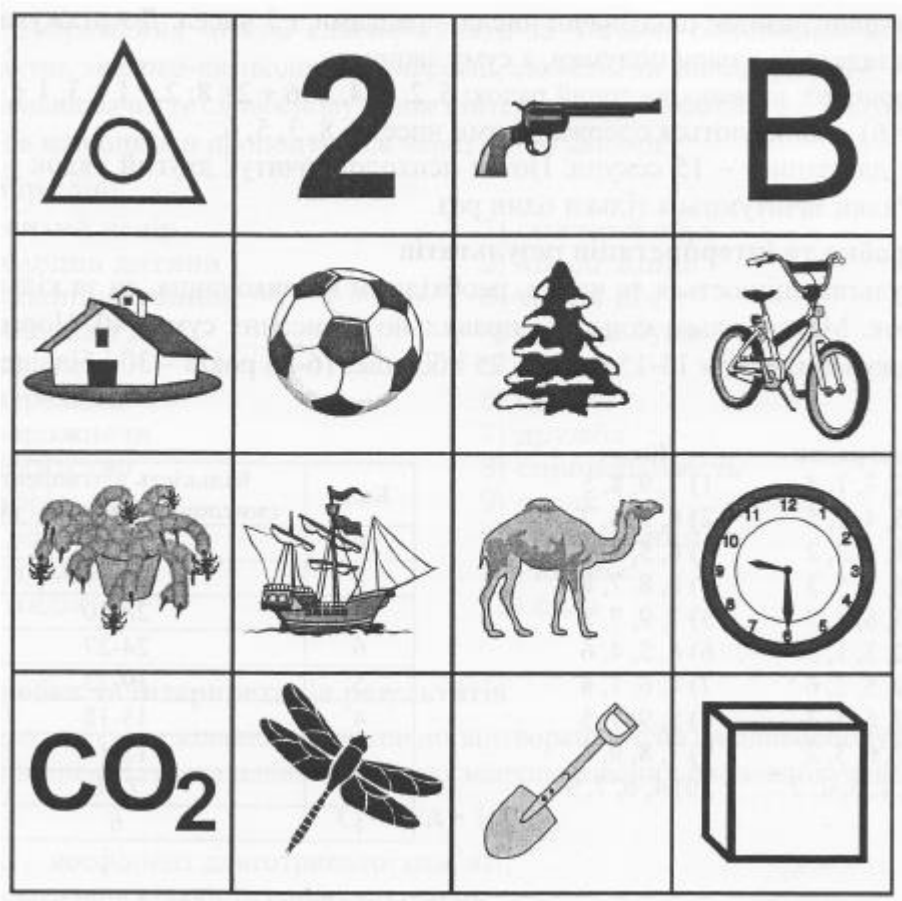

2.5. Дослідження логічної та механічної пам'яті [52]

Вік досліджуваного: з **12 років.**

Інструкція. Вам зачитають спочатку пари з логічним зв'язком, потім пари слів, логічно не пов'язаних (інтервал між словами - 2 секунди). Ви відтворюєте та записуєте слова правої частини ряду, які запам'ятали. Підраховуєте їх кількість у завданнях А і Б окремо.

А) логічно пов'язані слова	Б) логічно не пов'язані слова
замок – ключ	гриб – диван
лялька – гратися	синиця – трамвай
корова – молоко	сірник – вівця
дерево – листок	море – груша
щітка – зуби	склянка – дрова
окуляри – очі	зуби – компас
сніг – зима	ложка – півень
сонце – літо	клей – ворота
перо – папір	черевики – вітер
машина – їхати	пиріг – нога
голова – волосся	жук – учитель
кава – чашка	влада – панчохи
книжка – учитель	риба – пожежа
уроки – школа	олівець – метелик
яблуко – компот	сніг – стілець

Оцінювання результатів

Рівень пам'яті (логічної чи механічної) залежно від кількості відтворених слів:

12 і більше - високий;

9-11 - вище середнього;

6-8 - середній;

4-5 - нижче середнього;

3 і менше - низький.

3. МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ УВАГИ

3.1. Визначення точності уваги за методикою К. Іванова-Смоленського "Коректурна проба" [3]

Вік досліджуваного: **з 10 років.**

Обладнання: олівець, секундомір, бланк коректурних спроб.

Процедура дослідження

Досліджуваному пропонується закреслити певне сполучення літер. Час на виконання завдання - 2 хвилини.

Обробка результатів

Результати вираховуються за коефіцієнтом точності уваги (А):

$$\mathbf{A = (C - \backslash ¥) / (C - O) \cdot 100\%,}$$

де С - кількість правильно закреслених сполучень,

О - кількість пропущених сполучень;

- кількість сполучень, які закреслено помилково.

Оцінювання результатів

81-100% - висока точність уваги;

61-80% - точність уваги вище середнього;

41- 60% - середня точність уваги;

21- 40% - низька точність уваги.

ВСХН КХСВ ИАЕ КСВНХ ВСХК ЕАИ КВСНХ КСХВ ВХСН ВНСХ
ХВСНК ИЕА ВСХК ВХСН ИАЕ КСХВ ВХСК ВХНС ВСХН КНСВХ
ЕАИ ВСХН КСХВ КНВСХ ВСХК ВХСН ЕАИ ВНСХ ВХСН КВСНХ
КСХВ ВСХК ИАЕ ВСХН КНСВХ ВХСН КСХВ ВСХН ВХСК ВХСН
ВСХН КНВСХ ВСХН ВНСХ ВХСН КСВНХ КСХВ ЕАИ ВСХК ЕИА
КВСНХ ВХСН КСВХ ИАЕ ВСХН ХВСНК ЕАИ ВСХК ИАЕ КНСВХ
ИАЕ ВСХК КНВСХ КСХВ ВХСН ИЕА КСВНХ ЕАИ ВСХН ХВСНК
КХСВ ВХСН КХСВ КНСВХ ИАЕ ВСХН ЕИА ВХСН КНВСХ ВХСК
ЕАИ ВСХК ИАЕ КСВНХ ЕАИ КНВСХ ВХСНК КВСНХ ЕАИ ВСХК
КНСВХ ИАЕ КСХВ ИАЕ КВСНХ ВХСН ЕИА КВСНХ КСВНХ ЕАИ
КХСВ ЕАИ КСВНХ ВХСН КСХВ ИАЕ ВСХН ВСХК ВХСН КВСНХ
КНСВХ ВХНС ИЕА ХВСНК ВСХК ВХСК ВХСН ИАЕ ВСХН КСХВ
ЕАИ ВНСХ ВХСН ВСХК КНВСХ ИАЕ ВСХК КСХВ ХВСНК ВХСН
ВХСК КСХВ ЕАИ ВСХК ВСХН КСХВ ВСХН КНСВХ ВХСН ВСХК
ВСХК КНВСХ ВСХН ВХСН ВНСХ КСВНХ ЕАИ КСХВ ЕИА ВСХН
ХВСНК ВСХК КСХВ ИАЕ ВХСН КНСВХ ЕАИ ВСХК КВСНХ ИАЕ
ИЕА КНВСХ ВСХК КСХВ ИАЕ ВСХН КСВНХ ВХСН ЕАИ ХВСНК
КНСВХ КСХВ ВХСН КХСВ ВХСН КНВСХ ВХНС ЕИА ВСХН ИАЕ
ВСХК ЕАИ КСВНХ КВСНХ ЕАИ ВСХН ИАЕ ХВСНК КНВСХ ЕАИ
ВХСН КВСХН КСХВ ЕИА КНСВХ ЕАИ ИАЕ КВСНХ ИАЕ КВСНХ
КСХВ ВХНС КВСНХ ЕАИ ВСХК ВНСХ КСВНХ ИАЕ КСХВ ВСХН
КНСВХ ВСХН ВХНС ВХСК КСХВ ИАЕ ВХСН ВСХК ИЕА ХВСНК
ЕАИ ВХНС ВСХК КНВСХ КСХВ ВСХН ЕАИ ХВСНК ВХСН ВХСК
ВСХК ВХСК ВСХН КСХВ ВХСН КНСВХ ВСХН ИАЕ ВХСК КСХВ
ИЕА ВСХК ЕАИ КСХВ КСВНХ ВХСН ВНСХ ВСХК КНВСХ ВСХН
КНСВХ ИАЕ ВСХК ЕАИ ХВСНК ВСХН ИЕА КСХВ ВХСН КВСНХ
ХВСНК ВСХН ЕАИ КСВНХ ИЕА ВХСН КСВХ КНВСХ ВСХК ИАЕ
КХСВ КНВСХ ВХНС ЕИА ВСХН ИАЕ КНСВХ КХСВ ВХСН КСХВ
ВСХН ЕАИ КВСНХ ХВСНК КНВСХ ЕАИ КСВНХ ИАЕ ВСХК ЕАИ
ИЕА КСВНХ КВСНХ ЕИА ВХСН КВСНХ ИАЕ КСХВ ЕАИ КНСВХ
ХВСНК ВХСН ВСХК ВСХН ИАЕ КСХВ ВХСН КСВНХ ЕАИ КХСВ
КСХВ ВСХН ИАЕ ВХСН ВХСК ВСХК ХВСНК ИАЕ ВХНС КНСВХ
КХСВ ХВСНК КСХВ ВСХК ИАЕ КНВСХ ВСХН ВХСН ВНСХ АЕИ
ВСХК ВХСН КНСВХ ВСХН КСХВ ВСХН ВСХК ЕАИ КСХВ ВХСК
ВСХН ИЕА КСХВ ЕАИ КСВНХ ВНСХ ВХСН ВСХН КНВСХ ВСХК
ИАЕ КВСНХ ВСХК ЕАИ КНСВХ ВХСН ИАЕ КСХВ ВСХК ХВСНК
КНВСХ ЕАИ ВХСН КСВНХ ВСХН ИАЕ КСХВ ВСХК ХВСНК ИЕА
ИАЕ ВСХН ЕИА ВХНС КНВСХ ВХСК КХСВ ВХСН КСХВ КНСВХ
ЕАИ КНВСХ ХВСНК ИАЕ ВСХН ЕАИ КВСНХ КСВНХ ЕАИ ВСХК
КСВНХ ИАЕ КВСНХ ИАЕ ЕАИ КНСВХ ЕИА ВКСХ КВСНХ ВХСН

3.2. Методика "Червоно-чорна таблиця" [55]

Методика створена для оцінки переключення уваги.

Вік досліджуваного: **з 14 років.**

Інструкція. Вам буде запропонована таблиця з червоними і чорними числами. Необхідно шукати червоні та чорні числа поперемінно, причому червоні у спадаючому порядку - від 25 до 1, а чорні у зростаючому - від 1 до 24. Записувати необхідно тільки букви, які стоять поряд із числами. Час роботи - 5 хвилин.

Наприклад: червоне число 25 - пишемо букву "р", потім чорне число 1 - пишемо "в", далі червоне число 24 - пишемо " и" і т.д. Таким чином, у бланку відповідей отримуємо ряд букв:

р	в	и	н	...	...	...

Оцінювання результатів

Результат оцінюється за кількістю правильно записаних букв.

Стимульний матеріал до тесту

8-к	24-о	13-м	7-ф	22-б	12-и	5-б
8-х	14-ф	14-р	17-ш	15-д	6-г	3-е
19-к	3-к	18-ч	23-к	16-р	18-х	17-р
21-р	13-а	1-р	22-ш	11-р	23-г	20-д
5-м	10-е	4-ф	25-р	21-ц	2-т	19-ж
12-ж	6-б	16-у	20-м	4-с	10-б	9-а
2-и	7-н	11-л	15-у	9-к	24-н	1-в

Примітка.

Темні квадрати відповідають червоному кольору символів (див. вкладку).

3.3. Оцінка уваги (методика Мюнстенберга) [41]

Методика спрямована на визначення уваги, може також використовуватися для діагностики концентрації уваги.

Вік досліджуваного: **з 13 років.**

Інструкція. Серед буквеного тексту є слова. Ваше завдання полягає в тому, щоб. переглядаючи текст, якнайшвидше знайти і підкреслити ці слова.

Наприклад: рюклбюср а д і с т ьфркнп

Час роботи з бланком - 2 хвилини.

Обробка результатів

Підраховується кількість слів, які виділив досліджуваний, і кількість допущених помилок (пропущені і неправильно виділені слова).

Концентрація уваги оцінюється за формулою: К = С/п, де С - кількість рядків, які переглянув підліток, п - кількість помилок.

Оцінювання результатів

Середня норма для підлітка: 600 знаків і більше - обсяг уваги; 5 та менше помилок - концентрація уваги.

Бланк методики Мюнстенберга

Прізвище, ім'я _____

Дата проведення _____

Бсонцеюьвлаоугкщрайонджщхрнекановиназшо
ркеанппрмфактлдопншкгнекзаменитропаьлпак
прокурортьбюмсвігмваеутеоріяьбюжєщшуцівах
йцхокеймавнекротелевізормсавіфячйцуздлпраи
тмтеатрджєбютьмимисленняхжщлоацфнйимвч
ртписолдарадістьжюблдшщгнеккуцівхдшгжєд
шлщнекапмивнароджфлірапвовтсипраовлітсон
авшрепортажьитсгівминкцсртьщшконкурсмтьо
бюжзєхлбюнпаритмособистістьжєхкцуйфіячву
фогнетривплаваннятиьлбдюжзщшгнхтьбюимко
медіятьиіафукерплавецьошлщдзжжєконкурспр
тимаинекууулслорштслрвшіпшлсидшпсидспад
пжлабораторіяджщшлгошлщдзжхєїюблгшорпас
миосноватьбимсчяфіввідчайакуцйжєлдоакувеч
чвмиттььбпсихіатріялджбютьимчсуваекпмузик
абюжєхїтьиролгнепрайитьек

3.4. Методика визначення рівня уваги й самоконтролю [25]

Вік досліджуваного: **з 13 років.**

Матеріали: надрукований на аркуші текст розповіді, олівець, секундомір.

Процедура дослідження

Психолог просить досліджуваного прочитати текст. Якщо той знайде помилки (зокрема, й смислові), у тексті нехай виправить їх олівцем.

Психолог фіксує час виконання завдання, особливості поведінки досліджуваного (чи впевнено працює, скільки разів перевіряє текст, читає вголос чи мовчки тощо). Для знаходження та виправлення помилок не треба знати правила, необхідні лише уважність і самоконтроль. Текст містить 10 помилок.

Текстовий матеріал

Стар лебеді схилили перед ним горді шиї. Дорослі й **дти** стояли на березі. **Внизу над ними** лежала льодяна пустеля. У **відфовідь** я махав **йому** рукою. Сонце освітило верхівки дерев і **ускано** за ними. **Я вже спав, коли хтось заговорив зі мною.** На столі лежала мапа **на шого** міста. **Літак сюди, щоб допомогти людям. Швидко мені на машині. Бур'яни плодоносні.**

Оцінювання результатів

Підраховується кількість пропущених помилок: 0-2 помилки - високий рівень уваги; 3-4 помилки - середній рівень; більше 5 - низький рівень уваги.

Слід звернути увагу на характер пропущених помилок: пропуски слів у реченнях, літер у словах тощо.

3.5. Визначення обсягу уваги (кількості об'єктів, що сприймаються одночасно) [52]

Вік досліджуваного: з **12 років.**

Інструкція. Розгляньте протягом **1** секунди наведений нижче малюнок і одразу прикрийте його. Запишіть, які фігури зображені і які цифри в них вписані. Перевірте свої записи, підрахуйте, скільки правильних:

а) фігур; б) цифр; в) цифр у своїх фігурах.

Примітка: цифри і фігури можна змінювати. їх також можна розмальовувати у різні кольори - у цьому разі краще обмежитися трьома цифрами і трьома фігурами, а відтворювати малюнок потрібно у такій послідовності:

а) які фігури зображені; б) яка цифра в якій фігурі; в) який колір має кожна фігура.

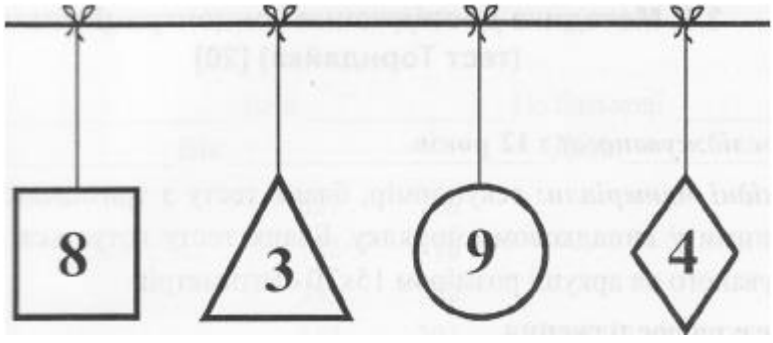

Оцінювання результатів

Обсяг уваги відповідає кількості правильних відповідей. Якщо результат більше 6, то дитині притаманний великий обсяг уваги, якщо менше 5 - обсяг уваги незначний і його слід поліпшувати вправами.

3.6. Визначення особливостей переключення уваги [52]

Вік досліджуваного: **з 12 років.**

Інструкція. Користуючись запропонованою таблицею, визначте, за який час (в секундах) ви зуміли:

а) показати олівцем арабські цифри у зростаючому порядку: від 1 до 28;

б) показати римські цифри у зворотному порядку: від XXIV до I;

в) показати поперемінно арабські цифри у зростаючому порядку, а римські - у зворотному: 1, XXIV, 2, XXIII, 3 і т.д.

Чим менший результат, тим краще у вас розвинене переключення уваги. Вважається, що результат, який не перевищує 1 хв, є показником досить високим.

7	IV	10	VI	22	24	XII
II	XIII	19	8	11	XVI	XIX
IX	1	20	XV	21	XXIII	3
17	6	XVII	VIII	18	12	XXIV
XIV	25	13	X	XX	I	VII
XXI	III	23	V	15	14	5
16	XVIII	XI	2	XXII	4	9

3.7. Методика дослідження концентрації уваги (тест Торндайка) [20]

Вік досліджуваного: **з 12 років.**

Необхідні матеріали: секундомір, бланк тесту з тризначними цифрами, розміщеними у випадковому порядку. Бланк тесту готується для кожного досліджуваного на аркуші розміром 15х20 сантиметрів.

Процедура дослідження

Д о с л і д ж е н н я проводиться індивідуально, або колективно. При цьому потрібно користуватись індивідуальними бланками тесту.

Перед початком роботи досліджуваним зачитується **інструкція:** "Перед вами на бланку зверху записано 10 тризначних чисел, знизу - 10 стовпчиків подібних чисел. Ваше завдання - якнайшвидше знайти і підкреслити в нижніх стовпчиках ті числа, які розташовані у верхніх двох стовпчиках. Намагайтесь працювати швидко і не робити помилок".

Якщо дослідження проводиться колективно, то в інструкцію додають: "Закінчивши роботу - підніміть руку. Я повідомлю вам час, за який ви виконали завдання, а ви залишите його в нижній частині бланка".

За командою "Почали" запустити секундомір. При виконанні цієї роботи психолог фіксує час виконання (секунди) та помилки (кількість), які заносяться в таблицю 1 (графи 3 і 4).

Спостерігаючи за виконанням завдання, психолог стежить за тим, що в досліджуваного переважає - установка на швидкість чи на точність; впевненість у собі, перевіряє себе чи ні. Після закінчення тестування психолог збирає бланки тесту, на яких позначені цифри та внизу помічений час, за який учень виконав роботу.

Бланк тесту

Прізвище _____ Ім'я _____ По батькові _____

Клас _____ Вік _____ Дата _____

627 786
782 476
345 372
852 293
645 537

273 529 432 697 978 489 456 324 842 354
923 576 873 345 648 563 754 382 364 786
763 427 963 239 896 243 739 293 683 724
728 498 759 438 583 234 825 546 597 734
635 576 846 253 627 883 857 352 972 534
932 645 942 524 393 624 678 945 782 283
259 469 836 594 638 425 927 459 698 574
859 357 795 376 654 389 742 589 835 492
659 297 537 279 954 362 852 476 938 745
673 248 349 867 953 472 863 285 796 372

Таблиця 1

№ з/п	Прізвище, вік учня	Результати роботи		показник успішності (А)	Оцінка	Рівень розвитку концентрації уваги
		час (секунди)	помилки (кількість)			
1						
2						
3						
4						
5						

Обробка результатів

Обробка зводиться до того, що потрібно перевести показники часу (секунди) і помилки (кількість) у бали за допомогою таблиць 2 і 3. Далі визначається інтегральний показник успішності виконання завдання (А) за формулою:

$$A = T - C,$$

де Т - час у балах із таблиці 2;

С - помилки в балах із таблиці 3.

Таблиця 2

Час (с)	Т (бали)
110	26
110-140	25
140-170	24
170-200	23
200-230	22
230-260	21
260-290	20
290-320	19

Таблиця 3

Кількість помилок	С (бали)
1	2
2	4
3	6
4	8
5	10
6	12
7	14
8	16
9	18
10	20

Наприклад: якщо час виконання 150 секунд і допущено 2 помилки, то А = 24 - 4 = 20.

Після цього за таблицею 4 визначають рівень розвитку концентрації уваги та записують всі дані у таблицю 1 для кожного учня (графи 5, 6, 7).

Таблиця 4

Показник успішності (А)	Шкала оцінок	Рівень розвитку концентрації уваги
19-21	1	Низький
22-23	2	Нижче середнього
24	3	Середній
25	4	Високий
26	5	Дуже високий

Ця методика дозволяє також простежити стиль роботи досліджуваного. Можна виділити три стилі:

· систематичний (учень проглядає всі числа кожного ряду);

· оптимальний (свідомо організовує і групує матеріал);

· хаотичний (працює навмання).

4. МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ І ОЦІНКИ ОСОБЛИВОСТЕЙ МИСЛЕННЯ

4.1. Методика дослідження аналітичності мислення "Числові ряди" Крепеліна [31]

Вік досліджуваного: з **13 років.**

Процедура дослідження

Це дослідження експериментатор може проводити як з одним досліджуваним, так і з невеликою групою, за умови, що кожен із досліджуваних отримає індивідуальний бланк з т а б л и ц е ю рядів чисел. Слід також забезпечити цілковиту самостійність роботи.

До початку дослідження бланки належить розкласти перед учасниками тестування на добре освітленому столі текстом донизу, щоб до зачитування інструкції вони їх не розглядали і не ознайомлювалися з ними.

І н с т р у к ц і я д о с л і д ж у в а н о м у. " Н а б л а н к а х, які л е ж а т ь п е р е д вами, надруковано ряди чисел. Спробуйте встановити, за якою закономірністю с к л а д е н о кожен із 15 з а п р о п о н о в а н и х ч и с л о в и х р я д і в. З г і д н о з ц і є ю закономірністю продовжіть кожен ряд, дописавши в ньому ще два числа. На виконання завдання відводиться 7 хв. Не затримуйтеся довго на одному ряді. Я к щ о н е м о ж е т е п р а в и л ь н о в с т а н о в и т и з а к о н о м і р н і с т ь, переходьте до наступного ряду, а якщо залишиться час - знову повернеться до важкого для вас числового ряду. Чи все вам зрозуміло? Якщо немає запитань, переверніть тестові бланки. Починаємо!"

Через 7 хв подається команда: "Стоп! Дописування закінчено!"

Бланк методики

Прізвище, ім'я учня_____ Клас _____

№ з/п	Числові ряди
1	2 4 6 8 10 12 14 .....
2	6 9 12 15 18 21 24 .....
3	3 6 12 24 48 96 192 .....
4	4 5 8 9 12 13 16 .....
5	22 19 17 14 12 9 7 .....
6	39 38 36 33 29 24 18 .....
7	16 8 4 2 1 ½ ¼ .....
8	1 4 9 16 25 36 39 .....
9	21 18 16 15 12 10 9 .....
10	3 6 8 16 18 36 38 .....

11	12 7 10 5 8 3 6 .....
12	2 6 9 27 30 90 93 .....
13	8 16 9 18 11 22 15 .....
14	7 21 18 6 18 15 5 .....
15	10 6 9 18 14 17 34 .....

Обробка результатів

Обробка результатів виконується за допомогою ключа - таблиці з правильними відповідями. Під час обробки результатів підраховується кількість правильно дописаних числових рядів. Якщо досліджуваний записав у якому-небудь ряді тільки одне число, хоча воно і є правильним, числовий ряд вважається недописаним.

Ключ до тесту

Номер ряду	Продовження ряду	Номер ряду	Продовження ряду	Номер ряду	Продовження ряду
1	16; 18	6	11; 3	11	1; 4
2	27; 30	7	1/8; 1/16	12	279; 282
3	384; 768	8	64; 81	13	30; 23
4	17; 20	9	6; 4	14	15; 12
5	4; 2	10	76; 78	15	30; 33

Аналіз результатів

Рівень розвитку аналітичності мислення визначається за кількістю правильно дописаних рядів чисел.

Якщо досліджуваний дописав 14-15 рядів, то його аналітичність мислення дуже висока, або відмінна; якщо 11-13 - аналітичність висока, або добра; якщо 8-10 - аналітичність середня, або задовільна; якщо 6-7 - аналітичність низька, або погана; якщо 5 і нижче, то аналітичність дуже низька, або дуже погана.

Можна зіставити результати тестування з успішністю з відповідних дисциплін. Інтерпретуючи результати, бажано враховувати особливості темпераменту досліджуваного, а також навички роботи з числами.

4.2. Методика визначення інтелектуальної лабільності [17]

Вік досліджуваного: **з 14 років.**

Процедура дослідження

Методика складається із завдань, які зачитуються психологом. На вирішення кожного завдання відводиться від 2 до 5 секунд. Психолог пропонує досліджува-

ному виконати 40 нескладних завдань, відповіді на які слід записувати на спеціальному бланку. Оскільки час на виконання кожного завдання обмежений. Працювати треба швидко прочитане завдання не повторюється.

Текстовий матеріал

1. (Квадрат 1). Написати першу літеру імені "Сергій" та останню літеру першого місяця року *(3 секунди).*

2. (Квадрат 4). Написати слово "дах" так, щоб одна з літер була розташована в трикутнику *(3 секунди).*

3. (Квадрат 5). Розділити чотирикутник двома вертикальними і двома горизонтальними лініями *(4 секунди).*

4. (Квадрат 6). Провести лінію від першого кола до четвертого так, щоб вона проходила під другим колом і над третім колом *(3 секунди).*

5. (Квадрат 7). Поставити плюс у трикутнику, а цифру 1 - у тому місці, де трикутник і прямокутник мають спільну площу *(3 секунди).*

6. (Квадрат 8). Розділити друге коло на три, а четверте - на дві частини *(4 секунди).*

7. (Квадрат 10). Якщо сьогодні не середа, то слід написати передостанню літеру вашого імені *(3 секунди).*

8. (Квадрат 12). Поставити у перший прямокутник плюс, третій закреслити, в шостому поставити 0 *(4 секунди).*

9. (Квадрат 13). З'єднати крапки прямою лінією і намалювати плюс у меншому трикутнику *(4 секунди).*

10. (Квадрат 15). Обвести колом одну приголосну літеру й закреслити голосні *(4 секунди).*

11. (Квадрат 17). Продовжити бокові сторони трапеції до перетину одна з одною і позначити точку перетину останньою літерою назви вашого міста *(4 секунди).*

12. (Квадрат 18). Якщо в слові "синонім" шоста літера голосна, слід написати у прямокутнику цифру 1 *(3 секунди).*

13. (Квадрат 19). Закреслити більше коло і поставити плюс у меншому *(3 секунди).*

14. (Квадрат 20). З'єднати між собою крапки 2, 4, 5, оминаючи крапки 1 і 3 *(3 секунди).*

15. (Квадрат 21). Якщо два багатозначні числа неоднакові, слід поставити плюс на лінії між ними *(2 секунди).*

16. (Квадрат 22). Розділити першу лінію на три частини, другу - на дві, а обидва кінці третьої з'єднати з точкою А *(4 секунди).*

17. (Квадрат 23). З'єднати кінець першої лінії з верхнім кінцем другої, а верхній кінець другої - з нижнім кінцем четвертої *(3 секунди).*

18. (Квадрат 24). Закреслити непарні цифри й підкреслити парні *(5 секунд).*

19. (Квадрат 25). З'єднати дві фігури в коло й відокремити одну від одної вертикальною лінією *(4 секунди).*

20. (Квадрат 26). Під літерою А слід поставити стрілку вниз, під літерою В - стрілку вгору, під літерою С - плюс *(3 секунди).*

21. (Квадрат 27). Якщо слова " д і м" і "дуб" починаються однаковими літерами, треба поставити між ромбами мінус *(3 секунди).*

22. (Квадрат 28). Поставити в крайній ліворуч клітинці 0, у крайній праворуч - плюс, у середині - провести діагональ *(3 секунди).*

23. (Квадрат 29). Треба підкреслити знизу "птички", а в першу "птичку" вписати літеру А *(3 секунди).*

24. (Квадрат 30). Якщо в слові "подарунок" третя літера не І, треба написати суму чисел 3 + 5 *(3 секунди).*

25. (Квадрат 31). В слові "салют" слід обвести кружечком приголосні літери, а в слові "дощ" закреслити голосні *(4 секунди).*

26. (Квадрат 32). Якщо число 54 можна поділити на 9, слід накреслити коло навколо чотирикутника *(3 секунди).*

27. (Квадрат 33). Провести лінію від цифри 1 до цифри 7 так, щоб вона проходила під парними й непарними цифрами *(4 секунди).*

28. (Квадрат 34). Закреслити кружечки без цифр, кружечки з цифрами - підкреслити *(3 секунди).*

29. (Квадрат 35). Під приголосними літерами слід поставити стрілку, спрямовану вниз, під голосними - стрілку, спрямовану ліворуч *(5 секунд).*

30. (Квадрат 36). Написати слово "мир" так, щоб перша літера була написана в колі, друга - у прямокутнику *(3 секунди).*

31. (Квадрат 37). Позначити стрілками напрямки горизонтальних ліній праворуч, а вертикальних - угору *(5 секунд).*

32. (Квадрат 39). Розділити другу лінію навпіл і з'єднати обидва кінці першої лінії з серединою другої *(3 секунди).*

33. (Квадрат 40). Відокремити вертикальними лініями непарні цифри від парних *(5 секунд).*

34. (Квадрат 41). Над лінією поставити стрілку, спрямовану вгору, а під лінією - стрілку, спрямовану ліворуч *(2 секунди).*

35. (Квадрат 42). Навколо літери М намалювати квадрат, літери К - коло, літери О - трикутник *(4 секунди).*

36. (Квадрат 43). Суму чисел 5 + 2 треба написати в прямокутнику, а різницю цих чисел - у ромбі *(4 секунди).*

37. (Квадрат 44). Закреслити цифри, які можна поділити на 3, і підкреслити решту *(5 секунд).*

38. (Квадрат 45). Поставити "птичку" в коло, а цифру 3 - у прямокутник *(3 секунди).*

39. (Квадрат 46). Підкреслити літери і обвести кружечками парні цифри *(5 секунд).*

40. (Квадрат 47). Поставити непарні цифри у квадратні дужки, а парні - у круглі *(5 секунди).*

Обробка й оцінювання результатів

Результати оцінюються за кількістю помилок. Помилкою вважається і пропущене завдання. Норми виконання тесту:

0-4 помилки **-** висока лабільність, добра здатність до навчання;

5-9 помилок **-** середня лабільність;

10-14 помилок **—** низька лабільність, труднощі у переключенні уваги;

15 і більше помилок - слабка успішність у навчальній діяльності.

Бланк відповідей

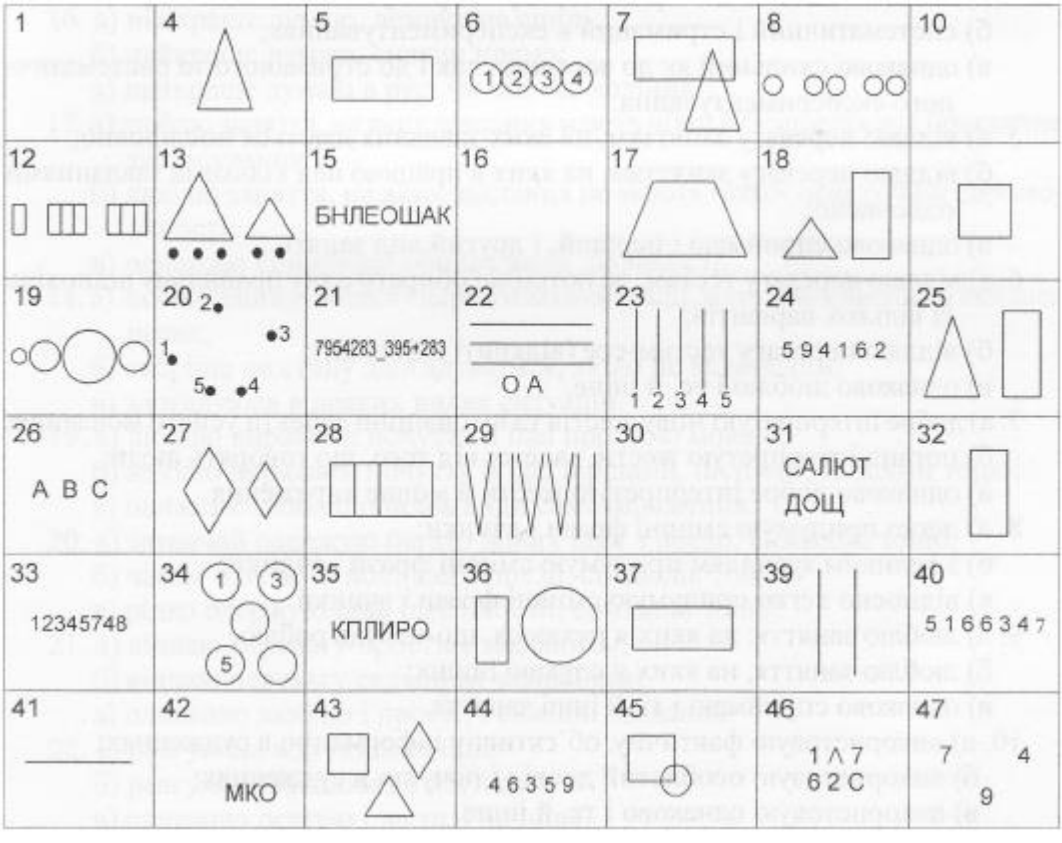

4.3. Методика визначення стилю навчання й мислення [47]

Вік досліджуваного: **з 12 років.**

Інструкція. Об'єктивно існують різні стилі навчання й мислення. У кожному запитанні описані три різних стилі навчання й мислення. Обведіть один, що найкраще описує ваші сильні сторони й переваги.

Текстовий матеріал

Я вважаю (впевнений, відчуваю, сподіваюсь), що:

1. а) не дуже добре запам'ятовую обличчя;
   б) не дуже добре запам'ятовую імена;
   в) однаково добре запам'ятовую імена й обличчя.
2. а) найкраще засвоюю усні пояснення;
   б) найкраще засвоюю пояснення на прикладах;
   в) однаково добре засвоюю усні пояснення й пояснення на прикладах.
3. а) здатний легко виражати почуття й емоції;
   б) стриманий у вираженні почуттів і емоцій;
   в) скутий у вираженні почуттів і емоцій.
4. а) весело й вільно експериментую у спорті, у мистецтві, поза роботою;
   б) систематичний і стриманий в експериментуваннях;
   в) однаково схильний як до веселого, так і до стриманого та систематичного експериментування.
5. а) віддаю перевагу заняттям, на яких завдання даються послідовно;
   б) віддаю перевагу заняттям, на яких я працюю над кількома завданнями одночасно;
   в) однаково сприймаю і перший, і другий вид занять.
6. а) віддаю перевагу тестам, де потрібно обирати одну правильну відповідь із кількох варіантів;
   б) віддаю перевагу тестам-есе (відкриті відповіді);
   в) однаково люблю і те, й інше.
7. а) добре інтерпретую мову жестів та інтонаційні аспекти усного мовлення;
   б) погано інтерпретую жести, залежу від того, що говорять люди;
   в) однаково добре інтерпретую жести й мовне вираження.
8. а) легко придумую смішні фрази і вчинки;
   б) з великим зусиллям придумую смішні фрази і вчинки;
   в) відносно легко придумую смішні фрази і вчинки.
9. а) люблю заняття, на яких я рухаюся, що-небудь роблю;
   б) люблю заняття, на яких я слухаю інших;
   в) однаково сприймаю і ті, й інші заняття.
10. а) використовую фактичну, об'єктивну інформацію в судженнях;
    б) використовую особистий досвід і почуття в судженнях;
    в) використовую однаково і те, й інше.

11. а) легко, весело підходжу до вирішення проблеми;
    б) серйозно, по-діловому підходжу до вирішення проблеми;
    в) поєдную веселий і серйозний підхід.
12. а) сприймаю і реагую на звуки й образи більше, ніж на людей;
    б) дуже спонтанний і творчо налаштований у групі людей;
    в) однаково сприйнятливий і спонтанний у розумовому змісті, незалежно від оточення.
13. а) майже завжди вільно використовую будь-який доступний матеріал для роботи;
    б) часом використовую будь-який доступний для роботи матеріал;
    в) волію працювати з відповідним доступним матеріалом, використовуючи його за призначенням.
14. а) люблю, коли мої заняття чи робота заплановані, коли я знаю, що конкретно маю робити;
    б) люблю, коли мої заняття чи робота гнучкі й видозмінюються;
    в) однаково люблю як заплановані, так і відкриті для змін заняття й роботу.
15. а) дуже винахідливий;
    б) часом винахідливий;
    в) не винахідливий.
16. а) найкраще думаю, лежачи на спині;
    б) найкраще думаю, сидячи прямо;
    в) найкраще думаю в русі чи під час ходіння.
17. а) люблю заняття, на яких завдання мають чітке й безпосереднє практичне застосування;
    б) люблю заняття, на яких завдання не мають чіткої практичної спрямованості;
    в) однаково сприймаю обидва види діяльності.
18. а) люблю здогадуватися і передбачати ситуації, коли невпевнений у якихось речах;
    б) скоріше не стану здогадуватися, якщо не впевнений;
    в) здогадуюся в деяких видах ситуацій.
19. а) люблю виражати почуття й ідеї простою мовою;
    б) люблю виражати почуття й ідеї віршами, піснями, танцями тощо;
    в) однаково люблю обидва види самовираження.
20. а) зазвичай одержую багато нових ідей з поезії, символів тощо;
    б) часом одержую нові ідеї з поезії, символів тощо;
    в) рідко одержую нові ідеї з поезії, символів тощо.
21. а) віддаю перевагу простим завданням;
    б) віддаю перевагу складним завданням;
    в) однаково люблю і прості, і складні завдання.
22. а) реагую на відгуки й емоції;
    б) реагую на заклики до логіки;
    в) однаково реагую і на те, і на інше.

23. а) люблю працювати над проблемами послідовно;
    б) люблю працювати одночасно над декількома проблемами;
    в) люблю працювати і так, і так.
24. а) волію вивчати традиційні галузі предмета;
    б) волію мати справу з теорією і гіпотезами нового предмета;
    в) однаковою мірою люблю і те, й інше.
25. а) віддаю перевагу аналітичному читанню, критиці;
    б) віддаю перевагу творчому, синтезуючому читанню, що дає змогу застосовувати й використовувати інформацію для вирішення завдань;
    в) однаково люблю і те, й інше.
26. а) віддаю перевагу інтуїтивному підходу до вирішення завдань;
    б) віддаю перевагу логічному підходу до вирішення завдань;
    в) використовую обидва підходи.
27. а) люблю уявляти задачу під час її розв'язання;
    б) люблю проаналізувати задачу вголос, щоб розв'язати її;
    в) не люблю ні те, ні інше.
28. а) люблю логічно розв'язувати задачі;
    б) люблю розв'язувати задачі, спираючись на досвід, практику;
    в) люблю і те, й інше.
29. а) умію добре пояснювати усно;
    б) умію добре пояснювати в русі й дії;
    в) умію однаково добре пояснювати як усно, так і наочним чином.
30. а) учуся швидше, коли вчитель використовує усні пояснення;
    б) учуся швидше, коли вчитель використовує письмові пояснення;
    в) однаково сприймаю обидва види пояснень.
31. а) переважно покладаюся на мову під час запам'ятовування й мислення;
    б) переважно покладаюся на образи під час запам'ятовування;
    в) однаково покладаюся на образи й мову.
32. а) люблю аналізувати вже пройдений матеріал;
    б) люблю організовувати й доводити до кінця незакінчене;
    в) не люблю ні того, ні іншого виду діяльності.
33. а) люблю розмовляти й писати;
    б) люблю малювати й маніпулювати;
    в) люблю і те, й інше.
34. а) легко можу розгубитися навіть у знайомій обстановці;
    б) легко орієнтуюся навіть у незнайомій обстановці;
    в) відносно добре орієнтуюся.
35. а) я більше творча натура, ніж інтелектуальна;
    б) я більше інтелектуальна, ніж творча натура;
    в) я інтелектуальна і творча натура.
36. а) люблю перебувати у шумній багатолюдній обстановці, де увесь час щось відбувається;

б) люблю перебувати в обстановці, де можу сконцентруватися на чомусь одному;

в) іноді люблю і те, й інше.

37. а) переважно цікавлюся естетичними питаннями: мистецтвом, музикою, танцями;

б) переважно цікавлюся практичними, прикладними речами: роботою, походами, командними видами спорту;

в) однаково беру участь і в тому, і в іншому виді діяльності.

38. а) професійне покликання переважно до бізнесу, економіки;

б) професійне покликання переважно до гуманітарних наук;

в) у даний момент не маю чіткої переваги.

39. а) волію вивчати деталі і специфічні факти;

б) віддаю перевагу загальному огляду предмета;

в) вважаю за краще, коли загальний огляд доповнюється деталями.

40. а) розумово сприйнятливий і реагую на те, що чую і читаю;

б) волію перебувати у стані розумового пошуку, самопізнання у процесі навчання;

в) і те, й інше.

Ключ до методики

A		B		C	
1а	21а	1б	21б	1в	21в
2а	22б	2б	22а	2в	22в
3б	23а	3а	23б	3в	23в
4б	24а	4а	24б	4в	24в
5а	25а	5б	25б	5в	25в
6б	26б	6а	26а	6в	26в
7б	27б	7а	27а	7в	27в
8б	28а	8а	28б	8в	28в
9б	29а	9а	29б	9в	29в
10а	30а	10б	30б	10в	30в
11б	31а	11а	31б	11в	31в
12б	32а	12а	32б	12в	32в
13в	33а	13а	33б	13б	33в
14а	34а	14б	34б	14в	34в
15в	35б	15а	35б	15б	35в
16б	36б	16а	36а	16в	36в
17б	37б	17а	37а	17в	37в
18б	38а	18а	38б	18в	38в
19а	39а	19б	39б	19в	39в
20в	40а	20а	40б	20б	40в

Оцінювання результатів

Підрахуйте кількість ваших відповідей, які збігаються з табличними значеннями ключа для А, В і С:

A =	B =	C =

Тип мислення визначається найбільшою сумою варіанта розрахунку:

варіант А - "лівопівкульний" тип;

варіант В - "правопівкульний" тип;

варіант С - змішаний тип мислення.

Якщо при розрахунку ви одержали рівні значення варіантів розрахунку - перечитайте уважно інтерпретацію та визначте, який тип буде для вас все ж більш притаманним.

Інтерпретація результатів дослідження типів мислення

А. "Лівопівкульний" тип мислення ("мислитель"). Ті, хто опрацьовує інформацію за допомогою лівої півкулі, віддають перевагу проблемам, що вирішуються логічним шляхом; вони активні і говіркі, скоріше конформісти (залежні від групи), шукають точні факти, люблять конструктивні принципи і завдання. Вони швидше зроблять висновки, ніж запропонують нові ідеї, а по суті - вони швидше покращать існуючий процес або продукт, ніж винайдуть щось нове. У зв'язку з цим вони люблять обробляти готову інформацію: класифікувати, систематизувати, виділяти головне, конспектувати тощо. У навчанні вони полюбляють чітку структуру викладу, організації роботи, конкретні, зрозумілі вимоги до виконання завдань, критерії оцінювання.

"Лівопівкульні" звичайно віддають перевагу поясненням. їм рекомендується більше читати, формувати при вивченні будь-якої дисципліни систему її знань та постійно керуватись нею, але не забувати вносити в неї своєчасні корективи. Загалом, їм необхідно вчитись цінувати конкретний матеріал, використовувати спостереження, розвивати художню уяву.

Для лівопівкульномислячих (логічний тип) людей характерна оптимістичність та самостійність. Вони легко вступають у контакт з іншими людьми, в роботі вони більше покладаються на розрахунки, ніж на інтуїцію, більше довіряють інформації з офіційних джерел, ніж власним враженням. Для цих людей краще працювати там, де є потреба в логічному мисленні: математик, конструктор, організатор виробництва, програміст, пілот, водій.

В. "Правопівкульний" тип мислення ("художник"). Ті, хто обробляє інформацію за допомогою правої півкулі, віддають перевагу проблемам, які вирішують інтуїтивним шляхом, за допомогою образного мислення. їм подобаються винаходи, пошук головної ідеї, відкриття через проблемну

ситуацію. Тому у навчанні вони полюбляють дискусії, диспути, аналіз ситуації, ігри та інші активні методи навчання.

Вони здебільшого неконформісти, м а ю т ь потяг до прояву особистої ініціативи. їм подобаються гнучкі правила, і вони суттєво людиноорієнтовані (емпатійні).

Одночасно людей художнього типу мислення характеризує схильність до песимізму; вони більше покладаються на власні почуття, ніж на логічний аналіз подій, що не завжди на користь справі. Ці люди не дуже товариські, але можуть продуктивно працювати навіть у несприятливих умовах. їх чекає успіх у галузях діяльності, де переважає образне мислення: художник, актор, архітектор, лікар, вихователь тощо.

С. "Змішаний" тип мислення. Якщо у людини мають однаковий прояв обидва типи мислення, то відкривається широкий спектр діяльності: поєднання послідовності в роботі і водночас здатності образно, цілісно, швидко сприймати події, ретельно обмірковувати свої вчинки, особливо в екстремальних ситуаціях (управлінець, лектор тощо).

4.4. Методика визначення стилю мислення А. Харрісона та Р. Бремсона [2]

Стиль мислення - це система інтелектуальних стратегій, засобів, навичок та операцій, до яких особистість схильна завдяки своїм індивідуальним особливостям (від системи цінностей та мотивації до характерологічних якостей).

Вік досліджуваного: **з 12 років.**

Інструкція досліджуваному. Оберіть, будь ласка, у кожному запитанні той варіант відповіді, який найбільше відповідає вашим властивостям, притаманній вам манері поведінки й вирішення проблем.

Текстовий матеріал

А. Коли я працюю у групі, для мене найважливіше...
1) зрозуміти цілі та мотиви поведінки учасників групи;
2) зрозуміти цілі та значення роботи, що виконується;
3) спланувати наші дії для досягнення поставленої мети;
4) зрозуміти, який зиск можна отримати від цієї роботи;
5) швидше досягти конкретних результатів.

Б. Для мене графіки, схеми, креслення у книжках та статтях, як правило...
1) корисніші за текст, якщо вони точні;
2) корисні, якщо вони чітко відображають важливі факти;
3) корисні, якщо вони підкріплюються та пояснюються текстом;

4) корисні, коли вони спонукають до роздумів над тестом;
5) не корисніші, ніж інші матеріали.

В. Коли на дозвіллі я читаю журнальну чи газетну статтю, вона буде, найімовірніше...
1) про те, як комусь вдалося розв'язати особисту або суспільну проблему;
2) присвячена дискусійному політичному або соціальному питанню;
3) повідомленням про наукове чи історичне дослідження;
4) про цікаву, популярну людину чи подію;
5) точним, документальним повідомленням про чийсь цікавий життєвий досвід.

Г. Коли переді мною стоїть практичне завдання, перше, що я хочу знати, це...
1) який метод є найкращим для розв'язання цього завдання;
2) кому й коли потрібно, щоб завдання було розв'язане;
3) чому це завдання потрібно розв'язувати;
4) як впливатиме розв'язання цього завдання на інші завдання, які доводиться вирішувати;
5) яка безпосередня, негайна вигода від розв'язання завдання.

Ґ. Найкраща форма іспиту, як на мене, це - ...
1) перелік конкретних, практичних запитань із предмета;
2) вільна дискусія серед тих, хто складає іспит;
3) усний виклад знань;
4) повідомлення у довільній формі: як я використав те, чого навчився;
5) письмовий звіт, що охоплює історію питання, теорію й метод.

Д. Люди, якості яких я найбільше поважаю, це - ...
1) видатні філософи й учені;
2) письменники та вчителі;
3) лідери ділових і політичних кіл;
4) економісти та інженери;
5) телеведучі й журналісти.

Е. Я читаю книжку, як правило, тому що...
1) відчуваю потребу в удосконаленні своїх професійних знань;
2) людина, яку я поважаю, порадила мені прочитати цю книжку;
3) хочу збагатити свою загальну ерудицію;
4) хочу вийти за межі своєї діяльності;
5) хочу дізнатися більше про певний предмет, явище.

Є. Коли я вперше розпочинаю якусь справу, то...
1) визначаю для себе рівень якості, до якого я маю прагнути;
2) шукаю шляхи та способи виконати її швидше та з найменшими витратами;

3) обмірковую альтернативні способи виконання цієї справи;
4) намагаюся дізнатися, як інші виконували подібні справи;
5) намагаюся знайти найкращий спосіб виконання справи.

Ключ до тесту

Синтетичний стиль: А1, Б4, В2, Г4, Ґ2, Д1, Е4, Є3.
Ідеалістичний стиль: А2, Б3, В1, Г3, Ґ3, Д2, Е3, Є1.
Прагматичний стиль: А4, Б5, В4, Г5, Ґ4, Д3, Е5, Є2.
Аналітичний стиль: А3, Б1, В3, Г1, Ґ5, Д4, Е1, Є5.
Реалістичний стиль: А5, Б2, В5, Г2, Ґ1, Д5, Е2, Є4.

Обробка результатів

Підрахуйте кількість балів за кожною шкалою. Домінуючим для вас є той стиль, який набрав найбільшу кількість балів. Найменш властивий вам стиль, що знаходиться на останньому місці за кількістю балів.

Короткі характеристики стилів мислення

Синтетичний стиль. Люди із синтетичним стилем мислення надзвичайно чутливі до суперечностей у міркуваннях інших, виявляють підвищений інтерес до парадоксів та конфліктів ідей, нерідко навіть самі провокують такі конфлікти, щоб проявити себе у висуненні нових і оригінальних ідей. Синтезатори схильні бачити світ мінливим і схвалюють таке бачення іншими людьми. Вони люблять зміни нерідко через самі зміни й негативно ставляться до шаблонів, рутини, загальноприйнятих ідей, авторитетів, людей, які завжди з усім погоджуються. Синтезатори завжди готові до відкритої конфронтації, щоб виявити суперечності та усунути їх у новій теоретичній перспективі. Люди із синтетичним стилем мислення допомагають іншим знайти "свіжий" погляд на речі. Нерідко в ситуації групового прийняття рішення вони схильні зосереджуватися на негативних обставинах і наслідках діяльності, приймаючи вогонь на себе, але запобігаючи хибним рішенням. Синтезатори вирізняються відчуттям нового, гостротою погляду, креативністю.

Ідеалістичний стиль. Ідеалісти схильні до інтуїтивних, глобальних оцінок і не схильні до детального аналізу проблем з опорою на повну множину фактів та формальну логіку. Ідеалісти виявляють підвищений інтерес до цілей, цінностей, потреб, мотивів поведінки. Вони добре формулюють мету, і не тільки власну. "Куди ми йдемо і навіщо?" - це питання спонукає та спрямовує мислення ідеалістів. Вони розмірковують про речі і справи з точки зору їх користі або шкідливості для окремих людей і суспільства, з погляду добра і зла. Отже,

ідеалісти більше, ніж інші, враховують у своїх рішеннях суб'єктивні та соціальні фактори. Ідеалісти, як і синтезатори, не схильні зосереджуватися на точних цифрах і фактах. Вони н а м а г а ю т ь с я акцентувати на схожості навіть у "непримиримих" позиціях, бо вважають, що люди можуть домовитися про будь-що, коли вони дійдуть згоди щодо цілей. Конфлікт ідеалісти вважають непродуктивним і непотрібним. Ідеалісти прагнуть, щоб їх сприймали як відкритих, доброзичливих, таких, що заслуговують на довіру й допомагають людям. їм необхідно відчувати свою корисність. Ідеалісти пишаються своїми високими ідеалами, моральними нормами та критеріями оцінки діяльності, але не завжди відчувають, наскільки нереалістичні ці норми та критерії.

Прагматичний стиль. Прагматики орієнтовані на особистий досвід в оцінці п р а в и л ь н о с т і чи х и б н о с т і ідей, р і ш е н ь, у ч и н к і в. Вони с п р я м о в а н і на експериментування щодо способів досягнення поставлених цілей. Вони використовують ті матеріали та інформацію, які є напохваті, рідко шукаючи додаткові ресурси та резерви. їх цікавить якомога ш в и д ш е о т р и м а н н я конкретного результату, реальної вигоди. Для прагматика світ як ціле є непередбаченим, його не можна осягти повною мірою. Тому "сьогодні зробимо так, а далі - буде видно". Отже, поведінку прагматиків важко передбачити, адже вони спираються на випадково вибрані факти. У них переважає тактичне мислення, маркетинговий підхід. Прагматики завжди вдаються до планування можливостей, висувають паралельні цілі, аби уникнути повної поразки. Таким чином, прагматики - досить гнучкі та адаптивні люди як у когнітивній сфері, так і у сфері поведінки. Як правило, вони комунікабельні, емпатійні, здатні не тільки раціонально обґрунтувати свої пропозиції, а й передбачити етичні та психологічні наслідки запропонованих рішень. Вони небайдуже ставляться до схвалення їх соціальним оточенням, прагнуть викликати симпатію до себе.

Аналітичний стиль. Представники аналітичного стилю характеризуються м е т о д и ч н о ю, л о г і ч н о ю, р е т е л ь н о ю, д е т а л ь н о ю т а о б е р е ж н о ю м а н е р о ю вирішення проблем. Перш ніж прийняти рішення, вони збирають якомога б і л ь ш е і н ф о р м а ц і ї т а р о з р о б л я ю т ь д е т а л ь н и й п л а н д і й, щ о б з н а й т и "найкращий" шлях до вирішення проблеми. Тому за умови достатнього запасу часу їхня стратегія приносить максимальний успіх. Аналітики гірше від інших переносять невизначеність і хаос. Вони прагнуть бачити світ логічним, раціональним, упорядкованим і передбачуваним. Аналітики цінують знання, поважно ставляться до освіти і з дитинства засвоюють безліч теорій, які дають їм змогу пояснювати події й упорядковувати навколишнє середовище. Коли з'являється проблема, аналітик починає шукати формулу, процедуру, метод або систему, яка може дати розв'язання. Аналітики - перфекціоністи, вони прагнуть досконалості й завершеності у всьому, чим займаються. Аналітик цінує свою

компетентність, тобто знання й розуміння всіх аспектів ситуації, в якій він опинився.

Реалістичний стиль. Реалісти - емпірики, а не теоретики. Для них "реальним" є те, що вони можуть безпосередньо сприймати і переживати, вони впевнені, що без узгодженості на рівні фактів не можна починати жодної справи. Вони приділяють підвищену увагу ресурсам, добре розуміючи їхню обмеженість. їх увага спрямована на поточні справи. Реалістичне мислення характеризується конкретністю й проекцією на виправлення, корекцію ситуації для досягнення певного результату. Вони намагаються висувати конкретні, досяжні цілі, дисциплінують роботу групи своєю зосередженістю на кінцевому результаті. Реалісти намагаються вести справи обґрунтовано, безпомилково й уникати непередбачуваних змін. Час від часу вони вносять корекції та твердо дотримуються курсу. Реалісти близькі до аналітиків, але їх дратують зайві формально-логічні процедури, тривалі пошуки додаткової інформації та прагнення до бездоганності. Вони не схильні розмірковувати про глобальне і вдаються до спрощення проблем, щоб привернути увагу до реальних справ.

4.5. Дослідження впливу установки на спосіб розв'язання задач [31]

Вік досліджуваного: **з 12 років.**

Мета дослідження: визначення характеру вироблення та ступеня чутливості досліджуваного до установки, особливостей фіксування установки і наявності гнучкості чи ригідності мислення.

Матеріали та обладнання: десять аркушів паперу для кожного досліджуваного (розміром приблизно 10х8 см), ручка і секундомір.

Інструкція досліджуваному. Вам буде запропоновано для розв'язання арифметичні задачі. Кожну задачу розв'язуєте на окремому аркуші паперу. Всі дії, які ви робите під час розв'язування задачі, записуєте на цьому аркуші. Аркуш з розв'язаною задачею переверніть. Перевернутий аркуш - це знак експериментаторові про те, що ви дане завдання виконали. Час розв'язання задач контролюється і обмежується 2 хвилинами. Після закінчення 2 хвилин експериментатор скаже: "Стоп! Припиніть розв'язування!" Для розв'язання наступної задачі беріть новий аркуш паперу.

Задачі

№ 1. Дано три посудини об'ємом 37, 21 і 3 літри; як відміряти рівно 10 літрів води?

№ 2. Дано три посудини об'ємом 37, 24 і 2 літри; як відміряти рівно 9 літрів води?

№ 3. Дано три посудини об'ємом 39, 22 і 2 літри; як відміряти рівно 13 літрів води?

№ 4. Дано три посудини об'ємом 38, 25 і 2 літри; як відміряти рівно 9 літрів води?

№ 5. Дано три посудини об'ємом 29, 14 і 2 літри; як відміряти рівно 11 літрів води?

№ 6. Дано три посудини об'ємом 28, 14 і 2 літри; як відміряти рівно 10 літрів води?

№ 7. Дано три посудини об'ємом 26, 10 і 3 літри; як відміряти рівно 10 літрів води?

№ 8. Дано три посудини об'ємом 27, 12 і 3 літри; як відміряти рівно 9 літрів води?

№ 9. Дано три посудини об'ємом 30, 12 і 3 літри; як відміряти рівно 15 літрів води?

№ 10. Дано три посудини об'ємом 28, 7 і 5 літрів; як відміряти рівно 12 літрів води?

Процедура дослідження

Дослідження можна проводити як з одним досліджуваним, так і з групою не більше 9 осіб. В останньому випадку учасникам дослідження слід зручно розміститися за столами в такий спосіб, щоб забезпечити самостійність виконання завдань. Умови кожної задачі експериментатор записує на дошці чи заздалегідь на окремих плакатах.

Арифметичні задачі експериментатор має подавати, суворо дотримуючись послідовності.

Специфіка даного дослідження передбачає: експериментатор буде стежити за часом, витраченим досліджуваним на розв'язування кожної задачі, фіксуючи його в протоколі, і зможе, не нав'язуючись, порівняти записи розв'язування перших п'яти задач. У разі потреби вдаються до індивідуального підказування тим, у кого виникають труднощі в розв'язуванні або в записуванні розв'язку перших п'яти задач.

Суть підказки полягає в тому, щоб нагадати досліджуваним, що воду можна тільки доливати та відливати за допомогою посудин. Звідси випливає, що арифметичні операції, які відображають дії з водою, - це додавання та віднімання. Якщо досліджуваний робить запис дій в дужках, то це означає: він користується іншими посудинами, що дорівнюють за об'ємом числу, одержаному в дужках, а це - порушення умов задачі. Всіх потрібно попередити про те, що використання дужок, коли записується розв'язок даних задач,

заборонено. Також числа не можна множити і ділити. Всі дії складаються з доливання та відливання води за допомогою посудин вказаних об'ємів.

Під час розв'язування досліджуваним задач № 6-10 підказувати нічого не можна, також не бажано перевіряти спосіб їх розв'язування. Час розв'язування досліджуваним кожної задачі контролюється експериментатором за допомогою секундоміра під час перевертання д о с л і д ж у в а н и м аркуша з р о з в' я з к о м запропонованої задачі і фіксується в окремому протоколі.

Обробка результатів

Обробка результатів здійснюється шляхом зіставлення способів розв'язування досліджуваним експериментальних задач з можливими способами їх розв'язку. На підставі цього зіставлення визначають: характер вироблення установки, чутливість до установки, особливості її фіксації, гнучкість чи ригідність мислення. Додатково можна дати характеристику швидкості мислення. Для цього використовують показник швидкості.

Показник швидкості мислення виводиться як середньоарифметичний час, витрачений на розв'язування задач. Середньоарифметичний час розв'язування п е р ш и х п' я т и задач х а р а к т е р и з у є ш в и д к і с т ь в и р о б л е н н я у с т а н о в к и, а середньоарифметичний час розв'язування решти п'яти задач показує залежність пошуку розв'язку від установки. У цьому разі важливо враховувати, розв'язана чи ні задача № 10.

Характер вироблення установки з'ясовується тим, як д о с л і д ж у в а н и й розв'язував перші п'ять задач і з якою швидкістю він це робив. Якщо досліджуваний третю, четверту і п'яту задачі розв'язував швидко набутим способом (від більшого об'єму віднімав менший) і без підказування, то вироблення установки вважають оптимальним. Коли ж досліджуваному підказували чи він змінював спосіб запису розв'язування задачі, а також спостерігалася значна величина показника швидкості мислення при розв'язуванні перших п'яти задач, то вироблення установки було неоптимальним, проходило з ускладненнями.

Ступінь чутливості досліджуваного до установки перевіряють шляхом аналізу розв'язування задач № 6 і 7. Якщо ці задачі розв'язано установочним способом, тобто від більшої величини віднімали меншу, то ступінь чутливості до установки високий.

Коли одну із задач розв'язано способом відповідно до установки, а другу - всупереч установці, то чутливість до установки середня. Наприклад, задачу № 6, крім способу, що відповідає установці, може бути розв'язано так: 1 4 - 2 - 2 = 1 0 , а задача № 7 взагалі не вимагає розрахунків, бо воду відразу можна налити об'ємом 10 літрів.

Якщо обидві задачі розв'язано способом, який не відповідає установці, то можна стверджувати, що в досліджуваного слабка чутливість до установки.

Особливості фіксації установки визначаються за способом розв'язування досліджуваним задач № 8 і 9. Якщо обидві ці задачі розв'язано за установочним способом, то установка фіксована, а ступінь її фіксації високий.

Якщо одна із задач розв'язувалася установочним способом, а друга - іншим, то ступінь фіксованості установки характеризується як середній. Наприклад, задачу № 8 можна розв'язати так: 12 - 3 = 9, а задачу № 9 легко розв'язати додаванням, яке за логікою переливання води за допомогою посудин означає доливання, тобто 12 + 3 = 15.

Коли обидві задачі розв'язано не способом установки, то це засвідчує, що немає фіксації установки. Однак таке твердження буде правомірним, якщо у досліджуваного слабка чутливість до установки. В іншому разі фіксація установки слабка.

Визначення ригідності та гнучкості мислення проводиться за результатом р о з в' я з а н н я задачі № 10. Ця задача має один п р а в и л ь н и й р о з в' я з о к, протилежний установці: 7 + 5 = 12. Якщо досліджуваний задачу розв'язпв, то його мислення гнучке, незалежно від чутливості чи фіксованості установки, оскільки він зміг переорієнтуватися на пошук нового. Якщо останню задачу досліджуваний не розв'язав і далі діє шляхом віднімання від більшого меншого, то його мислення ригідне.

Аналіз результатів

Після обробки результатів дослідження важливо правильно проаналізувати взаємозв'язки між швидкістю мислення, характером вироблення установки, ступенем чутливості до установки, особливостями фіксації та ригідністю або гнучкістю мислення.

Активізуючи умови, в яких виробляється установка досліджуваному, слід звернути увагу на їхню сталість, з одного боку, і на кількість повторень одного й того ж способу розв'язування, з другого. Це стосується й особливостей фіксації установки.

У разі виявлення ригідності мислення необхідно продумати рекомендації досліджуваному для розвитку його гнучкості. Багато задач розв'язується кількома способами. Пошук різноманітних способів розв'язання - це вже ознака творчості. Можна налаштувати себе на цей пошук. Добре допомагають у розвитку гнучкості тренування зміни уявлення і розв'язування спеціальних творчих завдань. Для досліджуваних з повільним протіканням мислительних процесів складаються формули налаштування на швидку роботу. Показники швидкості мислення поліпшуються з досвідом змагальної взаємодії з іншими людьми. Однак слід мати на увазі, що отримані результати швидкості мислення можуть залежати від самопочуття досліджуваного під час експерименту і від його зацікавленості дослідженням.

5. МЕТОДИКИ ДІАГНОСТИКИ ДЕЯКИХ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ОСОБИСТОСТІ

Ніхто не знає людини і всіх обставин
її життя так, як це знає вона сама.
І якщо вона досить проникліва і активна,
то зможе принести своєму здоров 'ю
чималу користь.
Ю. Чирков

Вивчення психічних станів має особливе значення для психологічної науки в цілому і психодіагностики зокрема, тому що саме вони є первинною дійсністю, що спрямовує наше щоденне життя і зумовлює прогрес людського буття.

Психічний стан можна розглядати як прояв усіх психічних компонентів за визначений період часу. Це деяка єдність (цілісність) усіх психічних елементів, і ця цілісність характеризується відносною стабільністю, особливою структурою, змістом. У психічних станах знаходить своє вираження ступінь активності функціонування психіки, а також якість психічних процесів і властивостей.

У кожному конкретному психічному стані по-своєму складається система всіх психічних компонентів. І ця система, що тимчасово утворилася, має відносно тимчасову стабільність, замкнутість. Розглядаючи психічний стан як складну систему, тимчасову, потрібно зауважити, що структурні зв'язки між психічними елементами в ній можуть бути різними.

Домінування тих чи інших психічних процесів може служити критерієм розподілу психічних станів на гностичні (пізнавальні), емоційні і вольові. При переважанні пізнавальних процесів мають справу з ***гностичними психічними станами.*** Це - *допитливість, подив, здивування, сумнів, мрійливість.* Коли стан визначається домінуванням емоційних процесів, то можна говорити про перебування в ***емоційному психічному стані.*** Це - *радість, засмучення, смуток, збурювання, страх, пригніченість, ейфорія, афект* та ін. При переважанні вольових процесів мають місце ***вольові психічні стани.*** Це - *активність, рішучість, стриманість, довільна увага.*

Вважається, що виділення області психічних станів заповнює прогалину в галузі психології між ***психічними процесами:*** *відчуттями, сприйняттям, мисленням, пам 'яттю, уявленням* і ***психічними властивостями*** особистості: *спрямованістю, здібностями, темпераментом, характером.*

На відміну від психічних процесів як динамічного компонента прояву психіки і психічних властивостей, таких як закріпленість, повторюваність проявів, психічний стан - це статичний компонент психіки. Ці компоненти, як сторони проявів психічного, не слід розглядати на рівні лінійного зв'язку.

Оскільки психічний стан впливає саме на перебіг психічних процесів, він може переходити у властивість особистості, шо у свою чергу обумовлює виникнення того чи іншого стану. Тому варто розглядати зв'язок компонентів у такий спосіб: *процес - стан - властивість* з огляду при цьому на їхню взаємозалежність і взаємовплив.

Основним для психічного стану є те, що він деякий час характеризує психічну діяльність, забезпечуючи її своєрідність.

Виникаючи, психічні стани можуть як позитивно впливати на виконавчу діяльність (трудову, навчальну, спортивну), на процес спілкування, так і дезорганізовувати їх, тобто можуть чинити регулювальний вплив, оскільки виникнення того чи іншого стану пов'язано зі зміною ефекту виконуваної діяльності.

· Психічний стан - це найбільш внутрішній момент психічного. Це не просто сполучна ланка між психічними процесами і психічними властивостями особистості - це відображення ставлення особистості до власних психічних явищ та змін у психічному відображенні зв'язків особистості зі світом. Під психічним станом розуміють не просто стан організму, а стан душі як різноманітні її відгуки на власні відчуття і уявлення.

· Психічний стан - це цілісна характеристика психічної діяльності. Це форма реагування, що відображає ставлення особистості до власних психічних явищ у деякий момент часу за певних умов.

· Психічний стан - це цілісна характеристика психічної діяльності людини, що фіксує визначений статичний момент у характеристиці психічного. Кожний психічний стан є як переживанням суб'єкта, так і діяльністю його різних систем, має зовнішнє вираження і виявляється в зміні ефекту виконуваної діяльності.

Вивчення психічного стану завжди включає три рівні:

1) психічні рівні реагування (переживання);
2) фізіологічні рівні реагування (соматика, вегетатика);
3) поведінка людини.

І тільки за сукупністю показників цих трьох рівнів можна судити про виникнення того чи іншого стану людини. Тобто психічний стан - це завжди і *психофізіологічний стан.* Як зазначає Є. Ільїн, ***психофізіологічний стан*** *- це цілісна реакція особистості на зовнішні і внутрішні стимули, спрямовані на досягнення корисного результату.* Вчений підкреслює, що корисний результат для функціональної системи може не збігатися з очікуваним для людини корисним ефектом. Наведене визначення психофізіологічного стану припускає, що це - причинно зумовлене явище, це реакція не окремої системи чи органу, а особистості в цілому.

Психофізіологічні стани - це активна реакція психічних систем. Незалежно від того, діяльна чи бездіяльна людина, стани завжди активні за своєю фізіологічною природою. Під цим розуміємо, *по-перше,* що стан - це діяльність психічних систем, це реакція на визначену ситуацію; *по-друге,* він виникає в процесі регуляції (саморегуляції) психічних систем.

Стани можна характеризувати:

- за тривалістю;
- за ступенем активності психічних систем;
- за властивостями розвитку.

Кожний стан - тимчасовий і може змінюватися іншим станом. Швидкоплинність і мінливість психічних станів можна простежити на прикладі зміни емоційних станів.

Саме за тимчасовою характеристикою намагаються відрізняти стани від процесів (перші - більш тривалі, другі - швидкоплинні). Однак цей критерій дуже відносний, як і розподіл самих станів на стійкі і мінливі, короткочасні і т р и в а л і. О р і є н т а ц і ю на те, що стани завжди т р и в а л і, Є. Ільїн в в а ж а є невиправданою, оскільки немає визначеної норми тривалості явища, на підставі якої можна говорити, що це не стан. Варто мати на увазі, що ця лінійна схема не повинна бути одновимірною. Крім інтенсивності фізіологічних і психічних процесів, необхідно враховувати й інші характеристики, у тому числі якість процесів, емоцій. Іншими словами, схема класифікації станів повинна бути багатовимірною. Так, позитивні з погляду пережитих емоцій стани можуть знижувати наполегливість людини в досягненні поставленої мети, негативні ж емоційні стани можуть стимулювати діяльність (наприклад, спортивна злість). А деякі несприятливі стани, пов'язані з негативними переживаннями, можуть не погіршувати, а стимулювати діяльність з ряду параметрів (наприклад, у страхові інколи збільшується сила і швидкість рухів).

Специфіка стану залежить від безлічі різних причин. Через це актуальний стан людини, що виникає в кожній конкретній ситуації, завжди унікальний.

Рівні реагування, глибина, сила й інші особливості зумовлюють виникнення цілої гами станів, що вимагає їх класифікації.

Класифікації психічних станів

За М. Лєвітовим психічні стани можуть бути класифіковані ж прояви психічних процесів:

· *статі емоційні* - настрій, афекти, тривога та ін.;

· *стани вольові* - рішучість, розгубленість та ін.;

· *стани пізнавальні* - зосередженість, замисленість тощо.

Однак до слабких місць такої класифікації необхідно віднести те, що окремі стани важко віднести до якого-небудь одного виду. Наприклад, стан захопле-

ності містить у собі безліч емоційно-вольових компонентів, що однаковою мірою можна віднести і до емоційних, і до вольових станів.

Психічні стани можна розрізняти також і як *особистісні* та *ситуаційні,* наприклад, коли людина схильна до афектів, і все-таки в неї афект є тимчасовим цілісним психічним станом, що у визначений час розпочинається і закінчується.

Стани більш глибокі і *поверхневі* (пристрасть - більш глибокий психічний стан, ніж настрій).

Стани, що позитивно чи *негативно впливають* на людину (апатія - натхнення).

Стани більш-менш усвідомлені (неуважність) і *неусвідомлені* (рішучість).

Класифікації психічних станів за Ю. Сосновиковою:

1. Групи психічних станів, виділених *за принципом їх тривалості.*

2. Групи психічних станів, виділених *на підставі їх просторових характеристик* (наприклад, стан гніву, афекту). Може бути віднесена до загальних, генералізованих психічних станів.

3. Групи психічних станів, виділених *на підставі їх структурних особливостей* залежно від переважання якогось певного компонента психіки.

Можна виділити такі групи психічних станів: група станів, у яких найбільш яскраво виражені особистісні особливості (темперамент, характер, здібності); розрізняти групи станів залежно від переважання основних складових сторін психіки: емоційної, вольової, інтелектуальної.

Група емоційних станів не обмежується такими видами, як настрій, афекти, пристрасті. Наприклад, тривале почуття любові може створювати стан, що не характеризується як пристрасть, афект, настрій.

4. Класифікація психічних станів *за принципом адекватності і неадекватності виконання їхніх функцій відносно ситуації.*

5. Психічні стани можна класифікувати *за мірою їх усвідомлення.*

6. Виділяють *патологічні стани,* п о в' я з а н і з р о з л а д о м а ф е к т и в н о ї і когнітивної сфери.

7. *Змінені стани* - різні види медитативних і гіпнотичних станів.

Отже, кожний психологічний стан є як переживанням с у б' є к т а, так і діяльністю його різних систем, має зовнішнє вираження і виявляється в зміні ефекту виконуваної діяльності. Типологія психічного стану: кома, сон, гіпноз, увага, емоції, фрустрація, стрес. Упорядкування психічного стану за фізіологічним критерієм збігається з психологічним критерієм, рівнем наявності свідомості і продуктивністю поведінки.

Потяг - багатогранний психічний стан, міст між емоційним (яскравим емоційним забарвленням зі зниженим самоконтролем) і вольовим станом

(сильною цілеспрямованістю). Скутість об'єкта, владність об'єкта й емоційна насиченість - характерні риси потягу.

Захопленість - це більш інтенсивний стан. Залежить від об'єктивних причин (сила, краса, загадковість, зміст предметів, переваги людей, якими захоплюються). Захопленість пов'язана з потребами людей (масове захоплення - мода), зі статевими особливостями. Стан захопленості близький до стану зацікавленості. Захопленість обмежена часом, коли вона затягується - переходить у пристрасть (сила і тривалість).

Пристрасті. С. Рубінштейн найбільш повно розкрив поняття пристрасті, підкреслюючи інтенсивність пристрасті, одержимості: "Пристрасть завжди виражається зосередженістю, зібраністю помислів і сил, їхньою спрямованістю на єдину мету; пристрасть володіє людиною і разом з тим від неї вона бере початок".

Лфекти - емоційні стани, що швидко виникають, бурхливо протікають і швидко згасають. Бурхливі короткочасні емоційні спалахи, що охоплюють всю особистість. Характерна владність, запальність прояву (інтенсивність переживання, його гострота і яскравість) - різка міміка, дії, зміни у внутрішніх органах - "буйство підкірки" (страждає процес гальмування). Афективні стани радості і туги *(стенічні й астенічні)* - несподівані спалахи, поштовх, бурхливі переживання або охоронне гальмування. Стан переляку (афективний страх) - паніка (неупорядковані дії або заціпеніння). Афекти в більшості випадків виникають при обмеженні особистих інтересів і блокуванні життєво важливих потреб. *Афекти супроводжуються різкіш звуженням свідомості і порушенням вольової сфери.*

Формами афектів є лють, жах, розпач, блаженство (захват, екстаз), що аналогічні емоційним станам (у вузькому розумінні: гніву, страху, горю, задоволенню), але виражаються інтенсивніше. Якщо емоція - це щиросердний стан середньої інтенсивності, то афект - це буря, що змітає все і всіх на своєму шляху. У люті людина здатна на найбільш необдумані (оскільки контроль свідомості ослаблений), аморальні, протиправні вчинки і навіть злочин.

Якщо в емоційних станах середньої інтенсивності людина залишається суб'єктом своїх дій, то в афекті суб'єктивність, поведінка, міра володіння собою різко зменшуються, і людина переживає такий стан, який виникає поза її власною волею. Він опановує людиною, вона опиняється в полоні своїх некерованих емоцій. В афекті відсутній процес постановки мети, вибору засобів, оцінки того, що відбувається навколо суб'єкта і з ним. Через це виникає негайна відповідь на стимул-подразник. Така цільова й інструментальна згорнутість афекту відрізняє його від інших станів. П р и н ц и п о в а схема "включення" афективних станів не відрізняється від схеми порушення уваги й

інших емоційних станів. Однак інтенсивність стимуляції афективних станів на кілька порядків вища, а головне - ці стимули надзвичайно важливі для людини.

Афекти можна класифікувати виходячи з того, яка диспропорція відбувається у вегетативному балансі. При різкому симпатичному зрушенні ми маємо справу з маніакальними афектами, тобто з підвищеним порушенням, нестримним сміхом, захватом, замилуванням, що не знають меж. При маніакальному афекті швидко частішає пульс, дихання стає частим і переривчастим, різко збільшується вміст цукру в крові, що приводить до надмірної активності м'язів. Кора головного мозку втрачає керування підкірковими структурами і вегетативною системою.

При різкому парасимпатичному зрушенні виникають депресивні афекти, що супроводжуються руховою загальмованістю, скутістю в рухах, сутулою поставою, сумним поглядом, схиленою головою тощо. У кров виділяється ацетилхолін, що гальмує роботу органів дихання, кровообігу, починається інтенсивне виділення інсуліну клітинами підшлункової залози. У свою чергу інсулін швидко знижує вміст цукру в крові, що пригнічує дію центральної нервової системи (у медичній практиці відомий такий важкий стан, як інсулінова кома, викликана різким зниженням вмісту цукру в крові). Для депресивного афекту характерні пригноблений, меланхолічний настрій, зневіра, туга з появою передчуття нещастя. Цей пригноблений стан навіть фізично супроводжується тяжкими відчуттями (стиснення, важкість в області серця, грудях, у всьому тілі). Цей фізичний і психічний стан іноді стає настільки нестерпним, що людина часом вдається до спроби суїциду (самогубства).

Афекти за своєю сутністю є примітивними реакціями, не інтерпольованими (не пропущеними) через складну структуру особистості і свідомості. Частий прояв стану афекту - це явна ознака патологічного розвитку особистості, моральної розбещеності, незрілої свідомості.

До примітивних реакцій відносять:

- експлозивні реакції, які проявляються як афективні вибухи;
- так звані реакції "короткого замикання".

Спільним в них є те, що афективна поведінка виникає в обхід структури особистості. Розбіжності ж у тім, що експлозивні реакції виявляються в елементарній і моторній розрядці (деструктивна поведінка), тоді як при "короткому замиканні" афективні реакції набувають форми більш складних дій, тобто свідомість цілком не відключається, вона різко звужується. У цьому випадку можливе навіть планування своїх дій. І ці дії розглядаються в даній ситуації як єдино можливі. Людина вважає, що те, що вона робить, - це єдине, що можна зробити. Уся структура особистості тут паралізована. Лише одна

ідея (як правило, божевільна) опановує особистістю. Усе життя, наприклад, може стати реакцією "короткого замикання" - помстою, втіленням "ідеї-фікс". Для реакції "короткого замикання" характерна відсутність яких-небудь сумнівів із приводу правомірності своїх дій. Суб'єкт керується максимумом: поставлена ним мета виправдовує будь-які засоби. Як правило, це призводить до повної деградації особистості.

Фрустрація - це специфічний емоційний стан, викликаний неуспіхом у задоволенні потреби, бажання, що супроводжується різними негативними переживаннями: розчаруванням, роздратуванням, тривогою, розпачем. Стан фрустрації виникає в ситуації конфлікту, коли задоволення потреби наштовхується на нездоланні перешкоди. Високий рівень фрустрації призводить до дезорганізації діяльності і зниження її ефективності. Виникнення фрустрації обумовлено об'єктивною ситуацією, але залежить і від особливостей особистості.

До умов виникнення фрустрації відносять:

· наявність потреби як джерела активності, мотиву - як конкретного прояву потреби, мети і попереднього плану дій;

· наявність опору - перешкод-фрустраторів). Види перешкод-фрустраторів:

- пасивний зовнішній опір (наявність фізичної перешкоди, бар'єра на шляху до мети; віддаленість об'єкта потреби в часі й у просторі);
- активний зовнішній опір (заборони і погрози покаранням з боку оточення, якщо суб'єкт робить чи продовжує робити те, що йому забороняють);
- пасивний внутрішній опір (усвідомлені чи неусвідомлені комплекси неповноцінності);
- активний внутрішній опір (каяття совісті: чи виправдані обрані засоби досягнення мети, чи моральна сама по собі мета);

· нездатність здійснити намічене, різка розбіжність між високим рівнем домагань і можливостями виконання.

Поведінка в стані фрустрації залежить від багатьох факторів: від вікових особливостей, особистісних властивостей, привабливості мети. Неодноразово з'являлися спроби створити класифікацію основних типів реагування у фрустраційних ситуаціях. Творець теорії фрустрації Розенцвейг, узагальнивши дані своїх досліджень, виокремив ***дев'ять типів реагування:***

1. Реакція фіксації. Людина не починає конкретних кроків для виходу зі становища, що склалося; це свідчить про низьку адаптаційну можливість людини.

2. Агресивний тип реакції, яка спрямована на когось із оточення. Реакція проявляється в обвинуваченні, погрозах, докорах, повчанні того, хто, на думку фрустрованого, є винуватцем.

3. Залучення інших осіб до вирішення труднощів.

4. Сприйняття несприятливої ситуації як блага, що чому-небудь навчить.

5. *Реакція самозвинувачення.* Пов'язана з низькою самооцінкою особистості.

6. Прийняття на себе відповідальності за ситуацію, що склалася.

7. Реакція знецінювання ситуації. Непричетність до події, відсторонена позиція спостерігача.

8. Уникнення звинувачень на будь-чию адресу. Це характеристика безконфліктної особистості.

9. Реакція характеризується надією на те, що труднощі вирішаться самі по собі.

Розенцвейг розробив методику визначення типів реагування людини, на підставі якої з досить великою імовірністю можна прогнозувати, як буде поводитися обстежуваний в екстремальних ситуаціях, якими є його адаптаційні можливості.

Німецький психотерапевт Боттхер всю сукупність реакцій на фрустратори поділяє на дві групи. До *першої групи* входять поведінкові реакції, що залишаються в межах норми, тобто зберігається конструктивна поведінка. До *другої групи* входять реакції людини на фрустратори навіть незначної сили, які характеризуються неадекватною поведінкою.

Виявлено, що представники різних типів темпераменту відрізняються проявом використання різних типів реакцій в ситуації фрустрації. Так, для *холерика* більш ймовірна агресія; він, як правило, знаходить винуватця своїх невдач і об'єкт для обвинувачень. Для *сангвініка* характерно знецінювання ситуації і зменшення значимості мети. *Меланхоліки* схильні до самозвинувачень і до фіксації на тому, що відбувається. *Флегматику* властиво і знецінювання подій, і прагнення пустити все на самоплив.

Стрес - це потрясіння, викликане різними за модальністю й інтенсивністю силами. Стрес - це неспецифічні фізіологічні і психологічні прояви адаптаційної активності при сильних, екстремальних для організму впливах.

Поняття стресу спочатку виникло у фізіології на позначення генералізованої реакції організму - "загального адаптаційного синдрому" - у відповідь на будь-який несприятливий вплив.

Г. Сельє виділив ***три стадії стресу:*** *тривога, резистентність, виснаження.*

Екстремальні ситуації поділяють на *короткочасні і тривалі.*

Короткочасні екстремальні ситуації - коли актуалізуються програми реагування, які у людини завжди "напоготові". Короткочасний стрес - це бурхлива витрата "поверхневих" адаптаційних резервів, а також початок мобілізації "глибоких". Якщо "поверхневих" резервів недостатньо для відповіді на екстремальні реагування середовища, а темп мобілізації "глибоких" резервів

недостатній для відновлення адаптаційних резервів, що витрачаються, то об'єкт може загинути, зовсім не витративши "глибокі" адаптаційні резерви.

Тривалі екстремальні ситуації - вимагають адаптаційної перебудови психічних систем людини. Тривалий стрес - це мобілізація і витрата "поверхневих" і "глибоких" адаптаційних резервів. Його перебіг може бути прихованим, тобто змін показників адаптації вдається зареєструвати тільки спеціальними методами. Максимально стерині тривалі стресори викликають виражену симптоматику стресу. Адаптація до таких факторів може бути за умови, що організм людини встигає, мобілізуючи "глибокі" адаптаційні резерви, "підлаштовуватися" до рівня тривалих екстремальних вимог середовища. Симптоматика тривалого стресу нагадує початкові загальні симптоми соматичних, а часом і психічних хворобливих станів. Такий стрес може переходити у хворобу. В основі короткочасного і тривалого стресу лежать ідентичні механізми, які працюють в різних ритмах (з різною інтенсивністю).

Г. Сельє характеризував стрес як інтегральне поняття, адаптаційний синдром, що є сукупністю фізичних реакцій. Дана сукупність реакцій виконує адаптаційну функцію, вона спрямована на збереження цілісного стійкого фізіологічного стану організму - гомеостазу, що може бути порушений будь-яким шкідливим агентом (психічним та ін.) незалежно від того, який саме подразник діє на організм: фізична травма, втома, страх, погроза і багато чого іншого; організм реагує на дію, що відбувається в даний момент (не тільки локально, але й інтегрально), фізіологічним однотипним механізмом. У відповідь на дію стресора організм мобілізується на боротьбу з ним для найбільш швидкої адаптації до ситуації, що виникла. Зміст цієї реакції описувався насамперед щодо типових негуморальних зрушень, що забезпе-чують захисну енергетичну мобілізацію організму. Під впливом стресора зростає діяльність залоз внутрішньої секреції в такій послідовності: *гіпоталамус - передня частина гіпофіза - кора наднирників.* Пізніше поняття стресу було розширено і стало використовуватися для характеристики особливостей стану індивіда в екстремальних умовах на фізіологічному, психологічному і поведінковому рівнях. Для розуміння природи цих станів особливе значення має характеристика стресу відносно його екстремальних факторів (стресорів). Перелік стресорів дуже різноманітний: *від простих фізико-хімічних стимулів (температура, шум, токсичні речовини, газовий склад атмосфери й ін.) до складних психологічних і соціально-психологічних факторів (ризик, небезпека, дефіцит часу, новизна і несподіваність ситуації, підвищена значимість діяльності й ін.).*

Нині порівняно добре вивчена перша стадія розвитку стресу - "стадія тривоги" - мобілізація адаптаційних резервів, під час якої в основному закінчується формування нової "функціональної системи" організму, адекватної новим екстремальним вимогам середовища. Другій і третій стадіям розвитку стресу, тобто стадії стійкої витрати адаптаційних резервів і стадії їхнього виснаження, присвячені нечисленні дослідження, і вивчені ці стадії на сьогодні недостатньо. Це пов'язано з тим, що при тривалому перебуванні в екстремальних умовах виникає складна картина змін фізіологічних і психологічних характеристик людини. Різноманіття проявів тривалого стресу, а також труднощі організації експериментів із багатодобовим, багатомісячним перебуванням людини в екстремальних умовах, є основними причинами недостатньої їх вивченості.

Залежно від виду стресора і механізму його впливу виділяють різні види стресу. Найбільш загальна класифікація запропонована Р. Лазарусом, що виділив *фізіологічний і психологічний* види стресу.

Фізіологічний стрес являє собою безпосередню реакцію організму на вплив однозначно визначеного стимулу, як правило, фізико-хімічної природи. Відповідні цьому типу стану реакції характеризуються головним чином вираженими фізіологічними зрушеннями і відповідними с у б' є к т и в н и м и відчуттями фізичного дискомфорту.

Психологічний стрес характеризується включенням складної ієрархії психічних процесів, які опосередковують вплив стресора на організм людини. Найбільш типовими змінами зі спектра психологічних і поведінкових проявів є зміни в перебігу різних психічних процесів, в емоційних реакціях, зміна мотиваційної структури діяльності, порушення рухової і мовної поведінки аж до її повної дезорганізації.

Одним з найбільш цікавих аспектів вивчення стресу є *аналіз процесу реагування на екстремальний вплив.*

Стійкість людини до виникнення різних форм с т р е с о в и х реакцій визначається насамперед індивідуально-психологічними особливостями і мотиваційною орієнтацією особистості.

Психічні прояви адаптаційного синдрому, описаного Г. Сельє, назвали ***емоційним стресом.*** У зміст цього терміна включають і первинні емоційні психічні реакції, що виникають при критичних психологічних впливах, і психічно-емоційні симптоми, породжені тілесними ушкодженнями, афективні реакції при стресі і фізіологічні механізми, що лежать у їх основі.

У дослідженнях, що стосуються проблеми емоційного стресу, прослідковується пошук кореляції психологічних і фізіологічних компонентів стресу для

виявлення фізіологічних механізмів у психічних процесах. Зокрема, визнається, що вміст катехоламінів у крові з високою імовірністю корелює з виразністю емоційних переживань і індивідуальною схильністю до них. Переважання адреналіну пов'язують з виникненням емоційних станів тривоги і страху. Переважання норадреналіну пов'язано з проявами емоцій гніву і рішучості.

Сучасні дослідження показали, що специфіка емоційних реакцій при стресі опосередкована фізіологічними реакціями гормональної і нервової систем. Виявлено, що у гніві в людини активувалися деякі парасимпатичні реакції, під час переживання страху - симпатичні, а при відразі активувалися і симпатичні, і парасимпатичні реакції.

Вважається, що особам з домінуванням симпатичних реакцій - ***симпатотонікам*** - при емоційному стресі більш властива *стенічна, агресивна поведінка,* тоді як люди з переважанням парасимпатичних реакцій - ***ваготоніки*** - при цьому схильні до *депресії.* Разом з тим не слід забувати, що поділ людей на симпатотоніків і ваготоніків - це певна умовність.

Багато авторів має у своєму розпорядженні дані, які свідчать про те, що переважання *симпатичної* регуляції забезпечує поліпшення адаптаційних можливостей, тому що сприяє генералізації нервових процесів, підвищує сенсорну чутливість і додає організму сил діяти адекватно ситуації. Переважання *парасимпатичної* регуляції погіршує адаптаційні можливості.

Участь у формуванні стресових реакцій нервової регуляції робить актуальним питання про те, як реалізуються при стресі типологічні особливості центральної нервової системи.

Багато робіт присвячено проблемі індивідуальних розбіжностей щодо стресостійкості. В. Мерліним було відзначено, що людям зі слабкою нервовою системою властива більша перцептивна чутливість, ніж особам з сильною нервовою системою. Це дозволило йому показати, що індивідуальні розбіжності впливу стресу залежать не тільки від "сили" чи "слабкості" нервових процесів. Одні люди більше, інші - менше схильні до стресу. Одні схильні до активної, інші - до пасивної поведінки при стресі. На думку Г. Сельє, це пов'язано з індивідуальними особливостями гормональної діяльності при стресі.

5.1. Методика "Шкала тривожності" Тейлора [41]

Вік досліджуваного: **з 12 років.**

Інструкція. У таблиці *(табл. 1)* перелічені ситуації, з якими ти часто стикаєшся в житті. Деякі з них можуть бути неприємними, бо викликають тривогу, хвилювання чи страх. Уважно прочитай кожне речення і обведи

кружечком одну з цифр праворуч - 0, 1, 2, 3, 4 - залежно від того, наскільки ця ситуація є неприємною для тебе і може викликати тривогу, хвилювання, побоювання чи страх. Якщо ситуація тобі зовсім не здається неприємною, обведи цифру 0. Якщо трохи неприємна - обведи цифру 1. Якщо ситуація досить неприємна, викликає у тебе занепокоєння і ти хотів би уникнути її, обведи цифру 2. Якщо вона тобі дуже неприємна і викликає сильне занепокоєння, тривогу, страх, обведи цифру 3. Якщо ситуація тобі вкрай неприємна і викликає у тебе дуже сильне занепокоєння та надто сильний страх, обведи цифру 4. Те, що означає кожна цифра, написано зверху таблиці.

Отже, твоє завдання - якомога ясніше уявити собі кожну ситуацію і визначити, обвівши кружечком одну з цифр, якою мірою вона може викликати тривогу, занепокоєння, побоювання чи страх.

Таблиця 1

№ з/п	Можлива ситуація	Міра занепокоєння				
		відчутне	трохи	достатньо	значно	дуже
1	Треба відповідати біля дошки	0	1	2	3	4
2	Потрібно зайти в дім до незнайомих людей	0	1	2	3	4
3	Участь у змаганнях, конкурсах, олімпіадах	0	1	2	3	4
4	Необхідність розмовляти з директором школи	0	1	2	3	4
5	Необхідність думати про своє майбутнє	0	1	2	3	4
6	Учитель дивиться в журнал і збирається когось викликати	0	1	2	3	4
7	Тебе критикують, тобі докоряють	0	1	2	3	4
8	На тебе дивляться, коли ти щось робиш (спостерігають за тобою під час роботи, розв'язування задачі)	0	1	2	3	4

9	Під час контрольної роботи	0	1	2	3	4
10	Після контрольної, коли вчитель називає оцінки	0	1	2	3	4
11	На тебе не звертають уваги	0	1	2	3	4
12	У тебе щось не виходить	0	1	2	3	4
13	Чекаєш батьків з батьківських зборів	0	1	2	3	4
14	Тобі загрожує невдача	0	1	2	3	4
15	Чуєш за своєю спиною сміх	0	1	2	3	4
16	Необхідність складати екзамени у школі	0	1	2	3	4
17	На тебе гніваються (невідомо через що)	0	1	2	3	4
18	Треба виступати перед великою аудиторією	0	1	2	3	4
19	Має відбутися важлива подія	0	1	2	3	4
20	Не розумієш пояснень учителя	0	1	2	3	4
21	З тобою не згідні й суперечать тобі	0	1	2	3	4
22	Порівнюєш себе з іншими	0	1	2	3	4
23	Під час перевірки твоїх здібностей	0	1	2	3	4
24	На тебе дивляться, як на маленького	0	1	2	3	4
25	На уроці вчитель несподівано ставить тобі запитання	0	1	2	3	4
26	Оточуючі замовкають, коли ти підходиш	0	1	2	3	4
27	Під час оцінювання твоєї роботи	0	1	2	3	4
28	Думаєш про свої справи	0	1	2	3	4
29	Тобі потрібно прийняти важливе рішення	0	1	2	3	4
30	Не можеш упоратися з домашнім завданням	0	1	2	3	4

Оцінювання та аналіз результатів

Наведена методика містить ситуації трьох видів: пов'язані зі школою, взаємодією з учителем (шкільна тривожність) й ті, що актуалізують уявлення про себе (самооцінна тривожність).

Дані про віднесення ситуацій до конкретної шкали видів тривожності наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

Вид тривожності	Ситуація
Шкільна	1, 4, 6, 9, 10, 13, 16, 20, 25, 30
Самооцінна	3, 5, 12, 14, 19, 22, 23, 27, 28, 29
Міжособистісна	2, 7, 8, 11, 15, 17, 18, 21, 24, 26

У таблиці 3 наведено стандартні дані, за якими можна визначити рівень тривожності в різних статево-вікових групах.

Таблиця 3

№ з/п	Рівень тривожності	Група учнів		Рівень різних видів тривожності (в балах)			
		клас	стать	загальна	шкільна	самооцінна	міжособис-тісна
1	Нормальний	8	Жін.	30-62	7-19	11-21	7-20
			Чол.	17-54	4-17	4-8	5-17
		9	Жін.	17-54	2-14	6-19	4-19
			Чол.	10-48	1-13	1-17	3-17
		10	Жін.	35-62	5-17	12-23	5-20
			Чол.	23-47	5-14	8-17	5-14
2	Трохи завищений	8	Жін.	63-78	20-25	22-26	21-27
			Чол.	55-73	18-23	19-25	18-24
		9	Жін.	55-72	15-20	20-26	20-26
			Чол.	49-67	14-19	18-26	18-25

		10	Жін.	63-76	18-23	24-29	21-28
			Чол.	48-60	15-19	18-22	15-19
3	Високий	8	Жін.	79-94	26-31	27-31	28-33
			Чол.	74-91	24-30	26-32	25-30
		9	Жін.	73-90	21-26	27-32	27-33
			Чол.	68-86	25-25	27-34	26-32
		10	Жін.	77-90	24-30	30-34	29-36
			Чол.	61-72	20-24	23-27	20-23
4	Дуже високий	8	Жін.	> 94	> 31	> 31	> 33
			Чол.	> 91	> 30	> 32	> 30
		9	Жін.	> 90	> 26	> 32	> 33
			Чол.	> 86	> 25	> 34	> 32
		10	Жін.	> 90	> 30	> 34	> 36
			Чол.	> 72	> 24	> 27	> 23
5	Надто спокійний	8	Жін.	< 30	< 7	< 11	< 7
			Чол.	< 17	< 4	< 4	•8 □□
		9	Жін.	< 17	< 2	< 6	< 4
			Чол.	< 10	< 2	< 4	< 3
		10	Жін.	< 35	< 5	< 12	< 5
			Чол.	< 23	< 5	< 8	< 5

5.2. Методика дослідження вольової саморегуляції А. Звєрькова та Є. Ейдмана [33]

Вік досліджуваного: **з 14 років.**

Матеріали та обладнання: тест-опитувальник, бланк для відповідей, ручка.

Процедура дослідження

Дослідження вольової саморегуляції за допомогою тесту-опитувальника може проводитися з однією особою або з цілою групою. Щоб забезпечити

самостійність відповідей досліджуваних, кожному видається тест-опитувальник, бланк для відповідей (з номерами запитань і графами для відповідей).

Інструкція досліджуваному. Вам пропонується тест, який включає ЗО тверджень. Уважно прочитайте кожне з них та вирішіть, наскільки воно характеризує вас. Якщо правильно характеризує, то на аркуші для відповідей навпроти номера даного твердження поставте знак "+", якщо вважаєте, що неправильно, - знак "-".

Тестовий матеріал

1. Якщо в мене щось не виходить, то нерідко виникає бажання покинути цю справу.
2. Я не відмовляюся від своїх задумів і справ, навіть якщо доводиться вибирати між ними та приємною компанією.
3. За необхідності мені неважко стримати спалах гніву.
4. Звичайно я зберігаю спокій, чекаючи товариша, який спізнюється на призначений час.
5. Мене важко відірвати від розпочатої роботи.
6. Мене дуже вибиває з колії фізичний біль.
7. Я завжди намагаюся вислухати співрозмовника, не перебиваю, навіть якщо не терпиться йому заперечити.
8. Я завжди відстоюю свою позицію у розмові.
9. Якщо треба, я можу не спати кілька ночей (наприклад, робота, чергування) і весь наступний день бути "в гарній формі".
10. Мої плани занадто часто перекреслюються зовнішніми обставинами.
11. Я не вважаю себе терплячою людиною.
12. Не так просто мені примусити себе байдуже спостерігати хвилююче видовище.
13. Мені рідко вдається примусити себе продовжувати роботу після серії прикрих невдач.
14. Якщо я ставлюся до когось погано, мені важко приховати зневагу до нього.
15. За потреби я можу займатися своєю справою в незручних та в не пристосованих до цього умовах.
16. Мені дуже ускладнює роботу усвідомлення того, що її необхідно виконати в точно визначений термін.
17. Я вважаю себе рішучою людиною.
18. З фізичною втомою я справляюся значно краще, ніж інші.
19. Краще зачекати ліфт, ніж підійматися сходами.
20. Зіпсувати мені настрій не так просто.
21. Інколи якась дрібниця заполонює мої думки, не дає спокою, і я не можу її позбутися.

22. Мені важче, ніж іншим зосередитися на завданні чи на роботі.

23. Сперечатися зі мною важко.

24. Я завжди прагну довести розпочату справу до кінця.

25. Мене легко відвернути від справ.

26. Я іноді помічаю, що намагаюся домогтися свого всупереч об'єктивним обставинам.

27. Люди іноді заздрять моєму терпінню та допитливості.

28. Мені важко зберегти спокій у стресовій ситуації.

29. Я помічаю, що під час одноманітної роботи мимоволі починаю змінювати спосіб дії, навіть якщо це інколи призводить до погіршення результатів.

30. Мене, як правило, дратує, коли "перед н о с о м" зачиняються двері транспорту або ліфта, що від'їжджають.

Обробка результатів

Мета обробки результатів - визначення величин індексів вольової саморегуляції за пунктами загальної шкали та індексів за субшкалами *наполегливість* і *самовладання.*

Кожен індекс - це сума балів, отриманих при підрахунку збігу відповідей з ключем загальної шкали чи субшкали.

В опитувальнику міститься 6 замаскованих тверджень. Тому загальний сумарний бал за загальною шкалою має бути в межах 0-24, за субшкалою наполегливості - 0-16 та за субшкалою самовладання - 0-13.

Ключ для підрахунку індексів вольової саморегуляції

Загальна шкала	1-, 2+, 3+, 4+, 5+, 6-, 7+, 9+, 10-, 11+, 13-, 14-, 16-, 17+, 18+, 20+, 21-, 22-, 24+, 25-, 27+, 28-, 29-, 30-
Наполегливість	1-, 2+, 5+, 6-, 9+, 10-, 11+, 13-, 16-, 17+, 18+, 20+, 22-, 24+, 25-, 27+
Самовладання	3+, 4+, 5+, 7+, 13-, 14-, 16-, 21-, 24+, 27+,28-,29, 30-

Аналіз результатів

У загальному вигляді під рівнем вольової саморегуляції розуміють міру опанування особистою поведінкою в різноманітних ситуаціях, здатність свідомо керувати своїми діями, бажаннями, станами.

Рівень розвитку вольової саморегуляції може бути охарактеризовано в цілому й о к р е м о з а т а к и м и в л а с т и в о с т я м и х а р а к т е р у, я к н а п о л е г л и в і с т ь та самовладання.

Рівні вольової саморегуляції визначаються порівнянням із середніми з н а ч е н н я м и к о ж н о ї ш к а л и. Я к щ о в о н и с т а н о в л я т ь б і л ь ш е п о л о в и н и максимально можливої суми збігів, то цей показник відображає високий рівень

розвитку загальної саморегуляції, наполегливості чи самовладання. Для загальної шкали ця величина становить 12, для шкали наполегливості - 8, для шкали самовладання - 6.

· ***Високий бал за загальною шкалою*** властивий емоційно зрілим, активним, незалежним, самостійним особам. їх відрізняє спокій, упевненість у собі, стійкість намірів, реалістичність поглядів, розвинене почуття особистого обов'язку. Як правило, вони добре рефлектують особисті мотиви, планомірно втілюють власні наміри, вміють розподіляти зусилля і здатні контролювати свої вчинки, володіють вираженою соціально-позитивною спрямованістю. У граничних випадках у них можливе наростання внутрішньої напруги, пов'язаної з прагненням контролювати кожен нюанс власної поведінки і з тривожністю через найменшу її спонтанність.

Низький бал спостерігається в людей чутливих, емоційно нестійких, вразливих, невпевнених у собі. Рефлективність у них невисока, а загальний фон активності, як правило, занижений. їм властиві імпульсивність і нестійкість намірів. Це може бути пов'язано як з незрілістю, так і з вираженою витонченістю натури, не підкріпленою здатністю до рефлексії та самоконтролю.

· ***Субшкала наполегливості*** характеризує силу намірів людини - її прагнення до здійснення розпочатої справи. На позитивному полюсі - діяльні, працездатні люди, які активно прагнуть до виконання запланованого. їх мобілізують перешкоди на шляху до мети, не відвертають альтернативи і спокуси, головна їхня цінність - розпочата справа. Таким людям притаманна повага до соціальних норм, прагнення повністю підпорядковувати свою поведінку цим нормам. У крайньому прояві можлива втрата гнучкості поведінки, поява маніакальних тенденцій. Низькі значення за даною шкалою вказують на підвищену лабільність, невпевненість, імпульсивність, що можуть призвести до непослідовності в поведінці. Знижений фон активності та працездатності, як правило, компенсується в таких людей підвищеною чутливістю, гнучкістю, винахідливістю, а також тенденцією до вільного трактування соціальних норм.

· ***Субшкала самовладання*** відображає рівень довільного контролю емоційних реакцій і станів. Високий бал отримують люди емоційно стійкі, які добре володіють собою в різноманітних ситуаціях. Характерний для них внутрішній спокій, упевненість у собі звільняють від страху перед невідомим, підвищують готовність до сприймання нового, непередбаченого і, як правило, поєднуються із свободою поглядів, з тенденцією до новаторства і радикалізму. Разом з тим прагнення до постійного самоконтролю, надмірне свідоме обмеження спонтанності може призвести до підвищення внутрішньої напруженості, до переважання постійної стурбованості та втоми.

На другому полюсі цієї субшкали - спонтанність, що у поєднанні з вразливістю та переважанням традиційних поглядів, захищає людину від

інтенсивних переживань і внутрішніх конфліктів, сприяє незворушному настрою.

5.3. Міні-мульт [15]

Опитувальник міні-мульт - це скорочений варіант MMPI. Він містить ~~ питання. 11 шкал, із них 3- о ц і н о ч н і. Перші три оціночні шкали вимірюють с и р і с т ь досліджуваного, ступінь вірогідності тестування і величину корекції, внесену внаслідок надмірної обережності. Інші вісім шкал є базисними і оцінюють властивості особистості.

Перша шкала вимірює властивість особистості досліджуваного з астеноневротичним типом. Друга шкала інформує про нахили досліджуваного із соціопатичним варіантом розвитку особистості. Третя шкала слугує для діагностування схильності до неврологічних захисних реакцій конверсійного типу, а четверта - для оцінювання соціальної дезадаптованості. П'ята шкала в цьому варіанті опитувальника не використовується, після четвертої шкали йде шоста. Вона характеризує образливість досліджуваного, його схильність до афективних реакцій. Сьома шкала призначена для діагностування тривожно-недовірливого типу особистості, схильного до сумнівів. Восьма шкала визначає ступінь емоційного відчуження, складність встановлення соціальних контактів. Дев'ята шкала показує близькість до гіпертимного типу особистості, вимірює активність і збудливість.

Час проведення опитування не обмежується.

Опитування рекомендується проводити індивідуально або в групі, за наявності у кожного досліджуваного тексту опитувальника і бланка для відповідей, в присутності експериментатора, якому досліджувані можуть ставити запитання.

Вік досліджуваного: **з 15 років.**

Інструкція. Зараз ви ознайомитеся з твердженнями, які характеризують стан вашого здоров'я і характеру.

Прочитайте кожне твердження і вирішіть: правильним чи неправильним воно є стосовно вас. Не витрачайте на роздуми багато часу. Найправильнішим є те рішення, яке одразу спаде на думку.

Текст опитувальника

1. У вас гарний апетит?
2. Зранку ви зазвичай відчуваєте, що виспались і відпочили.
3. У вашому повсякденному житті багато цікавого.
4. Ви працюєте із великим напруженням.
5. Часом у вас з' я в л я ю т ь с я такі погані думки, що про них краще не розповідати.

6. У вас дуже рідко буває запор.

7. Деколи вам хочеться назавжди піти з дому.

8. Часом у вас бувають напади нестримного сміху або плачу.

9. Часом вас турбує нудота і потяг на блювання.

10. У вас таке враження, що вас ніхто не розуміє.

11. Інколи вам хочеться вилаятися.

12. Щотижня вам сняться кошмари.

13. Зосередитися вам важче, ніж іншим людям.

14. З вами траплялися (чи трапляються) дивні речі.

15. Ви досягли б у житті більшого, якби люди не були налаштовані проти вас.

16. У дитинстві ви деякий час скоювали крадіжки.

17. Бувало, що по кілька днів, тижнів або місяців ви нічим не могли зайнятися, тому що важко було примусити себе включатися в роботу.

18. У вас уривчастий і неспокійний сон.

19. Коли ви перебуваєте серед людей, вам чуються дивні речі.

20. Більшість людей, які вас знають, не вважають вас неприємною людиною.

21. Вам часто доводилося підкорятися комусь, хто знав менше від вас.

22. Більшість людей задоволені своїм життям більше, ніж ви.

23. Багато хто перебільшує свої нещастя, щоб домогтися співчуття і допомоги.

24. Іноді ви сердитеся.

25. Вам дійсно не вистачає впевненості у собі.

26. У вас часто бувають судоми в м'язах.

27. У вас часто буває відчуття, ніби ви зробили щось неправильне або погане.

28. Зазвичай ви задоволені своєю долею.

29. Деякі так полюбляють командувати, що вам хочеться все зробити наперекір, хоча знаєте, що вони праві.

30. Ви вважаєте, що проти вас щось замислюють.

31. Більшості людей властиво отримувати вигоди не зовсім чесним шляхом.

32. Вас часто непокоїть шлунок.

33. Часто ви не можете зрозуміти, чому напередодні у вас був поганий настрій і роздратування.

34. Часом ваші думки плинуть так швидко, що ви не встигали їх висловлювати.

35. Ви вважаєте, що ваше сімейне життя не гірше, ніж у більшості ваших знайомих.

36. Часом ви впевнені у власній непотрібності.

37. Останніми роками ваше самопочуття було в основному хорошим.

38. У вас були періоди, коли щось зробивши, ви не могли згадати, що саме.

39. Ви вважаєте, що вас часто незаслужено карали.

40. Ви ніколи не почували себе краще, ніж тепер.

41. Вас не турбує те, що про вас думають інші.

42. Із пам'яттю у вас усе добре.

43. Вам важко підтримувати розмову з л ю д и н о ю, із якою ви щойно познайомилися.

44. Більшу частину часу ви відчуваєте загальну слабість.

45. У вас рідко болить голова.

46. Інколи вам важко зберегти рівновагу під час ходьби.

47. Не всі ваші знайомі вам подобаються.

48. Є люди, які намагаються прикрасити ваші ідеї та думки.

49. Ви вважаєте, що здійснювали вчинки, які не можна пробачити.

50. Ви вважаєте, що ви занадто сором'язливі.

51. Ви майже завжди про щось тривожитеся.

52. Батьки часто не схвалювали ваші знайомства.

53. Іноді ви трохи пліткуєте.

54. Часом відчуваєте, що вам дуже легко приймати рішення.

55. У вас буває сильне серцебиття і ви часто задихаєтеся.

56. Ви запалюєтеся, але швидко відходите.

57. У вас бувають періоди такого неспокою, що важко всидіти на місці.

58. Ваші батьки та інші члени сім'ї часто прискіпливі до вас.

59. Ваша доля нікого особливо не цікавить.

60. Ви не осуджуєте людину, яка не проти скористатися у своїх інтересах помилками іншого.

61. Інколи ви сповнені енергії.

62. Останнім часом у вас погіршився зір.

63. Часто у вас гуде або шумить у вухах.

64. У вашому житті були випадки (можливо, тільки один), коли ви відчували, що на вас діє гіпноз.

65. У вас бувають періоди, коли ви надзвичайно веселі без особливої на це причини.

66. Навіть перебуваючи у компанії, ви почуваєте себе самотньо.

67. В и в в а ж а є т е, щ о м а й ж е к о ж е н м о ж е з б р е х а т и, щ о б у н и к н у т и неприємностей.

68. Ви відчуваєте гостріше, ніж більшість інших людей.

69. Часом ваша голова працює повільніше, ніж зазвичай.

70. Ви часом розчаровуєтеся у людях.

71. Ви зловживаєте спиртними напоями.

Процедура дослідження

До опитувальника додається спеціальний бланк, на лицьовому боці якого фіксуються відповіді досліджуваного. Якщо він погоджується із твердженням, то у клітинці з номером твердження ставить знак "+" ("так", "правильно"), якщо не погоджується - знак "-" ("ні", "неправильно"). На зворотному боці

бланка експериментатор будує профіль особистості досліджуваного із урахуванням значення шкали корекції. Таблиця цих значень наведена у бланку.

Оцінювання і аналіз результатів

Значення шкали К додається до базисних шкал № 1,4, 7, 8, 9. Наприклад: якщо за шкалою К отримано 9 балів, то до значення шкали № 1, виходячи з таблиці, додається 5 балів, значенню шкали № 4 - 4 бали, значенню шкал № 7 та 8 - по 9 балів, до значення шкали № 9 - 2 бали.

Бланк тесту

Прізвище, ім'я, по батькові._____

Вік _____Стать_____Дата_____

(Поряд з номером при відповіді "правильно" закресліть квадратик "П", при відповіді "неправильно" – квадратик "Н").

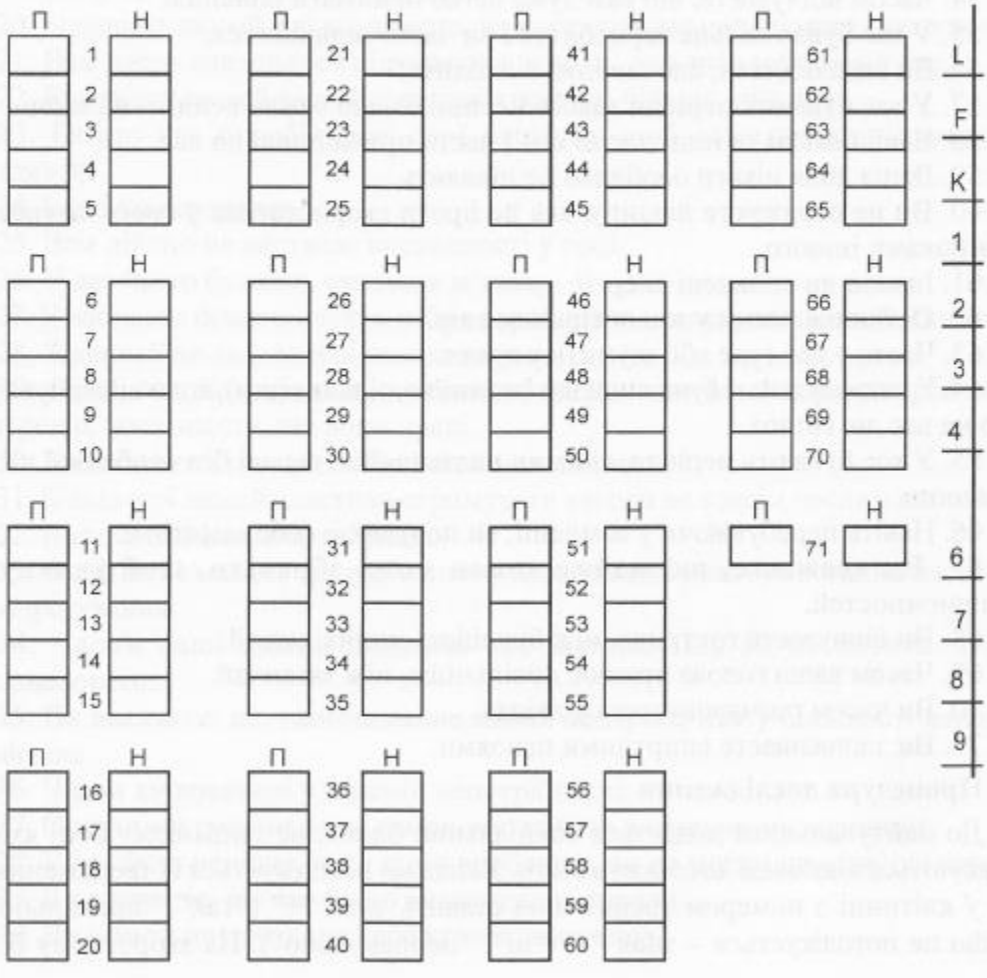

Зворотний бік бланка тесту

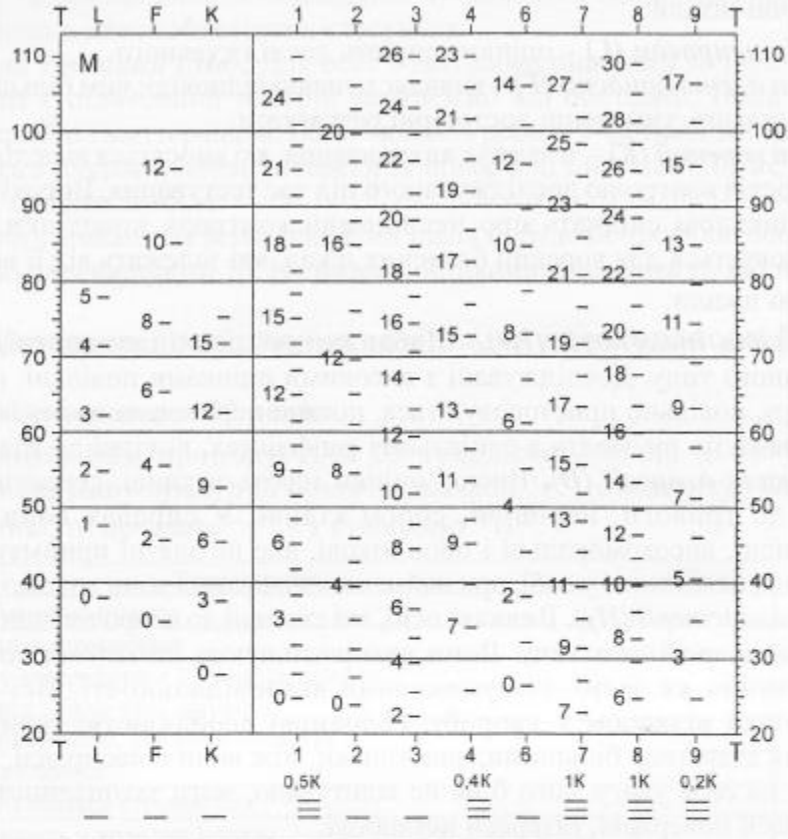

K	1	4	9	7,8
16	8	6	3	16
15	8	6	3	15
14	7	6	3	14
13	7	5	3	13
12	6	5	2	12
11	6	4	2	11
10	5	4	2	10
9	5	4	2	9
8	4	3	2	8
7	4	3	1	7
6	3	2	1	6
5	2	2	1	5
4	2	2	1	4
3	2	2	1	3
2	1	1	0	2
1	1	1	0	1

Опис шкал

Оціночні шкали:

Шкала неправди (Ь) - оцінює щирість досліджуваного.

Шкала достовірності (¥) - виявляє непевні відповіді: чим більше значення за цією шкалою, тим менш достовірні результати.

Шкала корекції (К) - згладжує викривлення, які вносяться внаслідок великої обережності і контролю досліджуваного під час тестування. Високі показники за цією шкалою свідчать про несвідомий контроль поведінки. Шкала К використовується для корекції базисних шкал, які залежать від її величини.

Базисні шкали:

1 - шкала іпохондрії (На). " Н а б л и ж е н н я" досліджуваного до астено-невротичного типу. Досліджувані з високими оцінками повільні, приймають все на віру, повільно пристосовуються, погано переносять зміну обстановки, легко втрачають рівновагу в соціальних конфліктах, покірні до влади.

2 - *шкала депресії (В).* Високі оцінки мають чутливі, сенситивні особи, схильні до т р и в о г и, нерішучі, с о р о м' я з л и в і. У справах вони с т а р а н н і, добросовісні, високоморальні і обов'язкові, але не здатні приймати рішення самостійно, невпевнені у собі, при найменших невдачах вони впадають у відчай.

3 - ***шкала істерії (Ну).*** Виявляє осіб, які схильні до неврологічних захисних реакцій конверсійного типу. Вони використовують симптоми соматичного з а х в о р ю в а н н я як засіб для у н и к н е н н я в і д п о в і д а л ь н о с т і. Всі п р о б л е м и вирішуються відходом у хворобу. Головною особливістю таких людей є намагання здаватися більшими, значущими, ніж вони є насправді, намагання звернути на себе увагу, чого б це не коштувало, жага захопленості. Почуття таких людей поверхові, інтереси неглибокі.

4 - *шкала психопатії (Реї).* Високі оцінки за цією шкалою свідчать про с о ц і а л ь н у д е з а д а п т а ц і ю. Такі люди а г р е с и в н і, к о н ф л і к т н і, н е х т у ю т ь соціальними нормами та цінностями. Настрій у них нестійкий. їх легко образити, вони збудливі і чутливі. Можливий тимчасовий підйом за цією шкалою, викликаний якою-небудь причиною.

6 - ***шкала параноальності (Ра).*** Основна риса людей з високими показниками за цією шкалою - схильність до формування занадто цінних ідей. Це люди однобічні, агресивні і злопам'ятні. Хто з ними не погоджується, хто думає інакше - той або нерозумна людина, або ворог. Свої погляди вони активно н а с а д ж у ю т ь, тому ч а с т о конфліктують з оточуючими. Власні невеликі досягнення вони завжди переоцінюють.

7 - *шкала психастенії (Рі).* Діагностує осіб з тривожно-недовірливим типом характеру, яким властива тривожність, нерішучість, постійні сумніви, боязкість.

8 - ***шкала шизоїдності (8е).*** Особам з високими показниками за цією шкалою властивий шизоїдний тип поведінки. Вони здатні витончено відчувати і сприймати абстрактні образи, але повсякденні радощі та прикрощі не

викликають у них емоційного відгуку. Таким чином, загальною рисою шизоїдного типу є поєднання підвищеної чутливості з емоційною холодністю і відчуженістю в міжособистісних стосунках.

9 - ***шкала гіпоманії (Ма).*** Для осіб з високими оцінками за цією шкалою характерним є піднесений настрій незалежно від обставин. Вони активні, діяльні, енергійні і життєрадісні. Вони люблять роботу з частими змінами, охоче контактують з людьми, однак інтереси їх поверхові і нестійкі, їм не вистачає витримки і наполегливості.

Високими оцінками за всіма шкалами після побудови профілю особистості є оцінки, які перевищують 70. Низькими оцінками вважають ті, що нижче 40.

5.4. Методика дослідження соціальної адаптованості [26]

Вік досліджуваного: з **12 років.**

Інструкція. Вам пропонується 25 тверджень. Якщо ці твердження справедливі (на вашу думку), то позначте значком "+" у стовпчику "Так". Якщо несправедливі, то поставте "+" - у стовпчику "Ні".

Твердження	Так	Ні
1. Я часто відчуваю нудоту		
2. Працюючи, я втомлююся		
3. Я не можу зосередитися на чомусь одному		
4. Я хвилююся з будь-якої причини		
5. Коли я щось роблю, мої руки тремтять		
6. Я часто хвилююся		
7. Мені часто сняться страшні сни		
8. Я пітнію навіть у холодну погоду		
9. Я постійно відчуваю голод		
10. Мене часто непокоїть шлунок		
11. Іноді через хвилювання не можу спати		
12. Мене легко вивести з рівноваги		
13. Я більш чутливий, ніж інші		
14. Я часто через щось хвилююся		
15. Дуже прикро, що я не такий щасливий, як інші		
16. Я легко можу заплакати		
17. Коли мені доводиться чекати, це мене дратує		
18. Інколи я почуваюся таким метушливим, що не можу всидіти на одному місці		
19. Я боюся труднощів		
20. Іноді я відчуваю свою непотрібність		
21. Я сором'язлива людина		
22. Я думаю, що для мене в усьому багато труднощів		
23. Я завжди напружений		
24. Іноді я почуваюся розбитим		
25. Я уникаю труднощів		

Обробка та інтерпретація

Підрахувати суму відповідей "так" на всі твердження. Якщо сума відповідей "так" становить:

I-3 - висока адаптованість;

4-10 - середня;

II-20 - низька;

21-25 - соціальна адаптованість дуже низька, властивою є невпевненість у собі, внутрішні конфлікти.

5.5. Тест "Визначення особистісної адаптованості школярів" [1]

Вік досліджуваного: **з 12 років.**

Інструкція. Реально погляньте на свої стосунки з оточенням і у відповідному стовпчику поставте оцінки залежно від того, яке місце в житті кожного з вас займають названі люди, події, заняття:

\+ 5 - дуже позитивно;

\+ 4 - позитивно;

0 - нейтрально;

\- 4 - негативно;

\- 5 - дуже негативно.

Бланк тесту

Школа

Моє ставлення	Дуже позит.	Позит.	Нейтр.	Негат.	Дуже негат.
До однокласників					
До вчителів					
До класного керівника					
До навчальних предметів					
До школи та її вимог					

Сім'я

Моє ставлення	Дуже позит.	Позит.	Нейтр.	Негат.	Дуже негат.
До матері					
До батька					
До брата, сестри					
До бабусі, дідуся					

Вулиця

Моє ставлення	Дуже позит.	Позит.	Нейтр.	Негат.	Дуже негат.
До близьких друзів					
До товаришів					
До батьків друзів					
До сусідів					

Власне "Я"

Моє ставлення	Дуже позит.	Позит.	Пейтр.	Негат.	Дуже негат.
До своєї поведінки та вчинків					
До власного "Я"					

Підрахуйте загальну кількість балів _____

Оцінювання тестування

Після підрахування загальної кількості балів визначають рівень особистісної адаптованості за нижченаведеною класифікацією.

Класифікація показників адаптованості учнів

Ступінь соціально-психологічної адаптованості учнів	Рівні особистісної адаптованості	Показники адаптованості
I. Адаптованість	1. а) максимальний б) дуже високий	75 73-74
	2. Високий	69-72
	3. Середній	64-68
II. Неадаптованість	4. Низький	57-63
	5. Неочевидний	50-56
	6. Очевидний	40-49
III. Дезадаптованість	7. Ситуативний	30-39
	8. Стійкий, очевидний	21-29
	9. Критичний	0-20

5.6. Методика "Самооцінка психічних станів" *(за Г. Айзенком)* [39]

Він досліджуваного: **з 12 років.**

№ з/п	Психічні стани	Підходить	Не дуже підходить	Не підходить
		2	1	0
1	Не відчуваю у собі впевненості			
2	Часто червонію без причини			
3	Мій сон мене непокоїть			
4	Легко починаю нудьгувати			
5	Непокоюся через неприємності, які є тільки в уяві			
6	Мене лякають труднощі			
7	Люблю аналізувати свої недоліки			
8	Мене легко переконати			
9	Я підозріливий			
10	Важко переношу час очікування			
11	Нерідко мені здаються безвихідними ситуації, із яких можна знайти вихід			
12	Неприємності мене сильно засмучують, я падаю духом			
13	У неприємних ситуаціях я схильний без поважних причин звинувачувати себе			
14	Нещастя та невдачі нічому мене не вчать			
15	Я часто відмовляюся від боротьби, вважаю її даремною			
16	Я часто почуваю себе беззахисним			

17	Іноді у мене буває стан відчаю			
18	Відчуваю розгубленість перед труднощами			
19	У важкі хвилини життя іноді поводжуся як дитина, хочу, щоб мене пожаліли			
20	Вважаю недоліки свого характеру невиправними			
21	Залишаю за собою право вирішального голосу			
22	Часто при розмові перебиваю співрозмовника			
23	Мене легко розсердити			
24	Люблю робити зауваження іншим			
25	Хочу бути авторитетом для оточуючих			
26	Не задовольняюсь малим, хочу більшого			
27	Коли розгніваюсь, погано себе стримую			
28	Більше люблю керувати, ніж підкорятися			
29	У мене різка, грубувата жестикуляція			
30	Я злопам'ятний			
31	Мені важко змінювати звички			
32	Нелегко переключати увагу			
33	З обережністю ставлюся до всього нового			
34	Мене важко переконати			
35	Нерідко у мене з голови не виходять думки, яких потрібно позбутися			
36	Нелегко зближуюся з людьми			
37	Мене розчаровує навіть незначні зміни плану			
38	Я проявляю впертість			
39	Неохоче йду на ризик			
40	Різко реагую на відхилення від прийнятого мною режиму			

Методика оцінювання

Підраховується кількість балів за кожну з чотирьох груп питань:

I - 1 -10-те питання - ***тривожність;***

II - 11-20-те питання - ***фрустрація*** (психологічний стан зростаючого емоційно-вольового напруження, що виникає в конфліктній ситуації);

III - 21-30-те питання - ***агресивність;***

IV - 31-40-ве питання - ***ригідність*** (тенденція до з б е р е ж е н н я своїх стереотипів, способів мислення, нездатність змінити власну точку зору).

Інтерпретація результатів

Тривожність:

0-7 балів - низька тривожність;

8-14 балів - тривожність середня, допустимого рівня;

15-20 балів - висока тривожність.

Фрустрація:

0-7 балів - висока самооцінка, стійкість до невдач, ви не боїтеся труднощів;

8-14 балів - середній рівень самооцінки, має місце фрустрація;

15-20 балів - низька самооцінка, ви уникаєте труднощів, боїтеся невдач.

Агресивність:

0-7 балів - ви спокійні, стримані;

8-14 балів - середній рівень агресії;

15-20 балів - ви агресивні, нестримані, маєте труднощі в стосунках з людьми.

Ригідність:

0-7 балів - ригідності нема;

8-14 балів - середній рівень;

15-20 балів - сильно виражена ригідність, вам протипоказані зміна місця роботи, зміни в сім'ї.

5.7. Опитувальник САН [45]

Опитувальник складається із 30 пар протилежних характеристик, за якими досліджуваного просять оцінити свій стан. Кожна пара є шкалою, на якій досліджуваний відмічає ступінь актуалізації тієї чи іншої характеристики свого стану.

Вік досліджуваного: **з 12 років.**

Інструкція. Вам пропонується описати свій стан, який ви відчуваєте в даний момент, користуючись таблицею, яка складається із 30 полярних ознак. Ви

повинні в кожній парі вибрати ту характеристику, яка найбільш точно описує ваш стан, і відмітити цифру, яка відповідає ступеню вираженості даної характеристики.

Типова картка методики САН

Прізвище, ім'я _____

Вік _____ Стать _____ Дата _____

1. Самопочуття добре	3 2 1 0 1 2 3	Самопочуття погане
2. Почуваю себе сильним	3 2 1 0 1 2 3	Почуваю себе слабким
3. Пасивний	3 2 1 0 1 2 3	Активний
4. Малорухливий	3 2 1 0 1 2 3	Рухливий
5. Веселий	3 2 1 0 1 2 3	Сумний
6. Гарний настрій	3 2 1 0 1 2 3	Поганий настрій
7. Працездатний	3 2 1 0 1 2 3	Малопрацездатний
8. Сповнений сил	3 2 1 0 1 2 3	Знесилений
9. Повільний	3 2 1 0 1 2 3	Швидкий
10. Бездіяльний	3 2 1 0 1 2 3	Дієвий
11. Щасливий	3 2 1 0 1 2 3	Нещасний
12. Життєрадісний	3 2 1 0 1 2 3	Похмурий
13. Напружений	3 2 1 0 1 2 3	Розслаблений
14. Здоровий	3 2 1 0 1 2 3	Хворий
15. Безініціативний	3 2 1 0 1 2 3	Захоплений
16. Байдужий	3 2 1 0 1 2 3	Схвильований
17. Сповнений віри	3 2 1 0 1 2 3	Зневірений
18. Радісний	3 2 1 0 1 2 3	Сумний
19. Добре відпочив	3 2 1 0 1 2 3	Стомлений
20. Свіжий	3 2 1 0 1 2 3	Виснажений
21. Сонливий	3 2 1 0 1 2 3	Збуджений
22. Бажаю відпочити	3 2 1 0 1 2 3	Бажаю працювати
23. Спокійний	3 2 1 0 1 2 3	Стурбований
24. Оптимістичний	3 2 1 0 1 2 3	Песимістичний
25. Витривалий	3 2 1 0 1 2 3	Маловитривалий
26. Бадьорий	3 2 1 0 1 2 3	Млявий
27. Розмірковувати важко	3 2 1 0 1 2 3	Розмірковувати легко
28. Неуважний	3 2 1 0 1 2 3	Уважний
29. Сповнений надій	3 2 1 0 1 2 3	Розчарований
30. Задоволений	3 2 1 0 1 2 3	Незадоволений

Ключ до методики

Самопочуття: 1, 2, 7, 8, 13, 14, 19, 20, 25, 26.

Активність: 3, 4, 9, 10, 15, 16, 21, 22, 27, 28.

Настрій: 5, 6, 11, 12, 17, 18, 23, 24, 29, 30.

Обробка даних

При підрахунку граничний ступінь вираження негативного полюсу пари оцінюється в 1 бал, а граничний ступінь вираження позитивного полюсу пари - в 7 балів. При цьому необхідно враховувати, що полюс шкал постійно змінюється, але позитивні стани завжди отримують високі бали, а негативні - низькі. Отримані бали групуються відповідно до ключа в три категорії і підраховується кількість балів за кожною з них.

Отримані результати кожної категорії діляться на 10. Середній бал шкали - 4. Оцінки, які перевищують 4 бали, свідчать про нормальний стан досліджуваного, оцінки нижче 4 свідчать про зворотне. Нормальні оцінки стану лежать в діапазоні 5,0-5,5 балів. Слід враховувати, що при аналізі функціонального стану важливе не тільки значення окремих його показників, але і їх співвідношення.

5.8. Вивчення егостанів
(методика модифікована та адаптована Г. Партико та Г. Кучерявою) [23]

Вік досліджуваного: **з 12 років.**

Інструкція. Оцініть кожне висловлювання в балах від 0 до 10. Результати записуйте у клітинках ліворуч від твердження.

№ з/п	Оцінка	Висловлювання
1		Мені часом бракує витримки
2		Я вмію приборкати мої бажання, якщо вони мені заважають
3		Батьки, як зрілі люди, повинні влаштовувати сімейне життя своїх дітей
4		Я часом перебільшую свою роль у якихось подіях
5		Мене нелегко обдурити
6		Мені б сподобалося бути вихователем
7		Інколи мені хочеться попустувати, як маленькому
8		Думаю, що я правильно розумію всі навколишні події
9		Кожний повинен виконувати свій обов'язок
10		Часто я роблю не так, як треба, а так, як хочеться
11		Приймаючи рішення, я намагаюся продумати його наслідки
12		Молоде покоління повинно вчитися у старших, як треба жити
13		Я, як і багато хто з людей, буваю вразливим

14		Мені вдається бачити в людях більше, ніж вони говорять про себе
15		Діти повинні беззаперечно виконувати вказівки батьків
16		Я – людина, схильна захоплюватися
17		Мій основний критерій оцінки людини – об'єктивність
18		Мої погляди непохитні
19		Інколи я не поступаюся в суперечці лише тому, що не хочу поступитися
20		Правила виправдовують себе лише тоді, коли вони дають користь
21		Людина повинна дотримуватись усіх правил, незалежно від обставин

Ключ до тесту

Позиція дитини (Д): 1, 4, 7, 10, 13, 16, 19.

Позиція дорослої, зрілої людини (З): 2, 5, 8, 11, 14, 17, 20.

Позиція батька (Б): 3, 6, 9, 12, 15, 18, 21.

Аналіз результатів

Підрахуйте суму балів окремо за трьома шкалами, наведеними у ключі.

Розташуйте результати (відповідні літери) в порядку їх зменшення і запишіть формулу своїх соціальних ролей.

Формула ЗБД - у вас розвинене почуття відповідальності, ви помірно імпульсивні і не схильні до повчань. Вам можна побажати зберегти ці якості й надалі. Вони допоможуть у будь-якій справі, пов'язаній із спілкуванням, колективною працею, творчістю.

Якщо ***Б на першому місці*** - справа гірша. Категоричність та самовпевненість протипоказані, наприклад, педагогові, організаторові - словом, усім тим, хто має справу переважно з людьми, а не з машинами.

Формула БДЗ - може ускладнити життя тому, для кого вона характерна. "Батько" з дитячою прямотою та безпосередністю "ріже" щиру правду, ні в чому не сумніваючись і не думаючи про наслідки. Але й тут немає причин засмучуватися. Якщо вас не приваблюють організаторська робота, галасливі компанії й ви віддаєте перевагу роботі наодинці з книжкою, то все гаразд. Якщо ж ні, і ви захочете перемістити своє **Б** на друге й навіть на третє місце, то це цілком можливо.

Д на першому місці - цілком прийнятний варіант, скажімо, для наукової роботи. А. Ейнштейн жартівливо пояснив причини своїх наукових успіхів тим, що він розвивався повільно й над багатьма питаннями замислювався лише тоді, коли люди зазвичай уже п е р е с т а ю т ь про них думати. Але дитяча безпосередність є позитивною тільки до певної міри. Якщо вона заважає справі, необхідно контролювати свої емоції.

5.9. Визначення показників та форм агресії за методикою А. Басса та А. Дарки *(адаптація О. Осницького) [36]*

Вік досліджуваного: **з 12 років.**

Процедура дослідження

Психолог пропонує прочитати твердження і з'ясувати, наскільки воно відповідає стилю поведінки, способу життя досліджуваного, та дати відповідь: "так", "мабуть, так", "мабуть, ні", "ні".

Текстовий матеріал

1. Іноді я не можу подолати бажання комусь нашкодити.
2. Іноді я можу пліткувати про людей, яких недолюблюю.
3. Я легко роздратовуюсь, але й легко заспокоююсь.
4. Якщо мене не улестити, прохання не виконаю.
5. Не завжди одержую те, на що маю право.
6. Знаю, що люди говорять про мене за моєю спиною.
7. Якщо не схвалюю вчинки інших людей, даю їм це відчути.
8. Якщо обманюю когось,, відчуваю почуття провини.
9. Мені здається, що я здатен ударити людину.
10. Ніколи не нервуюся настільки, щоб кидати речі.
11. Завжди розумію чужі недоліки.
12. Коли встановлене правило не подобається мені, хочу його порушити.
13. Інші люди завжди вміють використовувати сприятливі обставини.
14. Мене непокоять люди, які ставляться до мене надто дружньо.
15. Часто не погоджуюся з людьми.
16. Іноді міркую над безсоромними речами.
17. Якщо хтось ударить мене, я йому не відповім.
18. Коли я розгніваний, я грюкаю дверима.
19. Я більше роздратований, ніж здається.
20. Якщо хтось намагається керувати мною, я роблю все навпаки.
21. Мене пригнічує моя доля.
22. Вважаю, що деякі люди мене не поважають.
23. Не можу втриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.
24. Уникання роботи повинно викликати почуття провини.
25. Хто грубо ставиться до мене або моєї сім'ї, буде обов'язково покараний.
26. Я не здатен на грубі жарти.
27. Мене охоплює гнів, коли наді мною насміхаються.

28. Коли люди виставляють себе керівниками, я намагаюся довести їм протилежне.

29. Майже щотижня бачу когось із тих, хто мені не подобається.

30. Дуже багато людей заздрять мені.

31. Вимагаю, щоб люди поважали мої права.

32. Мене пригнічує факт, що я мало чого роблю для своїх батьків.

33. Люди, які постійно дратують мене, заслуговують на ляпас.

34. Від злості іноді буваю похмурим.

35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я на те заслуговую, я не засмучуюсь.

36. Якщо хтось намагається порушити мій настрій, я не звертаю уваги.

37. Іноді я дуже заздрю, хоча й не показую цього.

38. Іноді мені здається, що наді мною насміхаються.

39. Навіть коли злюся, не вдаюся до "міцних" виразів.

40. Хочу, щоб мої гріхи були пробачені.

41. Якщо хтось ударить мене, лише інколи даю здачі.

42.Ображаюся, коли не виходить по-моєму.

43. Іноді люди дратують мене своєю присутністю.

44. Немає такої людини, до якої б я відчував ненависть.

45. Мій принцип: "Ніколи не довіряй чужинцям".

46. Якщо хтось дратує мене, я ладен сказати про нього все, що думаю.

47. Роблю багато такого, про що потім жалкую.

48. Якщо злюся, можу вдарити кого-небудь.

49. З десятирічного віку у мене не було сплесків гніву.

50. Часто відчуваю себе так, ніби ось-ось вибухну.

51. Якби люди знали, що я відчуваю, мене б вважали важкою людиною.

52. Завжди думаю про те, які приховані причини змушують людей робити щось приємне для мене.

53. Коли на мене кричать, я кричу у відповідь.

54. Невдачі пригнічують мене.

55. Встряваю у бійки не більше й не менше за інших.

56. Можу пригадати такі випадки, коли хапав якісь речі та ламав їх від гніву.

57. Іноді відчуваю, що можу першим почати бійку.

58. Іноді відчуваю, що життя до мене несправедливе.

59. Раніше вважав, що більшість людей говорить правду, тепер так не вважаю.

60. Сварюся тільки зі злості.

61. Коли щось вчиняю неправильно, то відчуваю провину.

62. Якщо для захисту своїх прав треба застосувати силу, я її застосовую.

63. Іноді виражаю свій гнів тим, що стукаю по столу.
64. Буваю грубим із людьми, які мені не подобаються.
65. У мене немає ворогів, які б намагалися скривдити мене.
66. Не вмію поставити людину на місце, навіть коли вона на це заслуговує.
67. Часто думаю, що живу неправильно.
68. Знаю людей, які здатні довести мене до бійки.
69. Не переймаюся через дрібниці.
70. Мені рідко здається, що люди намагаються зробити мені щось погане.
71. Часто погрожую людям, не маючи наміру виконати погрози.
72. Останнім часом я став занудою.
73. У розмові часто підвищую голос.
74. Намагаюся приховувати погане ставлення до людей.
75. Краще погоджуся, ніж сваритимуся.

Ключ до тесту

"1" – *фізична агресія* – використання фізичної сили проти іншої людини.

"2" – *вербальна агресія* – вираження негативних почуттів як через форму (сварка, крик, вереск), так і через зміст мовних звертань до інших (погрози, прокляття).

"3" – *непряма агресія* – використання у непрямий спосіб чуток, пліток та вияв афектів у криках, тупотінні ногами.

"4" – *негативізм* – опозиційна форма поведінки, спрямована проти авторитетів та керівництва, яка може виявлятися від пасивного опору до активних дій проти вимог, правил, законів.

"5" – *роздратування* – схильність до збудження, готовність виявити грубість, запальність.

"6" – *підозріливість* – схильність до недовіри та обережного ставлення до людей, упевненість у недобрих намірах оточуючих.

"7" – *образливість* – вияв ненависті до оточуючих та заздрості, що обумовлено почуттям гніву, незадоволеності однією людиною або всім світом за дійсні або уявні страждання.

"8" – почуття провини – ставлення та дії щодо себе або оточуючих, які переконані в тому, що досліджуваний є поганою людиною або діє неправильно: безсовісно, некорисно, зле.

Таблиця

"1"	"3"	"5"	"4"	"7"	"6"	"2"	"8"
1+	2+	3+	4+	5+	6+	7+	8+
9-	10+	11-	12+	13+	14+	15+	16+
17-	18+	19+	20+	21+	22+	23+	24+
25+	26-	27+	28+	29+	30+	31+	32+
33+	34+	35-	36-	37+	38+	39-	40+
41+	42+	43+		44+	45+	46+	47+
48+	49-	50+		51+	52+	53+	54+
55+	56+	57+		58+	59+	60+	61+
62+	63+	64+			65-	66-	67+
68+		69-			70-	71+	
		72+				73+	
						74-	
						75-	
K=11	K=13	K=9	K=20	K=13	K=11	K=8	K=11

Обробка та оцінювання результатів

Відповіді "так" і "мабуть, так" об'єднуються, так само і відповіді "мабуть, ні" та "ні".

У випадку збігу відповіді з ключем, ставиться 1 бал. Сума балів, помножена на коефіцієнт, указаний внизу таблиці кожного параметру агресивності, дає можливість одержати унормовані показники, які характеризують індивідуальні й групові результати (нульові значення не враховуються).

Сумарні показники:

("1" + "2" + "3"): 3 = ІА - індекс агресивності;

("6" + "7"): 2 = ІВ - індекс ворожості.

5.10. Методика дослідження соціально-психологічної адаптації К. Роджерса - Р. Даймонда [52]

Вік досліджуваного: **з 14 років.**

Процедура дослідження

Психолог пропонує досліджуваному прочитати висловлювання та порівняти їх зі своїм досвідом. У бланку слід зазначити відповідь, базуючись на таких оцінках:

0 - це мене зовсім не стосується;

1 - це мене не стосується;

2 - мабуть, це мене не стосується;

3 - не знаю, чи це мене стосується;

4 - це схоже на мене, але маю сумніви;

5 - це схоже на мене;

6 - це точно я.

Текст методики

1. Відчуває незручність, коли вступає з кимось у діалог.

2. Не має бажання розкриватися перед іншими.

3. У всьому подобається ризик, боротьба, змагання.

4. Має до себе високі вимоги.

5. Часто сварить себе за те, що зробив.

6. Часто відчуває себе пригнобленим.

7. Має сумніви, що може подобатися особам протилежної статі.

8. Свої обіцянки виконує завжди.

9. Теплі, добрі стосунки з оточуючими.

10. Людина стримана, замкнена; тримається осторонь.

11. У невдачах звинувачує себе.

12. Людина відповідальна; на неї можна покластися.

13. Відчуває, що не у змозі змінити щось, усі зусилля марні.

14. На багато речей дивиться очима однолітків.

15. Приймає в цілому ті правила й вимоги, яких варто дотримуватись.

16. Власних переконань і правил не вистачає.

17. Подобається мріяти, іноді - вдень; важко повертається від мрії до реальності.

18. Завжди готовий до захисту і навіть нападу: переживає образи болісно, розмірковуючи над способами помсти.

19. Уміє керувати собою і власними вчинками, примушувати себе або дозволяти собі; самоконтроль для нього - не проблема.

20. Часто змінюється настрій: настає нудьга.

21. Усе, що стосується інших, не хвилює: зосереджений на собі, зайнятий собою.

22. Люди, як правило, йому подобаються.

23. Не соромиться своїх почуттів, відкрито їх виражає.

24. Серед великого скупчення людей відчуває себе дещо самотньо.

25. Нині бажає все покинути, кудись сховатися.

26. З оточуючими зазвичай вільно спілкується.

27. Важко боротися із самим собою.

28. Напружено сприймає доброзичливе ставлення оточуючих, якщо вважає, що не заслуговує на нього.

29. У душі - оптиміст, вірить у найкраще.

30. Людина вперта; таких називають важкими.

31. До людей к р и т и ч н и й, засуджує їх, якщо вважає, що вони цього заслуговують.

32. Часто відчуває себе не тим, хто веде, а тим, кого ведуть: йому не завжди вдається думати і діяти самостійно.

33. Більшість із тих, хто його знає, добре до нього ставиться, люблять його.

34. Іноді бувають такі думки, про які не хочеться комусь розповідати.

35. Людина з привабливою зовнішністю.

36. Відчуває себе безпомічним, має потребу відчувати когось поруч.

37. Прийнявши рішення, виконує його.

38. Приймаючи самостійні рішення, не може звільнитися від впливу інших людей.

39. Відчуває почуття провини, навіть коли звинувачувати себе немає сенсу.

40. Відчуває неприязнь до того, що його оточує.

41. Усім задоволений.

42. Почувається погано: не може організувати себе.

43. Відчуває млявість; усе, що раніше хвилювало, стало байдужим.

44. Урівноважений, спокійний.

45. Роздратований, часто не може стриматися.

46. Часто відчуває себе ображеним.

47. Людина спонтанна, нетерпляча, гарячкувата: бракує стриманості.

48. Буває, що поширює плітки.

49. Не дуже довіряє своїм почуттям: вони іноді підводять його.

50. Досить важко бути самим собою.

51. На першому місці - думки, а не почуття: перед тим як щось зробити, добре поміркує.

52. Те, що відбувається, тлумачить по-своєму, здатен нафантазувати зайве.

53. Терплячий до інших і приймає кожного таким, яким він є.

54. Намагається не думати про свої проблеми.

55. Вважає себе цікавою людиною - привабливою як особистість, помітною.

56. Людина сором'язлива.

57. Обов'язково треба нагадувати, підштовхувати, щоб доводив справу до кінця.

58. У душі відчуває перевагу над іншими.

59. Немає нічого, у чому б виявив індивідуальність, своє "Я".

60. Боїться думок інших про себе.

61. Честолюбний, небайдужий до успіху, схвалення: у тому, що для нього суттєво, намагається бути кращим.

62. Людина, у якої на даний момент багато такого, що викликає презирство.

63. Людина діяльна, енергійна, ініціативна.

64. Пасує перед труднощами й ситуаціями, які загрожують ускладненнями.

65. Просто недостатньо оцінює себе.

66. Ватажок, вміє впливати на інших.

67. Ставиться до себе в цілому добре.

68. Людина наполеглива, їй завжди важливо зробити все по-своєму.

69. Не подобається, коли з кимось порушуються зв'язки, особливо - якщо починаються сварки.

70. Досить довго не може прийняти рішення, потім має сумніви щодо його правильності.

71. Розгублений, невпевнений у собі.

72. Задоволений собою.

73. Йому часто не щастить.

74. Людина приємна, приваблює інших.

75. М о ж л и в о, не дуже в р о д л и в и й, але може подобатись як людина, особистість.

76. З презирством ставиться до осіб протилежної статі й не має контактів із ними.

77. Коли треба щось зробити, його охоплюють страх, сумніви.

78. Легко, спокійно на душі, немає нічого, що сильно хвилювало б.

79. Уміє наполегливо працювати.

80. Відчуває, що росте, дорослішає: змінюється сам і змінює ставлення до навколишнього світу.

81. Іноді говорить про те, про що насправді не має уявлення.

82. Завжди говорить тільки правду.

83. Схвильований, напружений.

84. Щоб він щось зробив, треба вперто наполягати на цьому.

85. Відчуває невпевненість у собі.

86. О б с т а в и н и часто з м у ш у ю т ь з а х и щ а т и себе, в и п р а в д о в у в а т и с ь і обґрунтовувати свої вчинки.

87. Людина поступлива, м'яка у ставленні до інших.

88. Людина, якій подобається міркувати.

89. Іноді подобається хизуватися.

90. Приймає рішення і відразу змінює їх; звинувачує себе у відсутності волі, а вдіяти з собою нічого не може.

91. Намагається покладатися на свої сили, не розраховує на чиюсь допомогу.

92. Ніколи не запізнюється.

93. Відчуває внутрішню несвободу.

94. Відрізняється від інших.

95. Не дуже надійний, на нього не можна покластися.

96. Добре себе розуміє, усе в собі приймає.

97. Товариська, відкрита людина; легко спілкується з людьми.

98. Сили і здібності відповідають тим завданням, які треба вирішувати; усе може виконати.

99. Себе не цінує: ніхто його не сприймає серьозно, у кращому випадку усі до нього ставляться поблажливо, просто терплять.

100. Хвилюється, що забагато переймається особами протилежної статі.

101. Усі свої звички вважає позитивними.

Обробка та оцінювання результатів

Підраховуються коефіцієнти за формулами:
адаптація **(A)**, самоприйняття **(S)**, емоційна комфортність **(E)**:

$$A, S, E = (a/(a+b)) \cdot 100\%;$$

сприйняття інших:

$$L = (1{,}2a/(1{,}2a + b)) \cdot 100\%;$$

інтегральність:

$$I = (a/(a + 1{,}4b)) \cdot 100\%;$$

прагнення до домінування:

$$D = (2a/(2a + b)) \cdot 100\%.$$

Результати, менші від норми, інтерпретуються як надмірно низькі, а більші від норми - як високі.

№ з/п	Показники		Номери висловлювань	Норма
А	а	Адаптивність	4, 5, 9, 11, 12, 15, 19, 22, 23, 26, 27, 29, 33, 35, 37, 41, 44, 47, 51, 53, 55, 61, 63, 67, 68, 72, 74, 75, 78, 79, 80, 88, 91, 94, 96, 97, 98	68-136
	в	Дезадаптивність	2, 6, 7, 13, 16, 18, 25, 28, 32, 38, 40, 42, 43, 49, 50, 52, 54, 56, 59, 60, 62, 64, 65, 70, 71, 73, 76, 77, 83, 84, 86, 90, 95, 99, 100	68-136

2		Неправда -	34, 45, 48, 81, 89	18-36
		Неправда +	8, 82, 92, 101	
S	а	Прийняття себе	33, 35, 55, 67, 72, 74, 75, 80, 88, 94, 96	22-42
	б	Неприйняття себе	7, 59, 62, 65, 90, 95, 99	14-28
L	а	Прийняття інших	9, 14, 22, 26, 53, 97	12-24
	б	Неприйняття інших	2, 10, 21, 28, 40, 60, 76	14-28
E	а	Емоційний комфорт	23, 29, 30, 41, 44, 47, 78	14-28
	б	Емоційний дискомфорт	6, 42, 43, 49, 50, 83, 85	14-28
I	а	Внутрішній контроль	4, 5, 11, 12, 19, 27, 37, 51, 63, 68, 79, 91, 98	26-52
	б	Зовнішній контроль	13, 25, 36, 52, 57, 70, 71, 73, 77	18-36
D	а	Домінування	58, 61, 66	6-12
	б	Підлеглість	16, 32, 38, 69, 84, 87	12-24
8		Есканізм (уникнення проблем)	17, 18, 54, 64, 86	10-20

5.11. Тест шкільної тривожності Філіпса [3]

Вік досліджуваного: **з 10 років.**

Процедура дослідження

Запитання тесту може зачитувати психолог або читає сам досліджуваний. На кожне запитання можна відповісти "так" або "ні".

Інструкція. Опитувальник містить запитання про те, як ви себе відчуваєте у школі. Намагайтеся відповідати щиро і правдиво, тут немає правильних чи неправильних, "добрих" або "поганих" відповідей. Над запитаннями довго не задумуйтеся.

На аркуші для відповідей угорі запишіть своє ім'я, прізвище та клас. Відповідаючи на запитання, записуйте його номер і відповідь "+", якщо ви згодні з ним, або "-" - якщо не згодні.

Текст опитувальника

1. Чи важко тобі триматися на одному рівні з усім класом?
2. Ти хвилюєшся, коли вчитель має намір перевірити, чи знаєш ти матеріал?
3. Тобі важко працювати в класі так, як цього вимагає вчитель?
4. Чи сниться тобі сердитий учитель, коли ти не знаєш уроку?

5. Траплялося, щоб хтось з класу бив тебе, завдав шкоди?

6. Тобі часто хочеться, щоб учитель не поспішав під час пояснення нового матеріалу, поки ти всього не зрозумієш?

7. Чи сильно ти хвилюєшся під час відповіді або виконання завдання?

8. Чи буває, що ти боїшся висловлюватися на уроці, щоб не зробити безглузду помилку?

9. Чи тремтять коліна, коли тебе викликають відповідати?

10. Чи часто твої однокласники сміються над тобою, коли ви граєтесь?

11. Чи трапляється, що ти одержуєш нижчу оцінку, ніж сподівався?

12. Тебе хвилює, чи залишать тебе на повторний рік навчання?

13. Ти намагаєшся уникати ігор, у яких робиться вибір, тому що тебе, як правило, не вибирають?

14. Буває часом, що ти весь тремтиш, коли тебе викликають відповідати?

15. Чи часто у тебе виникає відчуття, що ніхто з однокласників не хоче робити те, що хочеш ти?

16. Чи сильно ти хвилюєшся перед тим як виконувати завдання?

17. Чи важко тобі отримувати оцінки, яких очікують від тебе батьки?

18. Ти боїшся іноді, що тобі стане погано у класі?

19. Чи будуть твої однокласники сміятися над тобою, якщо ти зробиш помилку під час відповіді?

20. Чи схожий ти на своїх однокласників?

21. Виконавши завдання, непоїшся, чи добре з ним справився?

22. Коли ти працюєш у класі, чи упевнений, що все добре запам'ятаєш?

23. Тобі сниться іноді, що ти не можеш відповісти на запитання вчителя?

24. Чи правда, що більшість учнів ставляться до тебе дружньо?

25. Ти працюєш старанніше, якщо знаєш, що результати твоєї роботи порівнюватимуться з результатами твоїх однокласників?

26. Чи часто ти мрієш про те, щоб менше хвилюватися, коли тебе запитують?

27. Чи боїшся ти часом вступати в суперечку?

28. Ти відчуваєш, що твоє серце починає сильно битися, коли вчитель говорить, що має намір перевірити твою готовність до уроку?

29. Коли ти отримуєш позитивні оцінки, чи думає хтось із твоїх друзів, що ти хочеш вислужитися?

30. Чи добре ти себе почуваєш з однокласниками, до яких іноді ставляться з особливою увагою?

31. Чи буває, що дехто в класі говорить те, що тебе зачіпає?

32. Як ти думаєш, чи втрачають добре ставлення однокласників ті учні, які не встигають у навчанні?

33. Чи схоже на те, що більшість твоїх однокласників не звертають на тебе увагу?

34. Чи часто ти боїшся виглядати безглуздо?

35. Чи задоволений ти ставленням до тебе вчителів?

36. Чи допомагає твоя мама в організації вечорів і шкільних свят, як інші мами твоїх однокласників?

37. Чи хвилювало тебе, що думають про тебе оточуючі?

38. Чи сподіваєшся ти в майбутньому вчитися краще, ніж раніше?

39. Ти вважаєш, що одягаєшся у школі так гарно, як і твої однокласники?

40. Чи часто ти, відповідаючи на уроці, замислюєшся, що думають про тебе в цей час інші?

41. Чи мають здібні учні особливі права, яких немає в інших?

42. Чи сердяться деякі з твоїх однокласників, коли тобі вдається бути кращим за них?

43. Ти задоволений тим, як до тебе ставляться однокласники?

44. Чи добре тобі, коли залишаєшся сам на сам з учителем?

45. Чи сміються твої однокласники іноді твої зовнішності і поведінки?

46. Чи думаєш ти, що турбуєшся про свої шкільні справи більше, ніж інші?

47. Якщо ти не можеш відповісти, коли тебе запитують, чи відчуваєш ти, що ось-ось розплачешся?

48. Чи думаєш увечері у ліжку іноді з неспокоєм про те, що буде завтра в школі?

49. Працюючи над важким завданням, чи відчуваєш ти часом, що абсолютно забув те, що добре знав раніше?

50. Чи тремтить злегка твоя рука, коли ти працюєш над завданням?

51. Чи відчуваєш ти, що починаєш нервувати, коли вчитель повідомляє про намір дати класу завдання?

52. Чи лякає тебе перевірка твоїх знань у школі?

53. Коли вчитель говорить, що має намір дати класу завдання, чи відчуваєш ти страх, що не впораєшся з ним?

54. Чи снилося тобі часом, що однокласники можуть зробити те, чого не можеш ти?

55. Коли вчитель пояснює матеріал, чи здається тобі, що однокласники розуміють його краще, ніж ти?

56. Чи думаєш ти дорогою до школи, що вчитель може дати класу перевірну роботу?

57. Коли ти виконуєш завдання, чи часто відчуваєш, що робиш це погано?

58. Чи тремтить злегка твоя рука, коли вчитель просить зробити завдання на дошці перед усім класом?

Ключ до тесту

1 -	11 +	21 -	31 -	41 +	51 -
2 -	12 -	22 +	32 -	42 -	52 -
3 -	13 -	23 -	33 -	43 -	53 -
4 -	14 -	24 +	34 -	44 +	54 -
5 -	15 -	25 +	35 +	45 -	55 -
6 -	16 -	26 -	36 +	46 -	56 -
7 -	17 -	27 -	37 -	47 -	57 -
8 -	18 -	28 -	38 +	48 -	58 -
9 -	19 -	29 -	39 +	49 -	
10 -	20 -	30 +	40 -	50 -	

Обробка та інтерпретація результатів

Під час обробки результатів психолог виділяє запитання, відповіді на які не збігаються з ключем тесту. Наприклад: на 58-ме запитання дитина відповіла "так" , а в ключі цього запитання - відповідь "-". Відповіді, які не збігаються з ключем, - це вияв тривожності.

Чинник (синдром)	Номер запитання
1. Загальна тривожність у школі	2, 4, 7, 12, 16, 21, 23, 26, 28, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58
2. Переживання соціального стресу	5, 10, 15, 20, 24, 30, 33, 36, 39, 42, 44
3. Фрустрація потреби в досягненні успіху	1, 3, 6, 11, 17, 19, 25, 29, 32, 35, 38, 41, 43
4. Страх самовираження	27, 31, 34, 37, 40, 45
5. Страх ситуації перевірки знань	2, 7, 12, 16, 21, 26
6. Страх не відповідати очікуванням оточуючих	3, 8, 13, 17, 22
7. Низький фізіологічний опір стресу	9, 14, 18, 23, 28
8. Проблеми і страхи у стосунках із учителями	2, 6, 11, 32, 35, 41, 44, 47

Під час обробки підраховується:

· загальне число розбіжностей з даними, наведеними у ключі. Якщо воно більше 50%, можна говорити про підвищену тривожність дитини, якщо більше 75% від загального числа запитань тесту - про високу тривожність;

· число збігів за кожним з восьми чинників тривожності, що виділяються в тесті. Рівень тривожності визначається, як у першому випадку. Аналізується загальний внутрішній емоційний стан школяра, який багато в чому визначається наявністю певних тривожних чинників (синдромів) та їхньою кількістю.

Характеристика чинників (синдромів)

Загальна тривожність у школі - загальний емоційний стан дитини, пов'язаний з різними формами його залучення до життя школи.

Переживання соціального стресу - емоційний стан дитини, на фоні якого розвиваються його соціальні контакти, передусім - з однолітками.

Фрустрація потреби в досягненні успіху - несприятливий психічний фон, що не дає змоги дитині розвивати свої потреби в успіху, досягненні високого результату тощо.

Страх самовираження - негативні емоційні переживання ситуацій, пов'язаних з необхідністю самороскриття, пред'явлення себе іншим, демонстрації своїх можливостей.

Страх ситуації перевірки знань - негативне ставлення і переживання тривоги в ситуаціях перевірки (особливо - публічної) знань, досягнень, можливостей.

Страх не відповідати очікуванням оточуючих - орієнтація на значущість інших в оцінці своїх результатів, вчинків і думок, тривога з приводу оцінок.

Низький фізіологічний опір стресу - особливості психофізіологічної організації, що знижують пристосованість дитини до ситуацій стресогенного характеру. Це підвищує імовірність неадекватного, деструктивного реагування на тривожний чинник середовища.

Проблеми і страхи у стосунках з учителями - загальний негативний емоційний фон відносин з дорослими у школі, що знижує успішність дитини.

5.12. Багатошкальний опитувальник дитячої тривожності (БОДТ) [43]

Методика являє собою багатошкальний опитувальник, який дозволяє широко оцінити характеристики тривожності в дітей і підлітків, що є значимими для медико-психолого-педагогічної практики. Розроблена психодіагностична структура багатовимірної оцінки включає 10 параметрів-шкал, які дозволяють дати диференційовану оцінку тривожності в дітей і підлітків *у віці від 7 до 18 років.*

Нижче наведено список шкал і характеристика їх психологічного змісту.

Шкала 1. "Загальна тривожність", в результатах якої відображається загальний рівень тривожних переживань дитини за останній час, пов'язаних із особливостями її самооцінки, впевненості в собі, оцінкою перспективи і ставленням до неприємностей.

Шкала 2. "Тривога у відносинах із однокласниками", в результатах якої відображається рівень тривожних переживань, зумовлених проблемними взаємовідносинами з іншими дітьми та підлітками.

Шкала 3. "Тривога, пов'язана з оцінкою оточуючих", в результатах якої відображається рівень специфічної тривожної орієнтації дитини на думку інших в оцінці своїх результатів, вчинків і думок; рівень тривоги з приводу оцінок, які дають оточуючі, в зв'язку з очікуванням негативних реакцій з їхнього боку, що проявляється у відчутті дискомфорту, напруження.

Шкала 4. "Тривога у відносинах із учителями", в результат якої відображається рівень тривожних переживань, зумовлених взаємовідносинами із педагогами, і тих, що впливають на успішність та навчальну мотивацію дитини.

Шкала 5. "Тривогау відносинах із батьками", в результатах якої відображається рівень тривожних переживань, зумовлених проблемними взаємовідносинами з дорослими, які виконують батьківські функції, а також характер тривожного реагування дитини в зв'язку з батьківським ставленням і оцінкою її батьками.

Шкала 6. "Тривога, пов'язана з успіхами в навчанні", в результатах якої відображається рівень тривожних побоювань дитини, що впливають безпосередньо на розвиток у неї потреби в успіху, досягненні високого результату і т.п.

Шкала 7. "Тривога, що виникає в ситуаціях самовираження", в результатах якої відображається рівень тривожних переживань дитини в ситуаціях, п о в' я з а н и х із необхідністю саморозкриття, п р е д с т а в л е н н я себе іншим, демонстрації своїх можливостей.

Шкала 8. "Тривога, що виникає в ситуаціях перевірки знань ", в результатах якої відображається рівень тривоги дитини в ситуаціях перевірки (особливо - публічної) її знань, досягнень, можливостей.

Шкала 9. "Зниження психічної активності, зумовлене тривогою", в результатах якої відображається рівень реагування на тривожний фактор середовища ознаками астенії, що впливає на пристосованість дитини до ситуації стресогенного характеру.

Шкала 10. "Підвищена вегетативна реактивність, зумовлена тривогою", в результатах якої відображається рівень вираженості психовегетативних реакцій у відповідь на тривожний фактор середовища, що свідчить

про особливості пристосованості організму дитини до ситуацій стресогенного характеру.

Таким чином, на основі результатів розглянутих 10 шкал отримують інформацію про структурні та рівневі особливості тривожності конкретної дитини або підлітка за чотирма основними напрямами психологічного аналізу:

1) оцінка рівнів тривожності, які мають безпосереднє відношення до особистісних особливостей дитини (шкали 1, 3 та 7);

2) оцінка особливостей психофізіологічного і психовегетативного тривожного реагування дитини в стресогенних ситуаціях (шкали 9 і 10);

3) оцінка ролі в розвитку тривожних реакцій і станів дитини особливостей його соціальних контактів, а саме - з однолітками, вчителями і батьками (відповідно - шкали 2, 4 і 5);

4) оцінка ролі в розвитку тривожних реакцій і станів дитини ситуацій, пов'язаних із шкільним навчанням (шкали 6 і 8).

Окрім цього, переваги методики полягають у можливості використання єдиного методичного підходу до дослідження дітей і підлітків у віці від 7 до 18 років, яка дозволяє відслідковувати не тільки вікову динаміку структури тривожності, але й специфіку її проявів у зв'язку з особливостями психоемоційного розвитку в різні вікові періоди.

Особливості побудови методики БОДТ допускають в окремих випадках можливість роботи з дітьми 5-7 років, а також із дітьми будь-якого віку, які не мають фізичної можливості самостійно заповнити опитувальник. У цьому випадку пропонується використання форми стандартного інтерв'ю, в ході якого опитувальник заповнює експериментатор (іноді з допомогою батьків).

За допомогою опитувальника БОДТ можна диференційовано оцінювати статеві особливості прояву тривожності, які є суттєвими для медико-психолого-педагогічної практики, особливо в роботі з підлітками, в період статевого дозрівання.

Дослідження за допомогою опитувальника БОДТ дозволяє зробити точну оцінку дитячої тривожності на основі спеціально розроблених статистичних нормативів тестових показників диференційовано для всієї сукупності статево-вікових груп дітей і підлітків у **віці від 7 до 18 років.**

Іншими словами, за допомогою 10 названих шкал можна отримати найбільш повну інформацію про особливості виникнення і розвитку тривожності в конкретної дитини - відомості, необхідні психологу й педагогу для організації оптимальної, атравматичної взаємодії в процесі навчальної і виховної роботи з дитиною в школі і вдома.

За результатами індивідуального тестування можливі прогнозування і оцінка психотравмуючих ситуацій і визначення "мішеней" для індивідуальної і

сімейної психотерапії. Інформація, отримана за допомогою опитувальника БОДТ, буде також корисна лікарям, які займаються питаннями лікування різних нервово-психічних і психосоматичних захворювань.

Поряд із індивідуальним аналізом характеристик тривожності в окремих дітей і підлітків опитувальник може бути використаний для оцінки її структурних проявів у шкільних мікрогрупах. Це може сприяти прогнозу успішності шкільного навчання, а також запобіганню розвитку конфліктних ситуацій як між спільнотами учнів окремих класів, так і між школярами і педагогами.

Процедура дослідження

Перед початком роботи досліджуваному видається текст опитувальника, після чого - **інструкція:**

"Запропоновані вам питання мають відношення до того, як ви себе зазвичай почуваєте. На кожне запитання необхідно однозначно відповісти "так" або "ні". Намагайтеся відповідати щиро і правдиво, тут немає правильних або неправильних, "гарних" або "поганих" відповідей. Над питаннями довго не задумуйтеся.

Якщо ви визначилися з відповіддю на конкретне запитання, то навпроти відповідного номера необхідно поставити знак "+", якщо відповідь "так", і знак "-", якщо ваша відповідь на дане запитання - "ні".

Якщо вам важко вибрати однозначну відповідь, то вибирайте рішення у відповідності з тим, що буває частіше. Якщо ваша відповідь на дане запитання може бути неоднаковою в різні періоди вашого життя, вибирайте рішення так, як це правильно в даний час. Будь-яку, відповідь, яку ви не можете сформулювати як "так", необхідно вважати негативною (тобто "ні")".

Потім досліджуваному надається реєстраційний бланк для заповнення.

Після того як дитина (або дорослий, який їй допомагає) заповнила бланк, за кожним параметром підраховується арифметична сума "сирих" балів. Такий підрахунок здійснюється з використанням ключа, де за кожний збіг з ключем нараховується 1 бал на користь відповідної шкали.

Текстовий матеріал

1. Чи часто ти почуваєшся занепокоєним і схвильованим?
2. Чи часто твої однокласники сміються з тебе, коли ви граєте в різні ігри?
3. Чи намагаєшся ти уникати ігор, в яких робиться вибір, тільки тому, що тебе можуть не вибрати?
4. Як ти думаєш, чи втрачають симпатії вчителів ті з учнів, які не встигають у навчанні?
5. Чи можеш ти вільно говорити з батьками про речі, які тебе турбують?

6. Чи важко тобі вчитися не гірше за інших дітей?

7. Чи боїшся ти вступати в дискусію?

8. Чи хвилюєшся ти, коли вчитель говорить, що збирається перевірити, наскільки добре ти знаєш матеріал?

9. Чи часто ти почуваєшся стомленим?

10. Чи відбивається твоє хвилювання на шлунку?

11. Коли ти ввечері лягаєш у ліжко, чи часто ти відчуваєш неспокій з приводу того, що буде завтра?

12. Чи часто у тебе виникає відчуття, що ніхто із твоїх однокласників не хоче робити того, що хочеш робити ти?

13. Чи здається тобі, що оточуючі часто недооцінюють тебе?

14. Чи задоволений ти тим, як до тебе ставляться вчителі?

15. Чи можеш ти звертатися зі своїми проблемами до близьких, не відчуваючи страху, що тобі буде гірше?

16. Чи часто тобі ставлять нижчу оцінку, ніж ти очікував?

17. Чи часто ти боїшся виглядати безглуздо?

18. Зазвичай ти хвилюєшся при відповіді або виконанні контрольних завдань?

19. Чи почуваєш ти себе бадьорим після відпочинку?

20. Чи доводилося тобі опинятися в таких ситуаціях, коли ти відчуваєш, що твоє серце ось-ось зупиниться?

21. Чи часто тебе щось мучить, а що - не можеш зрозуміти?

22. Чи часто ти відчуваєш себе не таким, як більшість твоїх однокласників?

23. Чи часто ти боїшся, що не буде про що говорити, коли хтось починає з тобою розмову?

24. Чи мають здібні учні якісь особливі права, яких нема в інших дітей класу?

25. Чи здається тобі іноді, що батьки тебе добре не розуміють?

26. Чи часто твої однокласники сміються над тобою, коли ти робиш помилки?

27. Зазвичай тебе хвилює те, що думають про тебе оточуючі?

28. Чи турбує тебе правильність виконаного завдання?

29. Чи почуваєш ти себе гірше від хвилювань і очікування неприємностей?

30. Чи трапляється, що ти відчуваєш свербіння шкіри й поколювання, коли хвилюєшся?

31. Чи часто ти хвилюєшся через те, що, як виявляється пізніше, не має ніякого значення?

32. Чи правильно, що більшість дітей ставляться до тебе дружньо?

33. Чи відчуваєш ти незручність, перебуваючи серед малознайомих людей?

34. Чи хвилюєшся ти, коли вчитель просить залишитися після уроків для індивідуальної роботи?

35. Коли в тебе поганий настрій, чи радять тобі батьки заспокоїтися й відволіктися?

36. Коли ти отримуєш гарні оцінки, чи думає хто-небудь із твоїх друзів, що ти хочеш виділитися?

37. Чи часто, відповідаючи на уроці, ти переживаєш про те, що думають про тебе в цей час інші?

38. Чи мрієш ти про те, щоб менше хвилюватися, коли тебе питають?

39. Чи часто у тебе болить голова після напруженого дня?

40. Чи буває у тебе сильне серцебиття в тривожних ситуаціях?

41. Чи часто ти відчуваєш невпевненість у собі?

42. Чи подобається тобі той однокласник, до якого інші діти ставляться найкраще?

43. Зазвичай ти боїшся несвідомо образити інших людей своїми випадково сказаними словами або поведінкою?

44. Чи боїшся ти критики з боку вчителя?

45. Чи починають твої батьки сердитися і обурюватися з приводу будь-якої дрібниці, яку ти зробив?

46. Чи сподіваєшся ти в майбутньому вчитися краще, ніж тепер?

47. Чи часто однокласники сміються над твоєю зовнішністю й поведінкою?

48. Чи буває так, що, відповідаючи перед класом, ти починаєш заїкатися і не можеш чітко промовити жодного слова?

49. Чи важко тобі вранці вставати вчасно?

50. Чи бувають у тебе несподівані відчуття жару або холоду?

51. Чи важко тобі зосередитися на чомусь одному?

52. Чи правда, що більшість твоїх однокласників не звертають на тебе увагу?

53. Чи часто ти, почувши сміх, думаєш, що сміються з тебе?

54. Чи легко вчителю збентежити тебе своїм несподіваним запитанням?

55. Чи часто батьки цікавляться тим, що тебе хвилює і чого ти хочеш?

56. Чи боїшся ти не впоратися зі своєю роботою?

57. Чи часто ти докоряєш себе в тому, що не використовуєш всі здібності?

58. Зазвичай ти спиш спокійно напередодні контрольної або екзамену?

59. Чи легко ти засинаєш увечері?

60. Чи здається тобі іноді, що серце б'ється нерівномірно?

61. Чи часто тобі сняться страшні сни?

62. Чи вважаєш ти, що одягаєшся в школу так само гарно, як і твої однолітки?

63. Чи боїшся ти втратити симпатії інших людей?

64. Чи вважаєш ти, що педагоги ставляться до тебе несправедливо?

65. Чи завжди батьки з розумінням вислуховують твої думки і погляди?

66. Чи можеш ти бути дуже наполегливим, якщо хочеш досягти певної мети?

67. Чи важко тобі писати, якщо при цьому хтось дивиться на твої руки?

68. Чи часто ти отримуєш низьку оцінку, добре знаючи матеріал, тільки через те, що хвилюєшся і губишся при відповіді?

69. Чи часто ти сердишся через дрібниці?

70. Чи буває так, що при хвилюванні в тебе з'являються червоні плями на шиї та обличчі?

71. Чи часто ти відчуваєш страх у тих ситуаціях, коли точно знаєш, що тобі ніщо не загрожує?

72. Чи сердяться деякі з твоїх однокласників, коли тобі вдається бути кращим, ніж вони?

73. Зазвичай тобі байдуже, що думають про тебе інші?

74. Чи боїшся, що тебе можуть викликати до директора?

75. Якщо ти зробиш щось не так, чи будуть твої батьки постійно і всюди говорити про це?

76. Чи сниться тобі іноді, що ти в школі і не можеш відповісти на питання вчителя?

77. Чи подобається тобі бути першим, щоб інші тебе наслідували і йшли за тобою?

78. Якщо ти не можеш відповісти, коли тебе питають, чи відчуваєш, що ось-ось розплачешся?

79. Чи часто тобі доводиться вдома допрацьовувати завдання, які не встиг виконати в класі?

80. Чи буває тобі важко дихати через хвилювання?

81. Чи боїшся ти залишатися вдома сам?

82. Чи заважає тобі сором'язливість потоваришувати з тим, з ким хотілося б?

83. Чи часто буває, що тобі здається, ніби оточуючі дивляться на тебе як на нікчемну і непотрібну людину?

84. Чи "холоне" в тебе все всередині, коли вчитель робить тобі зауваження?

85. Чи буває прикро, коли твоя думка не збігається з думкою батьків, а вони категорично наполягають на своєму?

86. Чи часто тобі сниться, що однокласники можуть зробити те, чого не можеш ти?

87. Чи боїшся, що тебе неправильно зрозуміють, коли захочеш щось сказати?

88. Чи часто трапляється, що в тебе злегка тремтить рука при виконанні контрольних завдань?

89. Чи легко тобі розплакатися через дрібницю?

90. Чи боїшся, що тобі раптом стане погано в класі?

91. Чи страшно тобі залишатися одному в темній кімнаті?

92. Чи задоволений тим, як до тебе ставляться однокласники?

93. Чи важко тобі отримувати такі оцінки, яких очікують від тебе оточуючі?

94. Чи сниться тобі іноді, що вчитель гнівається, тому що ти не знаєш матеріал?

95. Чи відчуваєш ти себе нікому не потрібним кожного разу після сварки з батьками?

96. Чи сильно переживаєш з приводу зауважень і оцінок, які тебе не задовольняють?

97. Чи тремтить злегка твоя рука, коли вчитель просить зробити завдання на дошці перед усім класом?

98. Чи турбуєшся ти дорогою в школу про те, що вчитель може дати класу перевірну роботу?

99. Чи часто ти отримуєш нижчу оцінку, ніж міг би отримати, через те що не встиг чогось зробити?

100. Чи пітніють у тебе руки і ноги при хвилюванні?

Ключ до методики

Шкала 1.
відповідь "так" – 1, 11, 21, 31, 41, 51, 61, 71, 81, 91.
Шкала 2.
відповідь "так" – 2, 12, 22, 52, 72, 82.
відповідь "ні" – 32, 42, 62, 92.
Шкала 3.
відповідь "так" – 3, 13, 23, 33, 43, 53, 63, 83, 93.
відповідь "ні" – 73.
Шкала 4.
відповідь "так" – 4, 24, 34, 44, 54, 64, 74, 84, 94.
відповідь "ні" – 14.
Шкала 5.
відповідь "так" – 25, 45, 75, 85, 95.
відповідь "ні" – 5, 15, 35, 55, 65.
Шкала 6.
відповідь "так" – 6, 16, 26, 36, 46, 56, 76, 86, 96.
відповідь "ні" – 66.
Шкала 7.
відповідь "так" – 7, 17, 27, 37, 47, 57, 67, 87, 97.
відповідь "ні" – 77.
Шкала 8.
відповідь "так" – 8, 18, 28, 38, 48, 68, 78, 88, 98.
відповідь "ні" – 58.
Шкала 9.
відповідь "так" – 9, 29, 39, 49, 69, 79, 89, 99.
відповідь "ні" – 19, 59.

Шкала 10.
відповідь "так" – 10, 20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90, 100.

Методика оцінювання

Підсумковим балом за будь-якою шкалою завжди є сума десяти чисел, кожне з яких рівно нулю або одиниці. Тому мінімальне значення будь-якого показника – нуль, а максимальне – 10.

Оцінка рівня тривожності

Таблиця 1

Дівчата віком 7-10 років

Шкала	Рівень тривожності			
	низький	середній	високий	дуже високий
1	0-2	3-7	8-9	10
2	0-2	3-6	7-8	9-10
3	0-3	4-8	9	10
4	0-3	4-7	8	9-10
5	0-2	3-6	7-8	9-10
6	0-2	3-7	8	9-10
7	0-3	4-8	9	10
8	0-3	4-8	9	10
9	0-2	3-7	8	9-10
10	0-2	3-7	8	9-10

Таблиця 2

Дівчата віком 11-12 років

Шкала	Рівень тривожності			
	низький	середній	високий	дуже високий
1	0-1	2-6	7-8	9-10
2	0-1	2-6	7	8-10
3	0-2	3-6	7-8	9-10
4	0-1	2-6	7-8	9-10
5	0-1	2-6	7	8-10
6	0-1	2-5	6-7	8-10
7	0-2	3-6	7-8	9-10
8	0-2	3-7	8-9	10
9	0-1	2-6	7	8-10
10	0-1	2-6	7	8-10

Таблиця 3

Дівчата віком 13-14 років

Шкала	Рівень тривожності			
	низький	середній	високий	дуже високий
1	0-1	2-5	6-7	8-10
2	0-1	2-5	6-7	8-10
3	0-2	3-7	8	9-10
4	0-1	2-5	6-7	8-10
5	0-1	2-6	6-7	9-10
6	0-1	2-5	6	7-10
7	0-1	2-5	6-7	8-10
8	0-1	2-6	7-8	9-10
9	0-2	3-6	7-8	9-10
10	0-1	2-5	6-7	8-10

Таблиця 4

Дівчата віком 15-17 років

Шкала	Рівень тривожності			
	низький	середній	високий	дуже високий
1	0-1	2-5	6-7	8-10
2	0-1	2-5	6-7	8-10
3	0-1	2-6	7-8	9-10
4	0-1	2-5	6-7	8-10
5	0-1	2-6	7-8	9-10
6	0-1	2-4	5-6	7-10
7	0-1	2-5	6-7	8-10
8	0-1	2-6	7-8	9-10
9	0-2	3-6	7-8	9-10
10	0-1	2-6	7-8	9-10

Таблиця 5

Хлопчики віком 7-10 років

Шкала	Рівень тривожності			
	низький	середній	високий	дуже високий
1	0-1	2-6	7-8	9-10
2	0-1	2-6	7-8	9-10
3	0-2	3-6	7-8	9-10
4	0-2	3-6	7-8	9-10
5	0-2	3-6	7	8-10
6	0-2	3-6	7	8-10
7	0-2	3-6	7-8	9-10
8	0-2	3-7	8-9	10
9	0-2	3-6	7-8	9-10
10	0-1	2-6	7-8	9-10

Таблиця 6

Хлопці віком 11-12 років

Шкала	Рівень тривожності			
	низький	середній	високий	дуже високий
1	0-1	2-5	6-7	8-10
2	0-1	2-5	6-7	8-10
3	0-1	2-6	7-8	9-10
4	0-1	2-6	7-8	9-10
5	0-1	2-5	6-7	8-10
6	0-2	3-5	6-7	8-10
7	0-1	2-6	7-8	9-10
8	0-1	2-6	7-8	9-10
9	0-1	2-5	6-7	8-10
10	0-1	2-5	6-7	8-10

Таблиця 7

Хлопці віком 13-14 років

Шкала	Рівень тривожності			
	низький	середній	високий	дуже високий
1	0-1	2-4	5-7	8-10
2	0-1	2-5	6-7	8-10
3	0-1	2-6	7-8	9-10
4	0-1	2-6	7-8	9-10
5	0-2	3-6	7-8	9-10
6	0-1	2-5	6-7	8-10
7	0-1	2-5	6-8	9-10
8	0-1	2-6	7-8	9-10
9	0-1	2-5	6-7	8-10
10	0-1	2-4	5-6	7-10

Таблиця 8

Хлопці віком 15-16 років

Шкала	Рівень тривожності			
	низький	середній	високий	дуже високий
1	0	1-4	5-6	7-10
2	0-1	2-5	6-7	8-10
3	0-1	2-5	6-8	9-10
4	0-1	2-5	6-7	8-10
5	0-2	3-6	7-9	10
6	0-1	2-5	6-7	8-10
7	0-1	2-5	6-7	8-10
8	0-1	2-5	6-7	8-10
9	0-2	3-5	6-7	8-10
10	0-1	1-4	5-6	7-10

Дана процедура дозволяє визначити ступінь вираженості кожного з 10 вимірюваних проявів тривожності в дітей та підлітків залежно від статі та віку досліджуваних.

Інтерпретація шкал методики БОДТ

Шкала 1. "Загальна тривожність "

· Стан тривожності досліджуваному невластивий . Загальний емоційний стан дитини останнім часом відрізняється трохи підвищеним фоном настрою. Самооцінка переважно адекватна з т е н д е н ц і є ю до переоцінки власних можливостей. Дитина впевнена в собі, позитивно оцінює власні перспективи, демонструє позитивне відношення до школи, позитивний емоційний і вольовий настрій на навчальну діяльність, на спілкування з учителями й однокласниками. В той же час слід відмітити, що низький рівень тривожності може свідчити, з одного боку, про легкість і оптимізм в оцінці оточуючих, з другого ж - це може бути ознакою поверховості емоційно-чуттєвої сфери. Також не слід виключати і захисні реакції.

· Н о р м а л ь н и й р і в е н ь з а г а л ь н о ї т р и в о ж н о с т і, н е о б х і д н и й д л я а д а п т а ц і ї і п р о д у к т и в н о ї д і я л ь н о с т і. З а г а л ь н и й е м о ц і й н и й с т а н о с т а н н і м часом відрізняється рівним фоном настрою, а самооцінка - адекватністю. Дитина впевнена в собі, розумно оцінює свої перспективи, сприймає труднощі, які з'являються, відповідно їх об'єктивній емоційній насиченості. Загрозливими для неї стають в основному ситуації, які являють реальну загрозу для життя. Поведінка і взаємовідносини з оточуючими регулюються впевненістю в успіху, в можливості вирішення конфліктів. У виникненні конфліктів дитина частіше с х и л ь н а звинувачувати інших людей; критичні зауваження оточуючих п е р е н о с и т ь спокійно, без роздратування; похвалу і с х в а л е н н я схильна сприймати як реально заслужені.

' П і д в и щ е н и й р і в е н ь з а г а л ь н о ї т р и в о ж н о с т і, п о в ' я з а н о ї і з о б м е ж е н и м к о л о м ситуацій . Загальний емоційний стан останнім часом характеризується деяким з н и ж е н н я м фону н а с т р о ю, п о м і р н о ю н а п р у ж е н і с т ю й н е с т а б і л ь н і с т ю. Самооцінка має тенденцію до недостатності, дитина не завжди впевнена в собі, тривожно оцінює перспективи в особливо значимих для неї ситуаціях, проявляє неспокій з приводу своїх можливостей щодо їх застосування. Вона може почувати себе б і л ь ш- м е н ш комфортно, зберігати е м о ц і й н у р і в н о в а г у і працездатність - переважно в ситуаціях, до яких уже встигла у с п і ш н о а д а п т у в а т и с я, в я к и х р о з у м і є, як т р е б а п о в о д и т и с я, і знає міру с в о є ї відповідальності. При ускладненні ситуації, її незвичності проявляються неспокій, тривога, відчуття внутрішнього дискомфорту і втрата емоційної рівноваги.

· Дуже високазагальнатривожність, що має "розлитий", генералізований характер. Загальний емоційний стан дитини останнім часом відрізняється значним зниженням фону настрою, підвищеною напруженістю та нервозністю. Самооцінка різко занижена. Дитина невпевнена в собі, тривожно оцінює свої перспективи, перебуваючи у стані постійного очікування неприємностей. Стабільно присутнє і відчуття невпевненості в своїх рішеннях, відмічаються емоційна нестійкість, підозріливість, недовіра. Більшість ситуацій, в яких опиняється дитина, сприймаються нею як загрозливі їй особисто, її престижу й самооцінці. Поведінка і взаємодія з оточуючими регулюються насамперед емоціями. Висока емоційна чутливість поєднується з підвищеною вразливістю й образливістю. Зауваження оточуючих сприймаються як засудження або зневага. Схвалення, підтримка, особливо компліменти, не викликають довіри або сприймаються за лестощі. Конфліктних ситуацій дитина намагається уникати, а за неможливості - відчуває провину за те, що трапилося. Невдачі часто переживаються як трагедії і надовго привертають увагу, знижуючи активність, необхідну для їх реального подолання й аналізу. В цілому дитина потребує спеціалізованої психолого-педагогічної допомоги, оскільки високий рівень тривожності може сприяти розвитку невротичних, поведінкових і психосоматичних розладів.

Шкала 2. "Тривога у відносинах із однолітками"

· Стан тривожності, пов'язаний із особливостями спілкування з однолітками , досліджуваному невластивий. Емоційний стан дитини, на фоні якого розвиваються її соціальні контакти (насамперед із однолітками), характеризується загальним підвищенням тонусу. Дитина відрізняється легкістю в спілкуванні, а часом і нерозбірливістю в знайомствах, однаково легко зав'язує нові контакти й розриває старі. Дитина вирізняється намаганням бути на виду, оптимізмом і вірою в успіх. У спілкуванні з однокласниками поверхова й безпечна, легко пробачає образи, намагається перетворити конфлікти на жарт. Погана поведінка в школі може бути наслідком спроби завоювати повагу товаришів, яку не вдається здобути своїми позитивними якостями. Недисциплінованість тут означає прагнення дитини протиставити себе колективу, браваду, бажання довести свою невиправність і "відважність" в очах однолітків. Однак не слід забувати і про те, що подібні особливості можуть свідчити про наявність захисних реакцій досліджуваного.

· Нормальний рівень тривожності у сфері міжособистісних відносин, необхідний для адаптації і продуктивної діяльності. Емоційний стан, на фоні якого розвиваються соціальні контакти дитини (насамперед із однолітками), відрізняється адекватністю. Підтримуються переважно рівні відносини з більшістю однолітків. Дитину вирізняє уміння постояти за себе і своїх друзів у

складних міжособистісних ситуаціях, не доводячи справу до відкритої конфронтації. Респондент сам шукає емоційні форми, які сприяють встановленню позитивних відносин. Якщо того потребує ситуація або дитина дійсно була неправа, вона просить вибачення, безстрашно, але з повагою дивиться в очі опоненту і виражає готовність співпрацювати, просуватися в розвитку відносин. Імовірність виникнення стану тривоги в подібних ситуаціях невелика, хоча і не виключена в окремих, особливо важливих і особистісно значимих випадках або в ситуаціях фізичної загрози.

· Підвищена тривожність в зоні соціальних контактів (насамперед із однолітками) . Емоційний стан дитини, на фоні якого розвиваються її соціальні контакти (насамперед з однолітками), вирізняється напруженістю, невпевненістю в собі. Учень важко налагоджує взаємодію з однолітками, має одного-двох близьких друзів, відносинами з якими надзвичайно дорожить, перебуваючи суттєво в симбіотичній залежності. Дитину вирізняють намагання всіляко уникати критики з боку однолітків і наявність страху бути ними відкинутою. В поведінковій сфері можна спостерігати зростаючий неспокій, пов'язаний із небезпекою втратити популярність. Дитина намагається уникати спілкування з тими товаришами, котрі якимось чином ухиляються в своїх переконаннях від групи дітей, яких респондент вважає своїми близькими друзями. Дитину вирізняють залежність від оточуючих, намагання уникнути конфліктів, які переживаються нею дуже боляче.

· Дуже висока тривожність, обумовлена конфліктними взаємовідносинами з однолітками . Емоційний стан дитини, на фоні якого розвиваються її соціальні контакти, відрізняється вираженою тривогою і невпевненістю в собі. Дитина важко йде на контакт, надає перевагу самотності. Відносини з однолітками не складаються. Школяр часто стає мішенню для образ і нападок серед однокласників, відчуває страх перед необхідністю спілкуватися з ними. Важко переживає будь-які конфлікти з товаришами, оскільки їх думки з більшості питань розбігаються з його власними (його батьків і вчителів). Спостерігається стійкий страх бути відкинутим однолітками. Дитину глибоко травмує недоброзичлива увага і публічні обвинувачення. Школа лякає її насамперед великою, з її точки зору, кількістю дітей, з якими необхідно спілкуватися. Вона важко звикає до нового класу і вчителів, дуже хворобливо реагує на зміну обстановки і колективу. Такого учня необхідно з особливою обережністю переводити до іншого вчителя, в новий клас або школу, оскільки саме соціальне середовище розглядається ним як основне джерело напруги і невпевненості в собі.

Шкала 3. "Тривога, пов'язана з оцінкою оточуючих"

· Стан тривожності, пов'язаний із страхом не відповідати очікуванням оточуючих, досліджуваному не властивий . Орієнтація на думку інших в оцінці

її результатів, вчинків і думок у даної дитини відсутня. Оцінки з боку оточуючих не мають вирішального значення. Про це вона не замислюється, часом спеціально нехтує правилами, нормами і думкою інших людей. Таку дитину вирізняє поверхове відношення до своїх обов'язків і питань моралі, неконформність і невисока емпатійна здібність. Низький рівень тривоги і відсутність схильності до охоронної поведінки можуть визначати проблеми соціальної пристосованості, пов'язані з недостатньою обачністю, високим потягом до ризику й новизни. Однак не слід забувати про те, що дані особливості можуть свідчити і про наявність захисних реакцій досліджуваного.

· Нормальний рівень тривожності, пов'язаної із страхом не відповідати очікуванням оточуючих, необхідний для адаптації і продуктивної діяльності. Орієнтація на думку інших при оцінці власних результатів, вчинків і думок адекватна. Дитина демонструє впорядковану, добре контрольовану поведінку. Незначне підвищення тривожності з приводу оцінок, які дають оточуючі, може виникнути тільки у відповідь на незвичну ситуацію, коли дотримання загальноприйнятих норм неоднозначне. Дитина активна і честолюбна, має добре розвинуті "бійцівські" якості. Глузлива, намагається спілкуватися з усіма на рівних. Дружбу не нав'язує, але і не відкидає, якщо їй запропонують. У разі непогодження з думкою старшого, займає активну позицію протиборства. В зв'язку з емоційною стійкістю, високою толерантністю до стресу можна припускати успішність соціального функціонування і адаптації такого учня.

· Підвищена тривожність у зв'язку зі страхом не відповідати очікуванням оточуючих. Дитина значною мірою схильна орієнтуватися на думку інших в оцінці її результатів, вчинків і думок. Тривога з приводу оцінок оточуючих виникає, як правило, в значимих ситуаціях. Це відбувається, коли школяр невпевнений у правильності своїх вчинків або якщо реакція на ці дії з боку певних, частіше емоційнозначимих людей не зовсім йому зрозуміла. Віднесення результатів досліджуваного до описаного рівня тривожності може свідчити про наявність напружених відносин між людьми, рівно значимими для дитини (наприклад, батьків, вчителів або однолітків), коли, в силу обставин, вона повинна прийняти сторону одного з них проти іншого. Крім цього, несумісність різних систем вимог, які пред'являються дитині (наприклад, те, що дозволяють і чим заохочують батьки, не схвалюють у школі, і навпаки), також є джерелом емоційної напруги. Протиріччя між завищеними домаганнями (наприклад, на роль відмінника або "першої красуні"), які нерідко йдуть від батьків, і реальними можливостями дитини призводять до незадоволення таких основних потреб, як потреба в коханні і в самостійності, що також провокують розвиток тривожних реакцій. Дитина невпевнена в собі, вагається щодо правильності того, що робить, думає, говорить. Вона дуже чутлива до оцінки оточуючих, постійно очікуючи їх незадовільної оцінки на свою адресу.

· Дуже висока тривожність, пов'язана зі страхом не відповідати очікуванням оточуючих. У своїй поведінці й емоційних реакціях дитина надзвичайно залежна від думки оточуючих. Вона схильна орієнтуватися на думку інших в оцінці не тільки результатів своєї діяльності, але і вчинків, і навіть думок. Відчуває виражену тривогу з приводу будь-яких оцінок, які дають їй оточуючі, очікуючи їх негативних реакцій навіть у сприятливій для себе ситуації. Емоційний стан дитини характеризується стійким переживанням "втрати опори", втрати інших орієнтирів у житті, невпевненості в оточуючому світі. Причини такого стану справ різні. По-перше - це суперечливі вимоги до дитини, які походять із різних джерел (або навіть із одного джерела: коли батьки суперечать самі собі, то дозволяючи, то забороняючи одне й те ж). По-друге - неадекватні вимоги, які не відповідають можливостям і прагненням дитини. По-третє - негативні вимоги, які ставлять дитину в принижене, залежне становище. Для такої дитини характерна гіпернормативність установок і поведінки, високий внутрішній моральний стандарт, що визначає суворі вимоги до себе, старанність і педантичність. Її самооцінка занижена, відмічається схрільність до формування ідей недостатньої цінності власної особистості.

Шкала 4. "Тривога у відносинах із учителями"

· Стан тривоги, пов'язаний із відносинами вчителів і дитини, досліджуваному не властивий. Загальний емоційний фон відносин з дорослими в школі оцінюється дитиною як нейтральний і в цілому не впливає на успішність її навчання. Подібний "надзвичайний спокій" може мати або не мати захисного характеру. Дитина не сприймає вчителя як гідний приклад для наслідування і як носія авторитету. Думка дорослих не має для неї ніякого значення. Її вирізняють самовпевненість і зухвалість у відносинах із учителями. Такий школяр, як правило, має низький рівень зацікавленості в знаннях, а отже, і низькі досягнення. Крім іншого, це може свідчити про таку форму подолання дитиною конституціональної тривожності, яка є деструктивною і пов'язана з відчуттям невідповідності поставленим вимогам.

· Нормальний рівень тривоги у спілкуванні з учителями, необхідний для адаптації і продуктивної діяльності. Загальний емоційний фон відносин з дорослими в школі оцінюється дитиною як рівний, адекватно відображає успішність її навчання. Вчитель і учень перебувають в позиції дружнього взаєморозуміння, яке викликає в дитини позитивні емоції, впевненість у собі, дає відчуття цінності співробітництва в спільній діяльності. Ситуація пізнання чогось нового та ситуація розв'язання завдання, коли необхідно прикласти зусилля, щоб незрозуміле стало зрозумілим, завжди приховують у собі невизначеність, протиріччя, а значить, і привід для тривоги. Однак ця тривога знаходиться на оптимальному рівні, і в даного школяра вироблені адекватні

способи її подолання. В даному випадку має місце конструктивний рівень тривоги, здатний стимулювати тонус діяльності, мобілізувати на подолання перешкод і розв'язання завдань. Дитина впевнена в тому, що ставлення до неї вчителів не залежить від тих оцінок, які вона отримує.

· П і д в и щ е н а тривожність при спілкуванні з вчителями . Загальний емоційний фон відносин з дорослими в школі визначається нестійкістю. Дитина напружена і тривожна у спілкуванні з окремими учителями, проявляє підвищений неспокій і невпевненість, що може негативно вплинути на успішність навчання в цілому. Мабуть, має місце конфліктна ситуація у відносинах з одним або декількома вчителями, що провокує у школяра стан тривоги. Шкільна тривожність тісно пов'язана в даної дитини з відсутністю емоційного контакту з учителем. Не відчуваючи емоційної близькості зі своїм учителем, учень намагається компенсувати нереалізовану потребу в позитивних емоціях. Він несвідомо намагається зняти негативну напругу, ігноруючи вчителя. У такої дитини досить висока мотивація шкільного навчання, через це він гостро реагує на найменшу несправедливість або нетактовність учителя. Шкільні оцінки в даному випадку сприймаються дитиною не стільки як критерій її успішності, скільки - як додаткове джерело хвилювань і страхів.

· Д у ж е висока тривожність, п о в' я з а н а з проблемами і страхами у спілкуванн і з у ч и т е л я м и. Реєструється загальний негативний емоційний фон відносин із дорослими в школі, який значно знижує успішність навчання дитини. Можна передбачити конфліктні відносини з учителями, неприйняття з їх боку. Дитина перебуває в стані підвищеної напруженості, пов'язаної з постійним очікуванням негативних оцінок з боку вчителів. У неї виробився стійкий страх щодо відвідування школи, який супроводжується реакціями пасивного протесту. Можна передбачити наявність ознак шкільної дезадаптації, шкільного неврозу, страху школи і т.д. Самооцінка різко занижена, дитина нездатна поважати, цінувати себе, що проявляється у зневірі в свої здібності й сили. Шкільні оцінки сприймаються учнем скоріше як особисте ставлення вчителя до нього ("12" - "вчитель мене л ю б и т ь", "6" - "я йому не п о д о б а ю с я", " 3" - "він мене ненавидить"), ніж як факт реальної оцінки знань. Якщо в школі має місце ситуація неузгодженості вимог учителів з різних дисциплін, то вона здатна повністю дезорганізувати діяльність школяра, який має відповідно описаному рівню оцінки за даною шкалою.

Шкала 5. "Тривогау відносинах із батьками"

· Стан т р и в о ж н о с т і у в і д н о с и н а х із батьками д о с л і д ж у в а н о м у не в л а с т и в и й. Загальний емоційний фон відносин із дорослими вдома оцінюється дитиною як нейтральний і в цілому не впливає на успішність її соціальної і шкільної адаптації. Подібний "надмірний спокій" у відносинах із батьками (як і у

відносинах з учителями) може мати або не маги захисного характеру, що залежить як від характерологічних властивостей самої дитини, так і від особливостей дитячо-батьківських контактів. Можна припустити емоційну відчуженість близьких дорослих, відсутність їх зацікавленості в потребах дитини. Остання полишена сама на себе; для неї більш значимою є думка однолітків, а батьки не є авторитетом. Якщо ж ми маємо справу із захисними реакціями, батьківські оцінки не беруться до уваги внаслідок того, що дитина навмисно або неосмислено ігнорує одного або обох батьків. У даній ситуації слід особливу увагу приділити взаємодії між самими батьками. Можливий конфлікт, пов'язаний із подружніми відносинами.

· Нормальний рівень тривожності у відносинах із батьками, необхідний для адаптації і продуктивної діяльності. Загальний емоційний фон відносин з дорослими вдома оцінюється дитиною як рівний, адекватно відображає успішність її соціальної адаптації й навчання. З батьками дитина почуває себе вільно, може обговорювати з ними будь-які проблеми, не відчуваючи страху бути неправильно зрозумілою. Відносини між батьками і дитиною теплі, довірливі й зацікавлені. Дорослі цікавляться життям своєї дитини, підтримують і спрямовують її, беруть участь у її шкільних справах. Така дитина завжди може розраховувати на підтримку з боку батьків, які, адекватно оцінюючи її, демонструють безумовне прийняття її особистості.

· Підвищена тривожність у відносинах із батьками . Загальний емоційний фон відносин з дорослими вдома відрізняється нестійкістю. Дитина напружена і тривожна у спілкуванні з одним із батьків, проявляє підвищений неспокій і невпевненість, що може негативно відбиватися на успішності її соціальної адаптації й навчання. Даний факт може бути пов'язаний із обмеженим колом ситуацій, які відображають особливості взаємодії батьків із дитиною в певній сфері життя. Ймовірно, мають місце слабка згуртованість і суперечності серед членів сім'ї з питань виховання і пов'язані з цим афективна напруженість та нестійкість при взаємодії близьких дорослих із дитиною.

· Дуже високий рівень тривожності при взаємодії з батьками, який носить "розлитий", генералізований характер. Реєструється загальний негативний емоційний фон контактів із дорослими вдома. Тривога у зв'язку з батьківським відношенням відображає існуючі конфліктні відносини в сім'ї. Дитина перебуває в стані підвищеної напруженості, постійно очікуючи негативних оцінок з боку батьків. Іншими словами, будь-яка, навіть абсолютно формальна взаємодія дитини з близькими дорослими має для неї підвищене стресогенне значення. Можливо, присутня виражена опіка і обмеження з боку батьків стосовно певних сфер життєдіяльності дитини. Батьки пред'являють до неї непосильні вимоги. Не виключений варіант, коли загальний фон відносин

позитивний, але дорослі часто використовують як метод виховного впливу погрози і моральне засудження.

Шкала 6. "Тривога, пов'язана з успішністю"

*Стан тривоги, пов'язаний із потребою в досягненні успіху, досліджуваному не властивий. Дитина відмічає сприятливий психологічний фон, який дозволяє їй розвивати свої потреби в успіху, досягненні високого результату і т.д. Вона перебуває в ситуації, коли для неї створені всі умови, що сприяють розвитку наявних здібностей. Будь-яка ініціатива з боку дитини має підтримку і схвалення оточуючих. Школяр активний, комунікабельний, честолюбний. Легко погоджується на ризиковані розваги. Не завжди розбірливий у друзях і засобах досягнення мети. У зв'язку з цим імовірним є ризик розвитку поведінкових відхилень. Можна припустити гіперпротекція ставлення до дитини з боку дорослих. Також не слід виключати і захисні реакції, які свідчать про блокування власної творчої активності школяра необхідністю виконання певної "батьківської програми", яка диктує йому те, яким він має бути.

*Нормальний рівень тривожності, пов'язаної з потребою в досягненні успіху, необхідний для адаптації і продуктивної діяльності. Психологічний фон у цілому сприятливий і дозволяє дитині розвивати свої потреби в успіху, досягненні високого результату і т.д. Дитина перебуває в умовах, коли її інтереси збігаються з вимогами навчання в школі, і критично оцінює свої досягнення. Такий школяр у спілкуванні незворушний, терплячий і ввічливий. В умовах групи скромний. Схильний до прояву впертості в досягненні мети, якщо відчуває свою правоту. Дитині властивий локус контролю в досягненні успіху. Школяр вважає, що всього найкращого в своєму житті він досяг сам і здатен із успіхом переслідувати свої цілі і в майбутньому. Практична спрямованість проявляється в ефективному оволодінні не тільки навчальною діяльністю, але й іншими сферами життя, в яких дитина також намагається отримати гарні результати.

*Підвищений рівень тривожності, пов'язаної з потребою в досягненні успіху. Психологічний фон, який дозволяє розвивати свої потреби в досягненні високих результатів, оцінюється дитиною як несприятливий. Інтереси школяра не завжди збігаються з умовами, необхідними для їх успішної реалізації. Надані можливості часто протирічать бажанням самої дитини, її думка нічого не вирішує. Має місце підвищена чутливість, вразливість, відчуття власної неповноцінності, боязливість і уникнення спілкування із шумливими однолітками, ревниве відношення до успіхів інших. Емоційний стан характеризується достатньо високим рівнем внутрішньої напруги, тривоги, що проявляються в метушливих безладних діях і неадекватних емоційних реакціях при виконанні навчальних завдань.

· Дуже високий рівень тривожності, пов'язаної із блокуванням потребив успіху, досягнення і високого результату і т.д . Внутрішній світ дитини сповнений страхами і тривогами самостійно що-небудь виконувати. Дитина пов'язує всі свої успіхи, досягнення і радість із зовнішніми обставинами: везінням, щасливою долею або допомогою інших людей. Зовсім не терпить глузування, підозр оточуючих у поганих вчинках. Її вирізняють підозріливість, лякливість, замкненість, сором'язливість і нерішучість у складних ситуаціях, підвищена образливість і конфліктність на цьому підґрунті. Вкрай несамостійна. Відмічається схильність до обмеженої поведінки - надання переваги систематизованій, стереотипній діяльності з чітким планом і передбаченим результатом, що дозволяє уникати самостійних рішень у неоднозначних і мінливих умовах. При цьому мотивація уникання невдач переважає над мотивацією досягнення успіху.

Шкала 7. "***Тривога, яка виникає в ситуаціях самовираження"***

· Стан тривожності, пов'язаний зі страхом самовираження, досліджуваному не властивий . Ситуації, пов'язані з необхідністю саморозкриття, представлення себе іншим, демонстрації своїх можливостей, викликають у дитини позитивні емоції. Вона намагається бути на виду, у всьому й завжди демонструвати свої здібності. Основними особливостями дитини є егоцентризм, жага постійної уваги до своєї персони, очікування захоплення, подиву, співчуття з боку оточуючих. Дитина активна, незалежна і самостійна в роботі. Любить добре вчитися, але не з любові до предмета, а тільки для того, щоб її ставили в приклад іншим, заохочували, хвалили, виокремлювали. Самооцінка завищена, що пов'язано з вираженою самовпевненістю. Значущі події інтерпретує виключно як результат власних зусиль. Однак не слід забувати про те, що дані особливості можуть свідчити і про наявність захисних реакцій досліджуваного, пов'язаних із гіперкомпенсацією.

· Нормальний рівень тривожності, пов'язаний зі страхом самовираження, необхідний для адаптації і продуктивної діяльності. Емоційні переживання ситуацій, пов'язаних із необхідністю саморозкриття, представлення себе іншим, демонстрації своїх можливостей, вирізняються адекватністю. Дитина достатньо об'єктивно оцінює ситуацію і себе в ній. За необхідності може вільно викласти свою точку зору з питання, що обговорюється, виявляючи достатню ступінь упевненості в собі. Конфлікти між новими бажаннями і прагненнями і старим способом їх реалізації, як правило, вирішуються досить легко. Виходячи з подібних ситуацій, дитина виявляє достатню гнучкість і непередбачуваність, відкритість реальній ситуації і постійно змінюваним умовам життя. Вона достатньо активна в розумінні себе і своєї індивідуальності, приймає себе і достатньо незалежна від зовнішніх обставин. В ситуаціях, пов'язаних із

необхідністю саморозкриття і демонстрації своїх можливостей, почуває себе впевнено й вільно.

· Підвищений рівень тривожності, пов'язаний зі страхом самовираження. У ситуаціях, пов'язаних із необхідністю саморозкриття, представлення себе іншим, демонстрації своїх можливостей, дитина губиться, самостійної ініціативи не проявляє. Для неї характерні нерішучість при виборі рішення і невпевненість у собі. Ситуації, що розглядаються, є для дитини психотравмуючими. У зв'язку з цим вона навмисно намагається уникати випадків, пов'язаних із новим досвідом взаємовідносин із оточуючими, ніби заплющуючи очі на власну поведінку і обставини, що склалися. Це поєднується із осмисленням невідповідності між поведінкою і уявленнями дитини, що посилює почуття тривожності й уразливості. В діях, вчинках, емоційному вираженні відмічаються непослідовність і надмірна скутість.

· Дуже високий рівень тривожності, пов'язаний зі страхом самовираження. Дитина відчуває негативні емоційні переживання в ситуаціях, пов'язаних із необхідністю саморозкриття, пред'явлення себе іншим, демонстрації своїх можливостей. Подібні ситуації викликають у неї виражений стан стресу; як правило, дитина замикається в собі, уникаючи будь-яких контактів. Вона навіть не намагається самореалізуватися, не приймає себе і свою особистість. їй властиве відчуття відмежування, відірваності й самотності, втрата відчуття інтегрованості, цілісності свого "Я". Дитина надає перевагу роботі в групі, частіше пасивна, залежна, тривожна і невпевнена в собі. Поведінка вирізняється конформністю, нерішучістю і безініціативністю, схильністю до нескінченних розмірковувань. Мають місце нав'язливі ідеї і пересторога. Психологічним захистом від постійної тривоги з приводу уявних неприємностей і випадковостей слугують придумані прикмети і ритуали.

Шкала 8. "Тривога, яка виникає в ситуаціях перевірки знань"

· Стан тривоги в ситуаціях перевірки знань досліджуваному не властивий. Публічна демонстрація знань (або їх відсутності), досягнень, можливостей не турбує дитину. Навпаки, вона намагається викликати якнайбільш бурхливу реакцію з боку оточуючих у відповідь на власні висловлювання або вчинки, збентежити вчителя або шокувати однокласників. Дитина любить бути на видноті, незалежно від того, яке враження вона справляє на оточуючих. У даної дитини, імовірно, навчання і відношення до нього стоять не на першому місці в переліку пріоритетів. Мабуть, цей вид діяльності конкурує з іншими, йому приділяється менше уваги. Можна припустити і деяку полегшеність сприйняття і мислення, високу самооцінку і впевненість у собі, вільний прояв емоцій у поведінці і незалежність. Також не слід виключати і захисні реакції.

· Нормальний рівень тривожності в ситуаціях перевірки знань, необхідний для адаптації і продуктивної діяльності . Емоційні переживання дитини в умовах перевірки (особливо - публічної) знань, досягнень, можливостей мають адекватний характер. Дитина достатньо відповідально ставиться до подібних ситуацій, об'єктивно оцінюючи свої можливості. Для такого школяра характерні адекватність когнітивних оцінок, урівноважений малюнок поведінки, відсутність підвищеної чутливості, соціальної залежності і надмірного контролю. В поведінці можна спостерігати риси впевненості, рішучості, самостійності. Дитина достатньо спокійно почуває себе біля шкільної дошки, демонструючи свої знання і можливості.

· Підвищений рівень тривожності в ситуаціях перевірки знань. Дитина відчуває негативне відношення до публічної демонстрації своїх знань, не любить "усні" предмети, надає перевагу письмовим відповідям. Переживання тривоги в ситуаціях перевірки (особливо - публічної) знань, досягнень, можливостей особливо виражено, коли аудиторія слухачів незнайома або особистісно значима для даної дитини. Саме по собі навчання для дитини не є важким, але вона боїться відповідати біля дошки, оскільки губиться і тому нічого не може пригадати. Страх перед публічною демонстрацією своїх знань провокує почуття тривоги і невпевненості в собі. В той же час такий школяр достатньо успішно справляється з письмовими завданнями, контрольними й позакласними роботами, оскільки тут відсутня так звана "публічна оцінка". Особливу увагу слід звернути на те, що необережність учителя в оціночних судженнях здатна посилити і без того підвищену вразливість дитини.

· Дуже високий рівень тривожності в ситуаціях перевірки знань, який проявляється як у ситуаціях публічної оцінки, так і при виконанні індивідуальних і письмових робіт . Дитина відчуває різко негативне відношення до публічної демонстрації своїх знань, боїться відповідати перед класом і особливо біля дошки. Переживання тривоги в ситуаціях перевірки (особливо публічної) знань, досягнень, можливостей часом буває неадекватно сильним. У дитини з'являються слабість і тремтіння в ногах і руках, вона не може з в' я з н о промовити жодного слова. Екзаменаційна ситуація з її помпезністю, нервовістю батьків, попередньою "накачкою", із неодмінним очікуванням своєї черги за дверима стає для такого учня серйозною психотравмою. У дитини, результати якої доводиться віднести до описаного рівня за даною шкалою, передчасно формується почуття обов'язку, відповідальності, високі моральні й етичні бїгмоги до себе. Саме в собі вона знаходить масу недоліків. Її вирізняє схильність до детального аналізу своєї поведінки і реакцій та високий інтелектуальний контроль над ними. Дані о с о б л и в о с т і м о ж у т ь о б у м о в и т и такі зміни в пізнавальній діяльності, як ослаблення концентрації і переключення уваги, труднощі при відокремленні головного від другорядного тощо.

Шкала 9. "Зниження психічної активності, обумовлене тривогою"

· Високий рівень психофізіологічного опору. Особливості психічної організації відображають високий рівень стресостійкості психіки дитини, імовірність реагування на тривожний фактор ознаками астенії низька. Дитина легко вчиться і не відчуває ніяких труднощів у школі, особливо яскраво проявляє себе при організації рухливих ігор. Поряд із достатнім рівнем сформованості інтелектуальних функцій можна відмітити такі особистісні якості, як упевненість у собі, комунікабельність, високий самоконтроль і сумлінність. Дитину вирізняє висока рухливість. Однак не слід забувати і про те, що дані особливості можуть свідчити про наявність захисних реакцій, пов'язаних із гіперкомпенсацією.

· Нормальний рівень психофізіологічного опору стресу. Особливості психічної організації відображають адаптивний рівень пристосованості дитини до ситуацій стресогенного характеру, амплітуда реагування на тривожний фактор середовища ознаками астенії адекватна силі психотравматичного впливу на дитину. Дитина вчиться старанно, зразково, не напружуючись. Домінуючою властивістю особистості є чутливість, яка поєднується із такими якостями, як сумлінність, комунікабельність і старанність у виконанні роботи. Крім того, такого школяра вирізняє високий самоконтроль і залежність. Особливість психологічного захисту від перевтоми в потенційно стресових ситуаціях тут полягає у звиканні дитини до речей, устрою життя, що «склався, і чіткому дотриманні режиму праці й відпочинку.

· Низький фізіологічний опір стресу . Особливості психічної організації відображають низький рівень пристосованості дитини до ситуацій стресогенного характеру, імовірність реагування на тривожний фактор середовища ознаками астенії досить висока. Дитині притаманні підвищена втомлюваність, роздратованість, схильність до іпохондрії, поганий сон і апетит, нічні страхи, її вирізняють надзвичайна вразливість, настороженість і невпевненість у собі. Перевтома внаслідок шкільного перевантаження веде до невдач, а накопичений досвід невдач породжує страх, невпевненість, емоційну нестабільність і - нові неуспіхи, які "підживлюють" тривогу. Дитина шукає опіки, нетовариська, тому має зміщені оцінки і самооцінки. Адаптація, як правило, проходить повільно. Не любить вести активний спосіб життя. При виникненні навіть мінімальних труднощів така дитина здатна легко драматизувати ситуацію.

· Дуже низький психофізіологічний опір стресу . Особливості психічної організації відображають відсутність адекватних механізмів, що дозволяють дитині пристосовуватися до ситуацій стресогенного характеру. Відмічається дуже висока імовірність реагування на тривожний фактор середовища ознаками астенії. Реакція тривоги, як правило, виникає у відповідь на зміну звичних

обставин. Часто можна спостерігати афективні спалахи в стані втоми. Дитину вирізняють плаксивість, вередливість, невпевненість у собі, млявість і забудькуватість. Звичайне шкільне навантаження для неї є непосильним, в даній ситуації воно не тільки не стимулює навчання, але і безпосередньо "руйнує" психіку та знижує працездатність і самооцінку. Внутрішня конфліктна ситуація, як правило, вирішується ціною втрати здоров'я.

Шкала 10. "Підвищена вегетативна реактивність, зумовлена тривогою"

· Високий рівень стресостійкості в зв'язку з особливостями соматовегетативної організації, імовірність психосоматичного реагування на тривожний фактор середовища є низькою. Коливання вегетативної реактивності даній дитині не властиві. Можна припустити вільну реалізацію свого емоційного стану в будь-якій ситуації. Дитина не боїться "виявляти свої почуття", часом навмисно демонструючи свою ·емоційність. Її дуже важко збентежити раптовим запитанням або провокативною фразою. Часом може здатися, що даний школяр "непробивний" і у нього "нема почуттів". Однак дані особливості можуть носити і захисний характер, коли подібного роду " емоційна витримка" підпорядкована високому рівню самоконтролю та "багато важить" для самої дитини.

· Нормальний рівень вегетативної реактивності, необхідний для адаптивного соматовегетативного функціонування. Особливості соматовегетативної організації відображають адаптивний рівень пристосованості дитини до ситуацій стресогенного характеру, амплітуда нейровегетативного реагування на тривожний фактор середовища адекватна силі психотравматичного впливу на дитину. Після важких емоційних переживань такий школяр легко відновлює сили без особливої шкоди для свого соматичного здоров'я.

· Підвищена вегетативна лабільність, як правило, пов'язана з обмеженим колом психотравмуючих ситуацій . Особливості соматовегетативної організації відображають низький рівень пристосованості дитини до ситуацій стресогенного характеру, імовірність реагування на тривожний фактор середовища декомпенсацією в соматичній сфері досить висока. Це може виявлятися в частих застудних захворюваннях, шлунково-кишкових розладах і порушеннях функціонування серцево-судинної системи, в головних болях і алергічних реакціях після і напередодні стресогенних ситуацій.

· Виражена вегетативна реактивність у відповідь на стрес. Особливості соматовегетативної організації відображають відсутність адекватних механізмів, які дозволяють дитині пристосовуватися до ситуацій стресогенного характеру. Відмічається дуже висока імовірність психосоматичного реагування на тривожний фактор середовища. Можна припустити, що дана дитина перебуває в умовах хронічної психотравмуючої ситуації. Причому стресоген-

ними стають практично всі ситуації, пов'язані навіть із незначним психоемоційним напруженням. Соматична декомпенсація, як правило, проявляється наявністю ознак соматовегетативного розладу, який супроводжується декомпенсацією однієї або декількох систем організму (шлунково-кишкової, серцево-судинної, дихальної, шкірної, ендокринної та ін.). У таких школярів соматовегетативні розлади часто характеризуються хронічним перебігом.

5.13. Виявлення схильності до емпатії *(за методикою І. Юсупова)* [31]

Вік досліджуваного: **з 15 років.**

Інструкція. Учень має висловити свою думку ("не знаю", "іноді", "часто", "майже завжди", "завжди") щодо наведених тверджень.

Текстовий матеріал

1. Мені більше подобаються книжки про подорожі, ніж книжки про долю людей.
2. Дорослих людей дратує турбота батьків.
3. Мені подобається розмірковувати про причини успіхів або невдач людей.
4. Серед музичних творів віддаю перевагу сучасним.
5. Якщо хвора людина виявляє дратівливість та незадоволення, до цього слід ставитись поблажливо.
6. Хвору людину потрібно постійно підтримувати морально.
7. Стороннім людям не слід втручатися в особистісні конфлікти, що виникають між двома особами.
8. Літні люди зазвичай дуже образливі і вимогливі.
9. У дитинстві сумна музика викликала у мене смуток, навіть сльози.
10. Якщо мої батьки роздратовані, то це впливає і на мій настрій.
11. Мені байдуже, що мене хтось критикує.
12. Мені більше до вподоби роздивлятися портрети, ніж пейзажі або натюрморти.
13. Я вибачаю батьків навіть у тих випадках, коли вони не праві.
14. Якщо кінь погано працює, його потрібно бити.
15. Коли я читаю про драматичні події з життя людей, то переживаю так, наче це відбувається зі мною.
16. Батьки ставляться до дітей несправедливо.
17. Я не можу залишатися осторонь, коли бачу, як сперечаються підлітки або дорослі.

18. Я не звертаю уваги на поганий настрій батьків.

19. Мені подобається спостерігати за поведінкою тварин, я навіть відкладаю інші справи.

20. Фільми та книжки можуть викликати сльози лише у сентиментальних та несерйозних людей.

21. Мені цікаво спостерігати за людьми, їхньою поведінкою, мімікою.

22. У дитинстві я приносив додому безхатніх кошенят, цуценят.

23. Всі люди озлоблені.

24. Коли дивлюся на незнайому людину, то мені хочеться відгадати, яке в неї життя.

25. У дитинстві навколо мене збиралася купка молодших за мене дітей.

26. Коли бачу поранену тварину, намагаюсь їй допомогти.

27. Людина почуватиметься краще, навіть якщо просто уважно вислухати її.

28. Ставши свідком дорожньої пригоди, намагаюся залишитись осторонь подій.

29. Молодші діти радіють, коли я пропоную їм нову гру або розвагу.

30. Люди перебільшують, коли кажуть, що тварини здатні відчувати настрій людини.

31. Конфліктну ситуацію людина має вирішувати самостійно, не залучаючи до неї оточуючих.

32. Якщо дитина плаче, то в неї на це є причина.

33. Молодь має поблажливо ставитися до літніх людей і задовольняти їхні прохання і навіть чудацства.

34. Мені хотілося б дізнатися, чому деякі однокласники бувають задумливими.

35. Безпритульних тварин потрібно знищувати, щоб захистити здоров'я людей та домашніх тварин.

36. Мені не подобається, коли друзі розповідають про свої проблеми, і іззичай я змінюю тему розмови.

Обробка результатів

Перед підрахунком результатів варто перевірити ступінь щирості учня.

Якщо він відповів "ніколи" на твердження № 3, 9, 10, 11, 13, 28, 36 або "завжди" – на твердження № 11, 13, 17, 26, то він не був щирим, а прагнув показати себе у кращому вигляді.

Результатам тесту можна довіряти, якщо із перелічених тверджень учень дав не більше трьох нещирих відповідей.

Результати тестування можна підрахувати за такою шкалою:

Варіант відповіді	Бали
Не знаю	0
Ніколи	1
Іноді	2
Часто	3
Майже завжди	4
Завжди	5

Аналіз результатів

82-90 балів. Дуже високий рівень емпатійності. Людина дуже вразлива, чутлива до образ, болісно реагує на критику. У спілкуванні тонко реагує на настрій співрозмовника, погано почувається в присутності "важких людей". Досить часто відчуває комплекс провини, побоюючись завдати комусь клопоту або образити.

63-81 бал. Висока емпатійність. Людина чутлива до проблем оточуючих, великодушна, схильна пробачати іншим недоліки та помилки. З інтересом ставиться до людей. Емоційно чутлива, комунікабельна, швидко встановлює контакт і знаходить спільну мову. Намагається уникати конфліктів, знаходячи компромісні рішення. В оцінці довіряє скоріш власним відчуттям, ніж аналітичним висновкам.

37-62 бали. Нормальний рівень емпатійності, властивий більшості людей. У стосунках ця людина більше схильна судити про інших за їхніми вчинками, ніж довіряти власним враженням. їй властиві стримані емоційні прояви. У спілкуванні делікатна, зазвичай не висловлює свою точку зору, якщо не впевнена у її прийнятності оточуючими.

12-36 балів. Низький рівень емпатійності. Людина зазнає труднощів в усуненні конфліктів з оточуючими, незатишно почувається в компанії. Емоційні прояви інших здаються їй незрозумілими і безпідставними. Вона є прихильником точних формулювань і раціональних рішень. Друзі і знайомі відмічають її ділові якості і стриманість.

11 балів і менше. Дуже низький рівень емпатійності. Відчуває труднощі у спілкуванні і встановленні контактів з оточуючими, особливо з дітьми та літніми людьми. Енергійна, іронічна, позбавлена сентиментальних проявів, зосереджена на собі. Хворобливо переносить критику на свою адресу. Не схильна поступатися власними інтересами заради почуттів інших людей.

5.14. Діагностика вад особистісного розвитку (ДВОР) *(за З. Карпенко)* [1]

***Вік досліджуваного*: 9-11 років.**

Інструкція. Досліджуваним зачитуються твердження. Якщо вони з ним погоджуються, ставиться "+", не погоджуються - "-".

Текст опитувальника

1. Мені важко зосередитися на чомусь одному.
2. Я не можу довго працювати не втомлюючись.
3. Я переживаю з будь-якого приводу.
4. Під час виконання завдання я дуже напружений і скутий.
5. Я часто думаю про можливі неприємності.
6. Я лякливий, багато що викликає в мене страх.
7. Я не люблю чекати.
8. Я не люблю починати нову справу.
9. Я неспокійно сплю, погано засинаю.
10. Я невпевнений у своїх силах, боюся труднощів.
11. Я завжди швидко знаходжу відповідь, коли про щ о с ь запитують (можливо, і неправильно, але дуже швидко).
12. У мене часто змінюється настрій.
13. Мені часто все набридає.
14. Я швидко, не вагаючись, приймаю рішення.
15. Я часто відволікаюсь на уроках.
16. Коли хтось із дітей на мене кричить, я також кричу у відповідь.
17. Я впевнений, що впораюсь з будь-яким завданням.
18. Я люблю діяти, а не розмірковувати.
19. В іграх я не підкоряюся правилам.
20. Я гарячкую під час розмови.
21. Коли хтось мене образить, я прагну поквитатися з ним.
22. Іноді мене тішить, коли я щось зламаю, розірву, розіб'ю.
23. Я дуже серджуся, коли хтось сміється з мене.
24. Мені здається, що інколи я хочу зробити якусь шкоду.
25. У відповідь на вказівки мені хочеться зробити все навпаки.
26. Я люблю бути першим, верховодити, підкоряти собі інших.
27. Я легко можу посваритися чи побитися.
28. Я не поступаюся іншим, не ділюся з ними нічим.
29. Я не можу змовчати, коли чимось незадоволений.
30. Часом я так наполягаю на своєму, що людям навколо уривається терпець.

31 .Я люблю, коли мене хвалять за те, що насправді зробила інша людина.
32. Мені подобається отримувати більше від того, що насправді належить.
33. Я часто звинувачую кого-небудь у тому, в чому насправді винний сам.
34. Трапляється, що я привласнюю речі, що належать іншій людині.
35. Мені подобається перебільшувати, хвалитися, вигадувати небилиці.
36. Я часто порушую свої обіцянки.
37. Я завжди знаходжу виправдання непорядному вчинку.
38. Я не визнаю своїх помилок.
39. Я роблю все задля своєї вигоди.
40. Я рідко зізнаюсь, що заподіяв комусь шкоду.
41. Я часто порушую правила поведінки, встановлені вчителем.
42. Я люблю сміятися з інших.
43. Я кривджу своїх товаришів: б' ю їх, штовхаю, дражню.
44. Часто я говорю одне, а роблю протилежне.
45. Я розповідаю непристойні історії, вживаю лайливі слова.
46. Переконаний, що мої пустощі нікому не шкодять.
47. Для своєї вигоди я часто обдурюю інших.
48. Діти скаржаться на мене, не хочуть гратися зі мною.
49. Я люблю розповідати жахливі історії, про які дізнався з кінофільмів і розмов між дорослими.
50. Я знущаюся з тварин, нищу без потреби рослини.
51. Я цураюся своїх ровесників, тримаюся від них на віддалі.
52. Я не довіряю людям, побоююся їх.
53. Я не люблю дивитися в очі людині, з якою розмовляю.
54. Я мовчазний, не підтримую розмову з чужими людьми.
55. Мене часто запитують, чим я незадоволений.
56. Мене часто підозрюють у негарних вчинках.
57. Люди часто навмисно ображають мене.
58. Я часто буваю засмученим.
59. Я люблю гратися сам.
60. Дитяча компанія швидко мені набридає.
61. Мені небайдуже, що про мене думають інші.
62. Я повинен завжди все знати.
63. Я не маю права помилятися.
64. Я намагаюся виправдати свої вчинки перед іншими людьми.
65. Спочатку я дбаю про інших, а потім вже про себе.
66. Коли я зроблю помилку, у мене з'являється почуття провини.
67. Усі люди, з якими я спілкуюся, повинні мене любити.

68. Інші люди мають право контролювати мою поведінку.

69. Я намагаюся допомогти людям навіть тоді, коли мене про це не просять.

70. Якщо я вже прийняв рішення, то не маю права передумати.

71. Мої успіхи залежать від удачі, талану, щасливого випадку.

72. Я волію почекати, поки мої труднощі розв'яжуться самі собою.

73. Мої оцінки в школі не залежать від моїх здібностей.

74. Мої успіхи залежать від допомоги інших людей.

75. За мене вирішують інші, що і як робити.

76. Я не винен, що не можу домогтися кращих результатів.

77. Я не планую того, що зі мною трапляється.

78. Я сам нічого не можу змінити в своєму житті.

79. За моє здоров'я відповідають дорослі.

80. Діти виростають такими, якими їх виховують батьки.

81. Я більше люблю слухати казки, ніж вірші.

82. Коли я йду з мамою в магазин, я більше хотів би, щоб мені купили цукерки, ніж книжку.

83. Я не мрію стати актором.

84. Мені не подобаються квіти.

85. Мені більше подобається звичайна їжа, яку мама готує щодня, ніж фрукти - ананаси, мандарини, ківі.

86. Я не радію, коли бачу щось красиве і незвичайне.

87. Мене цікавлять технічні іграшки, н а п р и к л а д автомобілі, літаки, мотоцикли.

88. Мені не подобається грати з ляльками.

89. Я не люблю вигадувати різні небилиці.

90. Я не плачу, коли чую сумну історію.

Бланк відповідей

Прізвище, ім'я_____ Клас _____ Дата _____

1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	11	21	31	41	51	61	71	81
2	12	22	32	42	52	62	72	82
3	13	23	33	43	53	63	73	83
4	14	24	34	44	54	64	74	84
5	15	25	35	45	55	65	75	85

6	16	26	36	46	56	66	76	86
7	17	27	37	47	57	67	77	87
8	18	28	38	48	58	68	78	88
9	19	29	39	49	59	69	79	89
10	20	30	40	50	60	70	80	90

Сума балів за кожним фактором із бланка відповідей заноситься спеціалістом у дешифратор:

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Тривожність	Імпульсивність	Агресивність	Схильність до нечесної поведінки	Асоціальність	Замкнутість	Невпевненість	Екстернальність	Естетична нечутливість

Інтерпретація результатів

8-10 балів - високий рівень вираженості вади;

4-1 балів - середній рівень вираженості вади;

1-3 бали - низький рівень вираженості вади.

5.15. Діагностика емпатії
(А. Меграбян, М. Епштейн) [11]

***Вік досліджуваного*: з 11 років.**

Інструкція. Прочитайте наведені нижче твердження та, орієнтуючись на те, як ви поводитеся в подібних ситуаціях, виразіть ступінь своєї згоди або незгоди з кожним із них. Для цього у відповідній графі бланка для відповідей поставте "птичку".

Текст опитувальника

1. Мене засмучує, коли бачу, що незнайома людина почуває себе самотньо серед інших людей.

2. Мені неприємно, коли люди не вміють стримуватися і відкрито проявляють свої почуття.

3. Коли хтось поруч зі мною нервує, я теж починаю нервувати.

4. Я вважаю, що плакати від щастя нерозумно.

5. Я приймаю близько до серця проблеми своїх друзів.

6. Іноді пісні про кохання викликають у мене багато почуттів.

7. Я б сильно хвилювався(лася), якби мав(ла) повідомити людині неприємну для неї звістку.

8. На мій настрій сильно впливають оточуючі люди.

9. Мені хотілося б отримати професію, пов'язану зі спілкуванням із людьми.

10. Мені дуже подобається спостерігати, як люди приймають подарунки.

11. Коли я бачу людину, яка плаче, то і сам(а) засмучуюсь.

12. Слухаючи деякі пісні, я часом почуваюся щасливим(ою).

13. Коли я читаю книжку (роман, повість і т.п.), то так хвилююся, ніби все, про що читаю, відбувається насправді.

14. Коли я бачу, що з ким-небудь погано поводяться, то завжди серджуся.

15. Я можу залишатися спокійним(ою), навіть якщо всі навколо хвилюються.

16. Мені неприємно, коли люди, дивлячись фільм, плачуть.

17. Коли я приймаю рішення, ставлення інших людей до нього, як правило, ролі не відіграє.

18. Я втрачаю душевний спокій, якщо оточуючі чимось пригнічені.

19. Я хвилююся, якщо бачу людей, які легко засмучуються через дрібниці.

20. Я дуже переживаю, коли бачу страждання тварин.

21. Безглуздо переживати з приводу того, що відбувається у фільмах або про що читаєш у книжці.

22. Мені боляче бачити немічних літніх людей.

23. Я дуже переживаю, коли дивлюся кінофільм.

24. Я можу залишатися байдужим(ою) до будь-яких хвилювань навколо.

25. Маленькі діти плачуть без причини.

Бланк відповідей

ПІБ _____

Стать _____ Вік _____ Дата _____

Номер твердження	Так (завжди)	Скоріше так, ніж ні (часто)	Скоріше ні, ніж так (рідко)	Ні (ніколи)
1				
2				
…				
25				

Ключ до опитувальника

Номер твердження	Завжди	Часто	Рідко	Ніколи
1	4	3	2	1
2	1	2	3	4
3	4	3	2	1
4	1	2	3	4
5	4	3	2	1
6	4	3	2	1
7	4	3	2	1
8	4	3	2	1
9	4	3	2	1
10	4	3	2	1
11	4	3	2	1
12	4	3	2	1
13	4	3	2	1
14	4	3	2	1
15	1	2	3	4
16	1	2	3	4
17	1	2	3	4
18	4	3	2	1
19	4	3	2	1
20	4	3	2	1
21	1	2	3	4
22	4	3	2	1
23	4	3	2	1
24	1	2	3	4
25	1	2	3	4

Обробка результатів

Обробка проводиться відповідно до ключа. За кожну відповідь нараховується 1, 2, 3 або 4 бали, потім шляхом сумування підраховується загальний бал щодо властивості емпатії. Відсутність відповіді вважається за негативний показник. Ступінь вираженості емпатії визначається за таблицею перерахунку "сирих" балів у стандартні оцінки шкали стенів.

Таблиця перерахунку "сирих" балів у стени

Стени	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Станд. процес	2,28	4,40	9,19	14,98	19,15	19,15	14,98	9,19	4,40	2,28
Чол.	≤ 45	46-51	52-56	57-60	61-65	66-69	70-74	75-77	79-83	≥ 84
Жін.	–	58-63	64-67	68-71	72-75	76-79	80-83	84-86	87-90	≥ 91

Аналіз результатів

Кількісний аналіз результатів тестування проводиться на основі порівняння відповідей учасників дослідження та ключа, який додається до тесту. Чим більша кількість відповідей у бланку відповідей збігається з шифром відповідей у ключі, тим вищий бал отримує учасник дослідження (кожна відповідь, що збігається з ключем, оцінюється в один бал). Крім кількісної оцінки, проводиться якісний аналіз (визначення глибини) емоційної емпатії досліджуваних:

84-99 балів - яскраво виражена глибина сформованості емоційної емпатії;

42-66 балів - виражена глибина;

0-33 бали - невиражена глибина сформованості емоційної емпатії.

5.16. Методика виявлення групи ризику [48]

Вік досліджуваного: з **14 років.**

Інструкція. Тут немає правильних і неправильних відповідей. Відповідай на кожне запитання таким чином: якщо ти згоден - відповідай "так", якщо не згоден - відповідай "ні". Якщо ти не живеш разом з батьками, то відповідай на запитання про сім'ю, маючи на увазі тих людей, з якими живеш.

Текст опитувальника

1. Чи вважаєш ти, що людям можна довіряти?
2. Чи легко ти знаходиш друзів?
3. Чи буває так, що твої батьки заперечують проти друзів, з якими ти зустрічаєшся?
4. Чи часто ти нервуєш?
5. Чи є ти зазвичай в центрі уваги в компанії однолітків?
6. Ти не любиш, коли тебе критикують?
7. Чи гарячкуєш ти іноді настільки, що починаєш кидати предмети?
8. Чи часто у тебе виникає відчуття, що тебе не розуміють?
9. Чи здається іноді, що за твоєю спиною люди говорять про тебе погано?
10. Чи багато у тебе близьких друзів?
11. Чи соромишся ти звертатися до людей по допомогу?
12. Чи подобається тобі порушувати встановлені правила?
13. Чи завжди ти вдома забезпечений(а) всім необхідним?
14. Чи боїшся ти залишатися один (одна) в темноті?
15. Ти завжди упевнений(а) в собі?
16. Ти звичайно здригаєшся при незвичайному звуці?

17. Чи буває, що коли ти залишаєшся один (одна), настрій поліпшується?
18. Чи здається тобі, що у твоїх друзів щасливіша сім'я, ніж у тебе?
19. Чи відчуваєш ти себе нещасним(ою) через нестачу грошей в сім'ї?
20. Чи буває, що ти злишся на всіх?
21. Чи часто відчуваєш себе беззахисним(ою)?
22. Чи важко тобі відповідати в школі перед всім класом?
23. Чи є у тебе знайомі, яких взагалі не терпиш?
24. Чи можеш ти вдарити людину?
25. Ти іноді пробачаєш людям?
26. Чи часто батьки карають тебе?
27. Чи з'являлося у тебе коли-небудь сильне бажання втекти з дому?
28. Чи часто відчуваєш себе нещасним?
29. Чи легко ти можеш розсердитися?
30. Ризикнув(ла) б ти схопити за вуздечку коня, що біжить?
31. Ти людина боязка і сором'язлива?
32. Чи буває у тебе відчуття, що тебе недостатньо люблять в сім'ї?
33. Ти часто помиляєшся?
34. Чи часто у тебе буває веселий і безтурботний настрій?
35. Чи люблять тебе знайомі, друзі?
36. Чи буває, що батьки тебе не розуміють і здаються тобі чужими?
37. При невдачах чи буває у тебе бажання втекти абикуди і не повертатися?
38. Чи буває, що хтось з батьків викликав у тебе відчуття страху?
39. Чи заздриш ти іноді щастю інших?
40. Чи є люди, яких ти ненавидиш по-справжньому?
41. Чи часто ти б'єшся?
42. Чи легко тобі всидіти на місці?
43. Ти охоче відповідаєш біля дошки у школі?
44. Чи буває, що ти такий(а) засмучений(а), що довго не можеш заснути?
45. Чи часто ти лаєшся?
46. Міг (могла) б ти без тренування керувати парусним човном?
47. Чи часто у вашій сім'ї бувають сварки?
48. Ти завжди робиш усе по-своєму?
49. Чи часто тобі здається, що ти чимось гірший(а) за інших?
50. Чи легко тобі вдається підняти настрій друзям?

Ключ до опитувальника

Показник	Номер запитання
1. Відносини в сім'ї	3+, 13-, 18+, 19+, 26+, 27+, 32+, 38+, 47+
2. Агресивність	7+, 12+, 24+, 25+, 30+, 40+, 41+, 45+, 46+
3. Недовіра до людей	1-, 2-, 8+, 9+, 10-, 11+, 22+, 23+, 31+
4. Невпевненість у собі	4+, 14+, 15-, 16+, 20+, 21+, 28+, 29+, 33+, 39+, 49+
5. Акцентуація: гіпертимна, істероїдна, шизоїдна, емоційно-лабільна	34+, 42-, 50+, 5+, 35+, 43+, 17+, 36+, 48+, 6+, 37+, 44+

Обробка і оцінювання результатів

Відповіді учнів звіряються з ключем. Підраховується кількість збігів відповідей з ключем за кожною шкалою. Сумарний бал за кожною з п'яти шкал відображає ступінь її вираженості.

Показник	Високі бали (група ризику)
1. Відносини в сім'ї	5 і більше
2. Агресивність	5 і більше
3. Недовіра до людей	5 і більше
4. Невпевненість у собі	6 і більше
5. Акцентуація: гіпертимна, істероїдна, шизоїдна, емоційно-лабільна	2-3 бали за кожним типом акцентуації

Інтерпретація результатів

1. Взаємини в сім'ї. Високі бали свідчать про порушення внутрішньосімейних відносин, яке може бути зумовлене:

· напруженою ситуацією в сім'ї;

· батьківською неприязню;

· необгрунтованими обмеженнями і вимогами щод дисципліни без відчуття батьківської любові;

· страхом перед батьками і т.д.

2. Агресивність. Високі бали свідчать про підвищену ворожість, грубість.

3. Недовіра до людей. Високі бали свідчать про сильно виражену недовіру до оточуючих людей, підозріливість і ворожість.

4. Невпевненість у собі. Високі бали свідчать про високу тривожність, невпевненість особистості в собі.

5. ***Акцентуація характеру.*** До групи ризику відносять такі типи акцентуації характеру:

Гіпертимний тип. Відрізняється майже завжди гарним настроєм, енергійний, активний, не любить дисципліни, дратівливий.

Істероїдний тип. Проявляє підвищену л ю б о в до самого себе, жадає сторонньої уваги, ненадійний у стосунках.

Шизоїдний тип. Характеризується замкнутістю і невмінням розуміти стан інших людей, часто замикається в собі.

Емоційно-лабільний тип. Характеризується непередбачуваною мінливістю настрою.

5.17. Дослідження наполегливості [33]

Вік досліджуваного: **з 15 років.**

Матеріали та обладнання: три пронумерованих бланки з набором слів, аркуш паперу, ручка, секундомір.

Інструкція досліджуваному. Використовуючи всі слова набору, надруковані на бланку, складіть змістовне речення. Час вашої роботи фіксується.

Процедура дослідження

Дослідження наполегливості експериментатор проводить у парі з досліджуваним, якого треба зручно посадити за добре освітлений стіл. У процесі дослідження послідовно видають бланки з набором слів і просять скласти із слів речення. Труднощі в складанні речень у першому й другому наборах практично однакові, а з третього набору скласти речення практично неможливо, але треба, щоб досліджуваний про це не знав.

Завдання психолога - фіксувати час виконання кожного завдання із складання речень з наборів слів і відмічати емоційні реакції досліджуваного.

Набір № 1	Набір № 2	Набір № 3
Викликати	Країни	Країна
Влада	Холодна	Оцінка
Напад	Умови	Зростати
Обстановка	Передусім	Представники
Заходи	В	В
Невдоволення	Найбільші	Тобто
Мета	Координація	Мирні
В	Загострення	Дії
Кола	Значення	Розглянути
Польська	Обстановка	Повідомлення
Нормалізація	Війна	Арабські
В	Дії	Із
З	Викликана	Налагодити
Опозиційні	Держави	Експерти
Вжиті	Усіх	Напруга
Польща	Великий	Допомагати
	Політика	Персонал
	Набувала	
	Міжнародна	

Обробка результатів

Під час обробки результатів спочатку перевіряють правильність виконання досліджуваним завдань, а потім співвідносять час, витрачений досліджуваним на складання кожного речення, і вираховують показник наполегливості.

Зразок правильно складених речень із наборів слів:

1. Заходи, вжиті польською владою з метою нормалізації обстановки в Польщі, викликали напад невдоволення в опозиційних колах.

2. В умовах загострення міжнародної обстановки, викликаної політикою холодної війни, передусім найбільших держав, великого значення набувала координація дій усіх країн.

3. Немає вирішення.

Якщо перші два речення складено правильно, то вираховують показник наполегливості Рн.

Показником наполегливості є відношення часу, витраченого на виконання третього завдання, до середнього часу, витраченого на вирішення перших двох завдань:

$$Рн = T_3/((T_1+T_2) : 2 \text{ або } Рн = 2T_3/(T_1+T_2),$$

де T_1 – час, витрачений на складання першого речення;

T_2 – час, витрачений на складання другого речення;

T_3 – час, витрачений на спроби скласти третє речення.

Рівень наполегливості визначають за величиною показника Рн за допомогою шкали.

Величина Рн	Рівень наполегливості
0-1,9	Низький
2,0-2,9	Середній
3,0 і більше	Високий

Аналіз результатів

Під час аналізу результатів треба враховувати величину часу, витраченого дослідженим на вирішення завдань. У цілому, чим більше часу, тим наполегливіша людина. Під наполегливістю звичайно розуміють особистісні риси, пов'язані з умінням і бажанням досягати поставленої мети, долаючи зовнішні і внутрішні (психологічні) перешкоди. Наполегливість пов'язана з особливостями розвитку довільності психічних процесів. Аналізуючи результати дослідження, важливо зіставити їх з успіхами в навчальній діяльності учня, взявши при цьому до уваги програми розвитку саморегуляції і самовиховання.

5.18. Дослідження імпульсивності
(В. Лосєнков) [33]

Вік досліджуваного: **з 14 років.**

Матеріали та обладнання: тест-опитувальник, ручка.

Процедура дослідження

Дослідження може проводитися з одним досліджуваним чи з невеликою групою. Досліджуваному пропонують текст опитувальника з чотирибальною шкалою відповідей на кожне запитання. Якщо працює група, дослідникові треба пильнувати за дотриманням виключно індивідуального виконання тесту.

Інструкція досліджуваному. Запропонований вам тест-опитувальник містить 20 запитань. До кожного із запитань додано шкалу відповідей. Уважно прочитайте кожне запитання і позначте номер вибраної вами відповіді. У тесті немає "поганих" і "гарних" відповідей. Намагайтеся почуватися вільно і відповідати щиро. Перевагу надавайте тій відповіді, яка перша спадає вам на думку.

Текст опитувальника

I. Якщо ви беретеся за якусь справу, то чи завжди доводите її до кінця?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Ні, не завжди.

II. Ви завжди спокійно реагуєте на різкі чи невдалі зауваження на свою адресу?

1. Звичайно,так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Звичайно, ні.

III. Ви завжди виконуєте свої обіцянки?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Звичайно, ні.

IV. Ви часто говорите і дієте під впливом миттєвого настрою?

1. Дуже часто.
2. Досить часто.
3. Досить рідко.
4. Майже ніколи.

V. Чи ви добре володієте собою в критичних, напружених ситуаціях?

1. Так, завжди володію.
2. Мабуть, завжди.
3. Мабуть, ні.
4. Ні, не володію.

VI. Чи часто у вас без видимих або достатньо вагомих на те причин змінюється настрій?

1. Таке трапляється дуже часто.
2. Буває час від часу.
3. Таке трапляється рідко.
4. Такого взагалі не буває.

VII. Чи часто вам доводиться робити щось наспіх, коли час обмежений?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Звичайно, ні.

VIII. Чи могли б ви назвати себе цілеспрямованою людиною?

1. Так, звичайно.
2. Мабуть, так.
3. Швидше всього, ні.
4. Ні.

IX. Чи дотримуєтеся ви у словах і вчинках прислів'я "сім разів відміряй, один раз відріж"?

1. Так, завжди.
2. Часто.
3. Рідко.
4. Ні, майже ніколи.

X. Ви нарочито байдужі до тих, хто несправедливо бубнить і зачіпає вас, наприклад, в автобусі чи трамваї?

1. Так я реагую майже завжди.
2. Так я реагую досить часто.
3. Я рідко так реагую.
4. Я ніколи так не реагую.

XI. Ви сумніваєтесь у своїх силах і здібностях?

1. Так, часто.
2. Інколи.
3. Рідко.
4. Майже ніколи.

XII. Чи легко ви захоплюєтеся новою справою, до якої потім можете швидко охолонути?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Звичайно, ні.

XIII. Ви вмієте стримувати себе, коли хтось із дорослих незаслужено вам дорікає?

1. Звичайно, так.
2. Мабуть, так.
3. Мабуть, ні.
4. Звичайно, ні.

XIV. Вам здається, що ви ще не знайшли себе?

1. Згоден, саме так воно і є.
2. Швидше всього, це так.

3. З цим я навряд чи погоджуюся.

4. Я з цим, звичайно, не згоден.

XV. Чи може під впливом яких-небудь нових обставин ваша думка про самого себе часто змінюватися?

1. Саме так.

2. Досить ймовірно.

3. Малоймовірно.

4. Майже неможливо.

XVI. Зазвичай вас важко вивести із себе?

1. Звичайно, так.

2. Мабуть, так.

3. Мабуть, ні.

4. Звичайно, ні.

XVII. Чи виникають у вас бажання, які з багатьох причин нездійсненні?

1. Такі бажання виникають у мене часто.

2. Такі бажання виникають час від часу.

3. У мене рідко виникають такі бажання.

4. Заздалегідь нездійсненних бажань у мене не виникає.

XVIII. Чи помічаєте ви, обговорюючи з кимось важливі життєві проблеми, що ваші погляди ще не визначилися?

1. Так, часто помічаю.

2. Іноді помічаю.

3. Помічаю, досить рідко.

4. Ні, ніколи не помічаю.

XIX. Чи трапляється таке, що якась справа вам так набридає, що, не закінчивши її, ви беретеся за нову?

1. Так, часто трапляється.

2. Іноді так буває.

3. Так буває досить рідко.

4. Таке майже ніколи не трапляється.

XX. Ви досить неврівноважена людина?

1. Звичайно, так.

2. Мабуть, так.

3. Мабуть, ні.

4. Звичайно, ні.

Обробка результатів

У процесі обробки результатів підраховують величину показника імпульсивності Пі. Він є сумою балів, набраною за всіма шкалами тесту-опитувальника.

У даному тесті-опитувальнику чотирибальна шкала відповідей.

Для запитань I, II, III, V, VIII, IX, X, XIII, XVI номер шкали відповідає кількості балів, тобто 1, 2, 3 або 4.

Для запитань IV, VI, VII, XI, XII, XIV, XV, XVII, XVIII, XIX, XX бали підраховують за шкалою у зворотному порядку, тобто шкалі 1 відповідає 4 бали, шкалі 2 - 3 бали, шкалі 3 - 2 бали, а шкалі 4 - 1 бал.

Аналіз результатів

Імпульсивність - це риса, протилежна вольовим якостям - цілеспрямованості і наполегливості. Чим більша величина показника імпульсивності Пі, тим більше імпульсивності. Рівень імпульсивності може бути охарактеризовано як високий, середній і низький.

Якщо величина Пі лежить у межах ***66-80,*** то імпульсивність високого рівня, тобто виражена сильно; якщо величина Пі становить ***35-65,*** то рівень імпульсивності середній, тобто вона помірна, а якщо ***34 і менше*** - імпульсивність низького рівня.

Імпульсивні люди часто мають невизначені життєві плани; в них немає інтересів і вони захоплюються то одним, то іншим.

Люди з низьким рівнем імпульсивності, навпаки, цілеспрямовані, мають чіткі ціннісні орієнтації, виявляють наполегливість у досягненні поставленої мети, намагаються довести розпочате до кінця.

Якщо імпульсивність висока, то треба скласти програму самовиховання, спрямовану на зниження її і на збільшення цілеспрямованості. При цьому потрібно враховувати особливості локусу суб'єктивного контролю.

5.19. Методика дослідження вольової організації особистості *(А. Хохлов)* [31]

Вольова організація особистості є однією з особистісних характеристик, які безпосередньо пов'язані з цілепокладанням та операційною стороною діяльності, тобто з можливостями усвідомлення і постановки особистісних цілей. Вольова організація особистості відображає індивідуальні особливості в тому, що стосується способів і шляхів досягнення поставленої мети, зокрема щодо професійного самовизначення. Вважається, що здатність особистості до вибору професії пов'язана з її здатністю до прийняття рішення, з усвідомленням професійної мети і способів її досягнення через саморозвиток та професійне самовиховання. Вибір професії - багато в чому вольовий акт, який включає в себе такі складові:

1. Ціннісно-смислова організація особистості. До неї входять морально-етичні та особистісні цінності, які особистість має на даному конкретному етапі свого розвитку; усвідомлення смислу життя взагалі та конкретної діяльності зокрема; рівень організованості життя; відповідність поведінки ціннісним і розумовим орієнтирам.

2. Організація діяльності. Цей показник характеризує здатність особистості до структурування, відокремлення головного від другорядного у своїх вчинках.

3. Рішучість. Характеризує здатність особистості до швидкого перегляду варіантів, вибору з них оптимального та реалізації даного варіанта поведінки в житті.

4. Наполегливість. Характеризує стійкість прийнятої особистістю поведінки.

5. ***Самовдання.*** Властивість особистості зберігати контроль над своїми вчинками та діями в критичних ситуаціях.

6. Самостійність. Цей показник характеризує ступінь незалежності особистості від сторонніх впливів, а також рівень умінь, навичок та знань, які необхідні для досягнення поставленої мети.

Метою даної методики є визначення рівня вольової організації особистості як компонента здатності особистості до прийняття рішень про вибір професії та виявлення структури вольової організації особистості для корекції здатності особистості до здійснення усвідомленого професійного вибору.

Вік досліджуваного: з **14 років.**

Інструкція досліджуваному. Ми пропонуємо вам відповісти на запитання, які спрямовані на з'ясування деяких особливостей вашої особистості та

характеру. Уважно слухайте кожне твердження і в бланку відповідей поставте знак "+" проти вибраного вами варіанта відповіді:

- "Безумовно, так";
- "Швидше так, ніж ні";
- "Швидше ні, ніж так";
- "Безумовно, ні".

Щирі відповіді дозволять вам отримати про себе правильне уявлення та в майбутньому враховувати свої як слабкі, так і сильні сторони характеру. І навпаки, бажання здаватися кращими, ніж ви є насправді, обернеться марною тратою часу та отриманням відомостей, які не відповідають дійсності.

Отримані результати будуть збережені в таємниці.

Текст опитувальника

1. Щастя - це коли пощастить.
2. Мої плани на майбутнє рідко були реальними.
3. Після того як я вже вирішив що-небудь зробити, я, як правило, ще вагаюся, перш ніж почати.
4. Часто через лінь я відкладаю розпочату роботу.
5. Часто я дію одразу, "не подумавши".
6. Звичайно без сторонньої допомоги я можу відволіктися від якої-небудь спокуси (читання цікавої книжки, приємна бесіда, хвилюючий телефільм і т.д.) та зайнятися потрібною справою.
7. У суперечках про життя я буваю правим частіше, ніж мої друзі.
8. Я вже вибрав справу, якій міг би присвятити все своє життя.
9. Я рідко запізнююсь на заняття (роботу).
10. Я звичайно надто довго не можу зважитися на якусь справу.
11. Будь-яку справу я намагаюся довести до кінця.
12. Я більше, ніж інші, запальний і дратівливий.
13. Я легко переймаюся настроєм інших людей.
14. Майже все в мене виходить з першої спроби.
15. Я люблю читати книжки про життя славетних людей.
16. М е н і в д а л о с я п о з б а в и т и с я д е я к и х ш к і д л и в и х з в и ч о к (п о с т і й н о запізнюватись, палити та ін.).
17. Про мене можуть сказати, що я не з боягузливих.
18. Я часто втрачаю інтерес до справи, яка ще недавно здавалася мені цікавою.
19. Розмовляючи з людиною, якої я соромлюся чи боюся, я звичайно так хвилююся, що моя мова помітно змінюється.
20. Найчастіше мене не потрібно підганяти, щоб довести розпочату справу до кінця.

21. Мені добре відоме почуття лінощів.

22. Я живу цікавим та повноцінним життям.

23. Майже завжди мені вдається виконати заплановане на день.

24. Я частіше буваю впевненим у собі.

25. У мене багато незавершених справ.

26. Я маю витримку і можу залишатися спокійним у критичних ситуаціях.

27. Вислухавши докази однієї зі сторін, які сперечаються, я звичайно приймаю її точку зору, а після вислуховування другої сторони - хотів би змінити думку на протилежну.

28. Моя впевненість іноді мені заважає.

29. Своє майбутнє я уявляю не дуже виразно.

30. Досить часто я не виконую обіцянок.

31. У новій, незнайомій ситуації я, як правило, розгублююся і ніяковію.

32. Я можу назвати себе людиною з твердим характером.

33. Часто тривожні думки дошкуляють мені настільки, що я довго не можу заснути.

34. По відношенню до товаришів я найчастіше буваю в ролі підлеглого, ніж начальника.

35. До цього часу ще нікому не вдалося вивести мене з себе.

36. Я можу віднести себе до людей, які чітко бачать своє життєве покликання.

37. Я хотів би досягти в житті багато чого, але погано уявляю, яким саме чином.

38. Коли я запізнююся на урок або заняття, мені звичайно буває важко відкрити двері й увійти.

39. Наполегливість - риса мого характеру.

40. Як правило, я господар свого становища.

41. Мені легше живеться, коли хтось із дорослих контролює кожен мій крок.

42. У своїх вчинках я повністю незалежний від інших.

43. Мене в житті цікавить то одне, то інше, і важко чомусь віддати перевагу.

44. Мені дуже не вистачає зібраності та акуратності в справах.

45. Я часто відчуваю невпевненість в успіху розпочатої справи.

46. У мене лінощів більше, ніж у інших.

47. Власні емоції мені часто заважають у житті.

48. Жити мудрими думками інших краще, ніж своїми.

49. Я інколи відкладаю дуже важливу розпочату справу.

50. Я хотів би докорінно змінити своє життя.

51. Я дотримуюся режиму дня навіть у вільний від роботи та навчання час.

52. Відповідаючи на всі ці питання, мені неважко було вибрати між "так" і "ні".

53. Я часто, не закінчивши однієї справи, беруся за іншу.

54. Мені, як правило, вдається змусити себе зробити не дуже приємну, але корисну в майбутньому справу.

55. Я досить часто роблю що-небудь з усіма за компанію, навіть коли не дуже хотів би цього робити.

56. Коли я зайнятий чимось дуже відповідальним, мою увагу все ж можна відволікти.

Бланк відповідей

Прізвище, ім'я, по батькові _____

Вік _____ Дата _____

№ з/п	Безумовно, так	Швидше так, ніж ні	Швидше ні, ніж так	Безумовно, ні	№ з/п	Безумовно, так	Швидше так, ніж ні	Швидше ні, ніж так	Безумовно, ні	№ з/п	Безумовно, так	Швидше так, ніж ні	Швидше ні, ніж так	Безумовно, ні
	++	+	-	--		++	+	-	--		++	+	-	--
1					20					39				
2					21					40				
3					22					41				
4					23					42				
5					24					43				
6					25					44				
7					26					45				
8					27					46				
9					28					47				
10					29					48				
11					30					49				
12					31					50				
13					32					51				
14					33					52				
15					34					53				
16					35					54				
17					36					55				
18					37					56				
19					38									

Обробка результатів

Після заповнення досліджуваними бланку відповідей їм роздаються ключі відповідей, куди вони записують свої результати. В ключі (табл. 1) знак " №" означає номер твердження в опитувальнику, знак "++" - відповідь "безумовно, так", знак "+" - відповідь "швидше так, ніж ні", знак "-" - відповідь "швидше ні, ніж так" та знак "- -" - відповідь "безумовно, ні". Кружком у таблиці-ключі обводиться бал, який стоїть на тому місці, де учень при заповненні бланка відповідей поставив знак "+". [1]

Наприклад: на твердження № 8 досліджуваний дав відповідь "швидше так, ніж ні" та у бланку відповідей поставив знак "+" у другій колонці. Отже, у таблиці-ключі навпроти № 8 він обводить кружком цифру 2.

Набрані бали сумуються по вертикалі, окремо за кожною колонкою. Результат фіксується внизу колонки (Ц =; О =; і т.д.). Потім сумуються результати перших шести колонок; сума фіксується під індексом "В". Результат сьомої колонки ("Щ") сюди не входить і розглядається окремо.

Таблиця 1

Ключ до опитувальника

№	++	+	-	- -	№	++	+	-	- -	№	++	+	-	- -	№	++	+	-	- -
1	0	1	2	3	**2**	0	1	2	3	**3**	0	1	2	3	**4**	0	1	2	3
8	3	2	1	0	**9**	3	2	1	0	**10**	0	1	2	3	**11**	3	2	1	0
15	3	2	1	0	**16**	0	1	2	3	**17**	3	2	1	0	**18**	0	1	2	3
22	3	2	1	0	**23**	3	2	1	0	**24**	3	2	1	0	**25**	0	1	2	3
29	0	1	2	3	**30**	0	1	2	3	**31**	0	1	2	3	**32**	3	2	1	0
36	3	2	1	0	**37**	3	2	1	0	**38**	0	1	2	3	**39**	3	2	1	0
43	0	1	2	3	**44**	0	1	2	3	**45**	0	1	2	3	**46**	0	1	2	3
50	0	1	2	3	**51**	3	2	1	0	**52**	3	2	1	0	**53**	0	1	2	3
Σ					Σ					Σ					Σ				
Ц =					О =					Р =					Н =				

№	++	+	-	- -	№	++	+	-	- -	№	++	+	-	- -
5	0	1	2	3	**6**	0	1	2	3	**7**	3	2	1	0
12	0	1	2	3	**13**	0	1	2	3	**14**	3	2	1	0
19	0	1	2	3	**20**	3	2	1	0	**21**	0	1	2	3
26	3	2	1	0	**27**	0	1	2	3	**28**	0	1	2	3
33	0	1	2	3	**34**	0	1	2	3	**35**	3	2	1	0
40	3	2	1	0	**41**	0	1	2	3	**42**	3	2	1	0
47	0	1	2	3	**48**	0	1	2	3	**49**	0	1	2	3
54	3	2	1	0	**55**	0	1	2	3	**56**	0	1	2	3
3					3					3				
С =					См =					Щ =				

Загальний результат В =

Розшифровка:

Ц - ціннісно-смислова організація особистості;

О - організація діяльності;

Р - рішучість;

Н - наполегливість;

С - самовладання;

См - самостійність;

Щ - показник неправди, щирості;

В - загальний показник (воля), який характеризує вольову організацію особистості в цілому.

Інтерпретація та пояснення

Особливо слід відмітити, що при інтерпретації та поясненні учням результатів тестування необхідно виявляти обережність і тактовність. Перед інтерпретацією пояснюється, що сила волі - поняття динамічне; це психічне явище, яке складається з таких факторів, як наприклад: організація діяльності, наполегливість і т.д. Людей без сили волі не існує, і якщо людина вважає, що в неї слабка воля, то найчастіше йдеться про слабосформовані одну-дві якості, які можливо в собі розвинути та виховати.

Пояснюючи психологічний зміст отриманих балів, слід уникати крайніх оцінок типу "слабка воля", "велика нерішучість" і т.д. Тим досліджуваним, які мають низький загальний бал ("8") або незначну суму балів з якого-небудь з окремих факторів, рекомендується звернути більшу увагу на самовиховання; тим, у кого показники високі, - пам'ятати, що без постійного тренування та підкріплення вольова якість може ослабнути.

Значення отриманих сум балів за факторами:

0-8 балів - дана вольова якість потребує розвитку і тренування; її нерозвиненість заважає людині в досягненні поставлених завдань.

9-16 балів - дана вольова якість розвинута достатньою мірою.

17-24 бали - вольова якість має найвищий розвиток, є однією з найвизначніших у структурі вольової організації особистості. Слід звернути увагу учня на те, що без достатнього розвитку решти факторів постановка будь-яких особистих цілей, шляхи та способи їх досягнення можуть бути ускладнені.

Досліджуваним, які набрали ***17-24 бали за сьомим фактором ("Щ")*** повідомляється, що при відповідях на запитання вони були недостатньо відвертими, тому отримані результати не відповідають дійсності. їм пропонується заповнити опитувальник ще раз, даючи собі більш критичну оцінку.

Загальний результат В:

0-48 балів - вольові якості особистості потребують тренування та розвитку.

Досліджуваному рекомендується серйозно працювати над собою. Особливу увагу слід приділити тим факторам, за якими у нього найменші суми балів.

49-96 балів - вольові якості особистості розвинуті достатньо.

97-144 бали - показник високого рівня вольової організації особистості, який свідчить про здатність досліджуваного з достатньою мірою усвідомленості та почуття реальності визначити для себе цілі, шляхи та способи їх досягнення. Досліджуваним, які набрали таку суму балів, нагадують про постійно існуючу можливість послаблення вольових якостей.

Зведені результати заносяться у таблицю 2.

Таблиця 2

Зведені результати дослідження вольової організації особистості

№ з/п	Прізвище, ініціали, вік учнів	Вольові якості особистості							Воля (В)
		Ц	О	Р	Н	С	См	Щ	
1									
2									
3									
…									

5.20. Методика визначення ступеня прояву депресії [40]

Вік досліджуваного: з **15 років.**

Інструкція. Прочитайте кожне із тверджень і виберіть таке, яке найточніше визначає ваше самопочуття цієї миті. У рамках пронумерованих позицій можна вибрати кілька тверджень.

Текстовий матеріал

1. а) я почуваюся добре; б) мені погано; в) мені весь час сумно і я нічого не можу із собою вдіяти; г) мені так нудно і сумно, що я не в змозі цього більше терпіти.

2. а) майбутнє не лякає мене; б) я боюся майбутнього; в) мене ніщо не тішить; г) моє майбутнє безпросвітне.

3. а) у житті мені здебільшого таланило; б) невдач і прорахунків у мене було більше, ніж у когось іншого; в) я нічого не досяг у житті; г) я зазнав повного фіаско - як батько, партнер, дитина, на професійному рівні - словом, усюди.

4. а) не можу сказати, що я незадоволений; б) як правило, я нудьгую; в) що б я не робив, ніщо мене не тішить, я - машина; г) мене не задовольняє абсолютно все.

5. а) у мене немає відчуття, наче я когось скривдив; б) можливо, я скривдив когось ненавмисне, але мені про це нічого не відомо; в) у мене таке відчуття, наче я всім приношу нещастя; г) я погана людина, надто часто кривдив інших.

6. а) я задоволений собою; б) іноді я почуваюся нестерпним; в) часом я відчуваю комплекс неповноцінності; г) я нікчема.

7. а) мені ніколи не здавалося, що я зробив щось таке, що заслуговує на покарання; б) я відчуваю, що покараний або буду покараний за якусь провину; в) я знаю, що заслуговую на покарання; г) я хочу, щоб життя мене покарало.

8. а) я ніколи не розчаровувався у собі; б) я неодноразово розчаровувався у собі; в) я не люблю себе; г) я себе ненавиджу.

9. а) я нічим не гірший за інших; б) часом я припускаюся помилок; в) просто жахливо, як мені не щастить; г) довкола мене - одні нещастя.

10. а) я люблю і не кривджу себе; б) іноді у мене виникає бажання зробити рішучий крок, але я не наважуюся; в) краще було б зовсім не жити; г) я іноді думаю про те, щоб покінчити життя самогубством.

11. а) у мене немає причин плакати; б) буває, що я поплачу; в) я плачу тепер постійно так, що не можу виплакатися; г) раніше я плакав, а тепер якось не вдається, навіть якщо дуже хочеться.

12. а) я спокійний; б) я легко дратуюся; в) я постійно напружений, готовий вибухнути; г) мені тепер усе байдуже: те, що раніше мене дратувало, тепер мене не обходить.

13. а) мені легко приймати рішення; б) іноді я відкладаю прийняття рішення на потім; в) приймати рішення для мене проблематично; г) я взагалі ніколи нічого не вирішую.

14. а) мені не здається, що я виглядаю погано або гірше, ніж колись; б) мене непокоїть те, що я погано виглядаю; в) справи йдуть усе гірше, я виглядаю погано; г) я потворний, у мене просто гидка зовнішність.

15. а) зважитися на вчинок - для мене не проблема; б) мені доводиться змушувати себе зробити щось; в) щоб зважитися на щось, я маю дуже багато попрацювати над собою; г) я взагалі не здатний щось реалізувати.

16. а) я сплю спокійно і добре висипаюся; б) я прокидаюся ще більш стомленим, ніж був звечора; в) я прокидаюся рано й не висипаюся; г) іноді я страждаю на безсоння, іноді прокидаюся по кілька разів на ніч, загалом я сплю не більше п'яти годин на добу.

17. а) я маю таку, як завжди, працездатність; б) я швидко втомлююся; в) я почуваюся втомленим, навіть якщо майже нічого не роблю; г) я настільки втомився, що нічого не можу робити.

18. а) апетит у мене такий, як завжди; б) у мене зник апетит; в) апетит у мене набагато гірший, ніж колись; г) у мене взагалі немає апетиту.

19. а) бувати на людях для мене приємно, як і раніше; б) примушую себе зустрічатися з людьми; в) у мене немає жодного бажання бувати у товаристві інших; г) я ніде не буваю, люди не цікавлять мене, мене взагалі майже ніщо не обходить.

20. а) мої еротико-сексуальні інтереси на колишньому рівні; б) секс уже не цікавить мене так, як колись; в) тепер я міг би спокійно обходитися без сексу; г) секс узагалі не цікавить мене.

21. а) я почуваюся цілком здоровим і піклуюся про своє здоров'я так само, як і раніше; б) у мене постійно щось болить, я п' ю лише воду, у мене або пронос, або запор - це створює багато проблем; в) зі здоров'ям у мене щось негаразд, я постійно про це думаю; г) моє фізичне самопочуття жахливе.

Оцінювання результатів

За відповіді "а" - 0 балів; "б" - 1 бал; "в" - 3 бали; "г" - 4 бали.

Якщо в окремих позиціях ви обрали не одне, а кілька тверджень, враховуйте їх теж.

Отже, якщо сума балів:

0-4 бали - у вас немає депресії;

5-7 ***балів*** - ступінь депресії легкий;

8-15 балів - ступінь депресії середній;

16 і більше балів - високий.

5.21. Шкала депресії
(Т. Балашова) [6]

Вік досліджуваного: **з 14 років.**

Інструкція. Прочитайте уважно кожне з наведених тверджень (див. бланк для відповідей) і закресліть відповідну цифру праворуч залежно від того, як ви почуваєтеся останнім часом. Над запитаннями довго не задумуйтеся, оскільки правильних чи неправильних відповідей немає.

Бланк для відповідей

№	Твердження	Відповідь			
		Ніколи	Іноді	Часто	Завжди
1	Я почуваю пригніченість	1	2	3	4
2	Вранці я почуваюся найкраще	1	2	3	4

3	У мене бувають періоди плачу чи майже сліз	1	2	3	4
4	У мене поганий нічний сон	1	2	3	4
5	Апетит у мене не гірший, ніж звичайно	1	2	3	4
6	Мені приємно дивитися на привабливих дівчат (хлопців), розмовляти з ними, перебувати поруч	1	2	3	4
7	Я помічаю, що втрачаю вагу	1	2	3	4
8	Мене непокоять запори	1	2	3	4
9	Серце б'ється швидше, ніж звичайно	1	2	3	4
10	Я втомлююся без певних причин	1	2	3	4
11	Я думаю так само чітко, як завжди	1	2	3	4
12	Мені легко робити те, що я вмію	1	2	3	4
13	Почуваю занепокоєння і не можу всидіти на місці	1	2	3	4
14	У мене є надії на майбутнє	1	2	3	4
15	Я більш дратівливий (-а), ніж звичайно	1	2	3	4
16	Мені легко приймати рішення	1	2	3	4
17	Я відчуваю, що корисний(а) і необхідний(а)	1	2	3	4
18	Я живу достатньо повним життям	1	2	3	4
19	Я відчуваю, що іншим людям стане краще, якщо я помру	1	2	3	4
20	Мене зараз радує те, що радувало завжди	1	2	3	4

Обробка та інтерпретація результатів

Рівень депресії (РД) визначається сумою "прямого" і "зворотного" підрахунку.

Приклад зворотного підрахуноку: у висловлюванні № 2 закреслена цифра 1, ми ставимо 4 бали; у твердженні № 5 закреслена відповідь 2 - ставимо 3 бали; у № 6 - відповідь 3 - ставимо 2 бали; у № 11 - відповідь 4 - ставимо 1 бал тощо.

"Прямий" підрахунок - твердження 1, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 13, 15, 19.

"Зворотний" підрахунок - твердження 2, 5, 6, 11, 12, 14, 16, 17, 18, 20.

У сумі одержуємо рівень депресії, що коливається в діапазоні 20-80 балів:
20-50 балів - депресія відсутня;
50-59 балів - легка ситуативна чи стресова депресія;
60-69 балів - субдепресивний стан;
70-80 балів - високий рівень депресії.

5.22. Тест на виявлення суїцидальних намірів *(Н. Шавровська, О. Гончаренко, І. Мельникова)* [54]

Вік досліджуваного: **з 10 до 17 років.**

Інструкція психологу. Для того щоб не акцентувати увагу досліджуваного на тесті, що дає змогу більш об'єктивно оцінити суїцидальні наміри, їм пропонується гра або "тест на визначення інтелекту". Підліткам пропонується розмістити у відповідні стовпчики заздалегідь підготовленої таблиці відповіді на сприйняті на слух вирази. При цьому "на обмірковування теми та змісту відводити 5-7 секунд. Якщо досліджуваний не може віднести почуте до будь-якої теми, то пропускає його.

Час проведення: 40-45 хвилин.

Інструкція досліджуваному. Зараз ми будемо виконувати тест, призначений для визначення рівня інтелекту. Вам будуть зачитані вислови, які необхідно поставити у відповідні стовпчики таблиці за темою, відмічаючи їх знаком "+". Довго не обмірковуйте. Якщо не можете віднести вислів до якоїсь теми, то пропускайте його.

Вислови

1. Вигодував змію на свою шию.
2. Зібрався жити, та взяв і помер.
3. Від долі не втекти.
4. Всякому чоловікові своя жінка миліша.
5. Запала душа до винного ковша.
6. Тут би помер, а там би встав.
7. Лихо не кличуть, воно само приходить.
8. Коли у чоловіка з дружиною лад, то не потрібен і скарб.
9. Хто п'є, той і горщики б'є.
10. Двох смертей не буває, а одна не минає.
11. Сидять разом, а дивляться у різні боки.
12. Ввечері був молодець, а вранці - мертвець.
13. Вино розуму не товариш.
14. Доброю дружиною і чоловік чесний.

15. Кого життя ласкає, той і горя не знає.
16. Хто не народився, той і не помре.
17. Дружина не черевик - з ноги не скинеш.
18. У світі жити - зі світом бути!
19. Чай не горілка, багато не вип'єш.
20. У згуртованому стаді і вовк не страшний.
21. У тісноті, та не в образі.
22. Гора з горою не зійдеться, а людина з людиною зіткнеться.
23. Життя надоїло, а до смерті не звикнути.
24. Ранка мала, та хвороба велика.
25. Не жаль вина, та жаль розуму.
26. Вволю наїсися, але вволю не наживешся.
27. Життя прожити - що море переплисти: наборсаєшся - і на дно.
28. Всякий народився, та не всякий в люди згодився.
29. Інших не засуджуй, а на себе подивися.
30. Добре тому жити, кому нема про що тужити.
31. Живе - не живе, а проживати - проживає.
32. Все пропало, як весняний лід.
33. Без копійки карбованець щербатий.
34. Без постави і коняка - корова.
35. Не лгісце красить людину, а людина - місце.
36. Хвороба людину не красить.
37. Злетів орлом, а прилетів голубом.
38. Добре тому хизуватись, у кого гроші дзвенять.
39. В уборі і пень гарний.
40. Дохід не живе без клопоту.
41. Найшла коса на камінь.
42. Нелади і сварки гірші за пожежу.
43. Заплати гроша і посади в жито - ось буде добрий.
44. Хто солому купує, а хто і сіно продає.
45. Сивина бобра не псує.
46. Скаженому дитяті ножа в руки не давати.
47. Не роки старять, а життя.
48. В боргах, як у реп'яхах.
49. Сварися, а на мир слово залишай.
50. Зелений сивому не указ.

51. А нам що біс, що батько.
52. Моя хата скраю, я нічого не знаю.
53. Лежачого не б'ють.
54. Що в лоб, що по лобі - все одно.
55. Всі люди як люди, а ти як дуля на тарілці.
56. Вчення світ, а невчення - тьма.
57.1 ведмідь з запасу лапу смокче.
58. Жирний кіт, коли м'ясо їсть.
59. Стара шуба не гріє.
60. Порада спати не дає.
61. Вали з хворої голови на здорову.
62. Малий і дурний - за що і б'ють.
63. Не в бороді честь - борода і у козла є.
64. Тільки золото не стариться.
65. Без нашого Гриця вода не освятиться.
66. Муху б'ють за настирливість.
67. Набрид гірше гіркої редьки.
68. Живе на широку ногу.
69. Легка ноша на чужому плечі.
70. Не в свої сани не сідай.
71. Чужий одяг - не надія.
72. Високо літаєш, та низько сідаєш.
73. Двом господарям не прислуговуй.
74. М'яко стеле, але твердо спати.
75. За одного битого двох небитих дають.
76. За погані діла злетить і голова.
77. Говорити вміє, але не може.
78. Хто до грошей охочий, той не спить усі ночі.
79. Якби не дірка в роті, тоді б у золоті ходив.
80. Красивий у строю, сильний в бою.
81. Гори все синім полум'ям.
82. На пташиних правах високо не злетиш.
83. Якщо весь час міркувати, тоді на що існувати.
84. Барани вміють жити: у них сама погана вівця в шубі ходить.
85. Взявся за гуж, не кажи, що не дуж.

Бланк для відповідей

Алкоголь, наркотики	Нещасливе кохання	Протиправні дії	Гроші і проблеми з ними	Добровільний відхід із життя	Сімейний безлад	Утрата сенсу життя	Почуття неповноцінності, потворності	Шкільні проблеми, проблеми вибору життєвого шляху	Стосунки з оточуючими
Поставте "+" у графу з темою почутого вислову									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Інтерпретація

Після заповнення бланка підрахуйте кількість балів у кожному стовпчику і знайдіть відповідь в інтерпретаційних таблицях (табл. 1-3).

Аналізуючи результати тестування, доцільно п а м' я т а т и, що наявність суїцидального ризику визначає результат, отриманий у колонці "Добровільний відхід із життя", а результати інших показників подають інформацію про чинник, що сприяє формуванню суїцидальних намірів.

Таблиця 1

	Потрібна особлива увага		Потрібне формування антисуїцидальних чинників	
	Хлопці (5-7 клас)	Дівчата (5-7 клас)	Хлопці (5-7 клас)	Дівчата (5-7 клас)
Алкоголь, наркотики	13-15	10-11	Понад 15	Понад 11
Нещаслива любов	10-12	9-11	Понад 12	Понад 11
Протиправні дії	13-15	12-14	Понад 15	Понад 14
Гроші і проблеми з ними	16-17	15-17	Понад 17	Понад 17
Добровільний відхід із життя	10-11	10-11	Понад 11	Понад 11
Сімейний безлад	12-14	13-14	Понад 14	Понад 14

Утрата сенсу життя	12-13	12-13	Понад 13	Понад 13
Почуття неповноцінності, потворності	12-14	13-14	Понад 14	Понад 14
Шкільні проблеми, проблеми вибору життєвого шляху	11-13	12-14	Понад 13	Понад 14
Стосунки з оточуючими	15-18	16-19	Понад 18	Понад 19

Таблиця 2

	Потрібна особлива увага		**Потрібне формування антисуїцидальних чинників**	
	Хлопці (8-9 клас)	**Дівчата (8-9 клас)**	**Хлопці (8-9 клас)**	**Дівчата (8-9 клас)**
Алкоголь, наркотики	11-12	11-12	Понад 12	Понад 12
Нещаслива любов	11-13	11-12	Понад 13	Понад 12
Протиправні дії	13-15	13-14	Понад 15	Понад 14
Гроші і проблеми з ними	16-18	16-17	Понад 18	Понад 17
Добровільний відхід із життя	10-12	9-11	Понад 12	Понад 11
Сімейний безлад	11-13	11-12	Понад 13	Понад 12
Утрата сенсу життя	11-12	11-13	Понад 12	Понад 13
Почуття неповноцінності, потворності	12-13	11-13	Понад 13	Понад 13
Шкільні проблеми, проблеми вибору життєвого шляху	10-12	11-12	Понад 12	Понад 12
Стосунки з оточуючими	14-16	15-16	Понад 16	Понад 16

Таблиця 3

	Потрібна особлива увага		**Потрібне формування антисуїцидальних чинників**	
	Хлопці (10-11 клас)	**Дівчата (10-11клас)**	**Хлопці (10-11 клас)**	**Дівчата (10-11 клас)**
Алкоголь, наркотики	10-11	9	Понад 11	Понад 9
Нещаслива любов	8-10	8-10	Понад 10	Понад 10
Протиправні дії	13-15	13-15	Понад 15	Понад 15
Гроші і проблеми з ними	18-20	18-20	Понад 20	Понад 20

Добровільний відхід із життя	7-8	7-8	Понад 8	Понад 8
Сімейний безлад	11-13	12=13	Понад 13	Понад 13
Утрата сенсу життя	11-12	11-13	Понад 12	Понад 13
Почуття неповноцінності, потворності	11-13	12-13	Понад 13	Понад 13
Шкільні проблеми, проблеми вибору життєвого шляху	11-12	11-13	Понад 12	Понад 13
Стосунки з оточуючими	19-23	22-25	Понад 23	Понад 25

5.23. Методика виявлення схильності до неадекватної поведінки [32]

Вік досліджуваного: **з 14 років.**

Текст опитувальника ***(варіант для хлопців)***

1. Я надаю перевагу одягу неяскравих, приглушених тонів.
2. Буває, що я відкладаю на завтра те, що мав зробити сьогодні.
3. Я охоче записався б добровольцем для участі в яких-небудь бойових діях.
4. Буває, що я іноді сварюся з батьками.
5. Той, хто в дитинстві не бився, виростає "маминим синочком" і нічого не може досягти в житті.
6. Я б узявся за небезпечну для життя роботу, якби за неї добре заплатили.
7. Іноді я відчуваю такий неспокій, що просто не можу всидіти на місці.
8. Іноді я трохи вихваляюся.
9. Якщо б мені довелося стати військовим, то я хотів би бути льотчиком - винищувачем.
10. Я ціную в людях обережність і обачливість.
11. Тільки слабкі і боязкі люди дотримуються всіх правил і законів.
12. Я вибрав би роботу, пов'язану із змінами та подорожами, навіть якщо вона була б небезпечною для життя.
13. Я завжди говорю тільки правду.
14. Якщо людина в міру і без шкідливих наслідків вживає речовини, які збуджують і впливають на психіку, - це цілком нормально.
15. Навіть якщо я злюся, я намагаюся не вживати лайливих слів.
16. Я думаю, що мені сподобалося б полювати на лева.

17. Я обов'язково помстився б за кривду, образу.

18. Людина повинна мати право випивати скільки хоче і де хоче.

19. Якщо мій приятель запізнюється, то я зазвичай зберігаю спокій.

20. Мені зазвичай утруднює роботу вимога зробити її до визначеного строку.

21. Іноді я переходжу вулицю там, де мені зручно, а не там, де потрібно.

22. Деякі правила і заборони можна відкинути, якщо відчуваєш сильний статевий потяг.

23. Я іноді не слухаюся батьків.

24. Якщо при купівлі автомобіля мені необхідно вибирати між швидкістю і безпекою, то я виберу безпеку.

25. Я думаю, що мені б сподобалося займатися боксом.

26. Якщо б я міг вибирати професію, то став би дегустатором вин.

27. Я часто відчуваю потребу в гострих відчуттях.

28. Іноді мені так хочеться зробити собі боляче.

29. Моє ставлення до життя добре виражає прислів'я "сім разів відміряй, один раз відріж".

30. Я завжди купую квиток у громадському транспорті.

31. Серед моїх знайомих є люди, які пробували токсичні речовини.

32. Я завжди виконую обіцянки, навіть якщо мені це не вигідно.

33. Іноді мені так і хочеться вилаятися.

34. Мають правду люди, які в житті дотримуються прислів'я "якщо не можна, але дуже хочеться, то можна".

35. Бувало, що я випадково потрапляв у бійку після вживання спиртних напоїв.

36. Мені рідко вдається змусити себе продовжувати роботу після декількох невдач.

37. Якщо б у наш час проводилися бої гладіаторів, то я б обов'язково у них взяв участь.

38. Буває, що я іноді кажу неправду.

39. Терпіти біль на зло всім буває навіть приємно.

40. Я краще погоджуся, ніж буду сперечатися.

41. Якщо б я народився в давні часи, то став би благородним розбійником.

42. Якщо нема іншого виходу, то суперечку можна вирішити і бійкою.

43. Бували випадки, коли мої батьки, інші дорослі висловлювали неспокій з приводу того, що я трохи випив.

44. Одяг повинен з першого погляду виділяти людину серед інших у натовпі.

45. Якщо в кінофільмі немає жодної пристойної бійки - це погане кіно.

46. Коли люди прагнуть нових, незвичних відчуттів і переживань - це нормально.

47. Іноді я нудьгую на уроках.

48. Якщо мене хто-небудь випадково зачепить у натовпі, то я обов'язково вимагатиму вибачень.

49. Якщо людина дратує мене, то я готовий сказати їй все, що я про неї думаю.

50. Під час мандрівок і поїздок я л ю б л ю відхилятися від з в и ч а й н и х маршрутів.

51. Мені б сподобалася професія дресирувальника хижих звірів.

52. Якщо ти вже сів за руль мотоцикла, то варто їхати тільки дуже швидко.

53. Коли я читаю детективи, то мені часто хочеться, щоб злочинець уникнув переслідування.

54. Іноді я просто не можу втриматися від сміху, коли чую непристойний жарт.

55. Я намагаюсь уникати в розмові висловлювань, які можуть збентежити оточуючих.

56. Я часто засмучуюся через дрібниці.

57. Коли мені перечать, я часто не стримуюсь і різко відповідаю.

58. Мені більше подобається читати про пригоди, ніж про любовні історії.

59. Щоб отримати задоволення, необхідно порушити деякі правила і заборони.

60. Мені подобається бувати в компанії, де в міру випивають і веселяться.

61. Мене дратує, коли дівчата курять.

62. Мені подобається стан, який настає, коли в и п' є ш в міру і в гарній компанії.

63. Траплялося, що у мене виникало бажання випити, хоча я розумів, що зараз не час і не місце.

64. Сигарета у важку хвилину мене заспокоює.

65. Мені легко змусити інших людей боятися мене, і іноді, заради втіхи, я це роблю.

66. Я міг би своєю рукою стратити злочинця, справедливо засудженого до вищої міри покарання.

67. Задоволення - це головне, до чого варто прямувати в житті.

68. Я хотів би взяти участь в автомобільних гонках.

69. Коли у мене поганий настрій, до мене краще не підходити.

70. Іноді у мене буває такий настрій, що я готовий першим почати бійку.

71. Я можу пригадати випадок, коли я був таким злим, що хапав будь-яку річ і ламав її.

72. Я завжди вимагаю, щоб оточуючі поважали мої права.

73. Мені сподобалося б стрибати з парашутом.

74. Шкідливий вплив на людину алкоголю і тютюну значно перебільшено.

75. Я рідко даю здачі, навіть якщо мене хто-небудь ударить.

76. Я не отримую задоволення від відчуття ризику.

77. Коли людина в запалі суперечки вживає "сильні" висловлювання - це нормально.

78. *Я* часто не можу стримати своїх почуттів.

79. Іноді я спізнювався на уроки.

80. Мені подобаються компанії, де всі кепкують один з одного.

81. Секс повинен займати в житті молоді одне з головних місць.

82. Часто я не можу у т р и м а т и с я від суперечки, якщо хто-небудь не погоджується зі мною.

83. Іноді траплялося, що я не виконував шкільні домашні завдання.

84. Я часто роблю вчинки під впливом миттєвого настрою.

85. Мені здається, що я не здатен ударити людину.

86. Люди справедливо обурюються, коли дізнаються, що злочинець уник покарання.

87. Буває, що мені доводиться приховувати від дорослих деякі свої вчинки.

88. Наївні люди заслуговують на те, щоб їх обдурювали.

89. Іноді я буваю настільки роздратований, що грюкаю по столу кулаком.

90. Тільки неочікувані обставини і відчуття небезпеки дозволяють мені насправді проявити себе.

91. Я б спробував яку-небудь дурманячу речовину, якби напевно знав, що це не зашкодить моєму здоров'ю і мене не буде покарано.

92. Коли я стою на мосту, то мене іноді так тягне стрибнути вниз.

93. Будь-який бруд мене лякає і викликає огиду.

94. Коли я злюся, то мені хочеться кого-небудь ударити.

95. Я вважаю, що люди повинні взагалі відмовитися від вживання спиртних напоїв.

96. Я міг би на спір залізти на високу трубу.

97. Часом я не можу впоратися з бажанням зробити боляче іншим людям.

98. Я міг би після нескладних попередніх пояснень керувати гвинтокрилом.

Ключ до методики

1. Шкала установки на соціальну бажаність:

"-" - 2, 4, 6, 21, 23, 33, 38, 47, 54, 79, 83, 87;

" + " - 13,30,32.

2. Шкала схильності до порушення норм і правил:

" - " - 1, 10,55,61,86, 93;

" + " - 11, 22, 34, 41, 44, 50, 53, 59, 80, 88, 91.

3. Шкала схильності до аддиктивної поведінки:

"-"-95;

" + " - 14, 18, 22, 26, 27, 31, 34, 35, 43, 46, 59, 60, 62, 63, 64, 67, 74, 81, 91.

4. Шкала схильності до саморуйнівної поведінки:

"-" - 24, 76;

"+" - 3, 6, 9, 12, 16, 27, 28, 37, 39, 51, 52, 58, 68, 73, 90, 91, 92, 96, 98.

5. Шкала схильності до агресії і насильства:

" - " - 15,40, 75, 85;

" + " - 3 , 5, 16, 17, 25, 37, 42, 45, 48, 49, 51, 65, 66, 70, 71, 72, 77, 82, 89, 94, 97.

6. Шкала вольового контролю емоційних реакцій:

"-" - 29;

"+" - 7, 19, 20, 36, 49, 56, 57, 69, 70, 71, 78, 84, 89, 94.

7. ***Шкала схильності до деліквентної поведінки:***

"-"-55,61,86;

"+" - 18, 26, 31, 34, 35, 42, 43, 44, 48, 52, 62, 63, 64, 67, 74, 91, 94.

Примітка. Деякі пункти входять одночасно в декілька шкал опитувальника.

Тестові норми

Шкала макс. к-ть балів	n= 229 чоловік "Нормальна" вибірка		n= 229 чоловік "Деліквентна" вибірка	
	M	S	M	S
Шкала 1 / 15	2,27	2,06	2,49	2,13
Шкала 2 / 17	7,73	2,88	10,97	2,42
Шкала 3 / 20	9,23	4,59	15,17	3,04
Шкала 4 / 21	10,36	3,41	10,98	2,76
Шкала 5 / 25	12,47	4,23	14,64	3,94
Шкала 6 / 15	8,04	3,20	9,37	3,01
Шкала 7 / 20	7,17	4,05	14,38	3,22

Процедура підрахунку тестових балів

Відповідно до ключа кожній відповіді присвоюється 1 бал. Потім за кожною шкалою підраховується сумарний бал, який і порівнюється з тестовими нормами. При відхиленні індивідуальних результатів від середнього сумарного

бала за шкалою більше ніж на 18 досліджувану психологічну характеристик}' можна вважати вираженою. Якщо індивідуальний сумарний бал менший від середнього за тестовими нормами на 18, то досліджувана характеристика оцінюється як слабовиражена. Крім того, якщо відомо про належність досліджуваного до "деліквентної" популяції, то його індивідуальні результати краще порівнювати з тестовими нормами, розрахованими для "деліквентної" вибірки.

6. МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ТЕМПЕРАМЕНТУ ОСОБИСТОСТІ

Психологія намагається пояснити причини тієї чи іншої поведінки, але ціль її не в цьому, а в тому, щоб допомогти людині вдосконалювати себе, робити себе кращим і щасливішим.

Е. Шостром

Особистість людини неповторна. Немає двох однакових людей. Від народження людина має визначені, притаманні тільки їй психологічні властивості. Вони однаково виявляються в різній діяльності незалежно від її змісту і залишаються порівняно стабільними протягом усього життя. У своїх взаємозв'язках ці індивідуальні властивості утворюють типи темпераменту.

Слово " т е м п е р а м е н т" латинського походження і означає помірність, "належне співвідношення частин". Родоначальником вчення про темперамент прийнято вважати давньогрецького лікаря Гіппократа (У-ІУ ст. до н.е.). Гіппократ вважав, що в тілі людини є чотири рідини: кров, слиз, жовч і чорна жовч. При правильному співвідношенні цих рідин людина буде здоровою, при неправильному - хворою. Одна з рідин переважає, вважав Гіппократ, що і визначає тип темпераменту людини (сангвінічний, флегматичний, холеричний, меланхолічний).

Надалі в розвиток вчення про т е м п е р а м е н т великий внесок зробили римський лікар Гален (ІІ ст. н.е.), німецький філософ І. Кант (кінець XVIII ст.), німецький психолог В. Вундт (кінець ХІХ ст.), німецький психіатр Е. Кречмер, американський соціолог У. Шелдон, російський фізіолог І.Павлов та інші дослідники.

У середині ХХ ст. інтерес вчених до типів темпераменту відновився. Це дозволило, як відзначає Н.Обозов, уточнити і розширити уявлення про основні властивості нервової системи. Ученими школи Теплова-Небиліцина було виявлено, що сила нервової системи людини, яка виступає як рівень її працездатності, має не тільки важливе позитивне значення, але й негативні моменти. Було доведено, наприклад, що у людей, зі слабким типом нервової системи низька працездатність істотно компенсується зростанням чутливості, що дозволяє більш чітко сприймати зміни в навколишній дійсності.

Темперамент **-** індивідуальні властивості психіки, що визначають динаміку психічної діяльності людини, особливості поведінки і міру врівноваженості реакцій на життєві впливи.

Характерними рисами темпераменту є:

1. Порівняно цілісна сталість індивідуально-психологічних властивостей особистості (швидкість сприйняття, швидкість розуму, швидкість переключення уваги, темп і ритм мови, прояв емоцій і вольових якостей та ін.).

2. Властивості темпераменту, об'єднані у визначені структури – типи темпераменту, адекватні основним типам вищої нервової діяльності (ВНД).

Прийнято вважати, що темперамент у людей формується в онтогенезі. У дорослої людини властивості темпераменту в основному стабільні, але можуть змінюватися у визначених межах під впливом психічних станів і життєвих колізій.

Взаємозв'язок темпераменту з типами вищої нервової діяльності. Темперамент є біологічним фундаментом особистості, тобто ґрунтується на властивостях нервової системи, пов'язаний з будовою тіла людини (її конституцією), з обміном речовин в організмі. І. Павлов розкрив закономірності вищої нервової діяльності, установив, що в основі темпераменту лежать ті самі причини, що й в основі індивідуальних особливостей умовно-рефлекторної діяльності людини, – властивості нервової системи. Вони є спадковими і надзвичайно важко піддаються зміні.

До основних властивостей нервової системи належать:

1. Сила нервової системи, тобто сила процесів збудження і гальмування. Від цієї властивості залежить працездатність клітин кори головного мозку, їхня витривалість.

2. Рухливість нервових процесів (швидкість зміни збудження гальмуванням і навпаки). За цією властивістю нервової системи в різних людей індивідуальні розбіжності виявляються особливо яскраво.

3. Врівноваженість нервової системи (ступінь відповідності сили збудження силі гальмування). Ця властивість також у різних людей виявляється по-різному. Відомо, наприклад, що нерідко гальмівний процес відстає за своєю силою від процесу збудження.

Своєрідність комбінацій цих властивостей утворює специфічні типи вищої нервової діяльності. Частіше зустрічаються чотири типи. Три з них І. Павлов відніс до сильних типів, один – до слабкого.

Слід зазначити, що немає розподілу типів вищої нервової діяльності (ВНД) на "гарні" і "погані", так само, як і адекватних їм типів темпераменту. Кожний з типів ВНД і типів темпераменту має визначені позитивні якості, але окремі з "негативних" характерологічних властивостей того чи іншого типу темпераменту за відповідних умов й психічного стану індивіда можуть відіграти позитивну роль. При цьому слід мати на увазі, що в чистому вигляді типи

темпераменту не існують. Між чотирма типами темпераменту розміщується до 16 проміжних форм - як варіацій основних типів.

Характеристики типів темпераменту

Сильний урівноважений, рухливий (сангвінічний темперамент). У представників даного типу темпераменту психічні процеси характеризуються великою швидкістю перебігу (швидкою реакцією на подразники). Сангвініки відрізняються високою адаптивністю (пристосованістю до змінюваних умов життя) і рухливістю. їхня увага нестабільна, швидко і легко переключається. Ініціативні, товариські, життєрадісні, схильні до дотепності. Мова жива і швидка. Живий, відкритий погляд. Різноманітна міміка. Сангвініки залюбки беруться за будь-яку справу, здатні захоплюватися. Полюбляють новизну, розмаїтість ситуацій, зміну місць. Уникають одноманітності, шаблонів у роботі. Легко переживають невдачі. У роботу включаються швидко. Однак, якщо справа вимагає терпіння, можуть відступити. У сангвініків висока працездатність. Найбільше підходить їм робота, що вимагає швидкості реакцій та врівноваженості.

Сильний неврівноважений (холеричний темперамент). Нервові процеси відрізняються підвищеною збудливістю і неврівноваженістю. Холерик запальний, агресивний, прямолінійний у взаєминах, ініціативний у діяльності. Виразний, проникливий погляд. Рухи швидкі і різкі. Різка зміна емоцій. Схильний переоцінювати свої сили і недооцінювати перешкоди на шляху до мети. Прагне бути першим. Мова має яскраво виражене забарвлення. Схильний перебивати співрозмовника, у розмові захоплює ініціативу, гаряче наполягає на своєму. Я к щ о заперечує чи перебиває, то гучність і швидкість мови зростають.

Для холериків характерна циклічність у роботі. Вони здатні з усією пристрастю віддатися справі, за яку взялися, захопитися нею. Однак у пригніченому стані, коли є віра у свої можливості слабкою, розпочату роботу закидають. Уповільнений і спокійний темп роботи для холериків мало підходить. їм більше пасує робота, що вимагає негайного виконання.

Сильний, оптимально збудливий, урівноважений, повільний тип (флегматик). Психічні процеси характеризуються інертністю, повільним реагуванням на подразники. Інертність і врівноваженість нервових процесів дозволяє флегматику залишатися за будь-яких ситуацій спокійним. Завдяки сильному гальмуванню і врівноваженому процесу збудження йому не важко стримувати свої потяги, дотримуватися певного розпорядку. Почуття зовнішньо виявляються слабо, малослівний, рідко проявляє ініціативу.

У флегматика позитивні умовні рефлекси утворюються з нормальною швидкістю, вони сильні і міцні, як і гальмівні умовні реакції. Адекватна взаємодія між корою і підкірковою областю забезпечує контроль кори над природженими рефлексами. Флегматик порівняно легко пристосовується до соціального середовища. Швидко вчиться говорити, читати і писати. Його мова трохи повільніша, ніж у сангвініка, вона спокійна, рівномірна, без різкого прояву емоцій, жестикуляції і міміки.

Слабкий тип ВНД (меланхолічний темперамент). Цей тип відрізняється високою емоційною чутливістю, підвищеною вразливістю. Сильні впливи загальмовують діяльність меланхоліка та викликаючи в нього позамежне гальмування, що характеризується перевагою гальмівного процесу при слабкості як збудження, так і гальмування. Слабке роздратування суб'єктивно може переживатися меланхоліком як сильне; через незначну причину він схильний до внутрішнього переживання. Замкнутий, важко і повільно зближується з людьми. Насторожений, тривожний погляд. Прагне бути в "тіні". Стримана, невизначена, невпевнена міміка. Тиха, неголосна мова. Обережні, боязкі рухи. Надає великого значення дрібницям. Схильний до внутрішніх переживань. Болісно і довго переживає невдачі і покарання. Побоюється зміни місць, зміни устрою життя. У нових, особливо конфліктних ситуаціях губиться, працює гірше своїх можливостей. Схильний недооцінювати свої сили і переоцінювати перешкоди.

Меланхоліку більше підходить рівна, спокійна робота, яка вимагає терпіння. Монотонна робота його не обтяжує. У звичній обстановці, у дружному колективі він успішно виконує доручену справу.

Компоненти темпераменту

Дослідження В. Небиліцина показали наявність трьох головних, провідних компонентів темпераменту – *загальної активності індивіда, його моторики й емоційності.* Кожний з цих компонентів має дуже складну багатовимірну будову і розвинуту форму психічних проявів.

1. Загальна активність індивіда займає центральне місце в характеристиці темпераменту і виявляється в таких формах:

- у прагненні до продовження розпочатої діяльності;
- в енергійності дій;
- у витривалості стосовно напруги, пов'язаної з активністю;
- у розмаїтості сформованих дій;
- у швидкісних характеристиках реакцій і рухів (темп, швидкість).

Виявляється активність у тенденції особистості до самовираження, ефективного освоєння і перетворення зовнішньої діяльності. Діапазон активності розпо-

діляється від млявості, інертності, пасивної споглядальності на одному полюсі, до бурхливих проявів енергії, стрімкості дій - на другому.

П р о т и л е ж н о ю характеристикою активності є ***пасивність*** поведінки. Підставою для оцінки біполярної характеристики темпераменту (активність - пасивність) є міра активності в трудовій, навчальній і суспільній діяльності індивіда, ставлення його до виконання своїх обов'язків, спосіб проведення дозвілля і т.ін. При цьому пасивність поведінки розуміється як відсутність активності чи значне її зниження.

Існує визначений зв'язок активності поведінки індивіда з його *реактивністю.* Активність і реактивність складають свого роду енергетичний рівень поведінки індивіда, зумовлений індивідуальними розбіжностями фізіологічних м е х а н і з м і в, в і д п о в і д а л ь н и х за н а к о п и ч е н н я і з в і л ь н е н н я е н е р г і ї. Під ***реактивністю*** розуміють рівень інтенсивності реакції як відповідь на певні подразники. Цей рівень інтенсивності реакцій коливається в значних межах в осіб з різними типами темпераменту. Відомо, що слабка нервова система відносно легко збуджується, але й швидко гальмується. Слабкість нервової системи, за М. Лейтесом, означає не тільки відсутність сили, слабку витривалість, але й підвищену чутливість, реактивність. Для осіб зі слабкою нервовою системою реактивність виявляється в готовності реагувати на незначні подразники і є одним з видів активності. *Реактивність тим сильніша, чим вища збудливість індивіда.* Іншими словами, чим слабший подразник, що викликає хоча б ледь помітну реакцію в індивіда, тим вища його реактивність. Між реактивністю й активністю існує зворотний з в' я з о к. Високореактивні індивіди характеризуються зниженою активністю дій, їхня діяльність недостатньо інтенсивна. У свою чергу, низькореактивні індивіди характеризу-ються більшою активністю. Це означає, що, реагуючи на безпосередні подразники слабше, ніж високореактивні індивіди, вони відрізняються більшою інтенсивністю дій.

2. Рухливий (моторний) компонент темпераменту (швидкість, сила, ритм і амплітуда м'язових рухів, а також мовна моторика) легше за інші піддається спостереженню й оцінці і тому, як відзначає В. Небиліцин, може бути основою для судження про темперамент людини. Швидкісні характеристики реакцій і рухів також лежать у широкому діапазоні: від різкого й стрімкого зростання до уповільненого темпу і згасання рухів.

3. Емоційність - третій з основних компонентів - утворює комплекс властивостей, що характеризують особливості виникнення, перебігу і припинення різноманітних почуттів, афектів і настроїв. Основними характеристиками емоційності *є вразливість, імпульсивність, емоційна лабільність* ***Вразливість*** виражає афективну сприйнятливість суб'єкта, його чутливість до емоційних впливів. ***Імпульсивність*** означає швидкість, з якою емоції стають

спонукальною силою вчинків і дій без попереднього обмірковування і свідомого рішення виконати їх. Під ***емоційною лабільністю*** розуміють швидкість, з якою припиняється емоційний стан чи відбувається зміна одного стану іншим.

Прикладне значення вчення про темперамент полягає в тому, що більшість рис виявляють себе у поведінці людини. Наприклад, холерику треба завжди пам'ятати, що його активність може мати руйнівний характер. Сангвініку необхідно, особливо у важливих питаннях, бути значно серйознішим; флегматику – не забувати, що бажано діяти трохи швидше; меланхоліку – уміти відрізняти невдачі від катастроф, безладдя – від лиха, окремий промах – від катастрофи життєвих планів.

Темперамент і характер. Розглянуті вище властивості й особливості темпераменту вказують на тісний зв'язок темпераменту з іншими властивостями особистості і насамперед із *характером.* Під ***характером*** розуміють сукупність стійких індивідуальних особливостей особистості, що складається і виявляється в діяльності і спілкуванні, зумовлюючи типові для людини способи поведінки. *Характер і темперамент залежать від фізіологічних особливостей особистості, від типу вищої нервової діяльності.* Однак, на відміну від темпераменту, характер формується протягом усього життя людини.

У характері людини можуть бути виділені окремі риси, що в єдності утворюють цілісну структуру особистості. Підставою для класифікації характеру може служити ставлення людини до навколишнього світу, інших людей, самого себе. За даною ознакою А. Петровський пропонує поділяти основні риси характеру на такі групи:

1. Риси характеру, що виявляються у ставленні людини до інших людей (родичів і близьких, товаришів по роботі і навчанню, знайомих і малознайомих та ін.): стійка чи хитка прихильність, принциповість чи безпринципність, товариськість чи замкнутість, чуйність чи брутальність, і т.ін.

2. Риси характеру, що виявляються у ставленні людини до самої себе: самолюбство, почуття власної гідності, самовідданість чи непевність у своїх силах, егоцентризм і т.ін.

3. Риси характеру, що виявляються у ставленні людини до справи: сумлінність і ретельність, серйозність, ентузіазм, відповідальність за доручену справу, стурбованість своїми результатами чи протилежні за значенням якості – несумлінність, безвідповідальність, пасивність тощо.

4. Риси характеру, що виявляються у ставленні людини до речей: акуратне і дбайливе відношення до одягу, взуття, книг, узагалі до власності і т.ін.

Темперамент і здібності. Як для темпераменту, так і для здібностей характерна висока стабільність. Звичайно, у формуванні здібностей велику роль відіграють задатки, система виховання, сенситивний вік (якщо цей вік пра-

вильно і доцільно використовувати для розвитку виявлених у дитячому віці спеціальних здібностей). Здібності виявляються в динаміці формування знань, умінь і навичок в умовах конкретної діяльності.

Б. Теплов, визнаний авторитет в області дослідження проблем здібностей, так визначив основні їх ознаки:

· індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої;

· індивідуальні особливості, що стосуються успішності виконання конкретної діяльності;

· здатність, яка не зводиться до психологічних утворень, тобто до знань, умінь і навичок.

Отже, ***здібності*** - це індивідуально-психологічні особливості, що є умовою успішного виконання тієї чи іншої продуктивної д і я л ь н о с т і. Здібності поділяються на загальні, спеціальні, а також здібності до спілкування. Під ***загальними здібностями*** розуміють систему індивідуально-психологічних властивостей, що забезпечує продуктивність в оволодінні знаннями, уміннями і навичками для здійснення різних видів діяльності. Основа розвитку загальних здібностей закладена в пізнавальних (психічних) процесах.

Дослідження взаємозв'язку між рівнями інтелектуальних здібностей і властивостей темпераменту дало негативний результат. Кореляційних зв'язків між рівнями інтелектуальних здібностей і властивостями темпераменту не виявлено. Це означає, що серед індивідів з високим рівнем інтелектуальних здібностей є як сангвініки, так і флегматики, як холерики, так і меланхоліки або ж різні комбінації цих типів темпераменту.

Темперамент і спрямованість особистості. Спрямованість особистості - це сукупність стійких, незалежних від поточних ситуацій мотивів, що орієнтують діяльність людини відповідно до її інтересів, схильностей, переконань та ідеалів. Стійкими, основними мотивами є інтереси, схильності, переконання, ідеали тощо. У сукупності ці усвідомлені мотиви утворюють світогляд особистості. Важливу роль у формуванні спрямованості особистості відіграють і н е у с в і д о м л ю в а н і м о т и в и, одним із я к и х є *психологічна установка.* ***Психологічна установка*** - це неусвідомлювана особистістю готовність діяти певним чином, забезпечуючи стійкий, цілеспрямований характер процесу діяльності. Виявляється в цілеспрямованій вибірковій активності людини при передбаченні нею визначеного об'єкта чи ситуації.

Темперамент і особистість. Б. Теплов і В. Небиліцин, вивчаючи проблеми індивідуальних розбіжностей, висловили думку про те, що люди різняться між собою не кінцевими результатами дій, а способами досягнень цих результатів.

Прийоми ж і способи роботи в різних людей різні і багато в чому залежать від особливостей темпераменту. Є. Клімов і В. Мерлін, різнобічно вивчивши індивідуальний стиль діяльності, показали, що цей стиль виробляється й удосконалюється в процесі активного пошуку прийомів і способів дій з метою досягнення найкращих результатів роботи відповідно до свого темпераменту. Тут під індивідуальним стилем діяльності розуміють зумовлену типологічними особливостями стійку систему способів, що формується в людини, яка прагне до найкращого виконання покладених на неї обов'язків. Були вироблені загальні рекомендації для оволодіння індивідуальним стилем діяльності, виходячи з таких положень:

• представникам *інертного типу* темпераменту краще не відриватися від розпочатої справи. Вони легко здійснюють плавні рухи, надають перевагу стереотипним способам розв'язання задач. Монотонну роботу найчастіше виконують особи зі слабкою нервовою системою, інертними нервовими процесами з перевагою зовнішнього гальмування;

• представники ж *рухливих типів* темпераменту мають протилежні риси.

На основі виявлення властивостей темпераменту й особливостей характеру визначають професійну придатність людини до тієї чи іншої діяльності. Наприклад, знаючи характерологічні особливості нервової діяльності і темпераменту (міру емоційної збудливості і вразливості, швидкості прийняття рішень, швидкості зміни настроїв тощо), необхідно підбирати такі види діяльності, що найбільше відповідають людині. Так, у роботі водія й оператора важлива швидкість сенсомоторних реакцій, для слюсаря і верстатника – легка пристосовуваність до одноманітних і повторюваних дій, здатність до тривалої концентрації уваги, окомір та ін.

6.1. Тест Я. Стреляу [55]

Вік досліджуваного: **з 14 років.**

Процедура дослідження

Тест містить три шкали, які реалізовано у вигляді переліку зі 134 запитань і передбачають один із трьох можливих варіантів відповідей: "так", "важко відповісти", "ні".

Для проведення тесту необхідно мати тестовий буклет зі стандартною інструкцією та стандартним аркушем відповідей, у якому поряд із номером пункту досліджуваний робить позначку в одну з трьох можливих позицій, що відповідають варіанту відповіді.

Опитувальник темпераменту

1. Чи легко ви сходитеся з людьми?

2. Чи здатні ви утримуватися від певної дії до моменту, поки не отримаєте відповідного розпорядження?

3. Чи достатньо вам короткого відпочинку для відновлення сил після виснажливої роботи?

4. Чи вмієте ви працювати в несприятливих умовах?

5. Чи утримуєтеся ви під час суперечки від недоречних емоційних аргументів, що не стосуються справи?

6. Чи легко ви втягуєтеся в роботу після тривалої перерви, наприклад після відпустки, канікул?

7. Чи забуваєте ви про втому, якщо робота вас повністю поглинає?

8. Якщо ви доручили комусь певну роботу, чи здатні терпляче чекати на її закінчення?

9. Чи засинаєте ви однаково легко, лягаючи спати в різний час?

10. Чи вмієте ви зберігати таємниці, якщо вас про це просять?

11. Чи легко вам повертатися до роботи, якою не займалися кілька тижнів або місяців?

12. Чи вмієте ви терпляче пояснювати?

13. Чи любите ви роботу, яка потребує розумового напруження?

14. Чи монотонна робота викликає у вас нудьгу і сонливість?

15. Чи легко ви засинаєте після сильних переживань?

16. Чи здатні ви, коли це необхідно, утриматися від прояву своєї переваги?

17. Чи поводитеся ви невимушено в присутності незнайомих?

18. Чи важко вам стримувати злість і роздратування?

19. Чи в змозі ви володіти собою у важкі хвилини?

20. Чи вмієте ви, коли необхідно, пристосувати свою поведінку до поведінки оточуючих?

21. Чи охоче ви беретеся за відповідальну роботу?

22. Чи впливають інші на ваше самопочуття та настрій?

23. Чи здатні ви стійко витримати поразку?

24. Чи розмовляєте ви у присутності людини, думку якої особливо цінуєте, настільки ж вільно, як завжди?

25. Чи викликає у вас роздратування непередбачена зміна у вашому денному розпорядку?

26. Чи маєте ви на все готові відповіді?

27. Чи здатні ви поводитися спокійно, коли очікуєте важливого рішення?

28. Чи легко ви організовуєте перші дні відпустки, канікул?

29. Чи володієте ви швидкою реакцією?

30. Чи легко вам пристосувати свою ходу або манеру йти до ходи або манери йти людей повільніших?

31. Чи швидко ви засинаєте?

32. Чи охоче ви виступаєте на зборах, семінарах?

33. Чи легко вам зіпсувати настрій?

34. Чи важко вам відволікатися від виконання роботи?

35. Чи вмієте ви утримуватися від роботи, якщо вона заважає іншим?

36. Чи легко вас спровокувати на щось?

37. Чи легко ви співпрацюєте з людьми?

38. Чи завжди, коли вам потрібно зробити щось важливе, ви обмірковуєте свої дії?

39. Чи здатні ви, читаючи текст, простежити хід думок автора від початку й до кінця?

40. Чи легко ви вступаєте в розмову із супутниками?

41. Чи утримуєтеся ви від непотрібної суперечки з людиною, яка неправа?

42. Чи охоче ви беретеся за роботу, яка потребує великої спритності рук?

43. Чи здатні ви змінити вже прийняте рішення?

44. Чи швидко ви звикаєте до нової системи роботи?

45. Чи можете ви працювати вночі, якщо працювали вдень?

46. Чи швидко ви читаєте белетристику?

47. Чи часто ви відмовляєтеся від своїх намірів, якщо виникають перешкоди?

48. Чи вмієте ви мужньо триматися, коли цього вимагають обставини?

49. Чи завжди ви засинаєте швидко й без зусиль?

50. Чи в змозі ви утриматися від негайної інтенсивної реакції?

51. Чи важко вам працювати в галасі?

52. Чи вмієте ви, коли необхідно, утримуватися від того, щоб сказати правду в очі?

53. Чи в змозі ви стримувати надмірне хвилювання перед іспитом?

54. Чи швидко ви звикаєте до нового оточення?

55. Чи любите ви часті зміни?

56. Чи відновлює ваші сили нічний відпочинок після важкої роботи?

57. Чи уникаєте ви занять, які потребують виконання у короткий термін різноманітних дій?

58. Як правило, ви самостійно переборюєте труднощі?

59. Чи перебиваєте ви співрозмовників?

60. Вміючи плавати, чи стрибнули б ви у воду, щоб врятувати потопаючого?

61. Чи в змозі ви напружено працювати?

62. Чи в змозі ви утриматися від недоречних зауважень?

63. Чи має для вас значення постійне місце роботи?

64. Чи легко ви переходите від одного заняття до іншого?

65. Чи зважуєте ви всі "за" і "проти" перед тим як прийняти важливе рішення?

66. Чи легко ви долаєте перешкоди?

67. Чи заглядаєте ви в чужі листи, речі?

68. Чи швидко вам набридають одноманітні заняття?

69. Чи дотримуєтеся ви правил поведінки у громадських місцях?

70. Чи утримуєтеся ви під час розмови або відповіді на запитання від зайвих рухів і жестикуляції?

71. Чи подобається вам жваве оточення?

72. Чи подобається вам тривала діяльність, яка потребує певних умінь?

73. Чи в змозі ви тривалий час зосереджувати увагу на виконанні певних завдань?

74. Чи подобається вам діяльність, яка потребує швидких рухів?

75. Чи вмієте ви володіти собою у складних життєвих ситуаціях?

76. Чи підводитеся ви з ліжка, якщо потрібно, одразу після того як прокинулись?

77. Чи здатні ви після закінчення роботи терпляче чекати, поки не закінчать свою роботу інші?

78. Чи здатні ви, припустившись помилки, зосередитися й успішно закінчити роботу?

79. Чи швидко ви проглядаєте газети?

80. Чи буває, що ви говорите так швидко, що вас важко зрозуміти?

81. Чи можете ви нормально працювати, якщо погано спали?

82. Чи можете ви нормально працювати довгий час без перерви?

83. Чи здатні ви спокійно працювати, якщо у вас болить голова або зуб?

84. Чи здатні ви, якщо це необхідно, спокійно закінчити роботу, якщо знаєте, що ваші товариші розважаються або чекають на вас?

85. Чи одразу ви відповідаєте на несподівані запитання?

86. Чи дуже швидко ви говорите?

87. Чи можете ви спокійно працювати, коли чекаєте гостей?

88. Чи легко ви змінюєте свою думку під впливом аргументів?

89. Чи терпляча ви людина?

90. Чи легко вам пристосуватися до повільнішого ритму виконання роботи, коли це необхідно?

91. Чи вмієте ви так спланувати свою роботу, щоб одночасно виконувати кілька сумісних дій?

92. Чи може весела компанія змінити ваш поганий настрій?

33. Чи вмієте ви без особливих зусиль виконувати кілька дій одночасно?

94. Чи зберігаєте ви психічну рівновагу, коли стаєте свідком нещасного випадку на вулиці?

95. Чи подобається вам р о б о т а, яка вимагає багатьох різноманітних маніпуляцій?

96. Чи спокійно ви засинаєте, коли страждає хтось із ваших близьких?

97. Чи самостійні ви у скрутних життєвих ситуаціях?

98. Чи вільно ви почуваєтеся у великій або незнайомій компанії?

99. Чи можете ви одразу зупинити розмову, якщо це необхідно?

100. Чи легко ви пристосовуєтеся до методів роботи інших?

101. Чи подобається вам часто змінювати місце роботи, рід занять?

102. Чи схильні ви брати ініціативу на себе, я к щ о трапляється щось надзвичайне?

103. Чи утримуєтеся ви від недоречних посмішок?

104. Чи одразу ви починаєте працювати на повну силу?

105. Чи наважуєтеся виступати проти суспільної думки, якщо вам здається, шо ви праві?

106. Чи здатні ви подолати тимчасову депресію?

107. Чи важко вам заснути, якщо ви дуже стомилися від розумової праці?

108. Чи в змозі ви довго чекати, наприклад, у черзі?

109. Чи утримуєтеся ви від втручання, коли наперед відомо, що воно ні до чого не приведе?

110. Чи в змозі ви спокійно аргументувати під час різкої розмови?

111. Чи здатні ви миттєво реагувати у складній ситуації?

112. Чи поводитеся ви тихо, якщо вас про це просять?

113. Чи погоджуєтеся ви без особливих внутрішніх вагань на болючі лікувальні процедури?

114. Чи вмієте ви інтенсивно працювати?

115. Чи охоче ви змінюєте місця розваг та відпочинку?

116. Чи важко вам звикати до нового розпорядку дня?

117. Чи поспішаєте ви на допомогу, якщо стаєте свідком нещасного випадку?

118. Чи утримуєтеся ви від небажаних вигуків, жестів на спортивних матчах, у цирку тощо?

119. Чи подобається вам робота, яка вимагає постійного спілкування з різними людьми?

120. Чи володієте ви своєю мімікою?

121. Чи подобається вам робота, яка вимагає постійних енергійних рухів?

122. Чи вважаєте ви себе сміливим?

123. Чи "зникає" у вас голос або стає важко говорити в незвичайній ситуації?

124. Чи вмієте ви долати смуток, викликаний невдачею?

125. Чи здатні ви вгамувати свою веселість, якщо це може когось зачепити?

126. Чи здатні ви довго сидіти спокійно, якщо вас про це просять?

127. Чи легко ви переходите від стану смутку до радості?

128. Чи легко вас вивести із рівноваги?

129. Чи дотримуєтеся ви без особливих труднощів обов'язкових у вашому оточенні правил поведінки?

130. Чи подобається вам виступати перед публікою?

131. Чи швидко ви беретеся до роботи без тривалої підготовки?

132. Чи готові ви прийти на допомогу іншому, ризикуючи власним життям?

133. Чи енергійними є ваші рухи?

134. Чи охоче виконуєте відповідальну роботу?

Ключ до опитувальника

Сила процесів збудження:

відповідь " т а к " - 3 , 4, 7, 11, 13, 15, 18, 19,21,23,24,32,39,45,58,60,61,66, 72, 73,78,81,82, 83,94, 97, 98, 102, 105, 106, 113, 114, 117, 121, 122, 124, 130, 132, 133, 134;

відповідь " н і " - 4 7 , 51,56, 107, 123.

Сила процесів гальмування:

відповідь "так" - 2, 5, 8, 10,12, 16, 27, 30, 35, 37, 38,41, 48, 50, 52, 53, 62, 65, 69, 70, 75, 77, 84, 87, 89, 90, 96, 99, 103, 108, 109, 110, 112, 118, 120, 125, 126, 129;

відповідь "ні" - 17, 34, 36, 59, 67, 128.

Рухливість нервових процесів:

відповідь "так" - 1, 6, 9,14, 20, 22, 26, 28, 29, 31, 33,40, 42, 43, 44, 46, 49, 54. 55,64,68,71,74, 76, 79, 80,85,86,88,91,92,93,95,100,101,111,115,119,127, 131;

відповідь "ні" - 25, 57, 63, 116.

Оцінювання та аналіз результатів

Оцінювання ступеня вираженості кожної якості здійснюється шляхом додавання балів, отриманих за відповіді на запитання. Якщо відповідь досліджуваних збігається з ключем - вона оцінюється 2 балами. Відповідь "не знаю" оцінюється 1 балом.

Сума вище 42 балів за кожну властивість розглядається як високий ступінь її прояву.

Високий бал, отриманий за шкалою збудження, характеризує сильну реакцію на зовнішні подразники, здатність ефективно діяти у ситуаціях, які вимагають

енергійних дій, не виявляючи при цьому ознак позамежного гальмування. Нервова система в даному випадку витримує довготривале збудження, яке часто повторюється.

Низький бал за шкалою збудження вказує на швидке досягнення позамежного гальмування, слабкість збудження.

Сила нервової системи щодо процесів гальмування означає швидке та стійке встановлення гальмівних умовних рефлексів, здатність відмовитися від активності в умовах заборони.

Слабкість процесів гальмування означає утруднення в розвитку гальмівних рефлексів, можливу схильність до неадекватних імпульсивних дій у системах, ситуаціях, які потребують відмови від активності.

Висока рухливість означає здатність нервової системи до швидкого перелаштування знаків-подразників, здатність до швидкого переключення у новій ситуації, готовність і бажання взаємодіяти з новими предметами та явищами.

Низька рухливість означає високу інертність нервової системи, складний перехід до нових навичок, запобігання новим ситуаціям.

6.2. Опитувальник структури темпераменту В. Русалова [16]

Вік досліджуваного: з **10 років.**

Процедура дослідження

Дослідження можна здійснити як з одним досліджуваним, так і з групою. Під час роботи з групою кожного необхідно забезпечити тестом-опитувальником та бланком для відповідей.

Інструкція. Вам необхідно дати відповідь на 105 запитань. Вони спрямовані на з'ясування вашого звичного способу поведінки. Намагайтеся пригадати типові ситуації і дайте відповідь, яка першою спаде вам на думку. Відповідайте швидко і точно. Пам'ятайте: немає "добрих" чи "поганих" відповідей. Якщо ви обрали відповідь "так", то поставте "+" у колонці " т а к" в бланку для відповідей біля відповідного номера запитання. Якщо ви обрали відповідь "ні", поставте знак "-" у колонці "ні".

Текст опитувальника

1. Чи рухлива ви людина?
2. Чи завжди ви можете одразу, без зайвих роздумів, долучитися до розмови?
3. Чи віддаєте ви перевагу самоті перед великою компанією?

4. Чи відчуваєте ви постійну *потребу в діяльності?*

5. Чи ваше мовлення зазвичай повільне й неквапне?

6. Чи вразлива ви людина?

7. Чи часто ви не можете заснути через те, що посперечалися з друзями?

8. Чи завжди ви бажаєте чимось займатися у вільний час?

9. Чи часто ваша мова передує вашій думці під час розмови з іншими людьми?

10. Чи дратує вас швидкий темп мовлення співрозмовника?

11. Чи почувалися б ви нещасною людиною, якби на тривалий час вас позбавили можливості спілкуватися з людьми?

12. Чи ви колись запізнювалися на побачення або на роботу?

13. Чи подобається вам швидко бігати?

14. Чи дуже ви хвилюєтеся через проблеми на роботі?

15. Чи легко вам виконувати роботу, яка потребує тривалої уваги та зосередженості?

16. Чи важко вам дуже швидко говорити?

17. Чи часто ви відчуваєте занепокоєння, що виконали роботу не так, як треба?

18. Чи часто ваші думки "перестрибують" одна на іншу під час розмови?

19. Чи подобаються вам ігри, які потребують швидкості та спритності?

20. Чи легко ви можете знайти інші варіанти вирішення відомого завдання?

21. Чи ви непокоїтеся, що вас неправильно зрозуміли під час розмови?

22. Чи охоче ви виконуєте складну, відповідальну роботу?

23. Чи буває, що ви говорите про речі, на яких не розумієтеся?

24. Чи легко ви сприймаєте швидке мовлення?

25. Чи легко вам виконувати одночасно безліч справ?

26. Чи виникають у вас конфлікти з друзями через те, що ви сказали їм щось не подумавши?

27. Чи віддаєте перевагу нескладним справам, які не потребують від вас багато енергії?

28. Чи легко ви засмучуєтеся, коли виявляєте незначні недоліки у своїй роботі?

29. Чи полюбляєте ви "сидячу" роботу?

30. Чи легко вам спілкуватися з різними людьми?

31. Чи завжди ви віддаєте перевагу роздумам, зважуєте всі "за" і "проти" і тільки тоді висловлюєте свою думку?

32. Чи всі ваші звички хороші та бажані?

33. Чи швидкі у вас рухи рук?

34. Чи завжди ви мовчите й не контактуєте, коли перебуваєте в товаристві малознайомих людей?

35. Чи легко вам переходити з одного варіанта вирішення завдання на інший?

36. Чи схильні ви іноді перебільшувати у своїй уяві негативне ставлення близьких вам людей?

37. Ви говірка людина?

38. Вам зазвичай легко виконувати справу, яка потребує миттєвої реакції?

39. Ви зазвичай розмовляєте повільно, не запинаючись?

40. Чи часто ви побоюєтесь чого-небудь (кого-небудь)?

41. Чи легко ви ображаєтеся, коли близькі люди вказують на ваші вади?

42. Чи відчуваєте ви потяг до напруженої, відповідальної діяльності?

43. Чи вважаєте ви свої рухи повільними й неквапливими?

44. Чи бувають у вас думки, які б хотіли приховати від інших?

45. Чи можете ви без тривалих роздумів поставити делікатне запитання іншій людині?

46. Чи подобаються вам швидкі рухи?

47. Чи легко ви генеруєте нові ідеї?

48. Чи хвилюєтеся ви перед відповідальною розмовою?

49. Чи можна сказати, що ви швидко виконуєте доручену вам справу?

50. Чи подобається вам братися за велику справу самостійно?

51. Чи багата у вас міміка під час розмови?

52. Якщо ви пообіцяли щось зробити, то чи завжди виконуєте обіцяне, незалежно від того, зручно вам це чи ні?

53. Чи ображаєтеся ви через те, що люди, які вас оточують, поводяться з вами значно гірше, ніж варто було б?

54. Ви зазвичай віддаєте перевагу виконанню (одночасно) тільки однієї операції?

55. Чи подобаються вам ігри, які відбуваються у швидкому темпі?

56. Чи багато у вашій мові тривалих пауз?

57. Чи легко вам розвеселити компанію?

58. Чи відчуваєте ви в собі надлишок сил, бажаючи зайнятися якоюсь важкою справою?

59. Вам зазвичай складно переключити увагу з однієї справи на іншу?

60. Чи буває так, що у вас на тривалий час псується настрій через те, що відмінено заплановану справу?

61. Чи часто ви не можете заснути через негаразди у справах, пов'язаних з роботою?

62. Чи подобається вам бути у великій компанії?

63. Чи хвилюєтеся, коли з'ясовуєте стосунки з друзями?

64. Чи відчуваєте потребу в роботі, якій потрібно приділити увесь свій вільний час і сили?

65. Чи втрачаєте іноді контроль над собою, чи обурюєтеся?
66. Чи здатні ви вирішувати багато справ одночасно?
67. Чи почуваєтеся вільно у великій компанії?
68. Чи часто висловлюєте своє перше враження, не обміркувавши все як слід?
69. Чи непокоїть вас почуття невпевненості в процесі виконання роботи?
70. Чи повільні ваші рухи, коли ви щось майструєте?
71. Чи легко вам переключатися з одного виду роботи на інший?
72. Чи швидко ви читаєте вголос?
73. Чи ви іноді розпускаєте плітки?
74. Ви мовчазні, коли перебуваєте в колі друзів?
75. Чи маєте ви потребу в людях, які могли б вас підбадьорити, розрадити?
76. Чи охоче ви виконуєте багато доручень одночасно?
77. Чи охоче ви виконуєте роботу в швидкому темпі?
78. Чи у вільний час ви зазвичай відчуваєте бажання поспілкуватися з людьми?
79. Чи часто у вас виникає безсоння через невдачі на роботі?
80. Чи тремтять у вас іноді руки під час сварки?
81. Чи довго ви подумки готуєтеся перед тим як висловитися?
82. Чи є серед ваших знайомих такі, що вам не подобаються?
83. Чи ви зазвичай віддаєте перевагу легкій роботі?
84. Чи легко ви ображаєтеся через дрібниці під час розмови?
85. Чи наважуєтеся ви першим у компанії розпочати розмову?
86. Чи відчуваєте ви потяг до людей?
87. Чи схильні ви спочатку все обміркувати і лише потім говорити?
88. Чи часто ви хвилюєтеся з приводу своєї роботи?
89. Чи завжди платили б за перевезення багажу в транспорті, якби не побоювалися контролю?
90. Чи тримаєтеся осторонь на вечірках або в компанії?
91. Чи схильні ви перебільшувати у своїй уяві невдачі, пов'язані з роботою?
92. Чи подобається вам швидко говорити?
93. Чи легко вам утриматися від висловлювання ідеї, яка несподівано у вас виникла?
94. Чи віддаєте ви перевагу повільній роботі?
95. Чи хвилюєтеся ви через найменші негаразди в роботі?
96. Ви віддаєте перевагу повільній, спокійній розмові?
97. Чи часто хвилюєтеся через помилки в роботі, які ви зробили?
98. Чи здатні виконувати довготривалу роботу?

99. Чи можете ви, не довго думаючи, звернутися з проханням до іншої людини?

100. Чи часто вас непокоїть почуття невпевненості в собі?

101. Чи легко ви беретеся за виконання нових завдань?

102. Чи стомлюєтеся ви, коли доводиться довго говорити?

103. Чи віддаєте ви перевагу роботі без напруження?

104. Чи подобається вам різноманітна робота, яка потребує переключення уваги?

105. Чи подобається вам бути на самоті?

Бланк для відповідей

Номер запитання	Відповіді	
	так	ні
1		
2		
3		
4		
...		
...		
...		
104		
105		
Прізвище, ініціали		

Ключ до тесту

Ергічність (Ер):

відповідь "так" – 4, 6, 15, 22, 42, 50, 58, 64, 98;
відповідь "ні" – 27, 83, 103.

Соціальна ергічність (СЕр):

відповідь "так" – 11, 30, 57, 62, 67, 78, 86;
відповідь "ні" – 3, 34, 74, 90, 105.

Пластичність (П):

відповідь "так" – 20, 25, 35, 38, 47, 66, 71, 76, 101;
відповідь "ні" – 54, 59.

Соціальна пластичність (СП):

відповідь "так" – 2, 9, 18, 26, 45, 68, 85, 99;
відповідь "ні" – 31, 81, 87, 93.

Темп (Т):

відповідь "так" - 1, 13, 19, 33, 46, 49, 55, 77;
відповідь "ні" - 29, 43, 70, 94.

Соціальний темп (СТ):

відповідь "так" - 24, 37, 39, 51, 72, 92;
відповідь " н і " - 5 , 10, 16, 56, 96, 102.

Емоційність (Ем):

відповідь "так" - 14, 17, 28, 40, 60, 61, 79, 88, 91, 95, 97.

Соціальна емоційність (СЕм):

відповідь "так" - 6, 7, 21, 36, 41, 48, 53, 63, 75, 80, 84, 100.

Контрольні запитання на соціальну бажаність (К):

відповідь "так" - 32, 52, 89;
відповідь "ні" - 12, 23, 44, 65, 73, 82.

Аналіз та оцінювання результатів

Відповіді на цей тест-опитувальник дають змогу характеризувати темперамент як систему формальних змін у поведінці, які відображають 4-блокову структуру функціональної системи людини:

- блок аферентного синтезу, якому відповідає ергічність;
- блок програмування, який представляє пластичність;
- блок виконання, якому відповідає темп;
- блок зворотного зв'язку, якому відповідає емоційна чутливість.

У кожній шкалі темпераменту є дві підшкали: ***предметно-орієнтована*** та ***суб'єктно-орієнтована (комунікативна).*** Вони відображають дві сфери взаємозв'язку людини й навколишнього середовища: предметний світ і суспільство, тобто діяльність і спілкування.

Показник Ер - предметна ергічність. Характеризує рівень потреби людини в освоєнні предметного світу, жагу діяльності, прагнення розумової та фізичної праці, ступінь залучення до трудової діяльності.

Показник СЕр - соціальна ергічність. Відображає рівень потреби в соціальних контактах, свідчить про спрямованість на засвоєння соціальних форм діяльності, прагнення бути лідером, вказує на компанійськість, на залучення до соціальної діяльності.

Показник П - пластичність. Це показник ступеня легкості або важкості, слабкості переключення з одного предмета на інший, швидкого переходу з одних способів мислення на інші в процесі взаємодії з предметним середовищем, прагнення різноманітних форм предметної діяльності.

Показник СП - соціальна пластичність. Допомагає з'ясувати ступінь легкості чи складності переключення уваги в процесі спілкування з однієї людини на іншу, схильність до різноманітних комунікативних програм і до готових форм соціального контакту.

Показник Т - темп. Виявляє швидкісні особливості людини. Вказує на швидкість виконання окремих операцій, моторно-рухових актів під час виконання предметної діяльності.

Показник СТ - соціальний темп. За його допомогою можна з'ясувати швидкісні характеристики мовно-рухових актів у процесі спілкування.

Показник Ем - емоційність. Застосовується для з'ясування емоційної чутливості до розбіжностей між запланованим, бажаним та результатами реальної предметної дії, тобто чутливості до невдач у роботі.

Показник СЕм - соціальна емоційність. Запитання, що відповідають соціальній емоційності, стосуються емоційної чутливості в комунікативній сфері: чутливості до невдач у спілкуванні, до оцінок оточення.

Показник контролю соціальної бажаності К - це показник щирості відповідей. Відповіді, які збігаються з ключем, характеризують ступінь викривлення досліджуваним інформації про себе. Чим більший показник - тим менше щирості, чим він менший - тим більш достовірними є інші показники темпераменту. Вважається, що людина була щирою і чесною з собою, якщо К не перевищує 5.

Рівень кожної властивості досліджуваного темпераменту оцінюється окремо. Показник коливається в межах ***0-3***, свідчить про низький рівень; в межах ***4-8*** - про середній; в межах ***9-12*** - про високий рівень властивості.

6.3. Методика PEN *(Ганс і Сибіла Айзенки)* [15]

Опитувальник містить 101 запитання, на які досліджувані повинні відповісти " т а к" або " н і". О п и т у в а л ь н и к д о с л і д ж у є такі психічні в л а с т и в о с т і, як нейропсихічна лабільність, екстраверсія і психотизм. Додатково можна вивести наявність таких рис особистості, як емоційно-вольова стабільність, і віднести темперамент до класичних типів: холерик, сангвінік, флегматик, меланхолік. Опитувальник показує зв'язок між цими чотирма типами темпераменту і результатами факторно-аналітичного опису особистості. Час відповідей не обмежується. Опитування можна проводити як індивідуально, так і в групі.

Вік досліджуваного: з 14 **років.**

Інструкція. Вам будуть запропоновані твердження, які стосуються вашого характеру та здоров'я. Якщо ви погоджуєтеся з твердженням, то поряд з його номером поставте "+" ("так"), якщо ні - знак "-" ("ні"). Довго не думайте, правильних і неправильних відповідей нема.

Текст опитувальника

1. У вас багато різних хобі?
2. Ви обмірковуєте попередньо те, що збираєтеся робити?
3. У вас часто бувають спади та підйоми настрою?
4. Ви претендували коли-небудь на похвалу за те, що в дійсності зробила інша людина?
5. Ви балакуча людина?
6. Вас турбувало б те, що ви маєте борги?
7. Вам доводилося почувати себе нещасною людиною без особливих на те причин?
8. Вам доводилось іноді бути жадібним, щоб отримати більше того, що вам належало?
9. Ви ретельно замикаєте двері на ніч?
10. Ви вважаєте себе життєрадісною людиною?
11. Побачивши, як страждає дитина або тварина, ви б засмутилися?
12. Ви часто переживаєте через те, що зробили або сказали щось, чого не слід було робити чи говорити?
13. Ви завжди виконуєте свої обіцянки, навіть якщо особисто вам це не дуже зручно?
14. Ви отримали б задоволення, стрибаючи з парашутом?
15. Чи здатні ви дати волю почуттям і від усієї душі повеселитися в шумній компанії?
16. Ви дратівливі?
17. Ви коли-небудь обвинувачували когось в тому, у чому були винні самі?
18. Вам подобається знайомитися з новими людьми?
19. Ви вірите в користь страхування?
20. Чи легко вас образити?
21. Чи всі ваші звички гарні і бажані?
22. Ви намагаєтеся бути непомітним, перебуваючи у товаристві інших людей?
23. Чи стали б ви приймати засоби, які могли б привести вас у незвичний або загрозливий стан (алкоголь, наркотики)?
24. У вас часто буває такий стан, коли все набридло?
25. Вам доводилося брати річ, яка належить іншій особі, навіть такий дріб'язок, як гумка або ручка?

26. Вам подобається часто ходити в гості і бувати в компанії?

2". Ви із задоволенням ображаєте тих, кого любите?

28. Вас часто непокоїть почуття провини?

29. Вам доводилося говорити про те, на чому погано знаєтеся?

30. Зазвичай ви надаєте перевагу книжкам чи зустрічам з людьми?

31. У вас є явні вороги?

32. Ви назвали б себе нервовою людиною?

33. Ви завжди вибачаєтеся, коли нагрубіяните іншим?

34. У вас багато друзів?

35. Вам подобається влаштовувати розиграші та жарти, які іноді можуть спричинити людям біль?

36. Ви неспокійна людина?

37. У дитинстві ви завжди без нарікань і негайно виконували те, що вам наказували?

38. Ви вважаєте себе безтурботною людиною?

39. Чи багато для вас значать гарні манери та охайність?

40. Чи хвилюєтеся ви з приводу яких-небудь страшних подій, які могли б трапитися, але не трапилися?

41. Вам доводилося ламати або губити чужу річ?

42. Ви зазвичай першими проявляєте ініціативу при знайомстві?

43. Чи можете ви легко зрозуміти стан людини, яка ділиться з вами турботами?

44. У вас часто буває сильне нервове напруження?

45. Чи кинете ви непотрібний папірець на підлогу, якщо відсутня корзина?

46. Ви більше мовчите, коли знаходитеся в товаристві інших людей?

47. Чи вважаєте ви, що шлюб старомодний і його потрібно відмінити?

48. Ви іноді відчуваєте жалість до себе?

49. Ви іноді багато хвилюєтеся?

50. Ви легко можете внести пожвавлення в доволі нудну компанію?

51. Чи дратують вас обережні водії?

52. Ви турбуєтеся про стан свого здоров'я?

53. Ви говорили коли-небудь погано про іншу людину?

54. Ви любите розповідати анекдоти і жарти своїм друзям?

55. Для вас більшість харчових продуктів однакова на смак?

56. Чи буває у вас іноді поганий настрій?

57. Ви грубіянили коли-небудь своїм рідним у дитинстві?

58. Вам подобається спілкуватися з людьми?

59. Ви переживаєте, коли дізнаєтеся, що припустилися помилки в своїй роботі?

60. Ви страждаєте від безсоння?

61. Ви завжди миєте руки перед вживанням їжі?

62. Ви із тих людей, які не лізуть за словом у кишеню?

63. Ви зазвичай приходите на зустріч трохи раніше зазначеного терміну?

64. Ви почуваєте себе апатичним, утомленим без будь-якої причини?

65. Ви коли-небудь хитрували в грі?

66. Вам подобається робота, яка потребує швидких дій?

67. Ваша мама - хороша людина (була хорошою людиною)?

68. Чи часто вам здається, що життя жахливо нудне?

69. Ви коли-небудь скористалися помилкою іншої людини у своїх цілях?

70. Ви часто берете на себе більше, ніж дозволяє час?

71. Чи є люди, які намагаються уникати вас?

72. Вас дуже непокоїть ваша зовнішність?

73. Ви завжди ввічливі, навіть з неприємними людьми?

74. Чи вважаєте ви, що люди витрачають дуже багато часу, щоб забезпечити своє майбутнє: заощаджують, страхують своє життя?

75. Чи виникало у вас коли-небудь бажання померти?

76. Ви спробували б уникнути сплати податку з додаткового заробітку, якщо були б упевнені, що вас ніколи не зможуть викрити?

77. Ви здатні внести пожвавлення в компанію?

78. Ви намагаєтеся не грубіянити людям?

79. Ви довго переживаєте після того як з вами трапився соромливий випадок?

80. Ви коли-небудь наполягали на тому, щоб було по-вашому?

81. Ви часто приїжджаєте на вокзал в останню хвилину перед відправкою потяга?

82. Ви коли-небудь спеціально говорили щось неприємне або образливе для людини?

83. Вас непокоять ваші нерви?

84. Вам неприємно перебувати серед людей, які жартують над товаришами?

85. Ви легко втрачаєте друзів через свою провину?

86. Ви часто почуваєте себе самотнім?

87. Чи завжди ваші слова збігаються з діями?

88. Чи подобається вам іноді дражнити тварин?

89. Ви легко ображаєтеся на зауваження, які стосуються особисто вас і вашої роботи?

90. Життя без пригод здалося б вам дуже нудним?

91. Ви коли-небудь запізнювалися на побачення або роботу?

92. Вам подобається метушня навколо вас?

93. Ви хочете, щоб люди боялися вас?

94. Чи правда, що ви іноді сповнені енергії і все горить у руках, а іноді - зовсім в'ялі?

95. Ви іноді відкладаєте на завтра те, що повинні зробити сьогодні?

96. Чи вважають вас жвавою і веселою людиною?

97. Чи часто вам кажуть неправду?

98. Ви дуже чутливі до деяких подій, речей?

99. Ви завжди готові визнати свої помилки?

100. Вам коли-небудь шкода тварину, яка потрапила в капкан?

101. Чи важко вам заповнювати анкету?

Ключ до тесту

1. Шкала психотизму:

відповідь "ні" – № 2, 6, 9, 11, 19, 39, 43, 59, 63, 67, 78, 100;

відповідь "так" – № 14, 23, 27, 31, 35, 47, 51, 55, 71, 85, 88, 93, 97.

2. Шкала екстраверсії – інтроверсії:

відповідь "ні" – № 22, 30, 46, 84;

відповідь "так" – № 1, 5, 10, 15, 18, 26, 34, 38, 42, 50, 54, 58, 62, 66, 70, 74, 77, 81, 90, 92, 96.

3. Шкала нейротизму:

відповідь "так" – № 3, 7, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40, 44, 48, 52, 56, 60, 72, 75, 79, 83, 89, 94, 98.

4. Шкала правдивості:

відповідь "ні" – № 4, 8, 17, 25, 29, 41, 45, 49, 53, 57, 65, 69, 76, 80, 82, 91, 95;

відповідь "так" – № 13, 21, 33, 37, 61, 73, 87, 99.

Обробка та інтерпретація результатів

Підраховують кількість відповідей, які збіглися з відповідями ключа до тесту.

1. Високі показники *за шкалою психотизму* вказують на високу конфліктність! Середні значення – 5-12 балів.

1-10 балів – висока емоційна стабільність;

11-14 балів – середня емоційна стабільність;

15-18 балів – висока емоційна нестабільність;

19-24 бали – дуже висока емоційна нестабільність (психічна нестійкість).

2. *Шкала екстраверсії – інтроверсії:*

1-7 балів – значна інтроверсія;

8-11 балів – помірна інтроверсія;

12-18 балів – помірна екстраверсія;

19-24 бали – значна екстраверсія.

3. *Шкала нейротизму:*

4-5 балів – критичний рівень нейротизму, демонстративність у поведінці учня.

4. Якщо *за шкалою правдивості* кількість балів перевищує 10, то результати вважаються недостовірними.

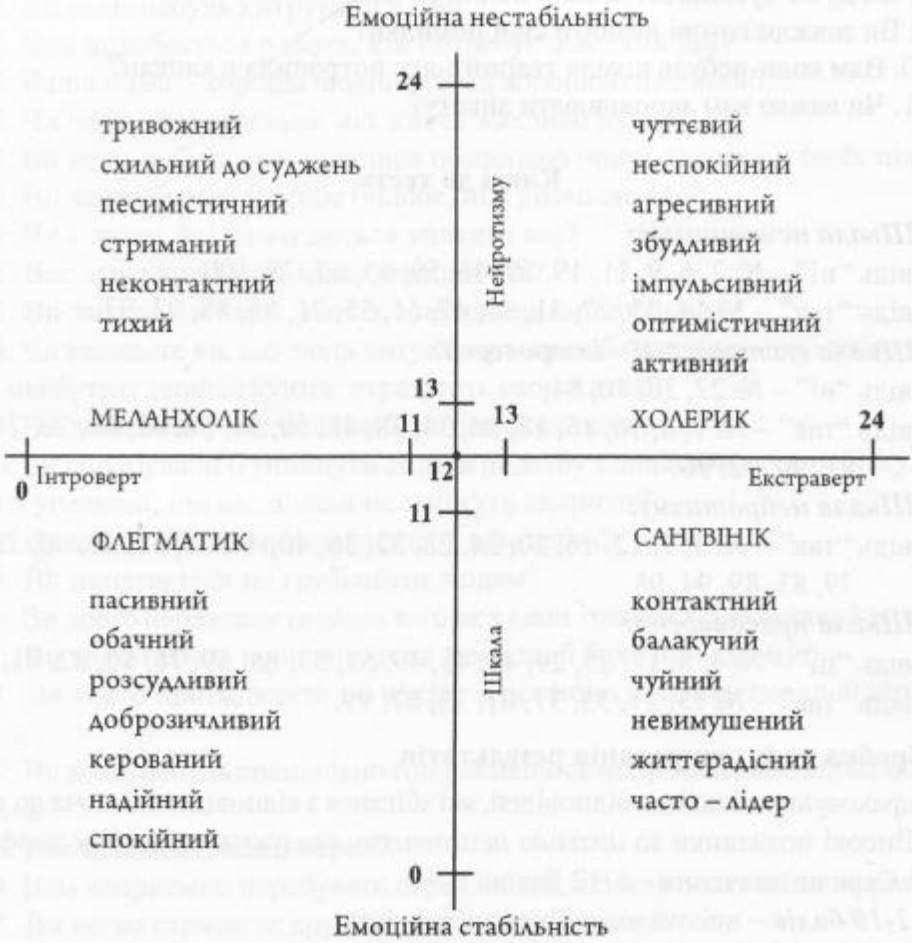

6.4. Визначення типу темпераменту за методикою Г. Айзенка [52]

Вік досліджуваного: з **10 років.**

Інструкція. Вам пропонується набір спеціально підготовлених нескладних запитань, на кожне з яких треба чесно та відверто відповісти "так" або "ні".

Текст опитувальника

1. Чи часто ви відчуваєте потребу в нових враженнях, бажання багато що змінити довкола себе?

2. Чи часто вам потрібна підтримка надійного друга, готового допомогти, підбадьорити чи заспокоїти?

3. Ви вважаєте себе людиною безтурботною?

4. Чи відчуваєте ви труднощі, коли треба відповісти "ні"?

5. Перед тим як щось зробити, чи обмірковуєте можливі наслідки, кінцевий результат?

6. Якщо пообіцяли щось зробити, чи завжди дотримуєте слова?

7. Чи часто у вас змінюється настрій?

8. Звичайно ви говорите і дієте швидко, не замислюючись?

9. Чи часто почуваєте себе пригніченим, розчарованим без будь-яких на це причин?

10. Чи можете зробити будь-що, побившись об заклад?

11. Чи відчуваєте с о р о м' я з л и в і с т ь та збентеження, коли намагаєтеся заговорити з незнайомою симпатичною людиною протилежної статі?

12. Чи втрачаєте часом самовладання?

13. Чи часто здійснюєте вчинки під впливом миттєвого настрою?

14. Чи часто відчуваєте муки сумління через те, що сказали або зробили щось таке, чого не слід було б говорити чи робити?

15. Чи надаєте перевагу читанню книг, газет та журналів перед зустрічами з людьми?

16. Вас легко образити?

17. Чи подобається вам часто бувати у компаніях?

18. Чи маєте думки, які не хотіли б відкривати іншим?

19. Чи правда, що іноді все "горить" у вас у руках, а іноді настають нудьга та смуток?

20. Ви хочете мати друзів небагато, але дуже близьких та відданих?

21. Ви мрійник?

22. Якщо на вас кричать, то чи відповідаєте тим же?

23. Часто почуваєте свою провину?

24. Чи всі ваші звички та захоплення вам подобаються?

25. Чи здатні ви дати волю своїм почуттям та весело провести час у компанії?

26. Ви людина, яка легко збуджується?

27. Люди, які вас знають, вважають, що ви людина компанійська?

28. Коли ви зробили щось важливе, то чи не замислювалися, що могли б зробити це краще?

29. Вважаєте за краще менше говорити, коли перебуваєте у товаристві інших людей?

30. Чи любите ви пліткувати?

31. Чи буває у вас безсоння через різні думки?

32. Відповідь на питання, яке вас цікавить, шукатимете у книжці?

33. Чи відчуваєте ви часом посилене серцебиття?

34. Вам подобається робота, яка потребує зосередженості?

35. Чи відчуваєте іноді відчуття тремтіння?

36. Коли ви знаєте, що контролю в автобусі не буде, чи обов'язково сплатите за свій проїзд?

37. Ви байдуже ставитеся до кепкувань над собою?

38. Ви дратівливі?

39. Чи подобається вам виконувати роботу у високому темпі?

40. Чи хвилюють вас думки про неприємності, які можуть трапитися?

41. Ви любите ходити і все робити повільно?

42. Ви дозволяєте собі інколи запізнюватися?

43. Чи часто вам доводиться бачити страшні сни?

44. Ви любите розмовляти навіть з незнайомою людиною?

45. Ви страждаєте, коли вам болить?

46. Чи пригнічують вас неприємні почуття, коли тривалий час позбавлені можливості спілкуватися з людьми?

47. Чи вважаєте ви себе людиною нервовою?

48. Чи є серед ваших знайомих люди, які вам дуже не подобаються?

49. Ви дуже впевнена у собі людина?

50. Вас легко образити, якщо вказати на недоліки?

51. Ви згодні з тим, що від вечірки отримати справжнє задоволення важко?

52. Чи дошкуляють вам думки, що ви чимось гірший за інших?

53. Чи здатні ви внести пожвавлення в нудну компанію?

54. Чи буває, що ви говорите про те, чого не розумієте?

55. Вас хвилює здоров'я?

56. Ви часто кепкуєте з інших?

57. Ви страждаєте від безсоння?

Оцінювання результатів

Перевірка об'єктивності відповідей: якщо на запитання 6, 24, 36 дано відповідь "так", а на запитання 12, 18, 30, 42, 48, 54 - "ні", то це означає, що досліджуваний не бажає або ж не вміє об'єктивно оцінювати себе. Це шкала неправди. Для кожної людини є нормою 4 неправдиві відповіді.

Шкала екстраверсії - інтроверсії - це сума відповідей "так" на запитання 1.3, 8. 10, 13, 17, 22, 25,27,39, 44, 46, 49, 53, 56 і "ні" - на запитання 5, 15,20, 29, 32, 34,37,41,51.

Шкала нейротизму - це сума відповідей "так" на запитання 2, 4, 7, 9, 11, 14, 16, 19, 21, 23, 26, 28, 31, 33, 35, 38, 40, 43, 45, 47, 50, 52, 55, 57.

Показник екстраверсії відкладають на горизонтальній лінії, а показник нейротизму - на вертикальній (максимум - 24). За положенням відкладених балів визначається тип темпераменту.

Дослідження типології особистості

Якщо за шкалою екстраверсії досліджуваний отримав більше 12 балів, то це означає належність до I групи (екстравертів), менше 12 балів - до II групи (інтровертів).

Якщо за шкалою нейротизму понад 12 разів трапляється "так", то це означає притаманність рис III групи (невротиків).

І група (типовий екстраверт). Характеризується орієнтацією особистості на навколишній світ. Цю групу людей характеризує товариськість, чуйність, невимушеність, життєрадісність, впевненість у собі, прагнення до лідерства. Вони, як правило, мають багато друзів, оптимістичну вдачу, доброзичливі, веселі, завдяки гнучкості своєї поведінки легко знаходять контакти з різними людьми, але іноді запальні та нестримані, імпульсивні. Такі люди звичайно добре оволодівають професіями типу "людина - людина", але й інші професії від них не за сімома замками.

ІІ група (типовий інтроверт). Характеризується фіксацією інтересів особистості на явищах власного внутрішнього світу, який є для людей цієї групи найвищою цінністю. Такі люди спокійні, врівноважені, розсудливі, обачливі, контролюють свої вчинки, їх дії завжди продумані, раціональні. Вони не товариські, часто замкнуті, але миролюбні. Коло друзів у них невелике. Ці люди часто соціально пасивні, важко входять у колектив. Надають перевагу книжкам. Таким людям легше оволодівати професіями типу "людина-техніка", "людина - природа". Працювати з іншими людьми їм важко, це потребує дуже багато сил.

ІІІ група (типовий невротик). Характеризується емоційно несталою сферою особистості. Люди цієї групи вирізняються нестабільністю, легко збуджуються. їм притаманні часта зміна настрою, чутливість, примхливість, нерішучість, схильність до песимізму.

Якщо досліджуваний набере однакову кількість відповідей "так" і "ні", тоді є сенс повторити опитування.

6.5. Анкета вивчення комунікативності [21]

Вік досліджуваного: з **13 років.**

Інструкція. Подані нижче судження оцініть балами від 0 до 4, залежно від того, якою мірі вони характерні для вас. Підрахуйте бали.

1. Я легко знаходжу спільну мову з людьми.
2. У мене багато знайомих, з якими я охоче зустрічаюся.
3. Я люблю поговорити, іноді - занадто.
4. Я вільно почуваюся в компанії малознайомих людей.
5. Я шкодував би, якби не мав можливості спілкуватися з друзями.
6. Коли мені потрібно щось з'ясувати, я краще запитаю, ніж буду шукати відповідь у книжках, довідниках.

7. Мені вдається внести деяке пожвавлення в нудну компанію.

8. Я розмовляю швидко.

9. Коли я надовго відірваний від компанії, мені дуже хочеться з кимось поговорити.

Оцінювання результатів

Якщо ви отримали ***1-12 балів*** - ви **інтроверт.** Більше любите самотність, ніж компанію, орієнтуєтеся на свої власні почуття, свій внутрішній світ, стримані, можливо, трохи песимістичні.

13-24 бали - **амбаверт.** Для вас характерні спокійні, доброзичливі стосунки з людьми, уміння спілкуватися, відповідальність за свої вчинки.

25-36 балів - **екстраверт.** Для нього характерний оптимізм, почуття гумору, невимушеність у спілкуванні як з добре знайомими, так і з незнайомими людьми. Може бути нестриманим, легковажно ставитися до своїх обов'язків.

7. МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ХАРАКТЕРУ ОСОБИСТОСТІ

Кожній людині, крім динамічної сторони дій, що виявляється в темпераменті, властиві істотні особливості, які позначаються на її діяльності та поведінці. Про одних говорять, що вони працьовиті, дисципліновані, скромні, чесні, сміливі, колективісти, а про інших - лінькуваті, хвалькуваті, неорганізовані, честолюбні, самовпевнені, нечесні, егоїсти, боягузи.

Ці й подібні риси виявляються настільки виразно й постійно, що становлять типовий вид особистості, індивідуальний стиль її соціальної поведінки. Такі психологічні особливості особистості називаються ***рисами характеру.*** Вони характеризують і цілі, до яких прагне людина, і способи досягнення цілей. Знати це важливо, оскільки особистість характеризується не тільки тим, що вона робить, а й тим, як вона це робить. Сукупність таких стійких рис становить характер особистості.

Отже, ***характер*** - *це сукупність стійких індивідуально-психологічних властивостей людини, які виявляються в її діяльності та суспільній поведінці, у ставленні до колективу, до інших людей, праці, навколишньої дійсності та самої себе.*

Термін "характер" (від грецького *скагакіег-"*риса", "прикмета", "відбиток") введений для позначення цих властивостей людини другом Аристотеля Теофрастом, який у "Характеристиках" описав з позицій мораліста 31 тип людських характерів: людей хвалькуватих, базік, нещирих, нудних у розмові, улесливих та ін. Пізніше філософи та психологи стосовно пояснень і класифікації людських характерів виділяли або особливості будови та функцій тіла, або морально-етичні особливості суспільних стосунків людей, або їхні розумові властивості та досвід.

Характер найбільше пов'язується з темпераментом, який, як відомо, визначає зовнішню, динамічну форму його прояву. Характер людини можна зрозуміти тільки в її суспільній діяльності, цілісних відносинах.

Про характер людини судять і за тим, як вона мислить і поводить себе в різних обставинах, якої думки вона про інших та про саму себе, які манери їй властиві.

Знати характер людини дуже важливо. Це дає можливість передбачати, як людина поводитиметься за певних умов, чого від неї можна чекати, як вона виконуватиме дані їй доручення.

Структура характеру. Характер як одна з істотних особливостей психічного складу особистості є цілісним утворенням, що характеризує людське "Я" як єдине ціле. Розуміння характеру як єдності його рис не виключає виділення в ньому окремих ланок для глибшого пізнання його сутності. І. Павлов, не

заперечуючи цілісності характеру, обстоював необхідність виокремлення його структурних компонентів. "Якщо ви аналізуєте особистість, - писав він, - ви повинні сказати, що за такими ось рисами її можна характеризувати як тиху, спокійну, химерну, ніжну тощо. Але якщо окремі частини уявити роздільно, без їх взаємозв'язку, то характеру людини, звичайно, визначити не можна. Потрібно брати систему рис і в цій системі аналізувати, які риси висуваються на перший план, а які ледве виявляються, затираються".

Визначити структуру характеру означає виокремити в ньому провідні компоненти, без яких цілісність характеру уявити не можна.

У структурі характеру необхідно розрізняти зміст і форму. Зміст характеру особистості визначається суспільними умовами життя та вихованням. Вчинки людини завжди чимось мотивуються, на щось або на когось спрямовуються.

Але за формою наміри, прагнення реалізуються по-різному. Це залежить і від обставин, ситуацій, у яких перебуває людина, і від особливостей її характеру, передусім від темпераменту. У структурі характеру виокремлюють такі його компоненти: *спрямованість, переконання, розумові риси, емоції, волю, темперамент, повноту, цілісність, визначеність, силу.*

Спрямованість є провідною в структурі характеру особистості. Вона виявляється у вибірковому позитивному або негативному оцінному ставленні до вчинків і діяльності людей і самої себе.

Переконання - знання, ідеї, погляди, що є мотивами поведінки людини, стають рисами її характеру й визначають ставлення до дійсності, вчинки, поведінку. Переконання виявляються в принциповості, непідкупності та правдивості, вимогливості до себе. Людина з твердими переконаннями здатна докласти максимум зусиль для досягнення мети, віддати, коли потрібно, своє життя заради суспільних справ. Безпринципним людям, кар'єристам ці риси характеру не властиві.

Розумові риси характеру виявляються в розсудливості, спостережливості, поміркованості. Спостережливість і розсудливість сприяють швидкій орієнтації в обставинах. Нерозсудливі люди легко хапаються за будь-яку справу, діють під впливом першого імпульсу. Розумова ж інертність, навпаки, виявляється в пасивності, байдужості, повільності у прийнятті рішень або у поверховому підході до справ без урахування їх важливості.

Емоції стають підґрунтям таких рис характеру, як гарячкуватість, запальність, надмірна або вдавана співчутливість, всепрощення або брутальність, грубість, "товстошкірість", нечутливість до страждань інших, нездатність співчувати. Моральні, естетичні, пізнавальні, практичні почуття завдяки мірі вираженості в них емоцій можуть виявлятись або в екзальтації, або в

спокійному, поміркованому ставленні до явищ природи, мистецтва, вчинків людей.

Воля в структурі характеру зумовлює його силу, твердість. Отже, воля, як вважають, є стрижневим компонентом сформованого характеру. Сильна воля робить характер самостійним, стійким, непохитним, мужнім, здатним досягати поставленої мети. Безвольні ж люди - слабохарактерні. Навіть при багатстві знань і досвіду вони нездатні наполягати на справедливості, виявляють нерішучість, боязливість.

Темперамент у структурі характеру є динамічною формою його прояву. Характер - це єдність типологічного і набутого за життя досвіду. Особливості умов життя, навчання та виховання формують різноманітне за змістом індивідуальне ставлення до явищ навколишньої дійсності, але форма прояву цього ставлення, динаміка реакцій особистості визначаються її темпераментом. Одні й ті самі переконання, погляди, знання люди з різним темпераментом виявляють своєрідно відносно сили, врівноваженості та рухливості дій.

Виокремлюючи в характері його структурні компоненти, треба мати на увазі, що характер - це сукупність усіх його структурних компонентів. Кожний компонент - (спрямованість, інтелект, емоції, воля, темперамент) інтегративно виявляється певною мірою в кожній рисі характеру, як і в характері загалом. Тому не можна говорити про світоглядні, інтелектуальні, емоційні, вольові риси характеру. Характер як своєрідне стійке, цілісне ставлення особистості до різних аспектів дійсності може бути стійким або нестійким, повним, цілісним, визначеним або невиразним.

Повнота характеру - це всебічний розвиток основних його структурних компонентів: розумових, моральних, емоційно-вольових. Розсудливість вчинків такої людини завжди узгоджена з емоційною врівноваженістю та самовладанням.

Внутрішня єдність рис характеру визначає його ***цілісність.*** Вона виявляється в єдності слова та діла або в її відсутності у вчинках. У безхарактерних людей помітно виявляються розбіжність у поглядах, відсутність цілеспрямованості рис характеру, випадковість їх виявлення, залежність їх проявів від ситуацій, а не від внутрішніх установок особистості.

Особливо важливою в характері є його ***визначеність*** - твердість і незалежність особистості в її прагненнях і переконаннях, у шляху до досягнення окреслених цілей. Визначеність характеру у людини як суб'єкта діяльності позначається на принциповості та сумлінності дій незалежно від важливості доручення. На людину з визначеним характером можна покладатися, доручаючи їй важливі справи - вона виконає доручення відповідно до його мети, змісту справи та способів виконання. Про людей з невизначеним характером важко

сказати, добрі вони чи погані. Це люди безпринципні, без чітких позицій у політичному, трудовому житті, у побуті.

Сила характеру виявляється в енергійних діях, завзятті та активності в діяльності, боротьбі за доведення справи до кінця, незважаючи на жодні перешкоди. Такі люди не бояться труднощів, уміють їх долати. Це новатори в праці, ентузіасти, ініціатори.

Цілісність характеру не виключає того, що в різних ситуаціях у однієї й тієї самої людини по-різному виявляються зазначені компоненти та риси характеру. Одночасно людина може бути поблажливою та надмірно вимогливою, непохитною та поступливою, щедрою та скупою. При цьому єдність компонентів характеру залишається і саме у цьому виявляється.

Особливості типового характеру виявляються за позитивним або негативним ставленням до праці, інших людей, самої себе, предметів та явищ дійсності.

Ставлення до праці є однією з найістотніших рис характеру людини. Воно виявляється в повазі до праці, працелюбності або ж у зневазі до праці та тих, хто працює. Важливі риси у ставленні до праці - акуратність, сумлінність, дисциплінованість, організованість.

Ставлення до інших людей виникає у міжособистісних контактах і зумовлюється суспільними умовами життя, які складаються історично і розкриваються в колективі. Рисам характеру, в яких виявляється ставлення особистості до інших людей, властиві значна варіативність за змістом і формою їх виявлення, залежність від рівня культурного розвитку народу та духовного багатства особистості. Ставлення до інших людей має оцінювальний характер, в якому інтелектуальне оцінювання залежить від емоційного ставлення до рис характеру, що виявляються в суспільних контактах. Оцінювальне ставлення до людей виявляється в різному змісті рис характеру та різній формі їх прояву. Схвалення та осуд, підтримка та заперечення виявляються у ввічливій, тактовній, доброзичливій формі або ж формально, улесливо, а то й брутально, грубо, іронічно, саркастично, образливо.

Ставлення до інших виявляється залежно від обставин і характеру оцінювання вчинків і в позитивних та негативних рисах характеру. Позитивними рисами характеру культурної людини є справедливість, дотримування слова, щедрість, доброзичливість, чесність, принциповість. Засадничими стосовно них є гуманістичні моральні якості людей, ідейні переконання, прогресивні прагнення.

До негативних рис характеру належать: відчуженість, замкнутість, заздрість, скупість, зневага до інших, хвалькуватість, гординя, схильність до безпідставного кепкування та глузування, причіпливість, схильність до пустопорожніх суперечок, заперечення істини, дріб'язковість, мізантропія. Негативні риси характеру дуже шкодять позитивному спілкуванню людей.

Ставленням до вчинків і поведінки інших людина формує власні риси характеру за аналогією чи протиставленням. ***Ставлення до самої себе*** - позитивне або негативне - залежить від рівня розвитку самосвідомості, здатності оцінювати себе.

Типові риси характеру за своєю інтенсивністю виявляються по-різному, індивідуально. У деяких людей окремі риси їхнього характеру виявляються настільки яскраво та своєрідно, що це робить їх оригінальними. Загостреність таких рис виявляється спонтанно, як тільки людина потрапляє в адекватні цим рисам умови. Такі умови провокують прояв загостреної реакції особистості. Крайню інтенсивність певних рис характеру називають їх *акцентуацією.*

Акцентуація - поняття, введене К. Леонгардом, яке означає надмірний вияв окремих рис характеру та їх поєднання, що не виходять за межі загальноприйнятих норм. Загальна акцентуація рис характеру виявляється лише за певних умов. За інших умов люди з такими рисами діють спокійно, без напруження.

Хоча акцентуація якихось рис особистості своєю загостреністю та своєрідністю прояву виходить за межі стандарту, їх не можна відносити до патологічних. Проте надмірно складні умови, які викликають акцентуацію рис особистості, часте їх повторення можуть спричинити невротичні, істеричні та інші патологічні реакції. Акцентуація рис характеру виробляється за відповідних суспільних умов життя під впливом суспільної спрямованості інтересів, специфіки контактів у колективі, але, як свідчать дослідження, засадничими стосовно них є *своєрідні природжені індивідуальні особливості,* що і створюють підґрунтя для виникнення акцентуації.

Характеристика типів акцентуацій *(за К. Леонгардом)*

Демонстративний тип. Суттєвою ознакою цього типу є підвищена здатність до витіснення. Особи цього типу за будь-яку ціну намагаються досягти успіху, співчуття або навіть ненависті. Вони не терплять лише неуваги до себе. У період декомпенсації в істеричних особистостей характерне виникнення неадекватно сильних емоційних реакцій. Реакція емансипації проявляється у вербальних висловлюваннях.

Схильні перебільшувати свою алкоголізацію. Гострі афективні реакції на фоні акцентуації характеру виникають у відповідь на індивідуально значимі психічні травми або ситуації, які важко переживаються. Ці реакції короткочасні, звичайно тривають не більше доби. Афект може виражатися агресією на оточуючих, виходом з афектогенної ситуації або бурхливими сценами. Гострі афективні реакції є екстрапунітивними.

Педантичний тип. Характеризується підвищеною інертністю, ригідністю психічних процесів, йому важко прийняти будь-яке рішення. При слабкості

нервової системи - схильність до сумнівів. Схильні до нескінченної перевірки своєї праці. У період загострення зростають почуття тривоги, страху за стан здоров'я. Гострі афективні реакції не характерні.

Збудливий тип. Характеризується підвищеною збудливістю. Слабкий контроль над потягами та бажаннями. Характеризується д и с ф о р и ч н и м и станами настрою. Характерна неконтрольована агресивність, схильність до насильства. У період декомпенсації підвищується агресивність й мстивість. Декомпенсація негативно відбивається на рівні соціальної адаптації індивіда. Йому стає важко виконувати звичайні обов'язки, існувати у злагоді зі своїм оточенням. Цей стан акцентуант, як правило, пояснює неправильно: свою поведінку він розцінює як нормальну, а причину невдач та неприємностей шукає або в оточенні, або у стані свого здоров'я (атрибутивне пов'язування). Для цього стану дезадаптації характерні почуття напруженості та дискомфорту, які перешкоджають особистості компенсувати хворобливий стан й ще більше сприяють його розвитку.

Крім цих реакцій, виділяють гострі афективні реакції, котрі на фоні акцентуації характеру виникають у відповідь на індивідуально значимі психічні травми або ситуації, які важко переживаються. Ці реакції короткочасні, звичайно тривають не більше доби. Афект виражається агресією на оточуючих або бурхливими сценами. Гострі афективні реакції розглядаються як екстрапунітивні та імпунітивні.

Гіпертимний тип. Підвищений стан настрою, оптимізм, висока активність, але така людина некерована, недисциплінована, не терпить регламентованих умов життя. Легко переходить межу правопорушень.

Афект у цього типу може виражатися агресією на оточуючих, аутоагресією або бурхливими сценами. Залежно від цього можливі гострі афективні реакції.

Афективно-екзальтований тип. Подібний до попереднього типу, але амплітуда коливань настрою більша. Незначні зовнішні подразники призводять до різкої зміни настрою. Невеличка неприємність сприймається як трагедія. Дружня посмішка викликає сплеск енергії. Схильні до суїцидальних реакцій.

Дистимічний тип. Характеризується зниженням основного фону настрою, песимізмом, фіксацією на невдачах, чорних сторонах життя. Тяжкі або тривалі психічні травми можуть бути причиною тривалих реактивних станів (неврозів, реактивних депресій і т.ін.). Можуть використовувати алкоголь як своєрідний допінг. Залежність у цьому випадку відрізняється від залежності при алкоголізмі та базується на потягу до ейфорії.

Тривожно-боязкий тип. Характеризується підвищеним рівнем тривожності. Підвищена чуттєвість, почуття своєї неповноцінності, страх іспитів, перевірок. Афект може розряджатися аутоагресією. Гострі афективні реакції

розглядаються як інтрапунітивні та імпунітивні. Сенситивному типу притаманне негативне ставлення до алкоголю.

Циклотимічний тип. Поєднує осіб, у яких існує циклічна зміна субдепресивних станів та станів з підвищеним настроєм. До досягнення статевої зрілості такі особи здаються зовсім нормальними. Але у 12-14 років розвивається перша субдепресивна фаза. Вона змінюється підвищеним настроєм. З часом амплітуда цих фаз зростає, формується акцентуація.

Афект може розряджатися агресією на оточуючих, аутоагресією або бурхливими сценами.

Неврівноважений тип. Ознака цього типу - фіксація на ідеях, своєму емоційному стані, швидке виснаження, неможливість тривалий час витримувати будь-яке навантаження. Стан хронічного психоемоційного стресу.

Для діагностики характерологічних властивостей особистості, як правило, використовуються різноманітні особистісні опитувальники: опитувальник Леонгарда - Шмішека, патохарактерологічний діагностичний опитувальник Лічко (ПДО), ММРІ та ін.

7.1. Методика дослідження характеру особистості [52]

Вік досліджуваного: **з 13 років.**

Інструкція. Пропонується відповісти на поставлені запитання, обираючи одну з відповідей ("а", "б", "в" чи "г").

1. Чи часто ви замислювалися над тим, який вплив мають ваші вчинки на оточуючих?

а) дуже рідко; б) рідко; в) достатньо часто; г) дуже часто.

2. Чи трапляється вам говорити щось таке, у що самі не вірите, через упертість, усупереч іншим чи з престижних міркувань?

а) так; б) ні.

3. Які з нижченаведених якостей ви найбільше цінуєте в людях?

а) наполегливість; б) широту мислення; в) вміння "показати себе".

4. Чи маєте ви схильність до педантизму?

а) так; б) ні.

5. Чи швидко ви забуваєте про неприємності, які трапляються з вами?

а) так; б) ні.

6. Чи полюбляєте ви аналізувати свої вчинки?

а) так; б) ні.

7. Перебуваючи у колі осіб, добре вам відомих:

а) намагаєтеся зберегти тон, який прийнято у цьому колі; б) залишаєтеся самі собою.

8. Перед виконанням важкого завдання ви думаєте про труднощі, які очікують вас?

а) так; б) ні.

9. Яке з наведених нижче визначень, на ваш розсуд, найбільше підходить до вас?

а) мрійник; б) свій х л о п е ц ь; в) ретельний у праці; г) пунктуальний; г) "філософ" у широкому розумінні цього слова; д) метушлива людина.

10. Під час обговорення того чи іншого питання:

а) висловлюєте свою точку зору, але вона відрізняється від думки більшості; б) вважаєте, що у даній ситуації краще промовчати, хоча маєте свою точку зору; в) не утруднюєте себе роздумами та приймаєте точку зору, яка переважає.

11. Яке почуття викликає у вас неочікуваний виклик до дошки?

а) роздратування; б) тривогу; в) стурбованість; г) ніякого почуття.

12. Якщо під час полеміки ваш опонент "зірветься" і зробить особистий випад проти вас, як ви вчините?

а) будете в і д п о в і д а т и у тому ж т о н і; б) п р о і г н о р у є т е цей ф а к т; в) демонстративно образитеся; г) запропонуєте зробити перерву.

13. Якщо ваша робота забракована, це викличе у вас?

а) досаду; б) сором; в) гнів.

14. Якщо потрапляєте в халепу, кого звинувачуєте у першу чергу?

а) самого себе; б) "фатальне невезіння"; в) інші "об'єктивні обставини".

15. Чи здається вам, що люди, які вас оточують, недооцінюють ваші здібності?

а) так; б) ні.

16. Якщо ваші друзі починають глузувати з вас, то:

а) будете злитися; б) відступите; в) не роздратуєтеся, а почнете підігравати їм; г) відповідатимете сміхом чи не звернете уваги; ґ) зробите байдужий вигляд і навіть посміхнетеся, але в душі розгніваєтеся.

17. Як ви дієте, якщо поспішаєте і на звичайному місці не знаходите свого портфеля (парасольку)?

а) будете продовжувати пошук мовчки; б) шукаючи, будете звинувачувати домашніх у тому, що немає порядку; в) підете з дому без потрібної вам речі.

18. Що швидше всього виведе вас із рівноваги?

а) довга черга; б) товкнеча у транспорті; в) необхідність приходити у певне місце кілька разів з одного приводу.

19. Закінчивши суперечку, чи продовжуєте вести її подумки, наводячи нові та нові аргументи на захист своєї точки зору?

а) так; б) ні.

20. Якщо для виконання термінової роботи ви маєте можливість обрати собі помічника, то кою ви оберете?

а) людину ретельну, але безініціативну; б) людину широко обізнану, але вперту, яка любить суперечки; в) людину обдаровану, але з лінощами.

Шкала оцінки відповідей (у балах)

1. а) 0; б) 1; в) 2; г) 3.
2. так – 0; ні – 1.
3. так – 0; ні – 2.
4. так – 2; ні – 0.
5. так – 0; ні – 2.
6. так – 2; ні – 0.
7. а) 2; б) 0.
8. так – 2; ні – 0.
9. а) 0; б) 1; в) 3; г-г) 2; д) 0.
10. а) 2; б) 0; в) 0.
11. а) 0; б) 0; в) 1; г) 0.
12. а) 0; б) 2; в) 1; г) 3.
13. а) 2; б) 1; в) 0.
14. а) 2; б) 0; в) 0.
15. так – 0; ні – 2.
16. а) 0; б) 1; в) 2; г) 0; г) 0.
17. а) 2; б) 0; в) 1.
18. а) 1; б) 0; в) 2.
19. так – 0; ні – 2.
20. а) 0; б) 1; в) 2.

Оцінювання та інтерпретація результатів

Менше 15 балів - на жаль, ви людина слабохарактерна, неврівноважена і, напевно, безтурботна. У н е п р и є м н о с т я х, які с т а л и с я з вами, ви готові звинувачувати кого завгодно, крім себе. І в дружбі, і в роботі на вас важко покластися. Замисліться над цим.

15-25 балів - у вас достатньо твердий характер. Вам властиві реалістичні погляди на життя, але не всі ваші вчинки рівноцінні. Бувають у вас і зриви, і помилки. Ви добросовісні і терпимі у колективі. І все ж вам є над чим подумати, щоб усунути деякі недоліки.

26-38 балів - ви належите до числа людей наполегливих, з достатнім почуттям відповідальності. Цінуєте власні судження, але зважаєте на думки інших. Правильно орієнтуєтеся у ситуаціях, що виникли, і у більшості випадків

вмієте обрати правильне рішення. Це свідчить про риси сильного характеру.

Більше 38 балів **-** вибачте, але ми вам нічого не можемо сказати. Чому? Тому що просто не віриться, що є люди з таким ідеальним характером (а якщо так, то їм просто нема чого порекомендувати). А можливо, така сума балів - це результат не зовсім об'єктивної оцінки своїх вчинків та поведінки?

7.2. Самооцінка характеру методом оціночних шкал [9]

Вік досліджуваного: з **14 років.**

Методика проведення

Учням пропонують бланки з трьома оціночними шкалами (А, Б, В). Вони мають:

· уважно прочитати судження, включені до кожної зі шкал;

· своє ставлення до судження висловити одним з варіантів відповідей: "ніколи", "іноді", "часто";

· зробити позначку у відповідній графі;

· підрахувати суму набраних балів.

Бланк А

№ з/п	Судження	Кіль-кість балів	Варіанти відповідей		
			ніколи	іноді	часто
			0	1	2
1	Хочу бути схожим на когось				
2	Почуваюся впевнено				
3	Усвідомлюю свої помилки				
4	Люблю давати поради				
5	Прислухаюсь до порад				
6	Визнаю авторитети				
7	Подумки ставлю себе на місце іншого				
8	Усвідомлюю свої вади				
9	Усвідомлюю свої сильні сторони				
10	Хочу стати кращим				
Усього балів:					

Бланк Б

№ з/п	Судження	Кількість балів	Варіанти відповідей		
			ніколи	іноді	часто
			1	2	3
1	Приймаю рішення з великими зусиллями				
2	Переключення уваги з однієї справи на іншу пов'язане з сильним нервовим напруженням				
3	Майбутнє здається невизначеним, і це непокоїть				
4	Якщо мені роблять зауваження, то відчуваю несправедливість щодо себе				
5	Мені треба докладно пояснювати сутність будь-якої справи				
6	Я люблю ясні, чіткі, конкретні доручення				
7	Мені важко виявляти особисту ініціативу				
Усього балів:					

Бланк В

№ з/п	Судження	Кіль-кість балів	Варіанти відповідей		
			ніколи	іноді	часто
			2	1	3
1	Якщо мене хвалять, я не приховую, що задоволений				
2	Я люблю бути в центрі уваги				
3	Коли мене сварять, це викликає різкий протест				
4	Я злюся на людей, які роблять мені зауваження				
5	Виникає бажання виділитись				
6	Коли хвалять, хочеться зробити все ще краще				
Усього балів:					

Оцінювання результатів

Шкала А

Якщо набрали ***20 балів***, це означає, що ви оцінюєте себе досить об'єктивно. Щоправда, вам певною мірою притаманна самовпевненість.

Коли на половину суджень ви відповіли "іноді", а на решту - "часто" і отримали ***15 балів***, можна дійти висновку, що висока самооцінка оптимально поєднується у вас з критичним ставленням до себе. Якщо переважають відповіді "іноді" й ви набрали ***10 балів***, це означає, що ви занадто критично ставитесь до себе.

Якщо ж кількість балів ***менше 10***, а з них по 2 бали одержали за 3, 4, 8 судження, а за решту - 0 балів, це означає, що ви самовпевнені і не хочете працювати над собою.

Шкала Б

7-9 балів - така риса, як рішучість, притаманна вам достатньою мірою.

10-15 балів - ви дещо невпевнені у собі й непокоїтесь.

Більше 15 балів - вам притаманні надмірна нерішучість і невпевненість.

Шкала В

10-12 балів - у вас помітно виявляється егоцентризм, прагнення звернути на себе увагу оточуючих.

13 балів і більше - вказані якості виражені у вас значною мірою, і треба спробувати їх подолати.

7.3. Методика визначення самооцінки [13]

Вік досліджуваного: **з 14 років.**

Інструкція. Перед вами 20 слів, які характеризують окремі якості та риси характеру. Вам необхідно проранжувати ці риси характеру, надавши їм рангові місця з 1 по 20-те залежно від ступеня значущості цих рис саме для вас. На першому місці повинна бути риса, найбільш важлива для вас, на 20-му - найменш важлива. Рангові місця першого етапу дослідження занесіть у колонку "Я".

На другому етапі ці ж самі риси проранжуйте щодо вашого життєвого ідеалу. Рангові місця занесіть у колонку "Мій ідеал".

Після цього підрахуйте різницю між місцями у першій колонці ("Я") та у другій колонці ("Мій ідеал"). Результати впишіть у колонку "Різниця між місцями". Не звертайте уваги на знак, він може бути "+" або "-". Потім отримані різниці між місцями піднесіть у квадрат - колонка "$Д^2$".

Наприклад: "сміливість".

Я	Мій ідеал	Різниця між місцями (Д)	$Д^2$
3	8	-5	25

Розрахуйте *рівень самооцінки (СО)* за формулою:

$$СО = 1 - (6 \cdot \Sigma Д^2) / (n^3 - n),$$

де n – кількість запропонованих рис (n = 20);
Д – різниця рангів (різниця між місцями).

Межі самооцінки:

від -1 до 0 – низька;
0,01-0,3 – занижена;
0,31-0,6 – адекватна;
0,61-0,85 – завищена;
0,86-1 – висока.

Бланк відповідей

Риси характеру	Я	Мій ідеал	Різниця між місцями (Д)	$Д^2$
Поступливість				
Сміливість				
Нестримність				
Наполегливість				
Поспішність				
Комунікабельність				
Неорганізованість				
Цілеспрямованість				
Боягузтво				
Безпечність				
Турботливість				
Грубість				
Терпеливість				
Самовпевненість				
Енергійність				
Байдужість				
Активність				
Впертість				
Красномовність				
Доброзичливість				

7.4. Тест "Самооцінка організованості" [49]

Вік досліджуваного: **з 14 років.**

Інструкція. Прочитайте твердження опитувальника, і у випадку згоди з ними поставте знак "+", а у випадку незгоди - знак "-".

Текст опитувальника

1. З вечора я планую всі свої справи на наступний день.
2. Я завжди радію успіхам інших дітей.
3. Часто мені не вдається зробити те, що я запланував.
4. Вважаю, що готуватися зразу до декількох справ неможливо.
5. На своєму робочому столі зазвичай підтримую порядок.
6. Свої обіцянки я завжди виконую.
7. Я, як правило, затягую відповідь на отриманий лист.
8. Повернувшись додому у брудному взутті, я зразу приводжу його в порядок.
9. Буває, що я говорю про речі, на яких не розуміюсь.
10. Не відкладаю на завтра те, що можна зробити сьогодні.
11. За будь-яких обставин надаю перевагу навчанню перед розвагами.
12. Часто біжу у школу, не встигнувши поснідати.
13. Я можу запізнитися у школу без усяких на те причин.
14. Можу підтримати розмову на будь-яку тему.
15. Якщо немає успіху у школі, в мене зникає бажання туди йти.
16. Кожну річ одразу кладу на місце.
17. Деколи я говорю вголос те, що думаю.
18. Коли мені доводиться запізнюватися навіть на несерйозний захід, мені стає не по собі.
19. Мій стиль - ретельно виконувати завдання тільки тоді, коли може запитати вчитель.
20. До школи я приходжу мінімум за 10 хвилин до початку уроків.
21. Я завжди виконую всі правила поведінки у громадських місцях.
22. Я роблю вранці зарядку.
23. Якщо я ґрунтовно готуюся до однієї справи, інші залишаються непідготовленими.
24. Я завжди переходжу вулицю у встановленому місці.
25. Часом я прибігаю до школи, не застеливши ліжка.
26. Громадські доручення я виконую без нагадувань.

Обробка результатів

Організованість вираховується шляхом підрахунку суми балів за відповіді "так" на запитання 1, 5, 8,10,12, 18, 20, 22, 28 та відповіді "ні" на запитання З, 4, 7, 11, 14, 15, 17,21,25,27.

Чим більша сума балів, тим вище організованість учня.

Шкала оцінок:

1-6 балів - низький рівень;

7-13 балів - середній рівень;

14-20 балів - високий рівень.

7.5. Тест "Дізнайся про себе" [36]

Вік досліджуваного: **з 15 років.**

Методика дослідження. До кожного запитання пропонується три варіанти відповідей. Учень має обрати відповідь, що підходить йому найбільше.

Текстовий матеріал

1. Я міг би жити на самоті, подалі від людей.
   а) так;
   б)інколи;
   в) ні.
2. Іноді я погано почуваюся без будь-якої причини.
   а) так;
   б) не знаю;
   в) ні.
3. Читаючи про яку-небудь подію, я цікавлюся усіма подробицями.
   а) завжди;
   б) іноді;
   в) рідко.
4. Коли люди жартують зі мною, я зазвичай сміюся разом із усіма та не ображаюся.
   а) так;
   б) іноді;
   в) ніколи.
5. Те, що деякою мірою відволікає мою увагу:
   а) дратує мене;
   б)викликає досаду;
   в) не хвилює мене.
6. Мені подобається друг:
   а) захоплення якого носять діловий і практичний характер;
   б) важко відповісти;
   в) який відрізняється глибоко продуманими поглядами на життя.

7. На підприємстві мені було б цікаво:

а) п р а ц ю в а т и з м а ш и н а м и т а м е х а н і з м а м и і брати участь л и ш е у виробництві;

б) важко відповісти;

в) розмовляти з людьми, займатися суспільною роботою.

8. У мене завжди вистачає енергії, коли це необхідно.

а) так;

б) важко відповісти;

в) ні.

9. Я охочіше довірив би свої думки:

а) моїм добрим друзям;

б) важко відповісти;

в) своєму особистому щоденнику.

10. Я можу спокійно слухати, як інші люди висловлюють ідеї, протилежні тим, які сповідую:

а) так;

б) важко відповісти;

в) ні.

11. Я настільки обережний та практичний, що зі мною трапляється менше випадковостей, ніж з іншими.

а) так;

б) важко відповісти;

в) ні.

12. Я гадаю, що говорю правду рідше, ніж більшість інших людей.

а) так;

б) важко відповісти;

в) ні.

13. Я охоче працював би:

а) в установі, де б мені довелося керувати людьми і бути серед них;

б) важко відповісти;

в) архітектором.

14. Те, що я роблю, у мене виходить:

а) рідко;

б)інколи;

в) часто.

15. Навіть коли мені кажуть, що мої ідеї нездійсненні, це мене не зупиняє.

а) так;

б) не знаю;

в) ні.

16. Я намагаюся сміятися над жартами не так гучно, як це робить більшість людей.

а) так;

б) не знаю;

в) ні.

17. Зусилля, витрачені на складання планів:

а) ніколи не завадять;

б) важко відповісти;

в) не варті цього.

18. Мені більше подобається працювати з людьми делікатними, тактовними, ніж з відвертими та прямолінійними.

а) так;

б) важко відповісти;

в) ні.

19. Мені приємно зробити людині послугу, погодившись на зустріч із нею в зручний для мене час.

а) так;

б) іноді;

в) ні.

20. Коли я лягаю спати, то:

а) засинаю швидко;

б) інколи мені не спиться;

в) засинаю з трудом.

21. Мені найбільше подобається вирішувати питання, що стосуються мене:

а) самостійно;

б) важко відповісти;

в) порадившися з друзями.

22. Працюючи в магазині, я б хотів займатися:

а) оформленням вітрин;

б) важко відповісти;

в) бути касиром.

23. Акуратні, вимогливі люди не знайдуть зі мною спільної мови.

а) так;

б) іноді;

в) ні.

24. Якщо люди про мене погано думають, я не намагаюся змінити їхню думку, а продовжую наполягати на своєму.

а) так;

б) важко відповісти;

в) ні.

25. Трапляється, що протягом усього ранку я не хочу ні з ким розмовляти.

а) часто;

б) іноді;

в) рідко.

26. Мені буває нудно:

а) часто;

б) іноді;

в) рідко.

27. Я гадаю, що навіть найдраматичніші події за рік вже не залишать в моїй душі сліду.

а) так;

б) важко відповісти;

в) напевне.

28. Я гадаю, що було б цікаво стати:

а) ботаніком і працювати з рослинами;

б) важко відповісти;

в) страховим агентом.

29. Коли питання, яке потрібно вирішити, дуже складне і потребує від мене багато зусиль, я намагаюсь:

а) зайнятися іншим питанням;

б) важко відповісти;

в) іще раз намагаюся вирішити це питання.

30. Вночі мені сняться фантастичні або безглузді сни.

а) так;

б) іноді;

в) ні.

Обробка та інтерпретація результатів

За кожну відповідь "б" нараховують 1 бал.

Запитання 1-7,23-30: за відповідь "а" нараховують 0 балів, за відповідь "в" - 2 бали.

Запитання 8-22: за відповідь "а" нараховують 2 бали, за відповідь "в" - 0 балів.

Товариськість - сума балів за запитання 1, 7, 9, 13, 19, 25:

8 та менше. Людина не дуже потребує спілкування з іншими, за характером неконтактна. Можливо, вона скептично ставиться до незнайомців і доволі суворо судить про оточуючих. Коло спілкування цієї людини обмежене;

9 та більше. Людина товариська, доброзичлива, відкрита. їй властиві природність та розкутість у поведінці, уважність до людей.

Емоційна врівноваженість - сума балів за запитання 2, 5, 8, 14, 20, 26:

6 та менше. Людина схильна до швидких змін настрою;

7 ***та більше.*** Витримана людина, спокійна, з реалістичними поглядами на життя.

Практичність - сума балів за запитання 3, 6, 15, 18, 21:

6 та менше. Людина практична, сумлінна, легко дотримується загальноприйнятих норм, правил поведінки. Деякою мірою їй властива зайва педантичність, обмеженість;

7та більше. У людини багата фантазія, високий творчий потенціал. їй важко жити за встановленими правилами, утримуватись "в межах".

Розважливість - сума балів за запитання 4, 10, 16, 22, 28:

6 та більше. Людині властиві розважливість, проникливість, вміння тверезо оцінювати події та людей;

5 та менше. Людині властиві прямолінійність, відвертість, природність, щирість у стосунках.

Самоконтроль - сума балів за запитання 11, 12, 17, 23, 29, 30:

5 ***та менше.*** Не дуже дисциплінована особа, їй властива внутрішня конфліктність;

6 та більше. Цілеспрямована людина, добре контролює свої емоції та поведінку, з легкістю дотримується правил.

7.6. Дослідження схильності до ризику *(за О. Шмельовим)* [33]

Вік досліджуваного: **з 14 років.**

Матеріали та обладнання: опитувальник, бланк для відповідей, ручка.

Процедура дослідження

Дослідження можна проводити як з однією людиною, так і з групою. У другому випадку важливо забезпечити незалежність відповідей досліджуваних. Кожен отримує текст опитувальника з інструкцією і бланком для відповідей, який складається з номерів тверджень та розміщеної поряд графи для відповідей.

Інструкція досліджуваному. Перед вами перелік тверджень. Уважно прочитайте кожне і вирішіть, правильне чи неправильне воно стосовно вас. Якщо правильне, то в бланку відповідей проти номера цього твердження поставте знак "+", а якщо неправильне - "-".

Опитувальник

1. Я часто спочатку говорю, а потім обмірковую сказане.

2. Мені подобається швидка їзда.

3. Я часто змінюю свої інтереси та захоплення.

4. Кращий спосіб знайти справжніх друзів - казати людям те, що про них думаєш.

5. Здебільшого запитання на екзамені може бути сформульовано так, що виявиться не пов'язаним з програмою, і вся підготовка стає марною.

6. Життя без небезпек мені не здається надто нудним.

7. Якщо бажаєш зайняти високу посаду, дотримуйся прислів'я: "Хто не поспішає, той скрізь устигає".

8. Азартні ігри заважають розвитку в людини почуття відповідальності за те, щоб приймати продумані рішення.

9. Я швидше відчуваю нудьгу від якого-небудь заняття, ніж більшість людей, які займаються тим самим.

10. Я краще пройду дві-три зупинки пішки, коли поспішаю, ніж буду чекати на автобус, хоча, очевидно, він мене наздожене.

11. Мені цікаво зробити так, щоб зачепити кого-небудь.

12. Тільки несподівані обставини і небезпека дозволяють мені мобілізувати свої сили.

13. Я не маю задоволення від почуття ризику.

14. Тільки по-справжньому сміливі дії дозволяють людині стати видатною і здобути визнання.

15. Мені неприємні ті люди, які через власні примхи перетворюють серйозні справи на легковажні ігри.

16. Коли я виробляю конкретний план дій, то майже завжди впевнений, що мені пощастить його здійснити.

17. Коли на небі сяє сонце, я ніколи не беру на прогулянку парасольку, навіть якщо прогноз обіцяє дощ.

18. Я часто намагаюся відчути збудження.

19. Мені неприємно, коли нав'язують парі, навіть якщо я повністю впевнений у своїй думці з даного питання.

20. У деяких випадках я не зупинюся перед тим, щоб обманути, якщо мені треба справити гарне враження.

21. По-справжньому розумна людина уникає швидких рішень - вона вміє дочекатися таких моментів, коли діяти можна напевно.

22. Я не вважаю, що трюки, які виконують циркові акробати без страхувального паска, виглядають більш вражаюче.

23. Я надаю перевагу небезпечній роботі, якщо вона приносить переміни в житті і можливість мандрувати.

24. Я завжди сплачую перевезення багажу в транспорті, навіть якщо не побоююся перевірки.

25. Я вважаю, що треба вірити у свій шанс, навіть коли перевага не на моєму боці.

26. У творчій справі головне - це зухвалий задум, навіть якщо внаслідок цього нас очікує невдача через безглузду випадковість.

27. Я не пожалкую грошей заради того, щоб у потрібний момент показати свою заможність і мати вигляд привабливої людини.

28. Якщо під час зустрічі мій знайомий на мене не звертає уваги, я не буду нав'язувати йому своє спілкування і не привітаюся першим.

29. Більшість людей не розуміє, наскільки їхня доля залежить від випадку.

30. Якщо під час придбання автомобіля мені доведеться вибирати між швидкістю і комфортом, з одного боку, та безпекою - з другого, я оберу безпеку.

31. Я почуваюся краще, коли дуже захоплений яким-небудь задумом.

32. Я віддаю перевагу такому одягу, про який твердо знаю, що він надійний і має добрий вигляд, незалежно від примх моди.

33. Коли я граю в різноманітні ігри, я намагаюся брати ініціативу на себе, навіть коли знаю, що супротивник тільки й чекає цього.

34. Під час мандрівок я полюбляю відхилятися від відомих маршрутів.

35. Я часто потрапляю в такі ситуації, з яких хочеться я к н а й ш в и д ш е вибратися.

36. Якщо я обіцяю, то практично завжди дотримуюся своїх слів, незалежно від того, зручно це мені чи ні.

37. Якщо мій безпосередній керівник буде стримувати мої новаторські ідеї, в мене вистачить сміливості довести їх до відома керівництва вищого рангу.

38. Азартні ігри розвивають у людини здібність приймати сміливі рішення в складних життєвих ситуаціях.

39. Коли я читаю гостросюжетну книжку, то ніколи не поспішаю швидше дізнатися, чим усе закінчиться, із задоволенням читаю по порядку.

40. Мені сподобалося б стрибати з парашутом.

41. Кращий спосіб викликати щире ставлення до себе - довіряти людям.

42. Я почуваюся краще, коли відчуваю спокій та комфорт.

43. Мені буває набагато важче купувати одну коштовну річ, ніж багато дешевих речей тієї ж сумарної вартості.

44. Під час гри віддаю перевагу грі або суперечці на заклад.

45. Люди занадто часто бездумно витрачають своє здоров'я, переоцінюючи його запаси.

46. Якщо мені не загрожує штраф, то я переходжу вулицю там, де мені зручно, а не там, де потрібно.

47. Я не ризикую купувати одяг без примірки.

48. Тільки сміліва людина здатна на справжнє шляхетне ставлення до людей, незалежно від того, як вони реагують на неї.

49. У команді й грі найважливіше - це взаємна підстраховка.

50. У житті людям справді дуже часто доводиться грати в небезпечну гру "пан або пропав".

Обробка результатів

Мета обробки результатів - одержання показника величини схильності до ризику як риси характеру. Показник підраховується за кількістю збігів знаків відповідей щодо згоди або незгоди на твердження зі шкалою схильності до ризику.

Шкала схильності до ризику (номер твердження та знак відповіді):

2+, 3+, 4+, 6-, 7-, 8-, 9+, 11+, 12+, 13-, 14+, 15-, 17+, 18+, 19-, 21-, 22-, 23+, 25+, 26+, 27+, 28-, 30-, 31+, 32-, 33+, 34+, 37+, 38+, 39+, 40+, 41+, 42-, 43-, 44+, 45-, 47-, 48+, 49, 50+.

Для оцінки ставлення до дослідження в опитувальнику подано твердження, згода з якими засвідчує щирість відповідаючого, а незгода - нещирість.

Шкала щирості: відповіді "-" на твердження 1,5, 10, 16, 20, 24, 29, 35, 36, 46.

Показник збігу відповідей за другою шкалою, що дорівнює 8, 9 чи 10, засвідчує недостовірність результатів дослідження. У такому разі тестування треба повторити, звернувши увагу досліджуваного на виконання вимог інструкції.

Аналіз результатів

Аналіз схильності до ризику як риси характеру має важливе значення для психологічного прогнозування процесів прийняття рішень у невизначеній ситуації. Під час аналізу результатів слід орієнтуватися на те, що показник схильності до ризику може варіювати від 0 до 40. Чим вищий показник, тим більша схильність до ризику.

Якщо показник схильності до ризику становить ***ЗО і більше*** одиниць, то рівень ризику є високим, таку людину можна назвати ризикуючою (за умови, що її відповіді були достатньо щирими). Якщо показник у межах від ***11 до 29*** - схильність до ризику середня, а якщо ***менший за 11*** - рівень ризику низький, така людина не любить ризикувати, і її можна назвати обережною людиною.

Під час інтерпретації результатів слід враховувати, що високий рівень схильності до ризику є, з одного боку, показником рішучості, а з другого - може призвести до авантюризму.

8. МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ЗДІБНОСТЕЙ ТА ІНТЕЛЕКТУ

Якщо ви дійсно хочете щось зрозуміти,
спробуйте це змінити.
К. Левін

Серед істотних властивостей людини є її *здібності.* Здібності та діяльність, особливо праця, органічно взаємопов'язані. Людські здібності виникли й розвинулись у процесі праці; в діяльності і в праці вони й виявляються. Здібності, як рушійна сила, відіграли провідну роль у розвитку науки і техніки, створенні матеріальних і духовних багатств, суспільному прогресі.

Із розвитком праці та суспільного життя людські здібності розвивалися, змінювалися за змістом і структурою, виникли й розвинулися загальні та спеціальні здібності.

Такі галузі суспільної практики, як професійна орієнтація і консультація, профвідбір, розміщення кадрів тощо, вимагають розробки і застосування надійних, дійових прогностичних методів діагностики рівня розвитку здібностей. Ці методи необхідні для ранньої діагностики обдарованих дітей, вияву творчих, художніх та інших здібностей. Психодіагностика здібностей має суто гуманістичну спрямованість, оскільки сприяє вибору тієї професії, до якої людина має найбільше хисту, інтересу, з урахуванням індивідуальних психологічних особливостей.

Кожна здібність людини - це її складна властивість, внутрішня можливість відповідати вимогам, які ставить перед нею діяльність, вона спирається на низку інших властивостей, до яких насамперед належать життєвий досвід людини, здобуті нею знання, вміння та навички.

Відомо, що чим багатший життєвий досвід, тим легше людині досягати успіху в діяльності. Досвідчена людина, озброєна науковими знаннями, ширше і глибше усвідомлює завдання, які суспільство ставить перед нею, й успішніше їх розв'язує, ніж людина, яка не володіє такими знаннями.

Істотну роль при цьому відіграє не тільки наявність самих знань, а й уміння користуватися ними, застосовувати їх для розв'язання нових навчальних, практичних, наукових та інших завдань. Тому не можна розглядати здібності людини як властивості, що існують незалежно від її знань, умінь і навичок.

Здібності людини спираються на наявні знання, вміння та навички, на системи тимчасових нервових зв'язків, що є засадничими стосовно них, вони формуються й розвиваються у процесі набування людиною нових знань, умінь і навичок.

Відносно знань, умінь і навичок здібності постають як певна можливість. Подібно до того, як вкинуте в землю зерно ще не є колоском, а тільки має змогу для його розвитку залежно від структури, складу, вологи ґрунту, погоди тощо, так і здібності людини є лише можливістю для оволодіння знаннями, вміннями, навичками. А те, чи перетворяться ці можливості на дійсність, залежатиме від багатьох чинників: форм і методів навчання та виховання, сімейних умов тощо. Психологія, заперечуючи тотожність здібностей та важливих компонентів діяльності - знань, умінь і навичок, підкреслює їх єдність. Тільки у процесі діяльності можна встановити, чи має людина здібності до певного виду діяльності.

Отже, між здібностями та знаннями існує складний зв'язок. Здібності залежать від знань, але здібності визначають швидкість та якість оволодіння цими знаннями. Відносно знань, умінь і навичок здібності швидше виявляються не в їх наявності, а в динаміці оволодіння ними, тобто в тому, наскільки за однакових умов людина швидко, глибоко, легко і міцно опановує знання та вміння. Тому можна зробити більш точне визначення здібностей.

Здібності - це індивідуально-психологічні особливості особистості, які є умовою успішного здійснення певної діяльності й визначають відмінності в оволодінні необхідними для неї знаннями, вміннями та навичками.

Здібності людини можна розділити на такі групи:

· загальні здібності (здатність до виявлення закономірностей, загальний рівень інтелекту);

· модально загальні здібності (вербальний інтелект, метричний інтелект, що дозволяє здійснювати обчислення, просторовий інтелект, техніко-практичний інтелект);

· спеціальні здібності (обумовлюють легкість і успішність оволодіння певними спеціальними видами діяльності: музичні, технічні, артистичні, педагогічні здібності й ін.);

· часткові здібності (рівень розвитку психічних пізнавальних функцій: пам'яті, уваги, сприйняття, мислення, уяви).

В зарубіжній літературі спеціальні здібності прийнято класифікувати за двома критеріями:

· за видами психічних функцій (моторні, сенсорні, гностичні та ін.);

· за видами діяльності (артистичні, художні, технічні тощо).

Загальні здібності забезпечують оволодіння різними видами знань, умінь, які людина реалізує в різних видах діяльності. Ці здібності, як і будь-які інші, залежать від природних задатків і особливостей навчання і виховання.

На відміну від загальних, ***спеціальні здібності*** розглядаються стосовно окремих, спеціальних галузей діяльності, що виражається в їх класифікації за

видами діяльності. У психології співвідношення загальних і спеціальних здібностей розуміється як співвідношення загального і особливого.

Кожна здібність (наприклад, до малювання, музики, техніки, науки тощо) - це синтетична властивість людини, яка охоплює цілу низку *загальних і часткових властивостей* у певному їх поєднанні.

До загальних властивостей особистості, які за умов діяльності постають як здібності, належать індивідуально-психологічні якості, що характеризують належність людини до одного з трьох типів людей, визначених І. Павловим як "художній", "розумовий" та "середній". Ця типологія пов'язана з відносним переважанням першої чи другої сигнальної системи. Відносне переважання першої сигнальної системи у психічній діяльності людини характеризує "художній" тип, другої - "розумовий". Рівновага обох систем дає "середній" тип.

Для "художнього" типу властиві яскравість образів, жива вразливість, емоційність. Таким людям легше опанувати діяльність художника, скульптора, музиканта, актора тощо.

Для "розумового" типу характерне вміння оперувати абстрактним матеріалом, поняттями, математичними співвідношеннями.

Проте слід зазначити, що навіть наявність поділу на " х у д о ж н і й" та "розумовий" типи не означає слабкості інтелектуальної діяльності у "художнього" типу або, навпаки, слабкості конкретних вражень у "розумового". Йдеться про відносне переважання.

До **часткових властивостей** людини, які, постаючи у певному поєднанні, входять до структури здібностей, належать:

· уважність, тобто здатність тривалий час і стійко зосереджуватися на завданні, об'єкті діяльності (чим складніше завдання, тим більшої зосередженості воно потребує);

· чутливість до зовнішніх вражень, спостережливість. Так, у здібності до малювання важливу роль відіграє чутливість до кольору, світлових відношень, відтінків, здатність охоплювати и передавати пропорції.

У структурі музичних здібностей необхідним компонентом є музичний слух, передусім його чутливість до розрізнення висоти звуку. Психолог Б. Теплов. який спеціально досліджував музичні здібності, вловив, що важливими складовими музичних здібностей є такі: чутливість до ритму; мелодійний слух: чутливість до точності інтонацій; гармонійний слух (що виявляється у сприйманні акордів). Кожна здібність охоплює певні якості пам'яті людини: швидкість, міру, повноту запам'ятовування та відтворення.

Особливо важливу роль у структурі здібностей відіграє здатність людини м и с л и т и, розкривати певні з в' я з к и та в і д н о ш е н н я, які не виявляються

безпосередньо. Важливе значення тут мають такі якості мислення, як *широта, глибина, якість, послідовність, стійкість, критичність, гнучкість.* Наприклад, В. Крутецький, досліджуючи здібності школярів до математики, виявив важливу роль таких компонентів:

· швидко й широко узагальнювати математичний матеріал (узагальнення без спеціального тренування);

· швидко згортати, скорочувати процес міркування при розв'язуванні математичних завдань;

· швидко переключатися з прямого на зворотний хід думки у процесі вивчення математичного матеріалу.

Якості мислення та пов'язаної з ним мови посідають важливе місце у структурі здібностей.

Здібності охоплюють не тільки пізнавальні, а й емоційні властивості. Музичні здібності ґрунтуються на емоційній реакції, музичному враженні (Б. Теплов); у здібностях до наукової діяльності важливу роль відіграють також емоції. І. Павлов говорив: "Будьте пристрасні у вашій роботі, у ваших пошуках".

Існує тісний взаємозв'язок здібностей і вольових якостей - ініціативності, рішучості, наполегливості, вміння володіти собою, переборювати труднощі. П. Чайковський писав: "Весь секрет у тому, що я працюю щоденно й акуратно. Стосовно цього я маю залізну волю над собою, і коли немає особливої наснаги до занять, то завжди вмію змусити себе перебороти несхильність і захопитися".

Отже, здібності не можна розглядати просто як властивість. Це своєрідне й відносно стійке поєднання психічних властивостей людини, що зумовлює можливість успішного виконання нею певної діяльності. Недостатнє розвинення окремих властивостей може компенсуватися. Наприклад, люди, які не мають слуху чи зору, компенсують їх підвищеною дотиковою, нюховою, вібраційною чутливістю.

Здібності - це загальнолюдські властивості. Людина може те, чого не зможе найбільш організована тварина.

Разом із тим у здібностях виявляється й індивідуальна своєрідність кожної людини. Наявність індивідуальних відмінностей у здібностях людини є незаперечним фактом. Вони виявляються в тому, до чого особливо здатна певна людина і якою мірою виявляються у неї здібності. Тут може виявитись якісна характеристика здібності, рівень її розвитку у людини. Так, одна людина здібна до музики, друга - до техніки, третя - до наукової роботи, четверта - до малювання тощо.

У межах однієї здібності люди можуть виявляти різний рівень здібностей - низький, середній, високий. Чим зумовлюються такі відмінності? Вони не є природженими, хоча ми іноді чуємо, наприклад, що "ця дитина здібна" чи "не здібна" від природи.

Як і всі інші індивідуально-психологічні особливості, здібності не даються людині в готовому вигляді, як щось властиве їй від природи, однак існують передумови для розвитку тих чи інших здібностей. Вони є результатом її розвитку. Природжені передумови до розвитку здібностей називаються ***задатками.*** Матеріальним їх підґрунтям є передусім будова мозку, кори його великих півкуль та її функціональні властивості. Ці відмінності зумовлені не тільки спадковою природою організму, а й утробним і позаутробним розвитком.

Таким чином, задатки - це не здібності, а тільки передумови до розвитку здібностей. Всі люди мають задатки до оволодіння мовою, але не всі володіють однаковою кількістю мов і не однаково володіють рідною мовою, натомість тварина, не маючи задатків до мовного спілкування, ніколи не навчиться говорити.

Природні задатки до розвитку здібностей у різних людей не однакові. Цим частково і зумовлений напрям розвитку здібностей, а також тим, чи вчасно виявлено здібності, задатки і чи є умови для їх реалізації.

Між здібностями і задатками існує не однозначний, а багатофакторний зв'язок. Задатки є багатозначними. Які саме здібності сформуються на основі задатків, залежатиме не від задатків, а від умов життя, виховання та навчання. На основі одних і тих самих задатків можуть розвинутися різні здібності.

Не всі задатки, з якими народжується людина, обов'язково перетворюються на здібності. Задатки, які не знаходять відповідних умов для переростання у здібності, так і залишаються нерозвиненими. Від задатків не залежить зміст психічних властивостей, які входять до кожної здібності. Ці властивості формуються у взаємодії індивіда із зовнішнім світом. Існували різні тлумачення ролі спадкового у здібностях людей.

Неправомірною виявилася гіпотеза про залежність здібностей від маси мозку. Відомо, що маса мозку дорослої людини становить приблизно 1400-1600 г. Мозок І. Тургенєва важив 2012 г, А. Франса - 1 0 1 7 г. Але вони були видатними людьми з високим рівнем розвитку здібностей.

Найбільш правомірною є гіпотеза про зв'язок задатків з мікроструктурою мозку та органів чуття, залежно від якої і відбувається функціонування клітин, а також з окремими особливостями нервових процесів (сила, врівноваженість, рухливість нервової системи, а також її тип).

Розвитку здібностей сприяє спадковість. Так, у родині Й. Баха було 57 музикантів, з яких 20 - видатних. Свого часу гостро критикували теорію педологів про фатальну зумовленість здібностей людей природженими задатками. Заперечуючи фатальну природженість здібностей, сучасні психологи не заперечують природжені диференційні особливості, що закладені в мозку й можуть стати передумовою успішного виконання будь-якої діяльності.

У розвитку здібностей важливу роль відіграє оволодіння знаннями, вміннями, досвідом. Видатні індивідуальні здібності людей в одній чи кількох галузях діяльності називають ***талантом***, а самих людей - талановитими. Такі здібності виявляються у творчій діяльності, творчому розв'язанні складних практичних, теоретичних і художніх завдань.

Найвищий щабель розвитку здібностей, що виявляються у творчій діяльності, результати якої мають історичне значення в житті суспільства, у розвитку науки, літератури, мистецтва, називають ***геніальністю.*** Геніальність відрізняється від талановитості суспільною значущістю тих завдань, які людина розв'язує. Геній виражає найпередовіші тенденції свого часу.

Індивідуальні особливості здібностей виявляються в різнобічності чи однобічності їх розвитку. Різнобічні здібності мали М. Ломоносов, Д. Менделєєв, М. Бородін, Т. Шевченко та ін.

Індивідуальні особливості здібностей кожної людини є результатом її розвитку. Тому для розвитку здібностей потрібні відповідні соціальні умови, активність особистості в діяльності.

Важливу роль у розвитку здібностей відіграє праця. П. Чайковський писав, що натхнення не любить лінькуватих. По 16 годин на добу працював Т. Едісон, який на запитання про причину його геніальності відповідав, що вона є результатом 99 відсотків поту та 1 відсотка таланту.

Діагностика здібностей. При вивченні здібностей використовується широкий набір діагностичних засобів: спостереження, експеримент, аналіз продуктів діяльності тощо. Але за формальними критеріями ці методи не доведені до рівня вимог, що пред'являються до методів психологічної діагностики.

На сьогодні в психодіагностиці виділяють методи вивчення загальних і спеціальних здібностей, однак в самих методах такий поділ не завжди витримується.

Інтелект - це глобальна здатність діяти розумно, раціонально мислити і добре справлятися з життєвими обставинами (Векслер). Тобто інтелект розглядається як здатність людини адаптуватися до навколишнього середовища.

Яка структура інтелекту? Існують різні концепції, що намагаються відповісти на це запитання. Так, на початку XX століття Спірмен (1904) сформулював такі постулати: інтелект не залежить від інших особистісних рис людини; інтелект не включає у свою структуру неінтелектуальні якості (інтереси, мотивацію досягнень, тривожність і т.д.). Інтелект виступає як загальний фактор розумової енергії. Спірмен показав, що успіх будь-якої інтелектуальної діяльності залежить від деякого загального фактора, загальної здібності. У такий спосіб він виділив *генеральний фактор інтелекту (фактор (2).* На думку

Спірмена, кожна людина характеризується певним рівнем загального інтелект}, від якого залежить, як ця людина адаптується до навколишнього середовища. Крім того, у всіх людей різною мірою розвинуті специфічні здібності, що виявляються у вирішенні конкретних задач. Згодом Айзенк інтерпретував генеральний фактор як швидкість обробки інформації центральною нервовою системою ***(розумовий темп).***

В процесі роботи психіки виділяють набуття знань, застосування знань, перетворення знань, а також їх збереження.

Здатність до навчання характеризує процес *набуття знань.*

Здібність до *застосування знань* можна було б ототожнити з ***інтелектом*** як здатністю р о з в' я з у в а т и завдання на основі набутих знань *(тестовий інтелект).* ***Креативність*** (загальна творча здатність) - процес *перетворення знань.*

Основні точки зору на співвідношення інтелекту і креативності.

1. Креативності немає. Інтелектуальна обдарованість виступає як необхідна творча активність.

Головну роль в детермінації творчої поведінки відіграє мотивація, цінності, особистісні риси. До основних рис творчої особистості відносять:

· когнітивну обдарованість;

· чутливість до проблем;

· незалежність суджень.

2. Творчі здібності є самостійним фактором, незалежним від інтелекту. Між креативністю та інтелектом є незначна кореляція. Відповідно до цього найбільш розвинутою є ***теорія інтелектуального порогу.*** Основна ідея цієї теорії полягає в тому, що немає креативів з низьким коефіцієнтом інтелектуальності, але є інтелектуали з низькою креативністю.

3. Високий рівень інтелекту передбачає високий рівень розвитку творчих здібностей. Творчого процесу як специфічної форми психічної активності немає.

Найбільш експериментально обґрунтованою на сьогодні вважається друга точка зору.

Діагностика інтелекту. Серед існуючих підходів до вивчення здібностей у вітчизняній і зарубіжній літературі найповніше і якісно розроблені методики діагностики інтелекту, які відповідають вимогам основних психометричних властивостей тестів.

Сукупність пізнавальних процесів людини визначає його інтелект.

8.1. Виявлення та оцінка комунікативних та організаторських схильностей (КОС-1) [31]

Ця методика виявляє комунікативні та організаторські схильності особистості (вміння чітко та швидко налагоджувати ділові та товариські контакти з людьми, бажання розширювати контакти, участь у групових заходах, вміння впливати на людей і т.д.).

Вік досліджуваного: з **11 років.**

Інструкція. Перед вами 40 запитань, на кожне з яких потрібно дати відповідь "так" або "ні". Час виконання - 10-15 хвилин.

Текстовий матеріал

1. Чи є у вас потяг до спілкування і знайомства з різними людьми?
2. Чи подобається вам займатися громадською роботою?
3. Чи довго турбує вас почуття образи на своїх товаришів?
4. Чи завжди вам важко орієнтуватися в критичній ситуації, що склалася?
5. Чи багато у вас друзів, з якими ви постійно спілкуєтеся?
6. Чи часто вам вдається схилити більшість своїх товаришів до прийняття ними вашої думки?
7. Чи правда, що вам приємніше і простіше проводити час за книжками або за якимось іншим заняттям, ніж з людьми?
8. Якщо виникли певні перешкоди у здійсненні ваших намірів, чи легко вам відмовитися від своїх намірів?
9. Чи легко ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші за вас?
10. Чи любите ви придумовувати і організовувати зі своїми товаришами різноманітні ігри і розваги?
11. Чи важко вам включатися в нові для вас компанії (колективи)?
12. Чи часто ви відкладаєте на інші дні справи, які слід було б виконати сьогодні?
13. Чи легко вам вдається встановлювати контакти і спілкуватися з незнайомими людьми?
14. Чи прагнете ви, щоб ваші товариші діяли згідно з вашою думкою?
15. Чи важко вам освоюватися в новому колективі?
16. Правда, що у вас не буває конфліктів з товаришами через невиконання ними своїх обіцянок, зобов'язань, обов'язків?
17. Чи прагнете ви, якщо обставини сприяють цьому, познайомитися і поспілкуватися з незнайомою людиною?
18. Чи часто у вирішенні важливих справ берете ініціативу на себе?
19. Чи дратують вас оточуючі, чи виникає у вас бажання побути наодинці?

20. Чи правда, що ви, як правило, погано орієнтуєтеся в незнайомій для вас обстановці?

21. Чи подобається вам постійно бути серед людей?

22. Чи виникає у вас відчуття дискомфорту, якщо вам не вдається завершити розпочату справу?

23. Чи важко вам проявити ініціативу, щоб познайомитися з іншою людиною?

24. Чи правда, що ви втомлюєтеся від постійного спілкування з друзями?

25. Чи подобається вам брати участь в колективних іграх?

26. Чи часто ви проявляєте ініціативу під час вирішення проблем, які зачіпають інтереси ваших друзів?

27. Чи правда, що ви відчуваєте себе невпевнено серед незнайомих людей?

28. Чи правда, що ви не прагнете до того, щоб довести правильність своїх дій чи слів?

29. Чи вважаєте ви, що вам не важко внести пожвавлення у незнайоме товариство?

30. Чи брали ви участь у громадському житті школи?

31. Чи прагнете ви обмежити коло своїх знайомих?

32. Чи правда, що ви не прагнете відстоювати свою думку чи рішення, якщо його не зразу прийняли друзі?

33. Чи відчуваєте ви себе комфортно в незнайомій компанії?

34. Чи охоче ви організовуєте вечірку для своїх товаришів?

35. Чи правда, що ви губитеся, коли треба говорити перед великою кількістю людей?

36. Чи часто ви спізнюєтеся на ділові зустрічі, побачення?

37. У вас багато друзів?

38. Чи часто ви буваєте в центрі уваги своїх друзів?

39. Ви відчуваєте дискомфорт під час спілкування з малознайомими людьми?

40. Чи правда, що ви не дуже впевнено почуваєте себе в оточенні великої групи своїх друзів?

Ключ до тесту

Комунікативні схильності:

"так" – 1, 5, 9, 13, 17, 21, 29, 33, 37;

"ні" – 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39.

Організаторські схильності:

"так" – 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 34, 38;

"ні" – 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40.

Обробка результатів

Коефіцієнт комунікативних або організаторських схильностей (К) - це відношення кількості відповідей, що збігаються з ключем, до числа 20:

$$К = х/20.$$

Показники, отримані за даною методикою, можуть коливатися від 0 до 1. Показники, близькі до 1, свідчать про високий рівень комунікативних чи організаторських схильностей, близькі до 0 - про низький рівень. Оціночний коефіцієнт К - це первинна кількісна характеристика матеріалів дослідження. Для якісного оцінювання результатів дослідження використовуються шкали оцінок, в яких тому чи іншому діапазону К відповідає визначена оцінка.

Наприклад: кількість відповідей, що збіглися, виявилася рівною 19 за шкалою комунікативних схильностей і 16 - за шкалою організаторських схильностей. Користуючись формулою, вираховуємо:

$$К_{ком.} = 19 / 20 = 0,95 \text{ й } К_{орг.} = 16 / 20 = 0,8.$$

Записуємо отримані результати в бланк відповідей і порівнюємо їх зі шкалами оцінок комунікативних та організаторських схильностей.

Шкала оцінок комунікативних схильностей

Коефіцієнт К	0,10-0,45	0,46-0,55	0,56-0,65	0,66-0,75	0,76-1
Оцінка	1	2	3	4	5
Рівень	Низький	Нижче середнього	Середній	Високий	Дуже високий

Шкала оцінок організаторських схильностей

Коефіцієнт К	0,20-0,55	0,56-0,65	0,66-0,70	0,71-0,80	0,81-1
Оцінка	1	2	3	4	5
Рівень	Низький	Нижче середнього	Середній	Високий	Дуже високий

Інтерпретація результатів

· Якщо ви отримали ***оцінку "1",*** то вам властивий низький рівень схильностей до комунікативної та організаторської діяльності.

· У тих, хто отримав ***оцінку "2",*** розвиток комунікативних та організаторських схильностей є на рівні нижче середнього. Ви не прагнете до спілкування, почуваєте себе скуто в новій компанії, у вільний час любите бути на самоті, обмежуєте свої знайомства, переживаєте труднощі при встановленні контактів з людьми і, виступаючи перед аудиторією, погано орієнтуєтеся в незнайомій ситуації, не відстоюєте свою думку, важко переживаєте образи. Не проявляєте ініціативи в громадській діяльності, у багатьох справах уникаєте прийняття самостійних рішень.

· Якщо ви отримали ***оцінку "3",*** то вам притаманний середній рівень комунікативних та організаторських схильностей. Ви прагнете до контакту з людьми, не обмежуюте коло своїх знайомств, відстоюєте свою думку, плануєте роботу. Однак "потенціал" цих схильностей не відрізняється високою стійкістю. Вам необхідно серйозно зайнятися формуванням і розвитком комунікативних та організаторських схильностей.

· Якщо ви отримали ***оцінку "4",*** то вас можна віднести до групи людей з високим рівнем комунікативних та організаторських схильностей. Ви не губитеся в новій ситуації, швидко знаходите друзів, постійно намагаєтеся розширити коло знайомих, займаєтеся громадською діяльністю, допомагаєте близьким, друзям, виявляєте ініціативу в спілкуванні, із задоволенням берете участь в організації громадських заходів, здатні приймати самостійні рішення в екстремальній ситуації.

· Якщо ви отримали ***оцінку*** "5", то вас можна віднести до групи людей з найбільш високим рівнем комунікативних та організаторських схильностей, вам притаманні швидка орієнтація у складних ситуаціях, невимушена поведінка в новому колективі. Ви ініціативні, приймаєте самостійні рішення, відстоюєте свою думку. Ви легко почуваєте себе в незнайомій компанії, полюбляєте і вмієте організовувати різноманітні ігри, колективні справи.

При інтерпретації отриманих даних слід пам'ятати, що вони лише констатують наявний рівень комунікативних та організаторських схильностей в даний період розвитку особистості. Якщо результати тестування виявилися невисокими, то це зовсім не означає, що цих схильностей потенційно у вас немає. Просто не були створені умови для їх виявлення та розвитку або у вас не було нагальної потреби отримати відповідні вміння.

8.2. Таблиці Равена
(шкала прогресивних матриць) [55]

Тест містить иевербальиі завдання, що дуже важливо, оскільки на результати менше впливають набуті досліджуваним внаслідок освіти і життєвого досвіду знання.

Тест складається із 60 таблиць (5 серій). У кожній серії таблиць завдання ускладнюються.

Серія А - використано принцип встановлення взаємозв'язку в структурі матриць. Тут завдання полягає в доповненні частини, якої не вистачає, основного зображення - одним із наведених в кожній таблиці фрагментів.

Серія В - побудована за принципом аналогії між парами фігур. Досліджуваний повинен знайти принцип, відповідно якому побудована в кожному окремому випадку фігура, і виходячи з цього підбирати фрагмент, якого не вистачає. При цьому важливо визначити вісь симетрії, відповідно якій розташовані фігури в основному зразку.

Серія С - побудована за принципом прогресивних змін у фігурах матриць. Ці фігури в межах однієї матриці все більше ускладнюються, ніби відбувається їх безперервний розвиток.

Серія Б - побудована за принципом перегрупування фігур у матриці. Д о с л і д ж у в а н и й повинен знайти це перегрупування, яке відбувається в горизонтальному і вертикальному положеннях.

Серія Е - в основі лежить принцип розкладу фігур основного зображення на елементи. Фігуру, якої не вистачає, можна знайти, зрозумівши принцип аналізу та синтезу.

Вік досліджуваного: з 14 **років.**

Процедура дослідження.

Тест суворо регламентований у часі, а саме 20 хвилин. Для того щоб дотримувати час, необхідно стежити за тим, щоб до команди: "Приступити до виконання гесту" ніхто не відкривав таблиці і не підглядав. Через 20 хвилин звучить команда: "Всім закрити таблиці".

Про призначення даного тесту можна сказати таке:

Всі ці дослідження проводяться виключно з науковою метою, тому від вас вимагається добросовісність, глибока обдуманість, щирість і точність у відповідях. Даний тест призначено для уточнення логічності вашого мислення".

Після цього взяти таблицю і показати всім першу сторінку: "На малюнку однієї фігури не вистачає. Знизу зображено 6 пронумерованих фігур, одна з яких є шуканою. Треба визначити закономірність, яка пов'язує між собою фігури на малюнку, і вказати номер шуканої фігури у бланку, який вам дали". Можна показати це на прикладі одного зразка.

Бланк відповідей

Прізвище, ім'я учня _____

Дата _____ Клас _____

№ з/п	A	B	C	D	E
1					
2					
3					
...					
12					

Під час виконання завдань тесту необхідно контролювати, щоб респонденти не списували один у одного. Після 20 хвилин роботи зібрати бланки і таблиці до них.

Інтерпретація результатів

Кожне правильно вирішене завдання оцінюється 1 балом. Потім підраховується загальна кількість балів за всіма таблицями і за окремими серіями. Отриманий загальний показник розглядається як індекс інтелектуальної сили, розумової працездатності досліджуваного. Показники виконання завдань за окремими серіями порівнюються із середньостатистичними (табл. 1). Враховуючи різницю між результатами, отриманими в кожній серії, і контрольними, отриманими при дослідженні великих груп здорових досліджуваних, можна зробити висновок про надійність отриманих результатів.

Отриманий сумарний показник за таблицею 2 переводиться в процентний. При цьому за спеціальною шкалою розрізняють п'ять ступенів інтелектуального рівня:

I ступінь - ***більше 95%*** - високий інтелект;

II ступінь - ***75-94%*** - інтелект вище середнього;

III ступінь - ***25-74%*** - середній інтелект;

IV ступінь - ***5-24%*** - інтелект нижче середнього;

V ступінь - ***менше 5%*** - дефект.

Ключ до тесту

№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
A	4	5	1	2	6	3	6	2	1	3	4	5
B	2	6	1	2	1	3	5	6	4	3	4	5
C	8	2	3	8	7	4	5	1	7	6	1	2
D	3	4	3	7	8	6	5	4	1	2	5	6
E	7	6	8	2	1	5	1	6	3	2	4	5

Таблиця 1

Нормальна композиція балів

		Сума балів									
Очікуване число за кожною серією		10	15	20	25	30	35	40	45	50	55
	A	6	8	9	10	10	10	10	11	12	12
	B	2	4	6	7	8	8	9	10	11	11
	C	1	2	3	4	6	7	8	10	10	11
	D	1	1	2	3	4	7	9	9	10	11
	E	0	0	0	1	2	3	4	5	7	10

Таблиця 2

Сумарний процент за результатами досліджень (Вибірка – 5857 осіб)

%	Вік (у роках)						
	14	20	25	30	35	40	45
95	53	55	55	54	53	52	50
90	52	54	54	53	51	49	47
75	48	49	49	47	45	43	41
50	44	44	44	42	40	38	35
25	38	37	37	34	30	27	24
10	28	28	28	25			
5	23	23	23	19			

Завдання до тесту Равена

A_1

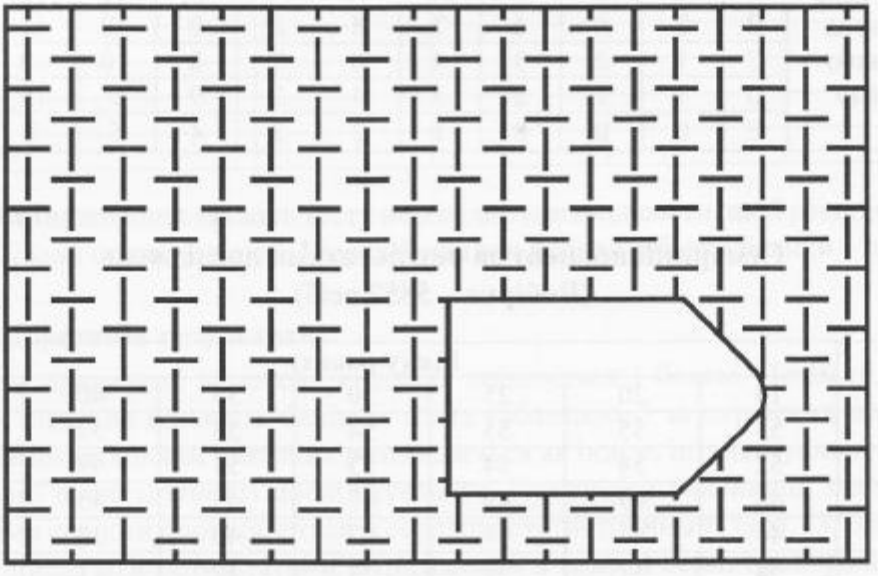

1

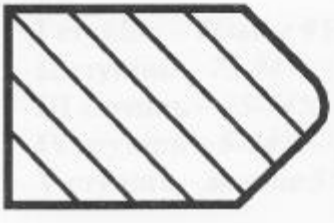

2

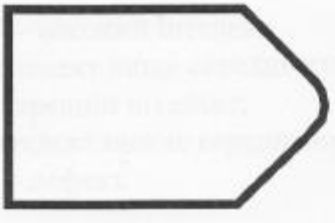

3

4

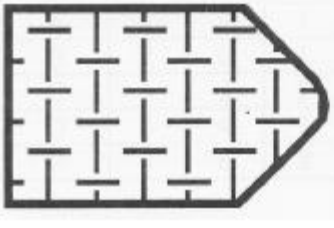

5

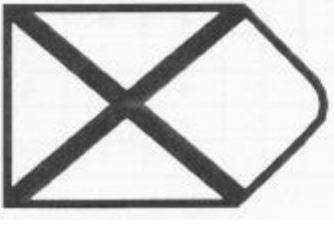

6

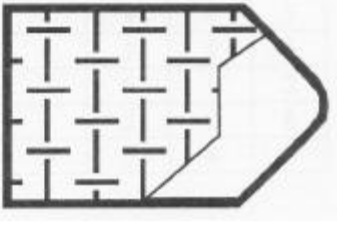

A_2

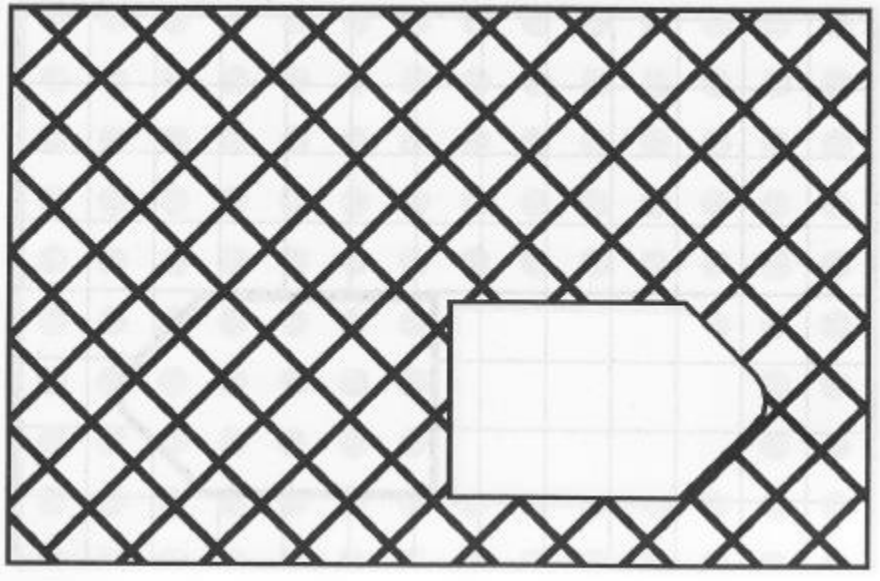

1

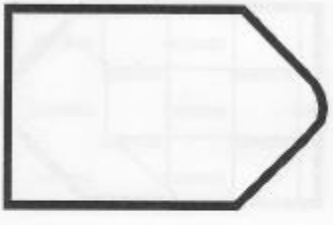

2

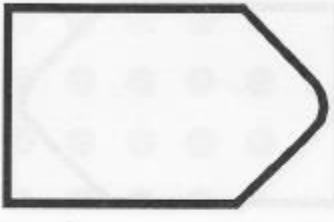

3

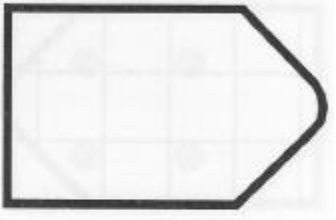

4

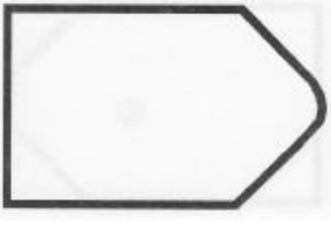

5

6

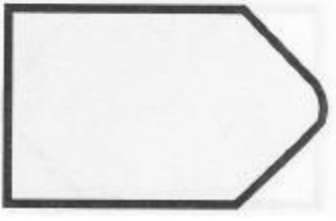

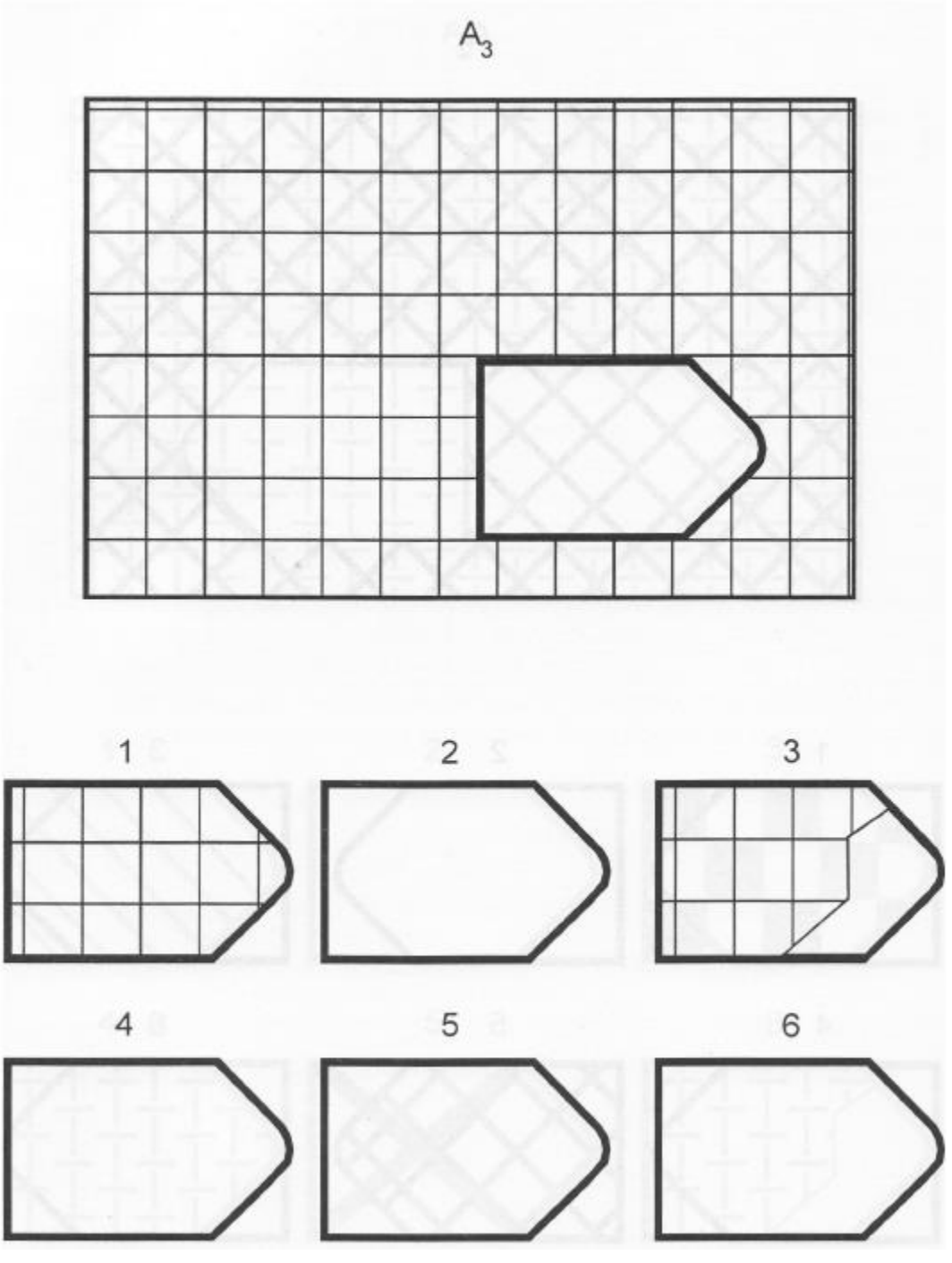
A3
1
2
3
4
5
6

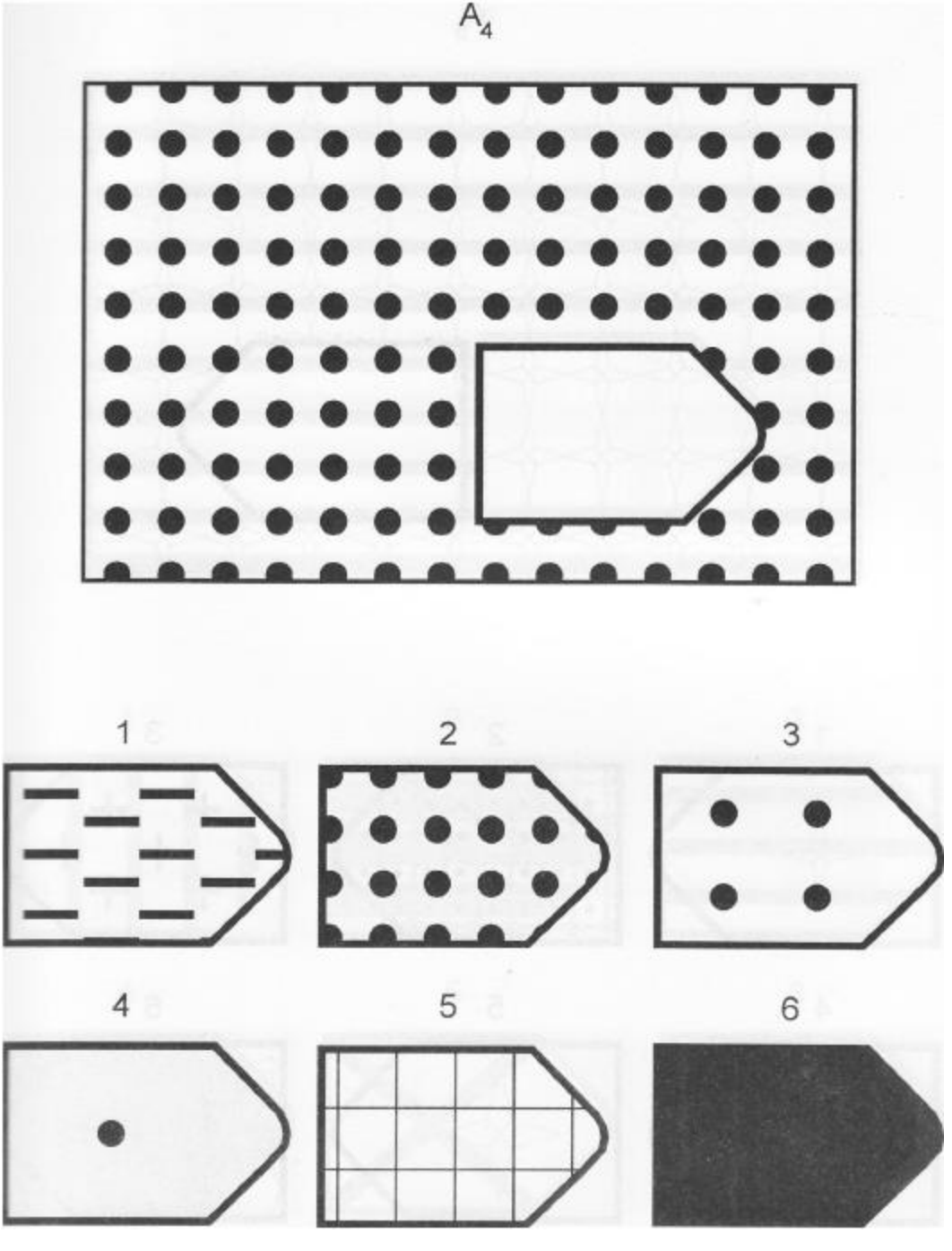
A4
1
2
3
4
5
6

A_5

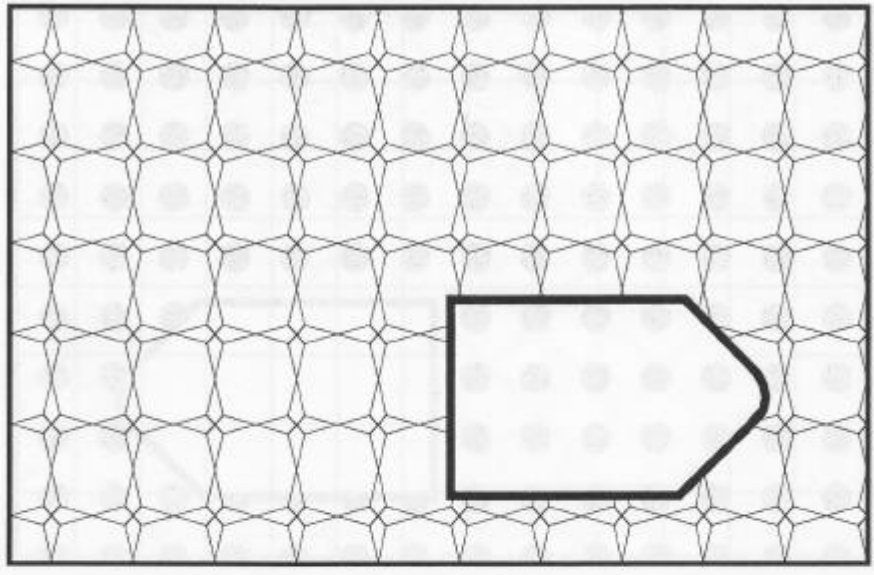

1

2

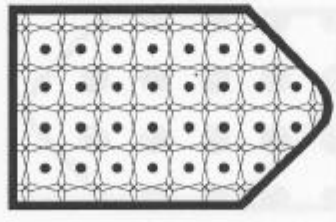

3

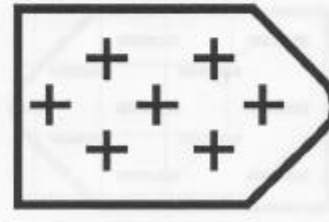

4

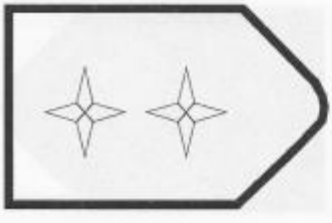

5

6

A_6

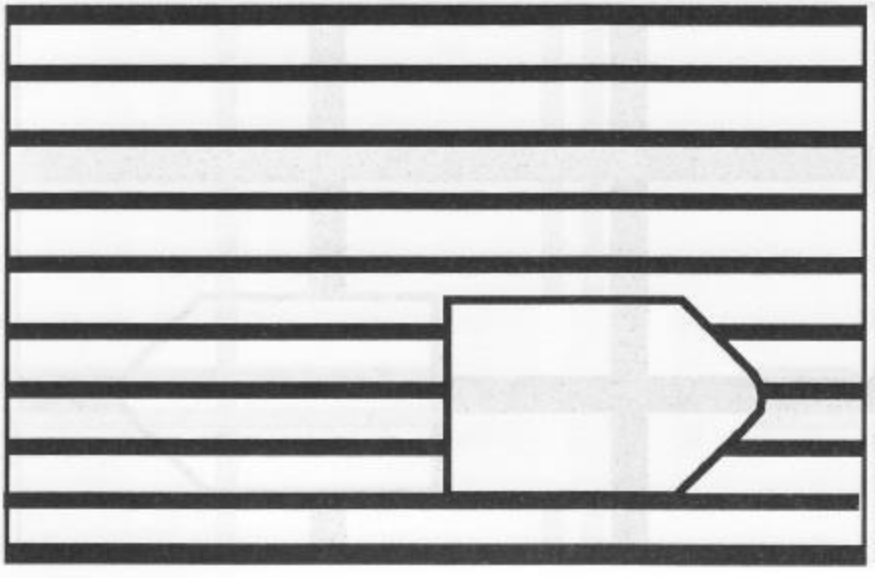

1

2

3

4

5

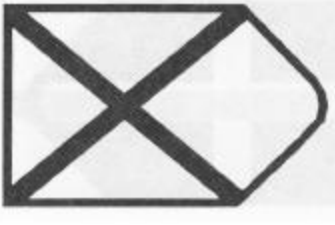

6

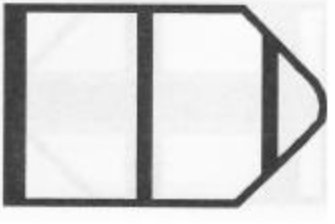

A7

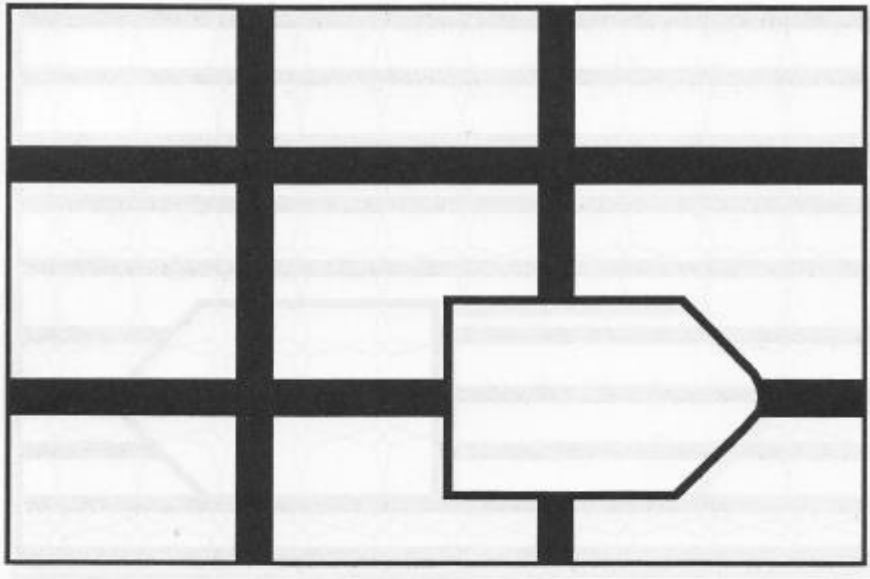

1

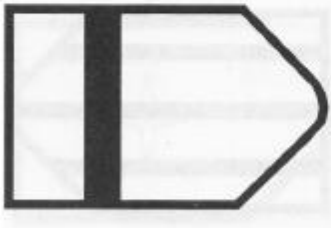

2

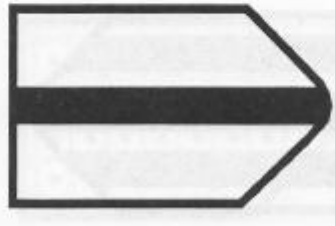

3

4

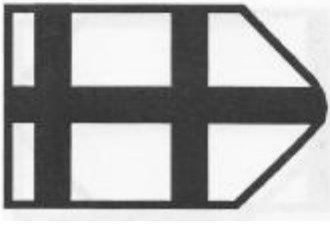

5

6

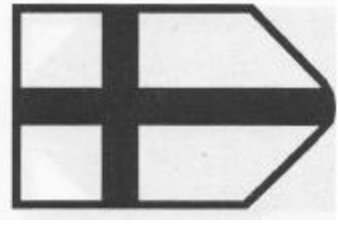

A_8

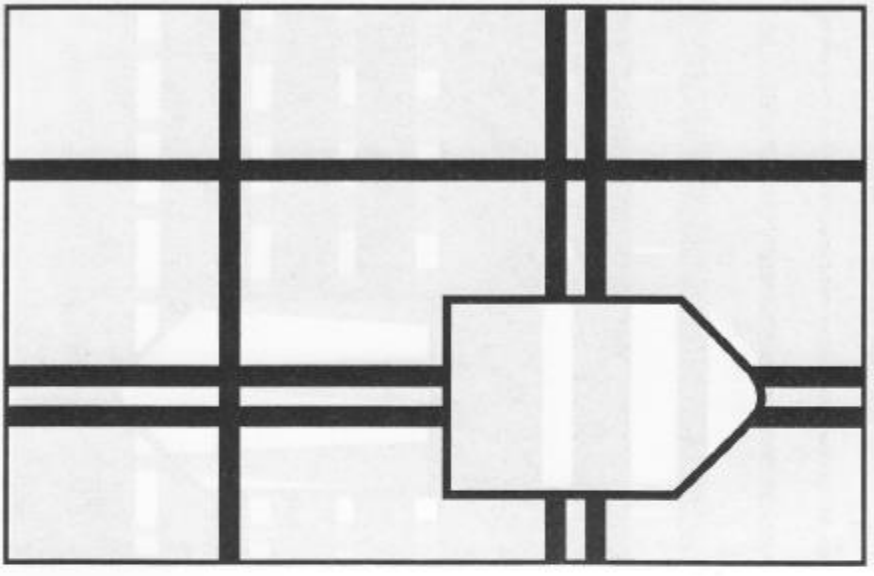

1

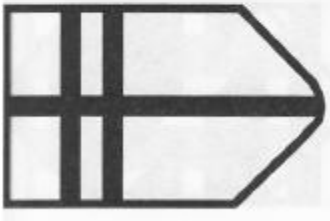

2

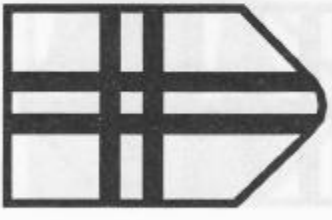

3

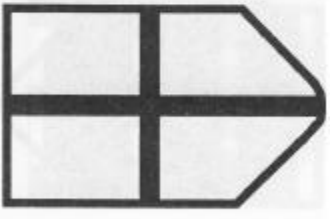

4

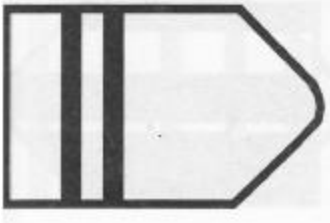

5

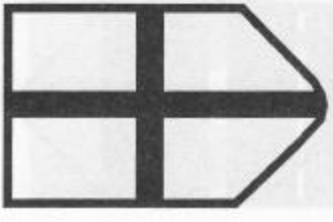

6

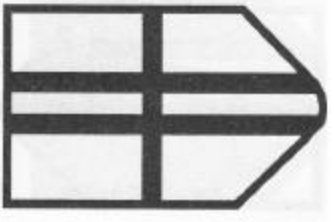

A_9

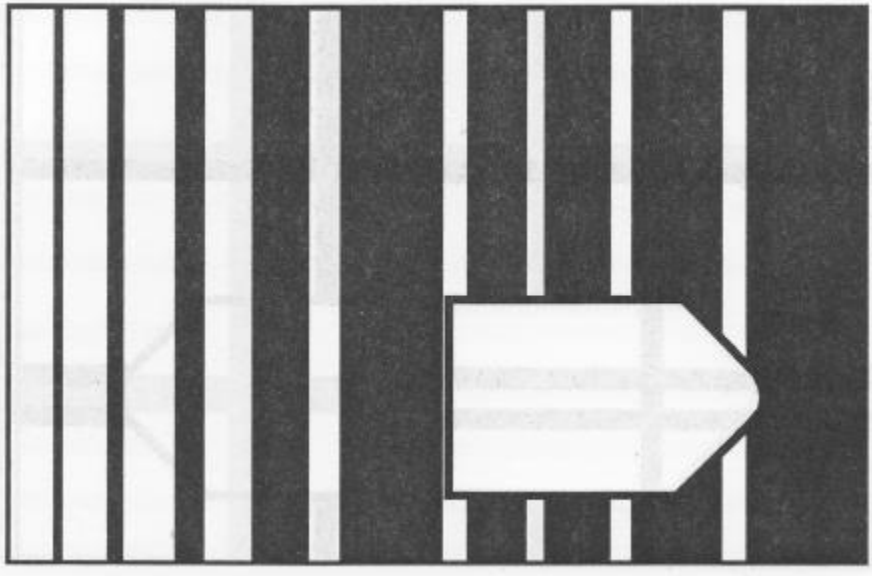

1

2

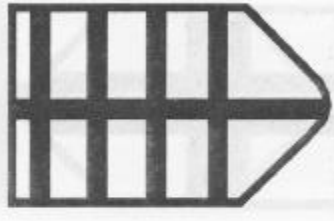

3

4

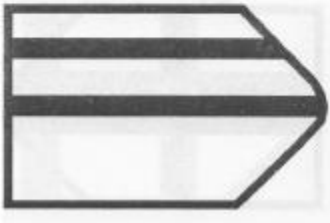

5

6

A_{10}

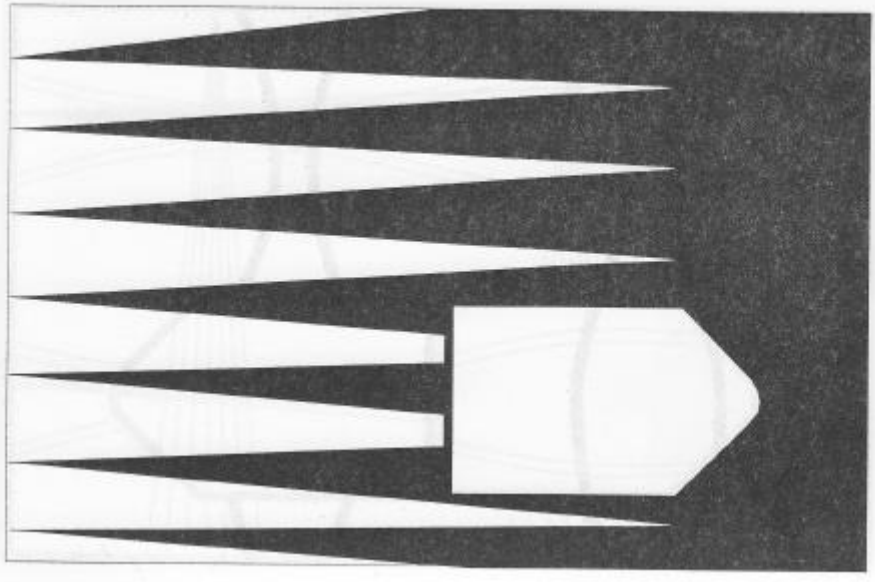

1

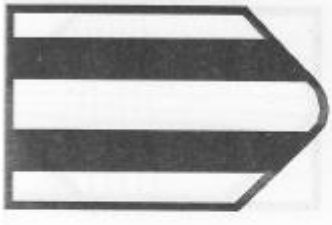

2

3

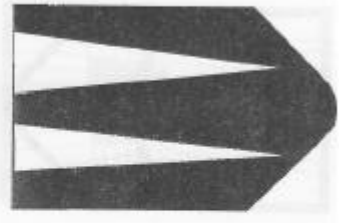

4

5

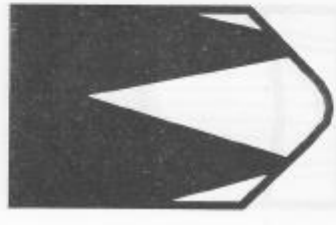

6

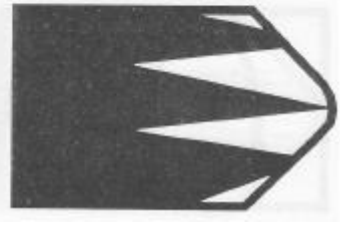

A_{11}

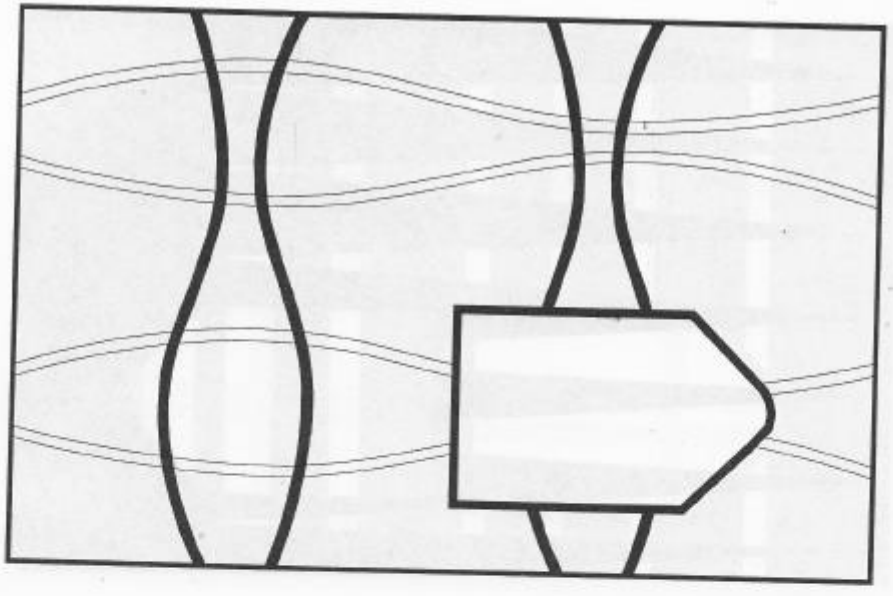

1

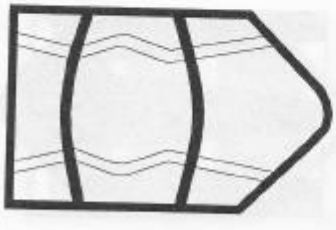

2

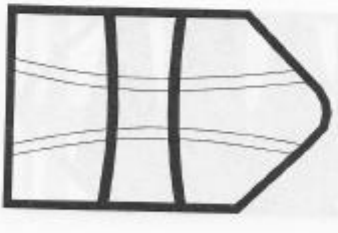

3

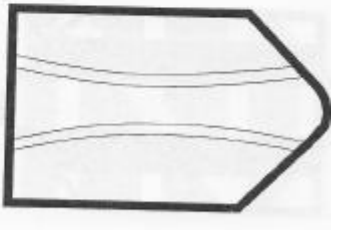

4

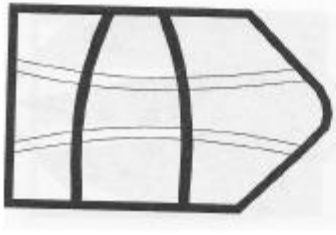

5

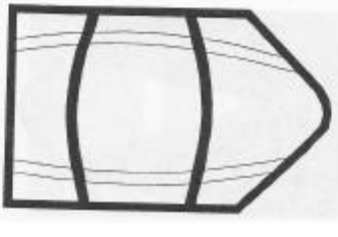

6

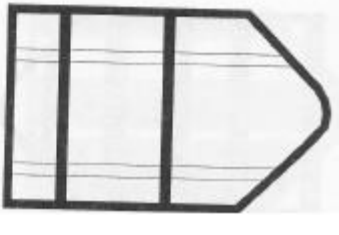

A_{12}

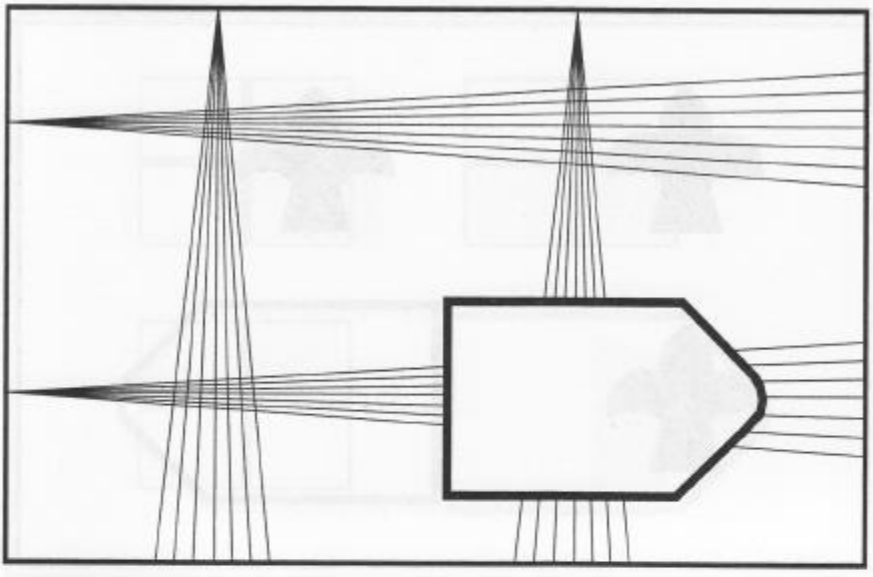

1

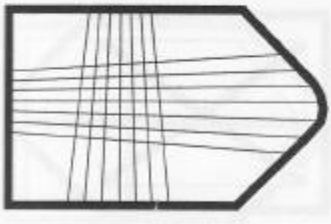

2

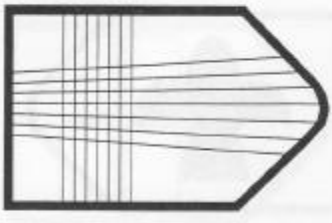

3

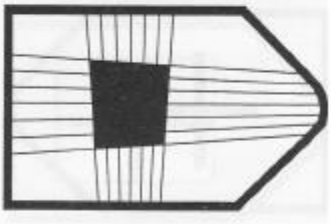

4

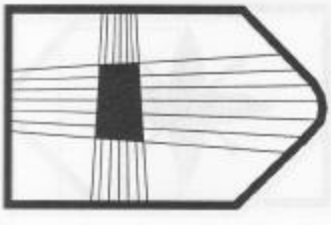

5

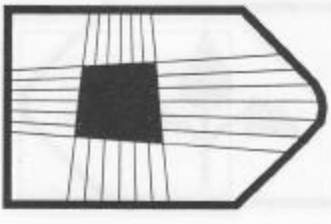

6

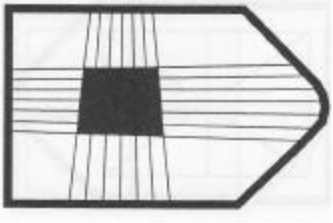

B_1

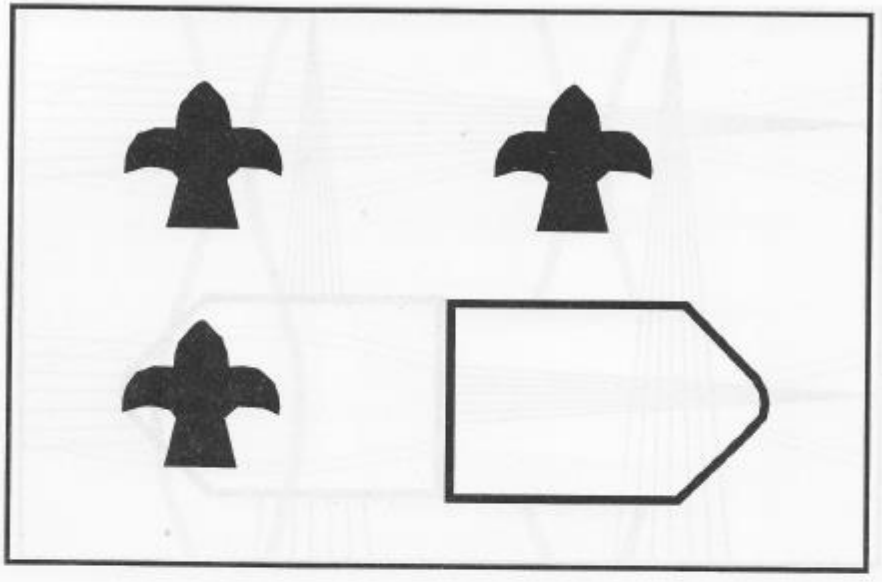

1

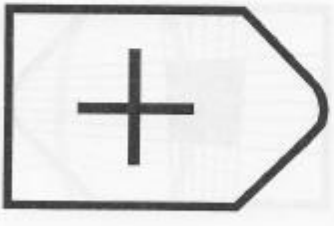

2

3

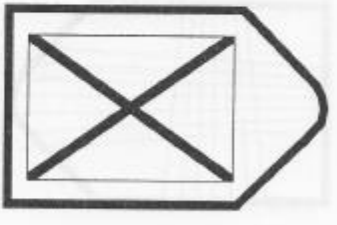

4

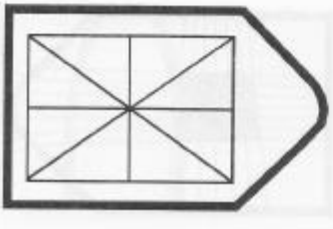

5

6

B_2

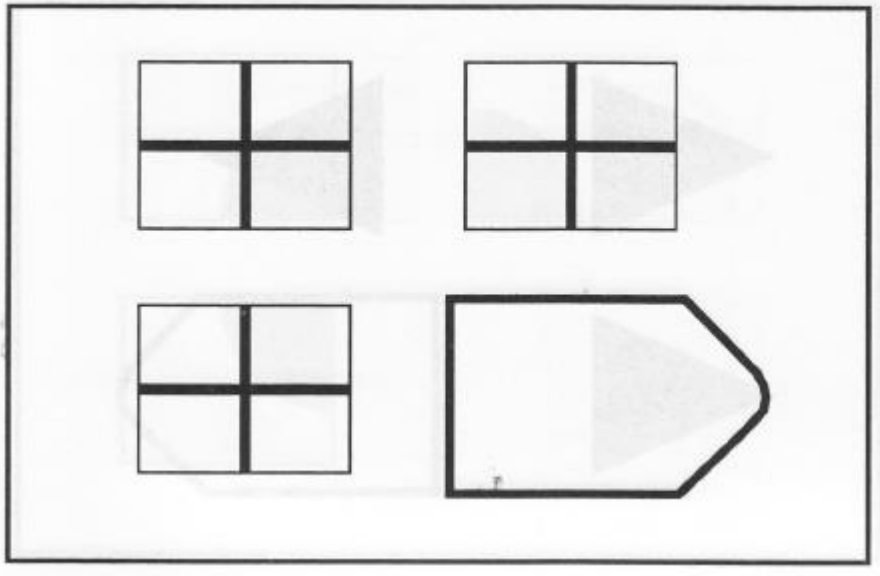

1

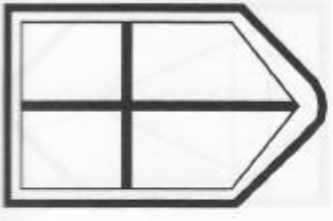

2

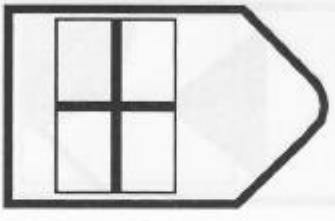

3

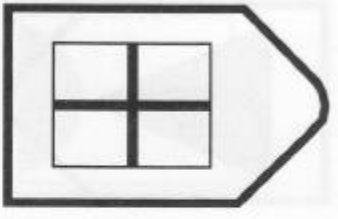

4

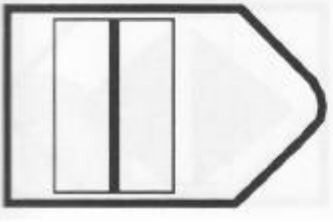

5

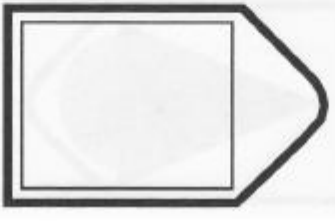

6

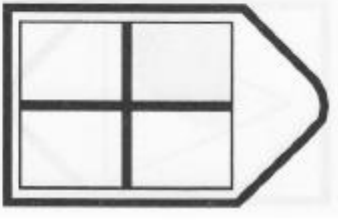

B_3

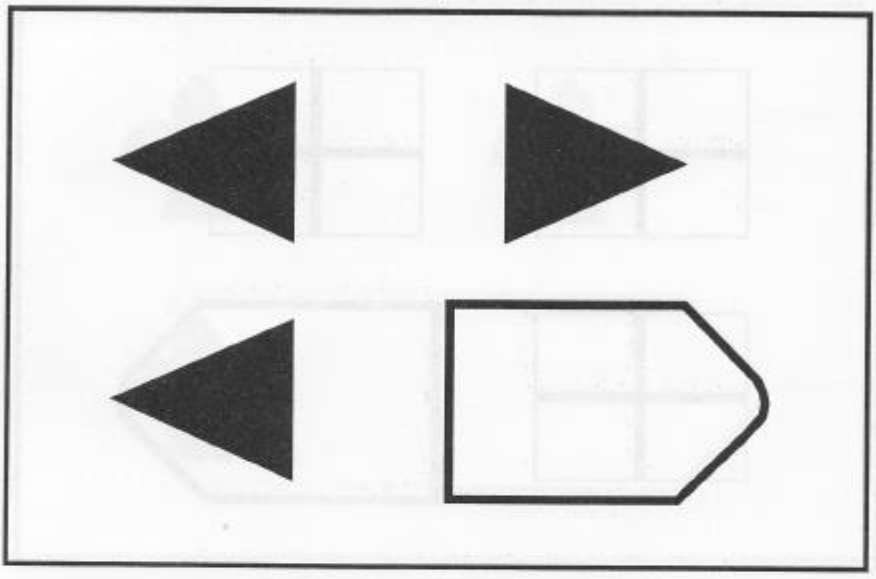

1

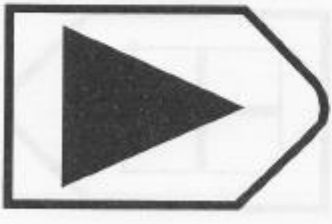

2

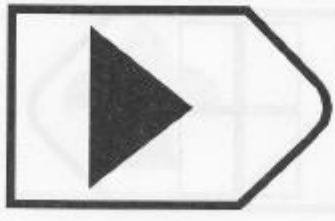

3

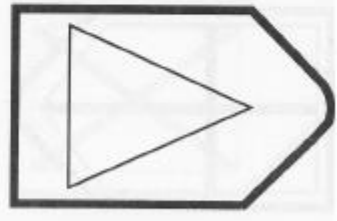

4

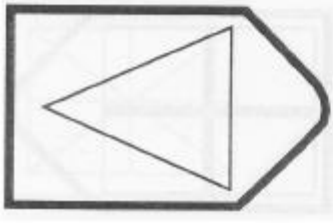

5

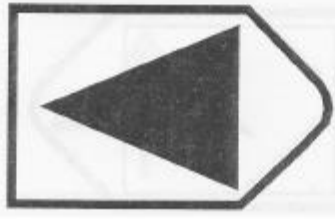

6

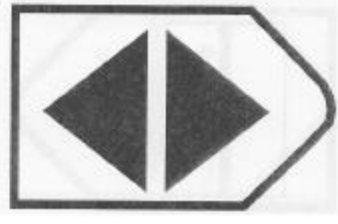

B_4

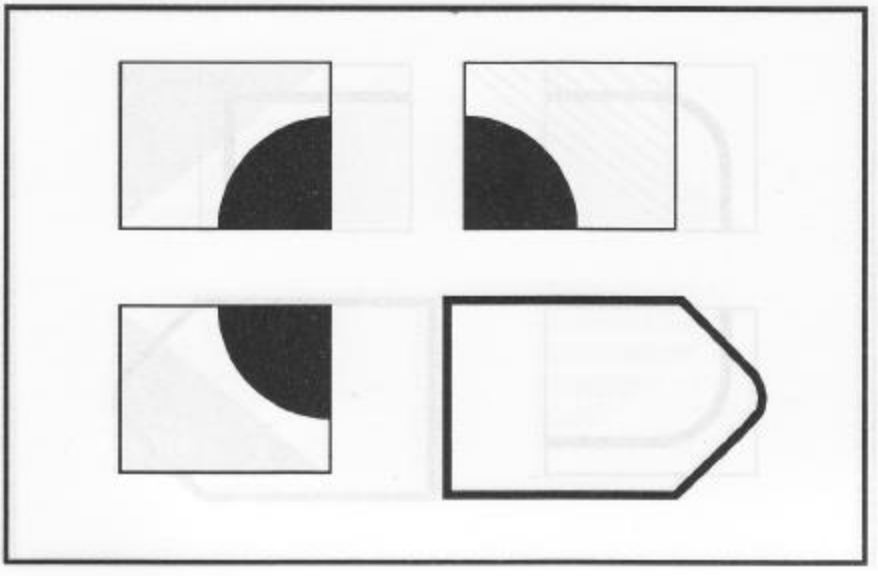

1

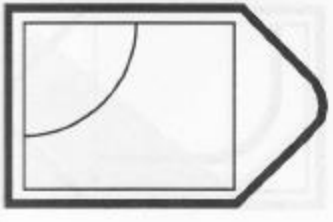

2

3

4

5

6

B_5

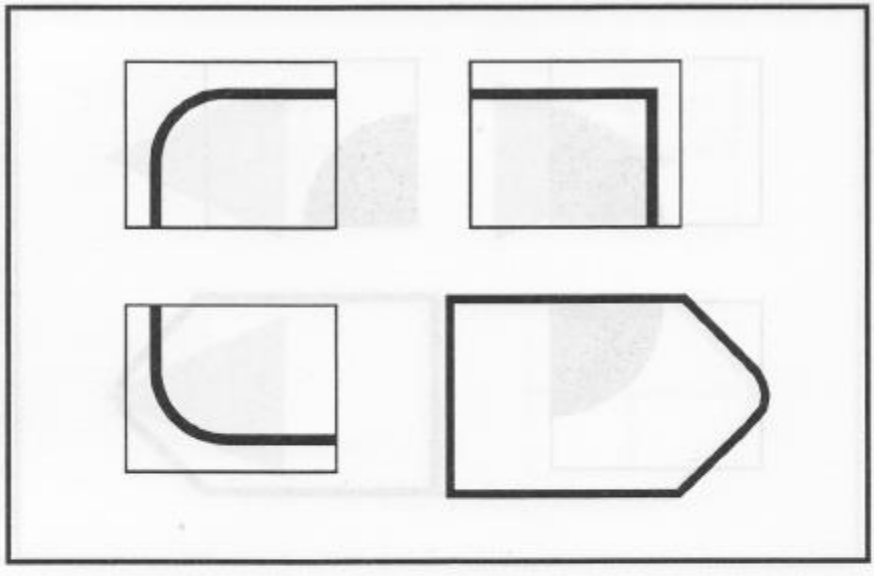

1

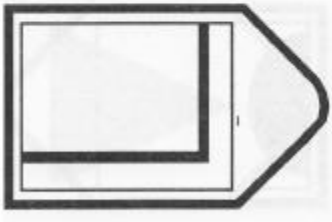

2

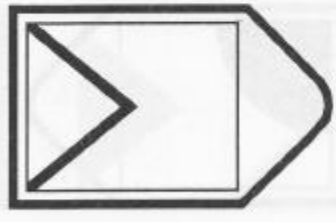

3

4

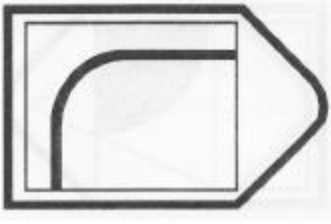

5

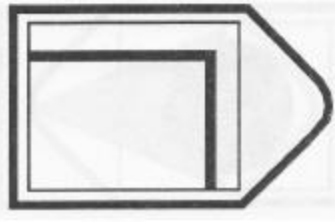

6

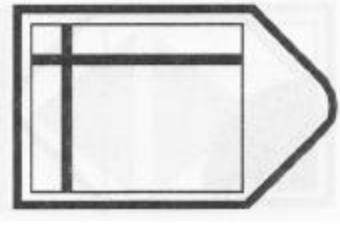

240'

B_6

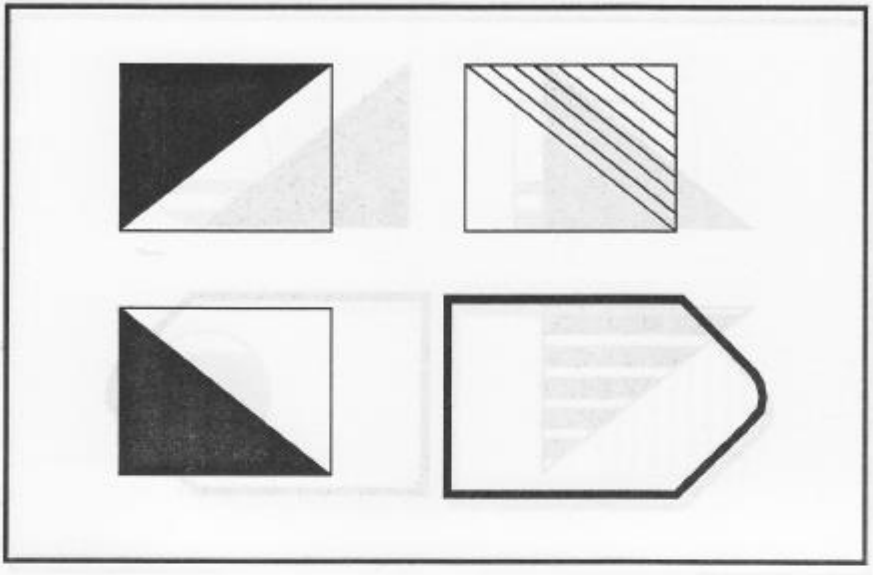

1

2

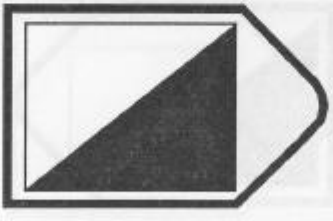

3

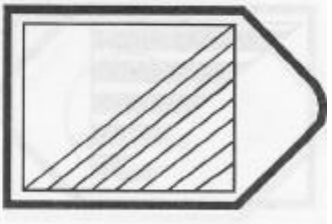

4

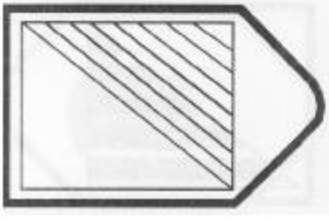

5

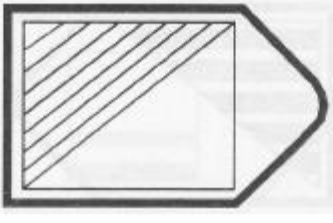

6

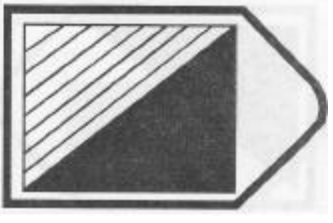

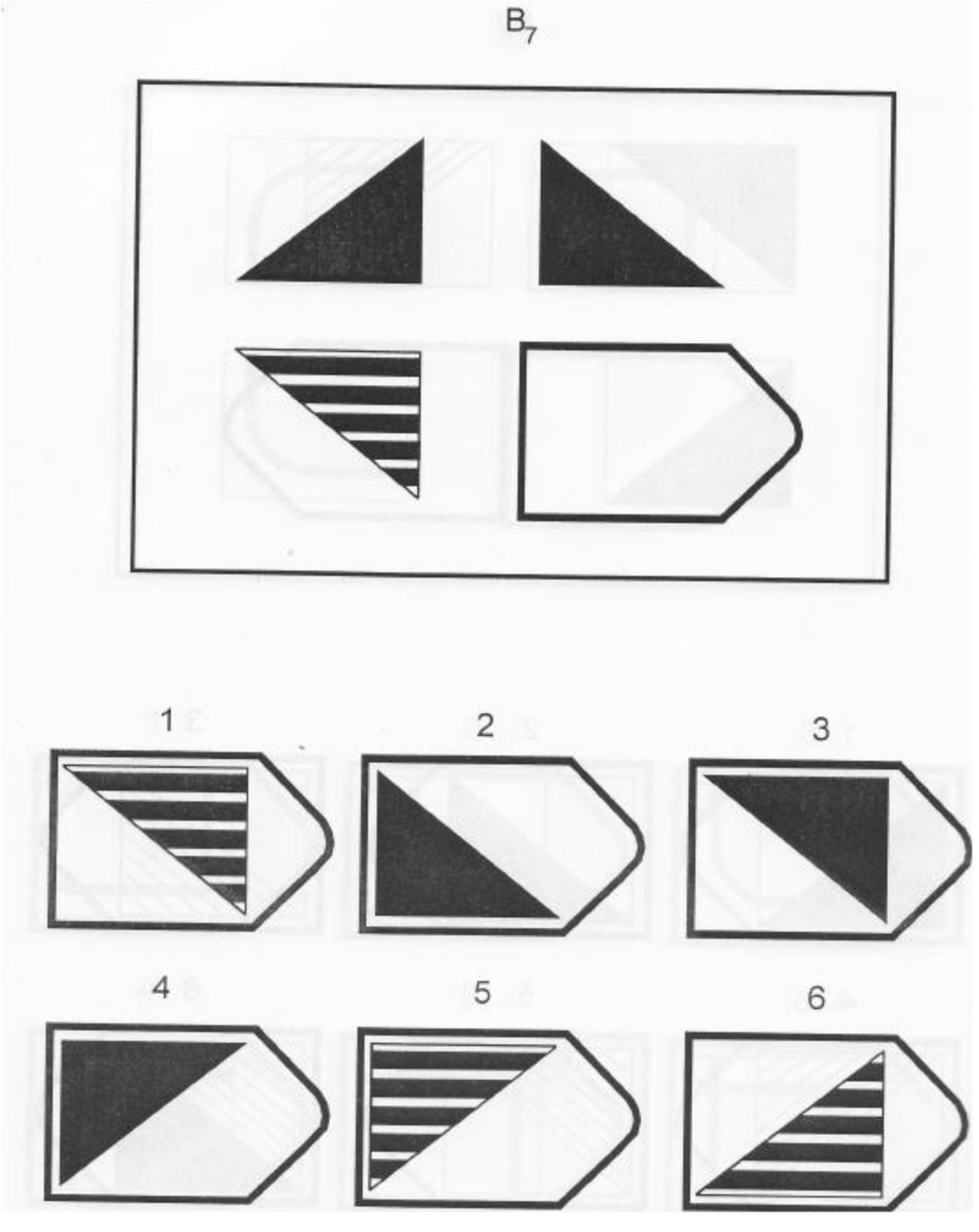
B7
1
2
3
4
5
6

B_8

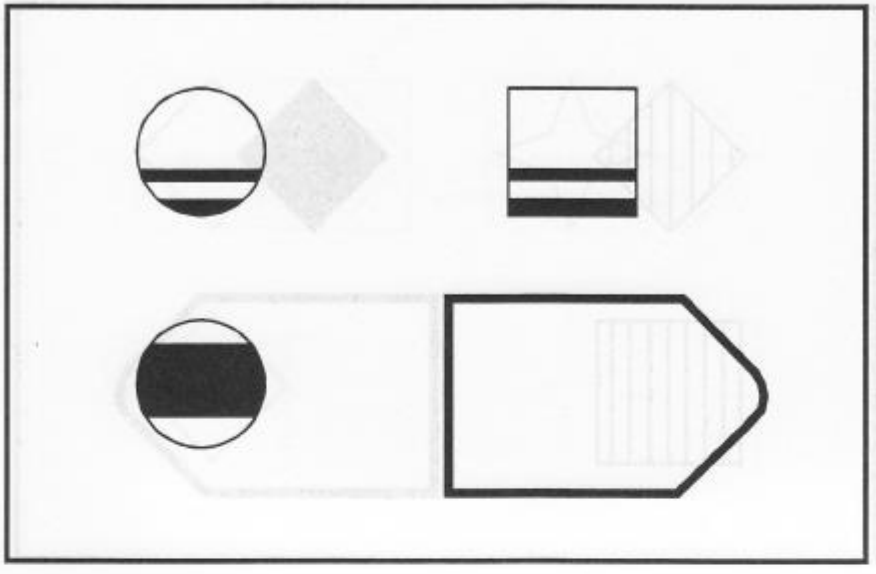

1

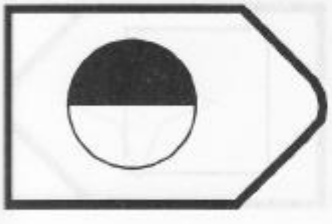

2

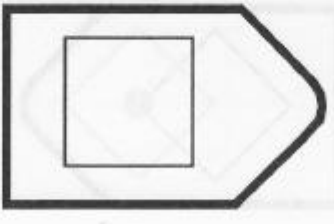

3

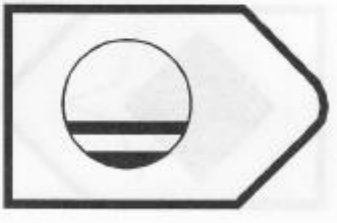

4

5

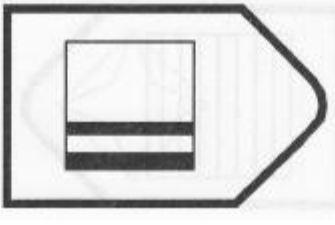

6

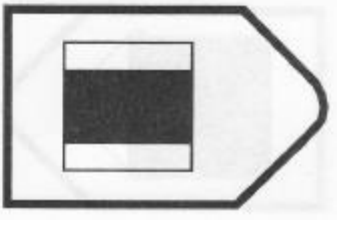

B_9

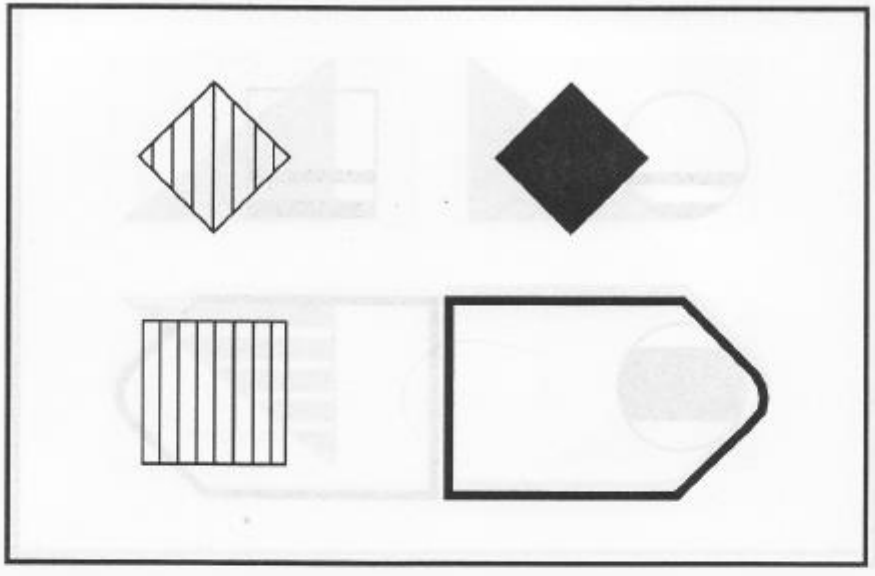

1

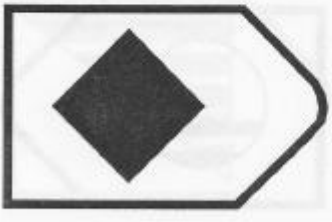

2

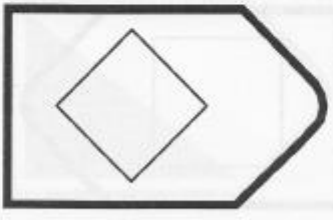

3

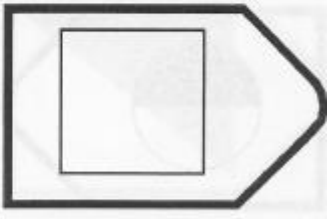

4

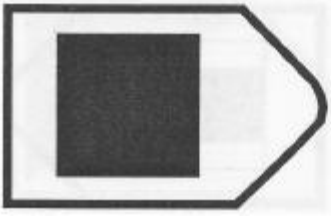

5

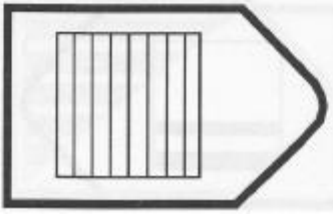

6

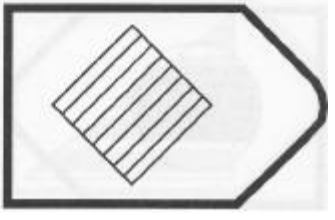

B_{10}

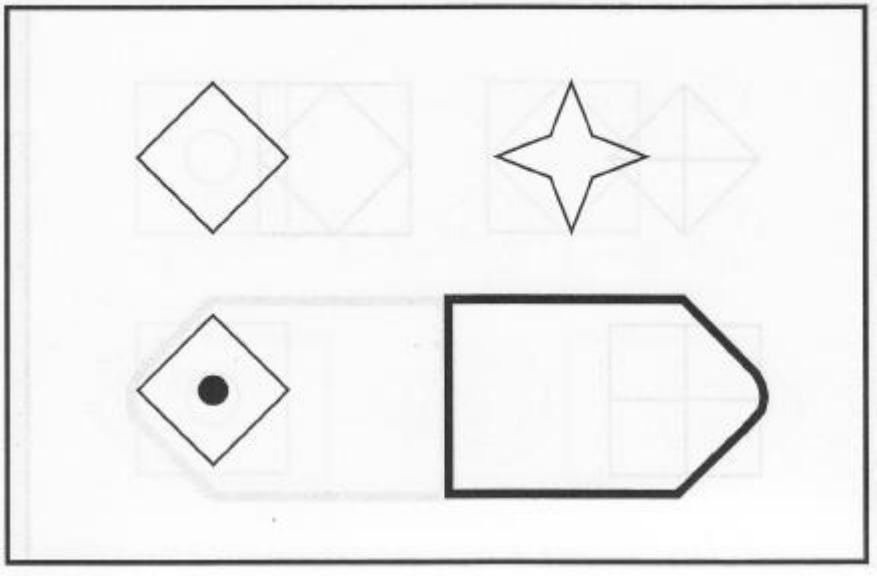

1

2

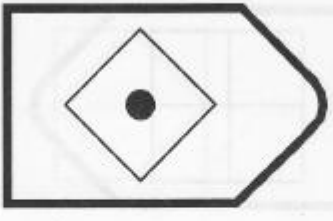

3

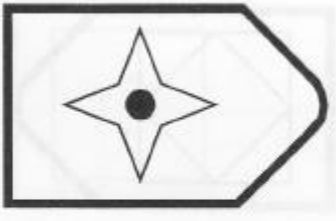

4

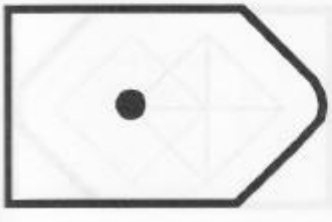

5

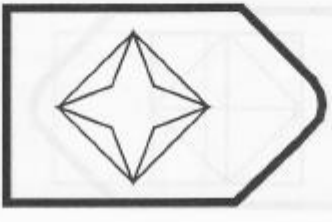

6

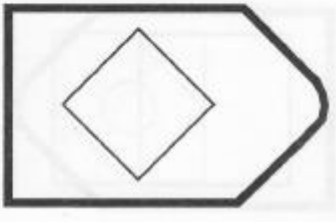

B_{11}

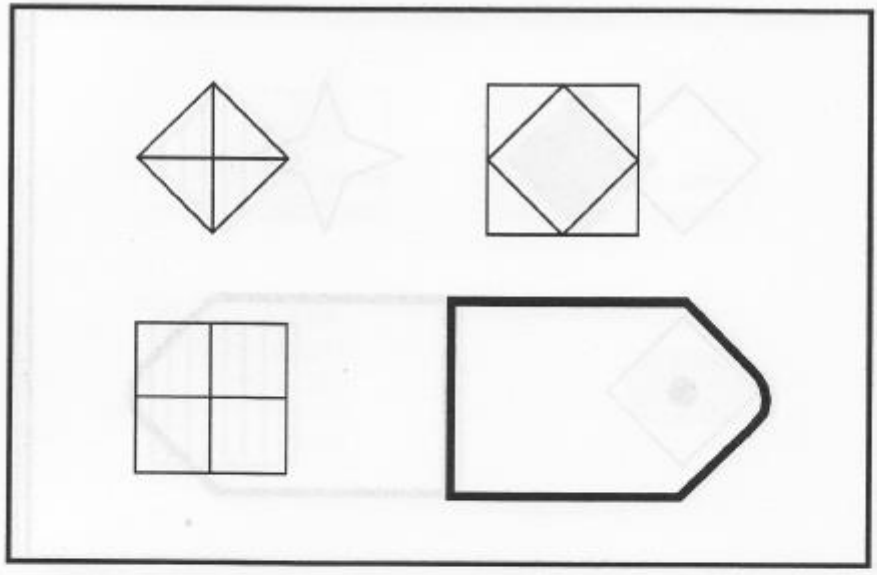

1

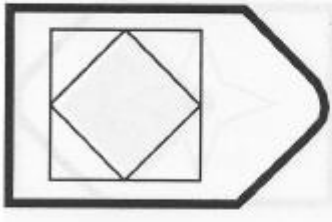

2

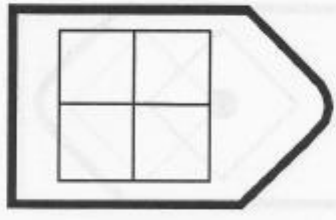

3

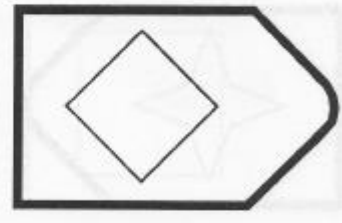

4

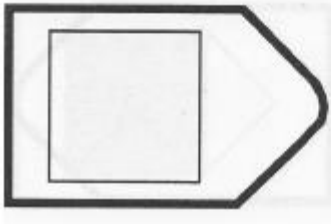

5

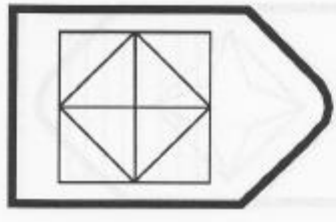

6

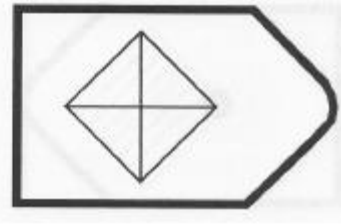

B_{12}

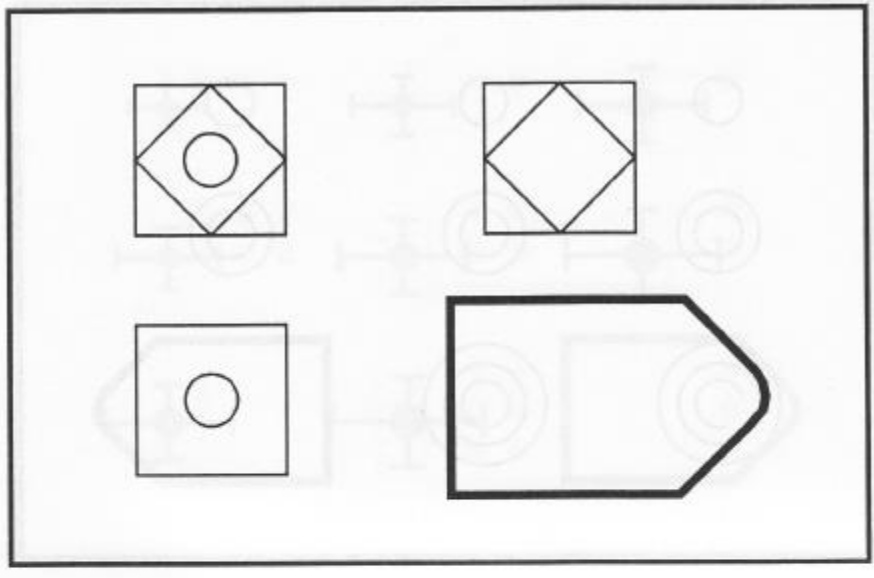

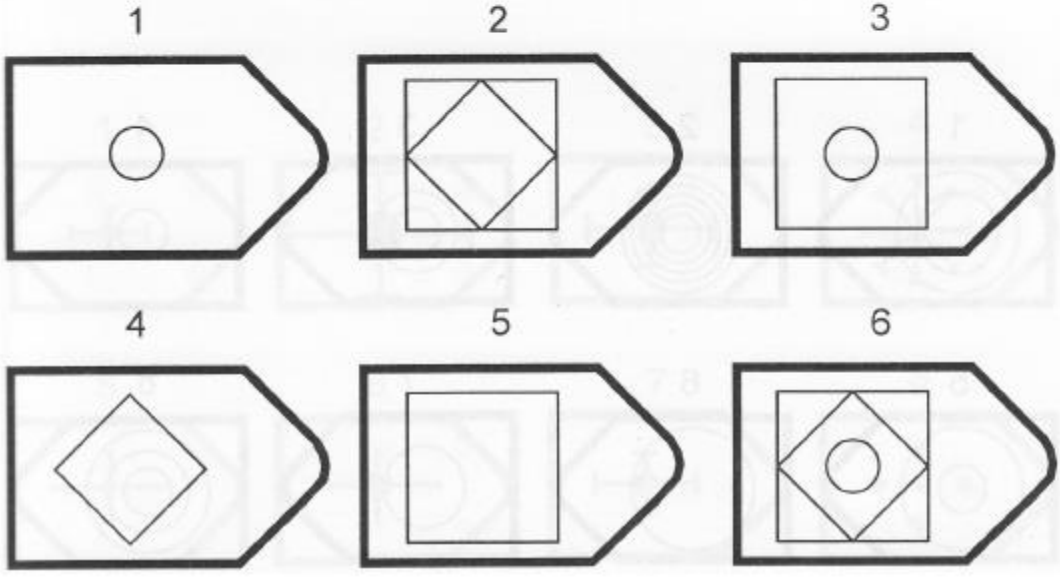

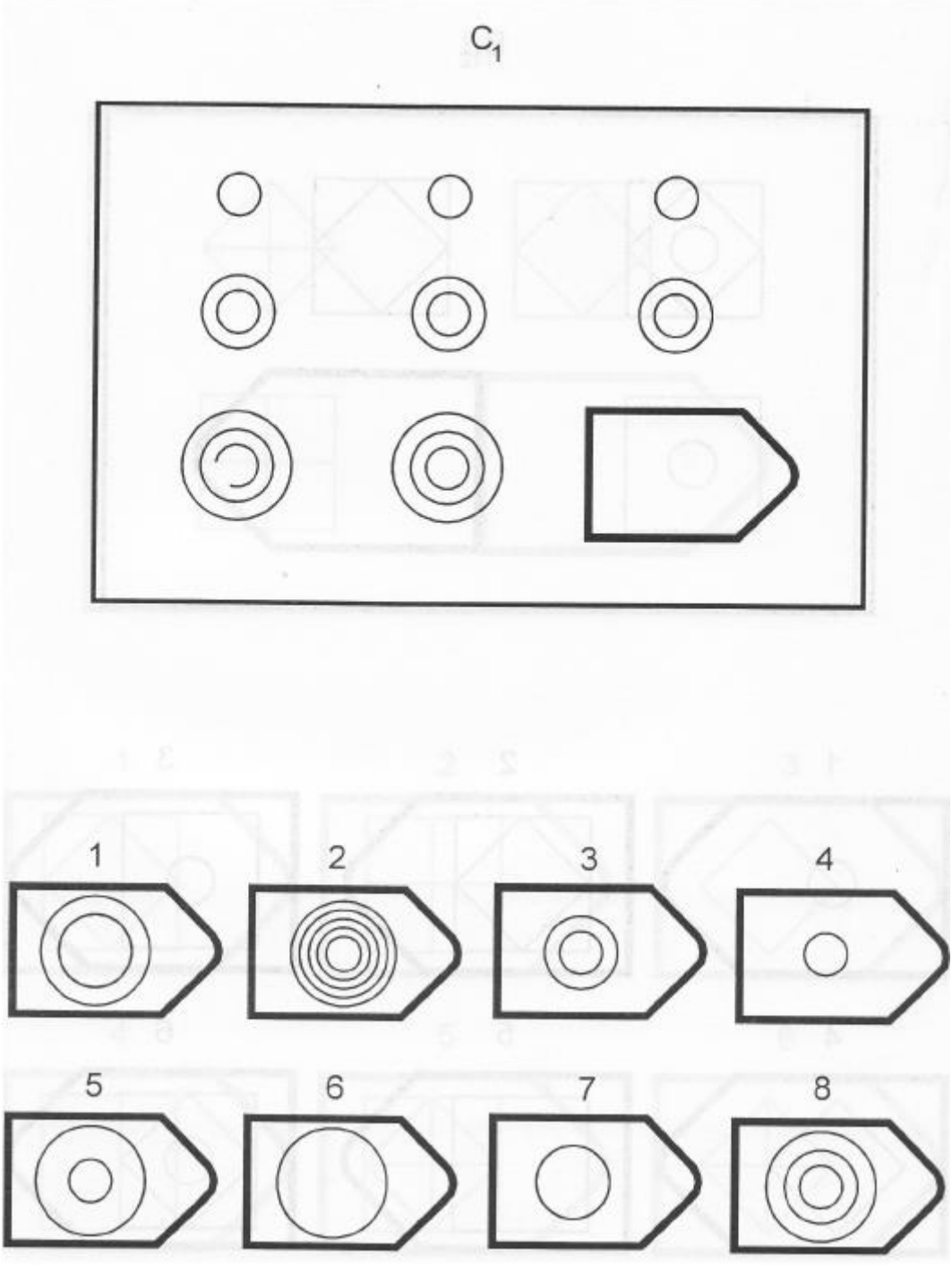
C1
1
2
3
4
5
6
7
8

C_2

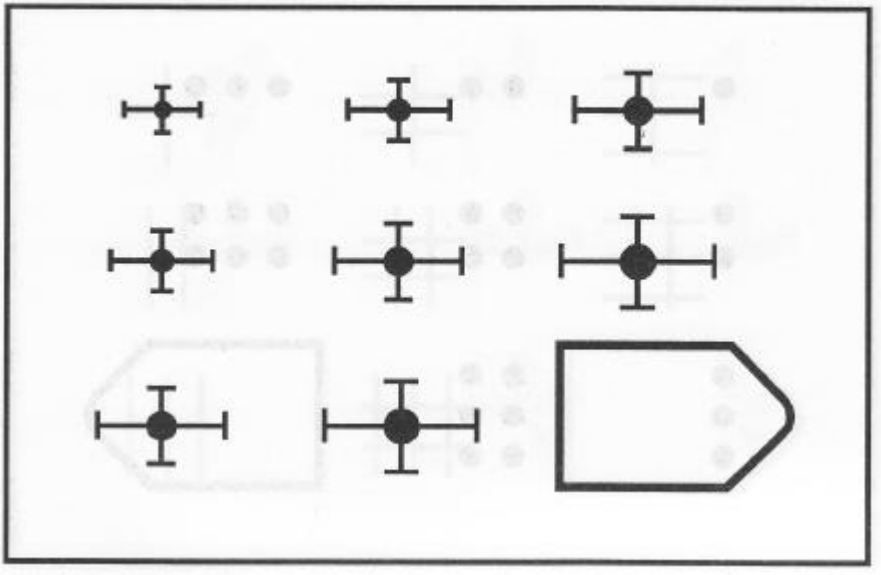

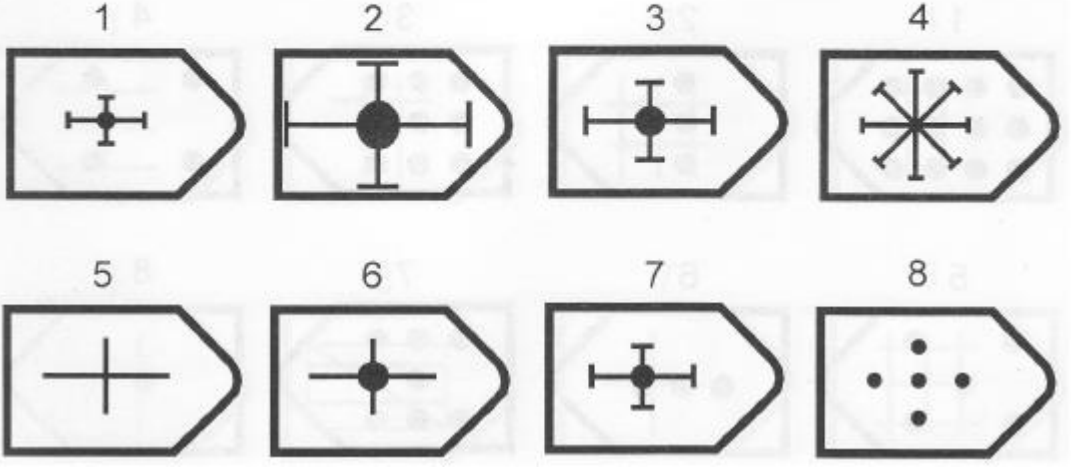

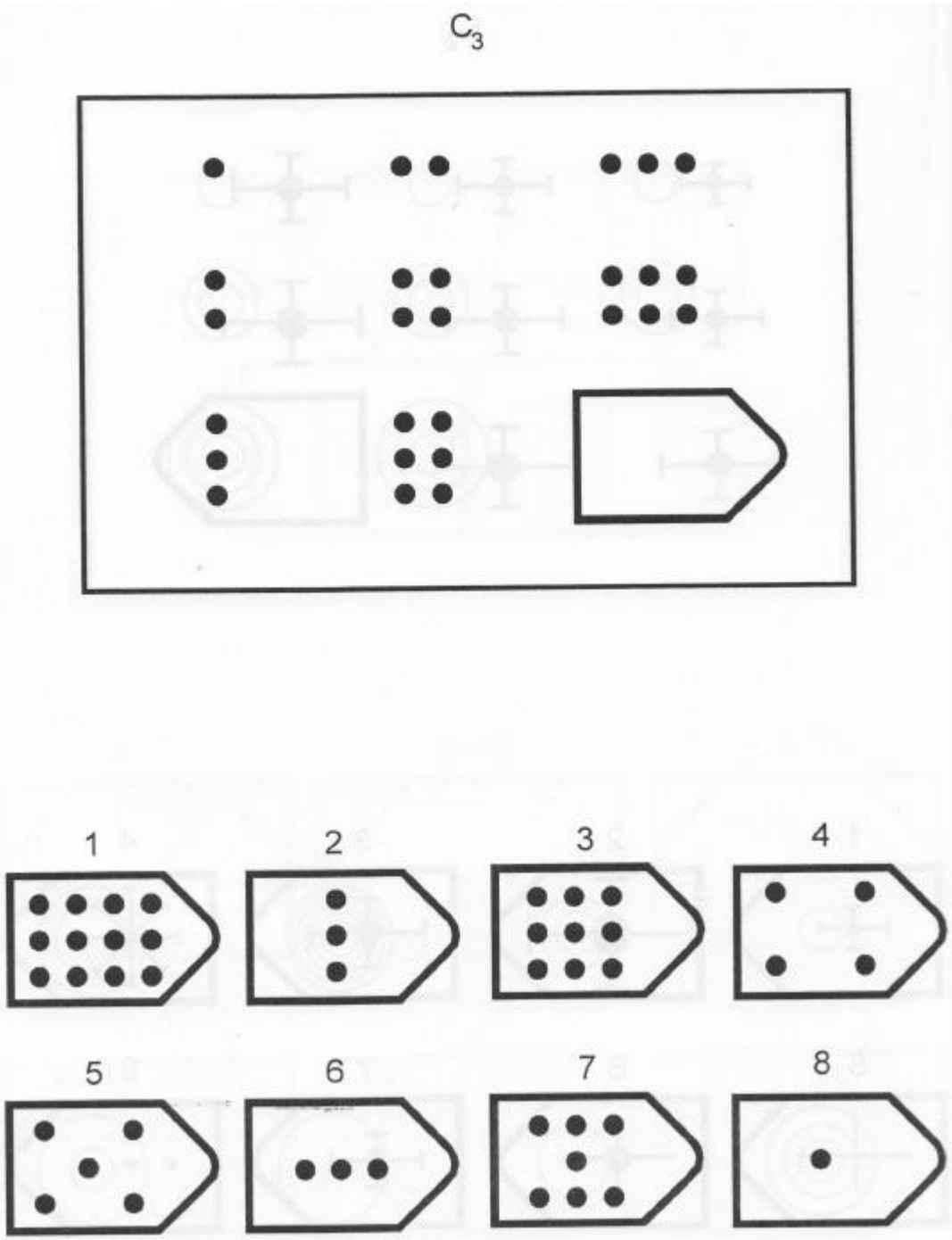

250'

C_4

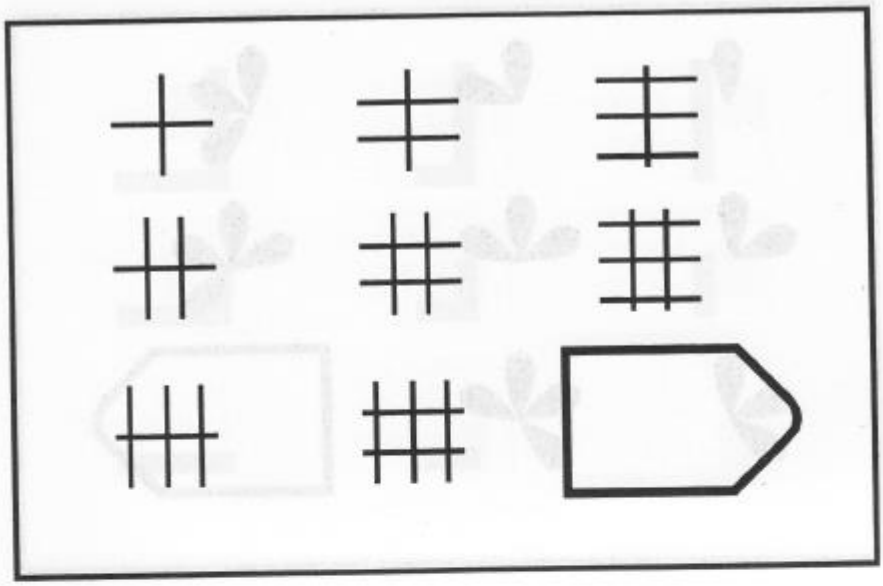

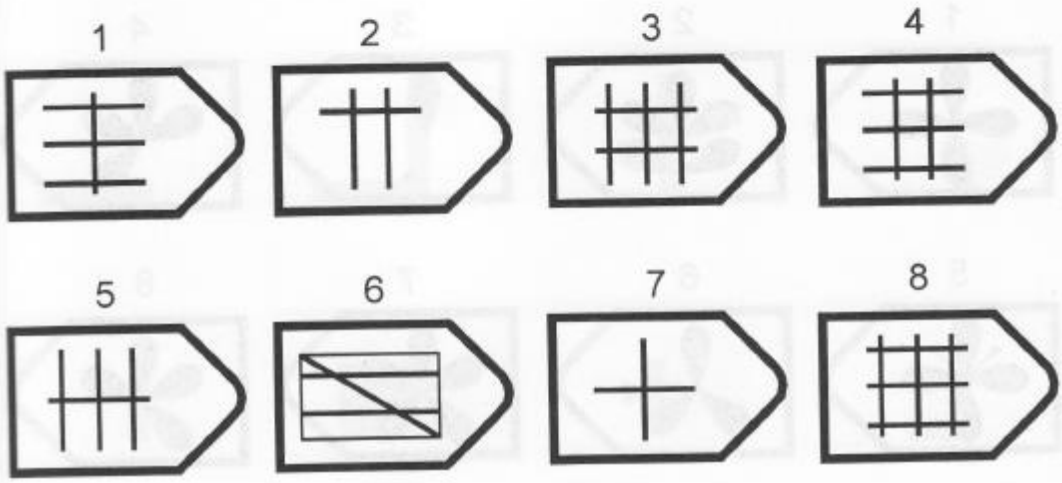

C_5

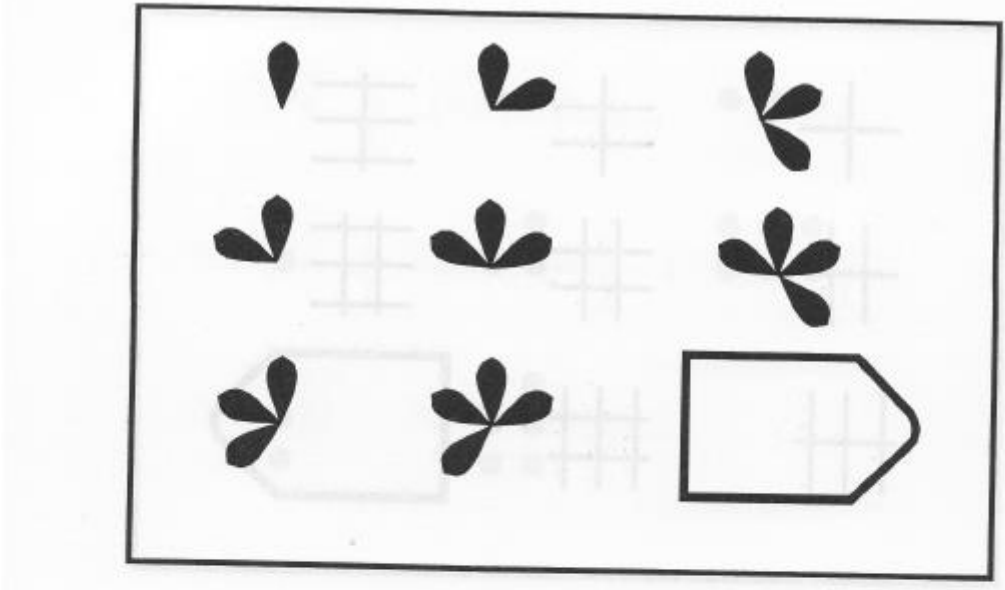

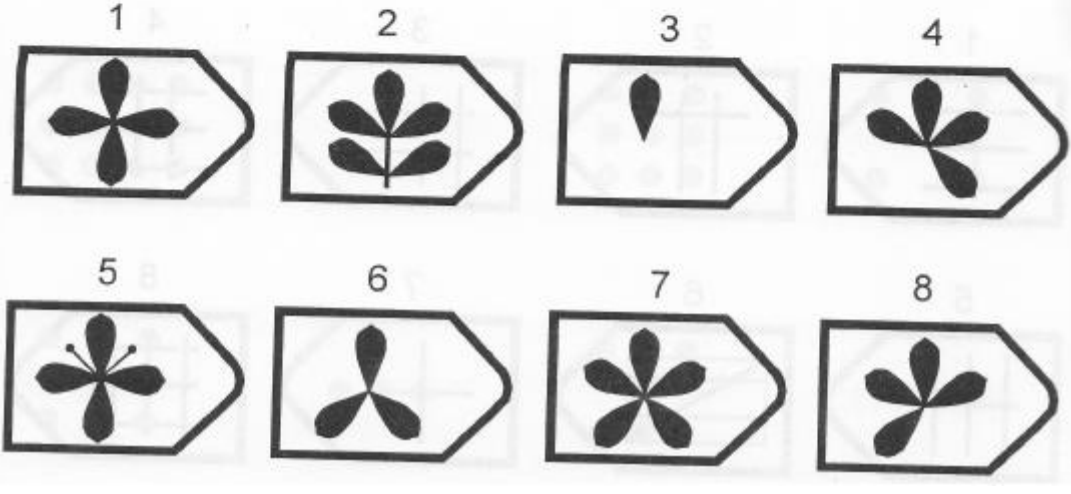

C_6

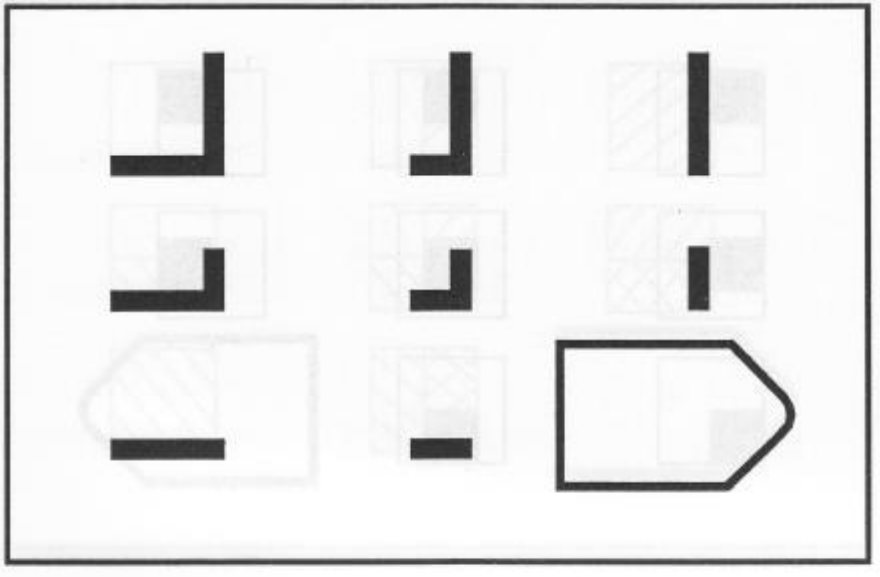

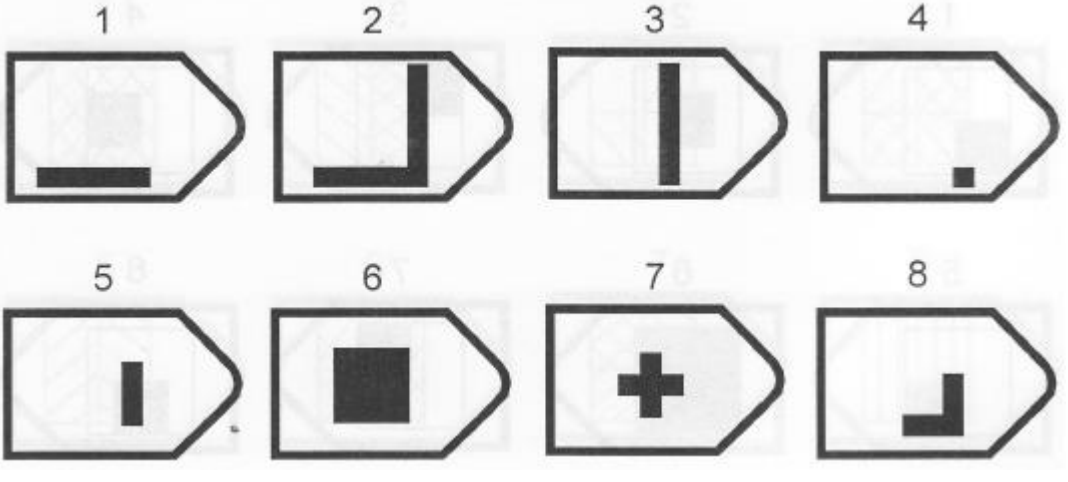

C_7

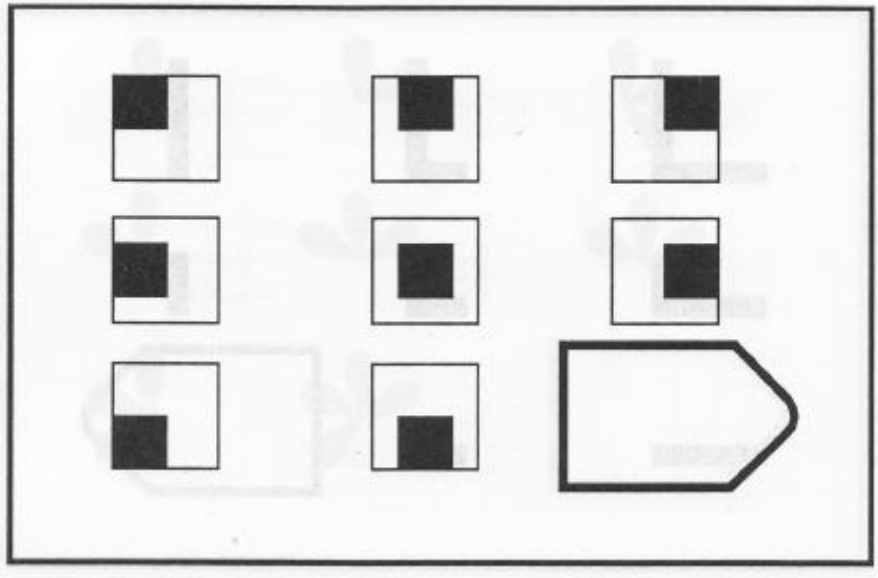

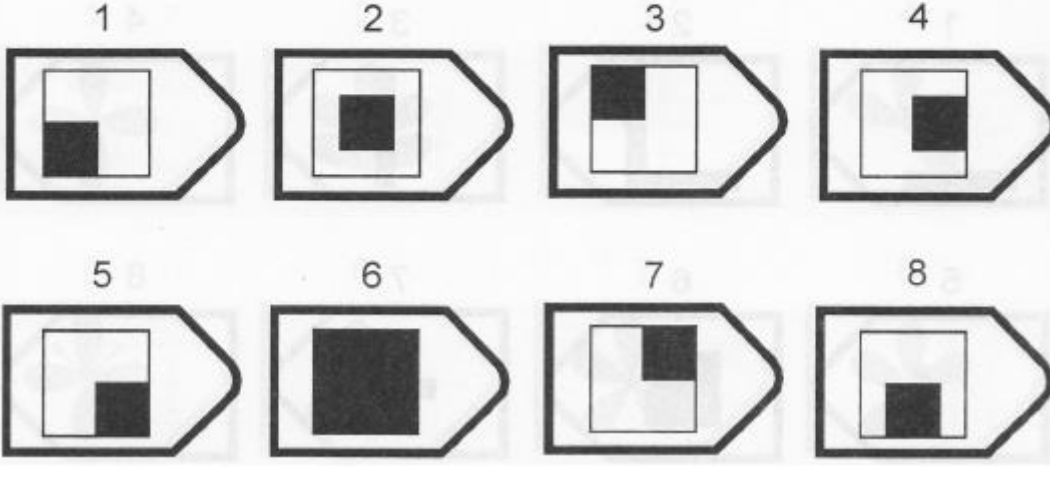

C_8

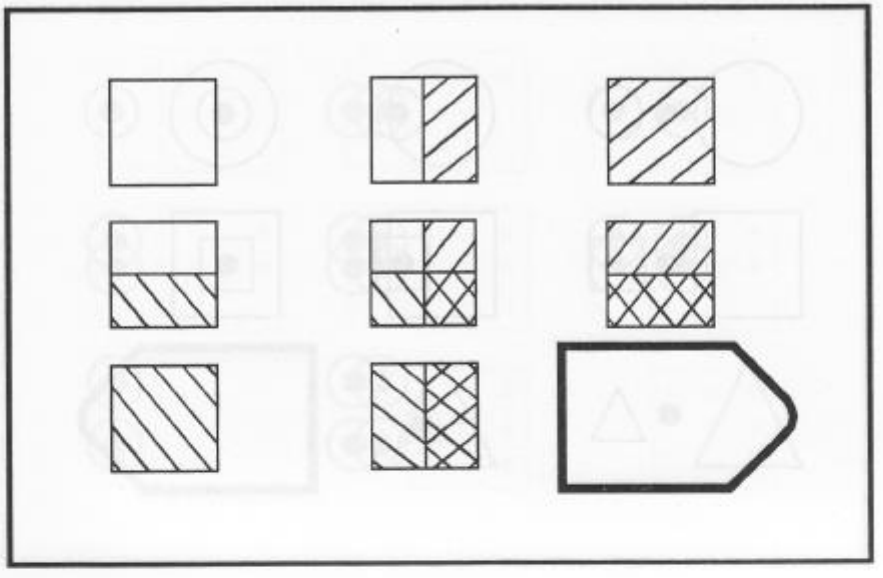

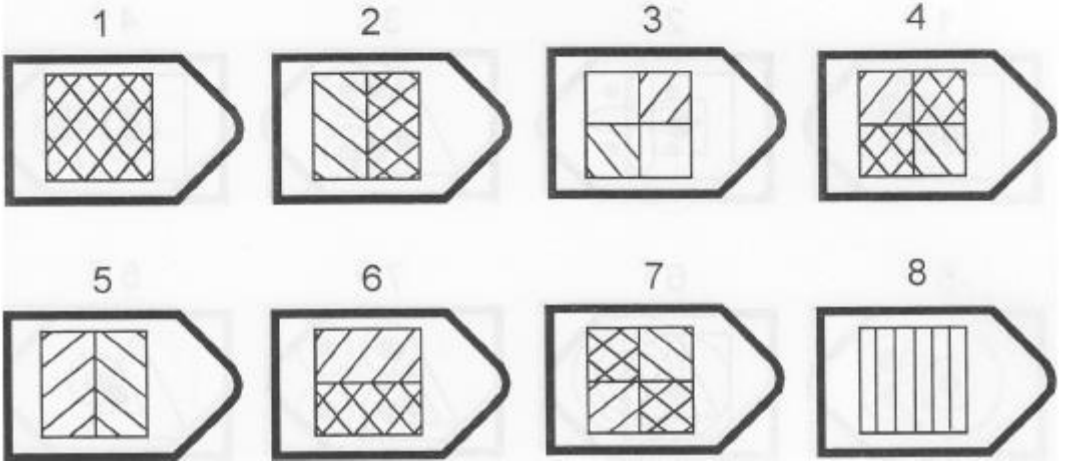

C_9

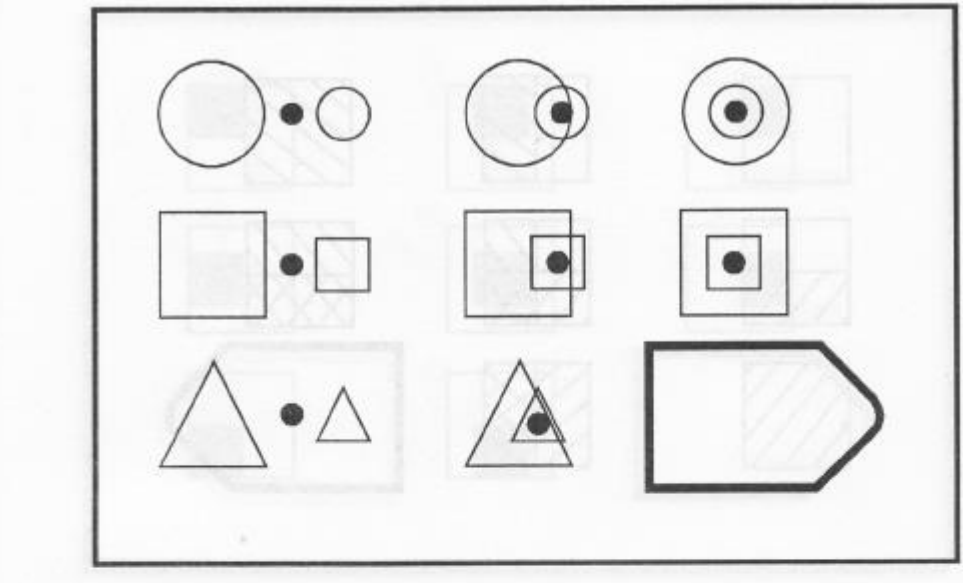

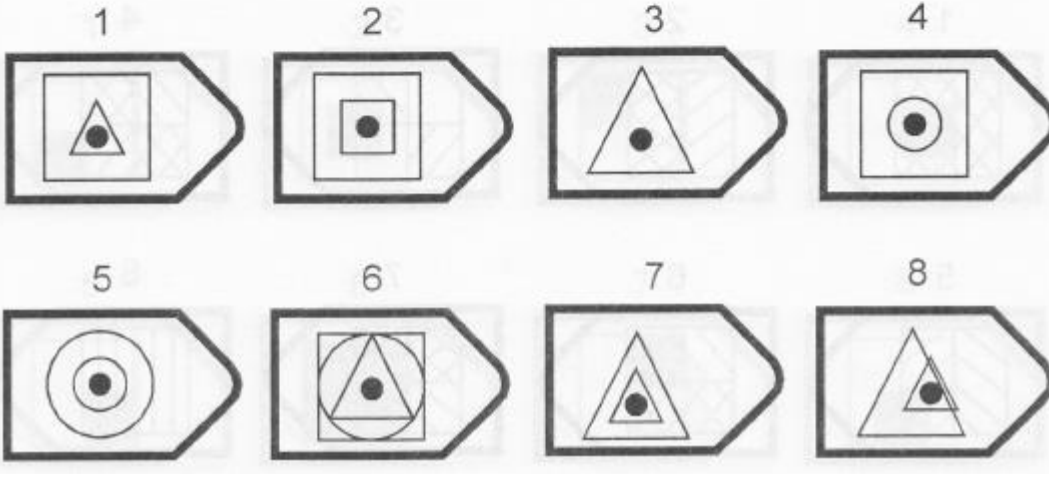

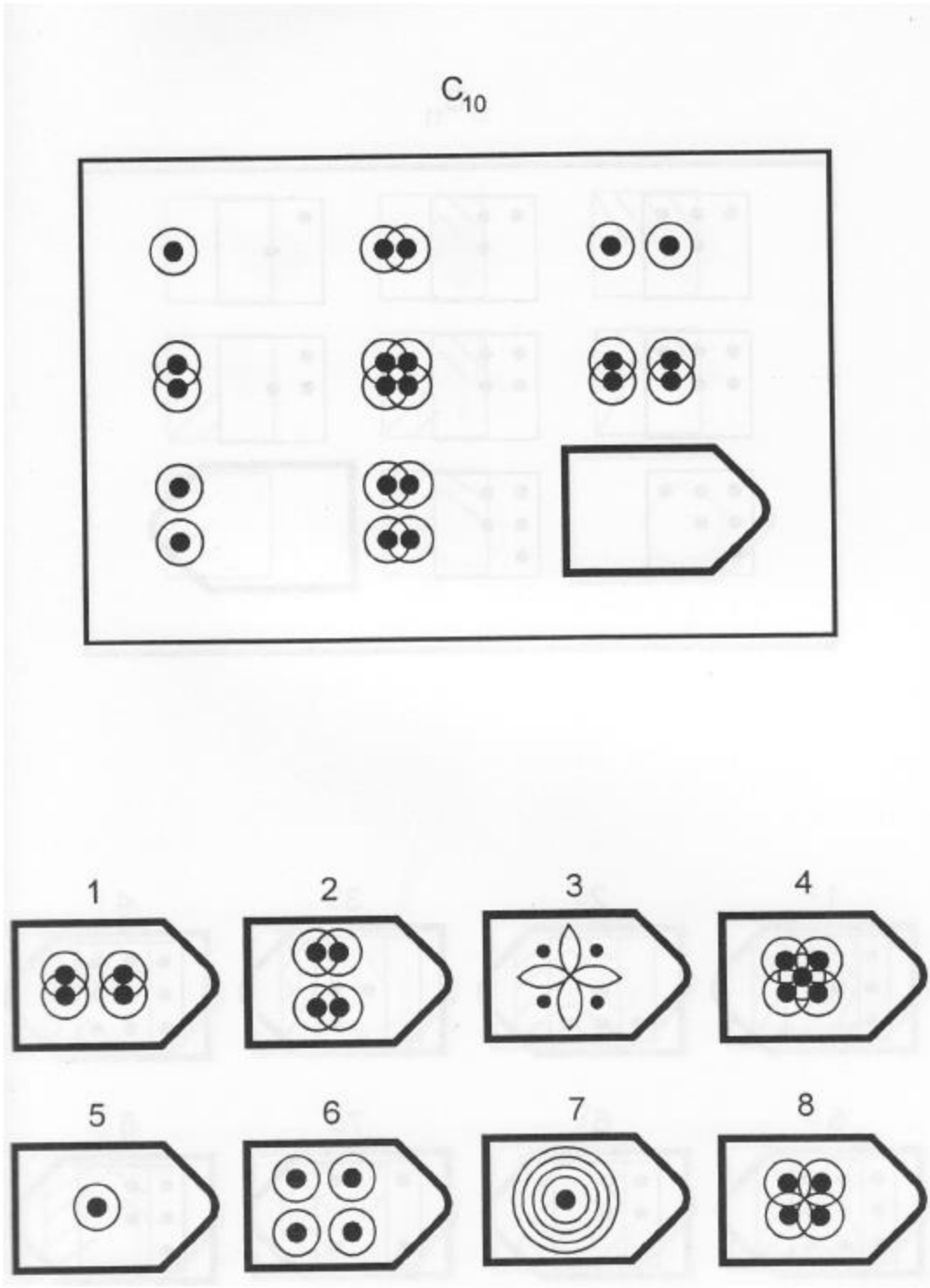
C_{10}
1
2
3
4
5
6
7
8

C_{11}

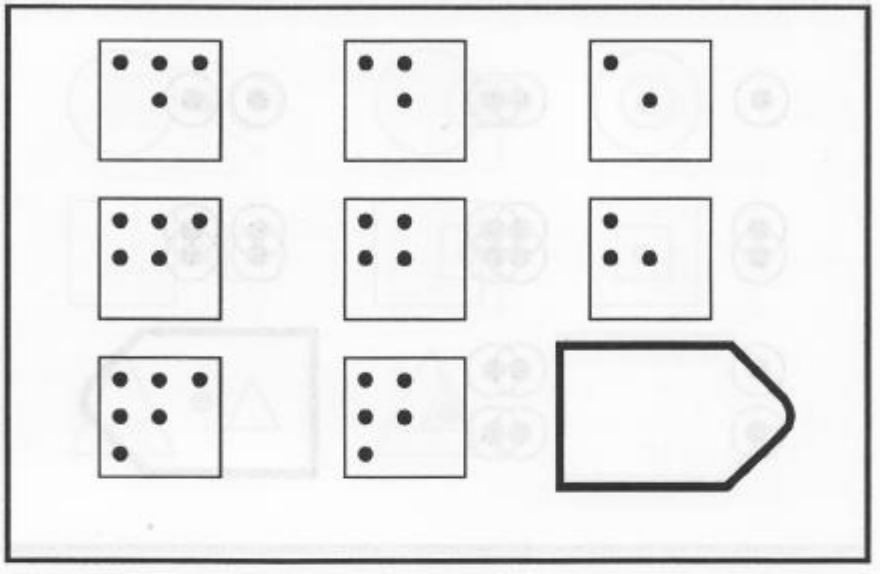

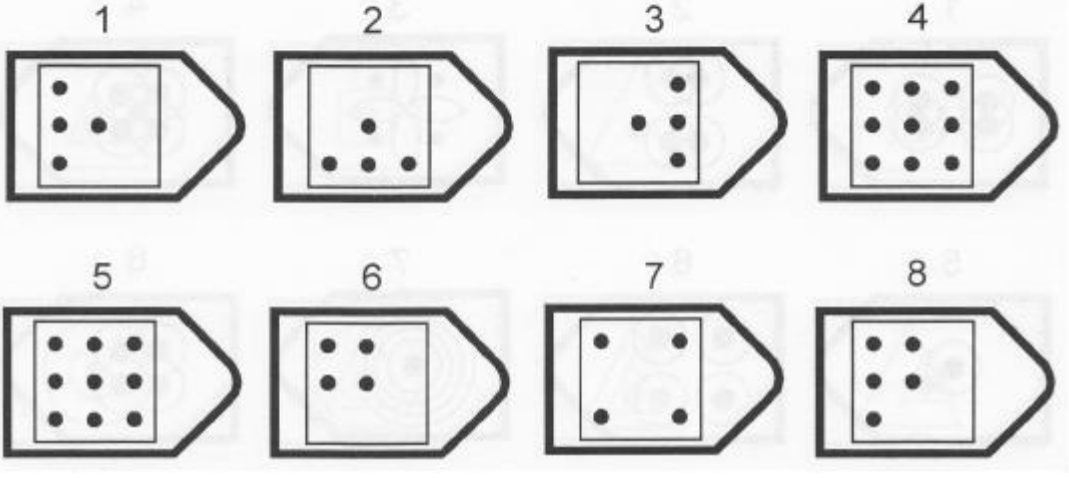

C_{12}

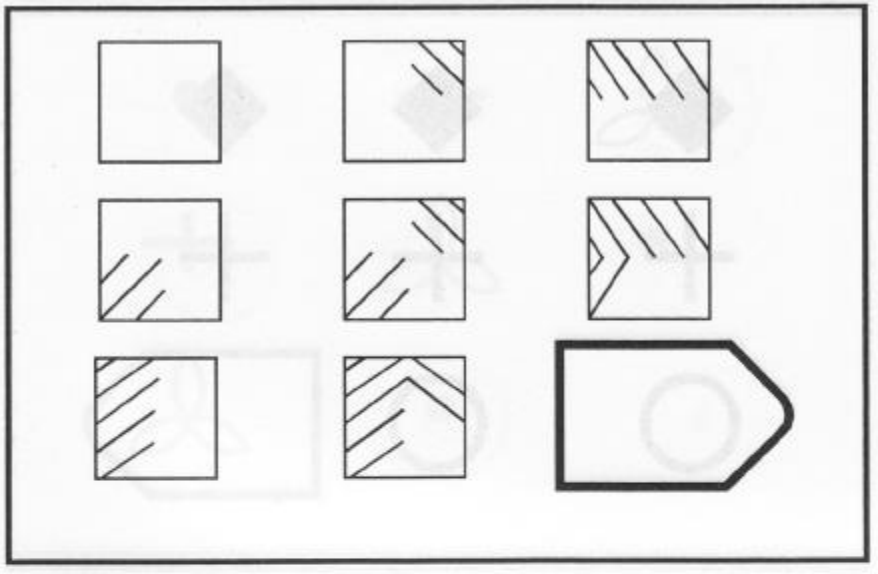

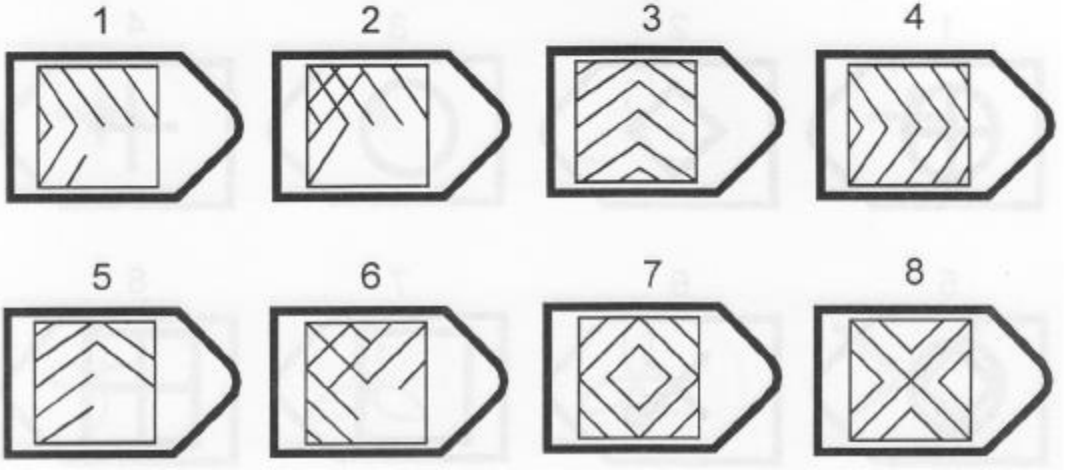

D_1

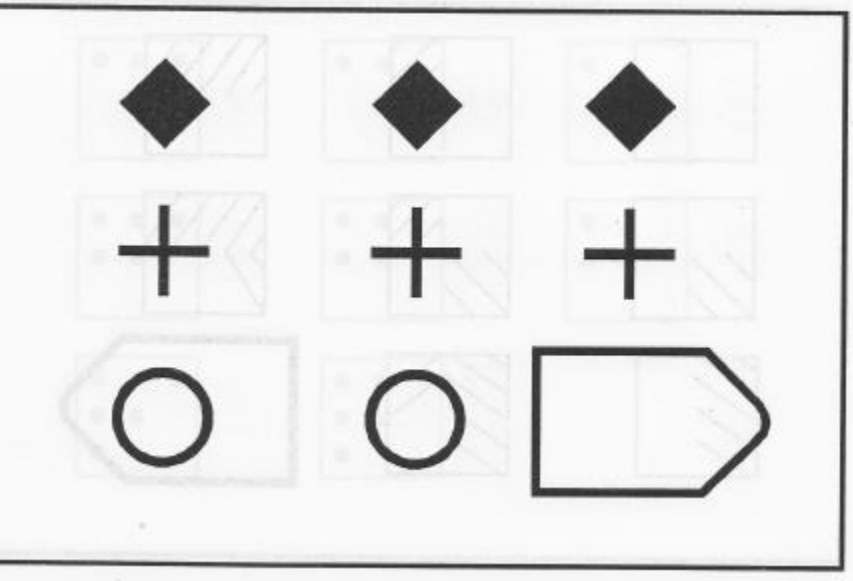

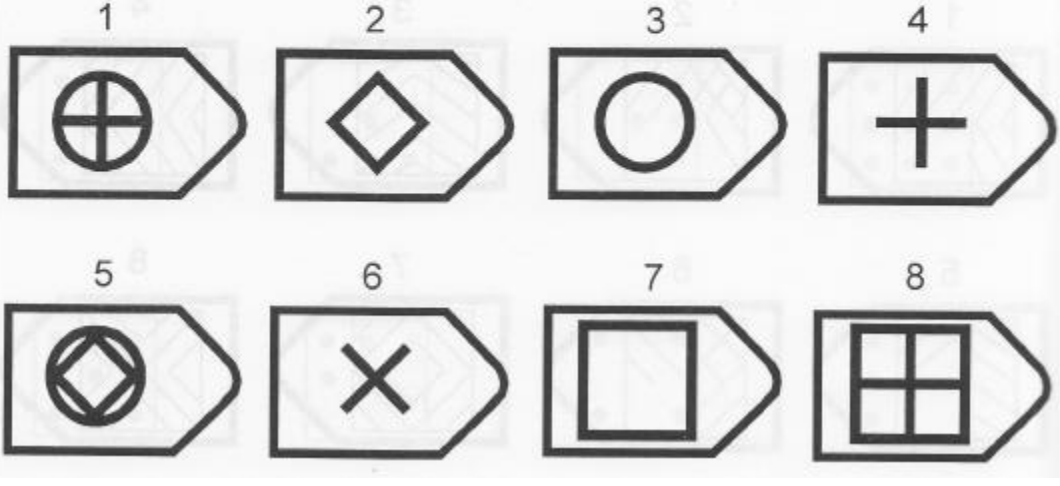

D_2

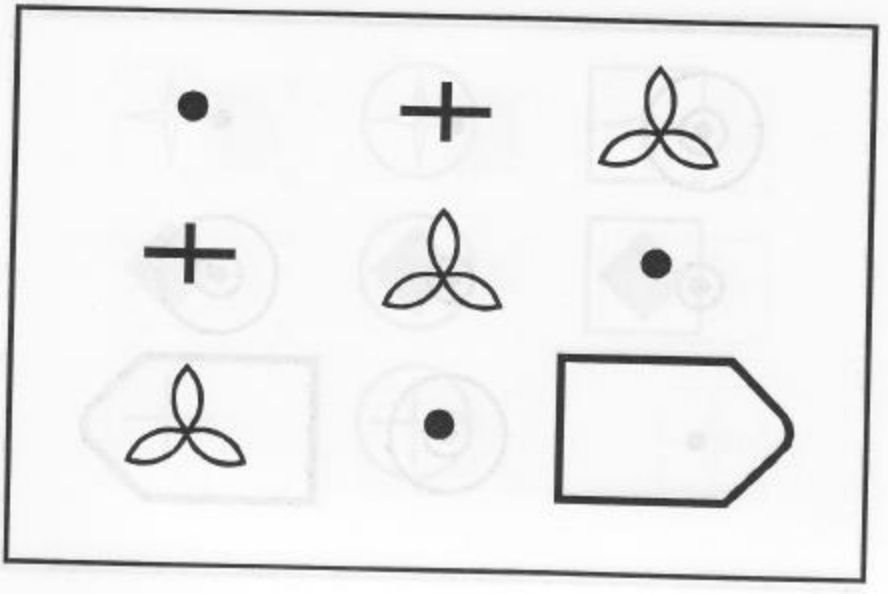

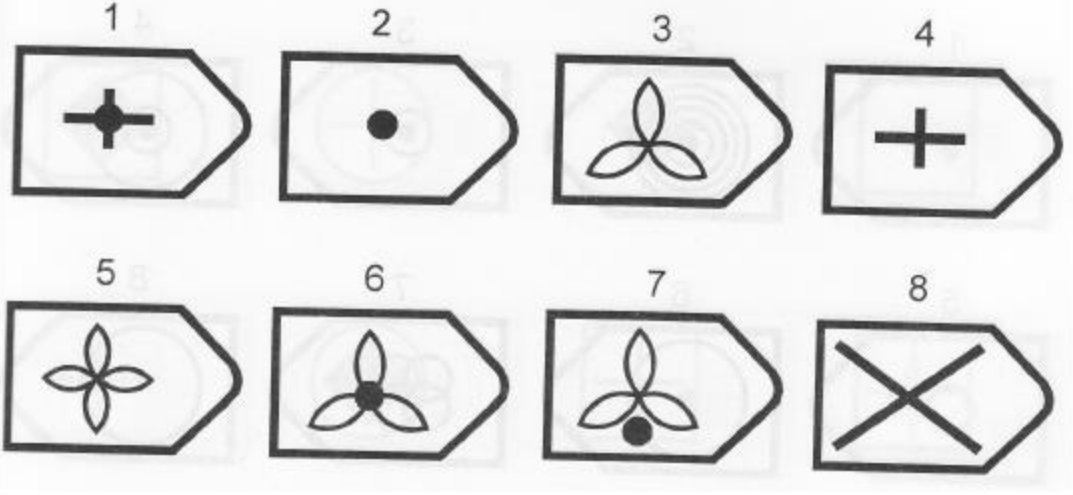

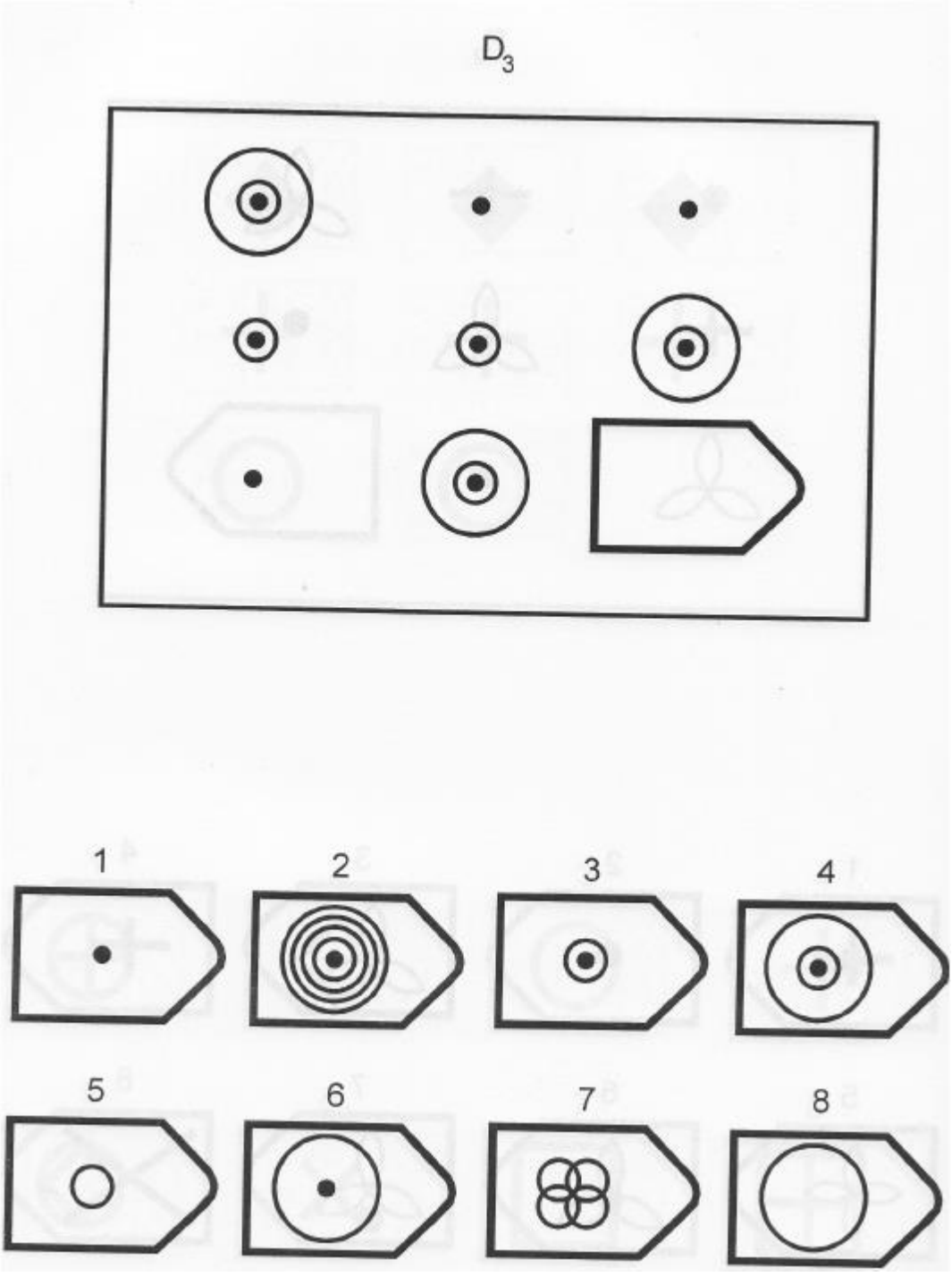
D3
1
2
3
4
5
6
7
8

D_4

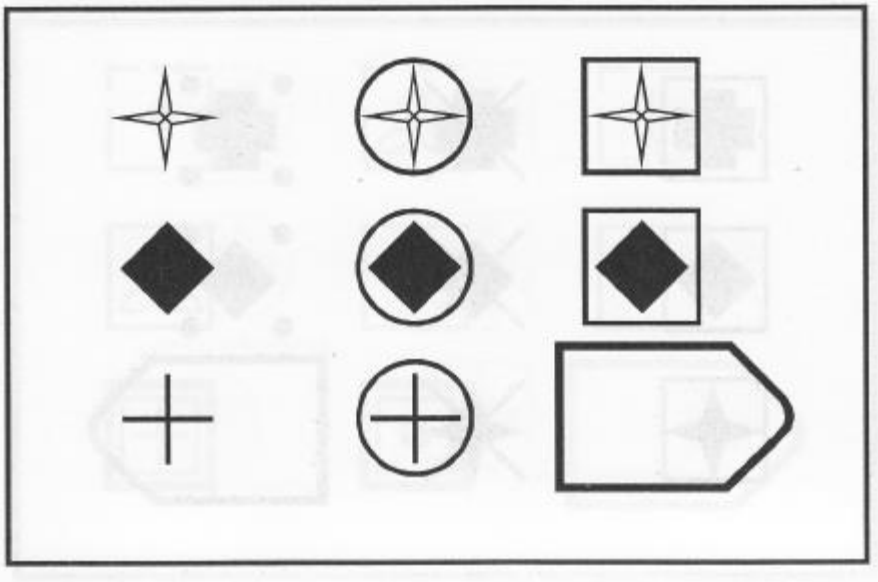

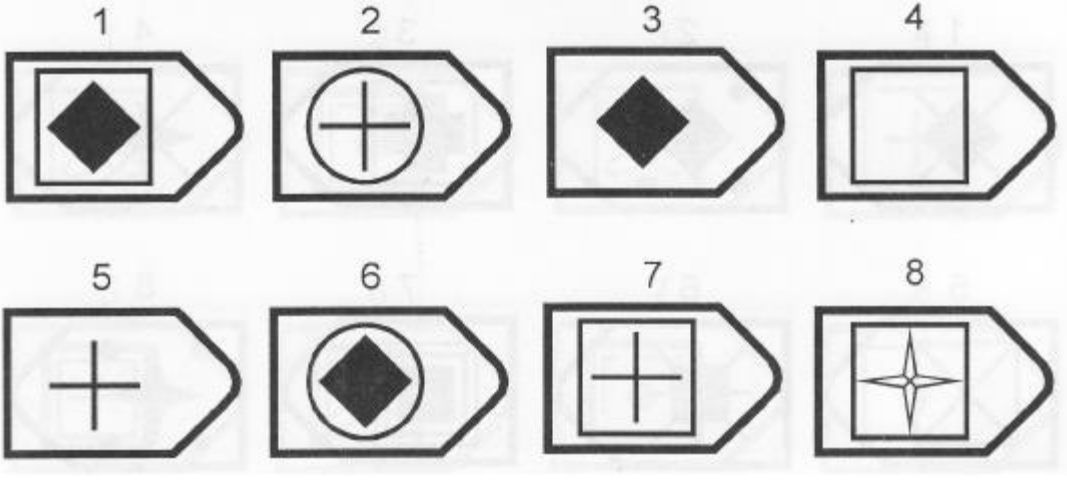

D_5

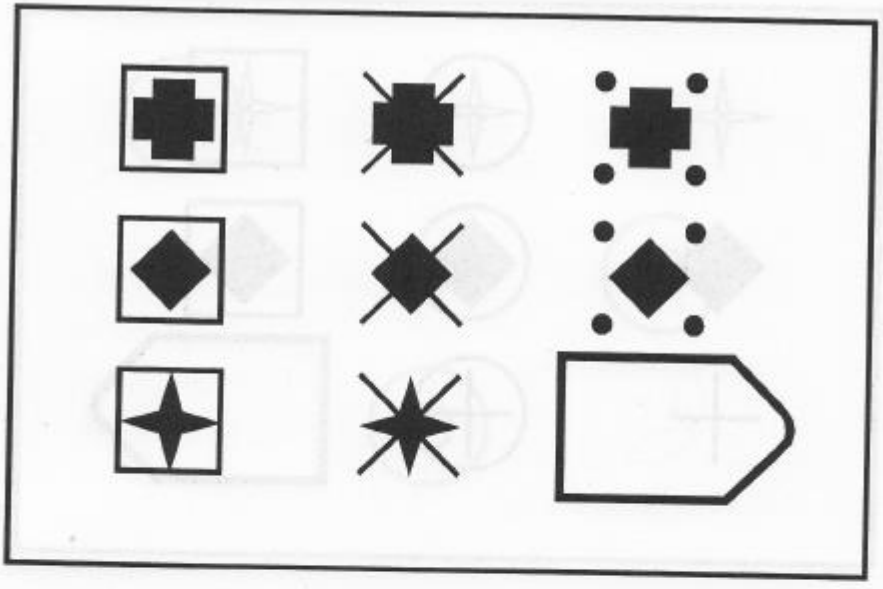

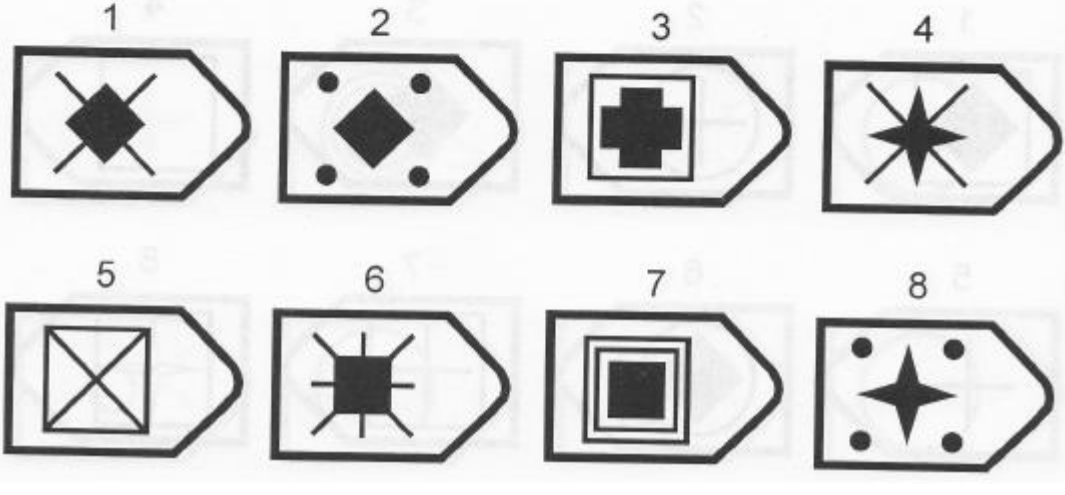

D_6

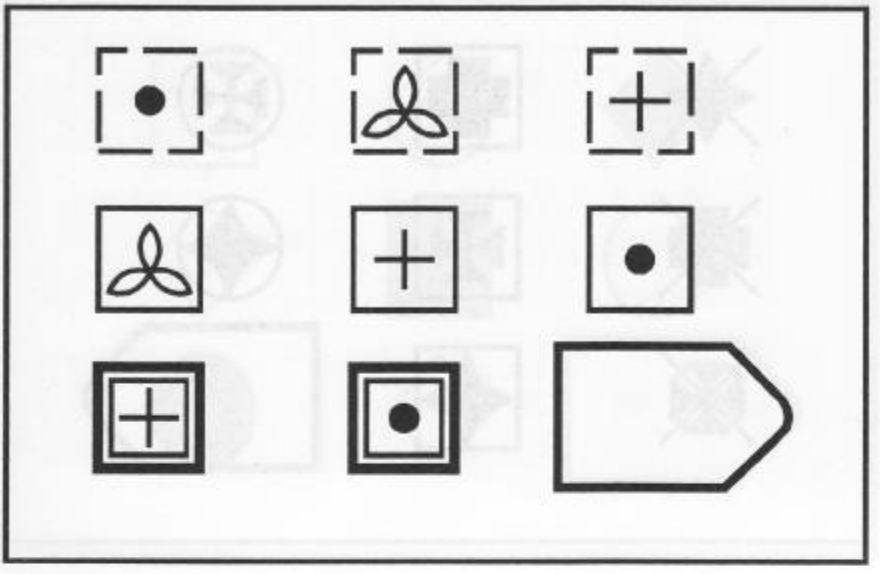

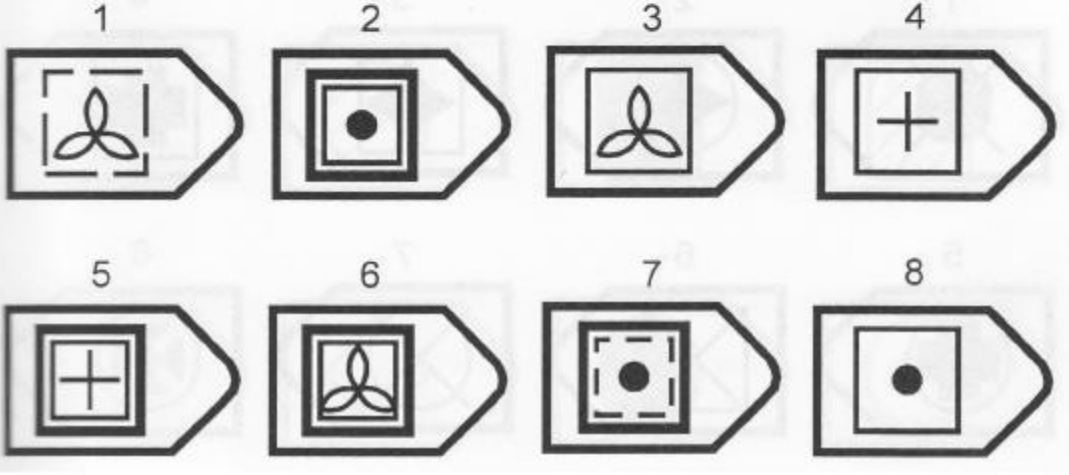

D_7

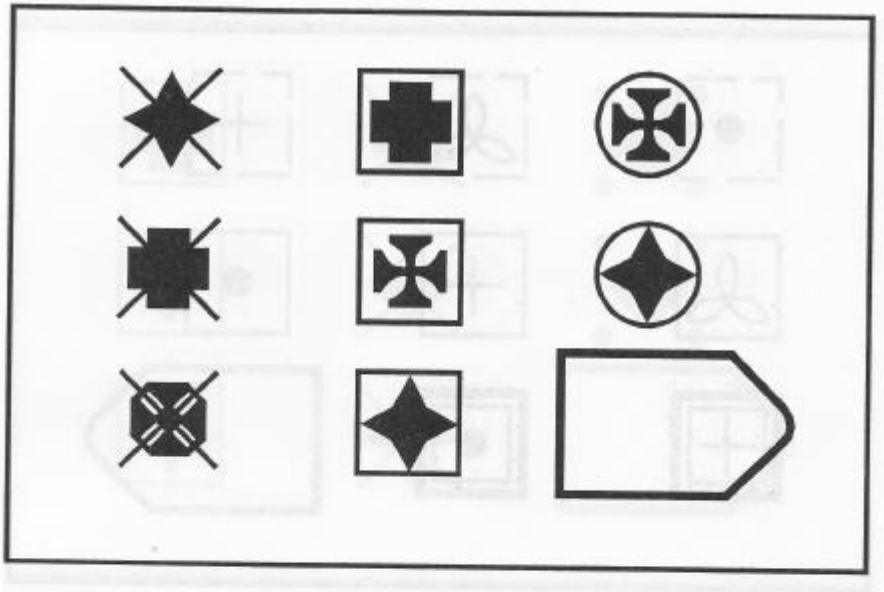

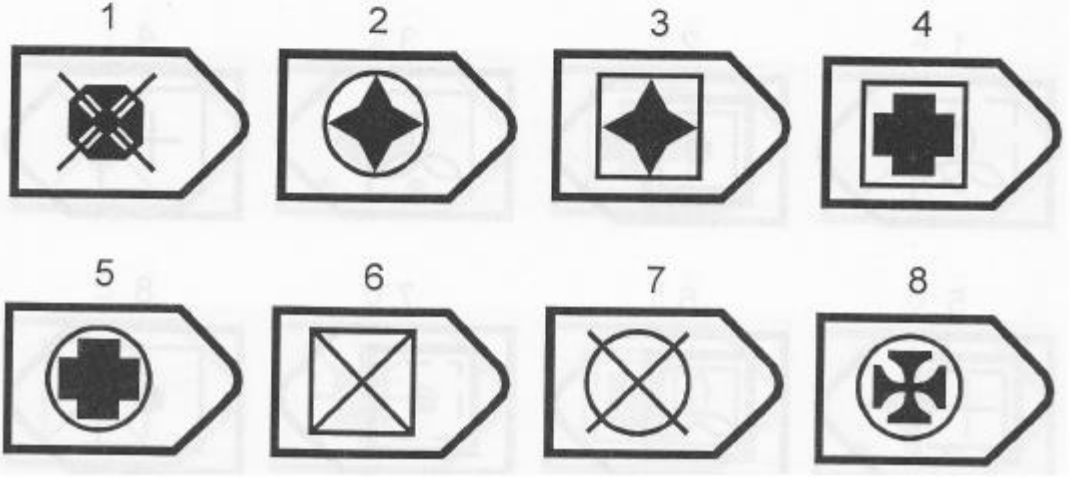

D_8

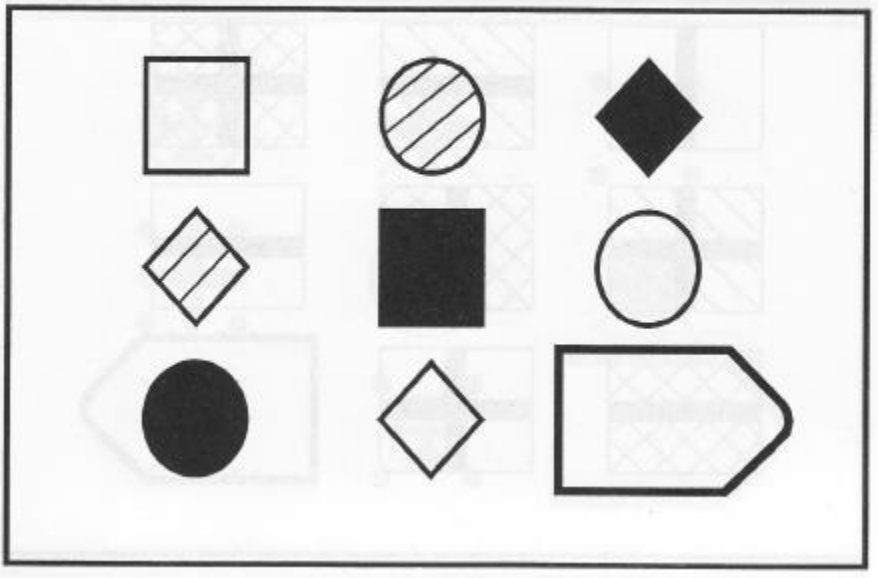

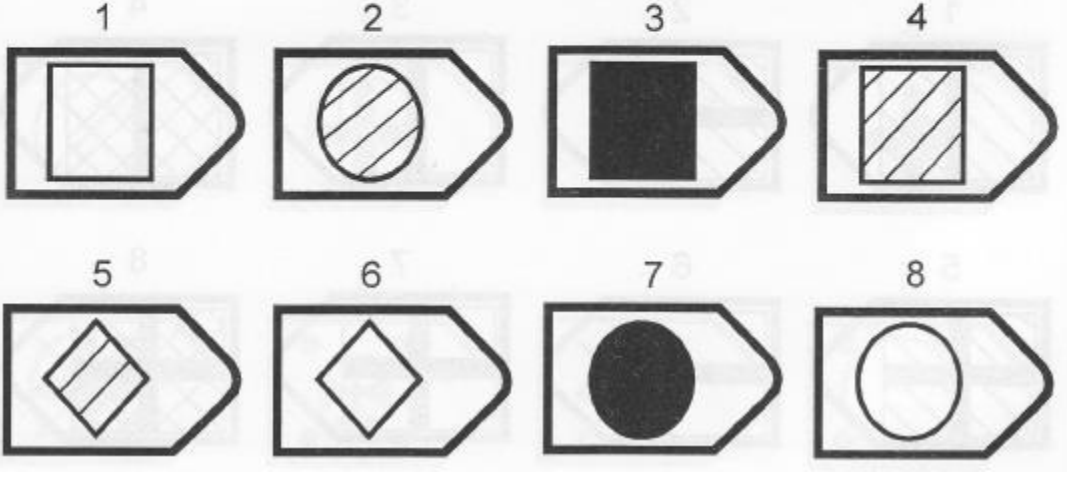

D_9

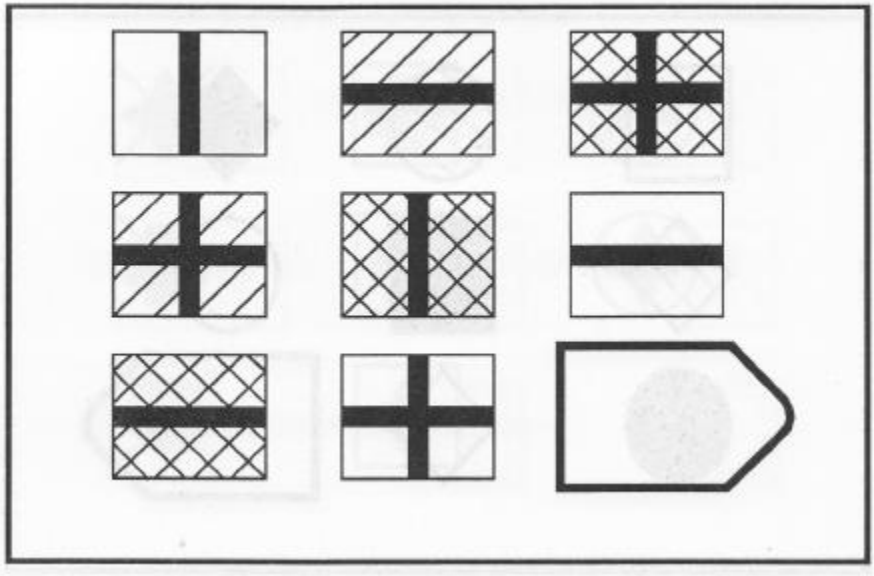

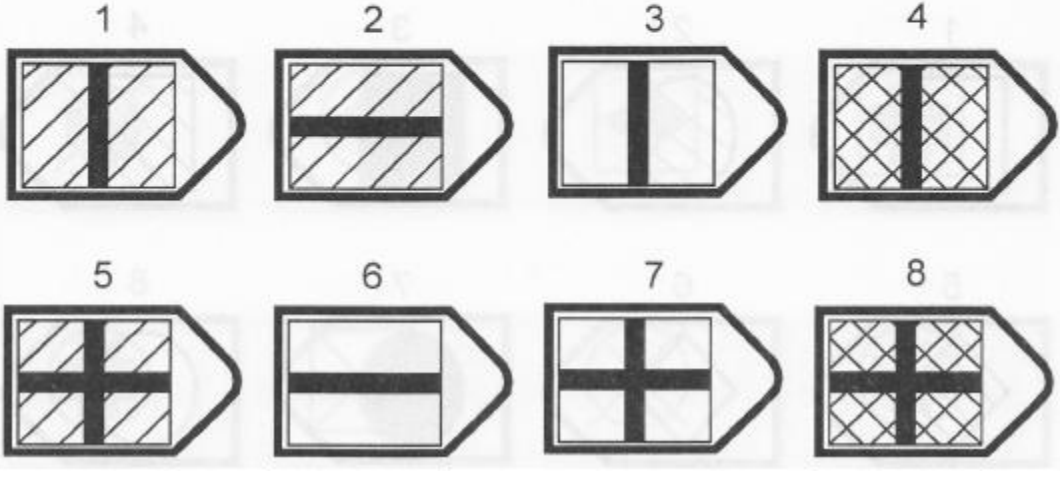

D_{10}

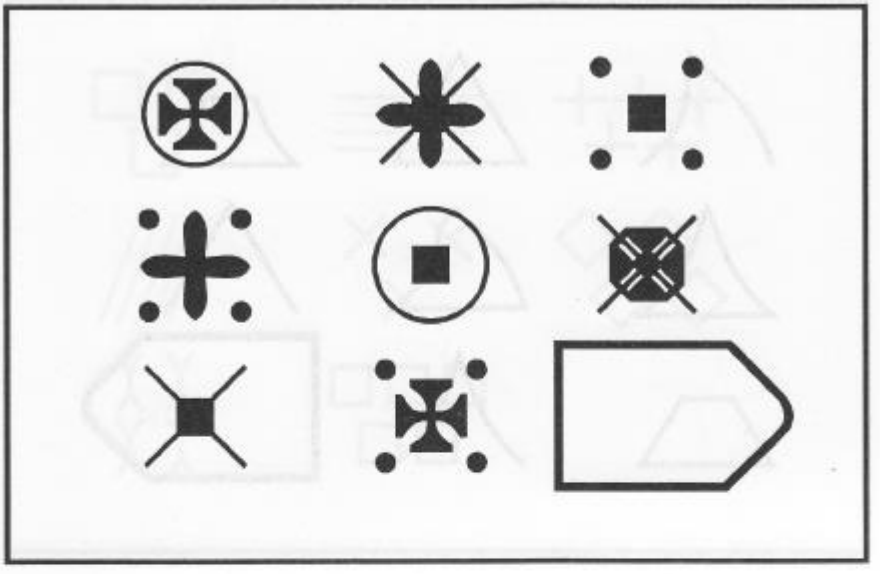

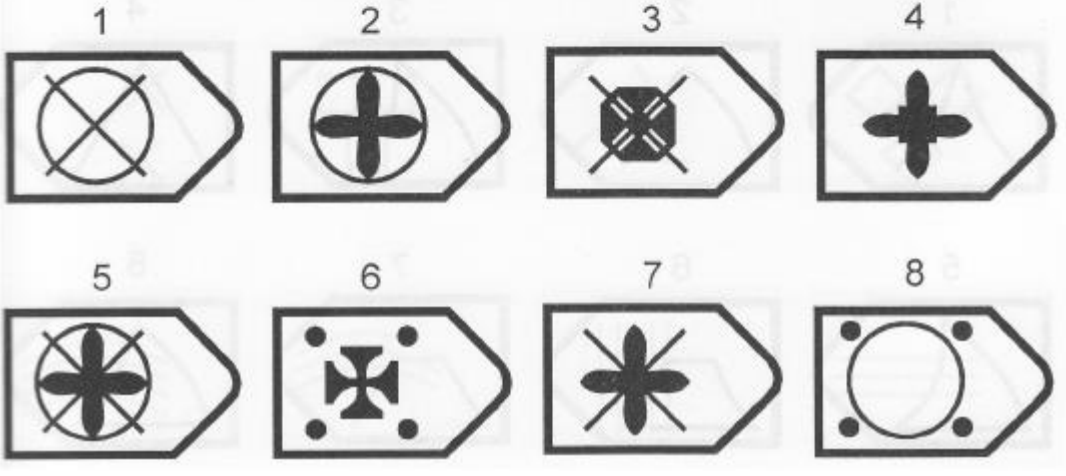

D_{11}

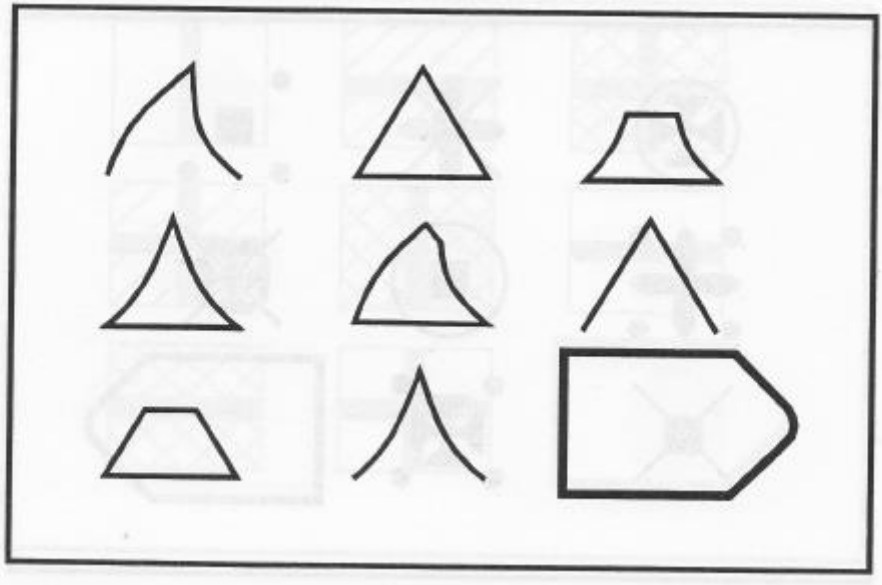

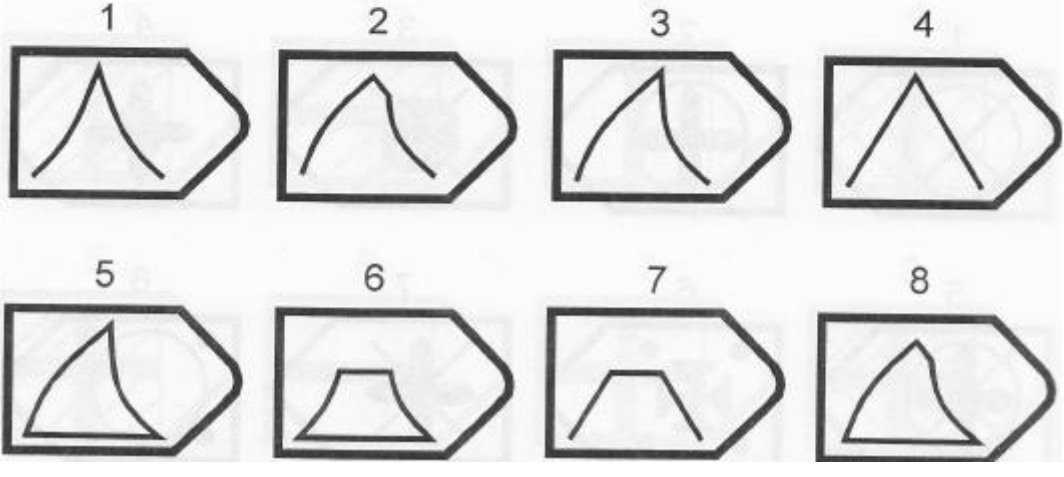

270'

D_{12}

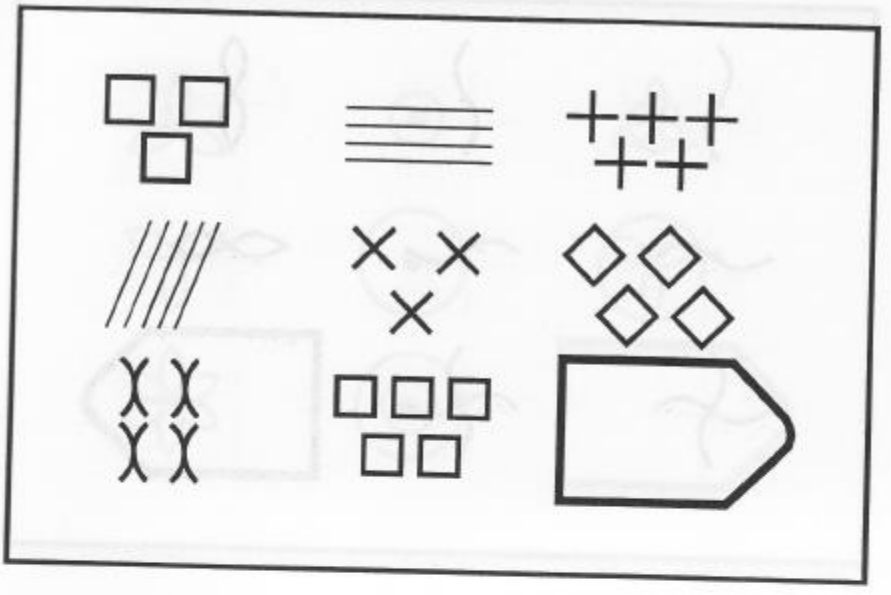

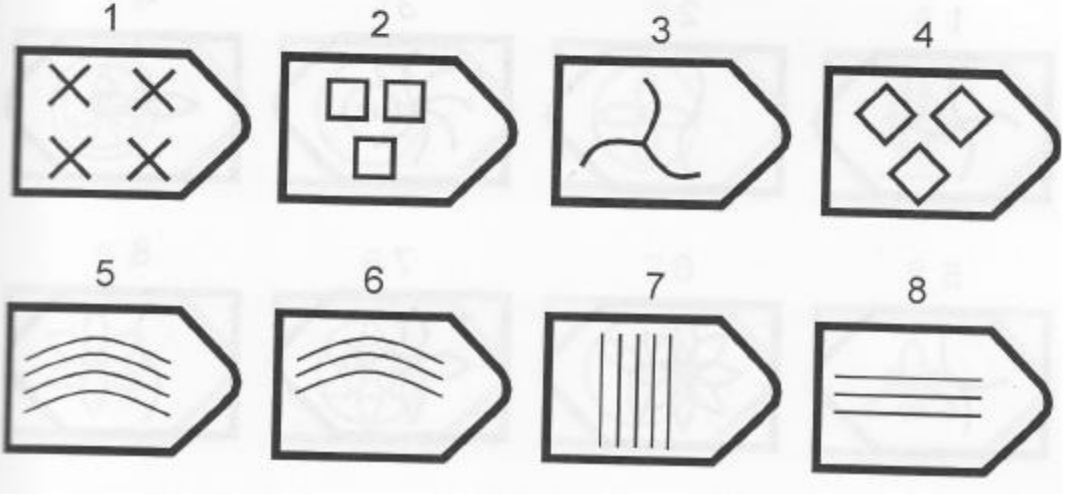

E_1

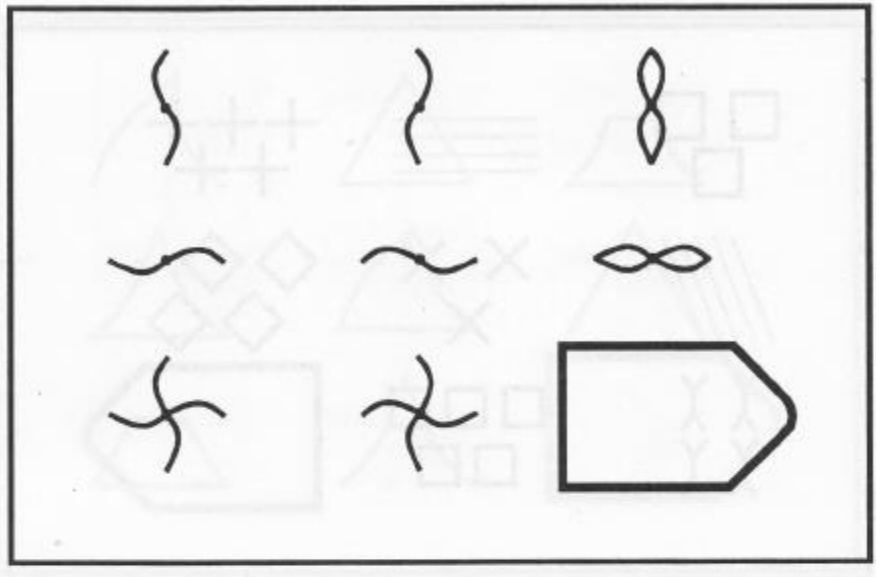

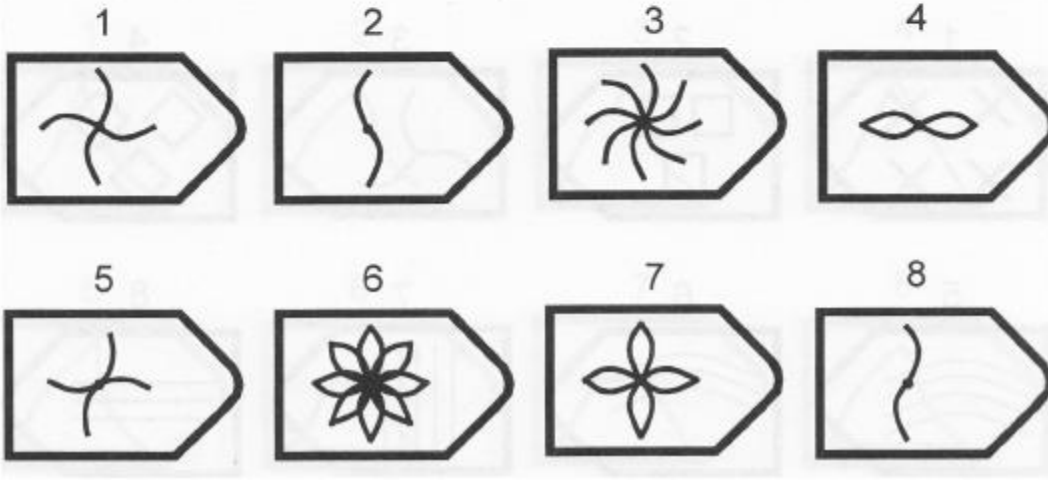

E_2

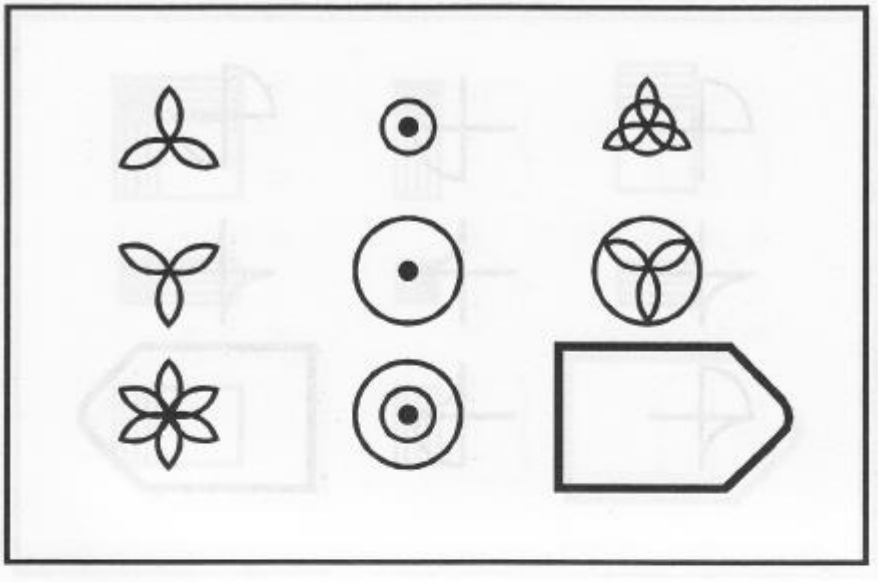

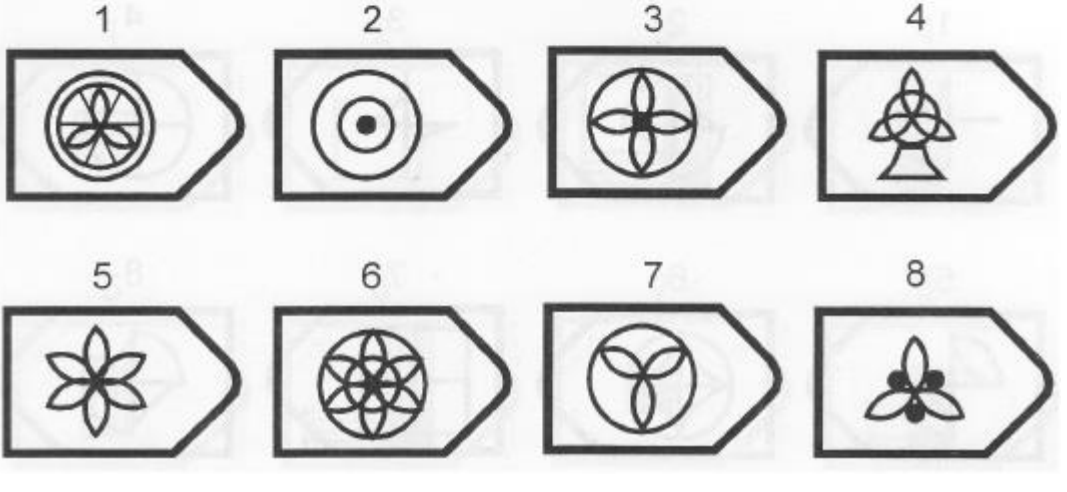

E_3

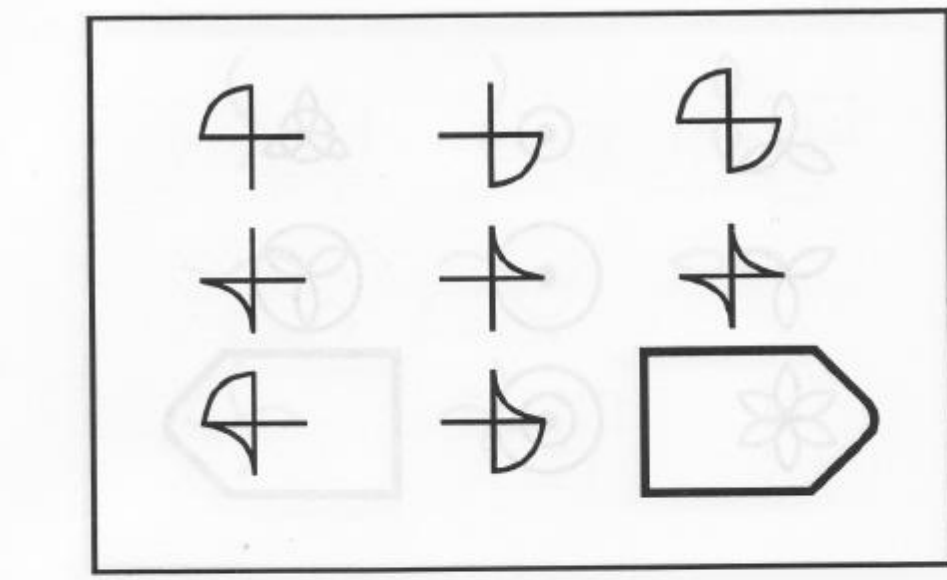

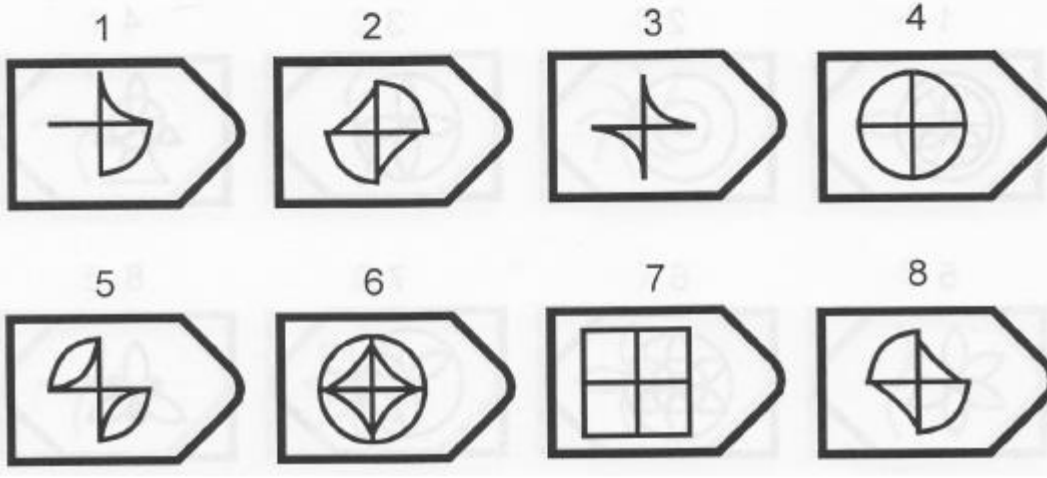

E_4

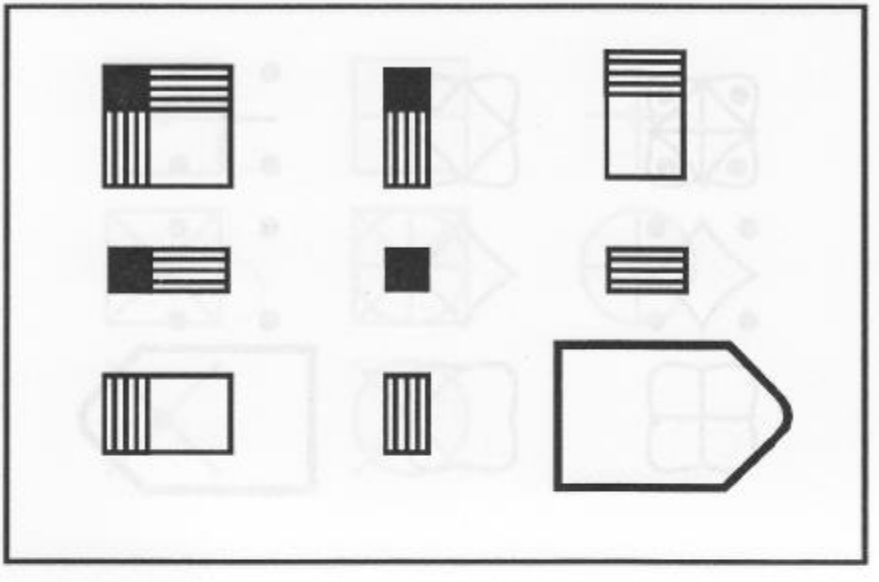

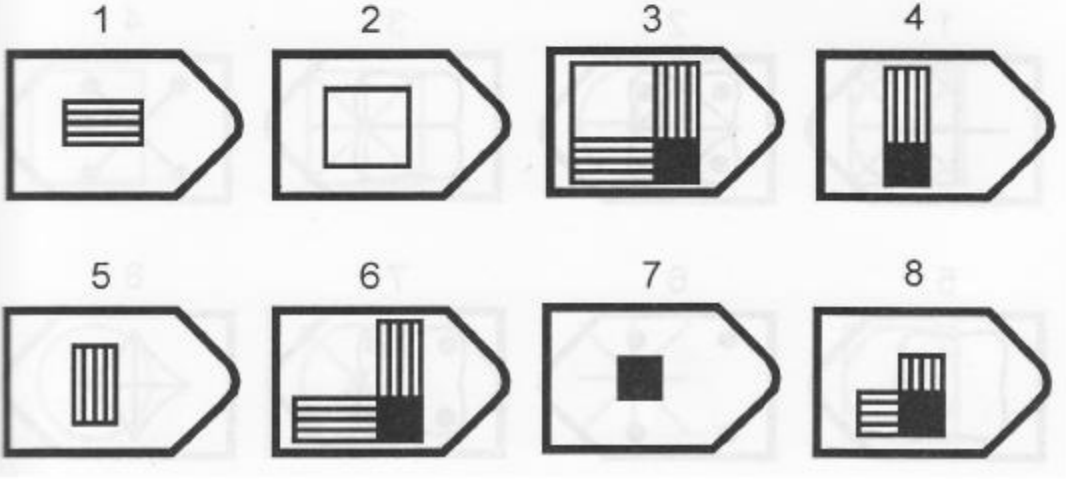

E_5

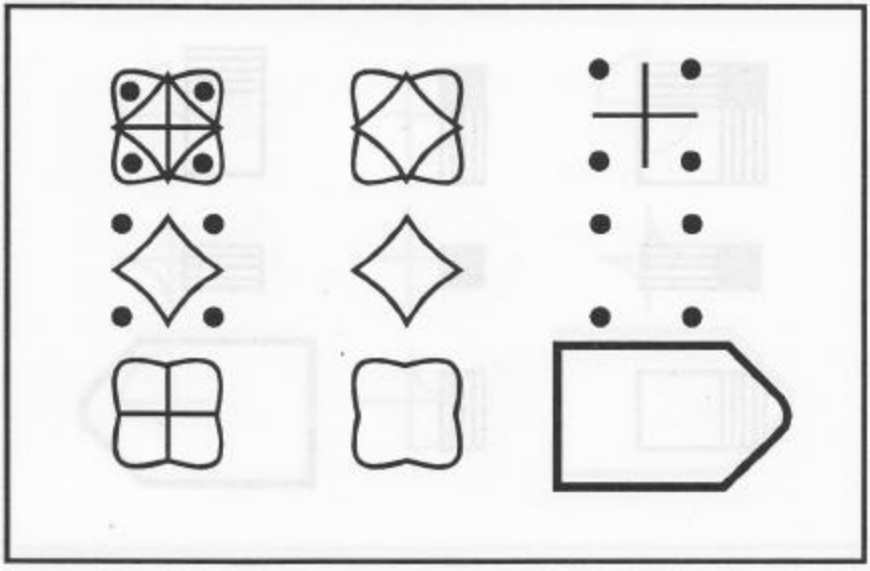

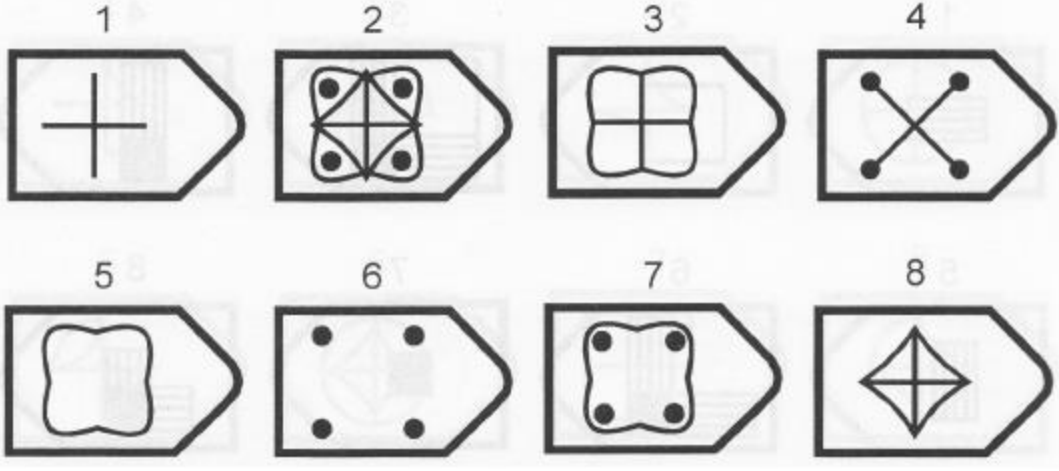

E_6

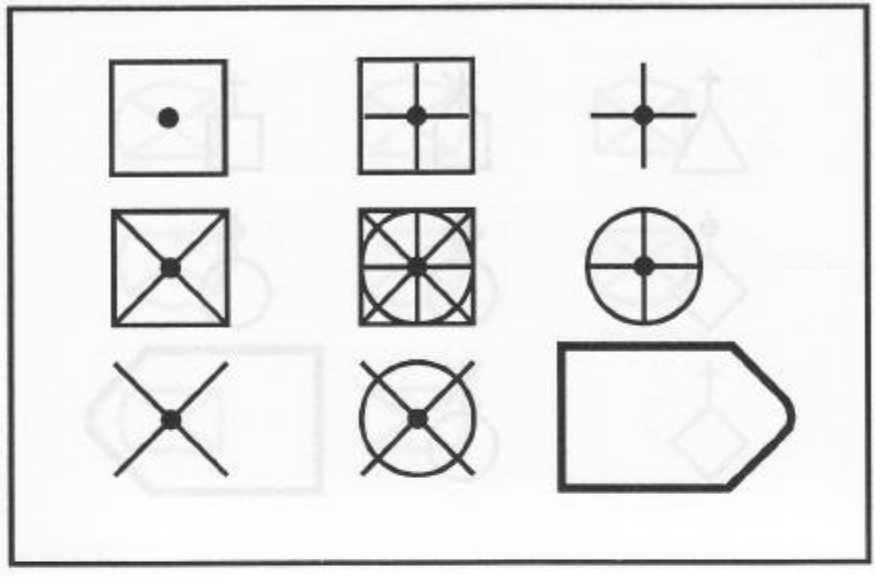

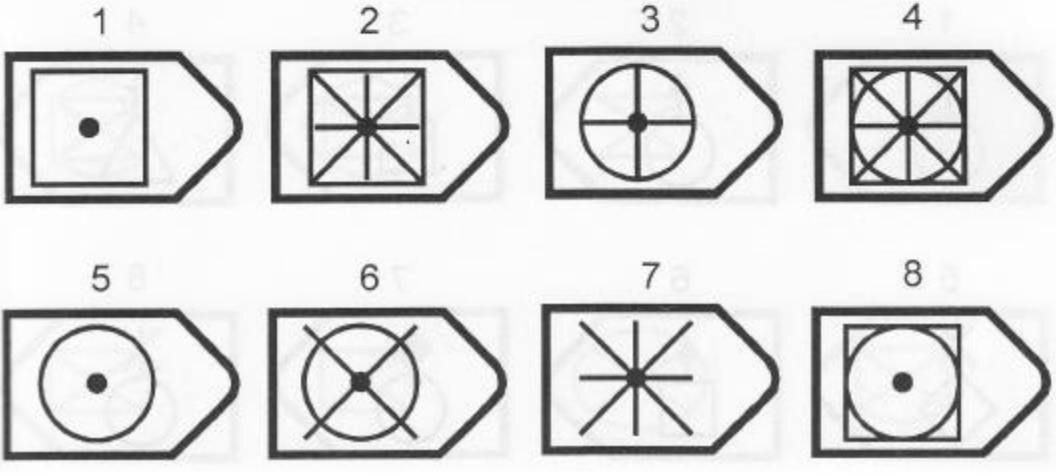

E_7

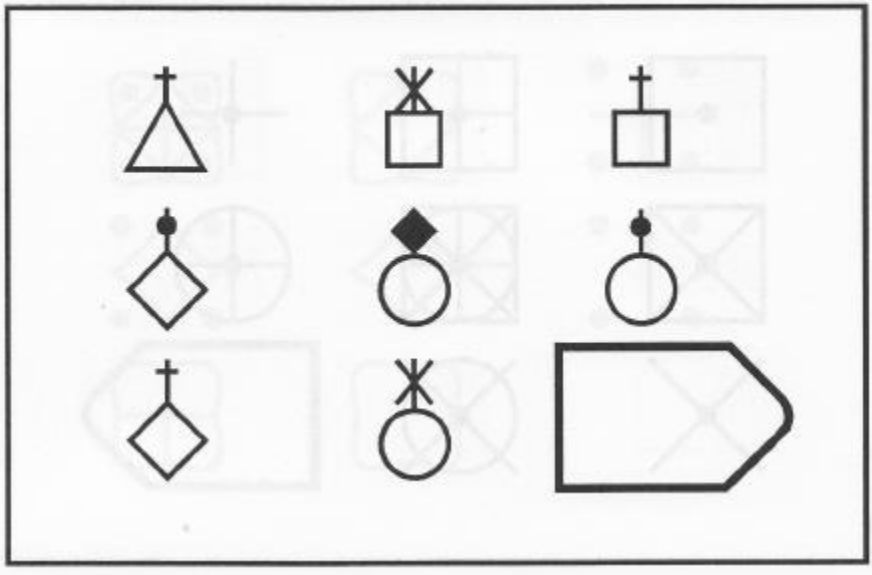

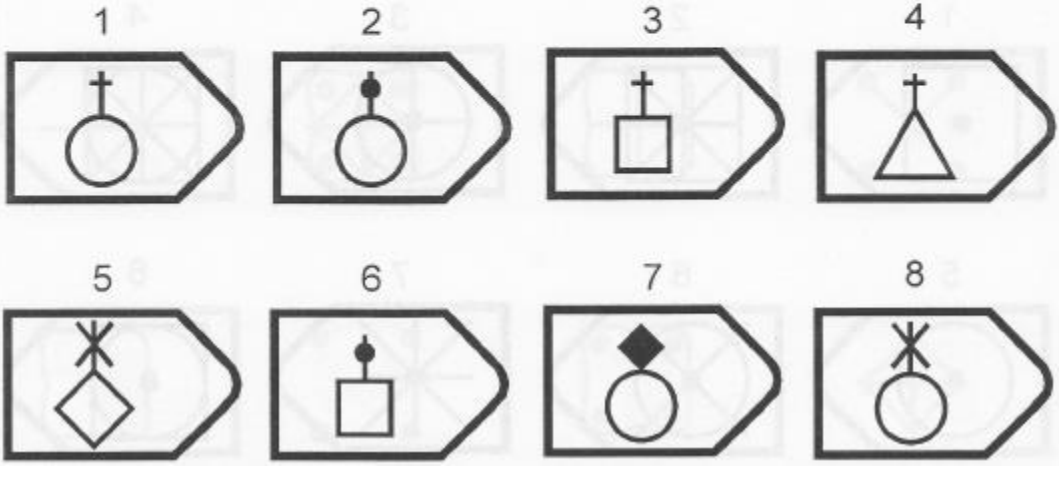

E_8

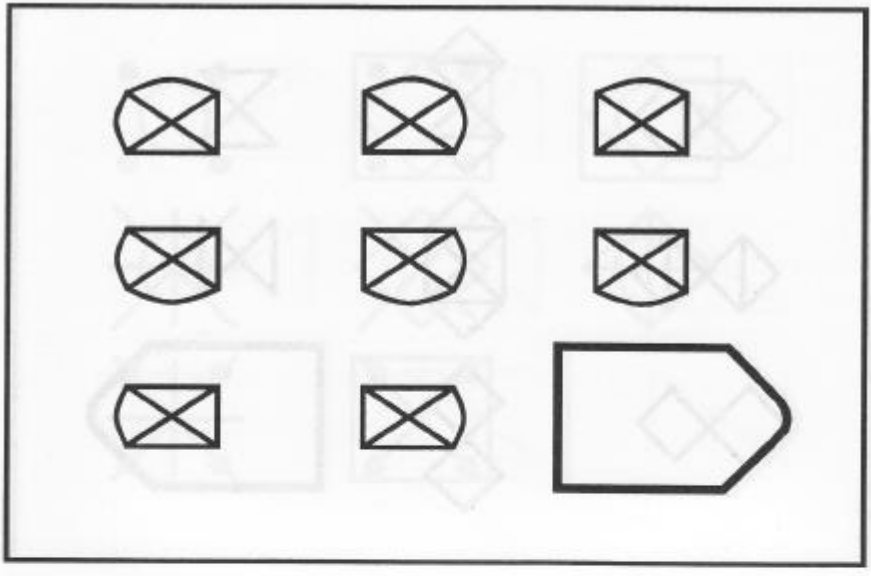

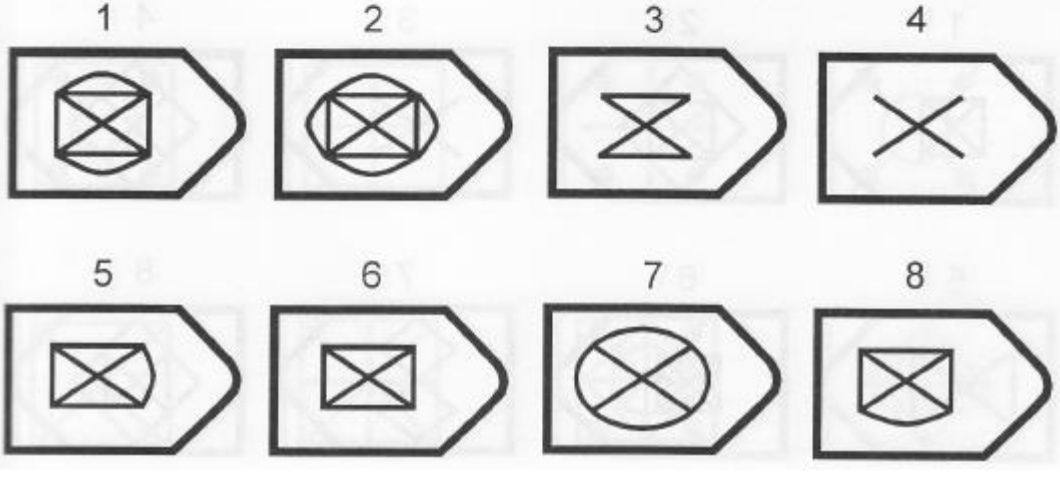

E_9

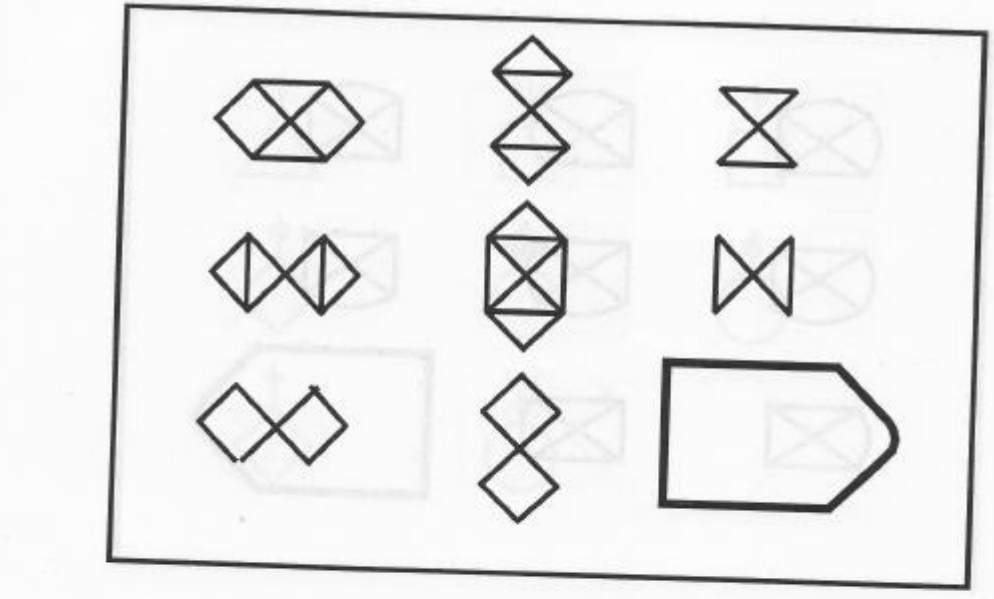

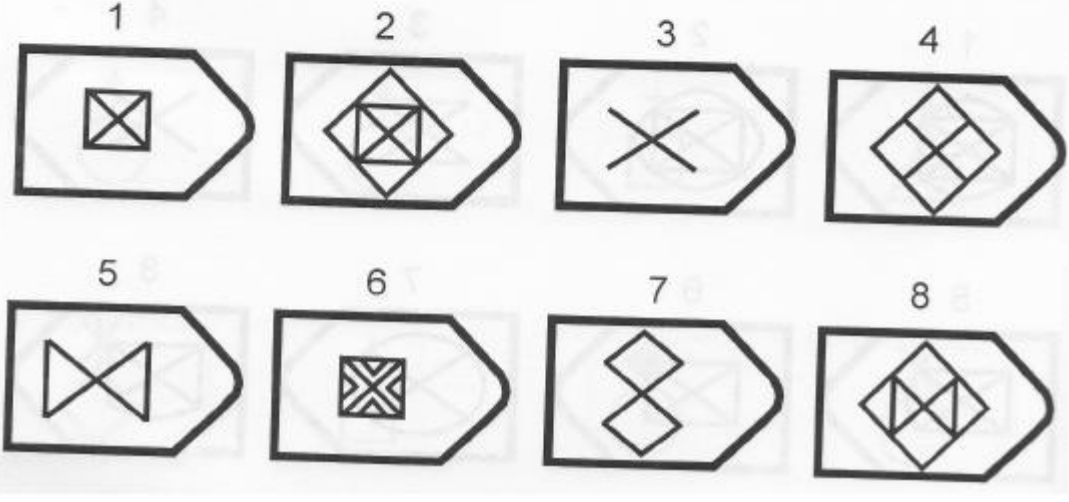

E_{10}

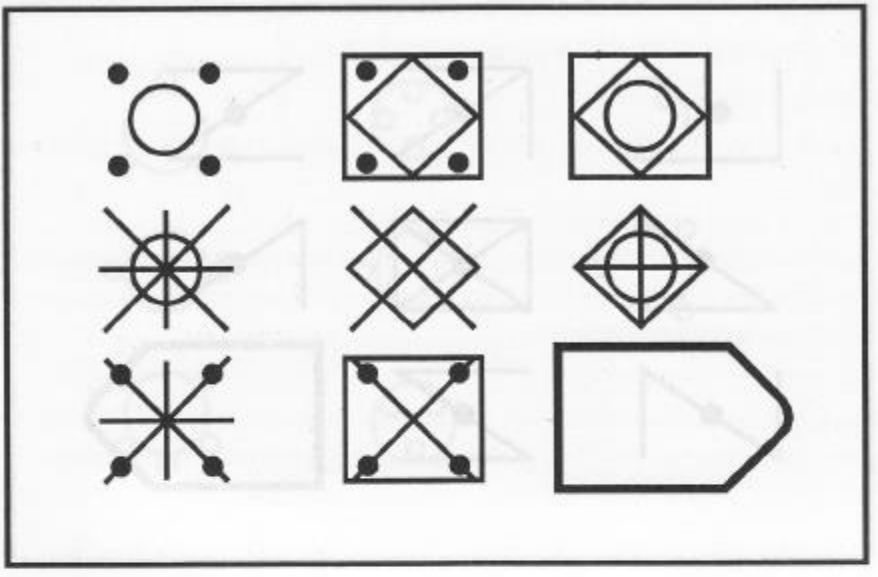

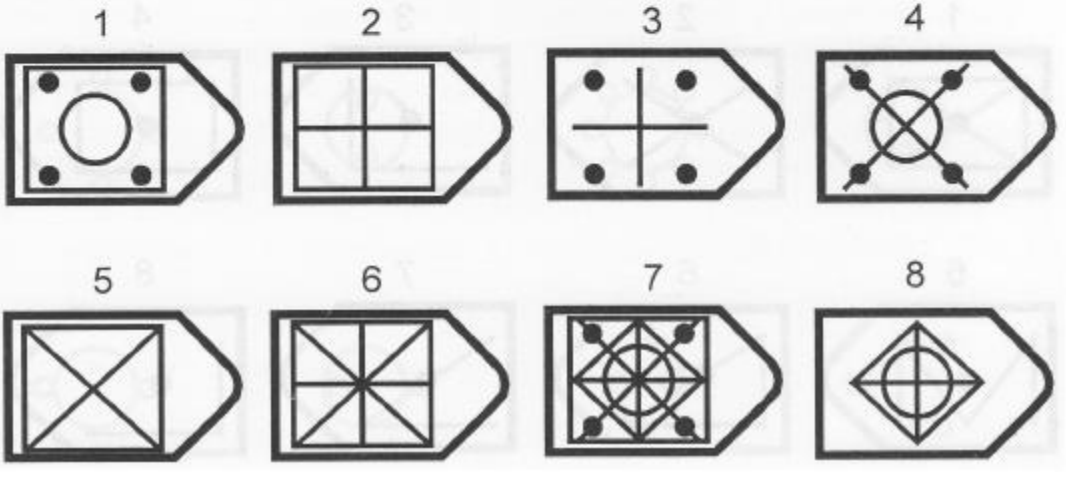

E_{11}

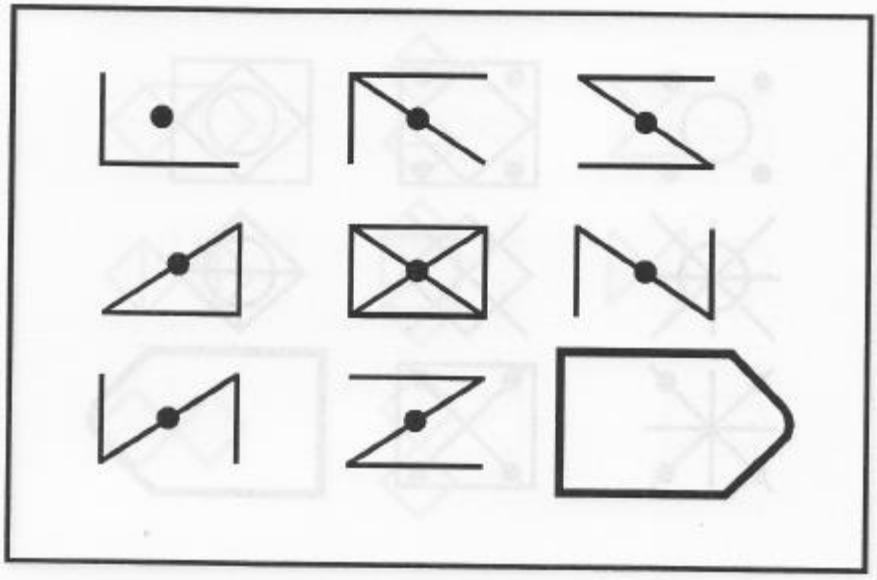

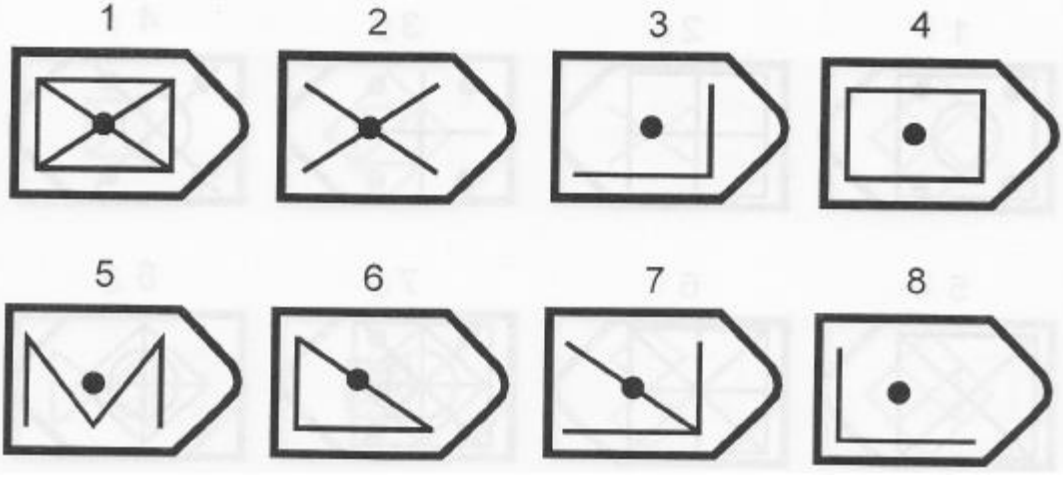

E_{12}

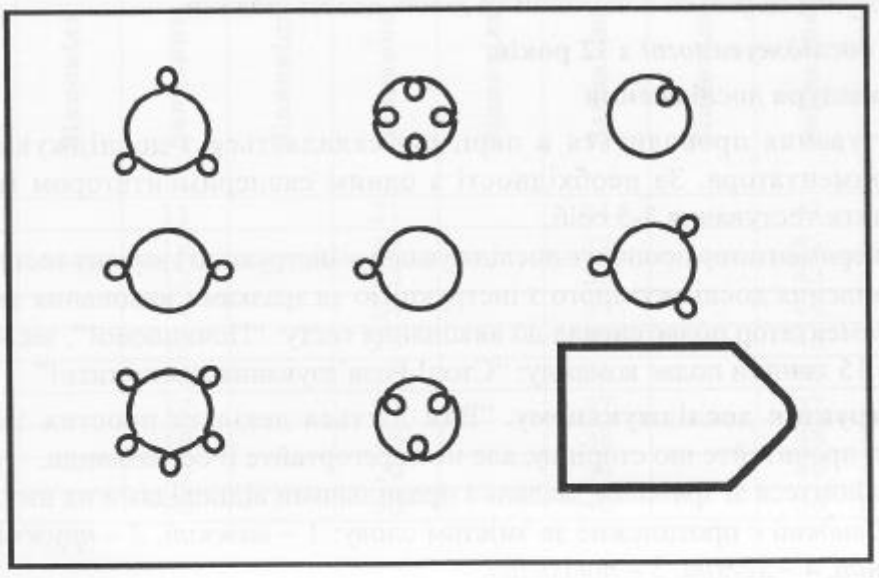

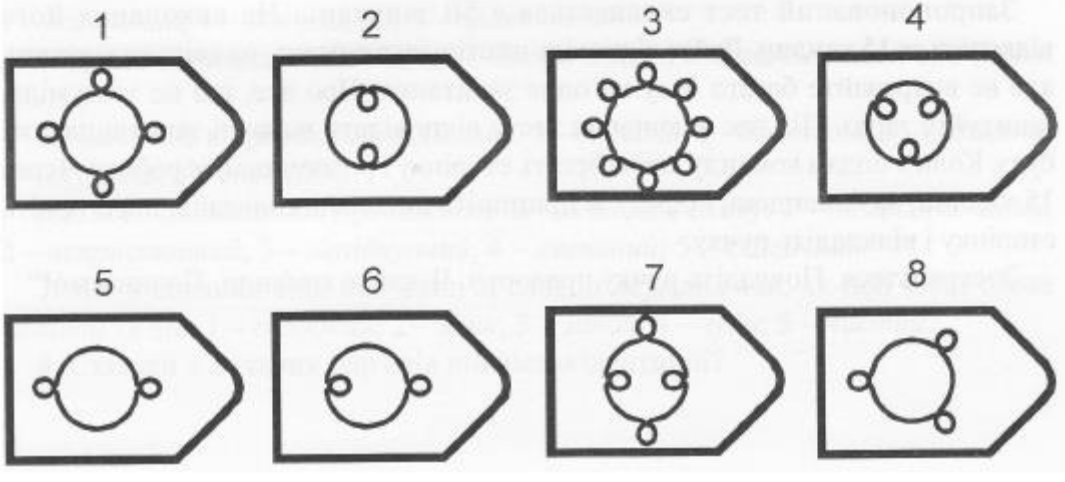

8.3. Методика визначення загальних розумових здібностей *(за Р. Вандерлік)* [33]

Методику можна використати для дослідження порівняно великої кількості компонентів з а г а л ь н и х здібностей. За ЇЇ д о п о м о г о ю д о с т а т н ь о надійно прогнозуються успіхи в навчанні та ділові якості людини.

Вік досліджуваного: **з 12 років.**

Процедура дослідження

Т е с т у в а н н я п р о в о д и т ь с я в парі, що с к л а д а є т ь с я з д о с л і д ж у в а н о г о і експериментатора. За необхідності з одним експериментатором можуть проходити тестування 3-5 осіб.

Експериментатор пропонує досліджуваному інструкцію і варіант тесту. Після ознайомлення досліджуваного з інструкцією та зразками виконання завдань, експериментатор подає сигнал до виконання тесту: "Починаємо!", засікає час і через 15 хвилин подає команду: "Стоп! Розв'язування припинити!"

Інструкція досліджуваному. "Вам дається декілька простих завдань. Уважно прочитайте цю сторінку, але не перегортайте її без команди.

Ознайомтеся зі зразками завдань і правильними відповідями на них:

1. *Швидкий* є протилежне за змістом слову: 1 - *важкий,* 2 - *пружний,* 3 - *потайний,* 4 - *легкий, 5 - повільний.*

Відповідь: 5.

2. Вартість бензину 44 копійки за літр. Скільки коштує 2,5 літра?

Відповідь: 110.

3. *Мінер - мінор.* Ці слова є: 1 - *подібними,* 2 - *протилежними,* 3 - *ні подібними, ні протилежними.*

Відповідь: 3.

З а п р о п о н о в а н и й т е с т складається з 50 запитань. На виконання його відводиться 15 хвилин. Дайте відповідь на стільки запитань, на скільки зможете, але не витрачайте багато часу на одне запитання. Про все, що не зрозуміло, запитуйте зараз. Під час виконання тесту відповідати на ваші запитання я не буду. Коли я подам команду, перегорніть сторінку і розпочинайте роботу. Через 15 хвилин, за командою, відразу ж припиніть виконання завдань, перегорніть сторінку і відкладіть ручку.

Зосередьтеся. Покладіть ручку праворуч. Чекайте команди. Починаємо!"

Бланк відповідей

Прізвище, ім'я, по батькові _____

Вік _____ Клас _____

Завдання	Відповідь	Завдання	Відповідь	Завдання	Відповідь	Завдання	Відповідь	Завдання	Відповідь
1		11		21		31		41	
2		12		22		32		42	
3		13		23		33		43	
4		14		24		34		44	
5		15		25		35		45	
6		16		26		36		46	
7		17		27		37		47	
8		18		28		38		48	
9		19		29		39		49	
10		20		30		40		50	

Текст методики

1. Одинадцятий місяць року - це: 1 - жовтень; 2 - травень; 3 - листопад; 4 - лютий.

2. *Суворий* є протилежне за значенням слову: 1 - *різкий*; 2 - *лютий; 3-м 'який;* 4 - *жорстокий;* 5 - *неподатливий.*

3. Яке з даних слів відрізняється від інших: 1 - *визначений;* 2 - *сумнівний;* 3 - *впевнений; 4 - довірливий;* 5 - *правильний?*

4. Дайте відповідь "так" чи "ні". Скорочення *н.е.* означає *нашої ери (нової ери)?*

5. Яке із слів відрізняється від інших: 1 - *співати;* 2 - *дзвонити;* 3 - *базікати;* 4 - *слухати;* 5 - *говорити?*

6. Слово *бездоганний* протилежне за значенням слову: 1 - *незаплямований; 2 - непристойний;* 3 - *непідкупний; 4 - невинний;* 5 - *класичний.*

7. Які з поданих слів пов'язані зі словом *жувати* так, як пов'язані слова *нюхати* та *ніс:* 1 - *солодкий;* 2 - *язик;* 3 - *запах; 4 - зуби;* 5 - *чистіші*

8. Скільки з поданих пар слів повністю ідентичні?

1)	Sharp M.C.	Sharp M.C.
2)	Filder E.H.	Filder E.N.
3)	Connor M.G.	Conner M.G.
4)	Woesner O.W.	Woerner O.W.
5)	Soderquist P.E.	Soderquist B.E.

9. Слово *ясний* протилежне за змістом слову: 1 - *очевидний*; 2 - *явний;* 3 - *недвозначний;* 4 - *виразний;* 5 - *тьмяний.*

10. Підприємець придбав кілька уживаних автомобілів за 3500 доларів, продав їх за 5500 доларів, заробивши при цьому 50 доларів за автомобіль. Скільки автомобілів він продав?

11. Слова *стук* та *стік* мають: 1 - подібне значення; 2 - протилежне; 3 - ні подібне, ні протилежне.

12. Три лимони коштують 45 копійок. Скільки коштує 1,5 дюжини?

13. Скільки з цих 6 пар чисел однакових?

5296	5296
66986	69686
834426	834426
7354256	7354256
61197172	61197172
83238324	83238234

14. *Близький* є протилежним слову: 1 - *дружній;* 2 - *приятельський;* 3 - *чужий;* 4 - *рідний; 5 - інший.*

15. Яке число найменше?

6; 0,7; 9; 36; 0,31; 5

16. Розставте подані слова таким чином, щоб утворити правильне речення. Як відповідь запишіть дві останні літери останнього слова.

є сіль любов життя

17. Який з поданих п'яти малюнків найбільше відрізняється від інших?

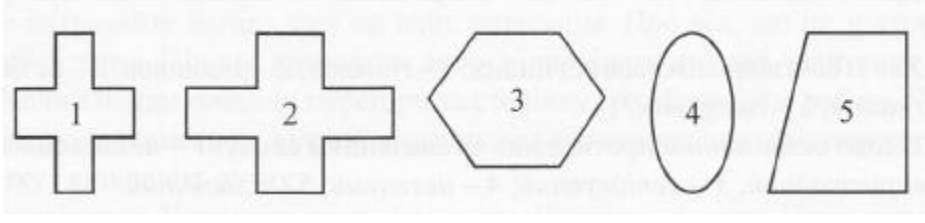

18. Два рибалки зловили 36 риб. Перший рибалка зловив у 8 разів більше ніж другий. Скільки зловив другий?

19. Слова *сходити* та *відходити* мають: 1 - подібне значення; 2 - протилежне; 3 - ні подібне, ні протилежне.

20. Розставте подані слова таким чином, щоб вийшло твердження. Якщо воно правильне, то відповідь буде – П, якщо ні – Н.

Мохом обертів камінь набирає порослий

21. Дві фрази з поданих мають однаковий зміст, відшукайте їх:

1) Тримати ніс по вітру.
2) Порожній мішок не стоїть.
3) Троє лікарів не краще від одного.
4) Не все те золото, що блищить.
5) У семи няньок дитя без догляду.

22. Яке число має стояти замість знака "..."?

73 66 59 52 45 38

23. Тривалість дня та ночі у вересні майже така, як: 1... у червні; 2 – у березні; 3 – у травні; 4 – у листопаді.

24. Припустимо, що перші два твердження правильні. Тоді заключне буде: 1 – правильне; 2 – неправильне; 3 – невизначене.

Усі передові люди є членами партій.
Усі передові люди посідають значні посади.
Деякі члени партій посідають значні посади.

25. Поїзд проходить 75 см за $^1/_4$ с. Якщо він буде рухатись з тією ж швидкістю, то яку відстань він проїде за 5 с?

26. Якщо припустити, що перші два твердження правильні, то останнє: 1 – правильне; 2 – неправильне; 3 – невизначене.

Борисові стільки ж років, скільки і Марії.
Марія молодша за Женю.
Боря молодший за Женю.

27. П'ять півкілограмових пачок м'ясного фаршу коштують 2 грн. Скільки кілограмів фаршу можна придбати за 80 коп.?

28. *Розстилати* і *розтягнути*. Ці слова: 1 – подібні за змістом; 2 – протилежні; 3 – ні подібні, ні протилежні.

29. Поділіть дану геометричну фігуру прямою лінією на дві частини так, щоб при складанні разом, вийшов квадрат:

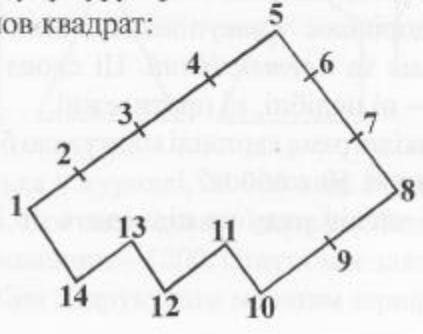

30. Припустимо, що перші два твердження правильні. Тоді заключне буде: 1 - правильне; 2 - неправильне; 3 - невизначене.

Сашко привітався з Марією.

Марія привіталася з Дашею.

Сашко не привітався з Дашею.

31. Автомобіль вартістю 2400 грн було уцінено під час розпродажу на 33'/з%. Скільки коштував автомобіль під час розпродажу?

32. Три з п'яти фігур потрібно з'єднати таким чином, щоб вийшла рівнобедрена трапеція.

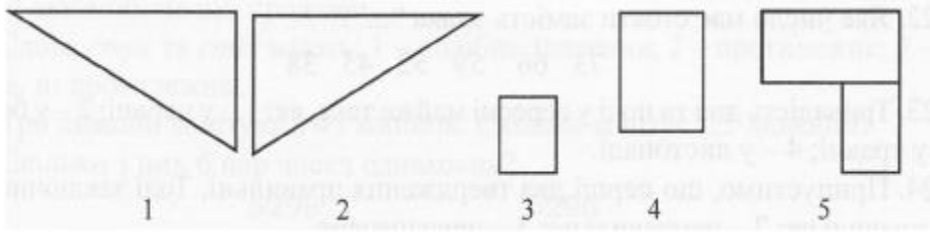

33. На сукню потрібно 2'/ з м тканини. Скільки суконь можна пошити з 42 м?

34. Зміст поданих речень: 1 - подібний; 2 - протилежний; 3 - ні подібний, ні протилежний.

Троє лікарів не краще, ніж один.

Чим більше лікарів, тим більше хвороб.

35. *Збільшувати* і *розширювати.* Ці слова: 1- подібні за змістом; 2 - протилежні; 3 - не подібні і не протилежні.

36. Значення двох англійських прислів'їв: 1 - подібні; 2 - протилежні; 3 - ні подібні, ні протилежні.

Швартуватися краще двома якорями.

Не клади всі яйця в один кошик.

37. Власник крамниці придбав ящик апельсинів за 3,6 долари. В ящику апельсинів було 12 дюжин. Власник знає, що 2 дюжини зіпсуються ще до того, як він продасть усі апельсини. За якою ціною треба їх продавати, щоб отримати прибуток, що дорівнює '/ закупівельної ціни?

38. *Претензія* та *претензійний.* Ці слова за значенням: 1 - подібні; 2 - протилежні; 3 - ні подібні, ні протилежні.

39. Якщо півкілограма картоплі коштувало б 0,0125 грн, то скільки кілограмів можна придбати за 50 копійок?

40. Один із членів ряду не підходить до інших. Яким числом ви б його замінили?

$$\frac{1}{4}\ \frac{1}{8}\ \frac{1}{8}\ \frac{1}{4}\ \frac{1}{8}\ \frac{1}{8}\ \frac{1}{4}\ \frac{1}{8}\ \frac{1}{6}$$

41. *Досвідчений* і *освічений.* Ці слова є: 1 -подібні; 2 - протилежні; 3 - ні подібні і ні протилежні.

42. Скільки соток містить ділянка довжиною 70 м і шириною 20 м?

43. Наступні дві фрази за значенням: 1- подібні; 2 - протилежні; 3 - ні подібні, ні протилежні.

Гарні речі дешеві, погані - дорогі.

Висока якість забезпечується простотою, низька - складністю.

44. Солдат, стріляючи в ціль, влучив у неї в 12,5% випадків. Скільки разів солдат має вистрілити, щоб влучити 100 разів у ціль?

45. Один з членів ряду не підходить до інших. Яке число ви б поставили на його міспе?

$$\frac{1}{4}\ \frac{1}{6}\ \frac{1}{8}\ \frac{1}{9}\ \frac{1}{12}\ \frac{1}{14}$$

46. Три партнери акціонерного товариства вирішили поділити прибуток порівну. Т. вніс у справу 4500 грн, К. - 3500 грн, П. - 2000 грн. Якщо прибуток буде 2400 грн, то на скільки менший прибуток отримає Т. порівняно з тим, якби прибуток було розподілено пропорційно до внесків?

47. Які два прислів'я мають подібне значення?

1) Коваль клепле, поки тепле.

2) Один у полі не воїн.

3) Яке зіллячко, таке й насіннячко.

4) Не все те золото, що блищить.

5) Не тим хороша, що чорноброва, а тим, що діло робить.

48. Значення фраз: 1 - подібні; 2 - протилежні; 3 - ні подібні, ні протилежні.

Ліс рубають, тріски летять.

Велика справа не буває без втрат.

49. Яка з фігур найбільше відрізняється від інших?

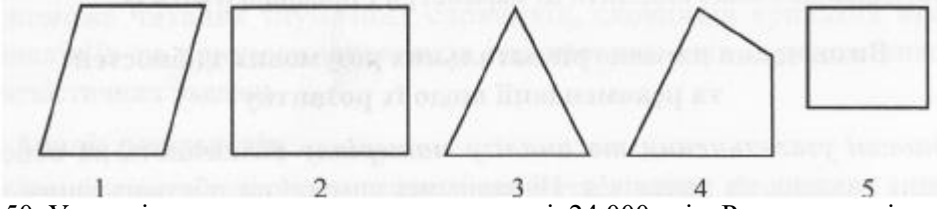

50. У статті, яка друкуватиметься в журналі, 24 000 слів. Редактор вирішив використати шрифт двох розмірів. При застосуванні шрифту більшого розміру на сторінці вміщується 900 слів, меншого - 1200. Стаття має займати 21 повну сторінку. Скільки сторінок потрібно надрукувати меншим шрифтом?

Ключ до тесту

№	Відповідь	№	Відповідь	№	Відповідь	№	Відповідь
1	3	14	3	27	1	40	1/8
2	3	15	0,31	28	1	41	3
3	2	16	тя	29	2-13	42	14
4	так	17	4	30	3	43	1
5	4	18	4	31	1600	44	800
6	2	19	3	32	1, 2, 4	45	1/10
7	4	20	Н	33	18	46	280
8	1	21	3,5	34	3	47	4, 5
9	5	22	31	35	1	48	1
10	40	23	2	36	1	49	3
11	3	24	1	37	4,8	50	17
12	2,7 (270)	25	1500 (15)	38	1		
13	4	26	1	39	20		

Обробка результатів

Мета обробки результатів - визначення інтегрального показника загальних розумових здібностей ($I_п$). Його підраховують за кількістю правильно розв'язаних завдань. Правильні відповіді подані в ключі до тесту.

Величина показника ($I_п$)	Рівень загальних розумових здібностей
13 і менше	Низький
14-18	Нижче середнього
19-24	Середній
25-29	Вище середнього
30 і більше	Високий

Рівень загальних розумових здібностей є багатопараметричним показником. Дана методика дозволяє виділити ці параметри і проаналізувати їх.

Визначення параметрів загальних розумових здібностей та рекомендації щодо їх розвитку

Здібності узагальнення та аналізу матеріалу визначають на основі виконання завдань на прислів'я. Ці завдання вимагають абстрагування від конкретної фрази і переходу в галузь інтерпретації змісту, встановлення суті фраз та нового повернення до них.

Гнучкість мислення як компонент загальних здібностей також визначають за виконанням завдань на прислів'я. Якщо асоціації досліджуваного мають хаотичний характер, то можна говорити про ригідність мислення (наприклад, це може виявитися під час виконання завдання № 11).

Інертність мислення і переключення. Для визначення їх передбачено спеціальне розміщення завдань у тесті. Чергування різноманітних типів завдань може ускладнювати розв'язання їх у людей з інертними зв'язками минулого досвіду. Такі люди важко змінюють обраний спосіб роботи, не здатні змінювати хід своїх міркувань, переключатися з одного виду діяльності на інший. їхні інтелектуальні процеси малорухливі, темп роботи уповільнений.

Емоційні компоненти мислення і відхилення визначаються за завданнями, які можуть знижувати показник тесту в досліджуваних (№ 24, 27, 31 та ін.). Досліджувані емоційно реагують, починають усміхатися і звертатися до експериментатора, замість того щоб зосереджуватися на об'єкті, тобто на завданні.

Швидкість і точність сприйняття, розподіл і концентрація уваги визначаються завданнями № 8 і 13. Вони визначають здатність у стислі строки працювати з різноманітним матеріалом, виділяти основне в змісті, зіставляти цифри, знаки тощо.

Орієнтування визначається завдяки аналізу стратегії вибору досліджуваним завдань для вирішення. Деякі досліджувані виконують усі завдання підряд. Інші - тільки ті, які для них виявляються легкими і швидко розв'язуються. До того ж у цьому виявляються нахили досліджуваних.

Просторова уява характеризується розв'язанням чотирьох завдань, які передбачають операції у двовимірному просторі. Це завдання № 17, 29, 32,49.

Тест дозволяє обміркувати рекомендації для розвитку тих аспектів інтелекту, через які повільно чи неправильно виконано відповідні завдання. Наприклад, якщо досліджуваний не виконав завдань № 8,13, то йому треба рекомендувати вправи на розвиток концентрації і розподіл уваги.

Якщо досліджуваний погано розв'язує завдання типу № 2, 5, 6, йому допоможе ч и т а н н я тлумачних словників, словників крилатих висловів, п р и с л і в' ї в та приказок, словників іншомовних слів, а також виконання лінгвістичних завдань.

Аналіз результатів

Аналіз результатів тестування проводиться через з'ясування, правильні відповіді на завдання якого напрямку дали можливість учню отримати певну оцінку.

Таким чином, інтелект-провідну, що переважає у структурі інтелекту, вказує відсоток правильних розв'язань завдань певного напрямку.

Інтелект-провідні		Номери завдань	Відсоток до загальної кількості завдань	Питома вага завдання
"здоровий глузд"		1, 4, 8, 13, 24	10	20
Вербальний	словесно-логічний ітелект	2, 3, 5, 6, 7, 9, 11, 14, 16, 19, 20, 22, 28, 34, 35, 38, 41, 47	36	5,5
	формально- логічний інтелект	21, 25, 30, 36, 43, 48	12	16,5
Невербальний	математичний (аналітичний) інтелект	10, 12, 15, 18, 23, 26, 27, 31, 33, 37, 39, 40, 42, 44, 45, 46, 50	34	6
	просторовий (конструктивний) інтелект	17, 29, 32, 49	8	25

Нормальна дистрибуція складності дорівнює 60%. Вірогідність помилки за сумарним результатом - від 1,3 до 1,6.

Наприклад: результат тестування - 20 балів. З них три правильні відповіді отримані за тестовими завданнями "здорового глузду", 10 - словесно-логічні; 5 - формально-логічні; 1 - просторова; 2 - математичні.

У структурі інтелекту (за даними тестування) питому вагу має розвиток "здорового глузду": 3 х 20 = 60; вербальний інтелект: (10 х 5,5) + (5 х 16,5) = 137,5. Оцінка невербального інтелекту: (ї х 25) + (2 х 6) = 37.

Інтерпретація рівня розвитку інтелекту

Оцінка 20 балів - центральна тенденція результатів для осіб із середньою освітою. Центральні тенденції при освіті в обсязі 7 років - 9 балів, 8 років - 11 балів, 9 років - 13 балів, 10 років - 16 балів, 11 років - 20 балів, 15-16 років - 26 балів.

Рівень загальної інтелектуальної обдарованості починається з 27 балів для учнів середніх шкіл. Для осіб віком понад 30 років треба додавати до результату 1 бал (число віку), віком 40-49 - 2 бали, 50-55 - 3 бали, 55-59 - 4 бали, 60 і більше - 5 балів.

Розподіл коефіцієнтів
інтелекту у вибірці Е. Вандерлік

№	Величина IQ (бали)			Характеристика інтелекту	
	8 кл.	9 кл.	10 кл.		
1	25 і більше	27 і більше	29 і більше	ДВ	Дуже високий IQ
2	18-24	20-26	23-29	В	Високий IQ
3	14-17	16-19	19-22	ВС	Вище середнього
4	9-13	11-15	14-18	С	Середній
5	7-8	9-10	12-13	НС	Нижче середнього
6	7 і менше	8 і менше	11 і менше	Н	Низький (ослаблений IQ)

8.4. Методика вивчення рівня невербальної креативності *(за П. Торренсом)* [33]

Вік досліджуваного: **4-18 років.**

Процедура тестування

Дослідження відбувається у вигляді гри. Групове тестування слід проводити з групою у кількості не більше 36 чоловік. Уникайте давати приклади можливих відповідей!

Інструкція досліджуваному. На сторінці зображені незакінчені фігури. Якщо ти додаси до них додаткові лінії, у тебе вийдуть цікаві предмети або сюжетні картинки.

Спробуй придумати таку картинку або історію, яку ніхто інший не зможе придумати. Зроби її завершеною і цікавою, додавай до неї нові ідеї.

Придумай цікаву назву для кожної картинки і напиши її під картинкою.

На виконання цього завдання відводиться 10 хвилин.

Стимульний матеріал

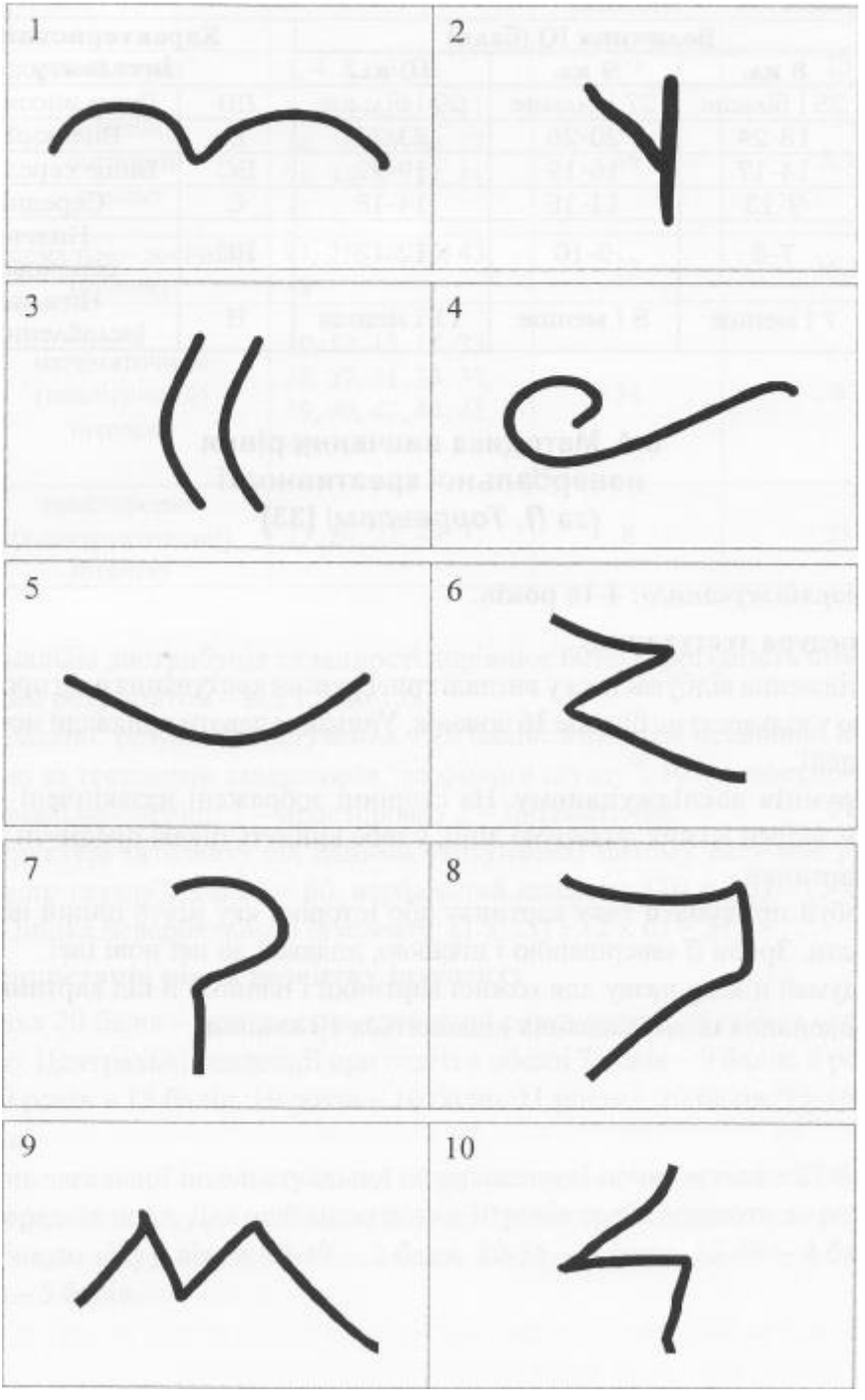

Оцінювання рисунка

Номер фігури	Кількість балів	Опис рисунка
1	0	Абстрактний візерунок, людина, голова, окуляри, птах, чайка
	1	Брови, очі, хвиля, море, морда тварини, хмара, серце, сова, квітка, яблуко, людина, собака
	2	Всі інші більш оригінальні рисунки
2	0	Абстрактний візерунок, дерево, рогатка, квітка
	1	Буква, будинок, символ, покажчик, слід кінцівки птаха, цифра, людина
	2	Всі інші більш оригінальні рисунки
3	0	Абстрактний візерунок, звукові і радіохвилі, людина, човен, корабель, люди, фрукти
	1	Вітер, хмара, дощ, кульки, частини дерева, міст, гойдалка, морда тварини, колеса, лук і стріли, риба, санки, квіти
	2	Всі інші більш оригінальні рисунки
4	0	Абстрактний візерунок, хвиля, море, змія, хвіст, знак питання
	1	Кішка, крісло, стілець, ложка, миша, гусениця, черв'як, окуляри, гусак, черепашка, лебідь, квітка, трубка для паління
	2	Всі інші більш оригінальні рисунки
5	0	Абстрактний візерунок, блюдо, ваза, чаша, човен, корабель, людина, парасолька
	1	Водойма, озеро, гриб, губи, підборіддя, таз, лимон, яблуко, лук і стріли, яр, яма, риба, яйце
	2	Всі інші більш оригінальні рисунки
6	0	Абстрактний візерунок, сходи, сходинки, обличчя
	1	Гора, скеля, ваза, ялина, кофта, піджак, сукня, гроза, блискавка, людина, квітка
	2	Всі інші більш оригінальні рисунки
	0	Абстрактний візерунок, ключ, машина, серп

7	1	Гриб, черпак, ківш, лінза, людина, молоток, окуляри, самокат, серп і молот, тенісна ракетка
	2	Всі інші більш оригінальні рисунки
8	0	Абстрактний візерунок, дівчинка, жінка, очі або тіло людини
	1	Буква, ваза, дерево, книжка, майка, сукня, ракета, квітка, щит
	2	Всі інші більш оригінальні рисунки
9	0	Абстрактний візерунок, гори, пагорб, буква, вуха тварини
	1	Верблюд, вовк, кішка, лисиця, людина, собака, геомет-рична фігура
	2	Всі інші більш оригінальні рисунки
10	0	Абстрактний візерунок, гусак, качка, дерево, обличчя, лисиця
	1	Буратіно, дівчинка, птах, цифра, людина, геомет-рична фігура
	2	Всі інші більш оригінальні рисунки

Показники креативності

Швидкість - кількість ідей. Визначається підрахунком числа завершених ідей. Максимальне число балів - 10.

Оригінальність - нестандартність ідей. Оцінюється за таблицею. Додаються бали за об'єднання двох рисунків (2 бали), 3-5 рисунків (5 балів), 6-10 рисунків (10 балів).

Гнучкість - здатність висувати різноманітні ідеї, переходити від одного аспекту проблеми до іншого. Визначається числом різних категорій відповідей. Для визначення категорії використовуються як самі рисунки, так і їх назви. Максимальне число балів - 10.

8.5. Тест інтелекту Р. Кеттелла [17]

Тест інтелекту Р. Кеттелла, вільний від впливу культури, представлений чотирма субтестами, що є групами завдань, спрямованих на вимір різних аспектів розумової діяльності людини. Залежно від цього кожен тест має свою назву.

Тест 1. "Серії" - розпізнавання і продовження закономірних змін у серії фігур. Кількість завдань - 12, час на виконання - 3 хв.

Тест 2. "Класифікація" - визначення загальних рис, особливостей фігур. У кожному ряді відзначити елемент, що не має змістовного відношення до ряду. Кількість завдань - 14, час на виконання - 4 хв.

Тест 3. "Матриці"-доповнення до комплектів фігур. Необхідно відзначити елемент, що правильно завершує дану матрицю чи модель. Кількість завдань - 12, час на виконання - 3 хв.

Тест 4. "Умови" - перестановка фігур, спочатку розташованих у визначеному порядку. Вибрати правильно одну фігуру, в якій дотримана умова, задана в зразку. Кількість завдань - 8, час на виконання - 2,5 хв.

Вік досліджуваного: **від 6 до 16 років.**

Матеріали: комплекти аркушів, що містять чотири тести з 46 завданнями (не включаючи прикладів), бланк відповідей, секундомір.

Процедура тестування

Тест призначений для групового й індивідуального тестування. При груповому тестуванні обов'язково необхідно забезпечити робоче приміщення (тиша, гарне освітлення, окремі робочі столи).

Фахівець, що проводить дослідження, повинен досконало володіти тестом, знати усі вказівки, часові інтервали його виконання. Дуже важливим є створення відповідної атмосфери для тестування. При груповому тестуванні необхідна присутність асистента, а група не повинна складати більше 15 чоловік.

Загальний час тестування: 12,5 хв.

Примітка. У роботі з дітьми молодшого шкільного віку (6-10 років) тестування необхідно проводити індивідуально. Перед безпосереднім виконанням завдань кожного тесту необхідно переконатися в тому, що дитина правильно зрозуміла інструкцію і готова приступити до виконання завдань.

Інструкція. Іспит, у якому ви берете участь, не є перевіркою ваших знань, отриманих у школі. Від вас потрібні уважність, точне виконання усіх вказівок, максимальний інтерес і прагнення показати найкращий результат.

У вас на столі є комплекти аркушів із завданнями і бланк відповідей. Не перегортайте першу сторінку доти, поки я не скажу вам. Тепер візьміть олівець чи ручку і заповніть верхню частину бланка відповідей.

Тепер послухайте мене. На цих аркушах чотири тести. В них тільки картинки і немає слів. На початку кожного тесту приведено кілька прикладів. Ви повинні тренуватися на них, щоб зрозуміти, що і як робити.

Спочатку ми р а з о м р о з б е р е м о ці п р и к л а д и, а п о т і м я п о п р о ш у вас перегорнути сторінку і продовжити самостійно. Деякі завдання, розташовані наприкінці тесту, є важкими, і ніхто не вимагає від вас, щоб ви закінчили їх за той час, що буде вам відведено. Однак постарайтеся прикласти максимум зусиль і, якщо ви не будете упевнені в правильності відповіді, краще приведіть ту, котра вам здається більш правильною, ніж не приводити ніякої. Це буде означати, що ви вгадуєте, хоча і не знаєте правильної відповіді. Ви не втратите балів, якщо вгадаєте неправильно, у той же час у вас є шанс вгадати правильно. Якщо внизу сторінки ви знайдете напис "не перегортайте сторінку, поки вам не скажуть про це", ніхто з вас не повинен робити цього, поки я не скажу.

Тепер прошу приступити до першого тесту.

(Піднімається перший аркуш так, щоб усі могли бачити його, і показується перший приклад. Не поспішайте, стежте за тіш, щоб ваші вказівки були зрозумілі усім. Покажіть перший приклад і переконайтеся в тому, що ви показуєте правильно). Ви бачите, що товста лінія стає усе довшою і довшою? Чи можете ви вибрати з картинок праворуч ту лінію, котру варто було б помістити в порожньому квадраті? *(Покажіть і почекайте 2 секунди).*

Ви відповіли правильно на питання, це дійсно лінія, розташована в 1-му квадраті правої частини сторінки. Це єдина товста лінія, що довша, ніж три лінії, що розташовані ліворуч. Не забувайте про те, що номер правильної відповіді с л і д з а п и с у в а т и у в і д п о в і д н и й к в а д р а т и к б л а н к а в і д п о в і д е й. *(Покажіть).* Зверніть увагу на те, що там уже написано цифру 1.

Тепер подивіться на другий приклад. Зверніть увагу на те, що невелика закруглена лінія спочатку згинається вліво, потім вправо, потім знову вліво. *(Покаоюіть).* Що з нею стане на наступній картинці? *(Дочекайтеся відповіді).* Так, вона піде вправо. Тепер запишіть номер правильної відповіді у відповідний квадратик бланка відповідей. Яка відповідь є вірною? *(Пауза).* Так, правильною є відповідь "З". Перевірте, щоб відповідь була записана у відповідному квадратику.

Тепер подивіться на третій приклад. Бачите, як чорна ч а с т и н а кола повертається подібно стрілці годинника? Вона починається вгорі і рухається усе нижче і нижче. Тепер виберіть правильну відповідь. *(Пауза).* Яка ж? *(Вислухайте відповідь).* Так, це номер 2.

Зараз за моєю командою ви перегорнете сторінку і продовжите виконувати завдання самостійно доти, поки не дійдете до напису "закінчення тесту 1". У кожнім ряді вибирайте тільки одну картинку з усіх, наведених праворуч. Ви

маєте право змінювати відповідь, якщо змінили свою думку, але до того моменту, поки я не скажу "Стоп".

Готові? Візьміть олівець. Починаємо. *(Починайте відраховувати час - 3 хв).*

Час минув. Досить. Покладіть олівці.

Тепер ми на сторінці 5, перед нами тест 2.

Подивіться на перший приклад. Ви бачите, що чотири картинки схожі між собою, п'ята відрізняється від них. Ваше завдання полягає в тому, щоб у кожнім ряді знайти ту картинку, що ч и м о с ь істотним відрізняється від інших. Правильну відповідь на перший приклад уже наведено. Який це квадрат? Правильно - четвертий. Чому саме четвертий? *(Вислухайте відповідь).*

У другому прикладі правильна відповідь - це ... *(Дочекайтеся відповіді).* Так, перший квадрат, бо в ньому чорний кружечок, а всі інші - білі.

Ви зрозуміли суть завдання. Час в и к о н а н н я-4 хвилини. Перегорніть аркуш і починайте працювати. Не забувайте записати номер малюнка у відповідний квадратик на бланку відповідей. *(Відрахуйте час).*

Тепер ми на с. 9, перед нами тест 3.

Ваше завдання полягає в тому, щоб знайти той квадратик, який би найкраще підходив на порожнє місце в малюнку ліворуч.

Подивіться на перший приклад. У великому квадраті не вистачає одного маленького. Який із квадратиків, розташованих праворуч, більше, ніж інші підходить для малюнка ліворуч? *(Пауза).* Так, це третій. Ця відповідь уже записана.

Тепер п о д и в і т ь с я на другий п р и к л а д. *(Пауза).* Я к и й із к в а д р а т и к і в, розташованих праворуч, доповнює великий малюнок ліворуч? *(Пауза).* Так, перший. Запишіть відповідь у бланку відповідей.

Третій приклад. Виберіть правильну відповідь. Яка? *(Пауза).* Так, четвертий квадратик.

Час виконання цього завдання - 3 хв. Перегорніть сторінку і починайте працювати. *(Зауважте час).* Стоп. Час минув.

Тепер перед вами с. 14 з тестом 4.

Подивіться на перший приклад. На першому малюнку ви бачите коло, у ньому крапка і маленький квадрат. Крапка знаходиться усередині кола, але поза квадратом. Тепер подивіться праворуч. Треба знайти малюнок, у якому можна було б зробити те ж саме, тобто помістити крапку в коло, але так, щоб вона була поза квадратом. Чи можна це зробити на першому малюнку праворуч? Ні, не можна. Оскільки кожна крапка в колі буде одночасно знаходитися й усередині квадрата. Чи можна це зробити на другому малюнку? Ні, не можна. Крапка, розташована в колі, буде знову знаходитися одночасно й у квадраті. Як щодо третього малюнка? Тут крапка знаходиться усередині кола, але поза квадратом.

Вона заздалегідь для вас намальована. Цифра 3 уже записана в бланку відповідей.

Тепер подивіться на другий приклад. Тут крапка знаходиться в еліпсі, але під лінією. Тепер необхідно знайти інший малюнок праворуч, на якому можна зробити те ж саме. Який це малюнок? Так, це другий малюнок. Запишіть свою відповідь.

Подивіться на третій приклад. Тепер крапка знаходиться на перетині двох квадратиків, але поза колом. На першому малюнку праворуч від зразка це зробити не можна - це очевидно, чи не так? На другому малюнку крапку можна розташувати одночасно в обох квадратах, але вона буде при цьому знаходитися усередині кола. Це теж не підходить. Що виходить із третім малюнком? *(Пауза).* Правильно. Третій малюнок праворуч є єдиним, на якому крапку можна поставити одночасно у двох квадратах, але поза колом.

Час виконання - 2,5 хв. Починайте працювати. *(Відрахуйте час).* Стоп".

Обробка отриманих даних

Обробка отриманих даних здійснюється у такий спосіб: 1 бал дається за кожне правильно виконане завдання у всіх чотирьох тестах. Результати за кожним тестом записуються з правої сторони бланка відповідей у відповідну клітинку. Потім правильні відповіді (ПВ) за всіма чотирма тестами підсумовуються.

Загальний бал за нормативною таблицею переводиться в стандартний показник 10.

Правильні відповіді на кожне завдання наведені в ключі:

Ключ до тесту Р. Кеттелла

Тест 1		Тест 2		Тест 3		Тест 4
A 3	I 3	A 2	J 3	A 1	I 5	A 3
B 4	J 3	B 3	K 3	B 3	J 1	B 1
C 1	K 4	C 4	L 3	C 2	K 2	C 2
D 3	L 1	D 1	M 1	D 5	L 2	D 4
E 2		E 3	N 4	E 3		E 3
F 5		F 3		F 1		F 3
G 2		G 1		G 2		G 1
H 3		H 5		H 4		H 2
		I 4				

Нормативна таблиця до тесту Р. Кеттелла

6-7 років		8-11 років		12-13 років		14-16 років	
ПВ	IQ	ПВ	IQ	ПВ	IQ	ПВ	IQ
5	73	11	72	15	76	15	74
6	74	12	75	16	77	16	75
7	75	13	78	17	78	17	77
8	76	14	80	18	80	18	79
9	78	15	81	19	83	19	81
10	80	16	83	20	85	20	83
11	82	17	85	21	87	21	84
12	84	18	87	22	89	22	86
13	86	19	89	23	90	23	87
14	87	20	91	24	92	24	89
15	89	21	93	25	93	25	91
16	91	22	95	26	95	26	92
17	92	23	96	27	97	27	94
18	94	24	98	28	99	28	95
19	96	25	99	29	100	29	97
20	97	26	100	30	101	30	99
21	99	27	102	31	103	31	100
22	100	28	103	32	105	32	102
23	102	29	105	33	106	33	103
24	105	30	107	34	108	34	105
25	107	31	109	35	110	35	106
26	109	32	111	36	112	36	108
27	111	33	113	37	114	37	110
28	112	34	115	38	116	38	112
29	113	35	118	39	119	39	114
30	115	36	120	40	121	40	116
31	116	37	122	41	124	41	117
32	118	38	124			42	119
33	120					43	121
34	122						
35	124						
36	125						
37	126						

Бланк відповідей

ПІБ			Стать		Вік	Школа		Клас
Сторінка 1	Сторінки 2-3	Сторінки 4-5	Сторінки 6-7	Сторінки 8-9	Сторінки 10-11	Сторінки 12-14	Сторінки 15-16	Результат
Тест 1 • 1 • •	A B C D E F G H	I J K L Тест 2 1	A B C D E F G H I	J K L M N Тест 3 • 3 • •	A B C D E F G H	I J K L Тест 4 • 3 • •	A B C D E F G H	Тест 1 Тест 2 Тест 3 Тест 4 Загальний бал ПВ IQ

ТЕСТ 1

Приклади

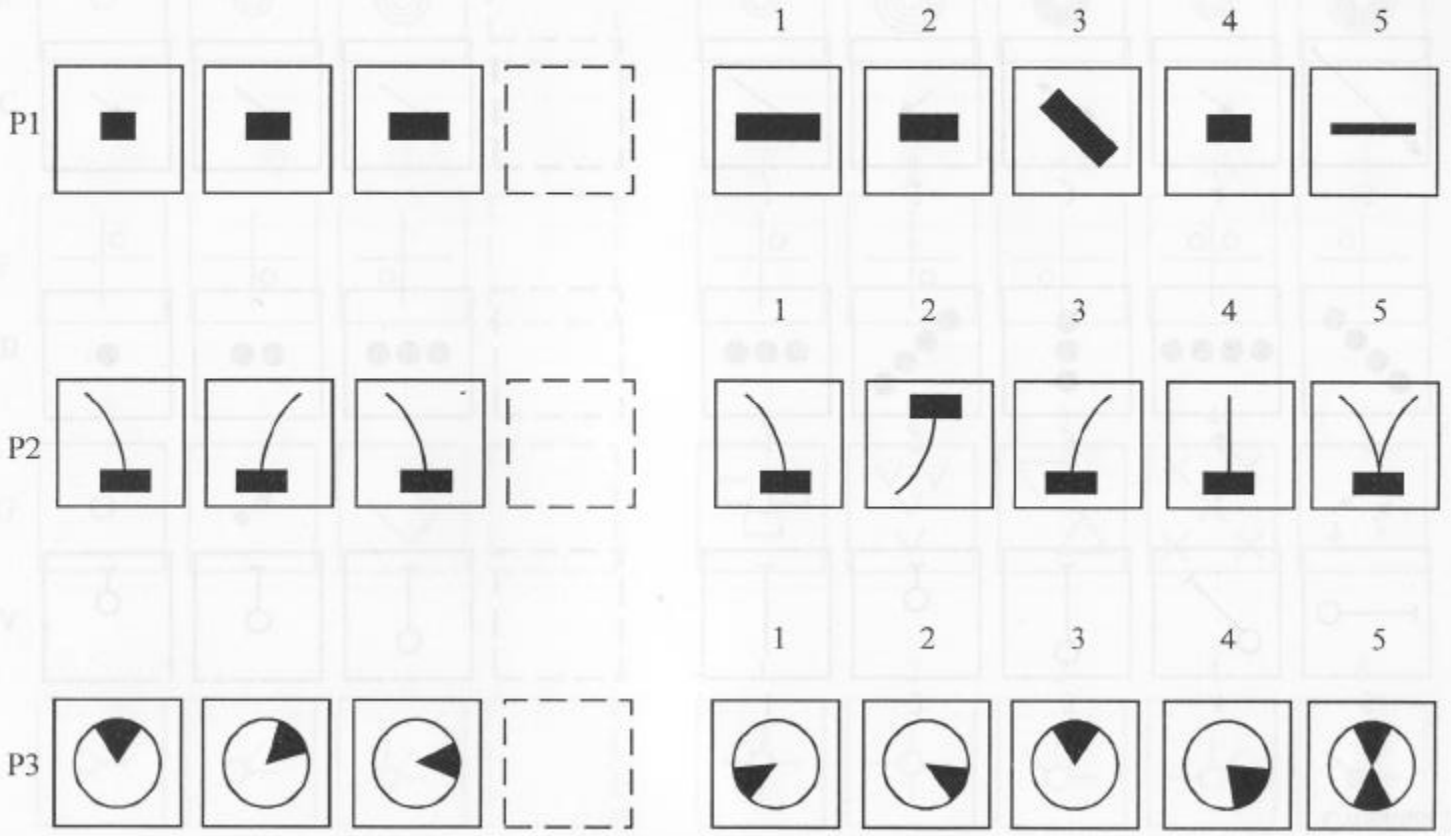

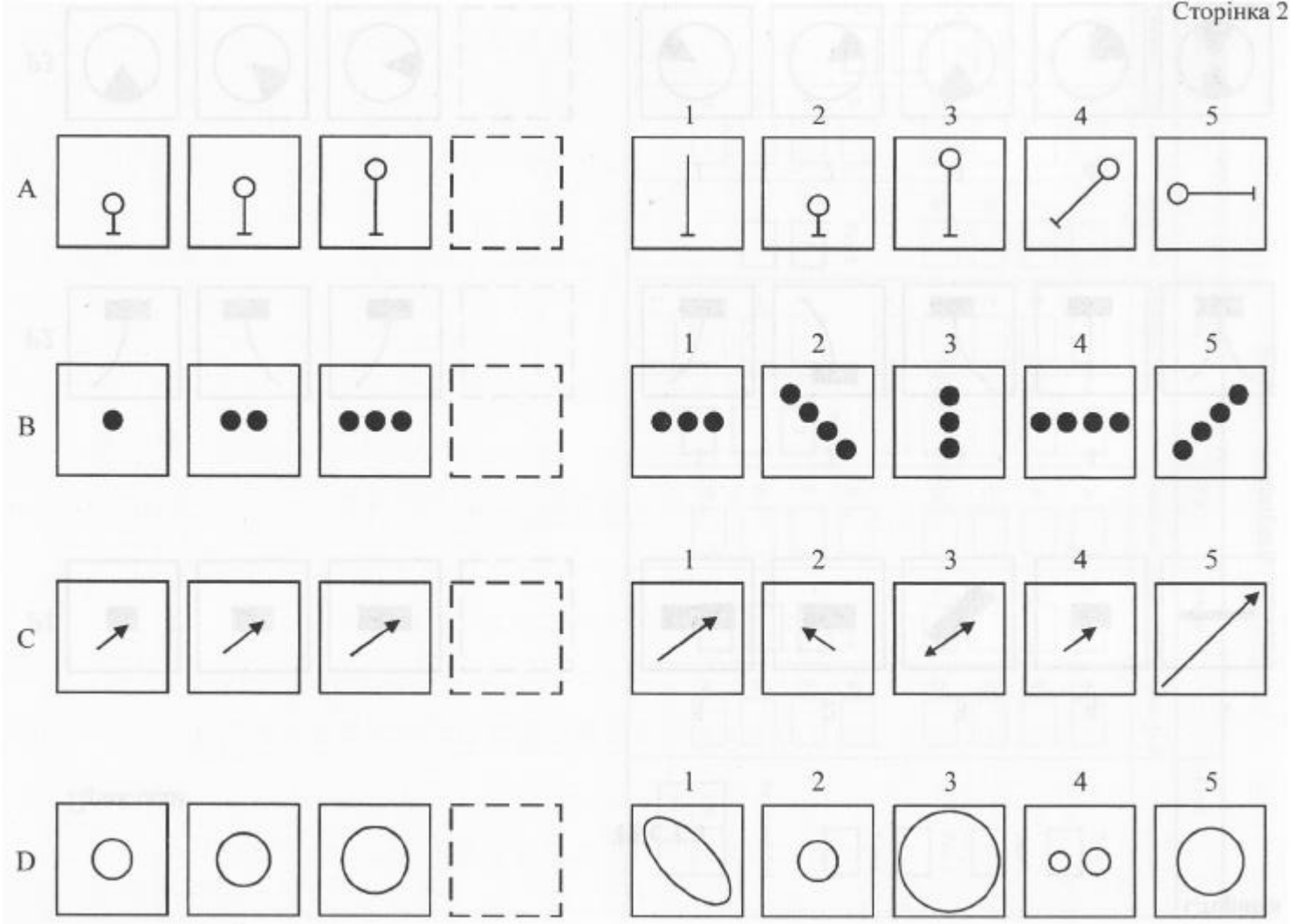
A
B
C
D
1
2
3
4
5

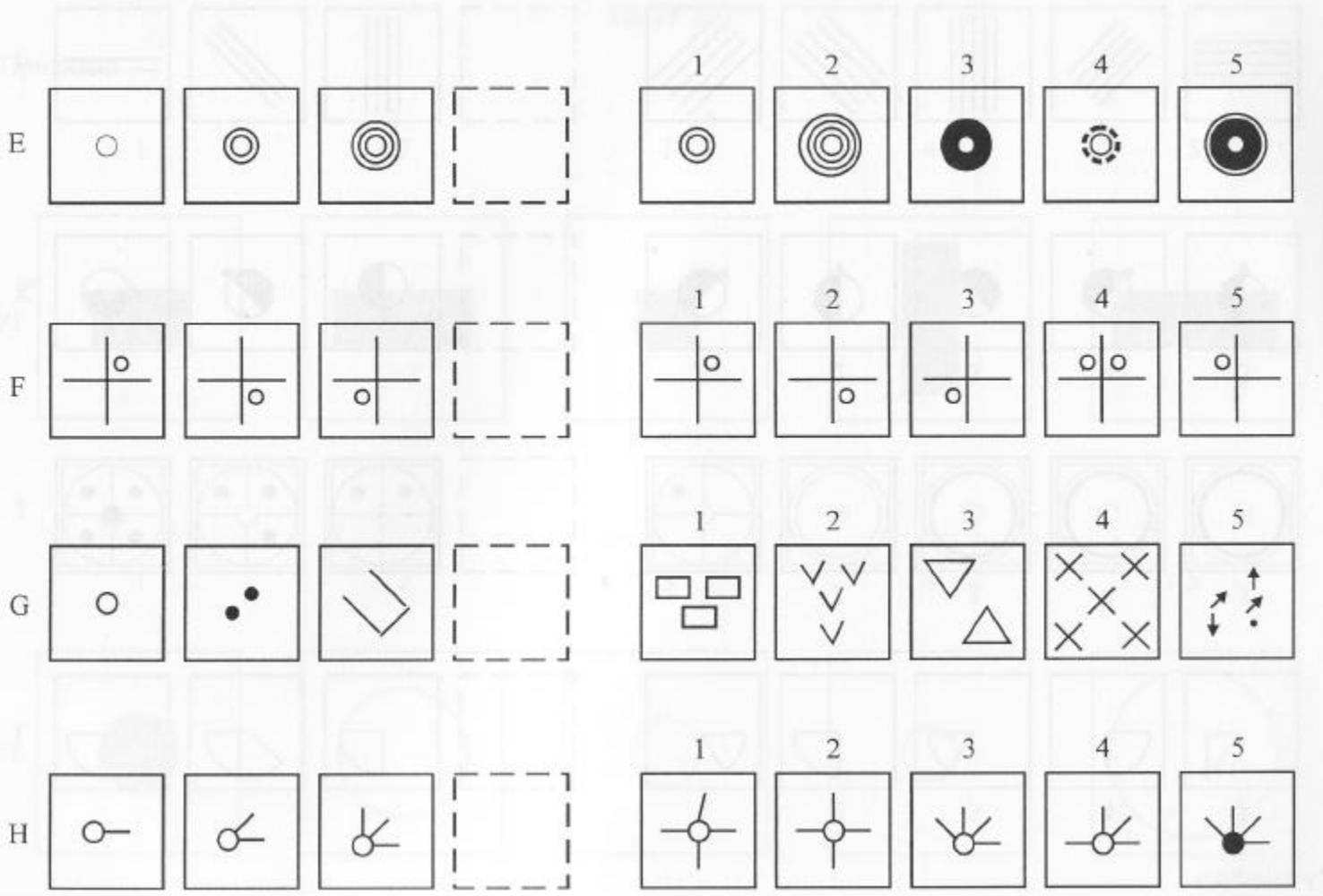
E
F
G
H
1
2
3
4
5

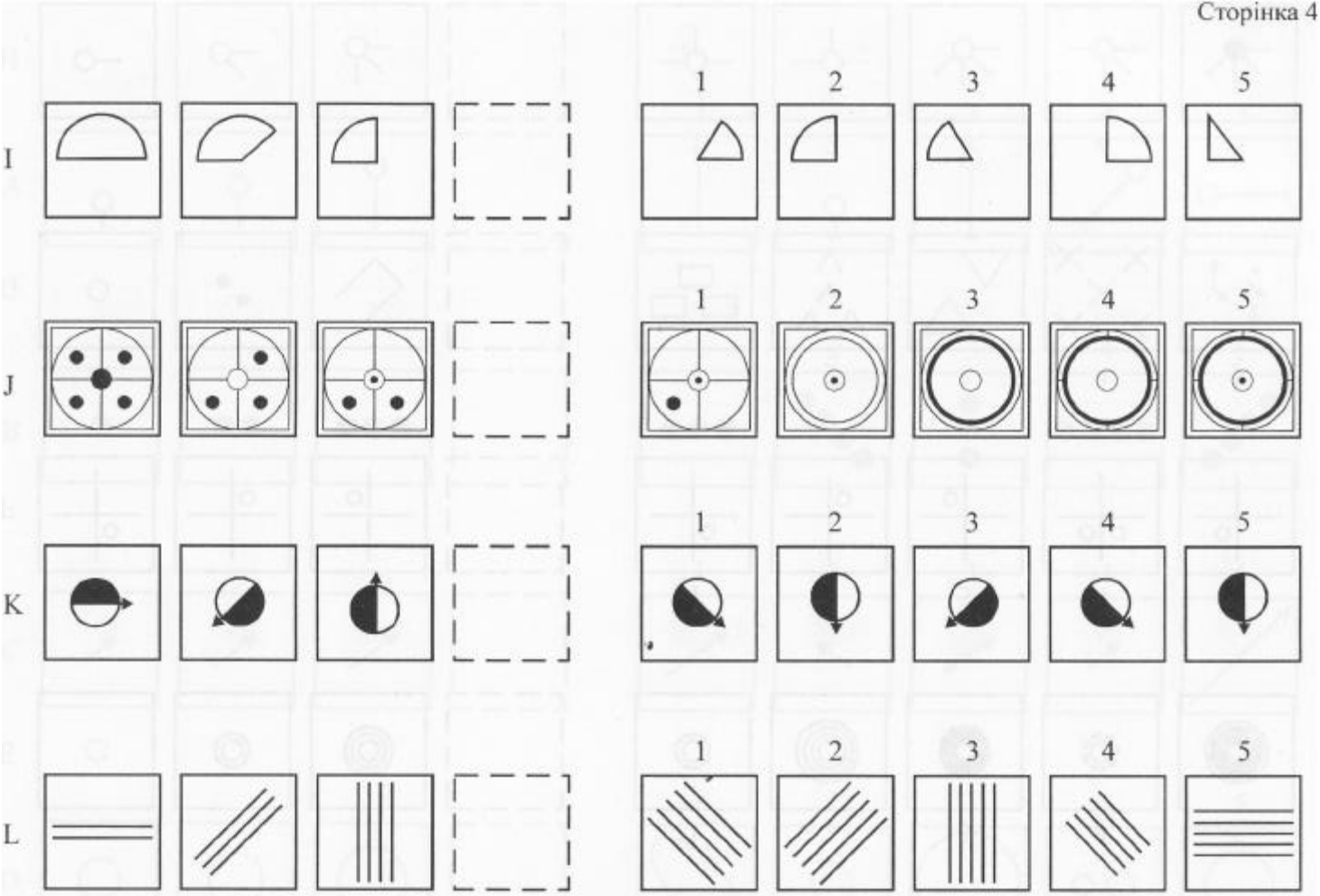

Закінчення тесту 1

ТЕСТ 2

Приклади

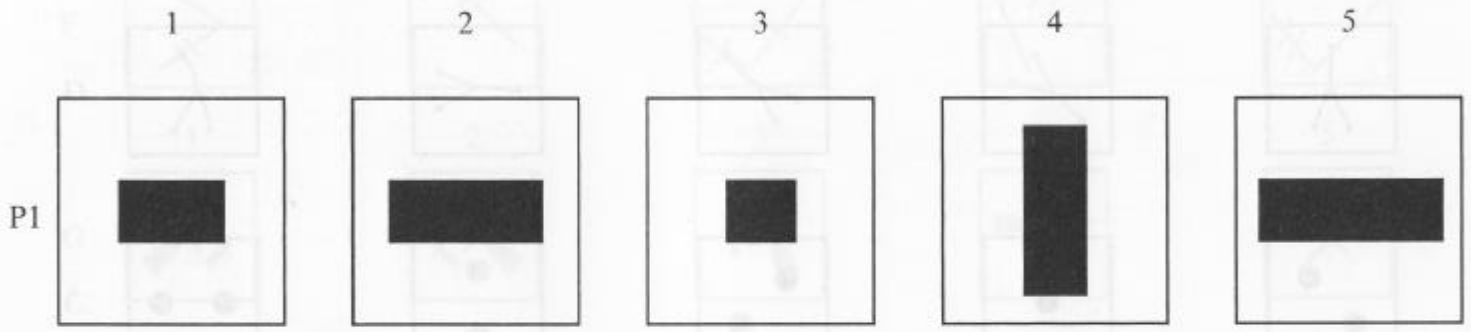

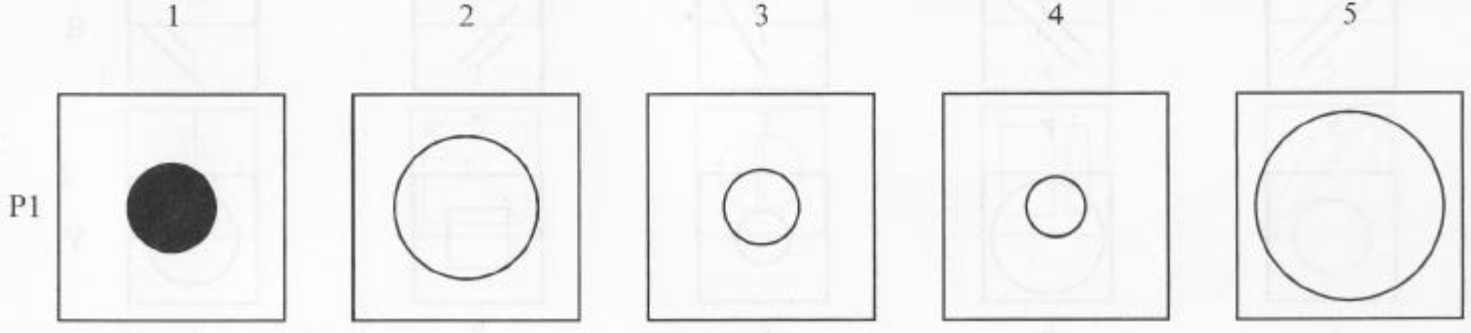

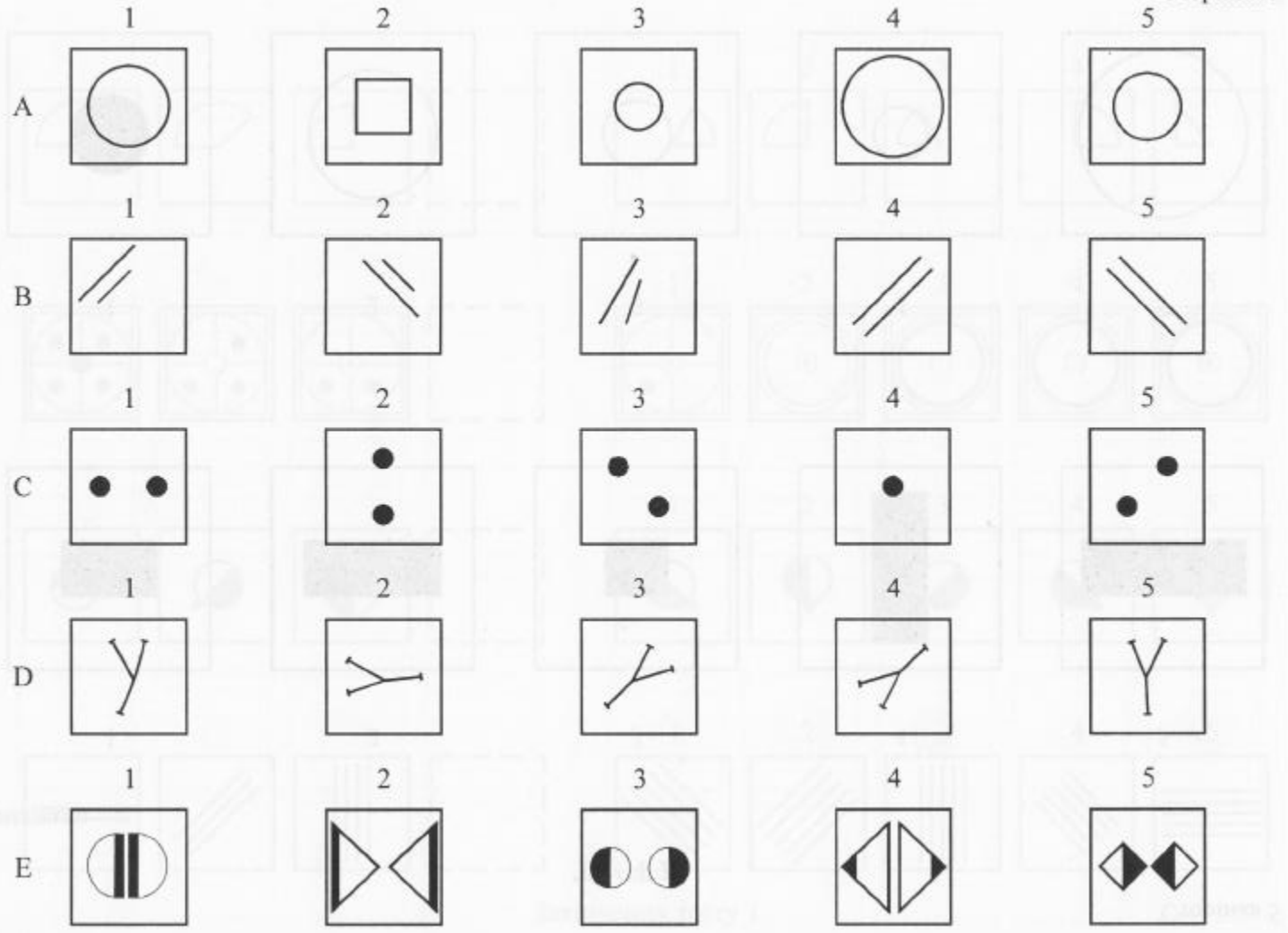
1
2
3
4
5
A
B
C
D
E

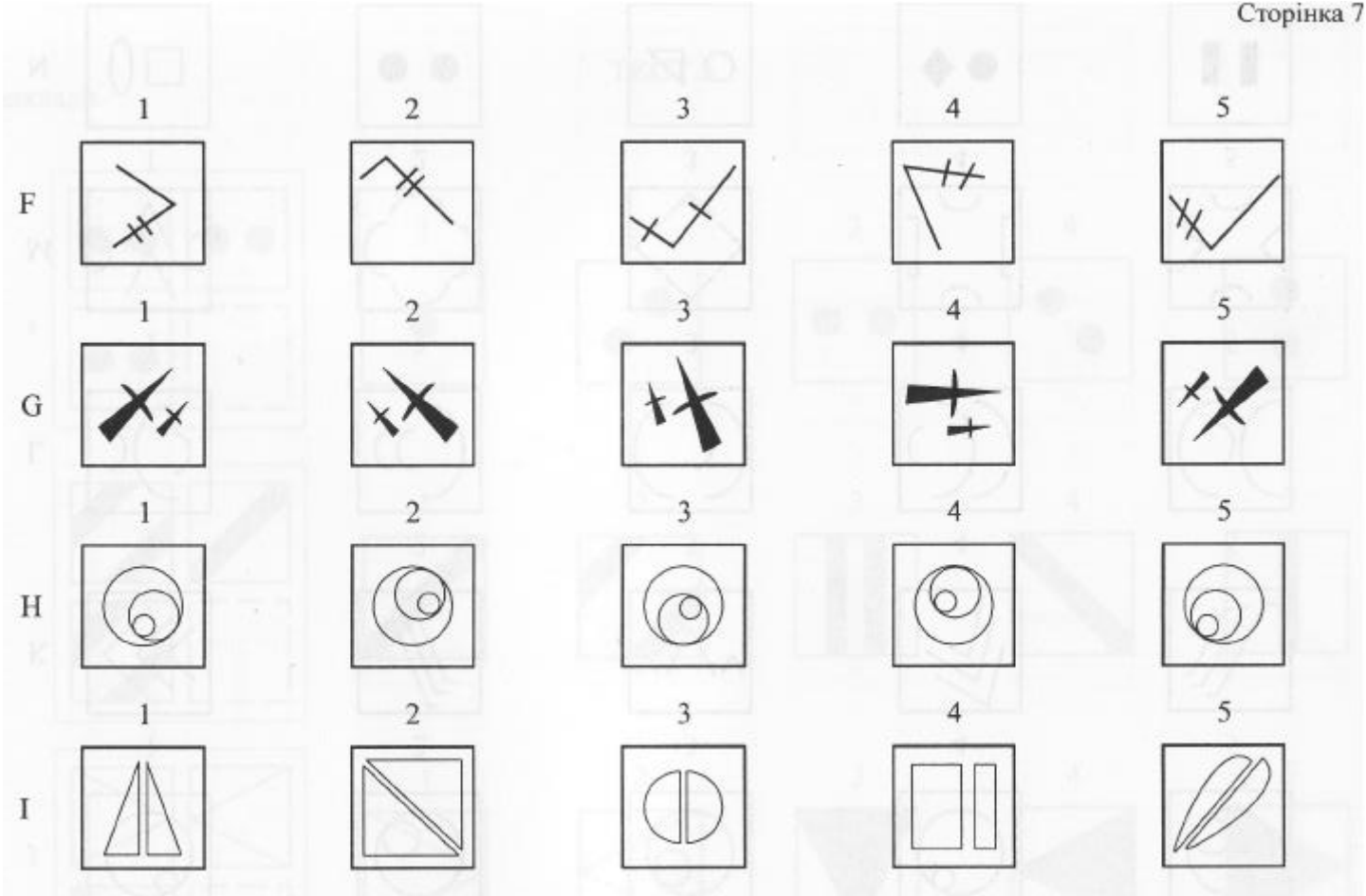
1
2
3
4
5
F
1
2
3
4
5
G
1
2
3
4
5
H
1
2
3
4
5
I

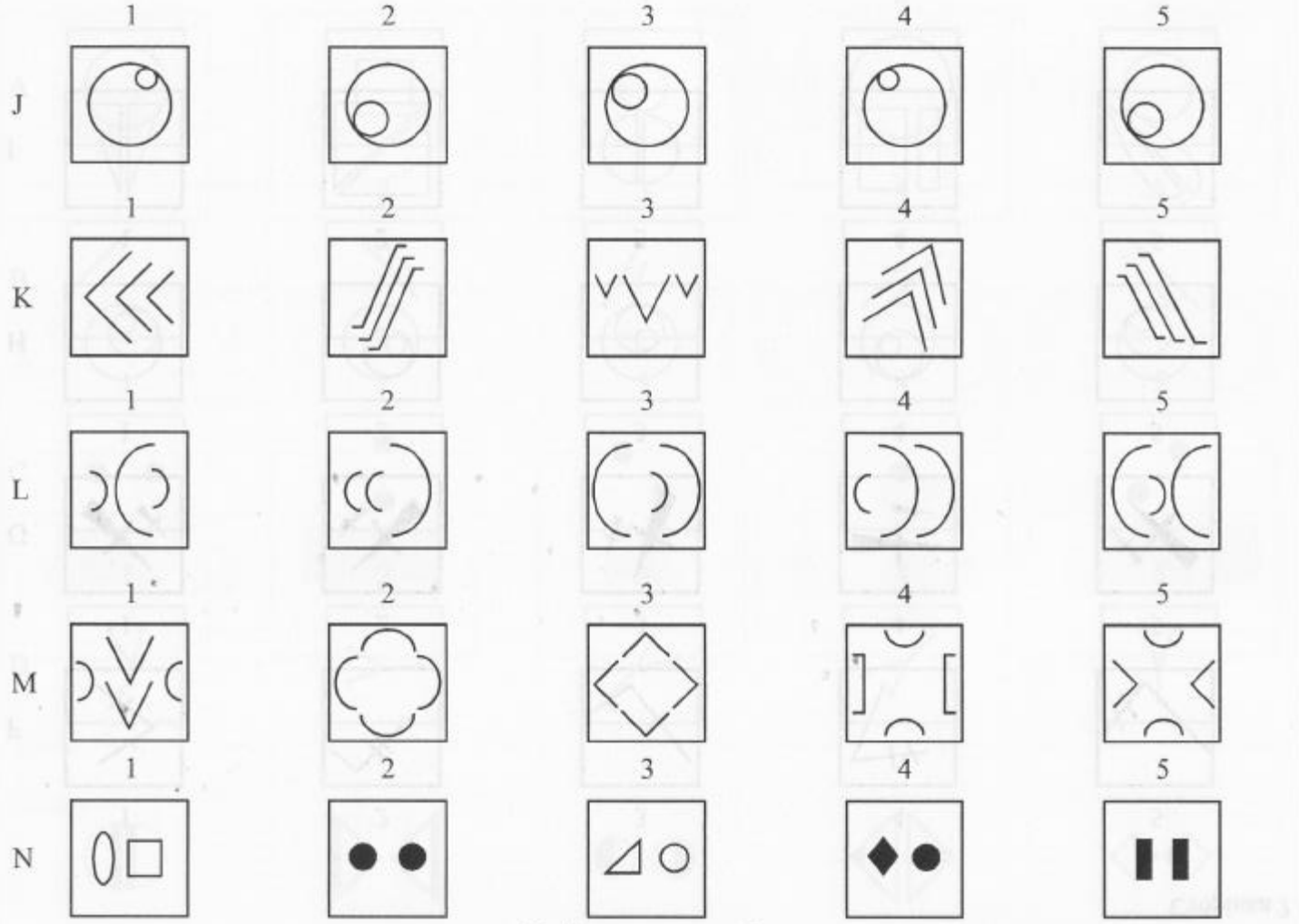

Закінчення тесту 2

ТЕСТ 3

Приклади

P1

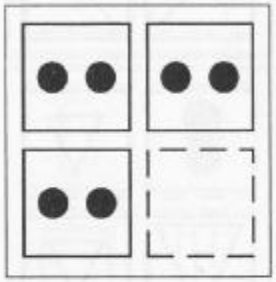

1 2 3 4 5

P2

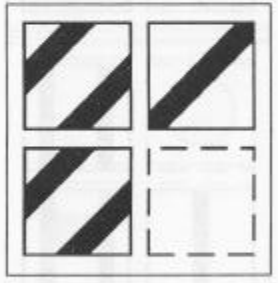

1 2 3 4 5

P3

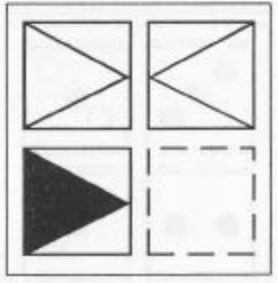

1 2 3 4 5

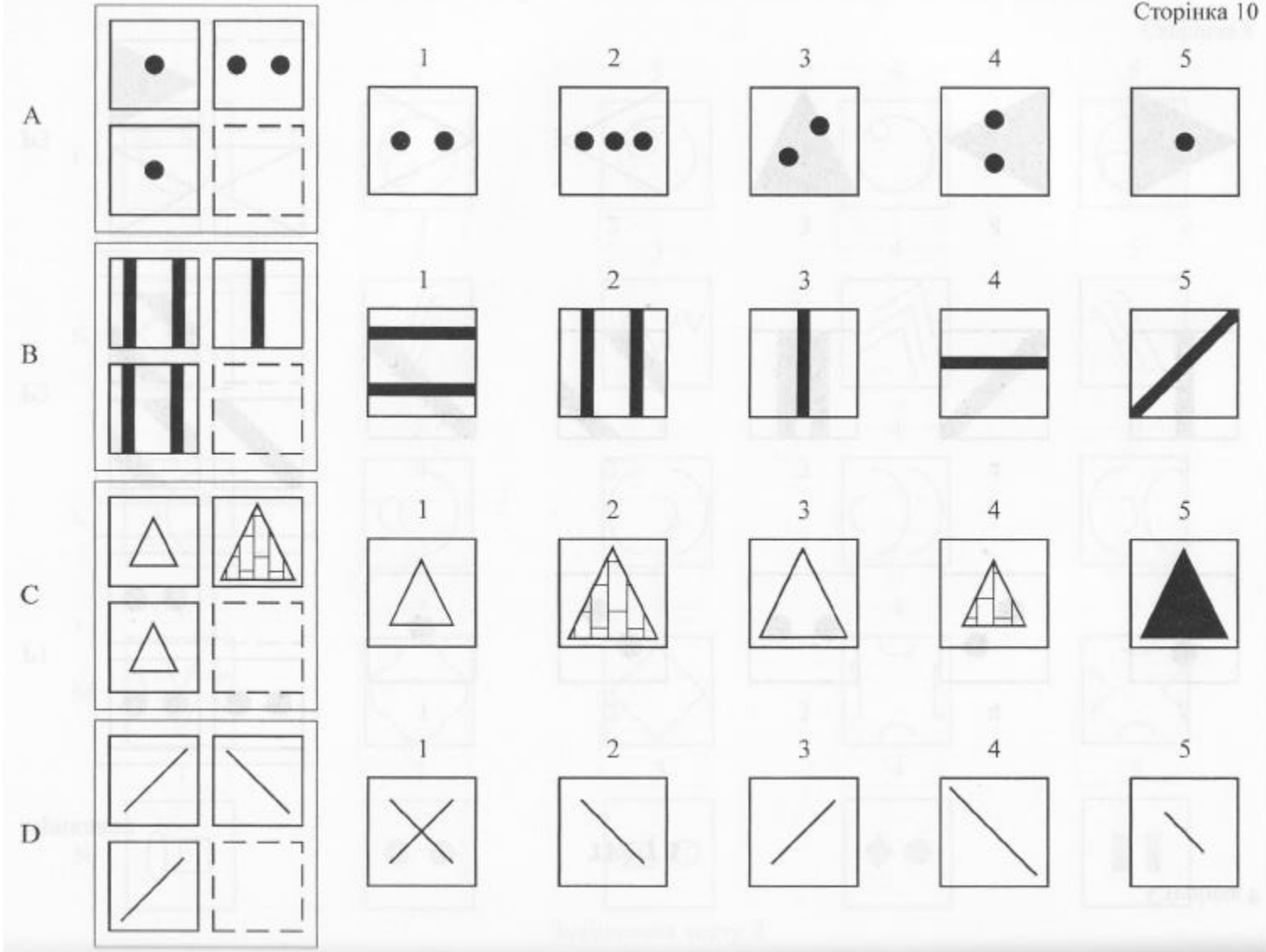
A
1
2
3
4
5
B
1
2
3
4
5
C
1
2
3
4
5
D
1
2
3
4
5

E

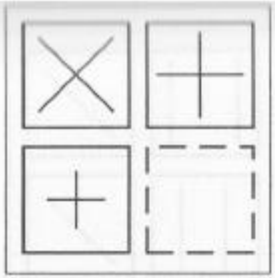

1 2 3 4 5

F

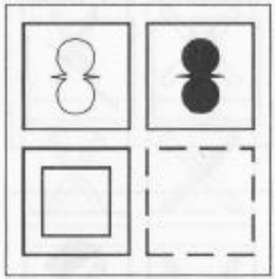

1 2 3 4 5

G

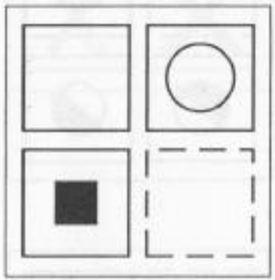

1 2 3 4 5

H

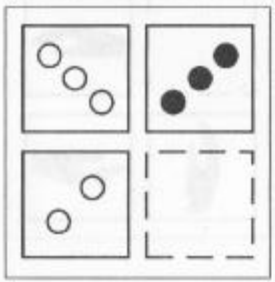

1 2 3 4 5

I

1 2 3 4 5

J

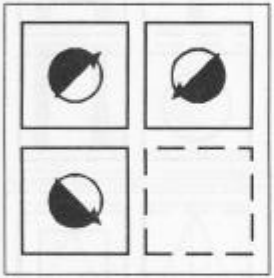

1 2 3 4 5

K

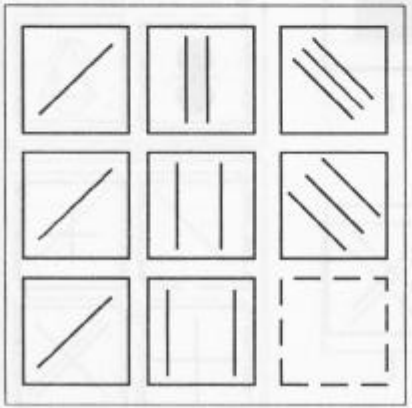

1 2 3 4 5

L

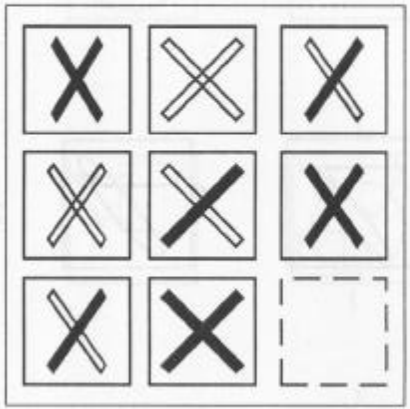

1

2

3

4

5

Закінчення тесту 3

ТЕСТ 4

Приклади

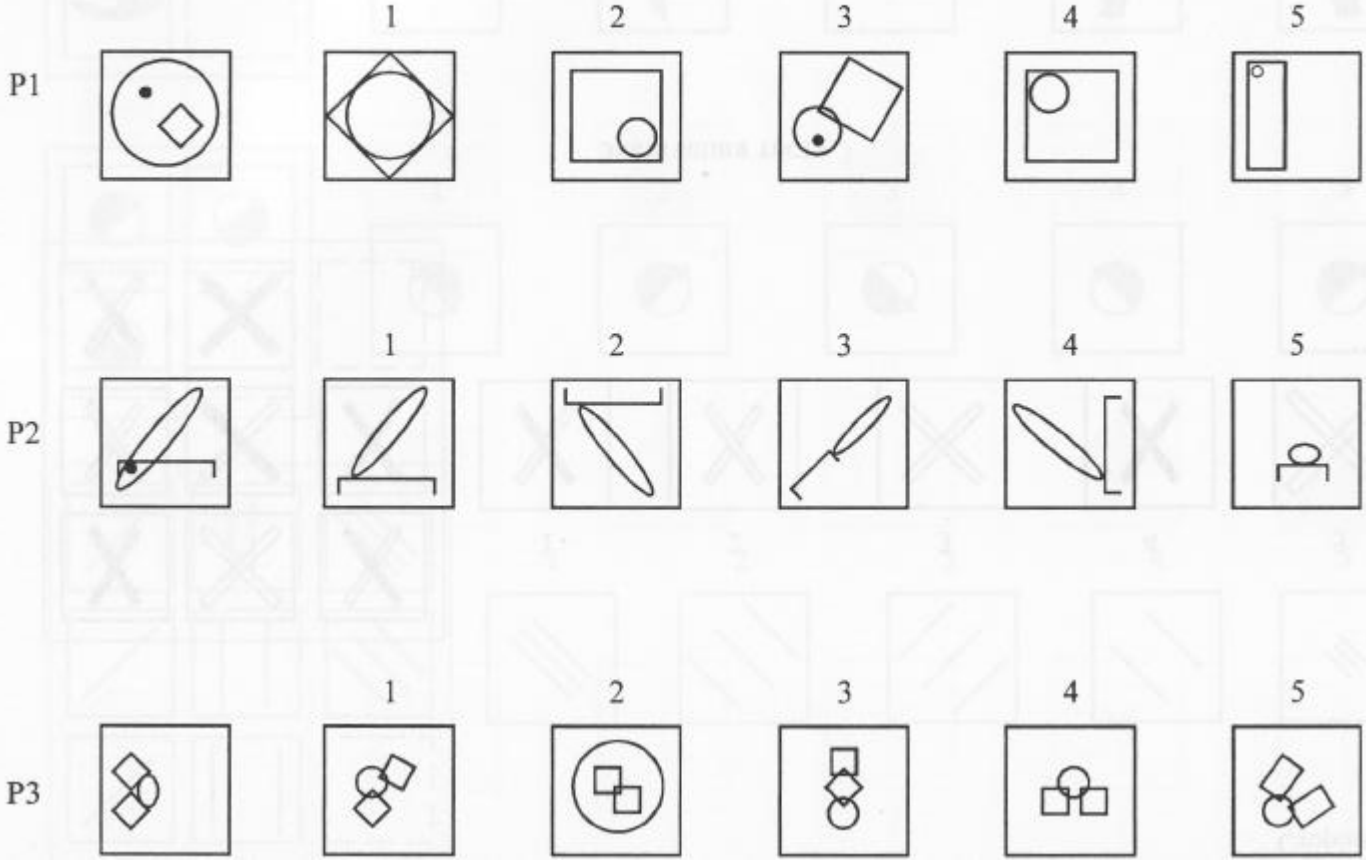

	1	2	3	4	5
A		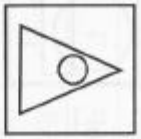				
B	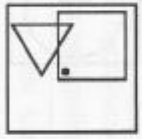				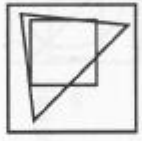	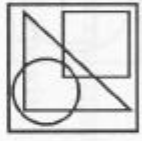
C						
D			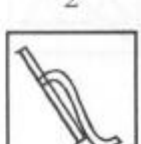			

E

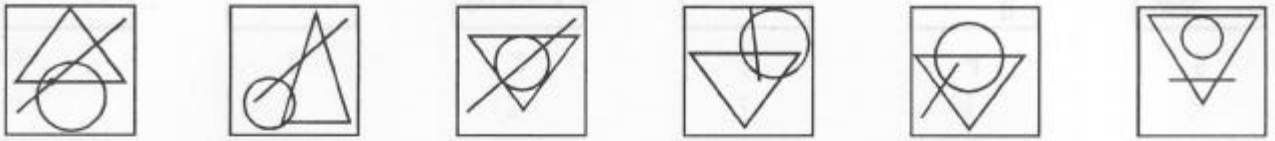

F

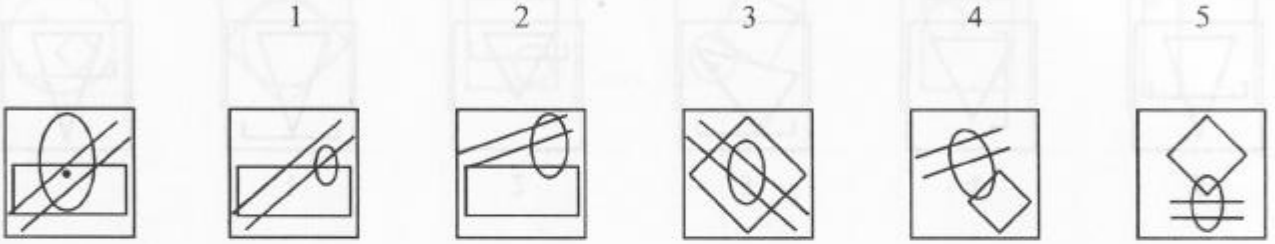

G

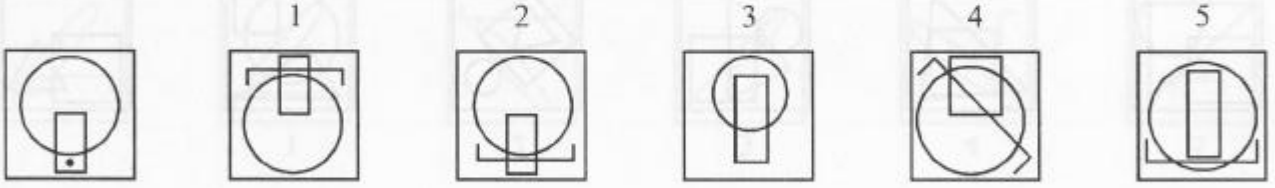

H

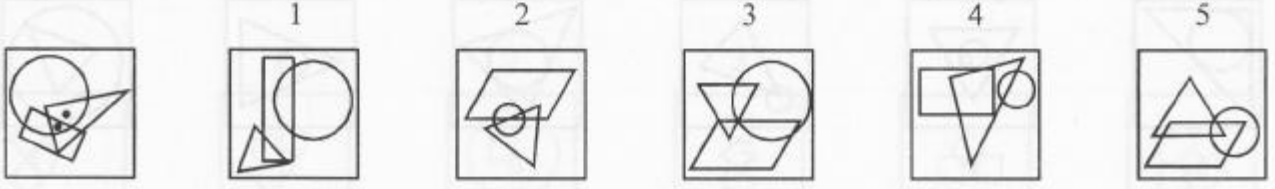

Закінчення тесту 4

8.6. Тест "Креативність" [16]

Мета: визначення рівня креативності особистості.

Вік досліджуваного: з **14 років.**

Інструкція. Прочитайте запитання. При позитивній відповіді на запитання поставте знак "+", при негативній - знак "-". Будьте щирими!

№ з/п	Індекс	Запитання	Образ "Я"-реальний	Образ "Я"-ідеальний
1	М	Чи задумуєтеся ви над тим, які причини примушують людей створювати щось нове?		
2	Д	Чи бувають у вас неприємності через власну допитливість?		
3	О	Чи виникає у вас бажання оригінально удосконалити гарну річ?		
4	У	Чи переноситесь ви у своїх мріях в минуле або майбутнє?		
5	І	Чи відчуваєте ви наміри людини при першому погляді на неї?		
6	Е	Чи правда, що ви не реагуєте емоційно на незвичні ситуації?		
7	Г	Чи відповідаєте ви жартом, якщо вас розігрують?		
8	П	Якщо трапиться можливість, ви поміняєте роботу на більш оплачувану, але менш творчу?		
9	Д	Чи вірно, що вам не подобається пізнання нового, якщо це пов'язано з ризиком?		
10	М	Чи завжди ви продумовуєте наслідки, які можуть виникнути після прийнятого вами рішення?		
11	О	Чи доводилося вам вдало використовувати речі не за їх призначенням?		
12	У	Чи буває так, що коли ви розповідаєте про який-небудь справжній випадок, то вдаєтеся до вигаданих подробиць?		

13	І	Чи помиляєтеся ви при прийнятті рішення в екстремальній ситуації?		
14	Е	Чи задоволені ви досягненням оригінального результату в практичній діяльності?		
15	Г	Чи любите ви жартувати і сміятися над собою?		
16	П	Винаходили ви коли-небудь щось нове в тій сфері діяльності, яка вас цікавить?		
17	М	Чи втомлює вас робота, яка потребує постійного прийняття рішень в нестандартних ситуаціях?		
18	Д	Чи відмічають оточуючі, що ви у все вникаєте?		
19	О	Чи є рідкісним ваше захоплення?		
20	У	Чи буває, що у вас виникають незвичні образи, пов'язані з реальними подіями?		
21	І	Чи відчуваєте ви, хто дзвонить вам по телефону, ще не піднявши слухавку?		
22	Е	Чи байдужі ви до переживань героїв побаченого кінофільму або прочитаної книжки?		
23	Г	Чи смієтеся ви над своїми невдачами?		
24	П	Чи відвідували б ви заради нових знань спеціальні заняття, навіть якщо це було б пов'язано із незручностями?		
25	М	Чи достатньо для вас дрібних деталей, натяку на проблему, щоб захопитися її розробкою?		
26	Д	На свої дитячі запитання чи знайшли б ви відповіді у зрілому віці?		
27	О	Чи відчуваєте ви втрату інтересу до незвичних життєвих ситуацій?		
28	У	Чи фантазуєте ви зараз, яким би було ваше життя в іншому місті або в іншому столітті?		
29	І	Чи важко вам передбачити наслідки події, яка має відбутися?		
30	Е	Чи відчуваєте ви емоційний підйом і натхнення на початку нової справи?		
31	Г	Ви заздалегідь готуєте жарт або смішні історії з метою розвеселити компанію?		

320'

32	П	Чи виснажують вас несподіванки в професійній діяльності, що вимагають нових виходів із ситуації, що склалася?		
33	М	Чи обмірковуєте ви варіанти вирішення важких проблем, перед тим як зробити вибір найбільш продуктивного?		
34	Д	Коли ви довго не пізнаєте нового, вас тривожить почуття незадоволення?		
35	О	Ви любите роботу, яка потребує кмітливості, навіть якщо вона пов'язана з труднощами реалізації?		
36	У	Стикаючись із новими проблемами, ви передбачаєте перспективи їх вирішення?		
37	І	Чи снився вам коли-небудь сон, який би віщував події, які потім відбулися?		
38	Е	Чи співчуваєте ви людям, які не досягли бажаного результату в творчості?		
39	Г	Чи використовуєте ви жарти для виходу із важких ситуацій?		
40	П	Ви обрали професію із врахуванням своїх творчих можливостей?		
41	М	Чи важко вам продумати декілька варіантів вирішення конфлікту?		
42	Д	Чи зможете ви ризикнути кар'єрою заради пізнання нового?		
43	О	Чи будете ви займатися створенням чогось незвичного, якщо це пов'язано із якимись труднощами?		
44	У	Чи важко вам уявити незнайоме місце, у яке ви намагаєтесь потрапити?		
45	І	Чи траплялося, що ви згадали про людину, з якою давно не зустрічалися, а потім раптом вона подзвонила вам або написала листа?		
46	Е	Чи співчуваєте ви людині, яку обдурили?		
47	Г	Чи буває так, що ви самі вигадуєте анекдоти та смішні історії?		
48	П	Якщо у вас не буде можливості працювати, чи втратите ви інтерес до життя?		

49	М	Чи глибоко ви продумовуєте можливі результати своєї творчої діяльності?		
50	Д	Чи хочеться вам часом розібрати річ для того, щоб дізнатися, як вона працює?		
51	О	Чи імпровізуєте ви в процесі реалізації вже розробленого плану дій?		
52	У	Чи складаєте ви казки дітям?		
53	І	Чи буває так, що ви з якихось незрозумілих причин не довіряєте людям?		
54	Е	Чи схильні ви сильно переживати, якщо вас обдурили?		
55	Г	Чи дратує вас жарт, виражений у іронічній формі?		
56	П	Чи вважаєте ви, що ваша професія дозволить покращити навколишній світ?		
57	М	Чи думаєте ви, які таємні причини приховані в оригінальних діях людини?		
58	Д	Чи цікавить вас, як живуть сусіди?		
59	О	Чи надаєте перевагу спілкуванню з людьми з незвичними поглядами?		
60	У	Чи фантазували ви коли-небудь про те, що можна зробити, отримавши спадщину?		
61	І	Чи важко вам визначити характер людини з першого погляду?		
62	Е	Чи співчуваєте ви бідним людям?		
63	Г	Чи вважають вас оточуючі кмітливою людиною?		
64	П	У вашій професійній творчості було багато невдач?		
65	М	Ви розмірковуєте про причини успіхів і невдач у своїй діяльності?		
66	Д	Якщо ви натрапляєте на незрозуміле нове слово, то чи намагаєтеся дізнатися його зміст у довіднику?		
67	О	Чи цікавлять вас люди, які дотримуються тільки традиційних поглядів на життя?		
68	У	Чи пишете ви вірші?		
69	І	Дивлячись на сторонню людину, вам важко передбачити, як складеться її життя?		

70	Е	Чи рідко ви виражаєте свої емоції при перегляді спортивних змагань?		
71	Г	Чи важко вам із гумором вийти зі складної ситуації?		
72	П	Чи можете ви у своїй роботі піти на ризик, якщо шанси на успіх не гарантовані?		
73	М	Чи точно ви відтворюєте із випадкових деталей і явищ цілісну картинку?		
74	Д	Чи намагалися ви прослідкувати генеалогічне дерево життя?		
75	О	Якщо б ваші знайомі знали, про що ви мрієте, то вважали б вас диваком?		
76	У	Вам важко уявити себе в старості?		
77	І	Чи буває так, що ви боїтеся іти на зустріч з незнайомою людиною через інтуїтивний неспокій?		
78	Е	Спостерігаючи драматичну подію в житті людей, чи відчуваєте ви, що це колись відбувалося з вами?		
79	Г	Чи надаєте ви перевагу комедії з-поміж усіх інших жанрів?		
80	П	Чи обов'язково творчість має супроводжувати професійну діяльність?		

Примітка. Індекси креативних якостей: О - оригінальність, Д - допитливість, У - уява, І - інтуїція, М - творче мислення, Е - емоційність, Г - почуття гумору, П - творче ставлення до професії.

Ключ до тесту

Номер запитання	Індекс креативності	Відповідь	Номер запитання	Індекс креативності	Відповідь
1	М	+	41	М	-
2	Д	+	42	Д	+
3	О	+	43	О	+
4	У	+	44	У	-
5	І	+	45	І	+
6	Е	-	46	Е	+
7	Г	+	47	Г	+
8	П	-	48	П	+
9	М	+	49	М	+
10	Д	-	50	Д	+
11	О	+	51	О	+

12	У	+	52	У	+
13	І	-	53	І	+
14	Е	+	54	Е	+
15	Г	+	55	Г	-
16	П	+	56	П	+
17	М	-	57	М	+
18	Д	+	58	Д	+
19	О	+	59	О	+
20	У	+	60	У	+
21	І	+	61	І	-
22	Е	-	62	Е	+
23	Г	+	63	Г	+
24	П	+	64	П	-
25	М	+	65	М	+
26	Д	+	66	Д	+
27	О	-	67	О	-
28	У	+	68	У	+
29	І	-	69	І	-
30	Е	+	70	Е	-
31	Г	-	71	Г	-
32	П	-	72	П	+
33	М	+	73	М	+
34	Д	+	74	Д	+
35	О	+	75	О	+
36	У	+	76	У	-
37	І	+	77	І	+
38	Е	+	78	Е	+
39	Г	+	79	Г	+
40	П	+	80	П	+

Обробка результатів

Кількість балів за кожним індексом креативності визначається за ключем тесту сумуванням отриманих балів. Якщо відповідь на запитання збігається із ключем тесту, то ви отримуєте 1 бал за даним індексовим показником.

Побудова психологічних профілів креативності "Я"-реальний і "Я"-ідеальний

За кожним запитанням відмітьте знаком "+" або "-" ваше розуміння "Я"-ідеального і "Я"-реального, намалюйте два кола: "Я"-реальний і "Я"-ідеальний і розділіть кожний на вісім частин. Зробіть розмітку отриманих відрізків осі від середини на 10 рівних частин.

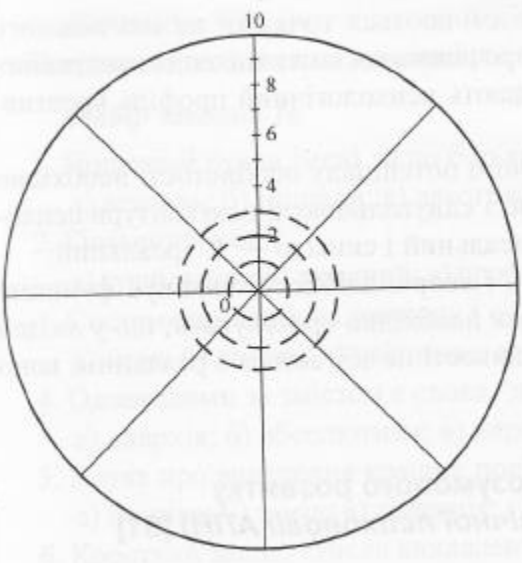

"Я"-реальний

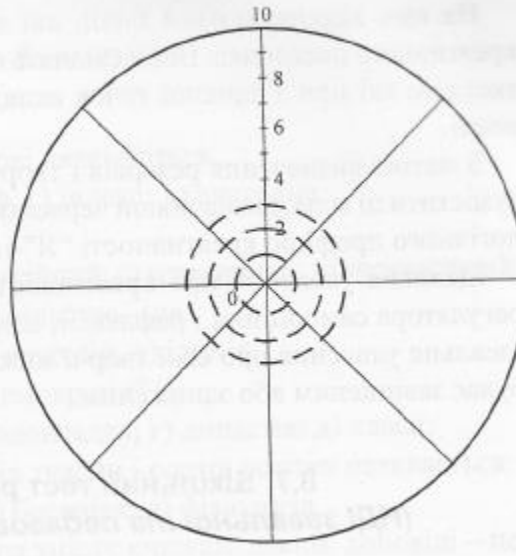

"Я"-ідеальний

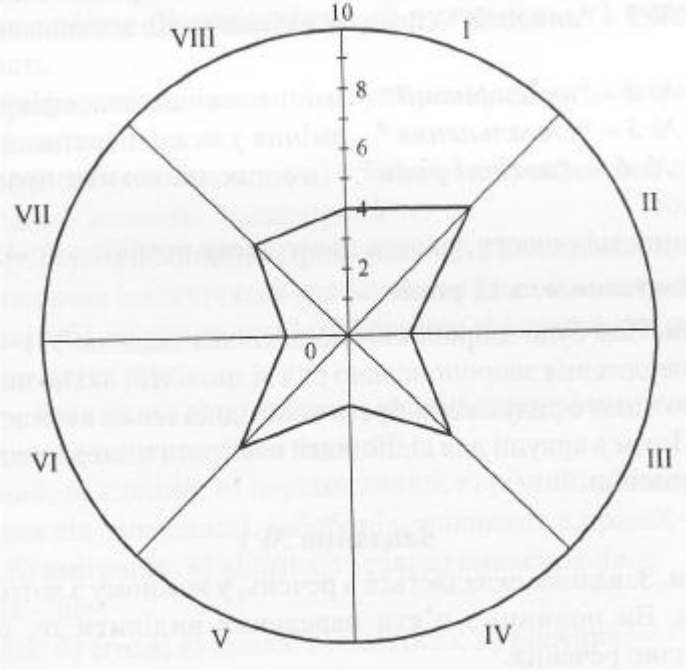

Психологічний приклад креативності (приклад)

На них відкладаються бали, які відмічаються точками на осі кожного креативного показника. Вони свідчать про рівень восьми виділених креативних якостей, які при з'єднанні точок складають психологічний профіль креативності.

З метою визначення резервів і творчого потенціалу особистості необхідно сумістити ці кола, визначивши червоною з'єднувальною лінією контури психологічного профілю креативності "Я"-ідеальний і синьою - "Я"-реальний.

Ідеальне уявлення про креативність і творчі здібності виконує функцію регулятора самооцінки і рефлексії, однак необхідно враховувати, що у людей ідеальне уявлення про свої творчі можливості не збігається з реальним, воно буває завищеним або заниженим.

8.7. Шкільний тест розумового розвитку (НДІ загальної та педагогічної психології АПН) [51]

Тест призначений для діагностики розумового розвитку учнів. Складається з шести субтестів-завдань.

Субтести № 1 і 2 - "обізнаність " - виявляють рівень використання в мові учнів науково-культурних і суспільно-політичних термінів і понять.

Субтест № 3 - "аналогії" *-показує,* вміння учнів встановлювати схожості, подібності.

Субтест № 4 - "класифікації" - вміння логічно класифікувати поняття.

Субтест М 5 - "узагальнення"- вміння узагальнювати.

Субтест № 6 - "логічні ряди" - вміння знаходити правила побудови числових рядів.

На виконання всіх шести завдань цього тесту потрібно 40-45 хвилин.

Вік досліджуваного: з **12 років.**

Інструкція. Вам буде запропоновано декілька завдань. У 1-4-му завданнях до кожного твердження запропоновано ряд відповідей, які позначені літерами. Вам необхідно з цього ряду слів вибрати необхідне, яке ви вважаєте правильною відповіддю. Потім в аркуші для відповідей навпроти номера завдання позначте правильну відповідь.

Завдання № 1

Інструкція. Завдання складається з речень, у кожному з котрих не вистачає одного слова. Ви повинні з п' я т и наведених виділити те, що правильно доповнює подане речення.

Приклад: Однаковими за змістом є слова "біографія" і:

а) випадок; б) життєпис; в) подвиг; г) письменник; д) книга.

Відповідь: "б".

Час, що відводиться на виконання, - 8 хвилин.

Набір завдань 1а

1. Початкові букви імені та по батькові називаються:
   а) вензель; б) ініціали; в) автограф; г) індекс; д) анаграма.
2. Гуманний - це:
   а) суспільний; б) людяний; в) професійний; г) агресивний; д) зневажливий.
3. Система поглядів на природу і суспільство - це:
   а) мрія; б) оцінка; в) світогляд; г) кругозір; д) ілюзія.
4. Однаковими за змістом є слова "демократія" і:
   а) анархія; б) абсолютизм; в) народовладдя; г) династія; д) класи.
5. Наука про виведення кращих порід тварин і сортів рослин називається:
   а) біоніка; б) хімія; в) селекція; г) ботаніка; д) фізіологія.
6. Короткий запис, стисле викладення змісту книжки, лекції, доповіді - це:
   а) абзац; б) цитата; в) рубрика; г) уривок; д) конспект.
7. Начитаність, глибокі і широкі пізнання - це:
   а) інтелігентність; б) досвідченість; в) ерудиція; г) талант; д) зарозумілість.
8. Відсутність цікавості до навколишнього і живої активної участі в ньому - це:
   а) раціональність; б) пасивність; в) чутливість; г) суперечливість;
   д) черствість.
9. Збірка законів, які належать до будь-якої сфери людського життя і діяльності, називається:
   а) резолюцією; б) постановою; в) традицією; г) кодексом; д) проектом.
10. Протилежним поняттю "лицемірний" є:
    а) щирий; б) суперечливий; в) фальшивий; г) ввічливий; д) рішучий.
11. Якщо суперечка закінчується взаємною згодою, її називають:
    а) компроміс; б) спілкування; в) об'єднання; г) переговори; д) протиріччя.
12. Етика - це наука про:
    а) психіку; б) мораль; в) природу; г) суспільство; д) мистецтво.
13. Протилежним поняттю "ідентичний" є:
    а) тотожний; б) єдиний; в) переконливий; г) різний; д) ізольований.
14. Звільнення від залежності, забобонів, зрівняння в правах - це:
    а) закон; б) еміграція; в) відозва; г) дія; д) емансипація.
15. Опозиція - це:
    а) протидія; б) згода; в) думка; г) політика; д) рішення.
16. Цивілізація - це:
    а) формація; б) древність; в) виробництво; г) культура; д) спілкування.

17. Однаковими за значенням є слова "пріоритет" і:
а) винахід; б) ідея; в) вибір; г) першість; д) керівництво.
18. Коаліція - це:
а) конкуренція; б) політика; в) ворожнеча; г) прорив; д) об'єднання.
19. Протилежними за значенням є слова "альтруїзм" і:
а) л ю д и н о л ю б с т в о; б) в з а є м о с т о с у н к и; в) у в і ч л и в і с т ь; г) егоїзм;
д) моральність.
20. Людина, яка скептично ставиться до прогресу, є:
а) д е м о к р а т о м; б) р а д и к а л о м; в) к о н с е р в а т о р о м; г) л і б е р а л о м;
д) анархістом.

Набір завдань 16

1. Еволюція - це:
а) порядок; б) час; в) незмінність; г) випадок; д) розвиток.
2. Бадьоре і радісне сприйняття світу - це:
а) сум; б) стійкість; в) оптимізм; г) сентиментальність; д) байдужість.
3. Однаковими за змістом є слова "антипатія" і:
а) оточення; б) симпатія; в) відношення; г) прихильність; д) неприязнь.
4. Держава, незалежна від інших, є:
а) суверенною; б) малорозвиненою; в) миролюбною; г) процвітаючою;
д) єдиною.
5. Систематизований перелік яких-небудь предметів (книжок, картин і т.і.) -це:
а) анотація; б) словник; в) посібник; г) каталог; д) абонемент.
6. Найбільш коротка і чітка відповідь називається:
а) красномовною; б) лаконічною; в) д е т а л ь н о ю; г) багатослівною;
д) спонтанною.
7. Міграція - це:
а) розвиток; б) умова; в) зміна; г) переселення; д) життя.
8. Людина, що має відчуття міри, вміння поводити себе належним чином, називається:
а) комунікативною; б) об'єктивною; в) тактовною; г) компетентною;
д) скромною.
9. Цікава або закінчена думка, висловлена коротко і влучно, називається:
а) афоризм; б) уривок; в) оповідання; г) епос; д) діалог.
10. Універсальний - це:
а) ц і л е с п р я м о в а н и й; б) єдиний; в) р о з п о в с ю д ж е н и й; г) корисний;
д) багатогранний.

11. Протилежним до слова "унікальний" є:
а) прозорий; б) розповсюджений; в) крихкий; г) рідкісний; д) точний.
12. Відрізок часу, рівний десяти дням, називається:
а) декада; б) канікули; в) тиждень; г) семестр; д) квартал.
13. Однаковими за змістом є слова "самоуправління" і:
а) автономія; б) закон; в) право; г) прогрес; д) залежність.
14. Протилежним до слова "стабільний" є:
а) постійний; б) знаючий; в) безперервний; г) мінливий; д) рідкісний.
15. Сукупність наук, що вивчають мову і літературу, - це:
а) логіка; б) соціологія; в) філологія; г) естетика; д) філософія.
16. Думка, яка ще не повністю перевірена, називається:
а) парадоксальною; б) правдивою; в) двозначною; г) гіпотетичною;
д) помилковою.
17. Однаковими за змістом є слова "гегемонія" і:
а) рівноправність; б) панування; в) революція; г) союз; д) обстоювання.
18. Тотальний - це:
а) частковий; б) рідкісний; в) всеохопний; г) переможний; д) швидкий.
19. Рівноцінний замінник чого-небудь - це:
а) сировина; б) еквівалент; в) цінність; г) сурогат; д) підробка.
, 20. Конфронтація - це:
а) с о л і д а р н і с т ь; б) п е р е г о в о р и; в) с п і в р о б і т н и ц т в о; г) а г р е с і я;
д) протиборство.

Завдання № 2

Інструкція. До слова, що стоїть у лівій частині бланка, треба підібрати із чотирьох запропонованих те, котре збігалося б з ним за змістом, тобто слово-синонім.

Приклади: 1. Століття - а) історія, б) вік, в) подія, г) прогрес.
Відповідь: б).
2. Прогноз - а) погода, б) донесення, в) передбачення, г) причина.
Відповідь: в).
Час, що відводиться на виконання, - 5-6 хвилин.

Набір завдань 2а

1. П р о г р е с и в н и й - а) і н т е л е к т у а л ь н и й; б) п е р е д о в и й; в) с п р и т н и й; г) відсталий.
2. Анулювання - а) підписання; б) відміна; в) повідомлення; г) відстрочка.
3. Ідеал - а) фантазія; б) майбутнє; в) мудрість; г) досконаліть.
4. Аргумент - а) доказ; б) домовленість; в) суперечка; г) фраза.

5. Міф - а) древність; б) творчість; в) легенда; г) наука.

6. Аморальний - а) стійкий; б) важкий; в) неприємний; г) неетичний.

7. Аналіз - а) факт; б) розгляд; в) критика; г) уміння.

8. Еталон - а) копія; б) форма; в) основа; г) зразок.

9. Сферичний - а) довгастий; б) кулеподібний; в) пустий; г) об'ємний.

10. Соціальний - а) прийнятий; б) вільний; в) запланований; г) суспільний.

11. Гравітація - а) притягання; б) відштовхування; в) невагомість; г) підйом.

12. Сентиментальний - а) поетичний; б) чуттєвий; в) радісний; г) цікавий.

13. Експорт - а) продаж; б) товари; в) вивіз; г) торгівля.

14. Синтез - а) факти; б) складання; в) розбір; г) уміння.

15. Мораль - а) етика; б) розвиток; в) здібність; г) право.

16. Модифікувати - а) робити; б) спостерігати, в) вивчати; г) видозмінювати.

17. Радикальний - а) корінний; б) відповідний; в) останній; г) відсталий.

18. Негативний - а) невдалий; б) неправдивий; в) заперечливий; г) необережний.

19. Суб'єктивний - а) корисливий; б) суспільний; в) особистісний; г) замкнутий.

20. Аграрний - а) місцевий; б) господарський; в) земельний; г) селянський.

Набір завдань 26

1. Аналогія - а) випадок; б) явище; в) властивість; г) подібність.

2. Інтернаціональний - а) численний; б) міжнародний; в) непорушний; г) відомий.

3. Адаптуватися - а) пристосуватися; б) навчитися; в) рухатися; г) придивитися.

4. Іронічний - а) м'який; б) смішний; в) веселий; г) справжній.

5. Симптом - а) характер; б) система; в) бажання; г) ознака.

6. Імпорт - а) властивість; б) товари; в) ввіз; г) ознака.

7. Компенсувати - а) губити; б) витратити; в) збільшити; г) відшкодувати.

8. Пихатість - а) чутливість; б) потаємність; в) зарозумілість; г) святковість.

9. Антагоністичний - а) ворожий; б) впевнений; в) чужий; г) класовий.

10. Інтелектуальний - а) досвідчений; б) розумовий; в) діловий; г) добрий.

11. Абсолютний - а) панівний; б) спірний; в) роздільний; г) необмежений.

12. Осудження - а) байдужість; б) осуд; в) навіювання; г) злочин.

13. Дискусія - а) думка; б) суперечка; в) точка зору; г) бесіда.

14. Утопічний - а) нездійсненний; б) ідеальний; в) життєвий; г) недосвідчений.

15. Консерватизм - а) закостенілість; б) самостійність; в) героїзм; г) буденність.

16. Інтерпретація - а) тлумачення; б) читання; в) бесіда; г) повідомлення.

17. Нюанс - а) подоба; б) відчуття; в) відтінок; г) слух.

18. Сентиментальний - а) поетичний; б) радісний; в) чуттєвий; г) чудний.

19. Абстрактний - а) практичний; б) досвідчений; в) несуттєвий; г) далекий від дійсності.

20. Об'єктивний - а) неупереджений; б) корисний; в) свідомий; г) вірний.

Завдання № 3

Інструкція. Подано три слова. Між першим та другим існує певний зв'язок. Між третім і одним із п'яти запропонованих існує такий самий зв'язок. Це слово треба визначити.

Приклади: 1. Пісня - композитор; літак - ...

а) аеропорт; б) політ; в) конструктор; г) пальне; д) винищувач.

Відповідь: "в".

2. Добро - зло; день - ...

а) сонце; б) ніч; в) неділя; г) середа; д) доба.

Відповідь: "б".

Час, що відводиться на виконання, - 11 хвилин.

Набір завдань За

1. Дієслово - дієвідмінювати; іменник - ...

а) змінювати; б) утворювати; в) вживати; г) відмінювати; д) писати.

2. Холодно - тепло; рух - ...

а) інерція; б) спокій; в) молекула; г) повітря; д) взаємодія.

3. Колумб - мандрівник; землетрус - ...

а) першовідкривач; б) утворення гір; в) викид; г) жертви; д) природне явище.

4. Доданок - сума; добуток - ...

а) різниця; б) твір; в) дільник; г) множник; д) число.

5. Рабовласники - буржуа; раби - ...

а) рабовласницький лад; б) буржуазія; в) рабовласники; г) наймані робітники; д) полонені.

6. Папороть - спора; сосна - ...

а) шишка; б) голка; в) рослина; г) насіння; д) ялина.

7. Вірш - поезія; оповідання - ...

а) книжка; б) письменник; в) повість; г) речення; д) проза.

8. Гори - висота; клімат - ...

а) р е л ь є ф; б) т е м п е р а т у р а; в) п р и р о д а; г) г е о г р а ф і ч н а ш и р о т а; Д) рослинність.

9. Рослина - стебло; клітина - ...
а) ядро; б) хромосома; в) білок; г) фермент; д) ділення.
10. Багатство - бідність; кріпацька залежність - ...
а) селяни-кріпаки; б) особиста свобода; в) нерівність; г) приватна власність; д) феодальний устрій.
11. Старт - фініш; пролог - ...
а) заголовок; б) вступ; в) кульмінація; г) дія; д) епілог.
12. Блискавка - світло; явище тяжіння - ...
а) камінь; б) рух; в) сила тяжіння; г) вага; д) земля.
13. Первіснообщинний лад - рабовласницький лад; рабовласницький лад - ...
а) соціалізм; б) капіталізм; в) рабовласники; г) держава; д) феодалізм.
14. Роман - розділ; вірш - ...
а) поема; б) рима; в) строфа; г) ритм; д) жанр.
15. Тепло - життєдіяльність; кисень - ...
а) газ; б) рослина; в) вода; г) розвиток; д) дихання.
16. Фігура - трикутник; стан речовини - ...
а) рідина; б) рух; в) температура; г) вода; д) молекула.
17. Троянда - квітка; капіталісти - ...
а) експлуатація; б) робітники; в) капіталісти; г) клас; д) фабрика.
18. Зниження атмосферного тиску - опади; антициклон - ...
а) ясна погода; б) циклон; в) клімат; г) вологість; д) метеослужба.
19. Прямокутник - площина; куб - ...
а) простір; б) ребро; в) висота; г) трикутник; д) сторона.
20. Війна - смерть; приватна власність - ...
а) феодали; б) капіталізм; в) нерівність; г) раби; д) селяни-кріпаки.
21. Числівник - кількість; дієслово - ...
а) іти; б) дія; в) дієприкметник; г) частина мови; д) відмінювання.
22. Північ - південь; опади - ...
а) пустеля; б) полюс; в) дощ; г) засуха; д) клімат.
23. Діаметр - радіус; окружність - ...
а) дуга; б) сегмент; в) відрізок; г) лінія; д) круг.
24. Епітелій - тканина; аорта - ...
а) серце; б) внутрішній орган; в) артерія; г) вена; д) кров.
25. Молоток - забивати; генератор - ...
а) з'єднувати; б) виробляти; в) вмикати; г) змінювати; д) нагрівати.

Набір завдань 36

1. Світло - темрява; притягання - ...
а) метал; б) молекула; в) відштовхування; г) взаємодія; д) рух.

2. Кріпак - раб; феодал - ...
а) король; б) рабовласник; в) церква; г) сеньйор; д) поміщик.
3. Писати - дієслово; зошит - ...
а) папір; б) іменник; в) означати; г) відмінювати; д) відкривати.
4. Гольфстрім - течія; цунамі - ...
а) Японія; б) катастрофа; в) шторм; г) Куросава; д) хвиля.
5. О к о - з і р ; ніс - ...
а) дотик; б) нюх; в) обличчя; г) рот; д) запах.
6. Захід - схід; мілина - ...
а) фарватер; б) засуха; в) південь; г) повінь; д) пороги.
7. Іменник - предмет; дієслово - ...
а) бігти; б) дієприкметник; в) відмінювати; г) дія; д) ознака.
8. Квадрат - площа; куб - ...
а) сторона; б) перпендикуляр; в) ребро; г) периметр; д) об'єм.
9. Спека - спрага; класи - ...
а) селяни; б) капіталізм; в) рабовласники; г) держава; д) нерівність.
10. Промінь - кут; відрізок - ...
а) діагональ; б) бісектриса; в) прямокутник; г) хорда; д) лінія.
11. Вірш - поезія; билина - ...
а) казка; б) богатир; в) лірика; г) епос; д) драма.
12. Нагрівання - розширення; сила пружності - ...
а) пружина; б) взаємодія; в) деформація; г) тіло; д) вага.
13. Береза - дерево; рабовласники - ...
а) раби; б) рабовласницький лад; в) клас; г) експлуатація; д) буржуазія.
14. Початок - кінець; гармонія - ...
а) безладдя; б) мораль; в) антонім; г) гротеск; д) поняття.
15. Число - дріб; стан речовини
а) об'єм; б) молекула; в) залізо; г) газ; д) температура.
16. Птахи - горобині; ссавці - ...
а) кенгуру; б) кінь; в) теля; г) комаха; д) гризуни.
17. Круг - коло; куля - ...
а) сфера; б) простір; в) дуга; г) радіус; д) сегмент.
18. Слово - літера; речення - ...
а) союз; б) фраза; в) слово; г) кома; д) зошит.
19. Рабовласницький лад - феодалізм; феодалізм - ...
а) капіталізм; б) рабовласницький лад; в) феодали; г) суспільний лад; д) класи.
20. Підвищення атмосферного тиску - ясна погода; циклон - ...
а) опади; б) сонце; в) антициклон; г) погода; д) метеостанція.

21. Дихання - вуглекислий газ; фотосинтез - ...
а) повітря; б) кисень; в) хлорофіл; г) світло; д) лист.
22. Пилка - пиляти; акумулятор - ...
а) в м и к а т и; б) п р о в о д и т и; в) н а г о р о д ж у в а т и; г) п е р е т в о р ю в а т и; д) накопичувати.
23. Людина - натовп; клітина - ...
а) рослина; б) плід; в) мікроскоп; г) ядро; д) тканина.
24. Океан - глибина; клімат - ...
а) географічна довгота; б) вологість; в) рослинність; г) місцевість; д) рельєф.
25. Абсолютизм - демократія; товарно-грошові відносини - ...
а) натуральне господарство; б) торгівля; в) ремесло; г) товар; д) промисловість.

Завдання № 4

Інструкція. Подано п'ять слів. Чотири з них мають спільну ознаку. П'яте слово зайве. Його треба знайти.

Приклади: 1.: а) тарілка; б) чашка; в) стіл; г) каструля; д) чайник.
Відповідь: "в".
2. а) іти; б) скакати; в) танцювати; г) сидіти; д) бігати.
Відповідь: "г".

Час, що відводиться на виконання, - 5 хвилин.

Набір завдань 4а

1. а) префікс; б) прийменник; в) суфікс; г) закінчення; д) корінь.
2. а) пряма; б) ромб; в) прямокутник; г) квадрат; д) трикутник.
3. а) барометр; б) флюгер; в) термометр; г) компас; д) азимут.
4. а) рабовласник; б) раб; в) селянин; г) робітник; д) ремісник.
5. а) прислів'я; б) вірші; в) поема; г) оповідання; д) повість.
6. а) цитоплазма; б) живлення; в) ріст; г) подразнення; д) розмноження.
7. а) дощ; б) сніг; в) опади; г) іній; д) град.
8. а) трикутник; б) відрізок; в) довжина; г) квадрат; д) коло.
9. а) пейзаж; б) мозаїка; в) ікона; г) фреска; д) пензлик.
10. а) нарис; б) роман; в) оповідання; г) сюжет; д) повість.
11. а) паралель; б) карта; в) медіана; г) екватор; д) полюс.
12. а) література; б) наука; в) живопис; г) архітектура; д) художнє ремесло.
13. а) довжина; б) метр; в) маса; г) об'єм; д) швидкість.
14. а) вуглекислий газ; б) світло; в) вода; г) крохмаль; д) хлорофіл.
15. а) пролог; б) кульмінація; в) інформація; г) розв'язка; д) епілог.
16. а) швидкість; б) коливання; в) сила; г) вага; д) щільність.

17. а) Куба; б) Японія; в) В'єтнам; г) Великобританія; д) Ісландія.
18. а) товар; б) місто; в) ярмарок; г) натуральне господарство; д) гроші.
19. а) опис; б) порівняння; в) характеристика; г) казка; д) байка.
20. а) аорта; б) вена; в) серце; г) артерія; д) капіляр.

Набір завдань 46

1. а) кома; б) крапка; в) двокрапка; г) тире; д) сполучник.
2. а) глобус; б) меридіан; в) полюс; г) паралель; д) екватор.
3. а) морфологія; б) синтаксис; в) пунктуація; г) орфографія; д) термінологія.
4. а) рух; б) інерція; в) вага; г) коливання; д) деформація.
5. а) коло; б) трикутник; в) трапеція; г) квадрат; д) прямокутник.
6. а) картина; б) мозаїка; в) ікона; г) скульптура; д) фреска.
7. а) робітник; б) селянин; в) раб; г) феодал; д) ремісник.
8. а) легенда; б) драма; в) комедія; г) трагедія; д) п'єса.
9. а) аорта; б) стравохід; в) вена; г) серце; д) артерія.
10. а) Канада; б) Бразилія; в) В'єтнам; г) США; д) Болівія.
11. а) тіло; б) площа; в) об'єм; г) вага; д) швидкість.
12. а) напрям; б) курс; в) маршрут; г) азимут; д) компас.
13. а) корінь; б) стебло; в) лист; г) тичинка; д) квітка.
14. а) землетрус; б) цунамі; в) стихія; г) ураган; д) смерч.
15. а) метафора; б) монолог; в) епітет; г) алегорія; д) гіпербола.
16. а) товар; б) місто; в) ярмарок; г) натуральне господарство; д) гроші.
17. а) циліндр; б) куб; в) багатогранник; г) куля; д) паралелепіпед.
18. а) прислів'я; б) байка; в) приказка; г) казка; д) билина.
19. а) історія; б) астрологія; в) біологія; г) астрономія; д) медицина.
20. а) харчування; б) дихання; в) подразливість; г) ріст; д) свідомість.

Завдання № 5

Інструкція. Пропонуються слова. Потрібно визначити, що між ними спільного. Намагайтеся в кожному випадку знайти найбільш істотні загальні ознаки для обох слів.

Приклад: 1. Ялина, сосна - ...

Відповідь: Хвойні дерева.

2. Дощ , град - ...

Відповідь: Опади.

Час, що відводиться на виконання, - 8 хвилин.

Набір завдань 5а

1. Азія, Африка - ...
2. Ботаніка, зоологія - ...
3. Феодалізм, капіталізм - ...

4. Казка, билина - ...
5. Газ, рідина - ...
6. Серце, артерія - ...
7. Копенгаген, Манагуа - ...
8. Атом, молекула - ...
9. Жири, білки - ...
10. Наука, мистецтво - ...
11. Стійкість, мужність - ...
12. Ампер, вольт - ...
13. Канал, гребля - ...
14. Мозаїка, ікона - ...
15. Хмарність, опади - ...
16. Сума, добуток - ...
17. Байка, опис - ...
18. Класицизм, реалізм - ...
19. Цунамі, ураган - ...

Набір завдань 56

1. Європа, Австралія - ...
2. Рідина, тверде тіло - ...
3. Нирки, шлунок - ...
4. Ділення, віднімання - ...
5. Лісабон, Луанда - ...
6. Феодалізм, соціалізм - ...
7. Ніс, око - ...
8. Алгебра, геометрія - ...
9. Сила струму, опір - ...
10. Зрадництво, боязнь - ...
11. Держава, церква - ...
12. Землетрус, смерч - ...
13. Майстерня, мануфактура - ...
14. Водосховище, арик - ...
15. Роман, оповідання - ...
16. Температура, атмосферний тиск
17. Реформа, революція - ...
18. Спора, насіння - ...
19. Метафора, алегорія - ...

Завдання № 6

Інструкція. Подано ряди чисел, р о з т а ш о в а н и х за певним правилом. Завдання полягає в тому, щоб визначити число, яке було б продовженням ряду.

Приклади: 1) 2; 4; 6; 8; 10; ...

Відповідь: У цьому ряді кожне наступне число на 2 більше попереднього, тому наступним числом буде 12.

2) 9; 7; 10; 8; 11; 9; 12;...

Відповідь: У цьому ряді поперемінно віднімається 2 і додається 3, тому наступним числом повинно бути 10.

Час, що відводиться на виконання, - 7 хвилин.

Ряди чисел 6а

1)	6	9	12	15	18	21	...
2)	9	1	7	1	5	1	...
3)	2	3	5	6	8	9	...
4)	10	12	9	11	8	10	...
5)	1	3	6	8	16	18	...
6)	3	4	6	9	13	18	...
7)	15	13	16	12	17	11	...
8)	1	2	4	8	16	32	...
9)	1	2	5	10	17	26	...
10)	1	4	9	16	25	36	...
11)	1	2	6	15	31	56	...
12)	31	24	18	13	9	6	...
13)	174	171	57	54	18	15	...
14)	54	19	18	14	6	9	...
15)	301	294	49	44	11	8	...

Ряди чисел 6б

1)	5	9	13	17	21	25	...
2)	3	7	6	7	9	7	...
3)	1	4	3	6	5	8	...
4)	6	8	11	13	16	18	...
5)	2	4	6	12	14	28	...
6)	1	4	8	13	19	26	...
7)	11	12	10	13	9	14	...
8)	128	64	32	16	8	4	...
9)	1	3	7	13	21	31	...
10)	225	127	63	31	15	7	...
11)	3	4	8	17	33	58	...
12)	47	39	32	26	21	17	...
13)	92	46	44	22	20	10	...
14)	256	37	64	31	16	25	...
15)	1	2	4	7	28	33	...

Відповіді на завдання

Завдання № 1а: 1. б). 2. б). 3. в). 4. в). 5. в). 6. д). 7. в). 8. б). 9. г). 10. а). 11. а) 12. б). 13. г). 14. д). 15. а). 16. г). 17. г). 18. д). 19. а). 20. в).

Завдання № 1б: 1. д). 2. в). 3. д). 4. а). 5. г). 6. б). 7. г). 8. в). 9. а). 10. д). 11. б) 12. а). 13. а). 14. г). 15. в). 16. г). 17. б). 18. в). 19. б). 20. д).

Завдання № 2а: 1. б). 2. б). 3. г). 4. а). 5. в). 6. г). 7. б). 8. г). 9. б). 10. г). 11. а). 12. б). 13. в). 14. б). 15. а). 16. г). 17. а). 18. в). 19. в). 20. в).

Завдання № 2б: 1. г). 2. б). 3. а). 4. б). 5. г). 6. в). 7. г). 8. в). 9. а). 10. б). 11. г). 12. б). 13. б). 14. а). 15. а). 16. а). 17. в). 18. в). 19. г). 20. а).

Завдання № 3а: 1. г). 2. б). 3. д). 4. в). 5. г). 6. г). 7. д). 8. б). 9. а). 10. б). 11. д) 12. в). 13. д). 14. в). 15. д). 16. а). 17. г). 18. а). 19. а). 20. в). 21. б). 22. г). 23. а). 24. в). 25. б).

Завдання № 3б: 1. в). 2. б). 3. б). 4. д). 5. б). 6. г). 7. г). 8. д). 9. г). 10. в). 11. г) 12. в). 13. в). 14. в). 15. г). 16. д). 17. а). 18. в). 19. а). 20. а). 21. б). 22. д). 23. д). 24. б). 25. а).

Завдання № 4а: 1. б). 2. а). 3. д). 4. а). 5. а). 6. а). 7. в). 8. в). 9. д). 10. г). 11. б) 12. б). 13. б). 14. г). 15. в). 16. б). 17. в). 18. г). 19. г). 20. в).

Завдання № 4б: 1. д). 2. а). 3. д). 4. в). 5. а). 6. г). 7. г). 8. а). 9. б). 10. в). 11. а) 12. д). 13. г). 14. в). 15. б). 16. г). 17. в). 18. б). 19. б). 20. д).

Завдання № 5а: 1) Частини світу (материки, континенти). 2) Біологія, наука про живу природу (наука, предмет). 3) Суспільний лад, соціально-економічна формація, лад (суспільство, ступені розвитку). 4) Усна народна творчість, фольклор (література, мудрість, творчість). 5) Агрегатний стан речовини (речовина, стан тіла). 6) Органи кровообігу (внутрішні органи, органи людини). 7) Столиці (міста). 8) Найдрібніші частки речовини, склад речовини, складові частини речовини (частка, речовина). 9) Органічні речовини (склад речовини, речовина). 10) Культура, види діяльності (творчість). 11) Позитивні риси характеру (якості характеру, характер). 12) Електричні одиниці виміру (одиниці вимірювання, електрика, фізичні величини). 13) Штучні водні споруди, водні споруди (споруди, водосховище). 14) Образотворче мистецтво, твори образотворчого мистецтва (мистецтво, творчість). 15) Атмосферні явища, кліматичні (погодні) явища (клімат, явище (стан) погоди). 16) Результати математичних дій (математичні дії, операції з числами). 17) Літературні прийоми (способи викладу). 18) Напрями в мистецтві, художній стиль (літературні напрями). 19) Стихійне лихо (стихія).

Завдання № 5б: 1) Частини світу (материки, континенти). 2) Стан речовини (речовини, стан). 3) Внутрішні органи (органи, частини організму). 4) Математичні дії (дії, арифметичні дії). 5) Столиці (міста). 6) Соціальний лад, суспільно-економічна формація, лад (епохи розвитку держави). 7) Органи чуттів (органи голови). 8) Розділи математики, математичні науки, математика (науки, шкільні предмети). 9) Характеристика електричного струму (фізичні величини, електрика). 10) Негативні риси характеру (риси характеру, риси людини, людина). 11) Засоби гноблення (влада, управління). 12) Стихійне лихо (стихія, лихо, природні явища). 13) Ручне виробництво, способи виробництва з ручною працею (підприємство, виробництво). 14) Штучні водні споруди (водопостачання, сховища води). 15) Проза, прозові твори (література, літературні твори). 16) Характеристика погоди (погода, явище). 17) Соціальні зміни, соціальні перетворення (переворот). 18) Способи розмноження (розмноження рослин). 19. Літературні прийоми (літературні терміни, література).

Завдання № 6а: 1) 24. 2) 3. 3) 11. 4) 7. 5) 36. 6) 24. 7) 18. 8) 64. 9) 37. 10) 49. 11) 92. 12) 4. 13) 5. 14) 2. 15) 4.

Завдання № 6б: 1) 29. 2) 12. 3) 7. 4) 21. 5) 30. 6) 34. 7) 8. 8) 2. 9) 43. 10) 3. 11) 94. 12) 14. 13) 8. 14) 4. 15) 198.

Обробка отриманих результатів

1. Кожна правильна відповідь у першому завданні – 1 бал, максимально можна набрати 20 балів.

2. Кожна правильна відповідь у другому завданні – 1 бал, максимально можна набрати 20 балів.

3. Кожна правильна відповідь у третьому завданні – 1 бал, максимально можна набрати 25 балів.

4. Кожна правильна відповідь у четвертому завданні – 1 бал, максимально можна набрати 20 балів.

5. У п'ятому завданні кожна гранично точна відповідь – 2 бали, менш точна (в дужках) – 1 бал, інші відповіді на субтест оцінюються в 0 балів, максимально можна набрати 38 балів.

6. Кожна правильна відповідь у шостому завданні – 1 бал, усього можна набрати 15 балів.

Максимальна кількість балів – 138.

Таблиця рівнів
інтелектуального розвитку школярів
за результатами діагностики

Класи	Рівень інтелектуального розвитку				
	низький	нижчий за середній	середній	вищий за середній	високий
7 клас	0-40	41-55	56-70	71-90	91-138
8 клас	0-45	46-60	61-80	81-100	101-138
9 клас	0-50	51-70	71-90	91-110	111-138

8.8. Тест "Вивчення рівня пізнавальної активності учнів" *(Б. Пашнев)* [34]

Тест дозволяє визначити рівень пізнавальної активності учня і порівняти його з нормативними показниками для різних вікових груп.

Пізнавальна активність - це міра розумового зусилля, яка спрямована на становлення пізнавального інтересу й містить у собі:

· швидкість психічних процесів;
· легкість пробудження активності;
· напруженість;
· потребу в розумових зусиллях і враженнях;
· наполегливість у засвоєнні нового матеріалу і низку інших показників.

Вік досліджуваного: **9-17 років.**

Інструкція. Прочитайте наведені нижче запитання. В аркуші для відповідей запишіть номер запитання і літеру обраного варіанта відповідей.

Текст опитувальника

1. Тобі подобається виконувати:
   а) легкі навчальні завдання?
   б) складні навчальні завдання?
2. Ти заперечуєш, коли хто-небудь підказує тобі хід виконання важкого завдання?
   а) так;
   б) ні.

3. Як ти вважаєш, перерви в школі повинні бути довшими?

а) так;

б) ні.

4. Ти колись спізнювався на заняття?

а) так;

б) ні.

5. Тобі хотілося б, щоб після пояснення нового матеріалу вчитель одразу викликав тебе до дошки для виконання вправи?

а) так;

б) ні.

6. Тобі більше подобається виконувати навчальне завдання:

а) одним способом?

б) шукати різні способи розв'язання?

7. Тобі зазвичай хочеться вчитися після хвороби?

а) так;

б) ні.

8. Тобі подобаються складні контрольні роботи?

а) так;

б) ні.

9. Ти завжди поводишся таким чином, що у вчителів не виникає підстав зробити тобі зауваження?

а) так;

б) ні.

10. Ти вважаєш за краще на уроці:

а) самостійно виконувати завдання?

б) слухати пояснення вчителя?

11. Ти вважав би за краще виконувати:

а) декілька невеликих завдань?

б) одне велике й важке протягом усього уроку?

12. У тебе виникають запитання до вчителя під час пояснення навчального матеріалу?

а) так;

б) ні.

13. Якби взагалі не ставили оцінок, то, на твою думку, діти у вашому класі навчалися б гірше, ніж тепер?

а) так;

б) ні.

14. Чи бувало так, що ти прийшов до школи, не вивчивши всіх уроків?

а) так;

б) ні.

15. Чи хотів би ти, щоб було менше уроків з основних предметів?

а) так;

б) ні.

16. Тобі подобається виконувати важке завдання:

а) разом зі всім класом?

б) самостійно?

17. Ти згадуєш удома під час заняття іншою справою про те нове, що дізнався на уроках?

а) так;

б) ні.

18. Ти вважаєш, що підручники дуже товсті і їх краще зробити тоншими?

а) так;

б) ні.

19. Ти завжди виконуєш те, про що просить тебе вчитель?

а) так;

б) ні.

20. Чи з а г л я д а є ш ти іноді до тлумачних с л о в н и к і в (ф р а з е о л о г і з м і в, етимологічного або словника іншомовних слів) для уточнення понять?

а) так;

б) ні.

21. Ти часто розповідаєш батькам або знайомим про те нове та цікаве, про що дізнаєшся на уроках?

а) так;

б) ні.

22. Деякі учні вважають, що у школі дітям потрібно ставити тільки найкращі оцінки, а інших оцінок не ставити. Ти так теж вважаєш?

а) так;

б) ні.

23. Ти часто доповнюєш відповіді інших учнів на уроці?

а) так;

б) ні.

24. Якщо ти розпочав читати яку-небудь книжку, то обов'язково дочитаєш її до кінця?

а) так;

б) ні.

25. Чи хотів би ти, щоб не задавали домашніх завдань?

а) так;

б) ні.

26. Чи здається тобі іноді, що набридає постійно дізнаватися про щось нове і нове на уроках?

а) так;

б) ні.

27. Тобі важко було б висидіти підряд декілька уроків з одного й того ж основного предмета (наприклад, мови, математики)?

а) так;

б) ні.

28. Ти вважав би за краще грати:

а) у нескладні розважальні ігри?

б) у складні ігри, де потрібно багато думати?

29. Ти коли-небудь користувався підказкою?

а) так;

б) ні.

30. Якщо ти не відразу знаходиш відповідь, розв'язуючи задачу, то:

а) постійно думаєш про неї у пошуках відповіді?

б) не витрачаєш багато зусиль на її розв'язання і починаєш займатися чимось іншим?

31. Ти вважаєш, що потрібно задавати:

а) прості домашні завдання?

б) складні домашні завдання?

32. Тобі набридло б виконувати одне велике важке завдання два уроки поспіль?

а) так;

б) ні.

33. Чи хотів би ти відвідувати який-небудь предметний гурток?

а) так;

б) ні.

34. Ти заздриш іноді тим дітям, які навчаються краще за тебе?

а) так;

б) ні.

35. Чи здається тобі, що вчителі іноді помиляються, пояснюючи матеріал на уроці?

а) так;

б) ні.

36. Чи хотів би ти замість навчання займатися якимось одним видом спорту або якимись іграми?

а) так;

б) ні.

37. Чи здається тобі іноді, що ти міг би щось винайти?

а) так;

б) ні.

38. Ти проглядаєш у шкільних підручниках матеріал, який у школі ще не вивчали?

а) так;

б) ні.

39. Чи радієш ти своїм успіхам у школі?

а) так;

б) ні.

40. Ти шукаєш відповіді на запитання, що виникають на уроках, не тільки в підручниках, але і в інших книжках (наприклад, науково-популярних)?

а) так;

б) ні.

41. Чи подобається тобі під час літніх канікул читати або проглядати підручники для наступного класу?

а) так;

б) ні.

42. Якби ти сам ставив собі оцінки за свої відповіді, у тебе оцінки були б:

а) кращими?

б) гіршими?

43. Тобі приносить більше задоволення:

а) коли ти одержуєш правильну відповідь під час розв'язання задачі?

б) сам процес розв'язання задачі?

44. Ти завжди уважно слухаєш усі пояснення вчителя на уроці?

а) так;

б) ні.

45. Як ти вважаєш, чи потрібно сперечатися з учителем, якщо ти маєш власну точку зору з того або іншого питання?

а) так;

б) ні.

46. Чи хотів би ти іноді, щоб матеріал з мови або математики, який учитель не завершив пояснювати, він продовжував пояснювати на наступному уроці замість фізкультури або якої-небудь розваги?

а) так;

б) ні.

47. Ти хотів би:

а) добре виконати легку контрольну роботу і одержати хорошу оцінку?

б) послухати пояснення нового матеріалу?

48. Тобі подобається, якщо тебе рідко викликають на уроках?

а) так;

б) ні.

49. Ти завжди підготовлений до початку занять?

а) так;

б) ні.

50. Чи хотів би ти, щоб подовжилися канікули?

а) так;

б) ні.

51. Коли ти займаєшся на уроці цікавим навчальним завданням, чи важко відвернути твою увагу якою-небудь іншою цікавою, але сторонньою справою?

а) так;

б) ні.

52. Чи думаєш ти іноді на перерві про те нове, про що дізнався на уроці?

а) так;

б) ні.

Опрацювання результатів тестування

Опитувальник складається з двох груп запитань:

1) 42 запитання спрямовані на вивчення пізнавальної активності;

2) 10 запитань, з допомогою яких досліджується показник нещирості, або соціальної бажаності відповіді.

Варіанти індивідуальних відповідей порівнюються з ключем. За кожен збіг нараховується 1 бал. Загальна сума набраних балів порівнюється з наявними нормами для відповідних вікових груп, наведеними у таблиці.

За умови виходу результатів індивідуального тестування за межі нормативного діапазону показники рівня пізнавальної активності вважаються виявленими.

За умови збігу шести і більше відповідей зі шкалою нещирості результати дослідження вважаються недійсними для вікового діапазону учнів 13-17 років.

За умови збігу семи і більше відповідей зі шкалою нещирості результати дослідження вважаються недійсними для вікового діапазону учнів 11 -12 років.

За умови збігу восьми і більше відповідей зі шкалою нещирості результати дослідження вважаються недійсними для вікового діапазону учнів 9-10 років.

Ключ до тесту

Пізнавальна активність: 1б, 2а, 3б, 5а, 6б, 7а, 8а, 10а, 11б, 12а, 13б, 15б, 16б, 17а, 18б, 20а, 21а, 22б, 23а, 25б, 26б, 27б, 28б, 30а, 31б, 32б, 33а, 35а, 36б, 37а, 38а, 40а, 41а, 42б, 43б, 45а, 46а, 47б, 48б, 50б, 51а, 52а.

Шкала нещирості: 4б, 9а, 14б, 19а, 24а, 29б, 34б, 39б, 44а, 49а.

Таблиця

Вікові норми

Стать	Клас	Рівні пізнавальної активності		
		низький	середній	високий
Жіноча	7	0-12	13-25	26-42
	8	0-12	13-25	26-42
	9	0-12	13-25	26-42
	10	0-11	12-23	24-42
Чоловіча	7	0-12	13-25	26-42
	8	0-11	12-24	25-42
	9	0-11	12-24	25-42
	10	0-10	11-22	23-42

8.9. Опитувальник особистісної схильності до творчості за Г. Девісом *(у редакції Б. Пашнєва)* [34]

Опитувальник призначений для виявлення схильності до творчої поведінки у повсякденному житті. Особистісні ознаки креативності містять в собі цікавість, самодостатність, відчуття гармонії, краси, прагнення до ризику, прийняття безладу, потребу в активності тощо. Опитувальник містить 21 запитання, за допомогою яких діагностують креативність як особистісну властивість. Б. Пашнєвим було визначено норми ***для дітей віком 12-17років.***

Інструкція. Прочитайте наведені твердження і дайте відповідь на них "так" чи "ні".

Твердження

1. Думаю, що я акуратна людина, люблю, щоб скрізь був порядок.
2. Я прагну дізнатися більше про все, що відбувається в світі.
3. У дитинстві я любив відвідувати нові місця разом з батьками, а не один.
4. Я прагну бути кращим в тому, чим займаюся.
5. Я неохоче ділився своїми іграшками або солодощами з іншими, коли був маленьким.
6. Я буваю н е з а д о в о л е н и й собою, я к щ о не можу д о в е с т и роботу до досконалості.
7. Я прагну зрозуміти, як усе влаштовано в світі.
8. У школі я не дуже популярний серед дітей.
9. Мені подобається іноді поводитися по-дитячому.
10. Якщо я вирішив що-небудь зробити, то наполегливо прагну до досягнення поставленої мети.

11. Я вважаю за краще працювати разом з іншими і не люблю що-небудь робити один.

12. Я сам знаю, що я повинен робити і чим займатися.

13. Коли зі мною не згідні інші, я прагну змінити свою точку зору, навіть якщо упевнений у своїй правоті.

14. Я дуже турбуюсь і переживаю, коли роблю щось не так, як слід.

15. Я часто нудьгую, тому що не знаю, чим зайнятися.

16. Я відчуваю, що буду значущим і відомим, коли виросту.

17. Мені подобається дивитися на красиві речі.

18. Я вважаю, що краще грати в знайомі ігри, ніж розучувати нові.

19. Мені подобається експериментувати - досліджувати, що трапиться, якщо я зроблю що-небудь.

20. Коли я граю або щось роблю, то прагну якомога менше ризикувати.

21. У житті важливіше мати хорошу пам'ять, ніж розвинену уяву.

Ключ до тесту

Відповідь "так" – 2, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 16, 17, 19.

Відповідь "ні" – 1, 3, 5, 11, 13, 14, 15, 18, 20, 21.

Оцінювання результатів

За кожен варіант відповіді, що збігається з ключем, нараховується 1 бал. Потім одержані бали підсумовуються. Далі індивідуальний результат порівнюється з віковими нормами, наведеними у таблиці.

Таблиця

Вікові норми

Стать	Клас	Рівні креативності		
		низький	середній	високий
Жіноча	7	0-10	11-15	16-21
	8	0-10	11-15	16-21
	9	0-11	12-16	17-21
	10	0-11	12-16	17-21
Чоловіча	7	0-10	11-14	15-21
	8	0-10	11-15	16-21
	9	0-10	11- 16	17-21
	10	0-10	11- 16	17-21

8.10. Модифікований тест Гілфорда для вивчення творчого мислення [49]

Фактори, які досліджуються:

· швидкість (легкість, продуктивність) - фактор характеризує швидкість творчого мислення і визначається загальним числом відповідей;

· гнучкість - фактор характеризує гнучкість творчого мислення, здатність до швидкого п е р е к л ю ч е н н я і визначається числом класів (груп) д а н и х відповідей;

· оригінальність - фактор характеризує оригінальність, своєрідність творчого мислення, нестандартність підходу до проблеми і визначається числом оригінальних відповідей, незвичним застосуванням елементів, оригінальністю структури відповіді.

· точність - фактор, який характеризує логічність творчого мислення, вибір адекватного рішення, що відповідає поставленій меті.

Вік досліджуваного: **5-15 років.**

Процедура дослідження

Із дітьми у віці 5-8 років процедура проводиться в індивідуальній формі. З віковою групою 9-15 років робота з тестами проводиться у груповій формі.

Час проведення тестування - близько 40 хвилин.

Слід відмітити, що субтест 3 ("слова" і "вирази") має дві модифікації: одна модифікація - "слова" - призначена для дітей у віці 5-8 років, друга - "вирази" - для дітей віком 9-15 років.

Субтест 1. Використання предметів (варіанти використання)

Завдання: Перерахувати якнайбільше незвичних способів використання предмета.

При індивідуальній формі проведення всі відповіді дослівно записуються психологом. При груповій формі проведення відповіді записують самі досліджувані. Час виконання субтесту - 3 хвилини. Відлік часу починають після зачитання інструкції.

Інструкція для досліджуваного ***(зачитується).*** Газета використовується для читання. Ти ж можеш придумати інші способи її використання. Що з неї можна зробити? Як її можна ще використати?

Оцінювання

Результати виконання субтесту оцінюються в балах за трьома показниками:

1. Швидкість (швидкість подання ідей) - сумарне число відповідей. За кожну відповідь дається 1 бал, всі бали сумуються.

$$Б = n,$$

де Б - швидкість,
п - число відповідей.

2. ***Гнучкість*** - число класів (категорій) відповідей. Всі відповіді можна віднести до різних категорій. Наприклад, відповіді типу: "Із газети можна зробити корабель, іграшку, панаму і т.д." відносяться до однієї категорії - створення іграшок та виробів.

Категорії відповідей:

1. Використання для записів (записати телефон, розв'язати приклади, щось намалювати).

2. Використання для ремонтних і будівельних робіт (заклеїти вікна, наклеїти шпалери).

3. Використання як підстилки (простелити на брудну лавочку, підкласти під взуття, простелити на підлогу під час фарбування стелі).

4. Використання як обгортки (загорнути покупку, обгорнути книжки, загорнути квіти).

5. Використання для тварин (підстилка кішці, хом'яку).

6. Використання як засобу для витирання (витерти стіл, протерти вікна, вимити посуд, використати як туалетний папір).

7. Використання як знаряддя агресії (бити мух, покарати собаку, плюватися кульками з газетного паперу).

8. Здавання в макулатуру.

9. Отримання інформації (переглядати рекламу, давати оголошення, робити вирізки, перевіряти номер лотерейного білета, подивитися програму телебачення і т.д.).

10. Використання як покриття (сховатися від дощу, сонця, прикрити щось від пилу).

11. Згорання (розвести багаття, зробити факел).

12. Створення виробів, іграшок.

Кожній відповіді слід надати номер категорії із вищенаведеного списку і, якщо декілька відповідей будуть належати до однієї і тієї ж категорії, враховувати тільки першу відповідь із цієї категорії, тобто враховувати кожну категорію тільки 1 раз.

Потім слід підрахувати число використаних дитиною категорій. їх кількість може змінюватися від 0 до 12 (якщо не буде дано відповідей, віднесених до нової категорії, якої нема в списку).

За відповіді, які не підходять до жодної з наведених категорій, дається по 3 бали за кожну нову категорію. Таких відповідей може бути декілька. Але перед тим як присвоювати нову категорію, слід дуже уважно зіставити відповідь із наведеним вище списком.

За одну категорію нараховується 3 бали.

$$\Г = 3m,$$

де Г – показник гнучкості,
m – число використаних категорій.

3. *Оригінальність* – число незвичних, оригінальних відповідей. Відповідь вважається оригінальною, якщо вона наведена 1 раз на вибірці в 30-40 чоловік.

Одна оригінальна відповідь – 5 балів. Всі бали за оригінальні відповіді сумуються.

$$Ор = 5k,$$

де Ор – показник оригінальності,
k – число оригінальних відповідей.

Підрахунок сумарного показника за кожним субтестом слід проводити після процедури стандартизації, тобто переводу "сирих" балів у стандартні. У даному випадку пропонується проводити сумування балів за різними факторами, маючи на увазі, що така процедура не є достатньо коректною, а значить, сумарними балами можна користуватися тільки як наближеними і оцінними.

($Т_1$): Сумарний показник першого субтесту

$$Т_1 = Б_1 + Г_1 + Ор_1 = n + 3m + 5k,$$

де $Б_1$ – швидкість за субтестом 1,
$Г_1$ – гнучкість за субтестом 1,
$Ор_1$ – оригінальність за субтестом 1,
n – загальна кількість доречних відповідей,
m – число категорій,
k – число оригінальних відповідей.

Субтест 2. Наслідки ситуації

Завдання: Перерахувати різні наслідки гіпотетичної ситуації.

Час виконання субтесту – 3 хвилини.

Інструкція для досліджуваного. "Уяви, що трапиться, якщо тварини та птахи зможуть розмовляти людською мовою.

Оцінювання

Результати виконання субтесту оцінюються в балах за двома показниками:

1. *Швидкість* (швидкість подання ідей) – загальне число наведених наслідків. За кожну відповідь (наслідок) дається 1 бал, всі бали сумуються.

$$Б = n,$$

де Б – швидкість,
n – число відповідей.

2. *Оригінальність* – число оригінальних відповідей, число віддалених наслідків. Тут оригінальною вважається відповідь, наведена тільки 1 раз на вибірці в 30-40 чоловік.

Одна оригінальна відповідь – 5 балів. Всі бали за оригінальні відповіді сумуються.

$$Ор = 5k,$$

де Ор – показник оригінальності,

k – число оригінальних відповідей.

Сумарний показник другого субтесту (T_2):

$$T_2 = n + 5k.$$

Як і в першому субтесті, слід звернути увагу на виключення неадекватних відповідей, а саме: відповідей, що повторюються, та відповідей, що не стосуються поставленого завдання.

Субтест 3а. Слова
(модифікація для дітей віком 5-8 років)

Субтест проводиться індивідуально.

Час виконання всього субтесту – 4 хвилини.

Завдання: Придумати слова, які починаються або закінчуються певним складом.

Інструкція для досліджуваного

І частина. "Придумай слова, які починаються на склад "по", наприклад: "поле".

На відповідь дається 2 хвилини.

ІІ частина. "Придумай слова, які закінчуються складом "ка", наприклад: "сумка".

На відповідь дається 2 хвилини.

Оцінювання

Результати виконання субтесту оцінюються в балах за двома показниками:

1. *Швидкість* – загальне число наведених слів. За кожне слово – 1 бал.

$$Б = n,$$

де Б – показник швидкості,

n – загальне число слів.

Як і раніше, слід викреслити слова, які повторюються, а також не враховувати неадекватні слова.

2. *Оригінальність* – число оригінальних слів, наведених тільки 1 раз на вибірці в 30-40 чоловік.

Одне оригінальне слово – 5 балів. Всі бали за оригінальні слова сумуються.

$$Ор = 5k,$$

де Ор – показник оригінальності,

k – число оригінальних слів.

Сумарний показник третього субтесту для дітей віком 5-8 років ($Т_3$):

$$Т_3 = n + 5k.$$

Субтест 3б. Вирази
(модифікація для дітей віком 9-15 років)

Завдання: Придумати речення, які складаються з чотирьох слів, кожне з яких починається із вказаної букви.

Час виконання субтесту – 5 хвилин.

Інструкція для досліджуваного. Придумай якнайбільше речень, які складаються з чотирьох слів. Кожне слово в реченні має починатися із вказаної літери. Ось ці літери: В, Х, Д, К. *(Досліджуваним показують друковані літери)*. Будь ласка, використовуй букви тільки в такому порядку, не міняй їх місцями, наприклад: "Веселий хлопчик дивиться кінофільм". А зараз придумай якнайбільше своїх речень із цими буквами.

Оцінювання

Результати виконання субтесту оцінюються в балах за трьома показниками:

1. *Швидкість* – число придуманих речень. За кожне речення – 1 бал.

$$Б = n,$$

де Б – показник швидкості,

n – загальне число речень.

Як і раніше, слід викреслити слова, які повторюються, а також не враховувати неадекватні слова.

2. *Гнучкість* – число слів, які використовує досліджуваний. Кожне слово враховується тільки 1 раз, тобто в кожному наступному реченні враховуються тільки ті слова, які не вживалися досліджуваним раніше або не повторюють слова в прикладі. Спільнокореневі слова, які належать до різних частин мови, вважаються однаковими, наприклад: "веселитися", "веселе".

1 слово – 0,1 бала.

$$Г = 0{,}1m,$$

де Г – показник гнучкості,

m – число слів, які використали 1 раз.

3. *Оригінальність* – число оригінальних за змістом речень.

Оригінальним вважається речення, яке наведено тільки 1 раз на вибірці в 30-40 чоловік. Одне оригінальне речення – 5 балів.

$$Ор = 5k,$$

де Ор – показник оригінальності,

k – число оригінальних речень.

Сумарний показник третього субтесту для дітей віком 9-15 років ($Т_3$):

$$Т_3 = n + 0{,}1\ m + 5k.$$

Субтест 4. Словесна асоціація

Завдання: Навести якнайбільше визначень для загальновживаних слів.

Час виконання субтесту – 3 хвилини.

Інструкція для досліджуваного: Знайди якнайбільше визначень для слова "книжка". Наприклад: гарна книжка. Яка ще буває книжка?

Оцінювання

Результати виконання субтесту оцінюються в балах за трьома показниками:

1. *Швидкість* – сумарне число наведених визначень. За кожне визначення – 1 бал.

$$Б = n,$$

де Б – показник швидкості,

n – загальне число визначень.

2. *Гнучкість* – число категорій відповідей.

1 категорія – 3 бали.

$$Г = 3m,$$

де Г – показник гнучкості,

m - число категорій відповідей.

Категорії відповідей:

1. Час видання (стара, нова, сучасна).
2. Дії з книжкою будь-якого типу (кинута, забута, вкрадена, передана).
3. Матеріал і спосіб виготовлення (картонна, пергаментна, папірусна, рукописна, друкована).
4. Призначення, жанр (медична, військова, довідкова, художня, фантастична).
5. Належність (моя, твоя, Петрова, бібліотечна, спільна).
6. Розміри, форма (велика, важка, довга, тонка, кругла, квадратна).
7. Розповсюдженість, знаність (відома, популярна, знаменита, рідкісна).
8. Міра збереженості і чистоти (ціла, брудна, мокра, потрепана, запилена, рвана).

9. Цінність (дорога, дешева, цінна).

10. Колір (червона, синя, фіолетова).

11. Емоційно-оціночне сприйняття (хороша, весела, сумна, цікава, розумна, корисна).

12. Мова, місце видання (англійська, іноземна, німецька, індійська, вітчизняна).

Усі відповіді, які належать до однієї категорії, враховуються тільки 1 раз.

Максимальний бал – 12 х 3 = 36 балів. як і в субтесті 1. Відповідям, які не підходять до жодної категорії, присвоюється нова категорія і, відповідно, дається додатково по 3 бали за кожну нову категорію. У цьому разі максимальний бал може збільшуватися.

$$\Gamma = 3m,$$

де Г – показник гнучкості,

m - число категорій відповідей.

3. *Оригінальність* – число оригінальних визначень. Визначення вважається оригінальним, якщо воно наведено 1 раз на вибірці в 30-40 чоловік. Одне оригінальне визначення – 5 балів.

$$Op = 5k,$$

де Ор – показник оригінальності,

k – число оригінальних визначень.

Сумарний показник четвертого субтесту (T_4).

$$T_4 = n + 3m + 5k.$$

Субтест 5. Складання зображень

Завдання: Намалювати задані об'єкти, користуючись певним набором фігур. Досліджуваному показують набір фігур і приклад виконання завдання – лампу (див. с. 356).

Зразок тестового бланка, що складається з чотирьох квадратів, наведено на с. 356.

Довжина сторони квадрата – 8 см.

Час виконання субтесту – 8 хвилин.

Інструкція для досліджуваного. Намалюй певні об'єкти, користуючись таким набором фігур: коло, прямокутник, трикутник, півколо. Кожну фігуру можна використовувати декілька разів, змінювати її розміри і положення в просторі, але не можна додавати інші фігури або лінії. У першому квадраті намалюй обличчя, у другому – будинок, у третьому – клоуна, в четвертому – те, що ти хочеш. Підпиши малюнок у четвертому квадраті.

Стимульний матеріал до субтесту 5

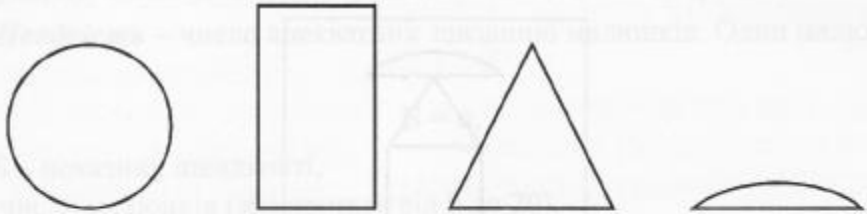

Оцінювання

Оцінювання проводиться за двома показниками:

1. ***Швидкість–гнучкість.***

У даному показнику враховуються:

n_1 – число зображених елементів (деталей);

n_2 – число використаних категорій фігур (із чотирьох заданих); n_2 змінюється від 0 до 4. Одна деталь – 0,1 бала. Один клас фігур – 1 бал;

n_3 – число помилок (помилкою вважається використання в малюнку незаданої фігури або лінії). Одна помилка – 0,1 бала.

$$\text{Б} = \sum_{i=1}^{4} (0{,}1n_{1i} + n_{2i} - 0{,}1n_{3i}),$$

де Б – швидкість, і – номер малюнка (від 1 до 4).

2. ***Оригінальність.***

k_1 – число оригінальних елементів малюнка. Під оригінальним елементом розуміють елемент незвичної форми, незвичне розташування елемента, незвичне його використання, оригінальне розташування елементів один відносно одного. Один оригінальний елемент – 3 бали. В одному малюнку може бути декілька оригінальних елементів;

k_2 – оригінальність четвертого малюнка (за темою, за змістом). Може зустрічатися один раз на вибірку в 30-40 чоловік. k_2 може приймати значення 0 або 1.

За оригінальний сюжет (складений з кількох малюнків) нараховується 5 балів (це стосується тільки малюнків четвертого квадрата).

$$\text{Ор} = \sum_{i=1}^{4} (5k_2 + k_{1i}),$$

де Ор – показник оригінальності, і – номер малюнка (від 1 до 4).

Сумарний показник п'ятого субтесту (T_5):

$$T_5 = \text{Б} + \text{Ор}.$$

Приклад виконаного малюнка до субтесту 5

Зразок тестового бланка до субтесту 5

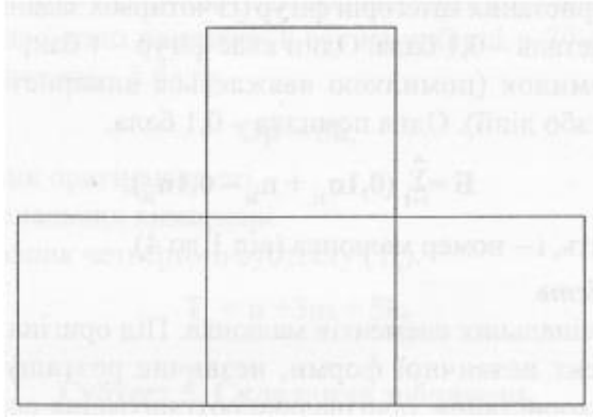

Субтест 6. Ескізи

Завдання: Перетворити в різні зображення однакові фігури (кола), наведені в квадратах.

Тестовий бланк - це аркуш стандартного паперу (формат А4), на якому зображено 20 квадратів із колом посередині. Розміри квадрата 5х5 см, діаметр кожного кола —1,5 см.

Час виконання завдання - 10 хвилин.

І н с т р у к ц і я д л я д о с л і д ж у в а н о г о. Додай будь-які д е т а л і або лінії до основного зображення так, щоб вийшли різні цікаві малюнки. Малювати можна як усередині, так і зовні кола. Дай назву кожному малюнку (підпиши).

Оцінювання

Результати виконання субтесту оцінюються в балах за трьома показниками:

1. Швидкість - число адекватних завданню малюнків. Один малюнок - 1 бал.

$$Б = n,$$

де Б – показник швидкості,
n – число малюнків (змінюється від 0 до 20).

Виключаються малюнки, які точно повторюють один одного (дублікати), а також малюнки, в яких не використано стимульний матеріал - коло.

2. ***Гнучкість*** - число класів (категорій) зображених малюнків. Наприклад, зображення різних облич відносяться до однієї категорії, зображення різних тварин також складають одну категорію.

1 категорія - 3 бали.

$$Г = 3m,$$

де Г – показник гнучкості,
m – число категорій відповідей.

Категорії відповідей:

1. Війна (військова техніка, солдати, вибухи).
2. Географічні об'єкти (озеро, ставок, гори, сонце, місяць).
3. Звірі. Птахи. Риби. Комахи.
4. Знаки (літери, цифри, нотні знаки, символи).
5. Іграшки, ігри (будь-які).
6. Космос (ракета, супутник, космонавт).
7. Обличчя (будь-яке людське).
8. Люди (людина).
9. Машини. Механізми.
10. Посуд.
11. Предмети домашнього вжитку.
12. Природні явища (дощ, сніг, град, веселка, північне сяйво).
13. Рослини (будь-які: дерева, кущі, трава, квіти).
14. Спортивне знаряддя.
15. їстівні продукти (їжа).
16. Узори, орнаменти.
17. Прикраси (браслет, намисто, сережки).

Якщо малюнок не відповідає жодній із категорій, йому присвоюється нова категорія.

3. ***Оригінальність.*** Оригінальним вважається м а л ю н о к, сюжет якого використано 1 раз у вибірці із 30-40 чол.

Один оригінальний малюнок - 5 балів.

$$Op = 5k,$$

де Op – показник оригінальності,
k – число оригінальних малюнків.
Сумарний показник шостого субтесту (T_6):

$$T_6 = n + 3m + 5k.$$

При підрахунку балів за субтестом 6 слід враховувати всі малюнки незалежно від якості зображення. Про сюжет і тему треба судити не тільки за малюнком, але й обов'язково брати до уваги підпис.

У маленьких дітей, які ще не вміють писати, після закінчення роботи необхідно спитати, що зображено на малюнках, і підписати назви до малюнків. В основному це стосується вікової групи 5-7 років.

Зразок тестового бланка до субтесту 6

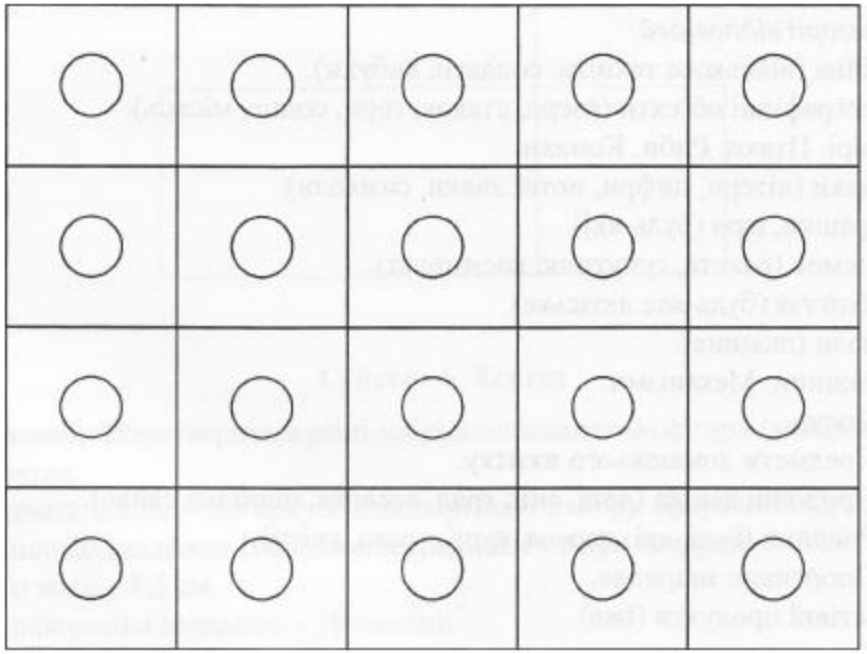

Субтест 7. Прихована форма

Завдання: Знайти різні фігури у'складному, малоструктурованому зображенні.

Час виконання завдання - 3 хвилини.

Тестові стимульні матеріали (зображення) наведені на малюнках 1-4. Показувати слід тільки один малюнок. Малюнки 5 і 6 наведено для того, щоб можна було провести повторне тестування іншим разом.

Інструкція для досліджуваного. Знайди якнайбільше зображень на цьому малюнку. Що намальовано на цій картинці?

Оцінювання

Результати виконання субтесту оцінюються в балах за двома показниками:

1. ***Швидкість*** – сумарне число відповідей (n). Одна відповідь – 1 бал.

$$\mathbf{Б = n.}$$

2. ***Оригінальність*** – число оригінальних, незвичних, рідкісних відповідей. У даному разі оригінальною буде вважатися відповідь, яка дана один раз у вибірці із 30-40 чоловік.

Одна оригінальна відповідь – 5 балів.

$$\mathbf{Ор = 5k,}$$

де Ор – оригінальність,

k – число оригінальних відповідей.

Сумарний показник сьомого субтесту (T_7):

$$\mathbf{T_7 = n + 5k.}$$

Стимульний матеріал до субтесту 7

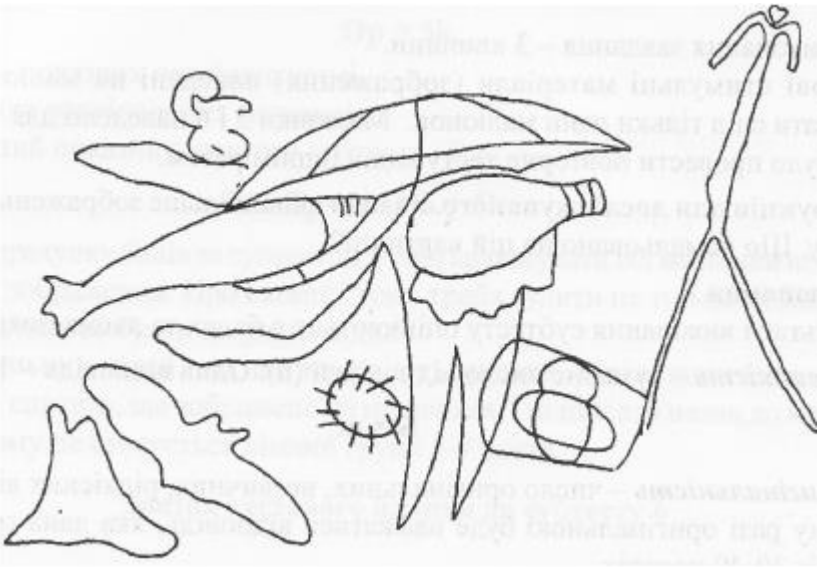

Малюнок 1

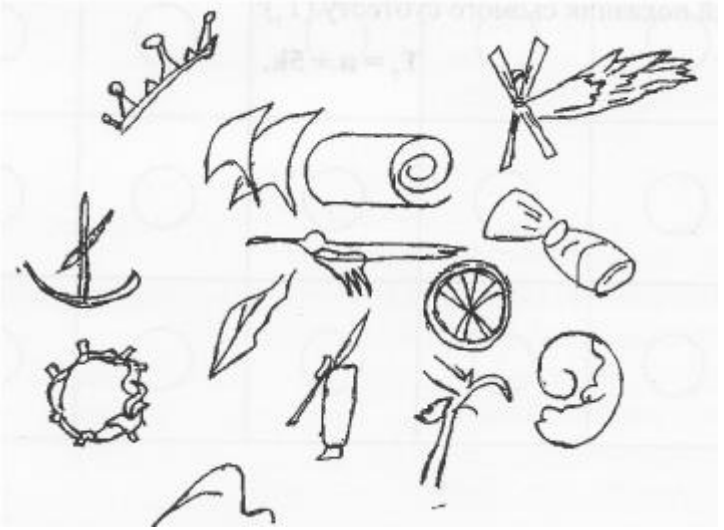

Малюнок 2

Малюнок 3

Малюнок 2

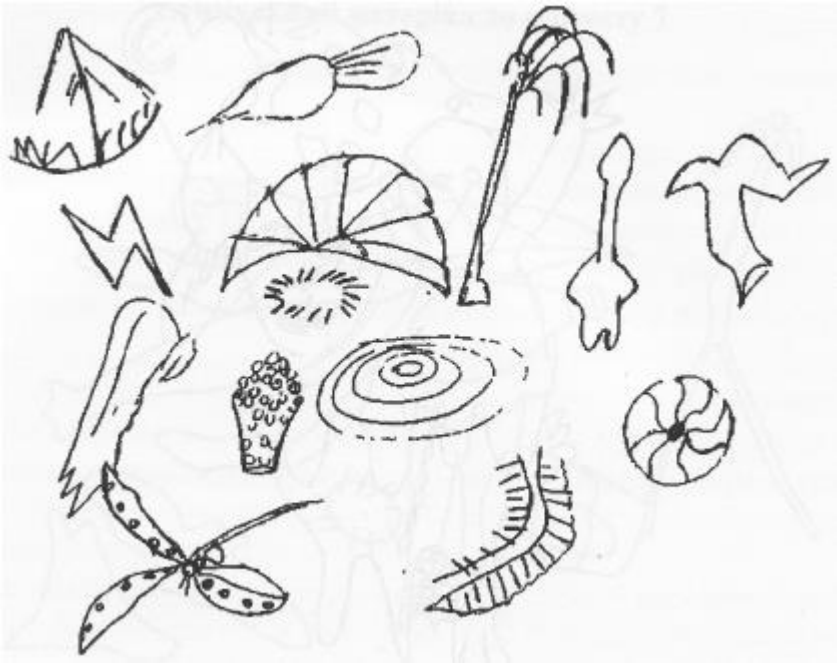

Малюнок 5

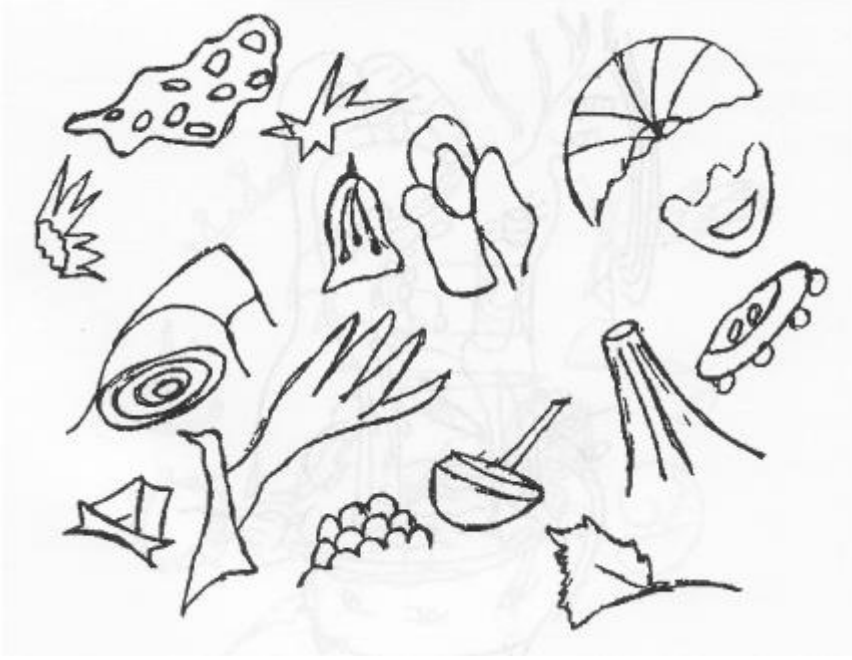

Малюнок 2

9. МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ І СПРЯМОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

9.1. Методика "Незакінчені речення" *(Сакса і Сіднея)* [9]

Вік досліджуваного: з 14 **років.**

Інструкція. Нижче наводиться 60 незакінчених речень. Прочитайте кожне і закінчіть його, записуючи першу думку, яка спала вам. Виконуйте завдання швидко, не задумуючись довго над кожною фразою; якщо не можете закінчити яке-небудь речення одразу, обведіть його номер кружечком і поверніться до нього пізніше.

Текстовий матеріал

1. Думаю, що мій батько рідко...
2. Якщо все проти мене, то...
3. Я завжди хотів(ла)...
4. Майбутнє здається мені...
5. Якщо б я займав(ла) керівну посаду...
6. Мій учитель (керівник)...
7. Знаю, що безглуздо, але боюся...
8. Думаю, що справжній товариш...
9. Коли я був(ла) дитиною...
10. Ідеалом жінки (чоловіка) для мене є...
11. Коли я бачу чоловіка поряд із жінкою...
12. У порівнянні з більшістю сімей моя сім'я...
13. Краще за все мені займатися (працювати) з...
14. Моя мама і я...
15. Зробив(ла) б усе, щоб забути...
16. Якщо б мій батько тільки захотів...
17. Думаю, що здатен (здатна), щоб...
18. Я міг (могла) б бути дуже щасливим(ою), якби...
19. Якщо хто-небудь буде під моїм керівництвом...
20. Маю надію на...
21. У школі мої вчителі...
22. Більшість моїх товаришів не знає, що я...
23. Не люблю людей, які...
24. У дитинстві я...

25. Вважаю, що більшість дівчат і юнаків...
26. Сімейне життя здається мені...
27. Моя сім'я поводиться зі мною, як з...
28. Люди, з якими я вчуся (працюю)...
29. Моя мати...
30. Моєю найбільшою помилкою було...
31. Я хотів(ла) б, щоб мій батько...
32. Моя найбільша слабкість у тому...
33. Моїм таємним бажанням у житті...
34. Мої підлеглі...
35. Настає день, коли...
36. Коли до мене наближається вчитель (керівник)...
37. Мені б хотілося перестати...
38. Більш за все я люблю тих людей, які...
39. Якщо мені подобається дівчина (хлопець), я...
40. Вважаю, що більшість дівчат (хлопців)...
41. Коли я згадую своє дитинство...
42. Більшість відомих мені сімей...
43. Люблю вчитися (працювати) з людьми, які...
44. Вважаю, що більшість матерів...
45. Коли я був(ла) дитиною, то відчував(ла)...
46. Думаю, що мій батько...
47. Коли мені починає не таланити, я...
48. Коли я прошу інших що-небудь зробити...
49. Більш за все я хотів(ла) би в житті...
50. Коли я буду старим(ою)...
51. Люди, перевагу яких над собою я визнаю...
52. Мої побоювання не раз примушували мене...
53. Коли мене нема, то мої друзі...
54. Моїм найбільш живим спогадом дитинства є...
55. Мені дуже не подобається, коли жінки (чоловіки)...
56. Якщо я залишаюся наодинці з жінкою (чоловіком)...
57. Коли я був(ла) дитиною, моя сім'я...
58. Люди, які вчаться (працюють) зі мною...
59. Я люблю свою маму, але...
60. Найбільш погане, що мені доводилось скоїти, це...

Ключ до тесту

Ставлення до себе – 2, 17, 32, 47.
Страхи – 7, 22, 37, 52.
Провина – 15, 30, 45, 60.
Секс – 11, 26, 39, 56.
Мати – 14, 29, 44, 59.
Батько – 1, 16, 31, 46.
Сім'я – 12, 27, 42, 57.
Протилежна стать – 10, 25, 40, 55.
Товариші – 8, 23, 38, 53.
Колеги – 13, 28, 43, 58.
Керівництво – 6, 21, 36, 51.
Підлеглі – 5, 19, 34, 48.
Минуле – 9, 24, 41, 54.
Майбутнє – 4, 20, 35, 50.
Цілі – 3, 18, 33, 49.

Оцінювання результатів

Для кожної групи речень виводиться характеристика, яка визначає дану систему відносин як позитивну, негативну або нейтральну для досліджуваного. Отримані дані підлягають якісній і кількісній обробці. В одному із варіантів цього методу досліджуваний повинен закінчити розповідь, а не окреме речення.

Необхідно підкреслити, що деякі питання цього варіанта є неприйнятними для опитуваних, оскільки стосуються інтимних сторін їх життя. Тому автор рекомендує в інструкції додатково повідомляти опитуваним, що дослідження проводиться з метою тренування пам'яті або уваги.

Наприклад:

Ставлення до сім "і.

У порівнянні з більшістю сімей, моя сім'я...

- непогана, недружня, розпалася, нещаслива і т.д. - 2 б.
- не дуже гарна, нервова, не дружня і т.п. - 1 б.
- добра, дружня, нормальна, щаслива - 0 б.
- не гірше, не краще, звичайна - 0 б.
- маленька, велика і т.п. - 0 б.
- більш інтелектуальна, особлива - 0 б.

Ставлення до друзів і знайомих.

Думаю, що справжній товариш...

- міф, не існує, буде важким хрестом, я сам по собі - 2 б.
- це собака, книжка і т.п. - 1 б.

- мені дуже потрібен, у мене буде не скоро - 1 б.
- велика рідкість, не підведе, завжди порозуміє - 0 б.

Ставлення до себе.

Якщо все проти мене, то...

- я дуже переживаю, я у відчаї, мені дуже погано - 2 б.
- я винен, я опускаю руки, я погана людина - 1 б.
- я переживаю, я хвилююся, нервую, мені неприємно і т.п. - 1 б.
- я йду, я замикаюся в собі - 1 б.
- я проти всіх - 0 б.
- необхідно розібратися, подумати, я цього не боюся - 0 б.

Ставлення до майбутнього.

Майбутнє здається мені...

- дуже сумним, страшним, похмурим - 2 б.
- сірим, туманним, непривабливим і т.п. - 1 б.
- світлим, рожевим, неясним, невідомим, таким, як сьогодення - 0 б.

Потім підраховується загальна кількість балів кожної групи. Чим більше балів отримала група, тим виваженіше ставлення досліджуваного до її змісту, причому негативне, тим вище для нього особистісна значимість цих тверджень.

Дана методика застосовується до дорослого контингенту, а також до дітей старшого і середнього шкільного віку. В цілому її можна застосовувати для учнів будь-яких вікових груп, але необхідно внести зміни в частину речень.

Так, питання, пов'язані з групою "секс" (11,26,39, 56), можна трохи змінити і віднести до групи " с і м' я" або "протилежна стать". Це стосується і групи запитань "підлеглі" - їх можна модифікувати і віднести до групи "товариші" або "колеги".

Група питань, умовно названа "керівництво", може бути розглянута у разі діагностики учнів як "ставлення до старших, дорослих".

9.2. Диференційовано-діагностичний опитувальник інтересів - ДДО *(за Є. Клімовим)* [16]

Вік досліджуваного: з **14 років.**

Інструкція. Уявіть собі, що ви маєте можливість вибрати одну роботу (із двох можливих). Чому б ви надали перевагу? Вибраний варіант відмітьте знаком "+", а відкинутий - знаком "-".

1а. Доглядати за тваринами	1б. Обслуговувати машини, прилади
2а. Допомагати хворим людям, лікувати їх	2б. Складати таблиці, схеми, графіки, програми для комп'ютерів
3а. Стежити за якістю виготовлення книжкових ілюстрацій, плакатів	3б. Стежити за станом, розвитком рослин
4а. Обробляти матеріали (дерево, тканину, метал, пластмасу)	4б. Рекламувати, продавати матеріали
5а. Обговорювати науково-популярні книжки, статті	5б. Обговорювати художні книжки, п'єси, концерти
6а. Вирощувати молодняк тварин	6б. Тренувати товаришів (або молодших) у виконанні яких-небудь дій
7а. Копіювати малюнки, зображення (або настроювати музичні інструменти)	7б. Керувати яким-небудь вантажним засобом (підйомним або транспортним)
8а. Повідомляти, пояснювати людям потрібні їм відомості (в довідковому бюро, на екскурсії)	8б. Художньо оформляти виставки, вітрини (або брати участь у підготовці вистав, концертів)
9а. Ремонтувати речі, вироби, одяг, техніку	9б. Шукати і виправляти помилки в текстах, таблицях
10а. Лікувати тварин	10б. Виконувати обчислення, розрахунки
11а. Виводити нові сорти рослин	11б. Конструювати, проектувати нові види промислових виробів, машин, будівель
12а. Розв'язувати суперечки, сварки між людьми, переконувати, роз'яснювати, заохочувати	12б. Працювати над кресленнями, схемами (перевіряти, уточнювати їх)
13а. Спостерігати, вивчати роботу гуртків художньої самодіяльності	13б. Спостерігати, вивчати життя мікробів
14а. Обслуговувати, налагоджувати медприлади, апарати	14б. Надавати людям меддопомогу при пораненнях, опіках, ударах
15а. Складати точні описи, звіти про спостереження явищ і подій	15б. Художньо описувати, зображати події (побачені або уявні)
16а. Робити лабораторні аналізи в лікарні	16б. Приймати, оглядати хворих, говорити з ними, призначати лікування

17а. Фарбувати стіни або розмальовувати поверхні виробів	17б. Здійснювати монтаж споруд, машин, пристроїв
18а. Організовувати екскурсії, культпоходи в театри, музеї	18б. Грати на сцені, брати участь у концертах
19а. Виготовляти за кресленнями деталі, вироби, машини, одяг	19б. Креслити, копіювати креслення, карти
20а. Проводити боротьбу з хворобами рослин, зі шкідниками лісів, садів	20б. Працювати на клавішних машинах (друкарській, телетайп)

Таблиця-ключ до ДДО

Людина – природа	Людина – техніка	Людина – людина	Людина – знакова система	Людина – художній образ
1а	1б	2а	2б	3а
3б	4а	4б	5а	5б
6а	7б	6б	9б	7а
10а	9а	8а	10б	8б
11а	11б	12а	12б	13а
13б	14а	14б	15а	15б
16а	17б	16б	19б	17а
20а	19а	18а	20б	18б

Після отримання відповідей на всі запитання підрахуйте кількість поставлених плюсів у кожному із п'яти вертикальних стовпчиків, а внизу виведіть суму, яка й буде показником ступеня вираження нахилу до певного типу професій.

9.3. Карта інтересів [52]

Вік досліджуваного: з **14 років.**

Необхідні матеріали: карта інтересів - опитувальник із 174 запитань, що відбивають спрямованість інтересів у 29 сферах діяльності, і аркуш із нумерацією яка відповідає запитанням.

Інструкція. Для визначення ваших провідних інтересів пропонуємо перелік питань. Поміркуйте перед відповіддю на кожне питання і постарайтеся дати якомога точнішу відповідь. Якщо ви переконалися неодноразово, що вам дуже подобається те, про що запитується, то в аркуші відповідей під тим же номером поставте два плюси, якщо просто подобається - один плюс, якщо не знаєте,

сумніваєтеся - нуль, якщо не подобається - один мінус, а якщо дуже не подобається - два мінуси. Відповідайте на питання, не пропускаючи жодного з них. Час заповнення карти не обмежується.

Чи любите ви? Чи подобається вам? Хотіли б ви?

1. Дізнаватися про життя рослин і тварин.
2. Уроки географії, читання підручника з географії.
3. Читати художню або науково-популярну літературу про геологічні експедиції.
4. Уроки і підручник з анатомії та фізіології людини.
5. Уроки домоведення або домашні завдання з домоведення.
6. Читати науково-популярну літературу про фізичні відкриття, про життя і діяльність видатних фізиків.
7. Читати про відкриття в хімії або про життя і діяльність видатних хіміків.
8. Читати науково-популярні журнали про розвиток техніки.
9. Читати статті в науково-популярних журналах про досягнення в галузі електроніки і радіотехніки.
10. Дізнаватися про різні метали і їх властивості.
11. Довідуватися про різні види дерев і їх практичне застосування.
12. Довідуватися про досягнення в галузі будівництва.
13. Читати книжки, дивитися фільми про водіїв різноманітних видів транспорту (автомобільного, залізничного).
14. Читати книжки, дивитися фільми про льотчиків і космонавтів.
15. Ознайомлюватися з військовою технікою.
16. Читати книжки про історичні події та історичних діячів.
17. Читати твори класиків української та зарубіжної літератури.
18. Читати й обговорювати газетні чи журнальні статті і нариси.
19. Обговорювати поточні справи, події в класі і школі.
20. Читати книжки про життя школи (про роботу вихователя, вчителя).
21. Читати книжки, дивитися фільми про роботу міліції.
22. Піклуватися про порядок, гарний вигляд приміщень, в яких навчаєтеся, живете, працюєте.
23. Читати книжки типу "Цікава математика", "Математичне дозвілля".
24. Вивчати економічну географію.
25. Заняття іноземною мовою.
26. Знайомитися з життям видатних художників, з історією розвитку образотворчого мистецтва.
27. Дізнаватися про життя видатних майстрів сцени і кіно, зустрічатися з артистами, колекціонувати їх фотографії.

28. Ознайомлюватися з життям і творчістю видатних музикантів, із питаннями теорії музичного мистецтва.

29. Читати спортивні журнали, газети, книжки про спорт, про видатних спортсменів.

30. Вивчати біологію, ботаніку, зоологію.

31. Ознайомлюватися з різними країнами за описами.

32. Читати про життя і діяльність відомих геологів.

33. Читати про те, як люди навчилися боротися з хворобами, про лікарів і досягнення в галузі медицини.

34. Відвідувати з пізнавальною метою підприємства легкої промисловості.

35. Читати книжки типу "Цікава фізика", "Фізики жартують".

36. Проводити хімічні досліди, стежити за перебігом хімічних реакцій.

37. Дізнаватися про новітні досягнення сучасної техніки (слухати і дивитися радіо- і телепередачі, читати статті в газетах).

38. Відвідувати радіотехнічні гуртки або ознайомлюватися з роботою електрика.

39. Ознайомлюватися з різноманітними вимірювальними інструментами для металообробки і працювати з ними.

40. Спостерігати за виготовленням виробів із дерева, роздивлятися нові зразки меблів.

41. Зустрічатися з будівельниками, спостерігати за їхньою роботою.

42. Читати популярну літературу про засоби пересування.

43. Читати книжки, дивитися фільми про моряків, річковиків.

44. Читати книжки, дивитися фільми на військові теми, ознайомлюватися з історією війн.

45. Обговорювати минулі та сучасні політичні події.

46. Читати літературно-критичні статті.

47. Слухати радіо і дивитися телевізійні новини і тематичні телепередачі.

48. Довідуватися про події, що відбуваються в місті, країні.

49. Давати пояснення товаришам, як виконати навчальне завдання, якщо вони не можуть зробити його самі.

50. Дати справедливу оцінку вчинку друга, знайомого або літературного героя.

51. Організовувати харчування під час походу.

52. Читати науково-популярну літературу про відкриття в математиці, про життя і діяльність видатних математиків.

53. Цікавитися станом економічних перетворень.

54. Читати художню літературу іноземною мовою.

55. Займатися художнім оформленням стендів і газет.

56. Відвідувати театри, філармонії, концерти.

57. Слухати оперну або симфонічну музику.

58. Відвідувати спортивні змагання, слухати і дивитися спортивні радіо- і телепередачі.

59. Відвідувати біологічний гурток.

60. Займатися в географічному гуртку.

61. Складати і збирати описи і зображення геологічних об'єктів, мінералів.

62. Вивчати функції організму людини, причини виникнення хвороб і способи їх лікування.

63. Відвідувати гурток кулінарів, готувати вдома обід.

64. Проводити фізичні досліди.

65. Готувати розчини, зважувати реактиви.

66. Розбирати і ремонтувати різноманітні механізми (наприклад, годинники, праски).

67. Користуватися точними вимірювальними приладами (осцилографом, вольтметром, амперметром); здійснювати різні розрахунки.

68. Майструвати різні предмети і деталі з металу.

69. Майструвати різні предмети і деталі з дерева або художньо обробляти дерево (випилювати, випалювати, вирізувати).

70. Робити будівельні ескізи або виконувати креслення різноманітних об'єктів будівництва.

71. Відвідувати гурток юних автолюбителів.

72. Брати участь у заняттях секції парашутистів, гуртка авіамоделістів або авіаційного клубу.

73. Займатися у стрілецькій секції.

74. Вивчати історію виникнення різноманітних народів і держав.

75. Писати класні і домашні твори з літератури.

76. Спостерігати за вчинками і поведінкою людей.

77. Виконувати суспільну роботу, організовувати та згуртовувати друзів на різні справи.

78. Проводити час із маленькими дітьми, читати їм книжки, що-небудь їм розповідати, допомагати в будь-чому.

79. Верховодити серед ровесників і молодших.

80. Спостерігати за роботою продавця, кухаря, офіціанта.

81. Займатися в математичному гуртку.

82. Цікавитися питаннями розвитку промисловості, довідуватися про нові досягнення в галузі планування й обліку на підприємствах.

83. Працювати з іншомовними словниками, опрацьовувати мовні звороти малознайомої мови.

84. Відвідувати музеї мистецтва, художні виставки.

85. Виступати на сцені перед глядачами.

86. Грати на музичному інструменті.

87. Грати в спортивні ігри.

88. Спостерігати за ростом і розвитком тварин, рослин, вести записи спостережень.

89. Самостійно складати географічні карти, збирати різноманітні географічні матеріали.

90. Збирати колекції мінералів, експонати для геологічного музею.

91. Ознайомлюватися з роботою лікаря, медсестри, фармацевта.

92 Відвідувати гурток з крою та шиття, шити собі і членам родини.

93. Займатися у фізичному гуртку або відвідувати факультативні заняття з фізики.

94. Займатися в хімічному гуртку або відвідувати факультативні заняття з хімії.

95. Займатися в одному із технічних гуртків (моделювати літаки, кораблі і т.д.).

96. Ознайомлюватися з будовою електроприладів, електричних машин; збирати, контролювати радіоприлади, приймачі, програвачі й ін.

97. Займатися на уроках праці в шкільних майстернях.

98. Брати участь у столярному гуртку.

99. Б у в а т и н а б у д і в н и ц т в і, с п о с т е р і г а т и з а х о д о м б у д і в н и ц т в а, з а оздоблювальними роботами.

100. Цікавитися правилами дорожнього руху.

101. Брати участь у секції веслярів, аквалангістів, у бригаді рятування на водах.

102. Брати участь у воєнізованих іграх.

103. Відвідувати історичні музеї, ознайомлюватися з пам'ятками культури.

104. Займатися в літературному гуртку, відвідувати факультативні заняття з літератури.

105. Вести особистий щоденник.

106. Виступати в класі з повідомленнями про міжнародне становище.

107. Бути вихователем.

108. З'ясовувати причини поведінки і вчинків людей, які вони хочуть приховати.

109. Допомагати покупцеві вибрати в магазині потрібну йому річ.

110. Розв'язувати складні математичні задачі.

111. Обліковувати свої грошові витрати і прибутки.

112. Займатися в гуртку іноземної мови або відвідувати факультативні заняття.

113. Займатися в художньому гуртку.

114. Брати участь в огляді художньої самодіяльності.

115. Співати в хорі або відвідувати музичний гурток.

116. Займатися у спортивній секції.

117. Брати участь у біологічних олімпіадах або готувати виставки рослин чи тварин.

118. Брати участь у географічній експедиції.

119. Брати участь у геологічній експедиції.

120. Спостерігати і доглядати за хворими, надавати їм допомогу.

121. Брати участь у виставках кулінарних або кондитерських виробів, відвідувати їх.

122. Брати участь у фізичних олімпіадах.

123. Вирішувати складні задачі з хімії, брати участь у хімічних олімпіадах.

124. Розбиратися в технічних кресленнях і схемах, самому виконувати креслення.

125. Розбиратися в складних радіосхемах.

126. Відвідувати з пізнавальною метою промислові підприємства, ознайомлюватися з новими типами верстатів, спостерігати за роботою на них або за їх ремонтом.

127. Майструвати що-небудь із дерева.

128. Допомагати в будівельних роботах.

129. Брати участь в обслуговуванні і ремонті автомобілів.

130. Управляти надшвидкісними літаками.

131. Суворо дотримувати розпорядок дня.

132. Займатися в історичному гуртку, збирати матеріали, виступати з доповідями на історичні теми.

133. Працювати з літературними джерелами, вести щоденник вражень про прочитане.

134. Брати участь у диспутах і читацьких конференціях.

135. Готувати і проводити збори.

136. Шефствувати над важкими підлітками, обговорювати з будь-ким питання виховання дітей і підлітків.

137. Допомагати працівникам міліції.

138. Постійно спілкуватися з різними людьми.

139. Брати участь у математичних олімпіадах.

140. Цікавитися вартістю товарів, намагатися зрозуміти питання ціноутворення, заробітної плати, організації праці.

141. Розмовляти з друзями іноземною мовою.

142. Брати участь у виставках образотворчого мистецтва.

143. Відвідувати театральний гурток.

144. Брати участь у музичних оглядах-конкурсах.

145. Брати участь у спортивних змаганнях.

146. Вирощувати в саду або на городі рослини, виховувати тварин, доглядати за ними.

147. Проводити топографічні зйомки місцевості.

148. Здійснювати тривалі важкі походи, під час яких доводиться напружено працювати за заданою програмою.

149. Працювати в лікарні, поліклініці або аптеці.

150. Працювати фахівцем на підприємстві харчової або легкої промисловості (швачкою, закрійницею, кондитером і т.д.).

151. Вирішувати складні задачі з фізики.

152. Працювати на хімічному виробництві.

153. Брати участь у виставках технічної творчості.

154. Працювати в галузі електроенергетики або радіоелектроніки.

155. Працювати токарем, виготовляти різноманітні деталі і вироби.

156. Виконувати столярні роботи.

157. Працювати в будівельній бригаді.

158. Перевозити пасажирів або вантажі.

159. Працювати в штормову погоду на великій річці або у морі.

160. Бути військовим інженером або командиром.

161. Ходити в походи історичними місцями рідного краю.

162. Писати розповіді, складати вірші, байки і т.д.

163. Писати замітки або нариси в стінгазету чи періодичну пресу.

164. Керувати бригадою під час трудового десанту.

165. Організовувати ігри або свята для дітей.

166. Працювати в юридичному закладі (у суді, прокуратурі, адвокатурі, юридичній консультації).

167. Надавати людям різноманітні послуги.

168. Виконувати роботу, що вимагає постійного застосування математичних знань.

169. Працювати в галузі планування, фінансування, економіки підприємств народного господарства.

170. Брати участь в олімпіадах, конкурсах, конференціях іноземною мовою.

171. Брати участь у виставках образотворчого мистецтва.

172. Грати на сцені або зніматися в кіно.

173. Бути музикантом, музичним режисером або викладачем музики.

174. Працювати викладачем фізкультури або тренером.

Обробка результатів

У заповненому аркуші відповідей у кожній колонці підраховується кількість позитивних відповідей.

Аналізуючи отримані дані, виділіть ті сфери, що містять найбільшу кількість позитивних відповідей. Якщо з-поміж них виявиться кілька сфер з однаковим числом позитивних відповідей, то варто вважати, що більш вираженим інтересам відповідають ті з них, що містять найменшу кількість негативних відповідей. Оцінка ступеня виразності інтересів має п'ять градацій: вищий ступінь заперечування - від -12 до -6, інтерес заперечується - від -5 до -1, інтерес виражений слабко - від +1 до +4, виражений інтерес - від +5 до +7, яскраво виражений інтерес - від +8 до +12.

Ключ до карти інтересів

Біологія – 1, 30, 59, 88, 117, 146.
Географія – 2, 31, 60, 89, 118, 147.
Геологія – 3, 32, 61, 90, 119, 148.
Медицина – 4, 33, 62, 91, 120, 149.
Легка і харчова промисловість – 5, 34, 63, 92, 121, 150.
Фізика – 6, 35, 64, 93, 122, 151.
Хімія – 7, 36, 65, 94, 123, 152.
Техніка – 8, 37, 66, 95, 124, 153.
Електро- і радіотехніка – 9, 38, 67, 96, 125, 154.
Металообробка – 10, 39, 68, 97, 126, 155.
Деревообробка – 11, 40, 69, 98, 127, 156.
Будівництво – 12, 41, 70, 99, 128, 157.
Транспорт – 13, 42, 71, 100, 129, 158.
Авіація, морська справа – 14, 43, 72, 101, 130, 159.
Військова справа – 15, 44, 73, 102, 131, 160.
Історія – 16, 45, 74, 103, 132, 161.
Література – 17, 46, 75, 104, 133, 162.

Журналістика – 18, 47, 76, 105, 134, 163.
Суспільна діяльність – 19, 48, 77, 106, 135, 164.
Педагогіка – 20, 49, 78, 107, 136, 165.
Право, юриспруденція – 21, 50, 79, 108, 137, 166.
Сфера обслуговування, торгівля – 22, 51, 80, 109, 138, 167.
Математика – 23, 52, 81, 110, 139, 168.
Економіка – 24, 53, 82, 111, 140, 169.
Іноземні мови – 25, 54, 83, 112, 141, 170.
Образотворче мистецтво – 26, 55, 84, 113, 142, 171.
Сценічне мистецтво – 27, 56, 85, 114, 143, 172.
Музика – 28, 57, 86, 115, 144, 173.
Фізкультура і спорт – 29, 58, 87, 116, 145, 174.

9.4. Типологія особистості та привабливе професійне середовище *(за Д. Голландом)* [52]

Відповідно до найбільш привабливого професійного середовища, Д. Голланд виділяє такі типи особистості: реалістичний, інтелектуальний, соціальний, конвенціальний, практичний, артистичний.

Вік досліджуваного: **з 14 років.**

Інструкція. Необхідно з кожної пари 84 професій вибрати тільки одну, яка вас найбільше приваблює: "а" чи "б". Вибір необхідно зробити з кожної пари. На вибір рішення витрачайте не більше 15 секунд. На виконання завдання вам відводиться 10-20 хв.

Текстовий матеріал

а)		б)
1. інженер-технолог	–	конструктор
2. в'язальник	–	санітарний лікар
3. кулінар	–	користувач ЕОМ
4. фотограф	–	директор магазину
5. кресляр	–	дизайнер
6. філософ	–	психіатр
7. вчений-хімік	–	бухгалтер
8. редактор журналу	–	комівояжер
9. лінгвіст	–	перекладач художньої літератури
10. педіатр	–	статист
11. завуч з виховної роботи	–	спеціаліст з маркетингу

12. спортивний лікар	–	фейлетоніст
13. нотаріус	–	постачальник
14. бухгалтер на комп'ютері	–	артист естради
15. політичний діяч	–	письменник
16. садівник	–	метеоролог
17. водій автобуса	–	медсестра
18. інженер-електрик	–	секретар-друкарка
19. маляр	–	художник по металу
20. біолог	–	головний лікар
21. телеоператор	–	режисер
22. гідролог	–	податковий інспектор
23. зоолог	–	головний зоотехнік
24. математик	–	архітектор
25. соціальний працівник	–	обліковець
26. вчитель	–	зав. відділом держустанови
27. вихователь	–	композитор
28. коректор	–	модельєр
29. економіст	–	рекламний агент
30. зав. господарством	–	диригент
31. радіоінженер	–	працівник науки
32. наладчик	–	монтажник
33. агроном	–	керівник агрофірми
34. закрійник	–	мистецтвознавець
35. археолог	–	експерт з товарів
36. працівник музею	–	адвокат
37. вчений	–	актор
38. логопед	–	стенографіст
39. лікар	–	дипломат
40. головний бухгалтер	–	директор
41. поет	–	психолог
42. працівник архіву	–	менеджер

Ключ до методики Голланда

Реалістичний тип: 1а, 2а, 3а, 4а, 5а, 16а, 17а, 18а, 19а, 21а, 31а, 32а, 33а, 34а.
Інтелектуальний тип: 1б, 6а, 7а, 8а, 9а, 16б, 20а, 22а, 23а, 24а, 31б, 35а, 36а, 37а.
Соціальний тип: 2б, 6б, 10а, 11а, 12а, 17б, 20б, 25а, 26а, 27а, 36б, 38а, 39а, 41б.
Конвенціальний тип: 3б, 7б, 10б, 13а, 14а, 18б, 22б, 25б, 28а, 29а, 32б, 38б, 40а, 42а.
Діловий тип: 4б, 8б, 11б, 13б, 15а, 23б, 26б, 29б, 30а, 33б, 35б, 39б, 40б, 42б.
Артистичний тип: 5б, 9б, 12б, 14б, 15б, 19б, 21б, 24б, 27б, 28б, 30б, 34б, 37б, 41а.

Інтерпретація результатів

За кожним типом можна набрати максимально 14 балів.

Реалістичний тип - "чоловічий", несоціальний, емоційно стабільний, зорієнтований на сьогодення. Його представники займаються конкретними о б' є к т а м и та їхнім практичним застосуванням: речами, інструментами, тваринами, машинами. Надають перевагу заняттям, що вимагають уміння і конкретності. Працівники цього типу охоче обирають професії механіка, електрика, агронома, садівника, шофера тощо. Цьому типові найменш властиві математичні здібності, а психомоторні навички перевищують гуманітарні здібності.

Інтелектуальний тип - орієнтується на розумову працю. Він некомунікабельний, аналітичний, раціональний, незалежний, оригінальний. Йому найбільш притаманні теоретичні і до певної міри практичні здібності. Він більше міркує над проблемою, ніж її розв'язує. Йому подобається вирішувати завдання, які вимагають абстрактного мислення. Інтелектуал надає перевагу науковим професіям, наприклад: ботанік, астроном та ін. Має високорозвинені як гуманітарні, так і математичні здібності.

Соціальний тип - с т а в и т ь мету і з а в д а н н я, які д о з в о л я ю т ь й о м у встановлювати тісний контакт з оточуючими соціальними середовищами. Має комунікативні вміння і потребує соціальних контактів. Рисами його характеру є комунікабельність (здатність до спілкування), бажання повчати і виховувати, гуманність, жіночність. Серед занять, яким надає перевагу, - навчання і лікування. В основному - це лікарі, вчителі, психологи. Намагається триматися о с т о р о н ь від і н т е л е к т у а л ь н и х проблем. Він а к т и в н и й, з а л е ж н и й, йому п р и т а м а н н а п р и с т о с о в у в а н і с т ь. П р о б л е м и він в и р і ш у є, с п и р а ю ч и с ь в основному на емоції, почуття і вміння спілкуватися. Має хороші гуманітарні, але відносно слабкі математичні здібності.

Конвенціальний тип - надає перевагу структурованій діяльності, його підхід до проблеми має стереотипний, практичний і конкретний характер. Спонтанність і оригінальність йому не притаманні. Деякою мірою для нього характерні ригідність, консерватизм і залежність. Надає перевагу професіям, які пов'язані з канцелярією та розрахунками: машинопис, бухгалтерія, економіка. Він уміє добре спілкуватись і має хороші моторні навички. Це слабкий організатор і керівник. Його рішення залежить від оточення.

Діловий тип - вибирає мету і завдання, які дозволяють йому проявити енергію, оптимізм, ентузіазм, імпульсивність, потяг до пригод. Надає перевагу "чоловічим", керівним ролям, в яких він може задовольнити свої потреби у домінантності й визнанні.

Це - керівник, директор, репортер, дипломат, журналіст. Йому не до душі заняття, п о в' я з а н і з р у ч н о ю працею, а також ті, які в и м а г а ю т ь великої концентрації уваги та інтелектуальних зусиль. Надає перевагу вербальним завданням, які пов'язані з керівним статусом і владою. Агресивний, діловий. Його загальні та інтелектуальні здібності посередні, до певної міри вищими є вербальні здібності.

Артистичний тип - ухиляється від чітко структурованих проблем та видів д і я л ь н о с т і, які п о в' я з а н і з великою ф і з и ч н о ю с и л о ю. У с п і л к у в а н н і з оточуючими спирається на свої безпосередні відчуття, емоції, інтуїцію та увагу. Йому п р и т а м а н н а г н у ч к і с т ь, н е з а л е ж н і с т ь р і ш е н ь. Ц е а с о ц і а л ь н и й, оригінальний тип з рисами жіночності.

Артистичний тип надає перевагу заняттям творчого характеру: музиці, літературі, живопису, фотографії тощо. У представників артистичного типу гуманітарні здібності переважають над математичними. Для них характерні виняткові з д і б н о с т і с п р и й н я т т я т а м о т о р и к и. В о н и н е з в' я з у ю т ь себе численними стосунками, характерними для більшості людей, яких вони переважно ухиляються. Уже в молодості для них характерний високий життєвий ідеал, який відзначається акцентуванням особистого "я".

9.5. Тест “Структура інтересів і схильностей” (СІС) [18]

Тест складається із 120 висловлювань (по 10 на кожний вид діяльності, причому 5 висловлювань стосуються теорії, а 5 - практики).

Вік досліджуваного: з **14 років.**

Інструкція. Перед вами перелік деяких видів діяльності. Ознайомтеся з ними уважно й виберіть ті, котрими ви б хотіли займатися. При виборі варто враховувати лише наявність вашого бажання займатися тими або іншими видами діяльності й не брати до уваги, чи є у вас для цього необхідні знання, уміння й умови для їхнього виконання. Відзначте, будь ласка, у бланку відповідей порядкові номери вибраних вами видів діяльності.

Текст опитувальника

1. Читання творів давногрецьких та індійських філософів.
2. Аналіз стану зарубіжної та вітчизняної економіки.
3. Вивчення граматики якоїсь іноземної мови.
4. Вивчення історії України.
5. Ознайомлення з методами розслідування злочинів.

6. Ознайомлення з методами надання першої медичної допомоги.

7. Ознайомлення з виникненням і розвитком математичних знань у Стародавньому Єгипті й Греції.

8. Ознайомлення зі сферами застосування атомної енергії в народному господарстві.

9. Вивчення наявних у природі вибухових і займистих речовин.

10. Ознайомлення з історією виникнення життя на Землі.

11. Ознайомлення з будовою комп'ютерної техніки.

12. Вивчення фізичних властивостей шарів земної кори.

13. Вивчення правил і закономірностей логічного мислення.

14. Вивчення законів ціноутворення.

15. Вивчення стародавніх рукописів.

16. Ознайомлення з епохою Петра I.

17. Вивчення законів кримінального кодексу.

18. Ознайомлення з комплексами фізичних вправ для профілактики й лікування серцево-судинних захворювань.

19. Робота над удосконаленням шкільного підручника з математики.

20. Ознайомлення із властивостями лазерних і рентгенівських променів.

21. Вивчення властивостей хімічних речовин, що входять до складу живого організму.

22. Вивчення законів успадкування дітьми батьківських ознак.

23. Вивчення алгоритмічних мов програмування.

24. Ознайомлення з особливостями географічного розташування та міжнародними економічними зв'язками якоїсь країни.

25. Ознайомлення з основними теоретичними ідеями сподвижників К. Маркса.

26. Ознайомлення з поняттям "продуктивність праці" і з факторами її підвищення.

27. Читання творів сучасних поетів і письменників.

28. Вивчення історії країн давнього світу.

29. Ознайомлення із правами й обов'язками громадянина України.

30. Ознайомлення з новітніми методами лікування злоякісних пухлин.

31. Пошук розв'язання дотепер нерозв'язаних математичних завдань.

32. Вивчення теорії відносності А. Ейнштейна.

33. Ознайомлення зі способами одержання золота з простого металу, запропонованими стародавніми алхіміками.

34. Вивчення впливу популяцій одних видів рослин і тварин на життєдіяльність інших у природних умовах.

35. Розбір завдання й пошук найбільш раціональних способів його розв'язання за допомогою комп'ютера.

36. Вивчення клімату, рослинного й тваринного світу австралійського континенту.

37. Аналіз і вивчення основних причин виникнення християнства.

38. Вивчення проблем трудової зайнятості населення в масштабах нашої області.

39. Читання критичних статей про літературу.

40. Вивчення історії відкриття Америки.

41. Ознайомлення із причинами й історією виникнення законів і правових норм.

42. Вивчення симптомів і методів лікування розповсюджених дитячих хвороб.

43. Міркування над доведенням оригінальної математичної теорії.

44. Ознайомлення із принципами роботи реактивного двигуна.

45. Вивчення хімічного складу повітря.

46. Вивчення основних закономірностей роботи внутрішніх органів здорового організму.

47. Вивчення правил складання комп'ютерних програм.

48. Ознайомлення з гіпотезами, що пов'язані з вивченням планет Сонячної системи.

49. Аналіз і обговорення сучасних політичних подій у нашій країні.

50. Ознайомлення із причинами виникнення грошей і їхньою функцією в суспільному виробництві.

51. Читання літературних журналів минулого століття.

52. Аналіз причин і наслідків Французької буржуазної революції.

53. Ознайомлення з правами та обов'язками у випадку одержання спадщини.

54. Ознайомлення з методами народної медицини.

55. Вивчення правил побудови фігур за допомогою осьової симетрії.

56. Спостереження за змінами властивостей фізичного тіла у вакуумі.

57. Дослідження властивостей нової речовини.

58. Вивчення будови одноклітинних тварин і рослин.

59. Порівняння технічних характеристик комп'ютерів різних систем.

60. Вивчення причин виникнення й утворення мінералів і гірських порід.

61. Обговорення політичних подій, що відбуваються у світі.

62. Облік і контроль довгого обігу (видатку й прибутку) в торговельному закладі.

63. Бесіда-інтерв'ю з відомою в країні людиною.

64. Участь в історико-археологічних розкопках.

65. Участь в охороні правопорядку.

66. Вивчення за допомогою біохімічних методів крові хворого.

67. Обчислення площі поверхні фігури складної форми.

68. Аналіз радіоактивних елементів, що входять до складу граду.

69. Готування лікарських препаратів.

70. Вивчення внутрішньої будови тварини.

71. Ремонт побутових електроприладів.

72. Участь у геологічних експедиціях з метою добору зразків і складання геологічної карти гірської місцевості або зони пустель.

73. Участь в опитуванні населення із приводу якоїсь події, явища.

74. Підрахунок очікуваного прибутку в комерційній операції.

75. Переклад художнього твору з іноземної мови.

76. Робота в історико-етнографічному музеї.

77. Участь в обшуку квартири підозрюваного в злочині.

78. Медичне обстеження людини і встановлення діагнозу.

79. Спрощення складного математичного виразу.

80. Визначення швидкості польоту тіла за допомогою розрахунків.

81. Готування суміші за допомогою скла, що не б'ється.

82. Спостереження за живою клітиною в мікроскоп.

83. Монтаж мікросхем для комп'ютерної техніки.

84. Складання карти невідомої місцевості.

85. Участь у дискусіях та обговорення загальних світоглядних проблем (про сенс життя на землі, про призначення людини в житті тощо).

86. Розрахунок фонду заробітної плати для співробітників підприємств або установ.

87. Збирання зразків народної творчості (частівок, прислів'їв, легенд тощо).

88. Участь в охороні й реставрації історичних пам'яток.

89. Ведення протоколу судового засідання.

90. Догляд за хворим.

91. Складання й розв'язання математичних головоломок.

92. Ремонт і монтаж електропроводки.

93. Визначення лабораторними методами складу невідомої речовини.

94. Вироблення у тварин умовного рефлексу.

95. Складання програми для комп'ютера.

96. Робота на горнозбагачувальному комбінаті, що видобуває мідну руду.

97. Міркування над змістом і значенням таких слів, як "дружба", "любов", "патріотизм".

98. Підрахунок збитків підприємства через виробництво неякісної продукції.

99. Участь в обговоренні літературного твору.

100. Підготовка лекції про стародавні племена, що проживали на території України.

101. Участь у затриманні злочинця.

102. Участь у хірургічній операції.

103. Розмітка земельної ділянки під зведення будинку з використанням знань з геометрії.

104. Визначення ваги тіла, зануреного в різні рідини.

105. Одержання складних хімічних речовин шляхом з'єднання простих речовин.

106. Складання гербаріїв, букетів.

107. Складання ігрової програми для комп'ютера.

108. Проведення геодезичної зйомки для складання плану місцевості.

109. Дослідження соціальних проблем на підприємстві.

110. Підрахунок витрат на виробництво якогось виду продукції.

111. Виправлення граматичних помилок у літературному тексті.

112. Збір і систематизація документів, що свідчать про роботу підпільної організації в роки війни.

113. Розгляд конфліктних ситуацій, що потребують знань з основ законодавства.

114. Складання рекомендацій з дієтичного харчування для хворого.

115. Вираження математичних закономірностей у вигляді формул, графіків.

116. Визначення щільності газу за допомогою спеціального приладу.

117. Визначення кількості йоду й кислоти в мінеральній воді.

118. Вирощування квітів у парниках.

119. Робота на персональному комп'ютері.

120. Розвідка запасів підґрунтових вод.

Бланк відповідей

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36
37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48
49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72
73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84

85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96
97	98	99	100	101	102	103	104	105	106	107	108
109	110	111	112	113	114	115	116	117	118	119	120
Сума відповідей (за кожним стовпчиком)											
Філософія	Економіка	Мови	Історія	Право	Медицина	Математика	Фізика	Хімія	Біологія	Інформатика	Географія

Оцінювання результатів

Максимальний показник за кожним видом діяльності - 10 балів (по 1 балу за кожне висловлювання).

0-3 бали **-** інтереси відсутні або виражені дуже слабко;

4-6 балів **-** інтереси середньо виражені;

7-10 балів **-** інтереси яскраво виражені.

9.6. Методика вивчення спрямованості особистості "Орієнтовна анкета" (В. *Смекала, М. Кучера)* [22]

Мета: вивчення основної життєвої орієнтації.

Вік досліджуваного: **з 14 років.**

Необхідний матеріал: бланк анкети методики, бланк відповідей, ключ для обробки результатів дослідження, таблиця вираженості спрямованості.

Процедура дослідження

Досліджуваним пропонується анкета, яка містить 30 запитань, на кожне з яких подано три варіанти відповідей. Досліджуваний відповідає згідно з **інструкцією:** "Вам пропонується три варіанти продовження незакінченого речення. Спочатку виберіть з них такий варіант, який краще всього відображає вашу точку зору, який для вас є найбільш вагомим. Букву вашої відповіді впишіть у бланк відповідей в колонку "Більше всього" навпроти номера

речення. Потім підберіть із двох варіантів, що залишилися, той, який найменше відповідає вашій особистій думці, і напишіть відповідну букву в колонку "Менше всього" бланка відповідей. Відповідь, яка залишилася, не записується. Виконуйте завдання якомога точніше. Пам'ятайте, що правильних чи неправильних відповідей не буває, нам важливо знати вашу особисту думку.

Текст анкети

1. Найбільше задоволення в житті дає ...
   А) оцінка іншими результатів роботи.
   В) усвідомлення того, що робота виконана добре.
   С) усвідомлення того, що знаходишся серед друзів.
2. Якби я грав у футбол (баскетбол), то хотів би бути ...
   А) тренером, який розробляє тактику гри.
   В) відомим гравцем.
   С) обраний капітаном команди.
3. Кращими вчителями є ті, які ...
   А) мають індивідуальний підхід.
   В) захоплені своїм предметом і викликають інтерес до нього.
   С) створюють в колективі атмосферу, в якій ніхто не боїться висловити свою думку.
4. Учні оцінюють як найгірших, тих вчителів, які ...
   А) не приховують, що деякі люди несимпатичні.
   В) викликають в усіх дух суперництва.
   С) створюють враження, що предмет, який вони викладають, їх не цікавить.
5. Я радію, коли мої друзі...
   А) допомагають іншим, коли для цього випадає нагода.
   В) завжди вірні і надійні.
   С) інтелігентні і в них різнобічні інтереси.
6. Кращими друзями вважаю т и х,...
   А) з якими добре складаються взаємовідносини.
   В) які можуть більше ніж я.
   С) на яких можна покластися.
7. Я хотів би, щоб про мене говорили, як про людину, яка ...
   А) досягла життєвого успіху.
   В) може по-справжньому любити.
   С) відрізняється дружелюбністю і доброзичливістю.

8. Якби я міг вибирати, я хотів би бути ...
   A) науковим працівником.
   B) начальником відділу.
   C) досвідченим пілотом.
9. Коли я був дитиною, я любив ...
   A) гратися з друзями.
   B) успіхи в справах.
   C) коли мене хвалили.
10. Найбільше мені не подобається, коли я ...
   A) зустрічаю перешкоди при виконанні покладеного на мене завдання.
   B) коли в колективі погіршуються товариські стосунки.
   C) коли мене критикує начальник.
11. Основна роль шкіл повинна полягати в ...
   A) підготовці учнів до роботи за спеціальністю.
   B) розвитку індивідуальних здібностей і самостійності.
   C) вихованні в учнів якостей, завдяки яким вони могли б вживатися з людьми.
12. Мені не подобаються заклади, в яких ...
   A) склалася недемократична система.
   B) людина втрачає свою індивідуальність в загальній масі.
   C) неможливе виявлення власної ініціативи.
13. Якби в мене було більше вільного часу, я б використовував його ...
   A) для спілкування з друзями.
   B) для улюблених справ і самоосвіти.
   C) для безпечного відпочинку.
14. Мені здається, що я здатний на багато що, коли ...
   A) працюю з симпатичними людьми.
   B) маю роботу, яка мене задовольняє.
   C) мої зусилля достатньо винагороджені.
15. Я люблю, коли ...
   A) інші цінують мене.
   B) відчуваю задоволення від виконаної роботи.
   C) приємно проводжу час із друзями.
16. Якби про мене писали в газетах, мені б хотілося, щоб ...
   A) відмітили роботу, яку я виконав.
   B) похвалили мене за мою роботу.
   C) повідомили про те, що мене вибрали в актив класу.

17. Я навчався б краще, якби викладач ...
A) мав би до мене індивідуальний підхід.
B) стимулював би мене до більш інтенсивної праці.
C) проводив дискусію з питань, які розглядаються.
18. Немає нічого гіршого, ніж ...
A) образа особистої гідності.
B) неуспіх при виконанні важливого завдання.
C) втрата друзів.
19. Понад усе я ціную ...
A) особистий успіх.
B) спільну роботу.
C) практичні результати.
20. Дуже мало людей, я к і...
A) дійсно радіють виконаній роботі.
B) із задоволенням працюють у колективі.
C) виконують роботу по-справжньому добре.
21. Я не виношу ...
A) сварок і суперечок.
B) заперечення всього нового.
C) людей, котрі ставлять себе вище за інших.
22. Я хотів би ...
A) щоб оточуючі вважали мене своїм другом.
B) допомагати іншим у спільній роботі.
C) викликати захоплення в інших.
23. Я захоплююсь начальством, коли воно ...
A) вимогливе.
B) користується авторитетом.
C) доступне.
24. На роботі я хотів би ...
A) щоб рішення приймалися колективно.
B) самостійно працювати над вирішенням проблеми.
C) щоб начальник визнавав мої позитивні якості.
25. Я хотів би прочитати книжку ...
A) про мистецтво жити з людьми.
B) про життя видатної людини.
C) типу "Зроби сам".
26. Якби в мене були музичні здібності, я хотів би бути ...
A) диригентом.
B) солістом.
C) композитором.

27. Вільний час із найбільшим задоволенням проводжу ...
A) дивлячись детективний фільм.
B) в розвагах із друзями.
C) займаючись своїм захопленням (хобі).
28. За умови однакового виграшу я б із задоволенням ...
A) придумав цікавий конкурс.
B) виграв у конкурсі.
C) організував конкурс і керував ним.
29. Для мене найважливіше знати ...
A) що я хочу зробити.
B) як досягти мети.
C) як залучити інших до досягнення своєї мети.
30. Людина повинна поводити себе так, щоб ...
A) інші люди були задоволені нею.
B) виконати насамперед своє завдання.
C) за її працю не потрібно її ганьбити.

Ключ для обробки результатів дослідження

Спрямованість на:					
себе (СС)		взаємодію (ВД)		завдання (СЗ)	
1 A	16 B	1 C	16 C	1 B	16 C
2 B	17 A	2 C	17 C	2 C	17 B
3 A	18 A	3 C	18 C	3 B	18 B
4 A	19 A	4 B	19 B	4 C	19 C
5 B	20 C	5 A	20 B	5 C	20 A
6 C	21 C	6 A	21 A	6 B	21 B
7 A	22 C	7 C	22 A	7 B	22 B
8 C	23 B	8 B	23 C	8 A	23 A
9 C	24 C	9 A	24 A	9 B	24 B
10 C	25 B	10 B	25 A	10 A	25 C
11 B	26 B	11 C	26 A	11 A	26 C
12 B	27 A	12 A	27 B	12 C	27 C
13 C	28 B	13 A	28 C	13 B	28 A
14 C	29 A	14 A	29 C	14 B	29 B
15 A	30 C	15 C	30 A	15 B	30 B

Бланк відповідей

Прізвище, ім'я _____

Вік _____ Дата _____

	Більше всього		Менше всього		Результат
СС =	(.....)	-	(.....)	+ 30	
ВД =	(.....)	-	(.....)	+ 30	
СЗ =	(.....)	-	(.....)	+ 30	

№ з/п	Більше всього	Менше всього	№ з/п	Більше всього	Менше всього	№ з/п	Більше всього	Менше всього
1			11			21		
2			12			22		
3			13			23		
4			14			24		
5			15			25		
6			16			26		
7			17			27		
8			18			28		
9			19			29		
10			20			30		

Обробка та інтерпретація результатів

При обробці матеріалів дослідження користуються спеціальним ключем. Якщо вказана в ключі буква (А, В або С) занесена в рубрику "Більше всього", то учневі зараховують 2 бали за даним видом спрямованості. Якщо ж буква розташована під індексом "Менше всього", то учневі дається 0 балів. Потім підраховується кількість двійок і записується внизу у бланку відповідей поряд із буквами "СС", "ВД", "СЗ"у колонці "Більше всього". Також підраховується кількість нулів, яка записується під індексом "Менше всього". З кількості двійок віднімається кількість нулів, до цієї різниці додається ЗО. Ця сума й характеризує рівень даного виду спрямованості.

Якщо кількість нулів перевищує кількість двійок, то різниця між ними вираховується з числа ЗО; загальна сума всіх балів за трьома видами спрямованості повинна дорівнювати 90, в іншому випадку потрібно шукати допущену гіри підрахунках помилку.

У масовому психологічному дослідженні діапазон індивідуальних відмінностей досить широкий:

· спрямованість на себе - від 11 до 45 балів;

· спрямованість на взаємодію - від 13 до 45;

· дійова спрямованість - від 17 до 49.

Результати вивчення спрямованості всіх учнів заносяться до зведеної таблиці (табл. 1).

Таблиця 1

Результати вивчення спрямованості особистості

№ з/п	Прізвище, ініціали, вік учня	Спрямованість на:		
		себе (СС)	взаємодію (ВД)	завдання (СЗ)
1				
2				
3				
...				

Порівнюючи результати обробки даних з показниками рівня вираженості спрямованості, які вказані в табл. 2, можна зробити висновок про ступінь вираженості того чи іншого виду спрямованості в учня.

Таблиця 2

Рівні вираженості спрямованості

Рівень	Особиста спрямованість		Колективістська спрямованість		Дійова спрямованість	
	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки
Низький	11-24	12-20	13-23	14-25	17-30	18-30
Нижче середнього	22-24	21-23	24-27	26-27	31-34	31-33
Середній	25-26	24-25	29-30	29-30	35-36	34-36
Вище середнього	27-30	26-29	31-34	31-34	37-40	37-41
Високий	31-45	30-44	34-35	35-47	41-49	42-50

Прояви досліджуваних характеристик

Особистості зі спрямованістю на себе:

- найбільше зайняті собою, своїми почуттями і проблемами;
- роблять необгрунтовані та поспішні висновки і припущення щодо інших людей; так само поводять себе в дискусіях;
- намагаються нав'язати свою волю групі;
- оточуючі в їх присутності не почувають себе вільно;
- не відчувають, коли потрібно розмовляти, а коли мовчати і слухати;
- неможливо зрозуміти, чи люблять вони інших людей.

Особистості зі спрямованістю на взаємні дії:

- уникають прямого вирішення проблеми;
- поступаються натиску групи;
- не виказують оригінальних ідей і нелегко буває зрозуміти, що така людина хоче висловити;
- не працюють інтенсивно самі і не допомагають групі підійти до вирішення питання;
- не приймають на себе керівництво, коли йдеться про вибір завдання;
- не допомагають окремим членам групи висловлювати свої думки і майже не сприяють досягненню спільної мети.

Особистості зі спрямованістю на завдання:

- допомагають окремим членам групи висловлювати свої думки;
- підтримують групу, щоб вона досягла поставленої мети;
- допомагають групі дійти до суті речей і мають гарні ідеї відносно того, як продовжувати роботу;
- легко буває зрозуміти, що така людина хоче висловити;
- можуть складати хороші звіти;
- беруть у свої руки керівництво, коли йдеться про вибір завдання;
- працюють інтенсивно;
- правильно оцінюють, коли потрібно говорити, а коли й промовчати;
- в їх присутності всі відчувають себе вільно і невимушено;
- не ухиляються від безпосереднього розв'язування проблеми.

9.7. Методика "Самооцінка індивідуальних особливостей" – СІО *(Л. Кабардова)* [22]

Загальна кількість питань, запропонованих для оцінки, - 48, час роботи з анкетою в середньому становить 10-15 хвилин на власне оцінку і стільки ж - на обробку отриманих даних (якщо використовувати комп'ютерну версію даної анкети). Даний варіант розрахований на учнів 8-11 класів, але методику можна використати і в роботі з дорослими.

Вік досліджуваного: з **14 років.**

Інструкція. Анкета самооцінки призначена для того, щоб допомогти вам краще розібратися у своїх нахилах, особливостях, можливостях. У ній описано

різноманітні життєві ситуації, якості, види діяльності людини, які прямо чи опосередковано пов'язані з певними професійними сферами.

Щоб можна було співвіднести ваші характеристики з різними професійними сферами, вам необхідно зробити таке:

1. Оцінити запропоновані варіанти за 10-бальною шкалою.

Якщо описана в запитанні якість у вас виражена яскраво, тобто повністю вам відповідає, то ви оцінюєте її найвищим балом - 10. Якщо у вас її взагалі немає, то ви оцінюєте її найменшим балом - 0. Решту балів (від 1 до 9) ви ставите залежно від ступеня вираженості у вас даної якості. Середній бал 5 намагайтесь обирати якомога рідше, спробуйте все-таки оцінити себе точніше. Оцінка якості з а н о с и т ь с я у колонку " О ц і н к а- І" бланка відповідей біля відповідного номера запитання.

2. Дати оцінку ступеню впевненості у правильності своєї першої оцінки.

Оцінивши запропоновану якість за 10-бальною шкалою, ви далі оцінюється правильність цієї оцінки, тобто наскільки ви впевнені, що правильно себе оцінили відповідним балом.

Це оцінювання проводиться за такою шкалою:

- впевнений, що оцінив правильно - 3,
- скоріше впевнений - 2,
- скоріше невпевнений - 1,
- зовсім невпевнений - 0 балів.

Оцінка впевненості заноситься у колонку "Оцінка-Н" бланка відповідей біля відповідного номера запитання.

Таким чином, на кожне запитання анкети ви маєте виставити у бланку відповідей дві оцінки:

1) власне оцінку якості;

2) оцінку своєї впевненості в її правильності.

У бланку відповідей у вас має бути зроблено запис:

№ запитання	Оцінка	
	I	II
1	9	3
2	10	1
3	6	2
...		

Оцінювати запитання, в якому названо декілька якостей, потрібно в цілому. Якщо одна з якостей, указаних у запитанні, у вас розвинута краще, ніж інші, то ви якби умовно оцінюєте кожну з них своїм балом, а остаточною оцінкою робите середню з них усіх оцінок.

Анкета самооцінки

1. Вам властива деяка замкнутість, скутість, полохливість у поведінці.

2. Ви спостережливі та здатні помітити найменшу зміну в розвитку рослин або тварин.

3. Вам властиві багата уява та фантазія.

4. Ви легко вступаєте в контакт з різними людьми, любите спільну роботу.

5. Ви добре справляєтеся з роботою, яка потребує акуратності, точності, старанності.

6. Ви можете працювати терпеливо і наполегливо, незважаючи на те, що результат вашої роботи буде не скоро.

7. Ви здатні тонко відчувати й розуміти красу природи, твори мистецтва.

8. Ви чемні, вмієте стримуватися, навіть якщо не погоджуєтеся з думкою іншої людини.

9. Ви здатні:

а) не відволікаючись виконувати роботу, яка потребує д о в г о т р и в а л о ї концентрації уваги (писати, збирати, розв'язувати, паяти, рахувати);

б) одночасно добре виконувати одразу декілька різних справ (записувати, слухати, розмовляти, спостерігати та ін.);

в) швидко знаходити в тексті, завданнях помилки, потрібні слова, дати, символи та ін.

10. Ви вмієте:

а) розв'язувати логічні задачі, тобто на основі аналізу ознак, понять, законів, цифр знаходити логічний зв'язок між ними;

б) поставити мету, продумати план та очолити яку-небудь справу, тобто організувати її виконання;

в) придумувати нове - те, чого до вас ще ніхто не придумав (спосіб розв'язання задачі, гру, заняття, страву, конструкцію та ін.).

11. У вас хороша пам'ять на:

а) цифри, формули, символи, номери телефонів, дати;

б) зміст прочитаного, слова, назви, вірші;

в) розміри, форми, схеми, розташування вулиць, предметів;

г) обличчя, імена, особливості міміки, мови;

ґ) образи музичних або художніх творів.

12. Вам легко втримати в пам'яті на деякий час яку-небудь інформацію, не записуючи її на папір (проміжний результат прикладу чи задачі, номер телефону, ім'я та ін.).

13. Ви вмієте:

а) правильно оцінювати на око розміри, відстані, кількість;

б) уявляти фігуру, предмет або їх частини в просторі, змінювати в думці їх положення.

14. Ви вміло працюєте: на верстаті, швейній машинці, друкарській машинці або інших механізмах і машинах; керуєте автомобілем, мотоциклом та ін.

15. Ви сміливі та рішучі, не розгублюєтеся навіть у несподіваній ситуації.

16. Вас ранить (ображає) різкий окрик, грубе слово; ви намагаєтеся не дивитись на "криваві" (жорстокі) сцени у фільмах.

17. Вам подобається робота спокійна, кропітка (розв'язувати, підраховувати, збирати, ремонтувати, шити і т.д.).

18. Ви легко переключаєтеся з одного заняття на інше (роблячи уроки, можете перерватись і порозмовляти по телефону, подивитися телепередачу, допомогти молодшому брату (сестрі), а потім продовжувати робити уроки). Ця різноманітність вам навіть подобається.

19. Ви звикли працювати, ходити, розмовляти швидко.

20. Вам важко відволіктися від своєї справи, щоб виконати якусь іншу роботу. Ви надаєте перевагу праці, в котрій не треба робити частих відволікань і переключень.

21. У вас фізично сильні і витривалі руки, ноги, тіло.

22. У вас спритні, чутливі пальці, тому ви добре виконуєте роботу, яка потребує дрібних точних рухів (збирання, ручне шиття, ліплення, монтаж мікросхем та ін.).

23. Вам більше подобається робота, яка пов'язана з реальними практичними діями і рухами; з використанням ніг, рук, своїх фізичних можливостей. Ви надаєте перевагу цій роботі перед розумовою, аналітичною.

24. Вам подобається робота:

а) ремонт, збирання, конструювання технічних пристроїв та механізмів; обробка деталей на верстаті; управління технічними засобами;

б) виготовлення будь-яких виробів (шити, готувати, ремонтувати взуття, меблі, іграшки та ін., друкувати фотознімки, виконувати ремонтно-будівельні роботи, обробляти деревину та ін.);

в) аналіз і обробка інформації (текстової, цифрової, умовно-символічної, графічної та ін.);

г) постійна взаємодія зі світом живої природи (догляд за рослинами або тваринами, вивчення біологічних процесів і мікроорганізмів);

ґ) активна взаємодія з людьми (надання допомоги, послуг, керівництво);

д) створення нових або виготовлення за зразком художніх виробів, моделей, творів, образів;

е) вивчення властивостей різноманітних речовин, стану навколишнього середовища (води, ґрунту, атмосфери, корисних копалин).

25. Ви вважаєте основними життєвими цінностями (для вас головне):

а) високе матеріальне забезпечення;

б) сімейне життя;

в) суспільне визнання;
г) веселе, не обтяжене нічим проведення дозвілля;
ґ) постійне спілкування з красою природи і мистецтва;
д) можливість творчості;
е) активне, діяльне життя;
є) самовдосконалення, культура, освіченість;
ж) можливість впливати на інших людей.

Бланк відповідей

Прізвище, ініціали _____

Вік _____ Дата _____

№ з/п	Оцінка I	Оцінка II	№ з/п	Оцінка I	Оцінка II	№ з/п	Оцінка I	Оцінка II	№ з/п	Оцінка I	Оцінка II	№ з/п	Оцінка I	Оцінка II	№ з/п	Оцінка I	Оцінка II
1			9а			15			21			24а			25а		
2			9б			16			22			24б			25б		
3			9в			17			23			24в			25в		
4			10а			18						24г			25г		
5			10б			19						24ґ			25ґ		
6			10в			20						24д			25д		
7			11а									24е			25е		
8			11б												25є		
			11в												25ж		
			11г														
			11ґ														
			12														
			13а														
			13б														
			14														

Результати опитування:

"З" = ___; "Т" = ___; "І" = ___; "Л" = ___; "ХО" = ___; "ЖП" = ___; "НП" = ___.

Ключ до методики СІО

(Професійні сфери)

Аналіз і обробка інформації ("З") – 5, 9а, 9в, 10а, 11а, 11б, 17, 24в, (1, 12, 16, 20).

Робота з механізмами і пристроями ("Т") – 1, 11в, 13а, 13б, 14, 21, 23, 24а, (16, 17, 19, 22).

Виробництво продуктів, виробів, ремонт ("І") – 5, 9а, 11в, 13а, 19, 21, 23, 24б, (4, 14, 17, 22).

Взаємодія з людиною ("Л") – 4, 8, 9б, 10б, 11г, 16, 18, 24г, (10в, 12, 15, 19).

Створення художніх творів, образів ("ХО") – 3, 7, 10в, 11г, 13б, 16, 22, 24д, (9а, 17, 21, 23).

Робота зі світом живої природи ("ЖП") – 2, 6, 11в, 13а, 17, 21, 23, 24г, (1, 5, 10а, 22).

Робота з речовинами, вивчення характеристик навколишнього середовища ("НП") – 5, 9а, 11а, 11в, 12, 13а, 17, 24е, (10а, 16, 21, 23).

Інструкція з обробки результатів самооцінки

Для обробки результатів необхідно використовувати ключ до методики СЮ, в якому номери питань зіставлені з професійними сферами. Номери, які записані без дужок, відповідають питанням, які містять у собі описи якостей особистості, її інтересів, психічних, фізичних, психофізіологічних особливостей, яких вимагають у багатьох професіях конкретної професійної сфери. В питаннях, номери яких записано в дужках, є аналогічна інформація, яка стосується окремих представників професій даної сфери. Тому питання (номери) "без дужок" називаються основними, а "в дужках" - додатковими. Основні питання однієї сфери можуть бути додатковими для іншої. Наприклад, питання № 21 - "У вас фізично сильні і витривалі руки, ноги, тіло" - є основним у професійній сфері "Робота зі світом живої природи" та додатковим - у сфері "Створення художніх творів", коли йдеться про професії балерини, скульптора та ін.

При обробці результатів спочатку потрібно відмітити (підкреслити або виділити яким-небудь іншим чином) номери питань, в яких стоїть бал 6 і вище. Потім порівняти ці відмічені номери питань, які вказані в ключі, і підрахувати загальну суму балів, набраних за кожною професійною сферою: окремо на основні питання і окремо - на додаткові.

У результаті за всіма сферами виводяться показники, які подано у вигляді двох чисел (наприклад: "Л" - 24 (16) або " Т" - 42 (24)). Порівняння показників переваги тієї чи іншої професійної сфери проводиться за сумою балів, набраних з основних питань. Наприклад, отримано за різними професійними сферами такі показники: 29 (18), 32 (25), 44 (20), 30 (15), 45 (28), 35 (21), 19 (10). Переважними є професійні сфери, які набрали максимальну кількість балів з основних питань. У нашому прикладі - 44 (20) та 45 (28). Якщо дві або декілька сфер отримали однакову або близьку кількість основних балів, то в цих сферах рекомендується розглянути загальний сумарний показник, отриманий додаванням основних та додаткових балів. Сумарні показники в даному випадку будуть дорівнювати 64 та 73. Таким чином, за результатами самооцінки, професійна сфера, яка має показник 73, є переважаючою. Професійна сфера з показником 64 є наступною за значимістю, і т.п.

Підрахунок загального показника впевненості у правильності виставлених оцінок відбувається способом додавання всіх балів, які були виставлені за шкалою впевненості (другі оцінки в бланку відповідей).

Після цього проводиться підрахунок суми перших оцінок у кожній колонці бланка відповідей і їх запис у нижньому рядку бланка відповідей. Дані результати використовуються для визначення прояву психофізіологічних якостей досліджуваного за 6-ма розділами.

Таблиця

Зведена таблиця результатів дослідження самооцінки індивідуальних особливостей учнів

№ з/п	Прізвище, ініціали, вік учня	Професійні сфери														Психофізіологічні якості						Оцінка впевненості
		З		Т		І		Л		ХО		ЖП		НП		характерологічні особл.	психічні процеси	нервова система	фізичні якості	інтереси, нахили	ціннісні орієнтації	
		о	д	о	д	о	д	о	д	о	д	о	д	о	д							
1																						
2																						
3																						
...																						

Рекомендації щодо використання методики СІО

Для вирішення завдання наочного співвіднесення учнями своїх якостей з різними професійними сферами всі питання, запропоновані в анкеті, пов'язані з виділеними професійними сферами. Деякі питання містять у собі опис професійно важливих якостей, тобто тих особливостей людини, які є необхідними в значній кількості професій визначеної професійної сфери. Анкета також містить питання, які описують якості, що необхідні в деяких окремих професіях визначеної професійної сфери.

Анкета складається з шести розділів:

1. Характерологічні особливості.
2. Психічні процеси.
3. Властивості нервової системи.
4. Фізичні якості.

5. Інтереси, нахили.

6. Основні ціннісні орієнтації.

Характерологічні особливості (питання 1 -8). З усієї різноманітності якостей особистості до даного розділу включено ті з них, які можна вважати професійно важливими для працівників виділених сфер. Описані якості постають перед учнями як знайомі форми поведінки, властиві або не властиві їм у реальному житті. Щоб запобігти обтяженості анкети зайвими питаннями при її побудові враховувалася вимога обмежуватись у кожному розділі одним-двома питаннями, які описують одну якість.

У даному розділі описано такі характерологічні особливості, які співвіднесені з професійними сферами:

· "замкнутість, скутість у поведінці, труднощі спілкування" та "акуратність, старанність, точність у роботі". Ці особливості стосуються одразу декількох професійних сфер. Для сфери "З" вони є професійно важливими, а для сфер "І", "Т", "ХО", "НП" - супутніми;

· "терпіння і наполегливість у роботі, орієнтація на віддалений у часі результат діяльності" та "спостережливість до об'єктів живої природи" - якості, характерні для сфери "ЖП";

· "багата уява, розвинута фантазія, естетичне відчуття" та "тонка сприйнятливість" - стосуються сфери "ХО";

· "орієнтація на спілкування, спільну діяльність, легкість встановлення контактів" та "терпимість і самоконтроль у спілкуванні" - професійно важливі якості для сфери "Л".

Психічні процеси (питання 9-14). Описані психічні процеси, як правило, мають декілька характеристик (наприклад, характеристиками уваги є: стійкість, розподілення, переключення, вибірковість). Для зручності записуці характеристики записано у вигляді підпунктів ("а", "б", "в"...). Описані в розділі основні характеристики психічних процесів співвіднесені з виділеними професійними сферами:

· увага:

- стійкість (концентрація) - "З", ("Т", "ХО");
- розподілення - "Л", ("Т", "ХО");
- вибірковість (селективність) - "З", ("Л");

· мислення:

- логічне - "З", "Л", "Т";
- практичне - "Л";
- творче - "ХО", (інші сфери);

· пам'ять:

- довготривала пам'ять на різноманітні об'єкти (всі сфери);

- оперативна пам'ять (всі сфери).

· сенсорна координація:

- координація "око-рука" - "Т", "І";
- координація "око-рука-нога" - "Т", "І".

Властивості нервової системи (питання 15-20). У даному розділі описано способи реагування, пов'язані з основними властивостями нервової системи людини: силою (працездатністю нервових клітин), рухомістю (швидкістю і легкістю зміни нервових процесів), лабільністю (швидкістю виникнення і припинення нервових процесів). Незважаючи н а т е що саме по собі поєднання властивостей нервової системи однозначно не визначає професійної сфери, оскільки людина з будь-якими характеристиками (поєднаннями властивостей) може знайти своє місце в кожній професійній сфері, усе-таки зроблено спробу співвіднести дані характеристики з професійними сферами і виділити основні та додаткові питання.

Описано такі характеристики, що ґрунтуються на властивостях нервової системи:

· здатність до прийняття адекватних рішень в несподіваній ситуації - "Л";

· висока чутливість, вразливість - "Л", "ХО", (інші сфери);

· здатність швидко переключатися з одного виду діяльності на інший - "Л", "З", (інші сфери);

· швидкість виконання дій (як звичний темп роботи) - "І", "Л".

Фізичні якості (питання 21-23). Ці якості описують здатність та бажання людини виконувати роботу, яка потребує фізичної сили, витривалості, конкретних практичних дій, великих рухів і т.п.: ""ЖП", (робітничі сфери).

Інтереси, нахили (питання 24 а-е). У розділі запропоновані прямі питання, які описують різні види робіт, що характерні для "З", "І", "Т", "Л", "ХО", "ЖП", "НП".

Ціннісні орієнтири (питання 25а-ж). Серед можливих ціннісних орієнтацій підлітка вибрано ті, які прямо чи опосередковано можуть стати мотивами вибору професії, тобто вплинути на професійний вибір. У даному розділі подано ціннісні орієнтації, що спрямовані на:

· досягнення особистого добробуту (матеріальна забезпеченість, сім'я, суспільне визнання, веселе проведення дозвілля);

· самовдосконалення та розвиток (зв'язок із природою і мистецтвом, творчість, освіченість і культура, активне життя);

· самоствердження через задоволення потреб інших людей, через вплив на них.

Питання, які описують ціннісні орієнтації учнів, не дають виходу на конкретні професійні сфери, тому інформацію цього розділу анкети доцільно використовувати в процесі проведення індивідуальних профконсультацій.

Обробка і оцінювання результатів

У процесі роботи з анкетою учень оцінює за 10-бальною шкалою ступінь вираженості в себе описаних якостей (характеристик). У результаті отримують за всіма характеристиками фіксований наданий момент бал, який є відправним для вивчення подальшої динаміки уявлення людини про себе. Оскільки сам кількісний бал не дає можливості оцінити ступінь цього уточнення і тільки свідчить про сам факт зміни уявлення оптанта про себе, в анкеті введено додаткову шкалу - "впевненість у правильності своєї першої оцінки". Кожний ступінь впевненості має свій бал (від 0 до 3).

При обробці результатів підраховується загальна сума балів, які набрав учень за шкалою впевненості. Надалі цей первинний показник порівнюється з аналогічним показником, отриманим у результаті повторної роботи з анкетою. Збільшення показника впевненості може свідчити про ефективність використаного засобу співвіднесення себе з професією.

При обробці за першою шкалою ("оцінка якостей") отримують також узагальнений показник, який інформує, яка з професійних сфер більшою мірою відповідає н а д а н и й момент особливостям людини. Ці показники також можна порівнювати через деякий інтервал часу і відмічати факт зміни уявлень учня про себе.

Таким чином, показники самооцінки учнів дають уявлення про "Образ Я" (оцінка окремих якостей), "Образ Я в професії" (сумарний показник за кожною сферою) і про їх динаміку в процесі навчання і трудової діяльності.

Достовірність отриманих результатів багато в чому залежить від ряду факторів, серед яких найбільш суттєвими є здатність людини до адекватної самооцінки і ступінь її впевненості у собі.

9.8. Методика Л. Йовайши [52]

Вік досліджуваного: з **14 років.**

Інструкція. Укажіть, якій із двох відповідей ви надаєте перевагу. Занесіть її у відповідну клітинку аркуша відповідей. Деякі відповіді можуть бути вам однаково цікавими, в такому випадку надайте все-таки перевагу одній з них. Свої відповіді оцініть балами від 0 до 3 таким чином:

· якщо ви згідні з твердженням "а" і не згідні з твердженням "б", то в клітинку "а" внесіть цифру 3, а в клітинку "б" - 0;

· якщо ви згідні з твердженням "б" і не згідні з твердженням "а", то в клітинку "а" внесіть 0, а в клітинку " б" - 3;

· якщо ви надаєте незначну перевагу твердженню "а", то в клітинку "а" впишіть 2, а в клітинку "б" - 1;

· якщо ви надаєте незначну перевагу твердженню "б", то в клітинку "а" внесіть 1, а в клітинку "б" - 2.

Постарайтеся на всі запитання відповісти добросовісно, дотримуючись вимог інструкції.

Запитання

1. Деякі люди вважають, що важливіше:
   а) багато знати;
   б) створювати матеріальні блага.
2. Що вас найбільше приваблює у читанні книжок?
   а) гарний літературний стиль;
   б) яскраве зображення сміливості й хоробрості героїв.
3. Яка нагорода вас більше порадувала б?
   а) за наукову роботу;
   б) за громадську діяльність.
4. Якби вам випала нагода обійняти певну посаду, яку б ви обрали?
   а) директора фірми;
   б) головного інженера фірми.
5. Що, на вашу думку, слід більше відзначати в учасників художньої самодіяльності?
   а) те, що вони несуть людям мистецтво й красу;
   б) те, що виконують корисну роботу.
6. Яка, на ваш погляд, сфера діяльності людини майбутнього буде домінувати?
   а) фізика;
   б) фізкультура.
7. Якби вам надали посаду директора школи, на що б ви звернули більшу увагу?
   а) на створення необхідних зручностей (взірцева їдальня, кімната відпочинку і т.ін.);
   б) на згуртування дружнього працьовитого колективу.
8. Ви на виставці. Що вас найбільше приваблює в експонатах?
   а) колір, досконалість форм;
   б) як і з чого вони зроблені.
9. Які риси характеру людини вам більше імпонують?
   а) мужність, сміливість, витривалість;
   б) доброзичливість, чуйність, відсутність корисливості.
10. Уявіть, що ви професор університету. Якому заняттю ви надали б перевагу у вільний від роботи час?

а) читанню художньої літератури;

б) дослідам з фізики, хімії.

11. Вам випадає нагода подорожувати у різні країни. У якості кого ви з більшим бажанням поїхали б?

а) як відомий спортсмен на міжнародні змагання;

б) як відомий спеціаліст із зовнішньої торгівлі.

12. У газеті дві статті різного змісту. Яка з них викликала б у вас більшу зацікавленість?

а) стаття про машину нового типу;

б) стаття про нову наукову теорію.

13. Ви дивитеся на спортивний парад олімпійських команд. Що більше привертає вашу увагу?

а) злагоджений крок, бадьорість, граційність учасників;

б) зовнішнє оформлення колон (знамена, одяг тощо).

14. Уявіть, що у вас багато вільного часу. Чим би ви охочіше зайнялися?

а) чимось практичним (ручною працею);

б) допомогою іншим людям.

15. Яку виставку відвідали б ви з більшим задоволенням?

а) виставку нових продовольчих товарів;

б) виставку новинок наукової апаратури.

16. Якби у школі було два гуртки, який би ви обрали?

а) технічний;

б) музичний.

17. Як вам здається, на що слід було б у школі звернути увагу?

а) на виховання культури спілкування, оскільки це потрібно для вашого майбутнього;

б) на спорт, оскільки це важливо для зміцнення здоров'я.

18. Які журнали ви читали б з більшим задоволенням?

а) науково-популярні;

б) літературно-художні.

19. Який з двох видів праці на свіжому повітрі вас більше приваблює?

а) робота з машинами;

б) "ходяча робота" (агроном, лісник).

20. Яке, на ваш погляд, завдання школи важливіше?

а) підготовка учнів до практичної діяльності, вміння створювати матеріальні блага;

б) підготовка учнів до роботи з людьми, щоб вони вміли допомагати іншим.

21. Які видатні люди вам цікаві?

а) Генрі Форд;

б) Альберт Ейнштейн.

22. Що важливіше для людини?

а) створювати собі благополучний зручний побут;

б) жити без комфорту, але мати можливість творити і користуватися шедеврами мистецтва.

23. Для благополуччя майбутнього людства, що, на ваш погляд, важливіше?

а) правосуддя;

б) техніка.

24. Яку із двох книжок ви читали б з більшим задоволенням?

а) про досягнення спортсменів;

б) про розвиток промисловості.

25. Що принесе більше користі суспільству?

а) турбота про матеріальний добробут громадян;

б) турбота про культурний та освітній рівень громадян.

26. Служба побуту надає людям різні послуги: виготовляє взуття, шиє одяг тощо. Чи вважаєте ви за необхідне:

а) надалі розвивати цю галузь, щоб всебічно обслуговувати людей?

б) краще створювати таку техніку, якою можна було б самим користуватися в побуті?

27. Які лекції слухали б ви з більшим задоволенням?

а) про видатних педагогів;

б) про видатних художників.

28. Якого характеру наукову роботу ви б обрали?

а) роботу з книжками в бібліотеці;

б) роботу на свіжому повітрі в експедиції.

29. Що б вас зацікавило у пресі?

а) повідомлення про курси валют;

б) повідомлення про художню книжку.

30. Вам надається можливість вибору професії. Якій з них ви надали б перевагу?

а) фізкультурі чи іншій праці, пов'язаній з рухом;

б) праці малорухомій, результатом якої є створення нової техніки.

Бланк відповідей

Варіант відповіді	Номер запитання														
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
"а"															
"б"															

Варіант відповіді	Номер запитання														
	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
"а"															
"б"															

Таблиця-ключ

	А	Б	В	Г	Ґ	Д		А	Б	В	Г	Ґ	Д
1		а				б	16			а	б		
2				а	б		17	а				б	
3	б	а					18		а		б		
4			б			а	19			а		б	
5	б			а			20	б					а
6		а			б		21		б	а			
7	б					а	22				б		а
8			б	а			23	а		б			
9	б				а		24					а	б
10		б		а			25	а	б				
11					а	б	26			б			а
12		б	а				27	а			б		
13				б	а		28		а			б	
14	б		а				29				б		а
15		б				а	30			б		а	

Обробка та інтерпретація результатів дослідження:

Замість букв "а" і "б" навпроти кожного запитання поставте відповідну цифру з бланка відповідей у таблицю-ключ.

У таблиці використано такі позначення;

А - схильність до роботи з людьми;

Б - схильність до розумових видів праці;

В - схильність до роботи з людьми на виробництві;

Г - схильність до естетики та мистецтва;

Ґ - схильність до рухомих видів діяльності;

Д - схильність до планово-економічних видів праці, які передбачають задоволення матеріальних потреб.

Чим вищий бал ви отримали, тим краще розвинута схильність до тієї чи іншої сфери діяльності.

9.9. Методика вивчення професійних намірів старшокласників [46]

Вік досліджуваного: **з 14 років.**

Методика дозволяє визначити наявність готовності до вибору професії, яка характеризує внутрішню усвідомленість самого факту вибору і визначеність професійних інтересів, а також з'ясувати, що учень знає про вибрану професію і як може оцінити свої здібності, знання про фізичні і психологічні вимоги вибраної професії.

Інструкція. Дайте відповіді на запитання (потрібне підкреслити).

1. Чим ви думаєте займатися після закінчення школи:
   а) продовжити навчання у вузі (якому?);
   б) вступити в коледж, технікум, середній спеціальний навчальний заклад;
   в) піти працювати на виробництво (яке?);
   г) поєднувати роботу (яку?) з навчанням (яким?);
   д) не знаю, чим буду займатися?
2. Якій професії, спеціальності ви хотіли б себе присвятити?
3. Які вимоги, на вашу думку, ця професія висуває до людини:
   а) необхідні знання, вміння, навички;
   б) необхідні загальні якості особистості;
   в) необхідні спеціальні якості особистості?
4. Які вимоги висуває вибрана вами професія до здоров'я людини? Як ви оцінюєте вашу професійну придатність за станом здоров'я?
5. Як ви уявляєте собі умови праці вибраної вами професії?

6. Як ви готуєте себе до вибраної професії:
   а) працюєте над розвитком системи знань, вмінь та навичок, необхідних для цієї професії;
   б) виховуєте в собі загальні позитивні якості;
   в) розвиваєте спеціальні якості, необхідні для вибраної професії?
7. Де проявляються ваші позитивні якості:
   а) у школі на уроках;
   б) у позашкільних закладах;
   в) у гуртках;
   г) самостійно вдома;
   д) не знаю?
8. Чи знаєте ви, де можна отримати підготовку до вибраної професії?
9. Де ви читали про вибрану професію:
   а) у художній літературі;
   б) у науково-популярній;
   в) у спеціальній?
10. З ким ви мали бесіду про вибрану вами професію:
   а) із учителем;
   б) з батьками;
   в) з товаришами-ровесниками;
   г) із старшими товаришами, які знають цю професію;
   д) ні з ким не мав бесіди?
11. Чи знаєте ви, що до вибраної вами професії є близькі, споріднені з нею, якими б ви могли оволодіти? Якщо знаєте, назвіть їх.
12. Коли ви вибрали професію? Чи були зміни у вашому виборі? З яких причин ви міняли свій вибір?
13. Якщо ви ще не вибрали професію, то з яких причин?
14. Ваше рішення про вибір даної професії остаточне чи ви можете ще передумати?
15. Хто на вас найбільше вплинув при виборі професії:
   а) батьки;
   б) вчителі;
   в) працівники виробництва;
   г) товариші;
   д) хтось інший?
16. На що ви орієнтувались, вибираючи професію:
   а) приносити користь суспільству;
   б) ця професія престижна;

в) хороша зарплата;

г) цікава та змістовна робота;

д) робота відповідає моїм можливостям?

17. Що, на вашу думку, необхідно, щоб бути хорошим спеціалістом:

а) попрацювати на виробництві;

б) закінчити ПТУ;

в) закінчити технікум;

г) закінчити вуз;

д) випробувати себе у вибраній професії?

18. Які матеріали і про яку професію ви хотіли б мати у своїй школі (бібліотеці)?

19. На яких уроках учителі розповідають про професії і як часто?

20. Які екскурсії на виробництво вам найбільше сподобалися?

21. Які зауваження виникли у вас після екскурсії:

а) з організації праці;

б) з бесіди про професію;

в) з умов виробництва;

г) з показу технічного процесу;

д) інші зауваження?

22. Скільки за останній рік було зустрічей з представниками різних професій і які з них викликали у вас найбільший інтерес?

23. Як вам краще працювати:

а) індивідуально;

б) з товаришами;

в) у групі?

24. Ким ви б хотіли бути у професійній групі:

а) виконавцем;

б) організатором?

25. В яких предметних гуртках ви берете участь? В яких ще хотіли б займатися в школі та поза школою?

26. В яких факультативних заняттях ви берете участь або хотіли б брати участь?

27. Якою галуззю знань та умінь ви захоплюєтеся:

а) про природу;

б) про науку;

в) про мистецтво;

г) про техніку;

д) про людину?

Обробка отриманих даних

Якісний аналіз відповідей дасть старшокласнику відомості про:

- загальні життєві плани (1, 16, 17, 27);
- захоплення та професійні наміри (2, 11, 12, 13, 20, 23, 24, 25, 26);
- знання про обрану професію (3, 4, 5, 11);
- оцінку школярем своєї придатності до неї (7, 14);
- оцінку роботи педагогів та старшокласників із професійного самовизначення (6, 8, 9, 10, 15, 18, 19, 21, 22).

10. КОМПЛЕКСНІ МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

10.1. Тест Кеттелла (16 RF-опитувальник) [31]

Даний тест універсальний, практичний, дає багатогранну інформацію про індивідуальність. Він містить 105 запитань. Час дослідження коливається від 20 до 50 хвилин. Методика може застосовуватися як у групі, так і індивідуально, як у блоці з іншими методиками, так і самостійно.

Вік досліджуваного: з **14 років.**

Інструкція. Перед вами ряд запитань, які допоможуть визначити деякі властивості вашої особистості. Тут не може бути "правильних" чи "неправильних" відповідей. Люди різні, і кожен може висловити свою думку. Намагайтеся відповідати щиро і точно.

Відповідаючи на кожне запитання, ви повинні вибрати одну з трьох запропонованих відповідей - ту, яка найбільшою мірою відповідає вашим поглядам, вашій думці про себе. Відповідати необхідно таким чином: у відповідній клітинці у бланку відповідей поставте "+" (ліва клітинка відповідає відповіді "а", середня - "в", а клітинка справа - відповіді "с").

Відповідаючи на запитання, пам'ятайте такі чотири правила:

1) не потрібно багато часу витрачати на обдумування відповідей. Давайте ту відповідь, яка першою спаде вам на думку;

2) намагайтеся не дуже часто давати проміжні, невизначені відповіді типу "не знаю", "дещо середнє" і т.п.;

3) обов'язково відповідайте на всі запитання по черзі, нічого не пропускаючи;

4) відповідайте чесно і щиро.

Тестовий матеріал

1. Я думаю, що моя пам'ять тепер краща, ніж була раніше,
   а) так;
   в) важко відповісти;
   с) ні.
2. Я б цілком міг жити один, далеко від людей,
   а) так;
   в) іноді;
   с) ні.
3. Якби я сказав, що небо знаходиться "знизу" і що зимою "спекотно", я мусів би назвати злочинця:

а)бандитом;

в) святим;

с) хмарою.

4. Коли я лягаю спати, я:

а) засинаю швидко;

в) засинаю не дуже швидко;

с) засинаю з труднощами.

5. Якщо б я вів автомобіль по дорозі, де багато інших машин, я волів би:

а) пропустити вперед більшість машин;

в) не знаю;

с) обігнати всі машини, які йдуть попереду.

6. У компанії я дозволяю іншим жартувати і розповідати будь-які історії,

а) так;

в) іноді;

с) ні.

7. Мені важливо, щоб у всьому, що мене оточує, не було безладу,

а) вірно;

в) важко сказати;

с) невірно.

8. Більшість людей, з якими я буваю в компаніях, без сумніву, раді мене бачити.

а) так;

в) іноді;

с) ні.

9. Я б скоріш за все займався:

а) фехтуванням і танцями;

в) важко сказати;

с) боротьбою і баскетболом.

10. Мене тішить, що те, що люди роблять, зовсім не схоже на те, що вони потім розповідають про це.

а) так;

в) іноді;

с) ні.

11. Читаючи про яку-небудь подію, я цікавлюся всіма подробицями,

а) завжди;

в) іноді;

с) рідко.

12. Коли друзі кепкують з мене, я зазвичай сміюся разом з усіма і зовсім не ображаюся.

а) вірно;

в) не знаю;

с) невірно.

13. Якщо мені хто-небудь нагрубіянить, я можу швидко забути про це.

а) вірно;

в) не знаю;

с) невірно.

14. Мені більше подобається вигадувати нові способи виконання якої-небудь роботи, ніж дотримуватися випробуваних прийомів.

а) вірно;

в) не знаю;

с) невірно.

15. Коли я планую що-небудь, то переважно роблю це самостійно, без чиєїсь допомоги.

а) вірно;

в) іноді;

с) ні.

16. Я думаю, що менш чутливий і легкозбудливий, ніж більшість людей,

а) вірно;

в) важко відповісти;

с) невірно.

17. Мене дратують люди, які не можуть швидко прийняти рішення,

а) вірно;

в) не знаю;

с) невірно.

18. Іноді, хоча і короткочасно, у мене виникало почуття роздратованості стосовно моїх батьків.

а) так;

в) не знаю;

с) ні.

19. Я скоріше розкрив би свої таємні думки:

а) моїм хорошим друзям;

в) не знаю;

с) своєму щоденнику.

20. Я думаю, що слово, протилежне за змістом слову "неточний", - це:

а) недбалий;

в) старанний;

с) приблизний.

21. У мене завжди вистачає енергії, коли мені це необхідно,

а) так;

в) важко сказати;

с) ні.

22. Мене більше дратують люди, які:

а) своїми грубими жартами змушують людей червоніти;

в) важко відповісти;

с) створюють незручності для мене, запізнюючися на домовлену зустріч.

23. Мені дуже подобається запрошувати гостей і розважати їх.

а) вірно;

в) не знаю;

с) невірно.

24. Я думаю, що:

а) не все треба робити однаково ретельно;

в) важко сказати;

с) будь-яку роботу необхідно виконувати ретельно, якщо ви за неї взялися.

25. Мені завжди доводиться долати ніяковість (хвилювання),

а) так;

в) можливо;

с) ні.

26. Мої друзі частіше:

а) радяться зі мною;

в) роблять те й інше порівну;

с) дають мені поради.

27. Якщо приятель обманює мене в дрібницях, я скоріше волію зробити вигляд, що не помітив цього, ніж викрити його.

а) так;

в) іноді;

с) ні.

28. Мені подобається товариш:

а) інтереси якого мають діловий і практичний характер;

в) не знаю;

с) який відрізняється глибоко продуманими поглядами на життя.

29. Я не можу байдуже слухати, як інші люди висловлюють ідеї, протилежні тим, в які твердо вірили.

а) вірно;

в) важко відповісти;

с) невірно.

30. Мене хвилюють мої колишні вчинки і помилки,

а) так;

в) не знаю;

с) ні.

31. Якщо б я однаково добре вмів й те, і інше, то я б надавав перевагу:

а) грі в шахи;

в) важко сказати;

с) грі в городки.

32. Мені подобаються комунікабельні, компанійські люди,

а) так;

в) не знаю;

с) ні.

33. Я настільки обережний і практичний, що зі мною трапляється менше неприємних несподіванок, ніж з іншими людьми.

а) так;

в) важко сказати;

с) ні.

34. Я можу забути про свої турботи і обов'язки, коли це необхідно,

а) так;

в) іноді;

с) ні.

35. Мені буває важко визнати, що я неправий,

а) так;

в) іноді;

с) ні.

36. На підприємстві мені було б цікавіше:

а) працювати з машинами, механізмами і брати участь в основному виробництві;

в) важко сказати;

с) розмовляти з людьми, займатися суспільною працею.

37. Яке слово не пов'язане з двома іншими?

а) кішка;

в) близько;

с) сонце.

38. Те, що деякою мірою відволікає мою увагу:

а) дратує мене;

в) трохи непокоїть;

є) не турбує мене зовсім.

39. Якщо б у мене було багато грошей, то я:

а) потурбувався б про те, щоб не викликати до себе заздрощів;

в) не знаю;

с) жив би, не відмовляючи собі ні в чому.

40. Найгірше покарання для мене:

а) важка робота;

в) не знаю;

с) бути закритим на самоті.

41. Люди повинні більше, ніж вони роблять це тепер, вимагати дотримання законів моралі.

а) так;

в) іноді;

с) ні.

42. Мені говорили, що в дитинстві я був:

а) спокійним і любив залишатися один;

в) не знаю;

с) жвавим і непосидючим.

43. Мені подобалася б практична щоденна робота з різним устаткуванням і машинами.

а) так;

в) не знаю;

с) ні.

44. Я думаю, що більшість свідків говорять правду, навіть якщо це нелегко для них.

а) так;

в) важко сказати;

с) ні.

45. Іноді я не наважуюся впроваджувати в життя свої ідеї, тому що вони здаються мені нездійсненними.

а) вірно;

в) важко відповісти;

с) невірно.

46. Я намагаюся сміятися над жартами не так голосно, як це робить більшість людей.

а) вірно;

в) не знаю;

с) невірно.

47. Я ніколи не почуваю себе таким нещасним, що хочеться плакати,

а) вірно;

в) не знаю;

с) невірно.

48. У музиці я насолоджуюся:

а) маршами у виконанні військових оркестрів;

в) не знаю;

с) скрипічним соло.

49. Я б скоріше волів провести два літні місяці:

а) у селі з одним або двома товаришами;

в) важко сказати;

с) очолити групу в туристичному таборі.

50. Зусилля, витрачені на складання планів:

а) ніколи не зайві;

в) важко сказати;

с) не варті цього.

51. Необмірковані вчинки і вислови моїх приятелів на мою адресу не ображають і не засмучують мене.

а) вірно;

в) не знаю;

с) невірно.

52. Коли мені все вдається, я вважаю ці справи легкими,

а) завжди;

в) іноді;

с) рідко.

53. Я волів би скоріше працювати:

а) в установі, де мені необхідно було б керувати людьми і весь час бути серед них;

в) важко відповісти;

с) архітектором, який у тихій кімнаті розробляє свій проект.

54. Будинок так відноситься до кімнати, як дерево:

а) до лісу;

в) до рослин;

с) до листя.

55. Те, що я роблю, у мене не виходить:

а) рідко;

в) іноді;

с) часто.

56. В більшості справ я:

а) надам перевагу ризику;

в) не знаю;

с) волію діяти напевно.

57. Імовірно, деякі люди вважають, що я занадто багато говорю,

а) скоріше це так;

в) не знаю;

с) думаю, що ні.

58. Мені більше подобається людина:

а) великого розуму, навіть якщо вона ненадійна і непостійна;

в) важко сказати;

с) із середніми здібностями, але яка вміє протистояти різним спокусам.

59. Я приймаю рішення:

а) швидше, ніж інші люди;

в) не знаю;

с) повільніше, ніж більшість людей.

60. На мене велике враження справляють:

а) майстерність та витонченість;

в) важко сказати;

с) сила і міць.

61. Я вважаю, що я людина, схильна до співробітництва,

а) так;

в) інколи;

с) ні.

62. М е н і б і л ь ш е п о д о б а є т ь с я р о з м о в л я т и з л ю д ь м и в и т о н ч е н и м и, вишуканими, ніж з відвертими і прямолінійними.

а) так;

в) не знаю;

с) ні.

63. Я волію:

а) вирішувати питання, які стосуються особисто мене, сам;

в) важко відповісти;

с) радитися з моїми друзями.

64. Якщо людина не відповідає відразу ж, після того як я що-небудь сказав їй, то я відчуваю, що, мабуть, сказав якусь дурницю.

а) вірно;

в) не знаю;

с) невірно.

65. У шкільні роки я здебільшого отримував знання:

а) на уроках;

в) важко сказати;

с) читаючи книжки.

66. Я уникаю суспільної роботи і пов'язаної з цим відповідальності,

а) вірно;

в) іноді;

с) невірно.

67. Коли питання, яке необхідно вирішити, дуже важке і потребує від мене багато зусиль, я намагаюся:

а) зайнятися іншим питанням;

в) важко відповісти;

с) ще раз спробую вирішити це питання.

68. У мене виникають сильні емоції: тривога, гнів, приступи сміху і т.д. - здавалося б, без будь-якої причини.

а) так;

в) іноді;

с) ні.

69. Іноді я розмірковую гірше, ніж завжди,

а) вірно;

в) не знаю;

с) невірно.

70. Мені приємно зробити людині послугу, погодившись призначити зустріч з нею на час, зручний для неї, навіть якщо це не дуже зручно для мене.

а) так;

в) іноді;

с) ні.

71. Я думаю, що число, яке повинно продовжити ряд 1, 2, 3, 5, 6... - це:

а) Ю;

в) 5;

с)7.

72. Іноді у мене бувають нетривалі приступи нудоти і запаморочення голови без визначеної причини.

а) так;

в) не знаю;

с) ні.

73. Я волію скоріше відмовитися від свого замовлення, ніж завдати офіціанту або офіціантці зайве занепокоєння.

а) так;

в) іноді;

с) ні.

74. Я живу нинішнім днем більшою мірою, ніж інші люди,

а) вірно;

в) важко сказати;

с) невірно.

75. На вечірці мені подобається:

а) брати участь у цікавій розмові;

в) важко відповісти;

с) дивитися, як люди відпочивають, і просто відпочивати самому.

76. Я висловлюю свою думку незалежно від того, скільки людей можуть її почути.

а) так;

в) іноді;

с) ні.

77. Якщо б я міг перенестися в минуле, то найбільше хотів би зустрітися з:

а) Колумбом;

в) не знаю;

с) Пушкіним.

78. Я змушений стримувати себе від того, щоб не ладнати чужі справи,

а) так;

в) іноді;

с) ні.

79. Працюючи в магазині, я волів би:

а) оформлювати вітрини;

в) не знаю;

с) бути касиром.

80. Якщо люди погано про мене думають, я не намагаюся переконати їх і продовжую робити так, як вважаю за потрібне:

а) так;

в) важко сказати;

с) ні.

81. Якщо я бачу, що мій давній товариш сторониться мене, я зазвичай:

а) зразу ж думаю: "У нього поганий настрій";

в) не знаю;

с) непокоюся про те, який поганий вчинок я скоїв.

82. Всі нещастя трапляються через людей:

а) які намагаються у все внести зміни, хоча вже існують задовільні способи вирішення цих питань;

в) не знаю;

с) які відкидають нові, багатообіцяючі пропозиції.

83. Я отримую велике задоволення, розповідаючи місцеві новини,

а) так;

в) іноді;

с) ні.

84. Акуратні, вимогливі люди не вживаються зі мною,

а) вірно;

в) іноді;

с) невірно.

85. Мені здається, що я менш дратівливий, ніж більшість людей,

а) вірно;

в) не знаю;

с) невірно.

86. Я легше можу не рахуватися з іншими людьми, ніж вони зі мною,

а) вірно;

в) іноді;

с) невірно.

87. Буває, що вранці я не хочу ні з ким розмовляти,

а) часто;

в) іноді;

с) ніколи.

88. Якщо стрілки годинника зустрічаються рівно через кожні 65 хв, відміряних на точних годинниках, то цей годинник:

а) відстає;

в) іде правильно;

с) спішить.

89. Мені буває нудно:

а) часто;

в) іноді;

с) рідко.

90. Люди кажуть, що мені подобається робити все своїм оригінальним способом.

а) вірно;

в) іноді;

с) невірно.

91. Я вважаю, що необхідно уникати зайвих хвилювань, тому що вони стомлюють.

а) так;

в) іноді;

с) ні.

92. Вдома у вільний час я:

а) розмовляю і відпочиваю;

в) важко відповісти;

с) займаюся цікавими справами.

93. Я невпевнено і обережно ставлюся до зав'язування дружніх стосунків із новими людьми.

а) так;

в) іноді;

с) ні.

94. Я вважаю, що те, що люди говорять віршами, можна так само виразити прозою:

а) так;

в) іноді;

с) ні.

95. Я підозрюю, що люди, з якими я перебуваю в дружніх стосунках, можуть виявитися зовсім не друзями за моєю спиною.

а) так, у більшості випадків;

в) іноді;

с) ні, рідко.

96. Я думаю, що навіть найдраматичніші події уже через рік не залишать у моїй душі ніякого сліду

а) так;

в) іноді;

с) ні.

97. Я думаю, що було б цікавіше стати:

а) натуралістом і працювати з рослинами;

в) не знаю;

с) страховим агентом.

98. Я схильний до безпричинного страху і відрази щодо деяких речей, наприклад певних тварин, місць і т.д.

а) так;

в) іноді;

с) ні.

99. Я люблю міркувати про те, як можна було б покращити світ,

а) так;

в) важко сказати;

с) ні.

100. Я надаю перевагу іграм:

а) де потрібно грати в команді або мати партнера;

в) не знаю;

с) де кожний грає за себе.

101. Вночі мені сняться фантастичні або абсурдні сни.

а) так;

в) іноді;

с) ні.

102. Якщо я залишаюся в будинку один, то через деякий час відчуваю тривогу і страх.

а) так;

в) іноді;

с) ні.

103. Я можу своїм дружнім ставленням ввести людей в оману, хоча насправді вони мені не подобаються.

а) так;

в) іноді;

с) ні.

104. Яке слово не співвідноситься з двома іншими?

а) думати;

в)бачити;

с) слухати.

105. Якщо мати Марії є сестрою батька Олександра, то ким є Олександр по відношенню до батька Марії?

а) двоюрідним братом;

в) племінником;

с) дядьком.

Інтерпретація факторів

Фактор А – "замкнутість – товариськість". При низьких оцінках людина характеризується некомунікабельністю, замкнутістю, безучасністю, деякою ригідністю і суворістю в оцінці людей. Вона скептично налаштована, холодна стосовно оточуючих, любить бути на самоті, не має близьких друзів, з якими можна бути відвертою.

При високих оцінках людина відкрита і добросердна, товариська і добродушна. Їй властиві природність і невимушеність у поведінці, уважність, доброта, м'якосердність у стосунках. Вона охоче працює з людьми, активна в уладнанні конфліктів, довірлива, не боїться критики, переживає яскраві емоції, зразу відгукується на будь-які події.

У цілому фактор орієнтований на вимірювання комунікабельності людини в малих групах.

Фактор В – "інтелект". При низьких оцінках людині властиві конкретність і деяка ригідність мислення, може мати місце емоційна дезорганізація мислення.

При високих оцінках спостерігається абстрактність мислення, кмітливість і здатність швидко навчатися. Існує деякий зв'язок з рівнем вербальної культури та ерудиції.

Фактор С – "емоційна нестійкість – емоційна стійкість". При низьких оцінках виражені низька толерантність до фрустрації, підвладність почуттям, мінливість інтересів, схильність до лабільності настрою, роздратованість, утомлюваність, невротичні симптоми, іпохондрія.

При високих оцінках людина стримана, працелюбна, емоційно зріла, реалістично налаштована. Краще здатна наслідувати вимоги групи, характеризується стійкістю інтересів. У неї відсутня нервова втома. У крайніх випадках може мати місце емоційна ригідність і нечутливість. За деякими дослідженнями, фактор пов'язаний з силою нервової системи, лабільністю.

Фактор Е – "підпорядкованість – домінантність". При низьких оцінках людина сором'язлива, схильна давати дорогу іншим. Часто виявляється залежною, бере провину на себе, тривожиться щодо своїх можливих помилок. Їй властиві тактовність, безмовність, шанобливість, покірність – до повної пасивності.

При високих оцінках людина владна, незалежна, самовпевнена, вперта – аж до агресивності. Вона незалежна в судженнях і поведінці, свій хід думок схильна вважати законом для себе і оточуючих. У конфліктах звинувачує інших, не визнає влади і тиску ззовні, визнає для себе авторитарний стиль керівництва, але й бореться за високий статус; конфліктна, примхлива.

Фактор F – "стриманість – експресивність". При низьких оцінках людина характеризується розсудливістю, обережністю, мовчазністю. Їй властиві схильність все ускладнювати, деяка занепокоєність, песимістичність у сприйнятті дійсності. Турбується про майбутнє, очікує невдач. Оточуючим вона здається нудною, в'ялою і занадто манірною (неприродною).

При високих оцінках людина життєрадісна, імпульсивна, безпечна, весела, говірка. Енергійна, соціальні контакти для неї емоційно значимі. Вона експансивна, щира у стосунках з людьми. Емоційність, динамічність спілкування сприяють тому, що вона часто стає лідером і ентузіастом групової діяльності, вірить в удачу.

У цілому оцінка за цим фактором відображає емоційну забарвленість і динамічність спілкування.

Фактор G – "підвласність почуттям – висока нормативність поведінки". При низьких оцінках людина схильна до мінливості, підвладна впливу випадку і обставин. Не прикладає зусиль для виконання групових вимог і норм. Вона характеризується безпринципністю, неорганізованістю, безвідповідальністю, гнучкими установками щодо соціальних норм. Свобода від впливу норм може призвести до антисоціальної поведінки.

При високих оцінках спостерігається осмислене додержання норм і правил поведінки, наполегливість у досягненні мети, точність, відповідальність, ділова спрямованість.

У цілому фактор визначає, наскільки різні норми і заборони регулюють поведінку і стосунки людини з оточенням.

Фактор H – "нерішучість – сміливість". При низьких оцінках людина сором'язлива, невпевнена у своїх силах, стримана, нерішуча, воліє перебувати в тіні. Вона віддає перевагу не великому товариству, а одній-двом людинам, товаришам. Відрізняється підвищеною чутливістю до погроз.

При високих оцінках людині властива соціальна сміливість, активність, готовність мати справу з незнайомими обставинами і людьми. Вона схильна до ризику, тримається вільно, розторможено.

У цілому фактор визначає реактивність на загрозу в соціальних ситуаціях і визначає ступінь активності в соціальних контактах.

Фактор I – "жорстокість – чутливість". При низьких оцінках людині властива мужність, самовпевненість, розсудливість, реалістичність суджень, практичність, деяка жорстокість, суворість, черствість відносно оточуючих.

При високих оцінках спостерігається м'якість, залежність, спрямованість на заступництво, схильність до романтизму, артистичність натури, жіночність, художнє сприйняття світу. Можна говорити про розвинуту здатність до емпатії, співчуття, співпереживання і розуміння інших людей.

Фактор L – "довірливість – підозріливість". При низьких оцінках людина характеризується відвертістю, довірливістю, доброзичливістю щодо інших людей, терпимістю, поступливістю. Вона вільна від заздрощів, легко ладнає з людьми і добре працює в колективі.

При високих оцінках людина ревнива, заздрісна, характеризується підозріливістю, їй властива велика зарозумілість. Її інтереси спрямовані на саму себе, вона зазвичай обережна у своїх вчинках, егоцентрична.

У цілому фактор свідчить про емоційне ставлення до людей.

Фактор M – "практичність – розвинута уява". При низьких оцінках людина практична, добросовісна. Орієнтується на зовнішню реальність і додержується загальноприйнятих норм. Їй властива деяка обмеженість і зайва уважність до дрібниць.

При високій оцінці можна говорити про розвинуту уяву, орієнтування на свій внутрішній світ, високий творчий потенціал.

Фактор N – "прямолінійність – дипломатичність". При низьких оцінках людині властива прямолінійність, наївність, природність, безпосередність поведінки.

При високих оцінках людина характеризується розважливістю, проникливістю, розумним і сентиментальним підходом до подій і оточуючих людей.

Фактор O – "впевненість у собі – тривожність". При низьких оцінках людина холоднокровна, спокійна, безтурботна, впевнена у собі.

При високих оцінках людині властива тривожність, депресивність, вразливість.

Фактор Q_1 – "консерватизм – радикалізм". При низьких оцінках людина характеризується консервативністю, стійкістю до традиційних труднощів. Вона знає, у що повинна вірити, і, незважаючи на непереконливість деяких принципів, не шукає нових, із сумнівом ставиться до нових ідей, схильна до моралізаторства і повчань. Не погоджується із змінами і не цікавиться аналітичними й інтелектуальними міркуваннями.

При високих оцінках людина налаштована критично, характеризується наявністю інтелектуальних інтересів, аналітичністю мислення, намагається бути добре поінформованою. Більше схильна до експериментування, спокійно сприймає нові, неусталені, погляди і зміни, не довіряє авторитетам, на віру нічого не сприймає.

Фактор Q_2 – "конформізм – нонконформізм". При низьких оцінках людина залежна від групи, слідує за суспільною думкою, воліє і працювати, і приймати рішення разом з іншими людьми, орієнтується на соціальне схвалення. При цьому у неї часто відсутня ініціатива щодо прийняття рішення.

При високій оцінці людина визнає власні рішення, незалежна, прямує вибраним нею шляхом, сама приймає рішення і сама діє. Однак, маючи власну думку, вона не намагається нав'язати її оточуючим.

Не можна казати, що вона не любить людей, вона просто не має потреби в їх підтримці і схваленні.

Фактор Q_3 – "низький самоконтроль – високий самоконтроль". При низьких оцінках спостерігається недисциплінованість, внутрішня конфліктність уявлень про себе. Людина не занепокоєна виконанням соціальних потреб.

При високих оцінках – розвинутий самоконтроль, точність виконання соціальних вимог. Людина слідує своєму уявленню про себе, добре контролює свої емоції і поведінку, доводить будь-яку справу до кінця. Їй властиві цілеспрямованість й інтегрованість особистості.

На відміну від соціальної нормативності поведінки (фактор G), цей фактор вимірює рівень внутрішнього контролю поведінки.

Фактор Q_4 – "розслаблення – напруженість". При низьких оцінках людині властиві розслабленість, в'ялість, спокій, низька мотивація, лінощі, надмірна задоволеність і незворушливість.

Висока оцінка свідчить про напруженість, фрустрованість, наявність збудження і неспокою. Стан фрустрації, в якому людина перебуває, є результатом підвищеної мотивації. Їй властиве активне незадоволення станом речей.

Фактор MD – "адекватність самооцінки". Чим вище оцінка за цим фактором, тим більшою мірою людині властиво завищувати свої можливості і переоцінювати себе.

Оцінювання і аналіз результатів

Відповіді заносяться у спеціальний опитувальний бланк, а потім обраховуються за допомогою спеціального ключа. Відповідність з ключем відповідей "а" і "с" оцінюється 2 балами, відповідей "в" – 1 балом. Виключенням є фактор B – тут будь-яка відповідність відповіді з ключем дає 1 бал. Сума балів за кожною групою запитань дає в результаті значення фактора. Таким чином, максимальна оцінка за кожним фактором – 12 балів, за фактором B – 8 балів, мінімальна – 0 балів.

На основі якісного і кількісного аналізу змісту особистісних факторів і їх взаємозв'язку можуть бути виділені такі **блоки факторів**:

Інтелектуальні особливості – фактори B, M, Q_1.

Емоційно-вольові особливості – фактори C, G, I, O, Q_3, Q_4.

Комунікативні властивості і особливості міжособистісної взаємодії – фактори – F, H, F, E, Q_2, N, L.

Симптомокомплекси

I+D+C- – афективна поведінка;

E+ – схильність до агресії;

G- – асоціальна, аморальна поведінка;

J+ – схильність до правопорушень групового характеру;

O+Q+C-F- – схильність до алкоголізації.

Ключ до тесту

Фактор A (максимально – 12 балів) – 2) B=1, C=2; 19) A=2, B=1; 36) B=1, C=2; 53) A=2, B=1; 70) A=2, B=1; 87) B=1, C=2.

Фактор B (максимально – 8 балів) – 3) B=1; 20) C=1; 37) B=1; 54) C=1; 71) A=1; 88) C=1; 104) A=1; 105) B=1.

Фактор C – 4) A=2, B=1; 21) A=2, B=1; 38) B=1, C=2; 55) A=2, B=1; 72) B=1, C=2; 89) B=1, C=2.

Фактор E – 5) B=1, C=2; 22) B=1, C=2; 39) A=2, B=1; 56) A=2, B=1; 73) B=1, C=2; 90) A=2, B=1.

Фактор F – 6) B=1, C=2; 23) A=2, B=1; 40) B=1, C=2; 57) A=2, B=1; 74) A=2, B=1; 91) B=1, C=2.

Фактор G – 7) A=2, B=1; 24) B=1, C=2; 41) A=2, B=1; 58) B=1, C=2; 75) A=2, B=1; 92) B=1, C=2.

Фактор H – 8) A=2, B=1; 25) B=1, C=2; 42) B=1, C=2; 59) A=2, B=1; 76) A=2, B=1; 93) B=1, C=2.

Фактор I – 9) A=2, B=1; 26) A=2, B=1; 43) B=1, C=2; 60) A=2, B=1; 77) B=1, C=2; 94) B=1, C=2.

Фактор L – 10) A=2, B=1; 27) B=1, C=2; 44) B=1, C=2. 61) B=1, C=2; 78) A=2, B=1; 95) A=2, B=1.

Фактор M – 11) B=1, C=2; 28) B=1, C=2; 45) A=2, B=1; 62) A=2, B=1; 79) A=2, B=1; 96) B=1, C=2.

Фактор N – 12) B=1, C=2; 29) A=2, B=1; 46) A=2, B=1; 63) A=2, B=1; 80) B=1, C=2; 97) B=1, C=2.

Фактор O – 13) B=1, C=2; 30) A=2, B=1; 47) B=1, C=2; 64) A=2, B=1; 81) B=1, C=2; 98) A=2, B=1.

Фактор Q_1 – 14) A=2, B=1; 31) A=2, B=1; 48) B=1, C=2; 65) B=1, C=2; 82) B=1, C=2; 99) A=2, B=1.

Фактор Q_2 – 15) A=2, B=1; 32) B=1, C=2; 49) A=2, B=1; 66) A=2, B=1; 83) B=1, C=2; 100) B=1, C=2.

Фактор Q_3 – 16) A=2, B=1; 33) A=2, B=1; 50) A=2, B=1; 67) B=1, C=2; 84) B=1, C=2; 101) B=1, C=2.

Фактор Q_4 – 17) A=2, B=1; 34) B=1, C=2; 51) B=1, C=2; 68) A=2, B=1; 85) B=1, C=2; 102) A=2, B=1.

Фактор MD – 1) A=2, B=1; 18) B=1, C=2; 35) B=1, C=2; 52) A=2, B=1; 69) B=1, C=2; 86) B=1, C=2; 103) B=1, C=2.

10.2. Вивчення акцентуації у підлітків за допомогою методики Леонгарда – Шмішека [15]

Вік досліджуваного: **з 12 років.**

Інструкція. Тест містить 10 шкал, які реалізовані у вигляді переліку із 88 запитань, на які потрібно відповідати "так" або "ні".

Список запитань з ключами

№ з/п	Запитання	Ключ
1	Зазвичай ти спокійний, веселий?	К = 1
2	Чи легко ти ображаєшся, засмучуєшся?	К = 7
3	Чи легко ти можеш розплакатися?	К = 6
4	Ти багато разів перевіряєш, чи немає помилок у твоїй роботі?	К = 4
5	Чи такий ти сильний, як твої однокласники?	К = -2
6	Чи легко ти переходиш від радості до смутку і навпаки?	К = 9
7	Чи подобається тобі бути головним у грі?	К = 8
8	Чи бувають дні, коли ти без будь-яких причин на все ображаєшся?	К = 5
9	Чи серйозна ти людина?	К = 6
10	Чи завжди ти намагаєшся сумлінно виконувати завдання вчителя?	К = 7
11	Чи вмієш ти вигадувати нові ігри?	К = 1
12	Чи швидко ти забуваєш, якщо кого-небудь образив?	К = -7
13	Чи вважаєш ти себе добрим, чи вмієш співчувати?	К = 6
14	Вкинувши листа в поштову скриньку, чи перевіряєш ти рукою, щоб воно не застрягло в прорізі?	К = 4

15	Чи намагаєшся ти бути найкращим у школі, в спортивній секції?	К = 8
16	Коли ти був маленьким, ти боявся грому, собак?	К = 2
17	Чи вважають тебе однокласники занадто старанним і акуратним?	К = 4
18	Чи залежить твій настрій від домашніх і шкільних справ?	К = 9
19	Чи можна сказати, що більшість твоїх знайомих тебе люблять?	К = 8
20	Чи буває у тебе неспокій на душі?	К = 5
21	Тобі зазвичай буває сумно?	К = 3
22	Переживаючи горе, чи доводилось тобі плакати?	К = 10
23	Тобі важко довго залишатися на одному місці?	К = 1
24	Чи відстоюєш ти свої права, коли з тобою поступають несправедливо?	К = 7
25	Чи доводилось тобі коли-небудь стріляти з рогатки в кішок?	К = -6
26	Чи дратує тебе, коли завіса або скатертина висять нерівно?	К = 4
27	Коли ти був маленьким, ти боявся залишатися вдома один?	К = 2
28	Чи буває так, що тобі весело або сумно без причин?	К = 9
29	Ти найкращий учень у класі?	К = 8
30	Чи часто ти веселишся, пустуєш?	К = -3
31	Чи легко тебе розсердити?	К = 5
32	Чи почуваєш ти себе іноді щасливим?	К = 10
33	Чи вмієш ти розвеселити друзів?	К = 1
34	Чи можеш ти прямо в очі сказати кому-небудь все, що ти про нього думаєш?	К = 7
35	Чи боїшся ти крові?	К = 6
36	Чи охоче ти виконуєш шкільні доручення?	К = -4
37	Чи заступаєшся ти за тих, з ким поступили несправедливо?	К = 7
38	Тобі неприємно входити в безлюдну темну кімнату?	К = 2

39	Тобі більше до вподоби повільна і точна робота, ніж швидка і менш точна?	К = 4
40	Чи легко ти знайомишся з людьми?	К = 9
41	Чи охоче ти виступаєш на вечорах, різних зустрічах?	К = 8
42	Ти коли-небудь тікав дому?	К = 5
43	Ти коли-небудь засмучувався через сварку з однокласниками, вчителями настільки, що не міг піти в школу?	К = 3
44	Чи здається тобі життя важким?	К = 3
45	Чи можеш ти навіть при невдачі посміятися над собою?	К = 1
46	Чи намагаєшся ти помиритися, якщо сварка виникла з твоєї провини?	К = -7
47	Чи любиш ти тварин?	К = 6
48	Ідучи з дому, чи доводилося тобі повертатися, аби перевірити, чи не сталося чогось?	К = 4
49	Чи здається тобі іноді, що з тобою чи рідними повинно щонебудь трапитися?	К = 2
50	Твій настрій залежить від погоди?	К = 9
51	Чи важко тобі відповідати в класі, навіть якщо ти знаєш відповідь на запитання?	К = -8
52	Чи можеш ти, розсердившись на когось, розпочати бійку?	К = 5
53	Чи подобається тобі бути серед однолітків?	К = -3
54	Якщо в тебе що-небудь не виходить, ти можеш прийти у відчай?	К = 10
55	Чи можеш ти організувати роботу, гру?	К = 1
56	Чи вперто ти прямуєш до мети, навіть якщо на шляху трапляються труднощі?	К = 7
57	Чи плакав ти коли-небудь під час перегляду кіно-фільму, читання сентиментальної книжки?	К = 6
58	Чи буває так, що тобі важко заснути через якісь переживання?	К = 4
59	Ти любиш підказувати або давати списувати?	К = -7
60	Чи боїшся ти пройти ввечері один темною вулицею?	К = 2

61	Чи слідкуєш ти за тим, щоб кожна річ лежала на своєму місці?	К = 4
62	Чи буває так, що ти лягаєш спати з гарним настроєм, а прокидаєшся з поганим?	К = 9
63	Чи вільно ти почуваєшся з незнайомими однолітками та дітьми (в новому класі, школі)?	К = 8
64	Чи болить у тебе голова?	К = 5
65	Чи часто ти смієшся?	К = -3
66	Якщо ти не поважаєш людину, чи можеш поводитися з нею ввічливо?	К = 8
67	Чи можеш ти зробити багато різних справ протягом одного дня?	К = 1
68	Чи часто з тобою бувають несправедливими?	К = 7
69	Чи любиш ти природу?	К = 6
70	Ідучи із дому або лягаючи спати, ти перевіряєш, чи закриті двері, виключено світло?	К = 4
71	Чи лякливий (боязкий) ти, як вважаєш?	К = 2
72	Чи змінюється твій настрій за святковим столом?	К = 9
73	Чи береш ти участь в драматичному гуртку, чи любиш читати вірші зі сцени?	К = 8
74	Чи буває у тебе без особливої причини поганий настрій, коли ні з ким не хочеться розмовляти?	К = 5
75	Чи буває, що ти думаєш про майбутнє із сумом?	К = 3
76	Чи бувають у тебе неочікувані (сумбурні) переходи від радості до смутку?	К = 10
77	Чи вмієш ти розважати гостей?	К = 1
78	Чи довго ти сердишся, ображаєшся?	К = 7
79	Чи сильно ти переживаєш, якщо горе сталося у твоїх друзів?	К = 6
80	Чи будеш ти через помилку переписувати аркуш у зошиті?	К = 4
81	Чи вважаєш ти себе недовірливим?	К = 7
82	Чи часто тобі сняться жахливі сни?	К = 2

83	Чи виникало у тебе раптове бажання вистрибнути у вікно або кинутися під машину?	К = 4
84	Чи стає тобі веселіше, якщо всі навколо веселяться?	К = 9
85	Якщо у тебе неприємності, можеш ти на деякий час забути про них, не думати про них постійно?	К = 8
86	Ти раптово можеш стати нестриманим і вести себе розкуто?	К = 10
87	Зазвичай ти мовчазний, небагатослівний?	К = 3
88	Чи міг би ти, беручи участь у драмвиставі, настільки увійти в роль, щоб при цьому забути, хто ти є?	К = 8

Оцінювання результатів

Використовуючи ключі, підраховують суму "сирих" балів за кожною шкалою (знак "-" перед ключем означає негативну відповідь). Добуток "сирого" балу на коефіцієнт дає показник типу акцентуації. Показник вважається вираженим, якщо він перевищує 12 балів.

Номер шкали	Тип акцентуації	Коефіцієнт	"Сирі" бали	Показник акцентуації
1	Демонстративний (істероїдний)	2		
2	Неврівноважений (паранояльний)	2		
3	Педантичний (ригідний)	2		
4	Збудливий (епілептичний, проективний)	3		
5	Гіпертимний	3		
6	Дистимічний (депресивний)	3		
7	Афективно-екзальтований (інтроективний)	6		
8	Емотивний (егоцентричний)	3		
9	Циклотимічний	3		
10	Тривожний (невротичний, психастенічний)	3		

Характеристика типів акцентуації

Демонстративний тип. Характеризується підвищеною самооцінкою, демонстративністю поведінки, легкістю у встановленні контактів. Схильний до фантазерства, прикидання, спрямованого на прикрашання власної особи, артистизму. Ним керує прагнення до лідерства, жага визнання, похвали, захоплення. Бажає займати виключне місце, бути "особливим". Здатний захопити інших неординарністю мислення й вчинків.

Неврівноважений тип. Характеризується помірною товариськістю, схильністю до повчань, мовчазністю. Виявляє недовіру й обережність щодо інших, чутливий до образ та засмучення, сильно розвинене шанолюбство. Прагне досягти високих показників у будь-якій справі, за яку береться, й виявляє значну наполегливість у досягненні мети. У дружбі та коханні ревнивий, образливий, мстивий.

Педантичний тип. Характеризується ригідністю, інертністю, "важкий на підйом". У конфлікти вступає рідко, неохоче, не претендує на лідерство. Пунктуальний, акуратний, особливу увагу приділяє чистоті, порядку. Скрупульозний, сумлінний, схильний суворо дотримуватися правил. У роботі неквапливий, посидючий, зорієнтований на високу якість результату, схильний до самоперевірок, сумнівів.

Збудливий тип. Характеризується підвищеною імпульсивністю, інстинктивністю, дратівливістю, запальністю. Схильний до провокування конфліктів, у яких, як правило, виступає активною стороною. Навчається та працює лише через необхідність, неохоче. Байдужий до майбутнього, живе "одним днем", намагаючись отримати від життя якомога більше розваг. Може бути владним, обираючи для спілкування в колективі більш слабких.

Гіпертимний тип. Характеризується великою рухливістю, товариськістю, жвавістю рухів та міміки, схильністю до бешкетування. Полюбляє компанії однолітків, прагне до лідерства. Самооцінка підвищена, веселий, легковажний, життєрадісний. Не відрізняється глибиною почуттів. Ініціативний, діяльний, винахідливий. Важко переносить умови жорстокої дисципліни, монотонну роботу, самотність.

Дистимічний тип. Характеризується серйозністю, повільністю, слабкістю вольових зусиль, заниженою самооцінкою. Малоконтактний, небагатослівний, мовчазний. Уникає шумливих компаній, цінує друзів і готовий підкорятися їм. Сумлінний, вирізняється загостреним почуттям справедливості.

Афективно-екзальтований тип. Характеризується високою контактністю, улюбливістю, здатністю захоплюватися. Часто сперечається, але не загострює суперечку до конфлікту. Відданий друзям та близьким, альтруїстичний, здатний співчувати. Має гарний естетичний смак, виявляє яскравість та щирість почут-

тів. Підвладний частим змінам настрою, поривчастий, легко переходить від стану захоплення до стану розчарування.

Емотивний тип. Схожий на екзальтований. Характеризується емоційністю, чутливістю, тривожністю, балакучістю, бридливістю. Найбільш виражена риса - гуманність, співчуття. Вразливий, життєві події сприймає дуже серйозно. Рідко вступає в конфлікти, приховує образи, емоції. Йому властиве почуття обов'язку, самокритичність.

Циклотимічний тип. Характеризується частими періодичними змінами настрою, а також залежністю від навколишніх подій. Радісні події викликають у нього бажання діяти, говірливість, контактність; сумні - пригніченість, недоброзичливість, замкненість у собі. Якщо в підлітка дуже чітко виражені риси характеру цього типу, то, переживаючи негативні емоції, він схильний до депресії, не виключені суїцидальні спроби.

Тривожний тип. Характеризується сором'язливістю, невпевненістю у собі, низькою контактністю. Уникає шумливих компаній однолітків, не любить шумких ігор, важко переживає контрольні, екзамени, перевірки. У нього рано формується почуття відповідальності, високі моральні та етичні вимоги. Відчуття власної неповноцінності намагається замаскувати самоствердженням у тих видах діяльності, де може якнайкраще розкрити власні здібності. Йому притаманні товариськість, самокритичність.

Окремі запитання можуть визначити типи характеру:

5, 1,6, 10, 9 - мислительний;

3 - практично-мислительний;

7, 4, 2 - художній;

8 - практико-художній тип характеру.

10.3. Дослідження рівня суб'єктивного контролю *(Є. Бажин, Є. Голинкін, А. Еткінд) [15]*

Опитувальник рівня суб'єктивного контролю РСК побудований відповідно до розробленої В. Ядовим ієрархічної моделі соціальної поведінки особистості.

Опитувальник складається із 7 шкал, містить 44 пункти, вимірює локус контролю особистості в різних сферах життєдіяльності:

$I_З$ – загальна інтернальність;
$I_Д$ – у сфері досягнень;
$I_Н$ – у сфері невдач;
$I_С$ – у сфері сімейних стосунків;

$I_в$ – у виробничих взаєминах;
$I_м$ – у міжособистісних стосунках;
$I_{зх}$ – у сфері здоров'я і хвороб.

Досліджуваному потрібно відповісти на кожний пункт опитувальника, використовуючи (позначаючи у бланку) одну з градацій 7-бальної шкали:
цілком не згідний -3, -2, -1,0, 1,2, 3, повністю згідний

Вік досліджуваного: з **14 років.**

Текст опитувальника

1. Просування по службі більше залежить від вдалого збігу обставин, ніж від здібностей і зусиль людини.
2. Більшість розлучень відбувається через те, що люди не захотіли пристосуватись один до одного.
3. Хвороба - випадковість: якщо судилося захворіти, то нічого не вдієш.
4. Люди залишаються одинокими через те, що самі не виявляють інтересу та приязні до оточуючих.
5. Здійснення моїх бажань часто залежить від везіння.
6. Даремно докладати зусиль, щоб завоювати симпатію інших людей.
7. Зовнішні обставини - батьки і благополуччя - впливають на сімейне щастя не менше, ніж взаємини подружжя.
8. Я часто відчуваю, що мало впливаю на те, що відбувається зі мною.
9. Як правило, керівництво виявляється більш ефективним, коли повністю контролює дії підлеглих, а не покладається на їх самостійність.
10. Мої оцінки у школі частіше залежали від випадкових обставин (наприклад, настрою учителя), ніж від моїх власних зусиль.
11. Коли я складаю плани, то, в цілому, вірю, що можу їх здійснити.
12. Те, що багатьом людям здається удачею або везінням, насправді є результатом тривалого докладання цілеспрямованих зусиль.
13. Думаю, що правильний спосіб життя може більше сприяти здоров'ю, ніж лікарі та ліки.
14. Якщо люди не підходять один одному, то як би вони не намагалися налагодити сімейне життя, вони все-таки не зможуть жити разом.
15. Ті добрі справи, які я роблю, здебільшого оцінюються належним чином.
16. Діти виростають такими, якими їх виховують батьки.
17. Думаю, що випадок чи доля не відіграють важливої ролі у моєму житті.
18. Я намагаюся не планувати далеко наперед, оскільки багато що залежить від того, як складуться обставини.

19. Мої оцінки в школі найчастіше залежали від моїх зусиль та рівня підготовленості.

20. У сімейних конфліктах я частіше відчуваю провину за собою, ніж за протилежною стороною.

21. Життя більшості людей залежить від збігу обставин.

22. Я віддаю перевагу такому керівництву, при якому можна самостійно визначити, що і як робити.

23. Вважаю, що мій спосіб життя ніякою мірою не причетний до моїх хвороб.

24. Як правило, саме невдалий збіг обставин заважає людям домогтися успіхів у своїй справі.

25. Врешті-решт, за погане керівництво організацією відповідальні самі люди, які в ній працюють.

26. Я часто відчуваю, що нічого не можу змінити в стосунках, що склалися в сім'ї.

27. Якщо я захочу, то приваблю до себе майже кожного.

28. На підлітків впливає так багато різних обставин, що зусилля батьків, спрямовані на їх виховання, часто виявляються марними.

29. Те, що зі мною трапляється, - це справа моїх власних рук.

30. Важко буває зрозуміти, чому керівники чинять саме так, а не інакше.

31. Людина, яка не змогла домогтися успіхів у своїй роботі, швидше за все, не доклала достатньо зусиль.

32. Часто я можу домогтися від членів моєї сім'ї того, чого я хочу.

33. У неприємностях і невдачах, які траплялися в моєму житті, частіше були винуватцями інші люди, ніж я сам.

34. Дитину завжди можна вберегти від застуди, якщо за нею доглядати і правильно одягати.

35. У скрутних обставинах я вважаю за краще зачекати, доки проблеми не вирішаться самі собою.

36. Успіх є результатом наполегливої праці і не залежить від випадку чи везіння.

37. Я відчуваю, що від мене більше за будь-кого іншого залежить щастя моєї сім'ї.

38. Мені завжди важко було зрозуміти, чому я подобаюсь одним людям і не подобаюсь іншим.

39. Я завжди вважаю за краще самостійно приймати рішення і діяти, аніж сподіватися на допомогу інших людей чи на долю.

40. На жаль, заслуги людини часто залишаються невизнаними, незважаючи на її старання.

41. У сімейному житті бувають такі ситуації, які неможливо залагодити навіть за великого бажання.

42. Здібні люди, які не зуміли реалізувати свої можливості, повинні звинувачувати в цьому лише самих себе.

43. Багато моїх успіхів стали можливими лише завдяки допомозі інших людей.

44. Більшість невдач у моєму житті сталося від невміння, незнання чи ліні і мало залежали від везіння чи невезіння.

Ключ до опитувальника РСК

Визнання досліджуваним більшості суджень за всіма шкалами зі знаком "+" засвідчує його інтернальність, зі знаком "-" – екстернальність.

Шкала загальної інтернальності ($I_з$):

"+" – 2, 4, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 19, 20, 22, 25, 27, 29, 31, 32, 34, 37, 39, 42, 44;

"-" – 1, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 14, 18, 21, 23, 24, 26, 28, 30, 33, 35, 38, 40, 41, 43.

Шкала інтернальності у сфері досягнень ($I_д$):

"+" – 12, 15, 27, 32, 36, 37;

"-" – 1, 5, 6, 14, 26, 43.

Шкала інтернальності у сфері невдач ($I_н$):

"+" – 2, 4, 20, 31, 42, 44;

"-" – 7, 24, 33, 38, 40, 41.

Шкала інтернальності у сфері сімейних стосунків ($I_с$):

"+" – 2, 16, 20, 32, 37;

"-" – 7, 14, 26, 28, 41.

Шкала інтернальності у виробничих взаєминах ($I_в$):

"+" – 19, 22, 25, 42;

"-" – 1, 9, 10, 30.

Шкала інтернальності в міжособистісних стосунках ($I_м$):

"+" – 4, 27;

"-" – 6, 38.

Шкала інтернальності у сфері здоров'я і хвороб ($I_{зх}$):

"+" – 13, 34;

"-" – 3, 23.

Переведення у стени

"Сирі" бали за шкалами можуть бути переведені в 10-бальну систему стандартних оцінок - стенів. У цій системі середня в нормативній вибірці береться за 5,5 стена, а половина стандартного відхилення прирівнюється до одного стена. Таким чином показники нормального розподілу можуть бути переведені в оцінки, незалежні від розмірності.

Нижче наведені відповідності "сирих" балів із стенами (зліва - межі "сирих" балів, справа -10-бальні показники у стенах).

Шкала $I_З$:

від -132 до -14 = 1 стен
від -13 до -3 = 2 стени
від -2 до 9 = 3 стени
від 10 до 21 = 4 стени
від 22 до 32 = 5 стенів
від 33 до 44 = 6 стенів
від 45 до 56 = 7 стенів
від 57 до 68 = 8 стенів
від 69 до 79 = 9 стенів
від 80 до 132 = 10 стенів

Шкала $I_Д$:

від -36 до -11 = 1 стен
від -10 до -7 = 2 стени
від -6 до -3 = 3 стени
від 2 до 1 = 4 стени
від 2 до 5 = 5 стенів
від 6 до 9 = 6 стенів
від 10 до 14 = 7 стенів
від 15 до 18 = 8 стенів
від 19 до 22 = 9 стенів
від 23 до 36 = 10 стенів

Шкала $I_Н$:

від -36 до -8 = 1 стен
від -7 до -4 = 2 стени
від -3 до 0 = 3 стени
від 1 до 4 = 4 стени
від 5 до 7 = 5 стенів
від 8 до 11 = 6 стенів
від 12 до 15 = 7 стенів
від 16 до 19 = 8 стенів
від 20 до 23 = 9 стенів
від 24 до 36 = 10 стенів

Шкала $I_С$:

від -30 до -12 = 1 стен
від -11 до -8 = 2 стени
від -7 до -5 = 3 стени
від -4 до -1 = 4 стени
від 0 до 3 = 5 стенів
від 4 до 6 = 6 стенів
від 7 до 10 = 7 стенів
від 11 до 13 = 8 стенів
від 14 до 17 = 9 стенів
від 18 до 30 = 10 стенів

Шкала $I_В$:

від -30 до -5 = 1 стен
від -4 до -1 = 2 стени
від 0 до 3 = 3 стени
від 4 до 7 = 4 стени
від 8 до 11 = 5 стенів
від 12 до 15 = 6 стенів
від 16 до 19 = 7 стенів
від 20 до 23 = 8 стенів
від 24 до 27 = 9 стенів
від 28 до 30 = 10 стенів

Шкала $I_М$:

від -12 до -7 = 1 стен
від -6 до -5 = 2 стени
від -4 до -3 = 3 стени
від -2 до -1 = 4 стени
від 0 до 1 = 5 стенів
від 2 до 4 = 6 стенів
від 5 до 6 = 7 стенів
від 7 до 8 = 8 стенів
від 9 до 10 = 9 стенів
від 11 до 12 = 10 стенів

Шкала I_{3x}:

від -12 до -6 = 1 стен
від -5 до -4 = 2 стени
від -3 до -2 = 3 стени
від -1 до 0 = 4 стени
від 1 до 2 = 5 стенів
від 3 до 4 = 6 стенів
від 5 до 6 = 7 стенів
від 7 до 8 = 8 стенів
від 9 до 10 = 9 стенів
від 11 до 12 = 10 стенів

Побудова профілю РСК

Профіль РСК будується як графік, де на шкалі Х ставляться номери питань, на шкалі У - значення стенів.

На профілі РСК пряма лінія, що проходить через 5,5 стенів, відповідає нормі. Відхилення вгору за шкалою засвідчує про інфернальний тип контролю за відповідними ситуаціями, відхилення вниз - про екстернальний тип контролю. Отже, може бути оцінений як загальний тип контролю, так і співвідношення показників за окремими шкалами між собою.

10.4. Методика визначення труднощів у встановленні контактів В. Бойка [35]

Вік досліджуваного: з **14 років.**

Процедура дослідження

Психолог пропонує досліджуваним прочитати судження та відповісти "так" або "ні".

Текст опитувальника

1. Зазвичай після закінчення занять на моєму обличчі помітна втома.

2. Буває так, що під час першого знайомства емоції заважають мені справити враження на партнера (я хвилююся, мовчу або збуджуюся, багато балакаю та поводжуся неприродно).

3. У спілкуванні мені не вистачає емоційності, виразності.

4. Мабуть, я здаюсь оточуючим дуже суворим.

5. Я проти того, щоб виражати ввічливість, якщо мені не хочеться.

6. Я вмію приховувати від партнерів сплески емоцій.

7. Часто у спілкуванні з однолітками я міркую про щось своє.

8. Іноді я бажаю виявити партнерові емоційну підтримку (уважність, співчуття), але він цього не відчуває, не сприймає.

9. Найчастіше на моєму обличчі або в очах видно стурбованість.

10. У діловому спілкуванні я намагаюся приховати свої симпатії до партнерів.

11. Усі неприємні переживання зазвичай "написані" на моєму обличчі.

12. Якщо я захоплююся розмовою, то міміка стає надто виразною, експресивною.

13. Мабуть, я трохи емоційно скутий.

14. Я часто перебуваю у стані нервового напруження.

15. Зазвичай я відчуваю дискомфорт, коли треба потиснути руку партнерові по спілкуванню.

16. Іноді близькі люди звертають мою увагу на моє обличчя (напруженість м'язів, скривлення усмішки тощо).

17. Я надмірно жестикулюю під час розмов.

18. У новій ситуації мені важко бути природним, спонтанним.

19. Моє обличчя часто виражає сум або стурбованість, хоча на душі спокійно.

20. Мені важко дивитися в очі малознайомій людині.

21. Якщо я хочу, то можу приховати свою неприязнь до поганої людини.

22. Мені часто буває весело без причин.

23. Мені легко за бажанням виражати різні емоції на обличчі: сум, радість, хвилювання, відчай тощо.

24. Мені говорили, що мій погляд важко витримати.

25. Мені щось заважає виражати теплоту, симпатію людині, навіть коли я дійсно це відчуваю до неї.

Обробка результатів

Підбиваються підсумки самооцінювання старшокласників за ключем (див. таблицю).

Підраховується сума балів за типом перешкод. Вона може бути в межах від 0 до 25. Чим більше балів, тим більшою є емоційна проблема окремої особистості у повсякденному спілкуванні.

Таблиця

Перешкоди у встановленні контактів	Номери суджень і відповіді за ключем
Невміння керувати емоціями, дозувати їх	+1, -6, +11, +16, -21
Неадекватний вияв емоцій	-2, +7, +12, +17, +22
Негнучкість, нерозвинутість, невиразність емоцій	+3, +8, +13, +18, -23
Домінування негативних емоцій	+4, +9, +14, +19, +24
Небажання зближуватися з людьми на емоційній основі	+5, +10, +15, +20, +25

Оцінювання результатів

0-2 бали - нещирість та небажання подивитися на себе з боку;

3-5 балів - емоції не заважають спілкуватися з партнерами;

6-8 балів - незначні емоційні проблеми у повсякденному спілкуванні;

9-12 балів - повсякденні емоції деякою мірою ускладнюють взаємодію з партнерами;

13 та більше балів - емоції заважають встановлювати контакти з людьми.

10.5. Восьмиколірний тест Люшера [44]

Обладнання: вісім карток визначених кольорів (див. вкладку).

Вік досліджуваного: **з 10 років.**

Процедура дослідження

Перемішайте 8 карток різного кольору і розкладіть кольоровою поверхнею до верху приблизно на однаковій відстані одна від одної. Після цього досліджуваному дається **інструкція:** "Із запропонованих кольорів виберіть той, який вам найбільше подобається. При цьому орієнтуйтеся на сам колір, намагайтеся не пов'язувати його з кольором яких-небудь речей - автомобіля, одягу, який вам до лиця, косметики та ін."

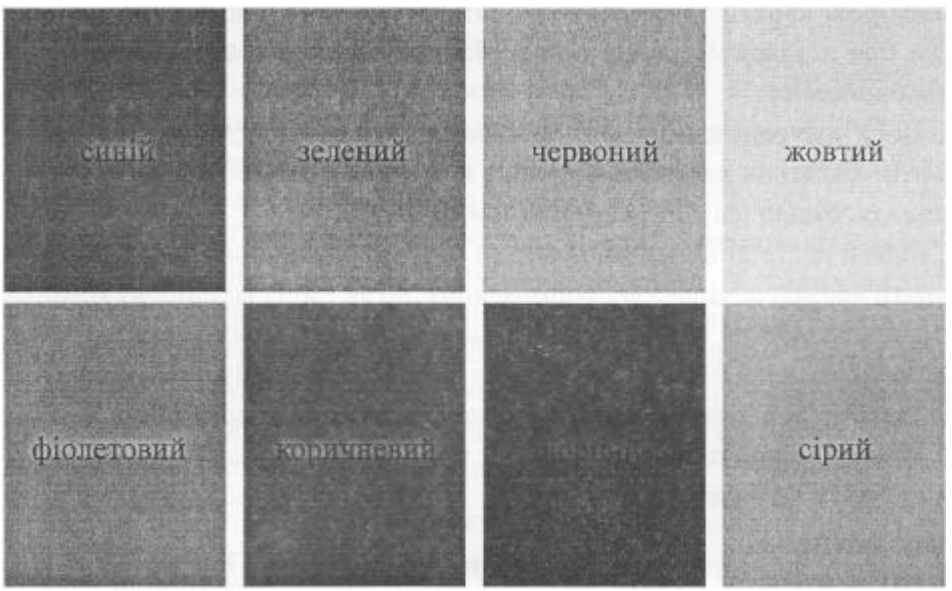

Після того як буде вибрана потрібна картка, вона відкладається убік кольоровою поверхнею донизу. Далі ви просите досліджуваного вибрати найбільш приємний колір із семи, що залишилися. Вибрану картку необхідно покласти кольоровою стороною донизу з правого боку від першої, і так далі. Потім перепишіть номери карток в розкладеному порядку.

Через 2-3 хвилини знову перемішайте картки і повторіть процедуру дослідження. При цьому необхідно пояснити досліджуваному, що тестування спрямовано не на вивчення пам'яті, і він повинен вибрати кольори так, ніби бачить їх уперше.

Слід відмітити, що необов'язково проводити друге тестування. Можна інтерпретувати дані і на основі одного вибору, однак надійність інтерпретації буде трохи нижчою.

При тестуванні можуть виникати різні труднощі. Наприклад, досліджуваний не може надати перевагу одній із двох карток, що залишилися. В такому випадку йому необхідно допомогти. Попросіть його вибрати найбільш неприємний колір і покладіть його на останнє місце. Бувають також ситуації, коли досліджуваний не може вибрати приємні кольори, пояснюючи це тим, що всі кольори йому неприємні. В такому випадку процедуру дослідження можна почати з кінця, тобто з вибору найбільш несимпатичного кольору. Результати в цьому випадку записуються справа наліво.

Основні зауваження

Кольорові картки за можливості слід показувати при денному освітленні, але не при яскравому світлі сонця. Також необхідно дотримуватися таких чотирьох ***правил:***

]. Досліджуваний повинен дотримуватися тільки даних, випробуваних протягом багатьох років кольорових відтінків і не має права уявляти собі, наприклад, більш світлий, більш "гарний" колір.

2. Кожен колір повинен вибиратися окремо. В жодному випадку не можна вибирати два або декілька кольорів одночасно як гарну кольорову композицію.

3. Досліджуваний повинен вирішувати самостійно, який із запропонованих кольорів йому подобається або несимпатичний. При цьому його не слід квапити із відповіддю або допомагати йому, задаючи додаткові запитання.

4. У жодному випадку кольори не повинні обиратися з огляду на те, що вони пасують до одягу, і т.д.

Обробка даних

Якщо ви провели два тестування з одним досліджуваним, то вважається, що перший вибір характеризує бажаний стан, а другий - дійсний. Залежно від мети дослідження можна інтерпретувати результати відповідного тестування. Але для отримання повної інформації краще порівняти два вибори і при групуванні орієнтуватися на стійкі пари.

В результаті тестування виділяємо такі позиції:

- два найбільш симпатичні кольори отримують знак "+" (плюс);
- друга пара - приємні кольори - має знак " х" (множення);
- третя пара - байдужі кольори - позначається знаком "=" (дорівнює);
- четверта пара - несимпатичні кольори - отримує знак "-" (мінус).

Наприклад: у вас є такий вибір:

3 1 5 4 0 6 2 7

\+ + x x = = - -

Для визначення першої пари +3+1 розкриваємо інтерпретаційну таблицю на значеннях +3 і читаємо значення для сполучення +3+1. Потім для значення x5x4 розкриваємо таблицю значень x5, і т.д. Таким чином обробляються дані при одноразовому виборі або при збігові значень обох виборів.

Трапляється, що два вибори трохи відрізняються один від одного, тобто певні цифри залишаються поряд, навіть якщо їх місця змінилися. Ці пари цифр вважаються групою.

I вибір	3	1	5	4	0	6	2	7
II вибір	3	5	1	4	0	6	7	2
	+	x	x	=	=	=	-	-

Для визначення знаків є таке ***правило-.***

- перша група або окрема цифра має знак "+";
- друга група або окрема цифра має знак "x";
- уся середина має знак "=";
- остання група або окрема цифра має знак "-".

Іноді результати вибору у другому тестуванні настільки мало відрізняються від першого, що навіть виділити групу неможливо. У таких випадках рекомендується використовувати для інтерпретації результати другого тесту, вибір кольорів в якому вважається найбільш безпосереднім і невимушеним. Різка зміна якого-небудь кольору на початку або в кінці ряду при порівнянні результатів першого і другого тестів виявляє амбівалентне ставлення досліджуваного до потреби, що символізується цим кольором.

Поняття аутогенної норми

Поняття аутогенної норми кольорових переваг опирається на дослідження Вальнеффера. Він досліджував за допомогою кольорового тесту Люшера пацієнтів на початку психотерапевтичного курсу і після закінчення лікування. З'ясувалося, що на початку лікування кольорові переваги пацієнтів виключно різноманітні, але у разі успішної терапії до моменту закінчення лікування вибори стають значно більш однозначними і наближаються до кольорової послідовності 3 4 2 5 1 6 0 7. Ця послідовність була прийнята Люшером як норма кольорових переваг і є еталоном нервово-психічного благополуччя.

Показники тривожності та компенсації

Отже, вважається, що при нормальному психофізіологічному стані досліджуваного основні кольори повинні стояти на перших п'яти місцях, а

додаткові - на останніх. Якщо вони розміщені інакше, це вказує на наявність якого-небудь психологічного конфлікту або стану фізіологічного неблагополуччя, які є джерелом тривоги. Часто джерело цієї тривожності витісняється із підсвідомості настільки, що людина відчуває лише деякий неспокій, не здогадуючись про його причини.

Звідси випливають такі **висновки:**

1. Якщо хоча б один із основних кольорів стоїть на останніх трьох місцях, то він і наступні кольори говорять про стан тривоги. Спосіб компенсації тривоги визначається характеристикою кольору, який стоїть на першій позиції.

2. Якщо за наявності тривоги на першому місці стоїть один із основних кольорів, то компенсація вважається більш успішною, ніж у випадку з додатковим кольором, який вказує на неадекватність, неуспішність компенсаторної поведінки.

3. Присутність сірого, коричневого або чорного кольору на початку ряду означає негативне ставлення до життя. Якщо один із кольорів стоїть на другому або третьому місці, то він сам і всі кольори лівіше від розглядуваного, інтерпретується як компенсація.

4. Якщо сірий, коричневий або чорний займають одну з трьох перших позицій і водночас у жодній із останніх трьох позицій нема основних кольорів, то який би колір не займав останню позицію, його необхідно розглядати як показник джерела тривоги.

Для оцінки інтенсивності стану тривоги і компенсаторних тенденцій пропонуються такі ***позначення:***

! - якщо основний колір стоїть на шостому місці (додатковий на третьому місці);

!! - якщо основний колір стоїть на сьомому місці (додатковий на другому місці);

!!! - якщо основний колір стоїть на восьмому місці (додатковий на першому місці).

Якщо, наприклад, є такий вибір: 3 1 5 4 0 6 2 7, то 2 (зелений колір) позначається - "!!". Усі існуючі знаки оклику (наявність компенсацій і тривожності) сумуються. Сума умовних балів "!" може бути в діапазоні від 1 до 12. Вважається, що чим більше "!", тим прогноз несприятливіший. За наявності хоча б одного "!" необхідно додатково визначити групу кольорів "+ -". Це перший і останній колір ряду, а також (у нашому випадку) +3-2; +1-2. Групи "- -" відображають центральні внутрішні конфлікти особистості досліджуваного.

Значення позицій

У восьми позиціях рангової послідовності розрізняють відношення:

1-шемісце: найбільш симпатичний колір отримує знак "+" ("спрямування"). Воно показує засоби, в яких має потребу д о с л і д ж у в а н и й, і до яких він звертається, щоб досягти мети (наприклад, при синьому кольорі необхідний засіб - "спокій").

2-ге місце: воно також має знак "+" і показує, що саме є метою (наприклад, при синьому кольорі мета, якої прагнуть, - "спокій").

3, 4-те місця: обидва мають знак "симпатій" " х" як умовне позначення власного стану. Власний стан - це самопочуття людини, її думка про своє з д о р о в' я (н а п р и к л а д, при синьому кольорі д о с л і д ж у в а н и й перебуває в спокійному стані).

5, 6-темісця: мають знак "індиферентності" "=". Індиферентність показує, що цей колір і властивість не підтверджуються і не відкидаються, вони байдужі. Для досліджуваного цей колір і властивість на деякий час загублені, вони ніби "витають у повітрі". Індиферентний колір - це неактуальне, що сприймається в д а н и й м о м е н т байдуже, це н е р е а л і з о в а н а властивість, яку, однак, за необхідності можна актуалізувати. Наприклад, якщо синій колір займає місце зі знаком індиферентності, то спокій у даний момент неактуальний. Але несподівано може виникнути неспокійне роздратування.

7, 8-ме місця: обидва кольори мають знак "-" як показник "неприйняття". Кольори, які досліджуваний відхиляє як несимпатичні, виражають ту потребу, яка гальмується, тобто довільне задоволення цієї потреби має негативний наслідок. Наприклад, якщо синій колір стоїть на восьмому місці, то потреба в "спокої" існує, але не може бути задоволена в ситуації, що склалася, оскільки досліджуваний вважає, що заспокоїтися - це значить ускладнити несприятливе становище.

Основні кольори та їх символічне значення

№ 1 - синій колір. Символізує спокій, задоволення, ніжність і прихильність.

№ 2 - з е л е н и й колір. С и м в о л і з у є н а п о л е г л и в і с т ь, с а м о в п е в н е н і с т ь, самоповагу, впертість.

№ 3 - червоний колір. Символізує силу волі, активність, агресивність, наступальність, владність, сексуальність.

№ 4 - жовтий колір. Символізує активність, комунікативність, допитливість, оригінальність, веселість, честолюбність.

Оскільки чотири основні кольори символізують основні психологічні потреби, вони м а ю т ь особливе значення. І якщо т е с т виконує здорова,

врівноважена людина, яка вільна від конфліктів і пригніченості, то чотири основні кольори повинні займати перші 5 позицій.

Додаткові кольори та їх символічне значення

№ 5 - фіолетовий колір;

№ 6 - коричневий колір;

№ 7 - чорний колір;

№ 0 - сірий колір.

Ці кольори символізують негативні тенденції: тривожність, стрес, страх, смуток. Вони в нормі повинні стояти в індиферентній зоні або відкидатися. При додаванні додаткових кольорів розширюється сфера дії основних кольорів. Це дозволяє точно визначити значення, яке надається місцю кольору в тій чи іншій позиції ряду.

Інтерпретаційні таблиці до кольорового тесту

Таблиця 1

Число	Інтерпретація
+0	Не бажає ні в чому брати участі. Намагається уникати соціальних контактів, обмежити коло спілкування. Схильний приховувати свої почуття й думки. Тривалий стан фрустрації втомив і спустошив його
+0+1	Відчуває, що конфлікти й суперечки виснажили його, хоче захистити себе від них. Потребує мирної й спокійної обстановки, в якій міг би розслабитися й набратися сил
+0+2	Відчуває, що існуючі обставини ворожі йому, виснажений конфліктами та суперечками. Бажає захиститися від них і приховує власні наміри, щоб ними не могли скористатися й не перешкодили йому – тоді буде легше здійснити свої плани
+0+3	Пред'являє до життя занадто високі вимоги, однак приховує їх за показною раціональністю й обережною поведінкою. Хоче, щоб його досягнення справляли враження на оточуючих, але маскує це бажання, схильний до потайливості
+0+4	Хоче позбавитися від ситуації, яка його не задовольняє, та від тягаря, який йому доводиться нести. І те, й інше пригнічує його і здається нестерпним. Шукає який-небудь вихід, але не бачить його. Намагається уникати участі в суперечках і конфліктах

+0+5	Мріє про ідеальну близькість, побудовану на ніжності й чарівності обох сторін. Однак відчуває страх, що може видати себе, і тому для досягнення цієї мети вдається до всебічної розвідувальної тактики, перевіряючи, чи не зв'язав він себе якими-небудь зобов'язаннями, чи не розгадали його
+0+6	Намагається знайти захист від усього, що може спустошити або втомити його. Хоче створити собі таке життя, в якому був би у безпеці й відчував би фізичний комфорт. Прагне свободи від проблем або хвилювань
+0+7	Почувається обдуреним у своїх очікуваннях. Вважає, що з ним поводяться несправедливо, що він не заслуговує на таке поводження. Розгніваний і повстає проти обставин, що склалися, в яких він бачить особисту образу
+1	Відчуває потребу в спокої, в захисті від зовнішніх впливів. Прагне до стійкого емоційного стану. Вимогливий у контактах. Перед тим як прийняти якесь рішення, намагається обдумати варіанти. Характерна пасивна позиція
+1+0	Відчуває потребу звільнитися від стресу. Прагне обмежити свої контакти. Намагається уникати конфліктів
+1+2	Потребує спокійної обстановки. Хоче звільнитися від стресу, позбавитися конфліктів і суперечностей. Докладає всіх зусиль, щоб, діючи обережно, якось владнати ситуацію, що склалася, і пов'язані з нею проблеми. Здатен тонко відчувати й не упускає дрібних деталей
+1+3	Намагається досягти мирної, повної любові, гармонійної єдності. Намагається встановити з оточуючими такі зв'язки, які сповнені любові, відданості й довіри. Вважає гармонійні відносини, особливо у сімейному житті, основою особистого щастя
+1+4	Прагне ніжних відносин, які принесли б задоволення й щастя. Здатен на сильне емоційне піднесення. Щоб досягти взаємності у відносинах, може бути поступливим і люб'язним. Але й сам потребує поважного відношення і повного розуміння
+1+5	Прагне до чутливості, гармонії, ласки та ніжності. Тонко відчуває красу. Здатен проникнутися почуттями іншої людини
+1+6	Хоче знайти схованку від конфліктів, де б він був у безпеці і відчував фізичний комфорт. Потребує уважного відношення і ніжної турботи. Боїться порожнечі та самотності, розлуки

+1+7	Надто потребує відпочинку, розслаблення, спокою й теплого співчуття. Вважає, що до нього відносяться з недостатньою увагою, внаслідок чого стає неспокійним і тривожним. Оскільки його потреби не задовольняються, вважає, що ситуація, в якій він перебуває, нестерпна
+2	Прагне до самоствердження, до обстоювання своїх позицій. Притаманна деяка агресивність, яка, можливо, носить захисний характер. Хоче завоювати визнання й бути лідером. Для самостійного подолання труднощів необхідна вольова напруга. При прийнятті рішень опирається на власну думку і здобутий життєвий досвід
+2+0	Хоче зміцнити своє становище й справляти на людей гарне враження, незважаючи на несприятливі обставини і повну відсутність визнання. Щоб відчувати себе впевнено, намагається триматися неприступно і не потрапляти під чужий вплив
+2+1	Хоче справляти приємне враження й отримувати схвалення з боку оточуючих. Йому необхідно відчувати, що його цінують і ним пишаються. Образливий і дуже вразливий, коли його не помічають або коли він не отримує заслуженого визнання
+2+3	Шукає успіху. Хоче долати перепони й опір і приймати рішення самостійно. Прагне до запланованого і проявляє ініціативу. Не бажає почувати себе залежним від прихильності інших людей
+2+4	Потребує визнання. Честолюбний, хоче справляти враження, шукає популярності й захоплення. Прагне ліквідувати розрив, який, як він відчуває, відділяє його від інших
+2+5	Хоче справляти приємне враження, хоче, щоб у ньому бачили незвичну особистість, тому увесь час напоготові і уважно контролює свої дії й реакції. Щоб домогтися впливу й особливого визнання, вдається до різних прийомів, пускаючи їх у хід у добре продуманому порядку. Сприйнятливий до естетичного й оригінального
+2+6	Вважає, що від нього вимагають занадто багато, й відчуває себе дуже втомленим. Але все ж хоче перебороти труднощі й укріпити своє становище, незважаючи на ті наслідки, які буде для нього мати подібна спроба. Займає позицію "неохочого підкорення", зберігаючи почуття власної гідності. Потребує визнання, безпеки й позбавлення хоча б від частини проблем

+2+7	Хоче довести собі та іншим, що його нічим не збентежити, що він вище від якихось слабкостей. Тому він діє жорстко й суворо, виробляє в собі авторитарну позицію
+3	Веде активний спосіб життя, прагне мати достатньо життєвих благ. Уся його діяльність спрямована на успіх і самореалізацію. Має високу самооцінку. Сильний, енергійний, жвавий, хоче жити повноцінним життям
+3+0	Хоче долати все, що стоїть у нього на шляху, слідувати своїм імпульсам і брати участь у будь-яких незвичних або збудливих подіях. Таким чином він розраховує притупити гостроту конфліктів з оточуючими, однак його імпульсивна поведінка лише ускладнює ситуацію
+3+1	Прагне до життя, багатого на події і враження, і до близькості, яка дає і сексуальне, і емоційне задоволення. Передумовою бажаного щастя є постійна активність і сповнене любові єднання
+3+2	Завзято прямує до поставленої мети і не дозволяє собі ніяких відхилень від накресленого шляху. Хоче подолати всі труднощі, які постають перед ним, і завдяки своїм успіхам досягти особливого визнання й становища
+3+4	Прагне успіху. Йому потрібне активне й повне вражень життя. Хоче розвиватися вільно, скинути з себе кайдани невпевненості, перемагати й жити насиченим життям. Любить контактувати з іншими, ентузіаст за натурою. Сприйнятливий до всього нового, сучасного. У нього багато інтересів, і він хоче розширювати сферу діяльності. На майбутнє дивиться оптимістично
+3+5	Захоплюється речами, які здатні сильно хвилювати, захоплювати, чи то еротичне або якесь інше збудження. Хоче хвилювати оточуючих і цікавити їх як особистість, активно використовуючи свою чарівність і авторитет. Уміло користується різними прийомами, щоб не поставити під загрозу свої шанси на успіх і не підірвати довіру до себе інших людей
+3+6	Готовий пожертвувати своїми прагненнями і відмовитися від бажання досягти престижного становища, оскільки воліє до всього відноситися спокійно, не відмовляти собі в комфорті й безпеці
+3+7	Характерна підвищена активність. Хоче надолужити те, що, як йому здається, він проґавив. Прагне до незалежності. Відстоює свої

	прагнення й інтереси від тиску авторитетів. Нехтує умовностями. Властиві труднощі соціальної адаптації
+4	Відчуває потребу в зміні обстановки, зміні існуючих обставин. Характерні емоційна нестійкість і вміння грати різні соціальні ролі, демонстративність. Виражене прагнення вдало проявити себе й сподобатися оточуючим. Прагне до того, щоб будь-яка діяльність приносила задоволення
+4+0	Потребує якогось позбавлення від усього, що його пригнічує, і чіпляється за неясні й ілюзійні надії
+4+1	Має надію, що емоційна близькість принесе йому полегшення й задоволення. Те, що він сам потребує схвалення з боку оточуючих, робить його готовим допомогти іншому, й у відповідь на це він хоче тепла й розуміння. Прихильно відноситься до нових ідей і можливостей, які, як він сподівається, будуть цікавими та плідними
+4+2	Відрізняється пильністю й гострою спостережливістю. Шукає нові шляхи, які відкрили б перед ним великі можливості й дозволяли б отримати якнайбільше. Хоче показувати себе й завойовувати визнання. Намагається ліквідувати розрив, який, як він відчуває, відділяє його від інших
+4+3	Прагне розширити сферу власного впливу. Сповнений очікування й надій. Намагається розширювати свою діяльність, через що існує небезпека розпорошення сил
+4+5	Сильно розвинута уява, художній стиль мислення. Прагне цікавих та захопливих подій, хоче, щоб інші ним захоплювалися. Вразливий і чутливий. Погано переносить регламентацію діяльності
+4+6	Відчуває відчай, тривогу, гостру незадоволеність ситуацією. Має потребу у фізичному комфорті, свободі від якихось проблем, у безпеці й можливості відновити сили. Витіснення психологічних причин конфліктів призводить до появи психосоматичних симптомів
+4+7	Намагається ухилитись від якихось проблем, ускладнень і напруги, приймаючи непередбачувані, свавільні й необдумані рішення або змінюючи лінію поведінки
+5	Підвищена чутливість. Прагне відчувати й проявляти ніжні почуття. Дуже сентиментальний і романтичний. Повністю віддається цим почуттям. Прагне викликати у людей симпатію за допомогою своєї привітності та чарівності

+5+0	Потребує ніжного співчуття й розуміння і хоче захистити себе від суперечок, конфліктів або яких-небудь знесилюючих стресів. Поводиться дипломатично й обережно
+5+1	Прагне приємного, сердечного зв'язку і стану ідеальної гармонії. Має підвищену потребу в емоційному сприйнятті й підтримці. Тонко відчуває красу. Здатен перейнятися почуттями іншого й цілком віддатися захопленню
+5+2	Хоче справляти приємне враження, хоче, щоб у ньому бачили незвичну особистість, тому весь час насторожі; йому потрібно бачити, наскільки він у цьому досягає успіху і як на нього реагують оточуючі. Щоб добитися авторитету й особливого визнання, застосовує різні прийоми, запускаючи їх у хід в добре продуманому порядку. Сприйнятливий до естетичного й оригінального
+5+3	Легко й швидко захоплюється всім, що збуджує. Захоплений усім тим, що здатне сильно хвилювати, захоплювати, будь це еротичне або якесь інше збудження. Хоче хвилювати оточуючих і цікавити їх як особистість, активно використовуючи свою привабливість і авторитет. Вправно користується різними прийомами, щоб не підставити під загрозу свої шанси на успіх і не підірвати довіри до себе з боку інших людей
+5+4	Прагне цікавих та хвилюючих подій. Може дуже подобатися оточуючим, приваблюючи їх своїм наявним до них інтересом та щирістю. Дуже розвинута уява, любить фантазувати й мріяти
+5+6	Хоче відчути збудження в атмосфері пристрасті й чуттєвої розкоші
+5+7	Наполегливо прагне до близьких відносин, які задовольняли б усі чуттєві потреби і ґрунтувалися на збігові почуттів і поглядів
+6	Шукає звільнення від проблем. Прагне до задоволення своїх фізичних і життєвих потреб. Потреба у відпочинку й відновленні сил
+6+0	Серйозно потребує відпочинку й розслаблення, свободи від конфліктів і можливості прийти до себе. Хоче захистити себе від руйнівних і спустошливих впливів. Прагне безпеки й свободи від проблем
+6+1	Прагне відчуття задоволеності, фізичної легкості й відсутності конфліктів, потребує гарантії щасливого майбутнього, переживає страх самотності або розлуки
+6+2	Суворо контролює себе, намагається не проявляти образи й роздратування. Потребує більш надійних і спокійних умов, в яких він почувався б у більшій безпеці й мав би можливість поповнювати сили

+6+3	Орієнтований на чуттєві задоволення. Прагне задовольнити потребу в переживаннях і отримувати задоволення від відчуття власної сили
+6+4	Вважає малоймовірним, що його надії здійсняться, і віддається життю, сповненому чуттєвої бездіяльності, вільному від будь-яких проблем
+6+5	Шукає розкоші, чуттєвого комфорту і можливості реалізувати свою схильність до насолоди
+6+7	Ставить собі високі, але нереальні цілі. Стикався з гіркими розчаруваннями, що викликало різке зниження самооцінки і схильність займати пасивну позицію. Хоче все забути й відновити сили в спокійній, вільній від проблем обстановці
+7	Сприймає існуючу ситуацію як примхливість долі. Вважає, що до нього пред'являють занадто високі вимоги. Намагається уникати побічного впливу, щоб не дати переконати себе
+7+0	Вважає, що ситуація безнадійна. Чинить сильний опір усьому, що йому неприємно (див. інтерпретації для -1, -2, -3 або -4, всі вони в даному випадку доцільні). Намагається захиститися від усього, що може викликати в нього роздратування або поглибити його пригніченість
+7+1	Страждає від несприятливих зовнішніх впливів, які сприймає як болісні й гнітючі (див. інтерпретацію для -2, -3 або -4, всі вони в даному випадку доцільні), і чинить їм сильний опір. Єдине бажання – щоб його залишили в спокої
+7+2	Чинить опір будь-яким зовнішнім обмеженням і спробам нашкодити його інтересам. Вперто обстоює свою думку, вважаючи, що демонструє свою незалежність і самостійність
+7+3	Страждає від стримуваного перезбудження, яке загрожує прорватися спалахами імпульсивної й нестримної поведінки
+7+4	Намагається позбавитися проблем, труднощів і напруги, приймаючи несподівані, свавільні й необдумані рішення. Несамовито шукає вирішення проблемної ситуації, здатен на безглузду поведінку, близьку до самогубства
+7+5	Вимагає, щоб думки й почуття були в ідеальній гармонії. Відмовляється йти на компроміси або приймати які-небудь поступки від інших
+7+6	Ставить перед собою високі, але нереальні цілі. Стикається з гіркими розчаруваннями, що викликало різке зниження самооцінки і схильність займати пасивну позицію. Хоче все забути й відновити сили в спокійній, вільній від проблем обстановці

Таблиця 2

Число	Інтерпретація
x0	Схильний обмежувати емоційну участь у спілкуванні для того, щоб уникнути напруги при конфліктних ситуаціях. Кольори, які стоять одразу за x0, вказують на те, чого прагнуть як компенсації
x0x1	Відносно пасивний і перебуває в спокійному стані, хоча той чи інший конфлікт заважає душевному спокою. Нездатний встановити відносини, які могли б задовольнити його з точки зору взаємної прихильності й взаємопорозуміння (попередня група кольорів характеризує спробу компенсації того чи іншого конфлікту)
x0x2	Перебуває в складній ситуації, але наполегливо намагається досягнути своїх цілей, незважаючи на опір. Вважає за необхідне в якості додаткових запобіжних заходів приховувати свої наміри для того, щоб обеззброїти ворогів (попередня група кольорів характеризує спробу компенсації цього та інших конфліктів)
x0x3	Намагаючись досягти успіху, стикається з труднощами. Старається приховати свою імпульсивність, але його дії призводять до ускладнень і невизначеності, і він стає тривожним та роздратованим (попередня група кольорів характеризує спробу компенсації цього та інших конфліктів)
x0x4	Крах надій і нездатність визначити, яких заходів необхідно вжити, – все це викликає значний стрес
x0x5	Конфліктна напруга заважає встановленню повного взаєморозуміння й близькості
x0x6	Нездатний на які-небудь зусилля для досягнення своїх цілей. Вважає, що ним нехтують, жадає відчуття більшої безпеки й теплої прихильності й хоче, щоб перед ним поставало менше проблем
x0x7	Перебуває в стані стресу, бо не може виконати вимог, які пред'являють йому в ситуації, що склалася. Намагається звільнитися від того, що якось обмежує або перешкоджає йому
x1	Діє спокійно, впевнено, так, щоб не втратити контролю над відносинами з оточуючими. В колі своїх знайомих і близьких любить відчувати себе легко й розкуто

x1x0	Чутливий і чуйний, однак у ньому відчувається деяка напруга. Потребує спокою, який він може знайти в товаристві близької людини
x1x2	Прагне до встановлення спокійних і стійких відносин, щоб відчувати себе визнаним, цінним і улюбленим
x1x3	У співпраці з іншими працює добре, однак брати на себе роль лідера не схильний. Особисте життя його повинно бути засноване на взаєморозумінні, в ньому не має бути жодних суперечностей
x1x4	Великого значення надає своїм сердечним переживанням, тому його гарне самопочуття залежить від гармонійних налагоджених відносин
x1x5	Готовий до спокійних, близьких відносин, сповнених взаєморозуміння й чутливості
x1x6	Потребує захисту й турботи. Намагається не дуже завантажувати себе, не докладати занадто зусиль. Відчуває потребу в спокійному дружньому оточенні й безпеці
x1x7	Потребує теплих товариських відносин, однак не терпить, коли оточуючі виказують недостатню повагу до нього. Якщо він не може розраховувати на бажане відношення до себе, то намагається припинити спілкування з такими людьми
x2	Спокійний, цілеспрямований і наполегливий. Намагається зберегти досягнуте становище й самостійно реалізувати свої домагання
x2x0	Тривожний. Вважає, що його становище недостатньо надійне або над ним нависла якась загроза. Займає оборонну позицію. Сповнений рішучості досягти своїх цілей, незважаючи на тривогу, яку викликає конфлікт
x2x1	Акуратний, методичний, самостійний. Потребує поваги, визнання і розуміння з боку близьких йому людей
x2x3	Лідерські якості достатньо добре виражені. Орієнтований на свої прагнення й вимоги; наполегливий у подоланні труднощів, які виникають
x2x4	Намагається покращити свій стан справ і вважає, що деяке покращення ситуації важливе для його самоповаги
x2x5	Намагається покращити думку про себе в інших людей, щоб вони позитивно відносилися до його бажань і потреб, виявляли поступливість. Уміє добре й впевнено виправдовуватися

x2x6	Старається створити міцну основу для спокійного, безпечного й вільного від проблем життя. Все це потрібно для завоювання поваги й визнання
x2x7	Переслідує свої цілі й інтереси з прямою рішучістю, відмовляється йти на поступки й компроміси
x3	Проявляє активність у досягненні поставленої мети. Однак, наближаючись до кінцевого результату, схильний шкодувати про витрачені зусилля
x3x0	Імпульсивний і роздратований. Егоцентричний, його бажання й пов'язані з ними дії є для нього головним. Наслідкам цих дій він приділяє недостатньо уваги. Це призводить до стресу й конфлікту
x3x1	Добре працює у співпраці з іншими людьми. Його особисте життя повинно ґрунтуватися на взаєморозумінні і бути вільним від суперечок
x3x2	Проявляє ініціативу в подоланні перешкод і труднощів. Займає або хоче зайняти становище, при якому в його руках зосереджено достатньо влади, щоб керувати ходом подій
x3x4	Товариський, але мінливий у своїх уподобаннях. Гнучкий, легко переключається з одного виду діяльності на інший, але схильний до поверховості. Чутливий до незначних змін у відносинах у колективі
x3x5	Старається домогтися незалежності. Може відрізнятися своєрідними інтересами й судженнями. Прагне яскравих вражень, яким завжди віддає перевагу, навіть на шкоду конкретним, реальним цілям
x3x6	Не бажає розтрачати себе або докладати яких-небудь надмірних зусиль (за винятком сексуальної активності). Відчуває, що подальші успіхи потребують від нього більше, ніж він хоче або може дати. Помірному комфорту і безпеці він надав би перевагу над тими благами, які вимагають більше честолюбства
x3x7	Вважає, що на шляху до бажаної мети йому роблять перешкоди. Якщо його потреби залишаються незадоволеними, то він замикається в собі
x4	Усе нове й привабливе захоплює його. Схильний нудьгувати від одноманітності, від усього буденного або традиційного

x4x0	Шукає який-небудь вихід для вирішення існуючих проблем і турбот, однак вважає, що вибір правильного курсу – справа дуже важка. Вагається у прийнятті рішень
x4x1	Легко піддається впливу оточуючих, почуття інших людей одразу ж знаходять у нього відгук. Шукає таких взаємовідносин і занять, які сприяли б встановленню теплих емоційних відносин. Самооцінка великою мірою залежить від ставлення до нього інших людей
x4x2	Сподівається досягти кращого становища і завоювати більш високий престиж для того, щоб забезпечити себе речами, без яких раніше повинен був обходитися
x4x3	Активний, цілеспрямований і невгамовний. Розчарований тим, що події розгортаються в бажаному напрямку так повільно. Це викликає роздратування і знижує цілеспрямованість
x4x5	Обдарований багатою уявою і чутливий. Шукає виходу цим якостям, особливо в товаристві такої ж чутливої людини. Щось незвичне (наприклад, пов'язане з пригодами) викликає ентузіазм і зацікавленість
x4x6	Невпевнений. Шукає опори, емоційного комфорту й оточення, в якому було б менше проблем і де він почував би себе вільніше
x4x7	Оцінює актуальну ситуацію як критичну або загрозливу, що потребує негайного вирішення. Це може призвести до раптових, навіть нерозважливих рішень. Вольовий, відмовляється слухати чиїсь поради (попередня група кольорів характеризує спробу компенсувати цей та інші конфлікти)
x5	Дуже чутливий до впливу з боку оточуючих. Сам тонко відчуває оточуючих і потребує такого ж відношення
x5x0	Прагне відносин, заснованих на повному взаєморозумінні, яке партнери поділяли б в обстановці інтимної близькості. Це було б для нього захистом від тривоги й конфліктів
x5x1	Відчуває потребу в сердечних зв'язках, схильний ідеалізувати об'єкт симпатії. Хоче жити в обстановці спокою й ніжності. Естет, тонко відчуває красу, може страждати від її відсутності
x5x2	Намагається покращити уявлення про себе в очах інших людей, щоб вони ставилися до його бажань і потреб доброзичливо і проявили поступливість

x5x3	З готовністю бере участь у всьому, що викликає сильні відчуття. Старається активно зміцнювати й обстоювати свою індивідуальність, що часто заважає спілкуванню з іншими людьми
x5x4	Обдарований багатою уявою й чутливий; прагне реалізувати ці якості, бажано в товаристві такої ж чутливої людини. Щось незвичне або пов'язане з пригодами швидко викликає в нього зацікавленість і ентузіазм
x5x6	Чуттєвий. Схильний до насолоди речами, що приносять чуттєве задоволення, відкидає все, позбавлене смаку, вульгарне й брутальне
x5x7	Потребує відносин, повних близькості й розуміння, оскільки відчуває себе самотнім і таким, якого не розуміють. Для нього характерні суб'єктивізм і категоричність при оцінці ситуації
x6	Почуває себе тривожно й невпевнено, постійно відчуває дискомфорт. Потребує відчуття більшої безпеки й більш теплої обстановки ("+"-група є спробою компенсації цього та інших конфліктів)
x6x0	Нездатен на які-небудь зусилля для досягнення своїх цілей. Вважає, що ним нехтують, чекає теплої прихильності й відчуття більшої безпеки і хоче, щоб перед ним поставало менше проблем (попередня група кольорів характеризує спробу компенсувати цей або інші конфлікти)
x6x1	Уникає надмірного напруження сил і відчуває потребу в безпеці і спокійному дружньому спілкуванні. Можливо, перебуває в поганому стані, потребує м'якого ставлення й дружньої допомоги
x6x2	Відчуває, що не може відповідати вимогам, які до нього пред'являють. Бачить, що це вимагає від нього великих зусиль, і хоче, щоб ситуація стала легшою. Дратівливий та уразливий. Потребує відчуття захищеності
x6x3	Подальші успіхи пов'язані для нього з труднощами, він більше не хоче напружувати всі свої сили. Прагне більш спокійної обстановки, в якій би він уникнув хвилювань
x6x4	Невпевнений у собі. Шукає стабільності, емоційної безпеки й такого оточення, в якому було б менше проблем і де б він почувався вільно. Однак не хоче або не може прикладати для цього яких-небудь зусиль

x6x5	Чутливий. Схильний до насолодження речами, що дають чуттєву насолоду, задоволення, відкидає все, що не має смаку, є грубим або вульгарним
x6x7	Фізична слабкість, перенапруга або емоційні проблеми прийняли серйозну форму. Самоповага знизилася. Щоб покращення стану стало можливим, необхідна спокійна обстановка й турботлива допомога (попередня група кольорів характеризує спробу компенсувати цей або інші конфлікти)
x7	Вимагає виконання своїх вимог, інакше з відразою припиняє відносини ("+"-група – компенсація)
x7x0	Відчуває потребу в усуненні існуючих конфліктів і труднощів. Шукає виходу із ситуації, що склалася (попередня група кольорів вказує на метод компенсації, який, напевно, буде вибрано)
x7x1	Відчуває потребу в тиші й спокої. Хоче мати близького надійного партнера, від якого він міг би вимагати особливої уваги й постійної прихильності. Якщо ці вимоги не задовольняються, він здатен припинити спілкування й повністю замкнутися в собі ("+"-група – компенсація)
x7x2	Егоцентричний, незалежний в судженнях, категоричний у оцінках. Вважає, що його вимоги до оточуючих скромні й повинні одразу ж задовольнятися. Впертий і несхильний іти на компроміси. Може проявляти агресію щодо опонентів у конфлікті (попередня група кольорів характеризує спробу компенсувати цей або інші конфлікти)
x7x3	Вважає, що на шляху до бажаних цілей йому перешкоджають і заважають отримати те, що він вважає для себе дуже важливим. Якщо його вимоги не задовольняються, то це може призвести до розриву відносин (попередня група кольорів характеризує спробу компенсувати цей або інші конфлікти)
x7x4	Оцінює ситуацію як критичну або загрозливу, намагається знайти якийсь вихід. Це може призвести до несподіваних, навіть необачних рішень. Незалежний і відмовляється слухати чиїсь поради (попередня група кольорів характеризує спробу компенсувати цей або інші конфлікти)
x7x5	Потребує відносин, заснованих на близькості й розумінні. Відмовляється від контактів, які не можуть принести повної близькості (попередня група кольорів характеризує спробу компенсувати цей або інші конфлікти)

x7x6	Фізична слабкість, перенапруга або емоційні проблеми прийняли серйозну форму, самоповага знизилася. Щоб покращення стану було можливим, йому необхідна спокійна обстановка й турботлива допомога (попередня група кольорів характеризує спробу компенсувати цей або інші конфлікти)

Таблиця 3

Число	Інтерпретація
=0	У спілкуванні з оточуючими відчувається певна напруженість. Намагається уникнути конфліктів і хвилювань, щоб зменшити напругу
=0=1	Взаємовідносини з оточуючими рідко відповідають його високим емоційним вимогам і потребі в коханні, турботі й розумінні. Це призводить до розчарування, внутрішньої ізоляції, нездатності встановлювати близькі відносини. Схильний залишатися емоційно відокремленим від інших людей, щоб уникнути розчарувань. Зосереджений на своїх проблемах
=0=2	Почуває себе ображеним. Вважає, що отримує менше, ніж заслуговує, але повинен із цим змиритися. Намагається найкращим чином використати ситуацію, що склалася, знайти в ній нові можливості
=0=3	Відчуває тривогу. Вважає, що обставини заважають йому розкривати себе і змушують його стримувати свої бажання. Хоче уникнути відкритого конфлікту з іншими і знайти мир та спокій
=0=4	У відносинах із партнерами або близькими людьми вимогливий і вередливий, однак відкритих конфліктів намагається уникати, оскільки вони могли б знизити шанси на здійснення його надій і задумів
=0=5	Легко ображається, це пов'язано з егоцентричністю. Зосереджений на власних емоціях
=0=6	Хоче почувати себе "емоційно втягненим", здатен отримувати задоволення від сексуальної активності
=0=7	Вимушений іноді йти на поступки, щоб не потрапити в ізоляцію, оскільки потребує любові і гарних відносин із оточуючими
=1	Не відчуває емоційної прихильності, навіть перебуваючи у близьких відносинах із ким-небудь

=1=0	Має високі емоційні вимоги. Хоче відчути себе у близьких взаємовідносинах, які не потребують особливо глибоких почуттів
=1=2	Вважає, що отримує менше, ніж заслуговує. Думає, що його розуміють недостатньо добре і цінують недостатньо високо. Відчуває, що йому доводиться пристосовуватися до інших. Близькі взаємовідносини не викликають у нього відчуття "емоційного втягнення"
=1=3	Страждає від нездатності встановлювати близькі й дружні відносини. Відчуває себе "відрізаним" від інших. Вважає, що для співробітництва з людьми необхідна гармонія почуттів і переконань, відчуває себе нещасним через труднощі, які йому заважають досягти повної гармонії
=1=4	Примхливий у своїх емоційних вимогах і дуже прискіпливий у виборі партнера. Бажання емоційної незалежності заважає встановлювати близькі, дружні відносини
=1=5	Дуже цінує власні емоції, уразливий і роздратований. З цих причин не в змозі встановити сердечні близькі відносини, що призводить до ізоляції
=1=6	Здатен отримувати фізичне задоволення від сексуальної активності, але замкнутість ускладнює "емоційне втягнення" у контакт
=1=7	Емоційно загальмований. Пасивний і поступливий у спілкуванні, через це йому важко зберегти емоційну близькість з партнером
=2	Схильний іти на компроміс і пристосовуватися до вимог ситуації. Вважає, що повинен найкращим чином використати існуючі обставини
=2=0	Відсутність упевненості, яку він визнає, примушує його уникати відкритих конфліктів. Вважає, що повинен найкращим чином використати обставини такими, якими вони є
=2=1	Вважає, що отримує менше, ніж заслуговує: його розуміють недостатньо добре й цінують недостатньо високо. Відчуває, що йому доводиться пристосовуватися до інших, і тому близькі взаємовідносини ускладнені
=2=3	Відчуває себе не дуже комфортно через опір, з яким стикається кожного разу, коли намагається обстоювати свої права. Перешкоди викликають у нього обурення, однак він поступається і згоден як завгодно пристосовуватися, лише б досягти миру та спокою

=2=4	Вважає, що йому дісталося більше усіляких труднощів, ніж іншим. Це викликає образу. Однак завзято переслідує свої цілі і намагається подолати труднощі, погоджуючись на компроміс, і пристосовується до вимог оточуючих
=2=5	Вважає, що отримує менше за те, що йому належить, що нема жодної людини, у якої він міг би знайти співчуття й розуміння. Стримувані емоції роблять його вразливим, але він усвідомлює, що повинен якнайкраще використати наявні обставини
=2=6	Відчуває, що усунути існуючі проблеми він не може і тому повинен якнайкраще використовувати обставини такими, якими вони є. Здатен отримати задоволення від сексуальної активності
=2=7	Обставини примушують його йти на компроміс, стримувати свої вимоги та надії, тобто підкорятися ситуації. Доводиться на деякий час поступитися своїми бажаннями
=3	Попередній період активності призвів до перезбудження та перевтоми. Відчуває слабкість та апатію. Потребує тиші та спокою; якщо йому відмовити в цьому, стає дратівливим
=3=0	Сприймає перешкоди на шляху досягнення своїх цілей як нездоланні. Не думає докладати додаткових зусиль і відчуває себе виснаженим. Потребує тиші, спокою і позбавлення від усього, що могло б його ще більше засмутити
=3=1	Почувається відірваним від інших. Прагне до гармонії і співробітництва з іншими, але почувається нещасним через труднощі їх досягнення
=3=2	Почувається нещасним через опір, на який наштовхується кожного разу, коли намагається обстоювати свої права. На його думку, він мало що може змінити і повинен найкращим чином використати наявну ситуацію
=3=4	Хоче розширити сферу діяльності. Вважає, що його надії й бажання реальні. Відчуває страх, що йому можуть завадити в здійсненні бажань. Потребує спокійної обстановки, а також м'якого підбадьорювання, яке поверне йому впевненість
=3=5	Ображається, коли його потреби або бажання розуміють неправильно. Вважає, що йому нема на кого покластися, що він сам по собі. Зосереджений на власних емоціях

=3=6	Відчуває, що потрапив у лихе або незручне становище і намагається знайти спосіб вирішити ситуацію, що склалася. Здатен отримувати задоволення від сексуальної активності
=3=7	Обставини обмежують свободу його дій, примушуючи іноді відмовлятися від усіх задоволень та радощів
=4	Вірить у те, що його надії й задуми реальні. І в той же час потребує підбадьорювання та заохочення, щоб не втрачати надію на покращення подальшої ситуації. При виборі партнера використовує дуже суворі критерії, хоче бути застрахованим від втрат або розчарувань
=4=0	Хоче почувати себе "емоційно втягненим", але у виборі партнера й у відносинах з близькими людьми вимогливий і примхливий. При цьому намагається уникати відкритих конфліктів, оскільки вони можуть знизити шанси на успіх. Потребує підбадьорювання
=4=1	В своїх емоційних вимогах суворий, особливо у хвилини близькості, тому залишається розчарованим в прагненні до ідеального союзу
=4=2	Вважає, що йому випало більше труднощів, ніж іншим. Однак завзято переслідує свої цілі й намагається долати труднощі, використовуючи гнучкість і пристосовуючись
=4=3	Хоче розширити сферу діяльності і наполягає на тому, що його надії й бажання реальні. Страждає від боязні, що йому можуть завадити зробити те, що він хоче. Потребує спокійної обстановки, а також м'якого підбадьорювання, яке поверне йому впевненість
=4=5	Наполягає на тому, що його надії й задуми реальні. Відчуває потребу в підбадьорюванні й заохоченні. Зосереджений на своїх проблемах, уразливий
=4=6	У виборі партнера користується дуже суворими критеріями. В сексуальній сфері шукає нереального ідеалу
=4=7	Наполягає на тому, що його цілі реальні, і уперто до них прямує, часто незважаючи на протидію зовнішніх обставин. Нетерпимий до слабкості інших у своєму вузькому колі спілкування. У виборі партнера користується дуже суворими критеріями

=5	Образливий і егоцентричний. Чутливий і сентиментальний, але приховує це від усіх, крім близьких людей
=5=0	Готовий до емоційних контактів. Відчуває себе ізольованим від інших і самотнім. Егоцентричний і тому ображається, хоча й намагається уникнути відкритого конфлікту
=5=1	Відчуває себе ізольованим від інших, самотнім. Занадто стриманий, щоб дозволити собі яку-небудь глибоку симпатію. Егоцентричний і тому образливий
=5=2	Вважає, що він отримує менше, ніж заслуговує. Орієнтується на самого себе, оскільки нема жодної людини, у якої він міг би завжди знайти співчуття й розуміння. Стримування емоцій робить його вразливим, але він усвідомлює, що повинен якнайкраще використати обставини такими, якими вони є
=5=3	Страждає, коли його потреби або бажання розуміють неправильно, і відчуває, що йому немає до кого звернутися і немає на кого покластися. Егоцентричний і тому образливий
=5=4	Намагається домогтися здійснення своїх бажань. Егоцентричний і уразливий. Потребує підтримки й заохочення
=5=6	Чутливий і образливий. Здатен отримувати фізичне задоволення від сексуальної активності, але в емоційному відношенні здатен залишатися байдужим
=5=7	Не може дозволити собі емоційної близькості з ким-небудь без самовиправдання подумки
=6	Здатен отримувати задоволення від сексуальної активності. Фізіологічні потреби не фрустровані
=6=0	Готовий до емоційного співчуття. Здатен отримувати задоволення від сексуальної активності. Прагне до безпроблемного існування
=6=1	Здатен отримувати фізичне задоволення від сексуальної активності, але схильний до емоційної замкнутості, і це заважає йому бути "глибоко втягненим"
=6=2	Відчуває, що усунути існуючі проблеми він не може і повинен якнайкраще використати обставини, що склалися. Можуть бути проблеми в спілкуванні. Здатен отримувати задоволення від сексуальної активності

=6=3	Відчуває, що потрапив у важке й незручне становище, і шукає який-небудь вихід. Здатен отримувати задоволення від сексуальної активності за умови, що це не потребує глибокої "емоційної втягненості"
=6=4	У виборі партнера керується дуже суворими критеріями, в сексуальній сфері прагне недосяжного ідеалу
=6=5	Егоцентричний і уразливий. Здатен отримувати фізичне задоволення від сексуальної активності, але в емоційному відношенні залишається байдужим
=6=7	Обставини примушують його йти на компроміси і часом відмовлятися від деяких задоволень. Здатен отримувати фізичне задоволення від сексуальної активності
=7	Вважає, що на його шляху стоять перешкоди, що обставини примушують його йти на компроміси і іноді відмовлятися від деяких задоволень
=7=0	Обставини складаються таким чином, що він вважає себе вимушеним певний час іти на компроміси, якщо не хоче позбутися деякого співпереживання
=7=1	Емоційно загальмований. Відчуває себе вимушеним іти на компроміси, стримувати свої вимоги й надії, на деякий час поступатися бажаннями
=7=2	Обставини примушують його йти на компроміси, стримувати свої вимоги й надії і одночасно відмовлятися від задоволення деяких бажань
=7=3	Обставини заважають і обмежують свободу його дій, примушуючи іноді відмовлятися від усіх задоволень і веселощів
=7=4	Наполягає на тому, що його цілі реальні, і уперто до них прямує, незважаючи на те, що обставини примушують його йти на компроміс. При виборі партнера керується дуже суворими критеріями
=7=5	Здатен постійно аналізувати свої почуття, що заважає їх щирості. А це утруднює формування емоційної близькості в спілкуванні
=7=6	Обставини примушують його йти на компроміси та іноді відмовлятися від деяких задоволень. Здатен отримувати фізичне задоволення від сексуальної активності

Таблиця 4

Число	Фізіологічна інтерпретація	Психологічна інтерпретація
-0	Виявляє нетерпіння й збудження	Вважає, що від життя можна взяти набагато більше, ніж воно дає тепер. Найважливішого ще тільки доведеться досягти. Боїться бути зайвим, прожити життя не на повну силу. Тому нічого не хоче упустити і переслідує свої цілі дуже наполегливо. Стає "глибоко втягненим", і є ризик, що він буде нездатним дивитися на речі з достатньою об'єктивністю або спокоєм. Він нічого не може залишити без уваги і відчуває, що заспокоїться лише тоді, коли досягне свої мети. Як наслідок, йому загрожує небезпека перезбудження і виснаження нервової системи. **Коротко.** Нетерпляча діловитість
-0-1	Відмовляється розслабитися або поступитися. Не дозволяє спустошенню й пригніченості оволодіти собою, підтримує у собі активність	Існуючі взаємовідносини не задовольняють його. Вважає себе нездатним змінити їх і знайти відчуття спільності, якого він потребує. Не хоче, щоб інші здогадувалися про його вразливість, однак почувається залежним від прив'язаності до іншої людини. Це пригнічує його, робить роздратованим і нетерплячим, може постраждати здатність до зосередженості. **Коротко.** Неспокійна незадоволеність (перша група кольорів потрібна як компенсація)
-0-2	Через дуже високе напруження пред'являються підвищені вимоги до сили волі та опору	Життєстійкість та цілеспрямованість знижені. Відчуває, що до нього пред'являють занадто високі вимоги, а його зусилля недостатньо ефективні. Він відчуває цю несприятливу ситуацію як якийсь відчутний тиск, якого він не виносить і якого хоче позбутися, але відчуває, що не в змозі прийняти необхідне для цього рішення.

		Коротко. Стрес, викликаний постійним тиском (перша група кольорів необхідна як компенсація)
-0-3	Пригнічений неспокій, спричинений зусиллям не піддаватися жодним формам збудження або хвилювання. Може призвести до роздратованості, спалахів гніву і навіть сексуальних неврозів. Можливі скарги на серце	Бачить у ситуації, що склалася, загрозу і небезпеку. Думка, що він не в змозі досягти своїх цілей, дратує його. Це викликає відчуття безсилля. Перенапруга примушує його почуватися "загнаним", можливе навіть нервове виснаження. **Коротко.** Безпорадна роздратованість (перша група кольорів необхідна як компенсація)
-0-4	Сильне роздратування, викликане надіями, що не збулися	Нездійснені очікування призвели до невпевненості і тривожної настороженості. Сильно потребує відчуття безпеки і захисту від подальших розчарувань – зневаги, втрати становища і престижу. Сумнівається, що в майбутньому справи підуть хоч трохи краще, але все одно схильний пред'являти надмірні вимоги до себе та інших і відмовляється від компромісів. **Коротко.** Тривожна невпевненість (перша група кольорів необхідна як компенсація)
-0-5	Стрес, викликаний стримуваною чутливістю	Отримує задоволення від усього вишуканого, гарного, однак зберігає критичну позицію і не дозволяє собі захоплюватися, поки повністю не впевниться в тому, що все це цінне і не фальшиве. Тому тримає свої емоційні відносини під суворим і постійним контролем. Страждає від відсутності довіри та взаєморозуміння. Вважає, що його не розуміють і поводяться безсердечно. Уважно слідкує за ставленням до себе і займає критично очікувальну позицію. Хоче домогтися ясності й визначеності у відносинах, кращого взаєморозуміння. Вимагає від інших повної щирості, вона має захищати його від властивої йому тенденції до зайвої довірливості. **Коротко.** Підконтрольна емоційність

-0-6	Намагається ігнорувати фізичні потреби організму	Вважає, що мети не досягне, якщо буде вести поміркований спосіб життя. Коли йдеться про досягнення основної мети, то не хоче залежати від потреб у насолоді і фізичному задоволенні. Досягнення основної мети необхідно йому для підтримки почуття власної гідності та подолання невпевненості в собі. Хоче виділитися з натовпу. Від оточуючих вимагає, щоб вони цінували його як незвичну особистість і відносилися до нього з належною повагою. Вимагає визнання та уваги до себе. **Коротко.** Вимагає поваги до себе як виняткової особистості
-0-7	Виражена сприйнятливість до зовнішніх подразників	Хоче подолати відчуття порожнечі і ліквідувати розрив, який, як він відчуває, відокремлює його від інших. Намагається пізнати життя з усіх боків, випробовує всі можливості прожити життя найбільш повно. Якщо його обмежують або утискають, то це викликає обурення. Вимагає, щоб йому не чинили опору і надавали свободу. **Коротко.** Намагається бути хазяїном своєї долі
-1	Відмовляється розслабитися або поступитися. Не дозволяє спустошеності та пригніченості оволодіти собою, підтримує в собі активність	Існуюча ситуація або відносини не задовольняють його, він вважає себе нездатним змінити їх. Не хоче, щоб інші здогадувалися про його вразливість, і продовжує опиратися існуючому стану справ, однак почуває себе емоційно залежним від іншого. Це не тільки пригнічує його, але й робить дратівливим і нетерплячим, спричиняючи серйозне занепокоєння і намагання позбавитися від цієї ситуації, якщо не в реальності, то хоча б подумки. Може постраждати здатність зосереджуватися. **Коротко.** Неспокійна незадоволеність ("+"-група потрібна як компенсація)

-1-0	Проявляє нетерпіння та неспокій, схильний до пригніченого стану	Відчуває, що не може сам змінити ситуацію так, щоб з'явилося відчуття єдності з іншими, якої він потребує. Чинить опір обставинам або відносинам, які покладають на нього відповідальність, в якій він бачить перешкоду. Вважає, що життя може запропонувати набагато більше, і схильний залишатися нетерплячим і роздратованим, поки не отримає всього, чого, на його думку, йому ще не вистачає. Намагання вибратися з цього незадовільного стану призводить до неспокою та нестійкості. Може постраждати здатність зосереджуватися. **Коротко.** Неспокійне й нетерпляче незадоволення (перша група потрібна як компенсація)
-1-2	Є небезпека, що сила волі і наполегливість будуть придушені надзвичайним стресом	Життєстійкість та цілеспрямованість послаблені через безперервні зусилля подолати існуючі труднощі. Переслідує свої цілі, однак відчуває, що на нього чинять нестерпний тиск. Вважає, що змінити ситуацію так, щоб у ній знайшли місце співпраця та взаємна довіра, неможливо, і тому бажає взагалі її позбутися (перша група потрібна як компенсація). **Коротко.** Перенапруження і бажання "втекти" від існуючої ситуації
-1-3	Стримуване збудження, викликане особистими відносинами, що не задовольняють його. Це може призвести до роздратованості, спалахів гніву або сексуальних неврозів. Можливі скарги на серце	Незадовільні взаємовідносини з якоюсь людиною спричиняють йому сильний біль. Вважає себе безсилим повернути колишню близькість і хоча б яку-небудь подібність взаємної довіри. Розглядає ситуацію як пригнічений та нещасливий стан, який він повинен терпіти. Почувається загнаним, можливе навіть нервове виснаження. **Коротко.** Порушення взаємовідносин (перша група потрібна як компенсація)

-1-4	Стрес і тривога є результатом емоційного розчарування	Чуттєві відносини перестали його задовольняти і сприймаються як пригнічена залежність. З одного боку, є бажання звільнитися від цієї залежності та усамітнитися. З другого – нічого не хочеться втрачати, не хочеться піддавати себе небезпеці отримати нові розчарування. Ці протилежні почуття погіршують стан і викликають роздратування. Намагаючись придушити їх, формує у себе байдужість і суворість. **Коротко.** Стрес викликаний емоційним розчаруванням (перша група потрібна як компенсація)
-1-5	Стрес, викликаний браком взаєморозуміння	Потреба в чуйному ставленні, сповненому взаєморозумінням, незадоволена. Існуючі взаємовідносини сприймаються як гнітючі. З цієї причини виникає напруження, перезбудження, прагнення до усамітнення. **Коротко.** Постійне непорозуміння (перша група потрібна як компенсація)
-1-6	Емоційна незадоволеність і недостатньо висока оцінка з боку інших викликала стрес	Незадоволений існуючими відносинами, оскільки відсутні визнання і повага. Взаємовідносини сприймаються як гнітючі, з'являється прагнення до усамітнення. Самообмеження у сфері чуттєвості заважають формуванню емоційної близькості з партнером по спілкуванню. Ізоляція, до якої це призводить, викликає бажання змінити свою позицію, знизити вимоги, об'єднатися з іншими. Це викликає неспокій, оскільки подібні спонуки розглядаються як слабкість. Вважає, що тільки за допомогою постійного самоконтролю зможе ствердити себе як особистість. **Коротко.** Нестача визнання, надмірний самоконтроль (перша група потрібна як компенсація)

-1-7	Емоційна незадоволеність породжує пристрасне і нетерпляче бажання незалежності, яке призводить до стресу і неспокою	Існуюча ситуація або відносини незадовільні. Відчуває, що сам, без добровільного співробітництва виправити їх не в змозі. Не хоче, щоб інші здогадувались про його вразливість, і тому вважає нерозумним проявляти свої симпатії або бути надмірно відвертим. Відносини, що склалися, він розглядає як важкий тягар, однак намагається знайти незалежність і звільнити свій шлях від перешкод, не бажає іти на ризик втратити все. Цей конфлікт породжує постійний неспокій і схильність до необдуманих, імпульсивних реакцій. Може постраждати здатність зосереджуватися. **Коротко.** Неспокій та імпульсивність, викликані емоційною незадоволеністю (перша група потрібна як компенсація)
-2	Опірність і сила волі послаблені через занадто високе напруження, є небезпека, що сила волі, життєстійкість і здатність протистояти опору будуть придушені надмірним стресом	Цілеспрямованість і сила волі, необхідні для того, щоб боротися з існуючими труднощами, послаблені. Відчуває, що до нього пред'являють занадто високі вимоги, а його зусилля недостатньо ефективні. Він відчуває несприятливу ситуацію як щось реальне, відчутний тиск, який йому нестерпний і від якого він хоче позбутися, однак відчуває, що не в змозі прийняти необхідне для цього рішення. **Коротко.** Боїться прийняти певне рішення, яке звільнило б його від стресового стану ("+"-група потрібна як компенсація)
-2-0	Здатність опиратися тиску вичерпала себе, що призвело до стресу і фрустрації, нетерплячості і роздратування	Втратив життєстійкість і силу волі, необхідні для боротьби з існуючими труднощами. Відчуває, що сили витратив, а результату не досяг, але все ще переслідує свої цілі з подвійною енергією. Через це йому доводиться терпіти тиск, від якого хоче позбутися, але не може примусити себе прийняти необхідне рішення. В результаті він опиняється настільки глибоко

		"втягнутим" у проблему, що не може ні поглянути на неї об'єктивно, ні позбутися її. Але він не може залишити її в спокої, оскільки відчуває, що заспокоїться лише тоді, коли досягне мети. **Коротко.** "Зацикленість" на проблемі (перша група потрібна як компенсація)
-2-1	Емоційна незадоволеність і знижена здатність протистояти опору або труднощам викликають стрес і фрустрацію	Втратив життєстійкість, силу волі, необхідні для боротьби з існуючими труднощами, які уявляються йому як навмисна протидія. Відстоює свої позиції, однак відчуває нестерпний тиск. Потребує співробітництва й емоційної підтримки і відчуває, що поки їх нема, він не може зробити нічого, що покращило б ситуацію, яка склалася. Хоче одразу її позбутися. **Коротко.** Стрес, викликаний тиском, прагнення "втекти" від ситуації (перша група потрібна як компенсація)
-2-3	Дратівливий і схильний до спалахів гніву, можливі сексуальні неврози або скарги на серце	Страждає через очевидну ворожість оточення. Несправедливі і нерозумні вимоги обурюють його. Однак відчуває, що безсилий змінити існуючий стан і не в змозі чинити належного опору. Обурюється виставленими йому вимогами, які сприймає як нерозумні, однак почуває себе безсилим як-небудь вплинути на ситуацію і нездатним захистити себе. **Коротко.** Безпорадне обурення (перша група потрібна як компенсація)
-2-4	Стрес і тривога, викликані конфліктом між надією і необхідністю (бажанням і реальністю)	Розчарування та нездійснені надії призвели до тривожної невпевненості. Має сумнів, що в майбутньому становище буде кращим. Тривожна невпевненість породжує намагання уникнути відповідальності. Переключається на менш значні заняття, що відвертають від основних проблем. **Коротко.** Викликана розчаруванням нерішучість (перша група потрібна як компенсація)

-2-5	Стрес, викликаний відчуттям приниження і непорозуміння	Існуюче становище здається йому принизливим: ні в кому він не знаходить довіри, прихильності до себе і порозуміння. Це принижує його. Вважає, що йому відмовлено в тому визнанні, яке важливе для того, щоб він сам міг себе поважати. Пригнічує його і те, що він нічого не може з цим зробити. Зломлений боротьбою з труднощами, які йому доводиться долати наодинці, не отримуючи ніякої підтримки. Відчуває, що нічого не досяг, що замість захоплення, яке йому потрібне, він постійно зустрічає непорозуміння. Хоче позбутися цієї ситуації, але не вистачає сили духу, щоб прийняти необхідне рішення. **Коротко.** Принижений невизнанням (перша група потрібна як компенсація)
-2-6	Стрес, викликаний надмірним самоконтролем з метою завоювання прихильності і поваги інших	Відчуває незадоволену потребу об'єднання з людьми, які мають такі ж високі стандарти, як і він. Хоче виділитися з натовпу. Це викликає у нього значний стрес, однак він залишається вірним своїм ідеалам, незважаючи на брак визнання. Знаходить ситуацію "неприємною" і хотів би покінчити з нею. Але відмовляється іти на компроміс і жертвувати своїми переконаннями. Не здатен знайти вихід із цієї ситуації, тому що постійно відкладає прийняття необхідного рішення через сумніви, чи зможе дати відсіч опору, яке викликає це рішення. Потребує визнання з боку інших і поваги до його поглядів, без цього він не може почувати себе легко й безтурботно. **Коротко.** Уперта, але безрезультатна вимога поваги (перша група потрібна як компенсація)

-2-7	Фрустрація, викликана неприйнятними для нього обмеженнями свободи дій, що веде до стресу	Шукає незалежності і хоче бути вільним від будь-яких обмежень, тому уникає різних обов'язків і взагалі усього, що могло б бути перешкодою. Відчуває значний тиск і хоче його позбутися. Намагається отримати те, по можливості, що йому потрібно. Однак, як правило, для того, щоб у цьому досягти успіху, йому не вистачає цілеспрямованості. **Коротко.** Прагнення до незалежності і свободи дій (перша група потрібна як компенсація)
-3	Відчуття безсилля і перевтоми як наслідок тривалого перезбудження (наприклад, хвилювань, образ або страху перед проявами сексуального інстинкту), нервове навантаження на серце	У ситуації, що склалася, бачить загрозу і небезпеку. Обурюється, вважаючи, що він буде не в змозі досягти своїх цілей, і страждає від відчуття безсилля щось із цим зробити. Почуває себе загнаним, можливе навіть нервове виснаження. Не буде почувати себе спокійно до того часу, поки не будуть усунуті загрозливі причини. **Коротко.** Болісне відчуття безсилля і страх неуспіху ("+"-група потрібна як компенсація
-3-0	Стримуване збудження, викликане спробою протистояти зовнішньому тиску. Нетерплячий, непостійний і роздратований, можливі гіпертонія або інший розлад серцевої діяльності	У ситуації, що склалася, бачить загрозу і небезпеку. Обурюється тим, що об'єкту його загрожує небезпека, і впадає у відчай через відчуття свого безсилля якось цьому запобігти. Боїться, що взагалі усього позбудеться. Не здатен оцінити ситуацію об'єктивно. Дуже схвильований і не дає собі перепочити від спроб усунути загрозу, що нависла над його бажаннями. Перенапружений і почуває себе "загнаним", можливе навіть нервове виснаження. **Коротко.** Тривожний депресивний стан (перша група потрібна як компенсація)

-3-1	Придушуване збудження, яке викликане спробою опиратися зовнішньому тиску. Не здатен до релаксації. Нетерплячий, дратівливий. Можливі гіпертонія або інше порушення серцевої діяльності	Страждає через неуспіх в особистих відносинах. Вважає себе нездатним зробити що-небудь, що могло б повернути близькість і взаємну довіру. Відчуває, що заплутався в цій злісній ситуації, і ніяк не може її вирішити. Почуває себе нервово виснаженим. **Коротко.** Страждання, викликане порушенням взаємовідносин (перша група потрібна як компенсація)
-3-2	Роздратований, піддається спалахам гніву. Можливі порушення серцевої діяльності або м'язові спазми	Гостро переживає те, що здається йому ворожістю оточення. Відчуває, що є об'єктом нестерпного тиску і що якась сила керує ним проти його волі. Обурюється тим, що він приймає пред'явлені до нього нерозумні вимоги. Однак почуває себе безсилим як-небудь вплинути на ситуацію і нездатним себе захистити. **Коротко.** Безпорадне обурення (перша група потрібна як компенсація)
-3-4	Збуджений, тривожний, нервово перенапружений	Намагається справляти гарне враження, однак непокоїться і сумнівається в можливості успіху. Вважає, що він має право отримувати те, на що має надію, і відчуває себе безпорадним та страждає, коли обставини складаються проти нього. Однак можливість невдач дуже його засмучує, і це може призвести до нервового виснаження. Бачить себе "жертвою", яку ввели в оману і чиєю довірою зловживали. Приймає цю вигадку за дійсність і намагається переконати себе, що в його невдачі щодо досягнення певного стану і визнання винні інші. **Коротко.** Втеча від реальності, викликана страхом виявити власну неспроможність (перша група потрібна як компенсація)
		Чутливий до зовнішніх вражень і хоче все випробувати. Однак вважає існуючу ситуацію такою, що вкрай розчаровує.

-3-5	Стрес, викликаний відсутністю взаєморозуміння і відчуття безпеки	Потребує співчутливого розуміння і відчуття безпеки. Страждає від свого явного безсилля досягти цілей. Відчуває нервове виснаження. **Коротко.** Відсутність взаєморозуміння і відчуття безсилля (перша група потрібна як компенсація)
-3-6	Напруження, викликане нервовим виснаженням або стресом на сексуальному підґрунті, які в свою чергу є результатом надмірного самообмеження	Вважає, що його недооцінюють, і вважає існуючу ситуацію неприйнятною. Шукає для себе визнання та поваги з боку інших, які були б гарантією стабільності й безпеки ситуації. Самоконтроль у сфері чутливості перешкоджає виникненню близьких взаємовідносин. Власна невпевненість маскується самовпевненістю, рішучістю. Все це викликає бажання ствердити себе в даній ситуації і набути відчуття зверхності. Хоче бути улюбленцем, хоче, щоб у ньому бачили бажаного й цінного партнера. **Коротко.** Невпевненість, викликана неуспіхом близьких стосунків (перша група потрібна як компенсація)
-3-7	Нервове виснаження, роздратування	Відчуває, що потрапив у неприємну ситуацію і безсилий якось виправити це становище. Роздратований і розгніваний, оскільки сумнівається, що зможе досягти своїх цілей, і фрустрований навіть до стану нервового виснаження. Хоче виплутатися з цієї ситуації, відчути менше обмежень і отримати свободу приймати рішення самостійно. **Коротко.** Фрустроване бажання незалежності (перша група потрібна як компенсація)
		Надії та очікування, що не збулися, викликають невпевненість і побоювання. Відчуває потребу почуватися в безпеці, уникати яких-небудь розчарувань у майбутньому

-4	Перезбудження через нездійснені очікування	і позбавитися страху втратити статус або престиж. Сумнівається, що в майбутньому ситуація буде хоч трохи краща, і ця негативна установка призводить до того, що він лише підвищує свої вимоги і відмовляється іти на розумні компроміси. **Коротко.** Страх розчарувань і втрата впливу ("+"-група потрібна як компенсація)
-4-0	Невпевненість і страх "втратити можливість" привели його в стан збудження	Вважає, що життя має давати більше, ніж воно дає, і що всі його надії і бажання повинні якимось чином здійснитися. Вважає, що інакше проживе своє життя не в повну силу. Пред'являє надмірні і безкомпромісні вимоги до здійснення своїх очікувань. Боїться втратити шанс, нанести шкоду своєму статусу і престижу. Потребує відчуття безпеки. **Коротко.** Напружене очікування (перша група потрібна як компенсація)
-4-1	Емоційне розчарування викликало стрес і тривогу	Якийсь емоційний зв'язок перестав розвиватися гладко, глибоко розчарував, і тепер він бачить у ньому гнітючий тягар. З одного боку, він би хотів повністю звільнитися від цієї симпатії. З другого боку, він не хоче нічого втрачати. Не хоче піддаватися невизначеності або новим розчаруванням. Ці суперечливі емоції так погіршують його стан, що він намагається придушити їх, виховуючи у себе байдужість та суворість. **Коротко.** Стрес викликаний емоційним розчаруванням (перша група характеризує компенсацію)
		Розчарування та нездійснені надії призвели до тривожної невпевненості. Сумніви в тому, що в майбутньому ситуація хоч трохи покращиться, призводять до того, що всі важливі рішення відкладаються на "потім". Цей конфлікт між на-

-4-2	Стрес і тривога, породжені конфліктом між надією і необхідністю	дією і необхідністю тисне на нього. Замість того щоб постати перед необхідністю прийняти суттєво важливе рішення і вирішити конфлікт, він схильний займатися дрібницями, вбачаючи в цьому вихід. **Коротко.** Пасивність, викликана відсутністю надії (перша група потрібна як компенсація)
-4-3	Стреси, викликані розчаруванням, призвели до збудження і тривоги	Намагається справляти гарне враження, однак сумнівається в можливості успіху. Вважає, що він має право отримати те, на що сподівається, і відчуває себе безпорадним та страждає, коли обставини складаються проти нього. Ймовірність невдач дуже його засмучує, може призвести навіть до нервового виснаження. Бачить у собі жертву, яку ввели в оману і чиєю довірою зловживали. Приймає цю вигадку за дійсність і намагається переконати себе, що в його невдалих спробах досягти хоч якогось статусу і визнання винні інші. **Коротко.** Втеча від реальності через страх виявити власну неспроможність (перша група потрібна як компенсація)
-4-5	Розчарування призвело до недовірливо стриманого "відходу" від інших і замкнутості	Придушує свою вразливість і емоційність, розглядаючи їх як основу для формування ілюзій. Намагається за будь-яку ціну уникати подальших розчарувань. Вважає, що його обдурюють і зловживають його довірою, тому замкнувся в собі й ретельно слідкує за тим, щоб триматися подалі від інших. Мотиви інших людей в їх відношенні до нього піддаються ретельній критичній оцінці: та чи щирі вони. Його настороженість легко перетворюється в підозру та недовіру. **Коротко.** Емоційне розчарування призводить до настороженої недовіри щодо мотивів інших (перша група потрібна як компенсація)

-4-6	Стрес, викликаний постійними зусиллями приховати неспокій та тривогу під маскою впевненості в собі та безпеки	Існуюча ситуація неприємна. Потреба у спілкуванні з людьми, чиї норми та цінності були б такими ж високими, як і його, залишається незадоволеною. Хоче виділитися з натовпу. Відчуття ізольованості перетворює цю потребу в нездоланну спонукальну силу. Ця ситуація для нього особливо неприємна, оскільки зазвичай він контролює свої бажання. Намагаючись довести іншим унікальність свого характеру, він намагається придушити в собі потребу в інших людях. А щоб приховати страх власної неповноцінності, напускає на себе вигляд безпечної самовпевненості, виражаючи своє презирство тим, хто критикує його поведінку. **Коротко.** Розчарування, що маскується удаваною байдужістю (перша група потрібна як компенсація)
-4-7	Стрес, викликаний розчаруванням і страхом подальших невдач	Надії, що не збулися, призвели до невпевненості і тривожної настороженості. Вимагає свободи дій і відкидає будь-який контроль, крім самоконтролю. Вимагає надійних гарантій, щоб обмежити себе від подальших невдач, втрати престижу. Сумнівається в тому, що в майбутньому стан справ буде хоч трошки кращим. А ця негативна установка призводить до того, що він лише підвищує свої вимоги і відмовляється від розумних компромісів. **Коротко.** Тривожна настороженість (перша група потрібна як компенсація)
-5	Напруження, викликане придушеною емоційністю	Отримує насолоду від усього витонченого, прекрасного, вишуканого, однак зберігає критичну позицію і не дозволяє собі захопитися, поки цілком не переконається в тому, що все це справжнє і цінне. Тому тримає свої емоційні відносини під суворим контролем і має знати "на якому він світі". Вимагає від інших повної

		щирості, вона має слугувати захистом від його власної схильності до зайвої довірливості. **Коротко.** Невизначеність; вимога в близьких відносинах повної щирості та взаємної довіри ("+"-група – компенсація)
-5-0	Нетерпіння та напруга	Отримує насолоду від усього витонченого, вишуканого, прекрасного. Однак зберігає критичну позицію і не дозволяє собі захопитися, поки повністю не переконається в тому, що все це дійсне й цінне. Тому тримає свої емоційні відносини під суворим контролем: він має знати "на якому він світі". Вимагає від інших повної щирості, тому що вона повинна захищати його від властивої йому схильності до зайвої довірливості. **Коротко.** Контрольована емоційність ("+"-група потрібна як компенсація)
-5-1	Відмовляється розслабитися або поступитися. Не дозволяє порожнечі та пригніченості заволодіти собою, підтримує в собі активність	Існують якісь відносини, які його не задовольняють, однак відчуває, що без співробітництва партнера їх змінити не в змозі. Потреба в розумінні, в доброзичливих взаємних поступках залишається незадоволеною. Це не тільки пригнічує його, але і робить роздратованим та нетерплячим, викликаючи неспокій і намагання позбавитися цієї ситуації, якщо не на ділі, то хоча б подумки. Може постраждати здатність зосередитися. **Коротко.** Неспокій, викликаний емоційною незадоволеністю (перша група потрібна як компенсація)
-5-2	Стрес, викликаний неповагою і непорозумінням з боку оточуючих	Стан, в якому він перебуває, здається йому образливим. Ні в кому він не бачить довіри до себе, прихильності і розуміння. Вважає, що з ним поводяться неповажливо, принижують його. Припускає, що йому відмовлено у визнанні, яке є дуже важливим для того, щоб він міг сам себе пова-

		жати. Пригнічує й те, що він нічого не може з цим вдіяти. Зламаний боротьбою з труднощами, яку йому доводиться вести одному, не маючи ніякої підтримки. Відчуває, що нічого не досягнув, що замість захоплення, яке йому потрібно, він постійно отримує непорозуміння. Хоче позбавитися цієї ситуації, але не вистачає сили волі, щоб прийняти необхідне рішення. **Коротко.** Принижений браком визнання (перша група потрібна як компенсація)
-5-3	Стрес, викликаний невдачею спроби досягти розуміння та безпеки. Можливе серйозне нервове виснаження, а також порушення серцевої діяльності	Відчуває сильні переживання, емоційне збудження. Незадоволений ситуацією, що склалася, яку сприймає як неприємну і болісну. Потребує розуміння і гарантії безпеки. Страждає від власного безсилля, невміння досягти бажаного. Тому почуває себе на межі нервового виснаження. **Коротко.** Фрустрація потреби в розумінні і безпеці (перша група потрібна як компенсація)
-5-4	Розчарування призвело до стриманого і недовірливого "відходу" від інших і замкнутості	Придушує свою вразливість та емоційність, розглядаючи їх як основу для формування ілюзій. Намагається за будь-яку ціну уникнути подальших розчарувань. Вважає, що його обдурюють і зловживають його довірою, тому замкнувся у собі і ретельно слідкує за тим, щоб триматися подалі від інших. Мотиви інших людей у їх ставленні до нього піддаються ретельній і критичній оцінці: чи щирі вони. Настороженість легко перетворюється на підозріливість і недовіру. **Коротко.** "Обпікшись на молоці, дмухаєш на воду". Емоційне розчарування, яке призводить до недовіри щодо мотивів інших (перша група потрібна як компенсація)

-5-6	Стрес, викликаний нездатністю весь час підтримувати взаємовідносини у бажаному стані	Хоче знайти партнера, з яким були б можливі глибокі безконфліктні взаємовідносини. Однак бажання демонструвати свою індивідуальність примушує його виробляти у себе критичне й вимогливе ставлення. Це вносить у відносини розлад і викликає чергування періодів зближення і віддалення. Наслідком є те, що ідеальний стан, до якого він прагне, не може стати реальністю. Незважаючи на спонукання задовольнити свої природні бажання, він сам накладає на свої інстинкти значні обмеження, оскільки вважає, що це доводить його зверхність і вивищує його над натовпом. Проникливий, критичний і вимогливий, розбірливий, має витончений смак. Ці якості в поєднанні з його схильністю до незалежних поглядів дозволяють йому давати речам самостійну оцінку і авторитетно висловлювати свої судження. Оригінальне, мистецьке і витончене приносить йому насолоду, він прагне об'єднатися з іншими людьми, які мають подібні смаки і могли б сприяти його інтелектуальному росту. Хоче викликати захоплення і повагу. **Коротко.** Інтелектуальна або естетична спрямованість ("+"-група потрібна як компенсація)
-5-7	Стрес, викликаний небажаною дією зовнішніх факторів, що які обмежують свободу вибору та дій	Вимагає від людей, з якими підтримує близькі взаємовідносини, надати йому можливість приймати рішення, керуючись власними переконаннями. Відкидає будь-які втручання авторитетів. Намагається встановлювати взаємовідносини таким чином, щоб можна було здійснити прийняті рішення і досягти мети без перешкод і обмежень. **Коротко.** Вимагає незалежності в судженнях і діях

-6	Напруга, викликана браком уваги до потреб організму	Має незадоволену потребу в спілкуванні з людьми, чиї норми та цінності такі ж високі, як у нього, і які виділяються з натовпу. Це бажання бути надзвичайним призводить до ізоляції і заважає прояву його готовності щедро віддавати себе. Він хотів би поступитися і дати своїм почуттям волю, але вважає, що це слабкість, з якою потрібно боротися. Вважає, що таке самообмеження підніме його над іншими і принесе йому визнання як унікальної і неповторної особистості. **Коротко.** Прагнення до визнання
-6-0	Стрес, викликаний стримуванням фізичних або сексуальних бажань	Існуюча ситуація неприємна. Має незадоволену потребу у спілкуванні з людьми, чиї норми та цінності такі ж високі, як і в нього. Хоче виділитися із натовпу. Щоб досягти мети, готовий різко обмежити задоволення фізичних потреб. Хоче стати щасливим, вести більш цікавий і поважний образ життя, завоювати визнання. Іноді не дотримується потрібної дистанції, втручається в чужі справи, без потреби висловлює свою думку. **Коротко.** Вимагає поваги до себе як до виняткової особистості
-6-1	Стрес, викликаний браком уваги до потреб організму	Нестача уваги і визнання змушує його думати про те, що справжній союз з іншими людьми неможливий. Незадоволеність робить його легкозбудливим і чутливим. За таких умов відносини з іншими людьми сприймаються як гнітюча залежність, виникає намагання усамітнитися і ствердитися. Однак ізольованість призводить до того, що прагнення до близькості з іншими стає постійною потребою і викликає почуття невпевненості, яке маскується рішучою манерою поведінки. Хоче набути почуття зверхності й ствердитися за допомогою почуття самодостатності.

		Коротко. Емоційна незадоволеність, викликана нестачею визнання (перша група потрібна як компенсація)
-6-2	Стрес, викликаний надмірним самоконтролем	Відчуває незадоволену потребу у спілкуванні з людьми, які мають такі ж високі норми та цінності, як і він, хоче виділятися з натовпу. Це викликає у нього значний стрес, однак він залишається вірним своїм позиціям, незважаючи на нестачу визнання. Вважає ситуацію "неприємною" і хотів би покінчити з нею, але відмовляється іти на компроміс і жертвувати своїми переконаннями. Не здатен знайти вихід із цієї ситуації, тому що постійно відкладає прийняття необхідного рішення через сумніви, чи зможе дати відсіч опору, який це рішення викликає. Потребує визнання з боку інших, їх згоди з його бажаннями і поваги до поглядів. Без цього він не може почувати себе легко й безтурботно. **Коротко.** Вперта, але безрезультатна вимога поваги (перша група потрібна як компенсація)
-6-3	Стрес, викликаний придушенням фізичних і сексуальних бажань	Вважає, що його недооцінюють, і визнає ситуацію, що склалася, неприємною. Шукає для себе визнання і поваги з боку оточуючих, які слугували б гарантією стабільності та безпеки ситуації. Самоконтроль у сфері чутливості ускладнює виникнення близьких взаємовідносин. Внаслідок ізоляції прагнення до єднання, злиття з іншими стає настійливою потребою. А це робить його менш упевненим у собі. Власна невпевненість маскується уявною самовпевненістю, рішучістю. Все це викликає бажання ствердити себе в даній ситуації і набути відчуття переваги. Хоче бути улюбленцем, щоб у ньому бачили бажаного й цінного партнера. **Коротко.** Невпевненість, викликана неуспіхом близьких взаємовідносин (перша група потрібна як компенсація)

-6-4	Стрес, викликаний постійним зусиллям приховати неспокій і тривогу під маскою упевненості у собі і безтурботності	Існуюча ситуація неприємна. Відчуває самотність і невпевненість, оскільки його потреба у спілкуванні з іншими, чиї норми та цінності були б настільки ж високі, як і в нього, залишається невиконаною. Відчуття ізольованості перетворює цю потребу в нездоланну спонукальну силу. Він хоче довести іншим унікальність свого характеру. Намагається приглушити у собі потребу в інших людях і, щоб приховати страх неповноцінності, удає безпечну упевненість в собі, виражаючи своє презирство тим, хто критикує його поведінку. Однак за удаваною байдужістю ховає жагу схвалення і успіху в оточуючих. **Коротко.** Приховує невпевненість у собі і відчуття самотності ("+"-група потрібна як компенсація)
-6-5	Стрес, викликаний нездатністю весь час підтримувати взаємовідносини в бажаному стані	Чуттєвий і чуйний до витончених почуттів, жадає містичного злиття, іронічної гармонії. Однак це бажання залишається незадоволеним через відсутність відповідного партнера або через несприятливі обставини, а також власні високі домагання. Тримає свої емоційні відносини під суворим контролем, щоб не опинитися в полоні ілюзій. Естет, який має вихований і витончений смак, що дозволяє формулювати і виражати свої пристрасті й думки, особливо в галузі мистецтва і художньої творчості. Прагне об'єднатися з тими, хто може сприяти його інтелектуальному або художньому зростанню. **Коротко.** Фрустрація потреби в близьких взаємовідносинах, що сублімується в художній або інтелектуальній творчості (перша група потрібна як компенсація)
		Прагне до вільного розвитку згідно з власними переконаннями. Хоче, щоб його поважали. Намагається розвивати свої здібності, використати надані можли-

-6-7	Стрес, викликаний небажаними обмеженнями або заборонами	вості. Бажає проявити себе як особистість і усунути внутрішні протиріччя і не дозволяє зовнішнім заборонам заважати своїм намірам. **Коротко.** Бажання розпоряджатися власною долею (перша група потрібна як компенсація)
-7	Інтенсивність стану, що виявляється іншими кольорами	Хоче бути незалежним і вільним від будь-яких перешкод, обмежень і заборон, крім тих обмежень, які він накладає на себе за своїм вибором і рішенням. **Коротко.** Бажання розпоряджатися власною долею
-7-0	Виражена схильність до зовнішніх вражень	Хоче подолати відчуття порожнечі і відокремленості від інших. Вважає, що життя сповнене ще невикористаних можливостей. Боїться втратити свою частку життєвого досвіду, якщо не буде найкращим чином використовувати кожну хвилину. Тому він переслідує свої цілі зі скаженою напруженістю і легко стає "глибоко втягненим". Чим би не займався, вважає себе досить компетентним у цій галузі. Іноді інші вважають його набридливим і настирним. **Коротко.** Напружена "втягненість"
-7-1	Чутливість, неспокій	Існуюча ситуація і відносини не задовольняють його. Відчуває, що не в змозі хоч якось їх виправити без добровільного співробітництва з іншими. Не хоче, щоб інші здогадувалися про його вразливість, і тому вважає нерозумним проявляти свої уподобання або бути надмірно відвертим. Відносини, що склалися, він розглядає як важкі кайдани. Хоча і хоче бути незалежним та звільнити свій шлях від перешкод, але не бажає ризикувати, втратити все. Це викликає необдумані, імпульсивні реакції. Прагнення "позбавитися від усього цього" призводить до значного неспокою. Може постраждати здатність зосереджуватися.

		Коротко. Неспокій та імпульсивність, викликані емоційною незадоволеністю (перша група потрібна як компенсація)
-7-2	Фрустрація і стрес, викликані обмеженням свободи вибору і дій	Шукає незалежності і свободи від будь-яких обмежень. Уникає зобов'язань і взагалі всього, що могло б бути перешкодою. Відчуває значний тиск і хоче його позбутися, щоб мати можливість досягти бажаного. Однак, як правило, для досягнення успіху йому не вистачає цілеспрямованості. **Коротко.** Фрустроване бажання незалежності і свободи дій (перша група потрібна як компенсація)
-7-3	Стрес, викликаний розчаруваннями, які принесла з собою якась небажана ситуація	Відчуває, що потрапив у неприємну ситуацію і безсилий що-небудь зробити. Сердитий і роздратований, оскільки сумнівається, що може досягти своїх цілей, і почуває себе на межі нервового виснаження. Хоче виплутатися з цієї ситуації, відчути менше обмежень і свободу приймати рішення самостійно. **Коротко.** Фрустроване бажання незалежності (перша група потрібна як компенсація)
-7-4	Стрес, викликаний розчаруваннями і страхом подальших невдач	Нездійснені надії призвели до невпевненості та настороженості. Вимагає свободи дій і відкидає будь-який контроль, крім самоконтролю. Не бажає обходитися без чогось або в чомусь собі відмовляти. Вимагає гарантій безпеки, щоб уникнути подальших розчарувань. Сумнівається в тому, що в майбутньому становище хоч трохи покращиться. Ця негативна установка призводить до того, що він підвищує свої претензії і відмовляється від розумних компромісів. **Коротко.** Напружена настороженість (перша група потрібна як компенсація)

-7-5	Стрес, викликаний неприємними йому обмеженнями або заборонами	Чутливий і вразливий, схильний до захопленості. Мріє про контакт, який би завдяки чуттєвій гармонії і взаєморозумінню зробив життя цікавим. Оскільки ідеального зв'язку не існує, ця потреба залишається незадоволеною. Все це призводить до стану збудження, який він намагається стримати. При цьому почуття блокуються, виникає внутрішнє напруження і підвищується чутливість. Боїться, що його довіру можуть використати, тому контролює свої взаємовідносини, вимагає доказів щирості партнера. **Коротко.** Внутрішня напруга, викликана емоційною незадоволеністю ("+"-група потрібна як компенсація)
-7-6	Стрес, викликаний неприємними йому обмеженнями і заборонами	Намагається зберегти свою незалежність, не припускає стороннього впливу. Хоче діяти згідно з власними переконаннями. Відчуває огиду до безликого, урівнювального підходу. Намагається висловлювати авторитетні думки, щоб бути визнаною особистістю. Робить над собою зусилля, щоб визнати точку зору інших або свої помилки. Прагне розвивати свої здібності, проявлятися як особистість і виділятися завдяки власним успіхам. **Коротко.** Прагнення до незалежності та самовдосконалення

Таблиця 5

Число	Інтерпретація
+0-0	Вказує на амбівалентність відносин, які коливаються між обачною стриманістю і боязню не отримати того, що йому належить
+0-1	Тривога та неспокійне невдоволення (або обставинами, або незадоволеними емоційними потребами) викликали напруження і стрес. Його поведінка щодо порятунку від цього – не дозволяти собі "стати втягненим" – забезпечила йому хоча б зовнішню подібність спокою

+0-2	Невдала спроба зміцнити своє становище згідно з власною високою думкою про свої позитивні якості у поєднанні з неперервними спробами "показати себе", не маючи на це достатніх підстав, призвели до значного стресу. Намагається уникнути надмірних вимог до своїх обмежених можливостей, відмовляється брати на себе відповідальність або бути "втягнутим" в які-небудь подальші неприємності
+0-3	Виснаження життєвої енергії зробило нестерпним будь-яке збудження, будь-які вимоги ззовні. Відчуття безсилля викликає неспокій, роздратування, спричиняє гострий біль, від якого він намагається позбутися, відмовляється від активної участі в подіях. Він обмежує себе і має надію завдяки обережності пригальмувати свою рішучість і нарешті домогтися свого
+0-4	Сильну тривогу викликають нездійснені надії, а також страх, що нові цілі призведуть до нових невдач. Намагається позбутися цієї тривоги, замикаючись у собі. Із міркувань самозахисту стає обережнішим. Похмурий та пригнічений
+0-5	Відчуває потребу якось захистити себе від своєї надмірної довірливості, бо вважає, що інші часто неправильно її трактують або ж використовують у своїх інтересах. У результаті він виробляє у собі критичне й пихате відношення. Готовий до співпраці лише тоді, коли є можливість переконатися в щирості й надійності інших
+0-6	Незадоволене бажання досягти поваги, виділятися серед своїх товаришів викликає у нього деяку тривогу. У результаті знижується здатність до нормального спілкування
+0-7	Боїться, що, коли не захистить себе від зовнішніх впливів, його незалежність буде під загрозою або сильно обмежена. Не хоче, щоб його непокоїли
+1-1	Вказує на амбівалентність відносин, що коливається між розслабленим задоволенням і неспокійною незадоволеністю
+1-0	Відчуває необхідність досягти стійкого і спокійного стану, в якому він міг би звільнитися від тривоги, яка викликана тим, що йому можуть завадити досягти всього, чого він бажає
+1-2	Стрес і відчуття неповноцінності породжують напругу, пов'язану із спробою упоратися з обставинами, непосильними для нього. Намагається врятуватися від цього в якій-небудь більш спокійній і вільній від проблем обстановці, в якій йому більше не доведеться обстоювати свої права і опиратися такому сильному тискові

+1-3	Виснаження життєвої енергії зробило нестерпним будь-яке подальше зростання активності і будь-які вимоги до його можливостей. Відчуття безсилля викликає у нього неспокій і спричинює гострий біль. Намагається знайти порятунок від усього цього у відмові від боротьби, в пошуках спокійної і мирної обстановки, в якій він міг би прийти до себе в атмосфері доброзичливості та безпеки
+1-4	Сильну тривогу викликають розчарування в надіях, що не збулися, і страх, що, якщо він покладе перед собою нові цілі, то це призведе тільки до нових невдач. Намагається знайти порятунок від цього в спокійних і гармонійних відносинах, які захистили б його від розчарувань і нестачі визнання
+1-5	Відчуває потребу якось захиститися від своєї схильності до надмірної довірливості, оскільки бачить, що інші часто неправильно трактують її або використовують у своїх інтересах. Тому він шукає таких відносин, в яких би панувала спокійна і співчутлива близькість і в якій кожен знав би позицію іншого
+1-6	Хоче, щоб його цінували та поважали. Намагається знайти це в близькому і спокійному спілкуванні, заснованому на взаємній повазі
+1-7	Не хоче бути втягнутим у суперечки через якісь думки, погляди або судження, вважаючи за краще, щоб його залишили у спокої
+2-2	Вказує на амбівалентність відносин, які коливаються між спробою самоствердження і бажанням позбутися того зустрічного тиску, який ця спроба викличе
+2-0	Побоюється, що йому можуть завадити досягти того, чого він хоче. Тому вимагає, щоб інші визнали його права
+2-1	Емоційна незадоволеність і невдоволення обставинами, що склалися, можуть викликати стрес. Намагається позбавитися стресу, заперечуючи його існування і приховуючи свою незадоволеність за пихатим, але неадекватним ствердженням своєї незалежності та самостійності
+2-3	Виснаження життєвої енергії зробило нестерпним будь-який подальший підйом активності або які-небудь вимоги до нього. Це відчуття безсилля викликає у нього роздратування та гострий біль. Прагне позбутися цього, уперто обстоюючи свою точку зору. Однак загальний стан безпорадності часто визначає марність цих спроб. Тому дуже часто чутливий до критики і образ

+2-4	Розчарування і побоювання, що визначати які-небудь нові цілі було б безглуздо, викликають тривогу. Прагне до визнання. Будь-яка критика викликає протест. Спроба вплинути на нього призводить до опору. Прагнучи закріпити свою позицію, намагається ствердити себе, педантично використовуючи свою владу в дрібницях
+2-5	Намагається зміцнити свою позицію і підвищити почуття самоповаги, аналізуючи свої досягнення (і досягнення інших людей) ретельно і критично. Вимагає, щоб усе було ясно і недвозначно
+2-6	Щоб підвищити самоповагу і відчути свою цінність, йому потрібно, щоб інші цінували його і поважали як унікальну особистість. Протестує проти посередності, ставить собі високі цілі
+2-7	Чинить сильний опір зовнішнім впливам і будь-яким зазіханням на його свободу самостійно приймати рішення і будувати плани. Намагається створити собі становище в суспільстві і закріпити його
+3-3	Вказує на амбівалентність відносин, які коливаються між бажанням зробити по-своєму і потребою в тому, щоб його залишили у спокої
+3-0	Побоювання, що йому можуть завадити досягти того, чого він хоче, примушують його діяти з гарячковою напруженістю
+3-1	Тривога і неспокійне невдоволення, викликані або обставинами, або незадоволеними емоційними потребами, призвели до стресу. Намагається позбавитися його за допомогою напруженої діяльності, спрямованої або на завоювання особистого успіху, або на придбання різного досвіду
+3-2	Спроба упоратися з обставинами, які насправді вище за його сили і можливості, викликає сильну тривогу і відчуття неповноцінності, в якому він не зізнається. Прагне позбавитися цього, віддаючи усі свої сили напруженій діяльності. Хоче мати право діяти по-своєму. Надмірний самоконтроль може призвести до некерованих спалахів гніву
+3-4	Стрес і тривогу викликають надії, які не збулися, і побоювання, що нові цілі призведуть до нових невдач. Хоче близького спілкування з іншими людьми і можливості вільно розвиватися. Але відчуває, що його взаємовідносини формальні, а його розвитку перешкоджають. Реагує на це напруженою діяльністю, спрямованою на те, щоб за будь-яку ціну досягти своїх цілей

+3-5	Хоче діяти вільно і без перешкод. Однак обмежений своєю потребою все будувати на раціональній, твердій, чітко визначеній основі
+3-6	Дії приносять йому задоволення. Хоче, щоб за особисті досягнення його поважали і шанували
+3-7	Бореться з обмеженнями і заборонами. Вимагає, щоб йому давали можливість вільно розвиватися
+4-4	Вказує на амбівалентність відносин, які коливаються між оптимістичними бажаннями і похмурим песимізмом
+4-0	Боязнь, що йому можуть завадити досягти бажаного, призводить до неспокійних пошуків відчуття задоволеності у фантазуванні або безглуздій діяльності
+4-1	Тривога і неспокійне невдоволення або обставинами, або незадоволеними емоційними потребами викликали стрес. Почуває себе незрозумілим, збитим з пантелику, відчуває неспокій. Це примушує його шукати нові умови або нові взаємовідносини в надії, що вони зможуть принести йому більшу задоволеність і душевний спокій
+4-2	Намагається долати обставини, які вище за його сили і можливості, що викликає тривогу і відчуття власної неповноцінності. Щоб підвищити самоповагу, реагує на таку ситуацію пошуками зовнішніх доказів своїх здібностей і своєї цінності. Щоб зняти з себе провину, схильний звинувачувати інших
+4-3	Виснаження життєвої енергії зробило нестерпними будь-які вимоги до нього, будь-яку активність. Відчуває, що обставини, які склалися, можуть бути загрозливими, але безсилий чимось запобігти цьому. Дуже сподівається, що яке-небудь нове рішення підкаже шлях до порятунку
+4-5	Розлючено опирається обставинам, що склалися, які, на його думку, недостатньо визначені або роблять дезорганізують. Тому шукає вихід, який роз'яснить цю ситуацію і зробить її більш упорядкованою
+4-6	Вважає, що за існуючого стану справ його недооцінюють. Шукає інші умови, в яких у нього було б більше можливостей довести свою цінність
+4-7	Вважає, що його розвиток обмежують і ускладнюють. Шукає будь-який вихід, який позбавить його від цих обмежень

+5-5	Вказує на амбівалентність відносин, які коливаються між бажанням близьких дружніх відносин і зневагою до людей за те, що їм не вистачає смаку та інтелекту
+5-0	Побоюється, що йому можуть завадити досягти бажаного. Тому у взаємовідносинах з іншими людьми активно використовує особисту чарівність, маючи надію, що так буде легше досягти мети
+5-1	Тривога і неспокійне невдоволення, породжені або обставинами, або незадоволеними емоційними потребами, викликали значний стрес. Він намагається шукати порятунку від цього в ідеалізованій обстановці співчуття і розуміння або в атмосфері краси, що її замінює
+5-2	Сильний стрес викликають невдоволення обставинами, що склалися, та емоційна незадоволеність. Вважає, що можна знайти вихід в ідеалізованій обстановці співчуття і порозуміння або в атмосфері краси, що її замінює
+5-3	Виснаження життєвих сил зробило нестерпним будь-яке подальше зростання активності або якісь вимоги до цього. Хоче врятуватися від цього втечею в ілюзорний, штучний світ, який влаштовано згідно з його бажаннями. Нездійснені надії та побоювання, що нові цілі призведуть до нових невдач, викликають тривогу. Страждає від браку близьких і співчутливих відносин
+5-6	Все незвичне, оригінальне (у тому числі люди з якимись незвичними здібностями) справляє на нього сильне враження. Намагається переймати ті якості, якими він захоплюється. Прагне показати оригінальність своєї особистості
+5-7	Намагається уникати критики і запобігає будь-яким обмеженням свободи власних дій. Хоче сам визначати свою долю. Спілкуючись з іншими людьми, активно використовує власну привабливість
+6-6	Вказує на амбівалентність відносин, які коливаються між потребами в задоволенні бажання безпеки і жагою особливого визнання
+6-0	Страх, що йому можуть завадити досягти бажаного, посилює потребу в безпеці і в свободі від конфліктів. Тому він шукає постійного оточення, в якому міг би розслабитися
+6-1	Тривога і невдоволення або обставинами, або незадово-леними емоційними потребами, викликають сильний стрес. Намагається

	шукати порятунку від цього в безпечній, вільній від конфліктів ситуації, в якій він міг би розслабитися і прийти в норму
+6-2	Напруження, викликане спробою подолати обставини, які насправді вище за його сили і можливості, викликало значну тривогу і відчуття неповноцінності, в якому він не зізнається. Намагається шукати порятунку в обстановці безпеки, в якій міг би розслабитися і прийти до тями, в якій від нього більше нічого не вимагали б
+6-3	Виснаження життєвої енергії зробило нестерпним будь-яке подальше зростання активності або які-небудь вимоги до нього. Це відчуття безсилля в поєднанні з розчарованістю тим, що він не може керувати ходом подій, викликає роздратування і гострий біль. Він намагається знайти порятунок від цього в обстановці спокою та безпеки, де він міг би розслабитися і прийти до тями
+6-4	Розчарування і страх, що визначати якісь нові цілі не має сенсу, викликають тривогу. Переживає від нестачі будь-яких близьких і співчутливих відносин і від того, що його не розуміють і недооцінюють. Він намагається знайти порятунок в стабільній обстановці, в якій міг би розслабитися і відчути себе більш-менш задоволеним
+6-5	Намагається уникати критики і конфліктів. Хоче закріпити своє стійке і безпечне становище. Однак сам схильний ставитися до оточуючих критично, і йому важко догодити
+6-7	Шукає безпеки і такого становища, в якому його не будуть непокоїти ніякими вимогами
+7-7	Вказує на амбівалентність відносин, які коливаються між "нормальним" індивідуалізмом і нетерпимістю до всіх інших точок зору
+7-0	Страх, що йому можуть завадити досягти того, чого він хоче, примушує його використовувати всі можливості, які може запропонувати життя. Але він категорично стверджує, що жодна з них не представляє собою якусь цінність. Цей негативізм стає для нього засобом приховати свою безпорадність і відчуття марності
+7-1	Тривога і невдоволення або обставинами, або емоційними потребами викликали значний стрес. Основною причиною вважає відсутність якого-небудь порозуміння з боку оточуючих. Виробляє в собі презирливе і зухвале становлення до них

+7-2	Напруження, викликане спробою подолати обставини, які насправді вище його сил і можливостей, породило значну тривогу і відчуття неповноцінності, в якому він не зізнається. У своїх невдачах схильний звинувачувати оточення або незалежні від нього обставини
+7-3	Виснаження життєвої енергії зробило нестерпним будь-яке подальше зростання активності або які-небудь вимоги до нього. Впевнений, що із нього зробили жертву. Вимагає, щоб йому дозволили робити по-своєму
+7-4	Розчарування і страх, що визначати які-небудь нові цілі не має сенсу, викликали тривогу, відчуття порожнечі й презирства до самого себе, в якому він не зізнається. Його відмова визнати це примушує його поводитися зухвало
+7-5	Його природна здатність до всього підходити з позицій критичної "розбірливості" набрала перебільшеної форми і перетворилась на відносини "різкого критикування". Все заперечує і над усім глузує, незважаючи на факти
+7-6	Із усіх сил намагається відігравати головну роль, бути в центрі уваги. Відмовляється від безликих або другорядних ролей

11. ПРОЕКТИВНІ МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Термін "проекція" (від лат. *рго]есію* - викидання) як психологічне поняття вперше запровадив у психоаналізі 3. Фрейд (1894). Він вважав, що неврози виникають у тому разі, коли психіка не може опанувати ендогенно розвинені сексуальні збудження і внаслідок цього відбувається проекція збудження у зовнішній світ.

Інтерпретація цього поняття в психоаналізі міцно пов'язала його із захисними механізмами "Я". Проекція (поряд із витісненням, раціоналізацією, сублімацією й ін.) розглядалася як один із захисних механізмів. Процес конфлікту, згідно з 3. Фрейдом, усувається завдяки особливому психічному механізмові - проекції: "ворожість, про яку нічого не знаєш і також надалі не хочеш знати, переноситься з внутрішнього сприймання в зовнішній світ і при цьому віднімається від самого себе і приписується іншим".

Відзначимо, що в роботах 3. Фрейда є згадування і про те, що проекція виникає не тільки у випадку конфлікту між " Я" і несвідомим, але також "бере участь в утворенні зовнішнього світу". Однак це розширене тлумачення проекції не було сприйнято у психоаналізі. Розуміння проекції як захисного механізму було названо ***класичною проекцією.***

"Проекція не створена для відображення щиросердних переживань, вона має місце і там, де немає конфліктів", - стверджував 3. Фрейд. Проекцію, що не п р и в' я з а н а намертво до сфери несвідомого, яке вічно конфліктує зі свідомістю, а розуміється як людська особливість, без якої немає *власного* бачення предметів і явищ навколишньої дійсності, було названо ***атрибутивною проекцією.***

К л а с и ч н у й атрибутивну проекцію, на думку р і з н и х авторів, м о ж н а розрізняти за об'єктами, що обираються для проекції. Передбачається, що класична проекція спрямована на негативно оцінюваних осіб, а коли індивід усвідомлює в себе негативні риси, він наділяє ними осіб, до яких у нього позитивне ставлення (атрибутивна проекція).

Таке розуміння: ***проекція —*** *це наділення власними мотивами, потребами, почуттями інших людей, а відповідно, і розуміння їхніх вчинків* - ґрунтується як на багатовікових донаукових спостереженнях, так і на експериментальних дослідженнях, а тому не випадково деякими психологами визнається єдино обґрунтованим.

Окрім двох найважливіших видів проекції, розглянутих вище, виділяються й інші.

Аутичною проекцією було назване явище, в основі якого лежить детермінованість с п р и й м а н н я актуальних п о т р е б людини. Цей феномен був виявлений під час демонстрації обстежуваним на екрані росфокусованих

зображень різних об'єктів. Виявилося, що зображення їжі раніше розпізнається голодними, ніж ситими. Це і було названо аутизмом. Подальші дослідження дозволили встановити, що відбувається не тільки зниження порогу впізнання, але й проектування потреб.

Якщо у разі класичної проекції йдеться про приписування неусвідомлюваних рис і особливостей (тих, які витіснені), то в близькій до неї ***раціоналізованій проекції*** суб'єкт обізнаний щодо небажаних (несхвалюваних) власних рис особистості або поводження, але завжди знаходить їм виправдання.

Д. Холмс (1968), підводячи підсумки численних досліджень, пропонує виділити ***два "виміри" проекції***: *перший - те, що проектується (наявність або відсутність риси), другий -усвідомлення того, що проектується.*

Симілятивна проекція відповідно до психоаналітичної концепції виконує захисну функцію, але, згідно з Д. Холмсом, чітко е к с п е р и м е н т а л ь н о г о підтвердження не одержала (дійсно, дуже важко довести, що обстежуваний не має уявлення про належні йому характерні риси особистості).

Проекцію Панглоса і Касандри можна розглядати як варіант захисного механізму - "реактивне утворення".

Комплементарна проекція припускає проекцію рис, додаткових до тих, якими суб'єкт володіє в дійсності. Наприклад, інколи, відчуваючи страх, ми схильні майже кожну людину сприймати як загрозливу для нас. У цьому випадку риса, що приписується іншим (скажімо, агресивність), дозволяє пояснити власний стан. Ще раз підкреслимо, що експериментальне підтвердження знаходить насамперед атрибутивна проекція - приписування наявної в суб'єкта й усвідомлюваної риси.

Отже, теорії проекції, як теорії психологічні, мають власний шлях розвитку, незалежний від тих психодіагностичних методик, що були названі проективними.

Розглянемо, що таке проективні методики.

Перший опис процесу проекції в ситуації зі стимулами, що допускають різну їхню інтерпретацію, належить відомому американському психологові Генрі Мюррею (1935). Він розглядає проекцію як природну тенденцію людей діяти під впливом своїх потреб, інтересів, усієї психічної організації. По суті - це перше застосування поняття проекції до психологічного дослідження. При цьому Г. Мюррей вважав, що захисні механізми в процесі проекції можуть виявлятися, а можуть і не виявлятися. До цього часу теоретична концепція проекції у тому вигляді, в якому вона застосовувалася для дослідження особистості, не формулювалася.

На позначення визначеного типу психологічних методик поняття проекції уперше використовується Л. Франком у 1939 р. Він висунув ***три основні принципи,*** що лежать в основі проективного дослідження особистості.

1. Спрямованість на унікальне в структурі або організації особистості. На відміну від традиційних психометричних процедур, особистість розглядається як система взаємозалежних процесів, а не перелік (набір) здібностей або рис.

2. Особистість у проективному підході вивчається як відносно стійка система динамічних процесів, організованих на основі потреб, емоцій та індивідуального досвіду.

3. Ця система основних динамічних процесів постійно й активно діє протягом життя індивіда, "формуючи, направляючи, спотворюючи, змінюючи і змінюючи кожну ситуацію в систему внутрішнього світу індивіда". Кожна нова дія, кожен емоційний прояв індивіда, його сприймання, почуття, висловлення, рухові акти несуть на собі відбиток особистості. Це третє й основне теоретичне положення називають ***проективною гіпотезою.***

Визначаючи специфіку проективного підходу, Л. Франк пише про те, що це прийом дослідження особистості, за допомогою якого обстежуваний перебуває у ситуації, на яку він реагує залежно від значення для нього цієї ситуації, його думок і почуттів. Також підкреслюється те, що стимули в проективних методиках не є виключно однозначними, а допускають різну інтерпретацію. Стимул набуває сенсу не просто через його об'єктивний зміст, а насамперед у зв'язку з *особистісним значенням,* що надає йому обстежуваний.

Л. Франк не розглядає проективні методики як заміну уже відомим - психометричним. Призначення цих методик - дослідження "ідіоматичної" внутрішньої сфери, що може бути розглянута як спосіб організації життєвого досвіду. П р о е к т и в н і методики вдало д о п о в н ю ю т ь існуючі, дозволяючи п р о н и к н у т и в те, що н а й б і л ь ш глибоко сховано, в и п а д а є з уваги при використанні традиційних прийомів дослідження.

Загальними для всіх проективних методик є такі ознаки:

1) невизначеність, неоднозначність стимулів, що використовуються;

2) відсутність обмежень у виборі відповіді;

3) відсутність оцінки відповідей обстежуваних як "правильних" і "помилкових".

Класифікація проективних методик (за Л. Франком)

1. Конститутивні. Прикладом є методика Роршаха. Цей тест є поширеним у психіатрії. Так, при дослідженні клінічних форм шизофренії цей тест дозволяє дослідити перцептивні розлади. На цей факт звернув увагу ще автор тесту, який вказував, що при шизофренії сприймання відрізняється від звичайного, орієнтованого на уособлення, своєю спрямованістю на створення цілісних образів.

2. Конструктивні. Пропонуються оформлені деталі, із яких необхідно створити осмислене ціле і пояснити його (прикладом є сценотест).

3. Інтерпретаційні. Прикладом є тест тематичної апперцепції (ТАТ), розроблений Г. Мюрреєм. Цей метод має багату історію, він використовувався для обстеження дітей-правопорушників при медико-судовій експертизі.

4. Катартичні (ігровий катарсис) (від грецького *"катарсис "* - очищення). Це методи, спрямовані на вияв емоційних реакцій та визволення від домінуючих емоцій шляхом їх п е р е ж и в а н н я. Н а п р я м має багато методів: це метод маріонеток, метод ляльок Леві, метод психодрами Морено та ін. Останній використовується як психотерапевтичний та як психодіагностичний. Як психодіагностичний метод він часто використовується під назвою "соціо-аналіз". Вважається, що розігрування драматичних ситуацій відображає особистісні риси обстежуваного внаслідок афективного реагування.

5. ***Рефрактивні.*** Особистісні мотиви, індивідуальні особливості дослідник діагностує за тими мимовільними змінами, які вносяться в загальноприйняті засоби комунікації, наприклад мову, почерк тощо.

6. Експресивні (малюнки на задану тему). Серед експресивних методів найбільш популярним є тест "Дім - Дерево - Людина" (див. тест 11.4). Серед інших варіантів малюнків на задану тему популярністю користуються дитячі малюнки на тему: "Моя сім'я", "Неіснуюча тварина" (див. тест 11.5).

7. Імпресивні.

Тест Люшера (див. тест 10.5). Тест колірних виборів є особливо продуктивним щодо дослідження емоційної сфери особистості.

Тест Сонді. В и й ш о в друком у 1939 р. під н а з в о ю " А н а л і з д о л і". Оригінальність тесту не стільки у матеріалі (фотографії психічно хворих), скільки в інтерпретації тесту. За Сонді, цей тест має виявити генеалогію несвідомого. Несвідоме він поділяє на три рівні: архаїчний шар, що аналогічне несвідомому Юнга; індивідуальний шар, що досліджується за допомогою психоаналізу; між ними є прошарок, який Сонді визначив як генетичне несвідоме. Генетичне несвідоме існує у гетерозиготному вигляді, тобто у вигляді прихованих тенденцій. Ці тенденції ніяк не виявляються зовні. Вони проявляються лише як напруженість (боротьба двох суперечливих тенденцій), що є у кожній людині, позбавлення від якої зумовлює вибір професії, партнера, форми самогубства, типу злочину та ін.

8. ***Адитивні.*** Розповідаючи історії, від обстежуваного вимагають завершити речення.

Тест "Вільна асоціація слів ". Від обстежуваного вимагається швидко назвати перше слово, що спало йому на думку. Аналізують час відповіді, сам зміст слова та фактори зв'язку слова-індуктора зі словом-асоціацією (логічні, граматичні, фонетичні).

Спочатку Юнг формулював мету дослідження таким чином: асоціації - це "засоби виявлення патології, які мають додаткове значення і служать для полегшення фрейдівського психоаналізу". Слід зазначити, що дослідження асоціацій дало початок розробці теорії екстра-інтроверсії.

Тест "Незакінчені речення ". Тест незакінчених речень використовують як у дослідженнях здорових людей, так і у клінічних дослідженнях. Існує повний (60 речень) і скорочений (20 речень) варіант тесту А. Рейні і А. Рохд. Прикладом речень можуть бути такі: "Моя професія...", "Моє майбутнє...". Обстежуваний має не обмірковуючи закінчити речення. На основі аналізу можна зробити висновки щодо ставлення обстежуваного до себе, до оточення, до майбутнього, до життєвих обставин. При цьому виявляються приховані переживання, які не можна виявити в процесі і н т е р в' ю чи бесіди. Існує також варіант тесту, розроблений М. Саксом та С. Леві.

11.1. Тест "Автопортрет" [42]

Мета: вивчення особливостей самосвідомості, самооцінки особистості.

Вік досліджуваного: з **12 років.**

Процедура дослідження

Досліджуваному пропонується на аркуші паперу ручкою чи олівцем намалювати свій портрет. Час не обмежується.

Обробка даних

Відомо, що автопортрет - це власне зображення людини. Для діагностичних цілей важливо, якою мірою автопортрет, як зображення його творця, вичерпує свою модель і обмежується нею, а також якими типологічними ознаками його можна відрізнити від інших зображень людей.

Автори тесту пропонують для аналізу такі показники:

1. Зображення лише обличчя.
2. Зображення у вигляді погруддя.
3. Зображення на повний зріст.
4. Зображення у профіль.
5. Зображення анфас.
6. Схематичне зображення (вважається, що до такого типу зображення тяжіють особи інтелектуального складу, яким важливо отримати загальне уявлення про явище).
7. Реалістичне зображення (як правило, так малюють особи, яким притаманні педантичність, схильність до деталізації).

8. Методичне зображення (таке зображення виконують звичайно особи художнього складу - з розвиненою фантазією, творчими здібностями).

9. Автопортрет в інтер'єрі (вважається, що такі малюнки властиві особам зі схильністю до сюжетних описів, а також із спрямованістю на зовнішнє предметне оточення).

10. Більше як одне зображення - 2, 3 тощо.

11. Автопортрет на фоні пейзажу.

12. Автопортрет в емоційному стані (до таких малюнків схильні особи з підвищеною емоційністю і рефлексією власного стану. До того ж емоція, що переживається, часто є протилежною зображуваній).

13. Автопортрет у вигляді літературного персонажа.

14. Автопортрет у вигляді зображення, що перебуває у русі (такий тип малюнка характерний для осіб з виразними рухами, що захоплюються танцями, спортом тощо).

15. Розмір зображення.

16. Міра подібності до оригіналу за шкалою - 1, 2, 3.

18. Наявність штрихування - 1, 2, 3 (штрихування є показником тривожності).

19. Емоційна виразність зображення - 1, 2, 3.

20. Міра довершеності у змалюванні обличчя (наявність очей, носа, рота, брів, вій тощо).

Інтерпретація малюнків

Одержаний у результаті тестування матеріал можна упорядкувати за схемою Ріда, в якій співвідносяться малюнки з типологією індивідів за К.-Г. Юнгом:

- перелічувальний малюнок (зображення кількох автопортретів попри завдання намалювати один) - мислительний екстраверт;
- органічний малюнок (зображення на фоні живої природи, серед рослин, тварин) - мислительний інтроверт;
- гаптичний малюнок (зображення себе в емоційній атмосфері, створюваній ззовні) - сенсорний екстраверт;
- декоративний малюнок (зображення портрета в явно прикрашеному вигляді: у гарній рамці, з квітами та іншим декором) - емоційний екстраверт;
- імажинарний малюнок (зображення себе у вигляді якогось персонажа, взятого з літературно-художнього твору чи створеного власною уявою) - емоційний інтроверт;
- ритмічний малюнок (зображення, де підкреслюється рух) - інтуїтивний екстраверт;
- структурний малюнок (зображення себе "як є", тобто у природному вигляді: голова, руки, ноги тощо) - інтуїтивний інтроверт.

11.2. Методика "Кінетичний малюнок сім'ї" (КМС) [28]

Тест КМС допомагає виявити ставлення дитини до членів своєї сім'ї, сімейні взаємини, які викликають тривогу або конфлікти, виявляє, як дитина сприймає взаємини з іншими членами сім'ї і своє місце в сім'ї.

Вік досліджуваного: **з 10 років.**

Матеріали: стандартний аркуш паперу для малювання, олівець і ластик.

Інструкція. Будь ласка, намалюйте свою сім'ю так, щоб її члени були чимось зайняті.

Процедура дослідження

Тест складається з двох частин: малювання сім'ї і бесіда після малювання. На всі уточнювальні запитання слід відповідати без будь-яких указівок, наприклад: "Можеш малювати, як хочеш".

Під час малювання слід записувати всі спонтанні висловлювання дитини, відмічати її міміку, жести, а також фіксувати послідовність малювання.

Після виконання завдання для отримання максимуму інформації вербальним шляхом проводиться бесіда. Зазвичай дитині ставлять запитання:

1. Скажи, хто тут намальований?
2. Де вони знаходяться?
3. Що вони роблять, чим зайняті? Хто це придумав?
4. їм весело чи нудно? Чому?
5. Хто з намальованих людей найщасливіший? Чому?
6. Хто з намальованих людей найнещасливіший? Чому?

Під час бесіди з'ясовується сенс намальованого дитиною, тобто ставлення до окремих членів сім'ї, чому дитина не намалювала когось із членів сім'ї (якщо так сталося), що означають для дитини окремі деталі малюнка. Слід уникати прямих запитань, наполягаючи на відповіді, оскільки це може індукувати тривогу, захисні реакції. Доцільніше ставити продуктивні запитання, наприклад: "Якщо замість пташки була б намальована дитина, то хто б це був?" Для виявлення негативного або позитивного ставлення до членів сім'ї дитині пропонують розв'язати такі ситуації:

1. Уяви собі, що ти маєш два квитки в цирк. Кого б ти запросив із собою?
2. Уяви, що вся твоя сім'я іде в гості, але один із вас захворів і повинен залишитися вдома. Хто це?
3. Ти будуєш із конструктора будинок, але у тебе не виходить. Кого ти покличеш на допомогу?
4. Ти маєш квитки (на один менше, ніж членів сім'ї) на цікаву кінокартину. Хто залишиться вдома?

5. Уяви собі, що ти потрапив на безлюдний острів. З ким би ти хотів жити?

6. Ти отримав у подарунок цікаве лото. Уся сім'я сіла грати, але вас на одну людину більше, ніж потрібно. Хто не гратиме?

Для інтерпретації малюнка необхідно також знати вік дитини, склад її сім'ї, вік братів і сестер. Варто мати відомості про поведінку дитини в сім'ї, школі.

Інтерпретація "Кінетичного малюнка сім'ї"

Під час інтерпретації КМС увагу звертають на такі аспекти:

1) аналіз структури малюнка (порівняння складу реальної та намальованої сім'ї, розміщення і взаємодія членів сім'ї на малюнку);

2) аналіз особливостей зображення окремих членів сім'ї (відмінності в стилі малювання, кількість деталей, схема тіл окремих членів сім'ї);

3) аналіз процесу малювання (послідовність малюнка, коментарі, паузи, емоційні реакції під час малювання).

1. Аналіз структури КМС.

Склад сім'ї. Дитина, котра має емоційний добробут у сім'ї, малює повну сім'ю. Викривлення реального складу сім'ї вказує на емоційний конфлікт, невдоволення сімейною ситуацією. Крайні варіанти являють малюнки, на яких узагалі не зображені люди або зображені люди, які не пов'язані з сім'єю. За такими реакціями найчастіше приховуються:

а) травматичні переживання, пов'язані із сім'єю;

б) знедоленість, покинутість;

в) артизм;

г) поганий контакт психолога з дитиною.

Звичайно наявні менш виражені відхилення від реального складу сім'ї. Діти зменшують склад сім'ї, "забуваючи" намалювати тих членів сім'ї, котрі для них емоційно менш привабливі, з якими склалися конфліктні стосунки. Якщо замість реальних членів сім'ї дитина малює маленьких звірят, пташок, слід уточнити, з ким дитина їх ідентифікує. Найчастіше так малюють братів або сестер, чий вплив у сім'ї дитина намагається зменшити. Коли дитина малює замість реальної сім'ї сім'ю тварин, це свідчить про відкинутість, прагнення до теплих емоційних контактів. Відсутність на малюнку " Я" характерна для дітей, що відчувають ізольованість, неприйняття. Якщо на малюнку тільки "Я", це може вказувати на різний психічний зміст. Багато деталей тіла, кольорів, різноманіття одягу, великі фігури свідчать про несформоване почуття спільності та певну егоцентричність, а також про істероїдні риси характеру. Маленькі фігури, схематичність, створений кольоровою гамою негативний емоційний фон свідчать про почуття ізольованості.

Збільшення складу с і м' ї п о в' я з а н о з незадоволеними психологічними потребами в сім'ї. Діти-одинаки часто малюють сторонніх людей. Потреба у

рівноправних, кооперативних зв'язках виражається на малюнку, де, окрім членів сім'ї, намальована дитина того самого віку (двоюрідний брат, донька сусіда тощо). Зображення маленьких дітей указує на незадоволені афілятивні потреби, бажання зайняти охоронну, батьківську, керівну позицію стосовно інших дітей.

Пошук людини, здатної задовольнити потребу дитини в близьких емоційних стосунках, виражається на малюнках, де, окрім батьків (або замість них), намальовані дорослі, не пов'язані з сім'єю. В деяких випадках це вказує на символічне руйнування цілісності сім'ї, помсту батькам унаслідок відчуття ізольованості, непотрібності.

Розміщення членів сім'ї. Указує на деякі психологічні особливості взаємовідносин у сім'ї. В аналізі розміщення необхідно розрізняти, що відображає малюнок: суб'єктивно реальне (сприйняте), бажане або те, чого дитина боїться, уникає тощо.

Згуртованість сім'ї, зображення членів сім'ї з'єднаними руками, об'єднаність їх у спільній діяльності є ознаками психологічного добробуту, сприйняття інтегративності сім'ї.

Роз'єднаність членів сім'ї може вказувати на низький рівень емоційних зв'язків. Зображення членів сім'ї в обмеженому просторі (човен, будинок тощо)' може означати спробу дитини об'єднати, згуртувати сім'ю.

Групування членів сім'ї на малюнку іноді допомагає виділити психологічні мікроструктури сім'ї, коаліції. Дитина малює себе окремо від інших, коли почувається відчуженою. Відокремлення іншого члена сім'ї вказує на негативне ставлення дитини до нього, іноді це є ознакою загрози, що йде від нього, або малої значущості для дитини.

Роз'єднання членів сім'ї будь-якими об'єктами, поділ малюнка на комірки вказує на слабкість позитивних міжперсональних зв'язків.

2. Аналіз особливостей намальованих фігур.

Дає змогу отримати інформацію широкого діапазону: про емоційне ставлення дитини до окремого члена сім'ї, про те, яким дитина його сприймає, про "Я-образ" дитини, її статеву ідентифікацію тощо. В оцінюванні позитивного ставлення дитини до членів сім'ї необхідно звертати увагу на такі моменти графічних презентацій:

1) Кількість деталей тіла: наявність голови, волосся, вух, очей, зіниць, вій, лоба, брів, щік, рота, шиї, плечей, рук, долонь, пальців, ніг.

2) Декорування (деталі одягу, прикраси): шапка, комір, краватка, банти, кишені, ремінь, ґудзики, елементи зачіски, складність одягу, узори на одязі тощо.

3) Різноманітність використаних кольорів для зображення фігури. Позитивне ставлення до члена сім'ї виражається у великій кількості деталей тіла, декоруванні, використанні різноманітних кольорів. Негативне ставлення до людини - значна схематичність, незакінченість його графічної презентації. Пропуск суттєвих частин тіла (голови, рук, ніг) може вказувати поряд із негативним ставленням до нього також на агресивні наміри стосовно цієї людини.

4) Розмір фігур дає інформацію про сприйняття дитиною інших членів сім'ї і себе. Як правило, діти найбільшими малюють батька або матір, що відповідає реальності. Іноді співвідношення розмірів намальованих фігур не відповідає реальному співвідношенню величин членів сім'ї. Це пояснюється тим, що для дитини розмір фігури є засобом вираження сили, переваги, значущості, домінування. Якщо дитина малює себе більшою або рівною за розміром з батьками, то це пов'язано з егоцентричністю дитини або суперництвом з матір'ю або батьком за любов.

Значно меншими за інших членів сім'ї малюють себе діти, які:

а) відчувають свою незначущість, непотрібність;

б) потребують опіки, турботи з боку батьків.

Великі фігури малюють імпульсивні, впевнені в собі, схильні до домінування діти.

Дуже маленькі фігури вказують на тривожність, відчуття небезпеки.

5) Деталі фігури.

Руки є основними засобами впливу на світ. Підняті догори руки з довгими пальцями часто є ознакою агресивності. Коли так малює себе дитина зовні спокійна, то можна передбачити, що її агресивні наміри придушені. Це може бути і ознакою компенсації своєї слабкості, бажання бути сильним, володіти іншими. Ця інтерпретація достовірніша тоді, коли дитина, крім "агресивних" рук, малює й широкі плечі або інші атрибути, що є символами мужності та сили. Якщо дитина тільки собі "забуває" малювати руки, при цьому зображаючи себе непропорційно маленькою, то це може бути п о в' я з а н о із відчуттям безсилля, власної незначущості, пригнічення активності, надмірного контролю. Намальовані з великими руками та великими пальцями члени сім'ї вказують на сприйняття дитиною агресивності цих людей. Якщо член сім'ї взагалі без рук - дитина символічно обмежує його активність.

Голова - центр локалізації "Я", інтелектуальної і перцептивної діяльності. Обличчя - найважливіша частина тіла в процесі спілкування. Пропуск частин обличчя дітьми старшими 5-річного віку вказує на серйозні порушення у сфері спілкування, ізольованість, аутизм. Якщо, малюючи інших членів сім'ї, дитина пропускає голову, ніс, очі, брови тощо, це свідчить про конфліктні взаємини з даною людиною, вороже ставлення до неї.

Вирази облич мають значення тільки в тих випадках, коли вони відрізняються одне від одного. У цьому випадку можна вважати, що дитина свідомо чи несвідомо використовує вираз обличчя як засіб вираження, який характерний для старших людей.

Малювання зубів, виділення рота характерне для дітей, які схильні до оральної агресії. Якщо дитина так малює іншу дитину, то це часто пов'язано з почуттям страху.

3. Аналіз процесу малювання.

Аналіз процесу малювання часто дає найбільш змістовну, глибоку, значну інформацію. Увагу звертають на такі моменти:

1) послідовність малювання членів сім'ї;
2) послідовність малювання деталей;
3) витирання;
4) повернення до вже намальованих об'єктів, деталей, фігур;
5) паузи;
6) спонтанні коментарі під час малювання.

Послідовність малювання фігур більш інформативна у тих випадках, коли дитина в першу чергу малює не себе й не матір, а іншого члена сім'ї. Найчастіше першою вона зображає найбільш значущу, головну або найбільш емоційно близьку людину. Якщо дитина першою малює себе - то це пов'язано з її егоцентризмом як віковою характеристикою. Коли дитина останньою малює маму, то це пов'язано з негативним ставленням до неї. В аналізі зображення першої фігури слід враховувати її графічну презентацію: схематичність, недекорованість вказує на відтворення дитиною значущості даної особи, силу, домінування в сім'ї, але не вказує на позитивні відчуття дитини до неї. Якщо перша фігура намальована ретельно, декорована, то можна передбачувати, що це найулюбленіший член сім'ї, якого дитина поважає і на якого сама хоче бути схожею.

Якщо дитина спочатку малює різні об'єкти: сонце, меблі тощо - і лише насамкінець зображає людей, то можна вважати, що така послідовність є своєрідною реакцією, за допомогою якої дитина уникає неприємного для себе завдання. Це характерно для дітей з несприятливою сімейною ситуацією, а також це може бути наслідком поганого контакту дитини з психологом.

Повернення до малювання тих самих членів сім'ї, об'єктів указує на їхню значущість для д и т и н и. Повернення також може вказувати на головне, домінуюче переживання, пов'язане з певними деталями малюнка.

Пауза перед малюванням певних деталей, членів сім'ї часто пов'язана з конфліктним ставленням і є зовнішнім проявом внутрішнього дисонансу мотивів.

Витирання намальованого, перемальовування може бути пов'язано як із негативними, так із позитивними емоціями стосовно члена с і м' ї. Я к щ о витирання й перемальовування не поліпшили результату, то можна говорити про конфліктне ставлення дитини до цієї людини.

Спонтанні коментарі пояснюють зміст того, що малюється. Часто такі коментарі є засобом послаблення внутрішньої напруги; їх поява видає найбільш емоційно " з а р я д ж е н і" місця малюнка. Це може допомогти у постановці запитань після малювання, полегшити процес інтерпретації.

Оцінювання результатів

Для кількісної оцінки тесту КМС виділяють п'ять симптомокомплексів (див. таблицю):

1) сприятлива сімейна ситуація;
2) тривожність;
3) конфліктність у сім'ї;
4) почуття неповноцінності;
5) ворожість у сімейній ситуації.

Таблиця

Симптомокомплекси
"Кінетичного малюнка сім'ї""

Симптомо-комплекс	Симптом	Бал
Сприятлива сімейна ситуація	1. Спільна діяльність усіх членів сім'ї	0, 2
	2. Переважання людей на малюнку	0, 1
	3. Зображення всіх членів сім'ї	0, 2
	4. Відсутність ізольованих членів сім'ї	0, 2
	5. Відсутність штриховки	0, 1
	6. Гарна якість лінії	0, 1
	7. Відсутність ворожості	0, 2
	8. Адекватний розподіл людей на аркуші	0, 1
	9. Інші можливі ознаки	0, 1

Тривожність	1. Штриховка	0, 1
	2. Лінія основи – підлога	2, 3
	3. Лінія над малюнком	0, 1
	4. Лінія із сильним натиском	0, 1
	5. Стирання	0, 1
	6. Перебільшена увага до деталей	0, 1, 2
	7. Переважання речей	0, 1
	8. Подвійні чи уривчасті лінії	0, 1
	9. Виділення окремих деталей	0, 1
	10. Інші можливі ознаки	0, 1
Конфліктність у сім'ї	1. Бар'єри між фігурами	0, 2
	2. Стирання окремих фігур	0, 1, 2
	3. Відсутність основних частин тіла (фігури) автора	0, 2
	4. Виділення окремих фігур	0, 2
	5. Ізоляція окремих фігур	0, 2
	6. Неадекватна величина окремих фігур	0, 2
	7. Невідповідність окремого опису і малюнку	0, 1
	8. Переважання речей	0, 1
	9. Відсутність на малюнку деяких членів сім'ї	0, 2
	10. Член сім'ї зображений зі спини	0, 1
	11. Інші можливі ознаки	0, 1
	1. Автор на малюнку непропорційно малий	0, 2
	2. Розміщення фігур у нижній частині аркуша	0, 2
	3. Лінія слабка, уривчаста	0, 1
	4. Ізоляція автора від інших	0, 2

Почуття неповноцінності у сім'ї	5. Маленькі фігури	0, 1
	6. Нерухома порівняно з іншими фігура автора	0, 1
	7. Відсутність автора	0, 2
	8. Автор зображений зі спини	0, 1
	9. Інші можливі ознаки	0, 1
Ворожість у сімейній ситуації	1. Одна фігура на іншому аркуші або на зворотньому боці аркуша	0, 2
	2. Агресивна поза фігури	0, 1
	3. Закреслена фігура	0, 2
	4. Деформована фігура	0, 2
	5. Обернений профіль	0, 2
	6. Руки розкинуті в боки	0, 1
	7. Пальці довгі, виділені	0, 1
	8. Інші можливі ознаки	0, 1

11.3. Методика виявлення індивідуально-типологічних розбіжностей "Конструктивний малюнок людини з геометричних фігур" [27]

Вік досліджуваного: **з 12 років.**

Інструкція. Вам потрібно намалювати фігуру людини, складену з 10 елементів, серед яких можуть бути трикутники, кола, квадрати. Ви можете збільшувати або зменшувати ці елементи, накладати один на одний. Важливо, щоб у зображенні людини були наявні всі ці три елементи, а сума загальної кількості використаних фігур дорівнювала 6 10. Якщо під час малювання ви використали більшу кількість фігур, то потрібно закреслити зайві, якщо ж вами використано менше ніж 10 фігур, необхідно домалювати відсутні.

Процедура дослідження

Пропонують три пронумеровані і підписані аркуші паперу розміром 10х10. На аркуші № 1 виконується перший пробний малюнок, на аркуші № 2 - другий, на аркуші № 3 - третій. Після виконання трьох малюнків дані опрацьовуються. Якщо інструкцію порушено, дані не опрацьовують.

Обробка результатів

Підраховують кількість наявних у зображенні людини трикутників, кіл і квадратів (за кожним малюнком окремо), і результат записують у вигляді тризначних чисел, де сотні позначатимуть кількість трикутників, десятки - кількість кіл, одиниці - кількість квадратів. Ці тризначні числа складають так звану "формулу малюнка", за якою тих, хто малює, відносять до відповідних типів і підтипів людей, які представлені в таблиці.

Таблиця

Система індивідуально-психологічних розбіжностей, виявлених під час виконання конструктивних малюнків на основі вибору геометричних фігур

	I				II	III	IV	V	VI		
VIII	901	802	703	604	505	406	307	208	109	VIII	
	910	811	712	613	514	415	316	217	118	019	
		820	721	622	523	424	325	226	127	028	VI
			730	631	532	433	334	235	136	037	
				640	541	442	343	244	145	046	
	I				550	451	352	253	154	055	
						460	361	262	163	064	
				VII			370	271	172	073	VII
								280	181	082	
									190	091	

Інтерпретація даних

Інтерпретація тесту полягає в тому, що геометричні фігури, використані в малюнках, розрізняються за семантикою. Трикутник зазвичай відносять до "гострої", "наступальної" фігури, пов'язаної з чоловічим началом. Коло - фігура обтічна, суголосна співчуттям, м'якості, округлості, жіночності. З елементів квадратної форми щось будувати легше, ніж з інших, тому квадрат, прямокутник інтерпретуються як специфічно технічні конструктивні фігури, "технічний модуль".

Типологія, заснована на виборі геометричних фігур, дає змогу сформувати своєрідну систему індивідуально-типологічних розбіжностей (див. таблицю).

Типи особистості

I тип - "керівник". Зазвичай це люди, що мають схильність до керівної й організаторської діяльності, орієнтовані на соціально значущі норми поведінки, можуть бути хорошими оповідачами, що грунтується на високому рівні розвитку мовлення. Мають гарну адаптацію в соціальній сфері, домінування над іншими утримують у певних межах. Такі люди звичайно вибирають зелений колір і малюють "ялинку" у тесті "Дерево".

Формули малюнків: 901, 910, 802, 811, 820, 703, 712, 721, 730, 604, 613, 622, 631,640.

Найчіткіше домінування над іншими виражене в підтипів 901, 910, 802, 811, 820; мовленнєвий вплив на людей ("вербальний" керівник або "викладацький підтип") - 604, 613, 622, 631, 640.

Потрібно пам'ятати, що прояв даних якостей залежить від рівня психічного розвитку. За високого рівня розвитку індивідуальні риси розвитку реалізовані, добре усвідомлюються. За низького рівня можуть виявлятися в професійній діяльності лише ситуативно. Це стосується всіх характеристик.

II тип - "відповідальний виконавець" - має багато рис типу "керівник", однак при прийнятті відповідальних рішень часто вагається. Даний тип людей більше орієнтований на "вміння робити справу", високий професіоналізм. Такі люди мають високе почуття відповідальності й вимогливості до себе та інших, високо цінують правоту. Часто вони страждають на соматичні захворювання нервового походження, спричинені перенапруженням.

Формули малюнків: 505, 514, 523, 532, 541, 550.

III тип - тривожно-недовірливий - характеризується розмаїттям здібностей та обдарованості: від тонких ручних навичок до літературної обдарованості. Зазвичай людям даного типу тісно в рамках однієї професії, вони можуть змінити її на зовсім іншу і несподівану, мати також хобі, що, фактично, є другою професією. Фізично не виносять безладу і бруду, конфліктують через це з іншими людьми. Вирізняються підвищеною чутливістю й часто сумніваються у собі. Потребують м'якого підбадьорювання.

Формули малюнків: 406, 415, 424, 433, 451, 460.

Крім того, 415 - "поетичний" підтип - це зазвичай особи, які мають таку формулу малюнка, поетично обдаровані; 424 - підтип людей, яких можна впізнати за фразою "Як можна погано працювати? Я собі не уявляю, як можна погано працювати?" Люди такого типу вирізняються особливою старанністю в роботі.

IVтип - "учений". Ці люди легко абстрагуються від реальності, мають "концептуальний розум", вирізняються здатністю розробляти "на все" свої

теорії. Зазвичай душевно врівноважені й раціонально продумовують свою поведінку.

Формули малюнків: 307, 316, 325, 334, 343, 352, 361, 370.

Підтип 316 характеризується здатністю створювати теорії, переважно глобальні, або здійснювати велику і складну координаційну роботу; 325 - підтип, що характеризується великою захопленістю пізнанням життя, здоров'я, біологічними дисциплінами, медициною.

Представники цього типу часто зустрічаються серед осіб, що займаються синтетичними видами мистецтва: кіно, цирк, театрально-видовищна режисура, мультиплікація тощо.

V тип - інтуїтивний. У людей цього типу надмірна чутливість нервової системи. Легше працюють, переключаючись з однієї діяльності на іншу, зазвичай виступають "адвокатами меншості", за якими бачать нові можливості. Мають підвищену чутливість до новизни. Альтруїстичні, часто піклуються про інших, мають хороші ручні навички та багату образну уяву, що дає можливість займатися технічними видами творчості. Зазвичай виробляють свої норми моралі, мають високий внутрішній самоконтроль, негативно реагують на зазіхання, що стосуються їхньої свободи.

Формули малюнків: 208, 217, 226, 235, 244, 253, 262, 271, 280.

Підтип 235 поширений серед професійних психологів або осіб із підвищеним інтересом до психології людей; 244 - має здібність до літературної творчості; 217 - має здібність до винахідницької діяльності; 226 - велика потреба в новизні, зазвичай ставить дуже високі критерії досягнень для себе.

VI тип - інтелектуальний ("винахідник, конструктор, художник"). Поширений серед осіб з "технічною жилкою". Це люди, що мають багату уяву, просторове бачення, часто займаються різними видами технічної, художньої та інтелектуальної творчості. Частіше інтравертовані. Так само, як інтуїтивний тип, живуть власними моральними нормами, не терплять ніяких впливів ззовні, крім самоконтролю. Емоційні, одержимі власними оригінальними ідеями.

Формули малюнків: 109, 118, 127, 136, 145, 019, 028, 037, 046.

Підтип 109 зустрічається серед осіб, що добре контролюють аудиторію; 118 - тип із найбільш вираженими конструкторськими здібностями і здатністю до винаходів.

VII тип - емотивний. Люди цього типу мають підвищене співчуття до інших, важко переживають "жорстокі кадри фільму", можуть бути надовго "вибитими з колії" і враженими жорстокими подіями. Турботи інших людей їм болять, на це вони витрачають багато власної енергії, як наслідок - ускладнюється реалізація їхніх власних здібностей.

Формули малюнків: 550, 451, 460, 352, 361, 370, 253, 262, 271, 280, 154. 163, 172, 181, 190. 055, 064, 073, 082, 091.

VIII тип -має протилежну емотивному типу тенденцію. Звичайно не відчуває переживань інших людей, ставиться до них неуважно або навіть підсилює тиск на людей. Якщо це гарний фахівець, то він може змусити інших робити те, що він вважає за необхідне. Іноді для нього характерна "черствість", що виникає ситуативно, коли з якихось причин людина замикається в колі власних проблем.

Формули малюнків: 901, 802, 703, 604, 505, 406, 307, 208, 109.

11.4. Методика "Дім - Дерево - Людина" *(американський психолог Дж. Бак)* [42]

Мета: вияв симптомокомплексів емоційної сфери особистості: незахищеності, тривожності, недовіри до себе, почуття неповноцінності, ворожості, конфліктності, труднощів у спілкуванні, депресивності.

Обладнання: аркуш паперу для малювання, олівець.

Вік досліджуваного: **з 10 років.**

Інструкція. Намалюй, будь ласка, якомога краще дім, дерево, людину. (На будь-які запитання стосовно малюнка слід відповідати, що можна малювати так, як бажає).

Процедура дослідження

Для виконання завдання досліджуваний отримує стандартний аркуш паперу для малювання, складений удвічі. На першій сторінці (горизонтальне положення) зверху написано "Дім", на 2 і 3-й сторінках (вертикальне положення) - "Дерево", "Людина", на четвертій - прізвище учня і дата. Для малювання використовується простий олівець, оскільки він дає чітке зображення лінії та силу натискування.

Оцінювання результатів

У таблиці наведено симптомокомплекси. Про виразність кожного з них свідчить сума балів усіх показників того чи іншого симптомокомплексу.

Психологічно коректна інтерпретація будинку, дерева і людини можлива за умови виконання малюнків дитиною у вищеописаній стандартній тестовій ситуації. Кожний симптомокомплекс містить бальне вираження ознак. Якщо ознака відсутня на всіх малюнках, то ставиться 0. Залежно від ступеня вираженості та чи інша ознака оцінюється 1,2 чи 3 балами, наприклад: малюнок надто маленький і зображення вміщено на одному аркуші - 1 бал, на двох - 2

бали, на трьох - 3 бали (симптомокомплекс "почуття неповноцінності"). В окремих випадках бальна оцінка (1 чи 2 бали) ставиться залежно від значущості даної ознаки в інтерпретації дитиною як одного, так і всіх трьох малюнків. Так, ставиться 2 бали за ознаку "очі - порожні очні ямки" симптомокомплексу "ворожість". Сума балів усіх ознак того чи іншого симптомокомплексу вказує ступінь його вираженості.

Таблиця

Симптомокомплекс	№	Симптом	Бал
Незахищеність	1	Малюнок у центрі аркуша	0, 1, 2, 3
	2	Малюнок у верхньому куті аркуша	0, 1, 2, 3
	3	Дім, дерево – з самого краю	0, 1, 2
	4	Малюнок внизу аркуша	0, 1, 2, 3
	5	Багато другорядних деталей	0, 1, 2, 3
	6	Дерево на пагорбі	0, 1
	7	Надто підкреслене коріння	0, 1
	8	Непропорційно довгі руки	0, 1
	9	Широко поставлені ноги	0, 1
	10	Інші можливі ознаки	0, 1
Тривожність	1	Хмари	0, 1, 2, 3
	2	Відокремлення певних деталей	0, 1
	3	Обмеження простору	0, 1, 2, 3
	4	Штрихування	0, 1, 2, 3
	5	Місця з сильним натискуванням	0, 1
	6	Багато стертих деталей	0, 1, 2
	7	Мертве дерево, хвора людина	0, 1, 2
	8	Підкреслена лінія основи	0, 1, 2, 3
	9	Товста лінія фундаменту будинку	0, 1, 2

	10	Інтенсивно ретушоване волосся	0, 1
	11	Інші можливі ознаки	0, 1
Недовіра до себе	1	Дуже слабка лінія малюнка	0, 1, 2
	2	Будинок скраю аркуша	0, 1
	3	Слабка лінія стовбура	0, 1
	4	Одновимірне дерево	0, 1
	5	Дуже маленькі двері	0, 1
	6	Самовиправдовувальні застереження під час малювання, а також прикривання малюнка рукою	0, 1
	7	Інші можливі ознаки	0, 1
Почуття неповноцінності	1	Малюнок дуже маленький	0, 1, 2, 3
	2	У людини відсутні руки, ноги	0, 1, 2
	3	Руки за спиною	0, 1
	4	Непропорційно короткі руки	0, 1
	5	Непропорційно вузькі плечі	0, 1
	6	Непропорційно велика система гілок	0, 1
	7	Непропорційно велике, двовимірне листя	0, 1
	8	Дерево, що вмерло від гниття	0, 1
	9	Інші можливі ознаки	0, 1
Ворожість	1	Відсутність вікон	0, 1, 2
	2	Двері – шпарка для ключа	0, 1
	3	Дуже велике дерево	0, 1
	4	Дерево скраю аркуша	0, 1
	5	Зворотний профіль дерева, людини	0, 1
	6	Гілки двох вимірів – такі, як пальці	0, 1

	7	Очі – порожні очні ямки	0, 1, 2
	8	Довгі, гострі пальці	0, 1, 2
	9	Оскал, видно зуби	0, 1
	10	Агресивна поза людини	0, 1, 2
	11	Інші можливі ознаки	0, 1
Конфліктність (фрустрація)	1	Обмеження простору	0, 1, 2, 3
	2	Перспектива знизу ("погляд черв'ячка")	0, 1, 2, 3
	3	Перемальовування об'єкта	0, 1, 2
	4	Відмова малювати будь-який об'єкт	0, 1, 2
	5	Дерево як два дерева	0, 1, 2
	6	Явна невідповідність якості одного з малюнків	0, 1, 2
	7	Суперечності між малюнком і висловлюванням	0, 1
	8	Підкреслена талія	0, 1
	9	Відсутність димаря на даху	0, 1
	10	Інші можливі ознаки	0, 1
Труднощі у спілкуванні	1	Відсутність дверей	0, 1, 2
	2	Дуже маленькі двері	0, 1, 2
	3	Відсутність вікон	0, 1
	4	Вікна – отвір для рам	0, 1
	5	Наглухо закриті вікна	0, 1
	6	Підкреслене обличчя	0, 1
	7	Обличчя намальоване в останню чергу	0, 1
	8	Відсутність основних частин обличчя	0, 1, 2
	9	Схематичне зображення людини (з паличок)	0, 1, 2

	10	Дім, людина – у профіль	0, 1
	11	Двері без ручки	0, 1
	12	Руки в оборонній позиції	0, 1
	13	Висловлювання про намальованого як про самотню людину, що не має друзів	0, 1
	14	Інші можливі ознаки	0, 1
Депресивність	1	Розміщення малюнків внизу аркуша	0, 1, 2, 3
	2	Вигляд дерева чи будинку зверху	0, 1
	3	Лінію основи спрямовано донизу	0, 1
	4	Лінія, що поглиблюється у процесі малювання	0, 1, 2
	5	Значна втома після малювання	0, 1, 2
	6	Дуже маленькі малюнки	0, 1, 2
	7	Інші можливі ознаки	0, 1

11.5. Тест "Неіснуюча тварина" [55] ,

Вік досліджуваного: **з 10 років.**

Інструкція. "Придумай і намалюй неіснуючу тварину. Назви її неіснуючим ім'ям".

Простір позаду або зліва від суб'єкта пов'язаний із періодом минулого і бездіяльністю. Правий бік простору попереду і зверху пов'язаний із періодом майбутнього і дійсністю.

На аркуші лівий бік і низ пов'язані з негативними емоціями (депресія, невпевненість, пасивність). Правий бік (відповідає правій руці) і верх - з позитивними емоціями, енергією, активністю, конкретністю дій.

Папір краще брати білий або кремовий, олівець - середньої м'якості. Авторучкою або фломастером малювати не можна.

Показники та інтерпретація

1. Розташування малюнка на аркуші. У нормі малюнок розташований на середній лінії стандартного аркуша. Розташування малюнка ближче до верх-

нього краю трактується як висока самооцінка і невдоволення власним становищем у соціумі, недостатнім визнанням з боку оточуючих, тенденція до самоствердження, претензія на визнання.

Розташування малюнка в нижній частині аркуша - обернений показник: невпевненість у собі, низька самооцінка, нерішучість, незацікавленість у своєму соціальному становищі, визнанні, відсутність тенденції до самоствердження.

2. Центральна змістовна частина фігури.

Голова (або деталь, яка її замінює):

· голова повернута вправо - стійка тенденція до дійсності. Майже все, що планується, здійснюється або, у крайньому випадку, починає здійснюватися, якщо навіть не доводиться до кінця. Людина активно переходить до реалізації своїх тенденцій;

· голова повернута вліво - тенденція до рефлексії, роздумів. Не є людиною дії; лише незначна частина задумів реалізується або починається реалізацією. Нерідко - нерішучість, страх, боязнь активних дій (чого саме - необхідно з'ясувати додатково);

· положення в фас, тобто обличчям до малюючого, - трактується як егоцентризм.

На голові розташовані частини, які відповідають органам відчуттів: вуха, рот, очі. Очам приділяється особлива увага. Це символ притаманного людині страху. Це значення особливо підкреслюється різкою промальовкою райдужки. Зверніть увагу на наявність або відсутність вій. Вії - це показник істероїдно-демонстративної поведінки для жінок, для чоловіків - жіночих рис характеру. Вії - також зацікавленість у захопленні оточуючих зовнішньою красою і манерою одягатися, надання цьому особливого значення.

Значення деталі "вуха" пряме - зацікавленість в інформації. Напіввідкритий рот у поєднанні з язиком, за відсутності промальовки губ, трактується як велика мовна активність. У поєднанні з промальовкою губ - чутливість. Іноді і те, і інше одночасно. В і д к р и т и й рот без п р о м а л ь о в к и губ і язика, особливо закреслений, трактується як легкість появи страху і побоювань, недовіри. Рот із зубами - вербальна агресія, у більшості випадків - захисна (захищається, грубіянить у відповідь на осуд). Для дітей та підлітків закреслення роту округлої форми говорить про страх і тривожність.

Збільшення відносно фігури розміру голови свідчить про те, що досліджуваний цінує раціональне починання, а можливо, і ерудицію в собі та оточуючих. На голові часто розташовані додаткові деталі: роги - захист, агресія. Характер цієї агресії також захисний - у відповідь, спонтанний. Пір'я - тенденція до самоприкрашання або самовиправдання, до демонстративності. Грива, шерсть, подібність зачіски - підкреслення своєї статі, а іноді орієнтування на свою сексуальну роль.

3. Опорна частина фігури - ноги, лапи, постамент. Розглядається основа цієї частини фігури відносно розмірів усієї фігури та форми. Основа - поміркованість, раціональність при прийнятті рішення. Опора на суттєву і значиму інформацію, на суттєві положення. І навпаки, поверховість суджень, легковажність, необґрунтованість висновків - особливо за відсутності або майже відсутності ніг. Звернути увагу на характер з'єднання ніг із корпусом: з'єднані точно, старанно, слабко або не з'єднані зовсім. Це характер контролю за своїми роздумами, висновками, рішеннями. Однотипність і однакова спрямованість, а також повторення форм ніг, будь-яких елементів опорної частини - це конформність суджень і установок, їх стаціонарність, банальність. Різноманітність в положенні цих деталей - своєрідність установок і суджень, самостійність, іноді (відповідно незвичності форми) навіть творче починання (в нормі) або вільнодумність, ближче до патології.

4. Частини, які височіють (підносяться) над рівнем фігури (можуть бути функціональними або прикрасою): крила, додаткові щупальця ніг, деталі панцира, пір'я, бантики, кучері, квіти. Перші - енергія, охоплення різних галузей людської діяльності, упевненість у собі, "саморозповсюдження" з неделікатним, нерозбірливим витісненням оточуючих, або допитливість, співучасть у великій кількості заходів, завойовування собі місця під сонцем, захоплення своєю діяльністю. Сміливість - відповідно значенню символу (щупальця, крила і т.д.). Інші - демонстративність, схильність до звертання на себе уваги, манірність.

5. ***Хвіст.*** Виражає ставлення до власних дій або вчинків, рішень, висновків, роздумів, своєї вербальної продуктивності - судячи з того, куди повернутий хвіст на аркуші - вправо чи вліво. Позитивне чи негативне емоційне забарвлення цього ставлення виражено спрямованістю хвоста: рух вверх - упевнене, позитивне, бадьоре, а рух униз - невдоволення собою, пригніченість, жалощі про зроблене, розкаяння і т.д. Особливо зверніть увагу на хвости, які складаються із декількох, іноді повторюваних ланок, особливо розкішні, довгі, розгалужені. Вправо - з приводу своїх дій або поведінки, вліво - з приводу своїх думок, власної нерішучості.

6. Контур фігури. Наявність виступів (типу ш и п і в, п а н ц и р а, голок, промальовки і затемнення ліній контуру) - це захист від оточуючих. Агресивний захист - якщо виконано в гострих кутах; із страхом і тривогою - якщо мають місце затемнення; залякування виражається контурною лінією. З осторогою або підозрою - якщо поставлені щити, лінії подвоєні і т.д. Верхній контур - проти вищестоящих, проти людей, які реально мають можливість накласти заборону, обмеження, примушувати, тобто проти старших (батьків, учителів, керівників). Нижній - проти насмішок, невизнання, відсутності авторитету у

тих, що стоять нижче, підлеглих, молодших, страх засудження. Бічні - недиференційована небезпека і готовність до будь-якого захисту і в різних ситуаціях. Те ж саме - елементи захисту, розташовані не по контуру, усередині його, на самому корпусі. Розташування тварини справа - більше в процесі діяльності (реальної), зліва - захист своїх суджень, смаків, переконань.

7. ***Загальна енергія оцінюється кількістю зображених деталей:*** тільки необхідних або і додаткових, що ускладнюють конструкцію. Багато - вища енергія, мало - економія енергії, органіка, хронічні соматичні захворювання. Те ж підтверджується характером ліній - слабким, павутиноподібним. Протилежний характер ліній (жирні, з натиском) не є полярним: це не енергія, а тривожність. Особлива увага - різко продавленим лініям, які видно зі зворотного боку (судомний, високий тонус руки, що малює) - це різка тривожність. Зверніть увагу, яка деталь чи символ виконаний подібним чином (з чим пов'язана тривожність).

8. Оцінка характеру ліній - д у б л ю в а н н я, н е а к у р а т н і с т ь з' є д н а н ь, закреслення частин малюнка, "забруднення", відхилення від вертикальної осі, стереотип ліній і т.д. Розцінюється так, як при аналізі піктограм. Також звертають увагу на фрагментність ліній і форм, незакінченість малюнка і обірваність.

9. Тематично - тварини поділяються на загрозливих і н е й т р а л ь н и х (подібність лева, бегемота, вовка або птаха, мурашки, білки, кішки, собаки). Це ставлення до свого "Я", уявлення про своє місце в світі, ніби ідентифікація себе за значенням із твариною. Тобто намальована тварина - уособлення самого досліджуваного.

10. Уподібнення тварини людині, починаючи з зображення тварини в положенні прямої ходи (на двох лапах замість чотирьох або більше), кінчаючи наявністю людського одягу, включаючи схожість морди на лице, лап - на руки. Це свідчить про інфантилізм, емоційну незрілість (алегоричне ототожнення тварин і їх характеру людині, як у казках, приказках і інших фольклорних творах).

11. Ступінь агресивності - в и р а ж е н н я кількістю, р о з т а ш у в а н н я м і характером гострих кутів на малюнку, незалежно від їх зв'язку з тією чи іншою деталлю зображення. Особливо вагомими в цьому сенсі є прямі символи агресії - кігті, гострі клики, зуби.

12. Сексуальні ознаки - груди, вим'я та інші. Це ставлення до статі, фіксація на проблемах сексу.

13. Фігура круга - особливо нічим не заповнена, символізує тенденцію до приховування, замкненості свого внутрішнього світу, небажання давати відомості про себе оточуючим, небажання підлягати тестуванню.

14. Додавання механічних частин в живу частину тварини - встановлення на постамент, танкові або транспортні гусениці, прикріплення до голови пропелера, вмонтування в очі електроламп, проводу (дроту) в тіло і кінцівки, клавіш, антен і т.д. притаманне хворим на шизофренію, рідко - глибоким шизоїдів.

15. Творчі можливості, виражені зазвичай кількістю сполучених у фігурі елементів. Банальність, відсутність творчості проявляється формою тварини - реальної, існуючої, до якої додаються такі ж реальні деталі. Оригінальність проявляється у формі, побудованій із елементів, а не із цілих заготовок.

16. Назва - може виражати раціональне поєднання змістовних складових (літаючий заєць, бегемот). Інший варіант - книжкове словоутворення, з науковим, іноді латинським суфіксом і аналогічним закінченням. Перше - раціональність, конкретна установка при орієнтуванні і адаптації. Друге - демонстрація розуму, ерудиції. Зустрічаються назви поверхово-звукові, які знаменують легковажне ставлення до оточення. Інфантильні назви зазвичай мають повторювані елементи. Схильність до фантазування (частіше захисного порядку) виражена непомірно довгою назвою.

11.6. Тест руки (Hand-test) [16]

Методика Е. Вагнера і співавторів призначена для прогнозування відкритої агресивної поведінки.

Вік досліджуваного: **з 14 років.**

Процедура дослідження

Проективний тест містить 9 зображень руки на окремих картках. Десята картка пуста. Що стосується цієї десятої картки, то досліджуваному пропонується спочатку уявити собі руку, а потім описати, що ця уявна рука може робити. Десять карток, одна за одною, послідовно пропонуються досліджуваному, причому послідовність і положення, в якому вони даються, стандартні. При цьому досліджуваного запитують: "Що, на вашу думку, ця рука робить?". Якщо досліджуваний вагається з відповіддю, йому пропонують наступне питання: "Як ви вважаєте, що робить людина, якій належать ці руки? Назвіть всі варіанти, які ви можете уявити". У разі нечіткої відповіді психолог просить пояснення, але не нав'язує ніякі специфічні відповіді. Тримати малюнок-картку можна в будь-якому положенні; число варіантів відповідей за карткою не обмежується і не стимулюється, щоб не викликати опору досліджуваного. Бажано отримати 4 варіанти відповідей. Якщо число відповідей менше, уточнюється, чи нема бажання ще що-небудь сказати по даному зображення руки, а в про-

токолі, наприклад, при єдиному варіанті відповіді ставиться її позначення зі знаком "х4", тобто безальтернативна відповідь оцінюється фактично в 4 бали замість одного.

Перша мета тесту полягає в прогнозуванні явної агресивної поведінки. Термін "прояв" означає таку поведінку суб'єкта, що звертає на себе увагу, тобто явну агресивну поведінку.

Підрахунок балів за такими "проявами" заснований на принципі, що ймовірність явної агресивної поведінки зростає в тих випадках, коли домінантні й агресивні аттитюди переважають над аттитюдами, які означають соціальне співробітництво або залежність.

Віднесення відповідей до категорій

1. Агресія (Аг). Це відповіді, в яких рука подається як така, що нападає, яка приносить збиток, агресивно домінуюча або яка активно хапає іншу особу чи предмет.

Наприклад: рука, яка "дала ляпаса", "хапає за ніс", "ловить мух", "стискає", "щипає когось", "пербуває в бійці", "готова до захоплення", "готова вдарити", "щось краде", "вдаряє" та інше. Всі ці тенденції до дії передбачають досить високий ступінь прийняття ідеї "прояву".

2. Директивність (Дир). Ця категорія включає відповіді, в яких рука подається як ведуча, руйнівна або така, що іншим чином впливає на іншу особу. Вона може включати такі відповіді, в яких рука подається як спілкуюча, але це спілкування є другорядним щодо наміру активно впливати на хід дії іншої особи, тобто: проповідь, читання лекцій, навчання, надання вказівок. Прикладом директивності є такі відповіді: "диригування оркестром", "людина яка говорить "Стоп!", "попередження", "дає вказівки". Відповіді цієї категорії відображають почуття переваги щодо інших людей.

3. Страх (С). Відповіді цієї категорії відображають страх перед помстою. Вони зменшують імовірність явної агресивної поведінки. Можна припустити, що наявність досить великої кількості таких відповідей збільшує імовірність явної агресивної поведінки.

Категорія страху включає відповіді, у яких рука виступає як жертва власної агресії. Рука подається як така, що намагається попередити фізичне насильство, спрямоване на її власника. Це можуть бути відповіді, в яких рука характеризується як така, що завдає шкоду досліджуваному, тобто "рука, яка мене душить". Інші приклади: "рука, яка піднята від страху", "захищає себе", "відбиває удар", "дряпає кігтями", "виражає прохання: "Будь ласка, не бий мене". Відмова від агресії означає страх перед помстою.

4. Афектація (Аф). Ця категорія включає відповіді, в яких рука робить афективний жест. Руки подаються як такі, що пропонують дружбу або допомогу іншим.

Прикладами можуть бути вислови: " п р и в і т- р у к а дружньо поплескує когось по спині", "потиск рук", "рука поплескує собаку", "кидає гроші у скриньку для пожертвувань", "протягнута для допомоги дитині", "пропонує квіти кому-небудь". І хоча більшість цих відповідей містить пряме і безпосереднє спілкування, всі вони характеризуються насамперед доброзичливим ставленням і пов'язані з афекцією. Відповіді даної категорії відображають підвищену схильність до активного соціального життя. Вони відображають бажання суб'єкта до співробітництва для розподілу афектації.

5. ***Комунікація (Ком).*** Це такі відповіді, в яких рука спілкується або робить спробу спілкуватися з особою, яка називається рівним або кращим комунікатором. Мається на увазі, що комунікатор потребує аудиторії більше, ніж аудиторія потребує його, або між комунікатором і аудиторією існує взаємний симетричний зв'язок. У цих відповідях очевидним є те, що комунікатор бажає зворотного зв'язку і прийняття, хоче бути зрозумілим своїй аудиторії. Наприклад: "жестикуляція під час розмови", "передача інформації", "розмова руками", "жест рукою, який означає прощання" і т.п.

Дуже важливо, щоб відповіді категорії "Директивність" чітко диференціювалися від відповідей категорії "Комунікація".

6. Залежність (Зл). Ця категорія включає відповіді, в яких рука активно або пасивно шукає підтримки чи допомоги з боку іншої особи. У категорію включено такі відповіді, в яких рука підпорядковує себе іншим особам, що може бути відображено в такій відповіді: "рука, що вітає". Психологічне значення цієї відповіді краще за все пояснюється так: чим більша кількість таких відповідей, тим більше суб'єкт відчуває, що інші мало приділяють йому уваги, часу, слабка відповідальність. Люди, які дають такі відповіді, активно шукають підтримки з боку інших, чекаючи, що останні "винні їм" свій час та увагу. Ця категорія включає всі відповіді, в яких хтось активно просить про допомогу будь-якого виду або в яких підлеглі схиляються перед силою або владою вищої особи. Наприклад: " п р о х а н н я", "прохання подати руку", "подорож автостопом", "прийняття клятви", "дитини хапається за кого-небудь, щоб не втратити рівноваги", "клятва говорити тільки правду", "прохання про допомогу", "прохання щось дати".

7. ***Ексгібіціонізм (Екс).*** Ця категорія включає відповіді, в яких рука проявляє себе тим чи іншим способом. Вона бере участь в якомусь ексгібіціоністському акті або спеціально проявляє себе. Наприклад: "показує кому-небудь руку",

"милується нігтями", "грає на фортепіано", "танцює", "показує лак на нігтях", "жінка протягує руку, щоб звернути на себе увагу", "держить руку, щоб показати каблучку". Ці тенденції до дії є ексгібіціоністськими за своїм характером.

8. Каліцтво (Кл). Ця категорія включає відповіді, в яких представлені руки, що деформовані, ушкоджені і т.д. Наприклад: "рука, уражена артритом", "зламаний великий палець", "зламане зап'ястя", "здеформовані пальці", "рука хворої або помираючої людини", "зігнута рука", "фізично покалічена рука". Ці відповіді відображають відчуття фізичної неадекватності.

9. Активний невиразний (А-н) - моторна активність. Ця категорія включає відповіді, які відображають тенденції до дії, в яких рука змінює своє фізичне положення або опір силі тяжіння. *Наприклад:* "затягувати нитку в голку", "тягти", "підбирати маленький предмет", "писати", "в'язати", "шити", "плавати", "кидати що-небудь", "збирати що-небудь".

10. Пасивний невиразний (П-н) - пасивність. Ця категорія включає відповіді, які відображають невиразні тенденції до дії, в яких рука не змінює фізичне положення або пасивно підкоряється силі тяжіння. Наприклад: "лежить, відпочиваючи", "спокійно витягнута", "сушить нігті", "чекає", "пускає що-небудь".

11. Опис (О). Ця категорія включає відповіді, які є скоріше фізичним описом руки. У досліджуваного може бути певний "настрій", пов'язаний з рукою, однак ніякі асоціації з тенденцією до дії або кінестетичні асоціації не спостерігаються. Наприклад: "це гарна рука", "негарна рука".

Процедура підрахування балів

Нижче наведено повний запис для ілюстрації процедури підрахунку в тому вигляді, в якому вона виконується. У першому стовпчику вказується номер картки. У другому - час першої реакції на картку в секундах. У третьому - наводяться всі відповіді (пронумеровані арабськими цифрами) і записана відповідь досліджуваного. Якщо доводиться звертатися до досліджуваного з проханням пояснити його зауваження - це позначається: "П". В останньому стовпчику записується кількість балів за кожну відповідь. Після кожного запису можна детально описати процедуру підрахунку.

Наприклад: чоловік, 34 роки. Непсихотична нереактивна депресія.

Картка	Час до першої реакції	Відповідь	Оцінка
1	6 с	1. Пояснює щось жестом, намагається наголосити що-небудь	Ком х4
2	8 с	1. Людина у страхові підняла руки вверх для захисту	С
		2. Дає наказ: "Сідайте! Кидайте курити!"	Дир
		3. Промовляє ультиматум	Дир
		4. Великий палець жорсткий	П-н
3	3 с	1. Висміює показуючи пальцем	Аг
		2. Дає вказівки	Дир
		3. Підкреслення чогось, тільки-но сказаного	Ком
		4. Виказує комусь своє бажання: візьми або залиши це	Дир
		5. Спрямовує кран за допомогою сигналу рукою	Дир
4	8 с	1. Просить милостиню	Зл
		2, 3, 4. Готовий до дружнього рукостискання (схопити саме руку, а не щось інше)	Аф х 3
5	3 с	1. Виглядає стомленим – обперся на огорожу, відпочиває	П-н
		2, 3, 4. Може бути злим, вдарити когось	Аг х3
6	3 с	1, 2, 3, 4. Підкреслює якийсь факт або момент	Ком х4
7	10 с	1. Потискує руку? Але ж ви не протягуєте для рукостискання ліву руку	Аф
		2. Можливо, вдарить кого-небудь в лице або інше місце, якщо це стосується дитини	Аст

		3. Просто витягнута рука вперед – великий палець жорсткий	О
		4. Спонтанний удар дитину в зап'ястя	Аг
8	10 с	1. Милостиня дитині	Аф
		2. Тримає олівець	О
		3. Пише рукою	А-н
		4. Відпочиває – не в гніві, спокійно	А-н
9	3 с	1. Підкреслюється момент, який обговорювався	Ком
		2. "Стоп!"	Дир
		3. Спроба вдарити (мене)	С
		4. Ця рука погрожує	С
10	4 с	1. Досліджуваний торкається великим пальцем до носу. Я дурачуся, не пишіть це	Зл
		2, 3. 4. Намагання зупинити машину	Дир х3

Після цього підраховують суму: агресивність – 5, страх – 3, директивність – 10, афектація – 5, комунікативність –10, залежність – 2, активність (моторна) – 2, пасивність – 2, опис – 2.

ВСЬОГО 41 (> 40 балів)

Остаточні значення (ОЗ) агресивності/директивності (АД) або комунікативності/залежності (КЗ) обчислюються за формулами:

$$\mathbf{ОЗ_{АД} = 20+1,5\ (АД)} \qquad (ОЗ_{АД} = 20+1,5(15) = 43)$$

$$\mathbf{ОЗ_{КЗ} = 20+1,5\ (КЗ)} \qquad (ОЗ_{КЗ} = 20+1,5\ (20) = 55)$$

Коефіцієнт комунікативності – агресивності:

$$К = ОЗ_{КЗ} / ОЗ_{АД} \quad (> 1 = 55/43)$$

Якщо К > 1, то людина, які б акцентуації або порушення поведінки не були в неї, в будь-якому випадку не є агресивно спрямованою. Тут агресивність може існувати лише потенційно – у формах страху або залежності, у формі самоагресії.

Якщо К < 1, то агресивність виявляється як тенденція або реальність поведінки.

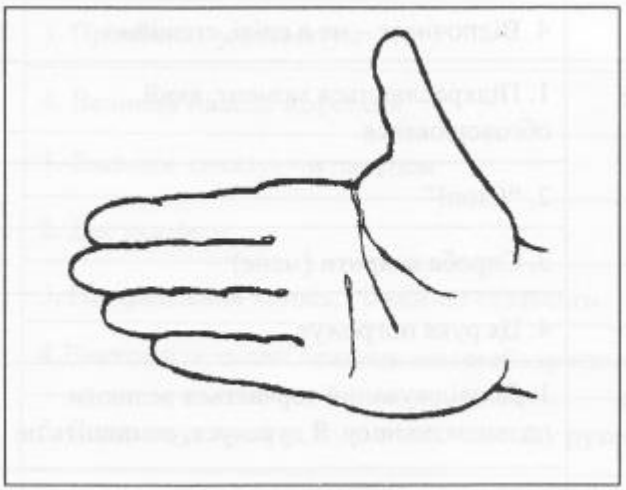

1

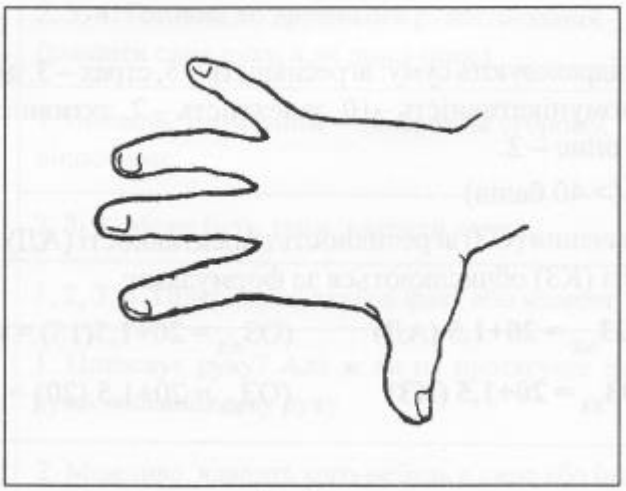

2

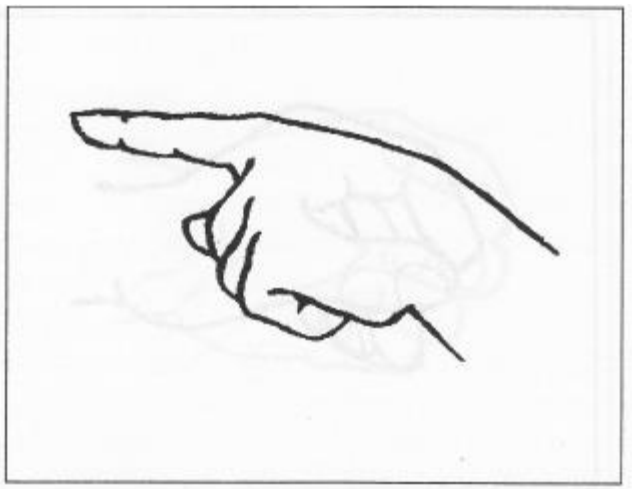

3

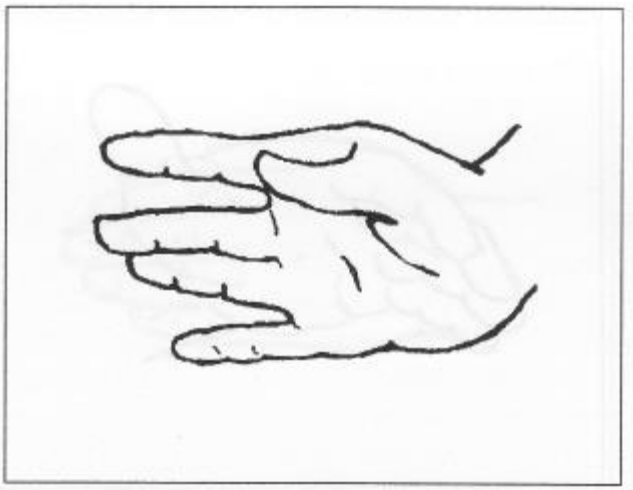

4

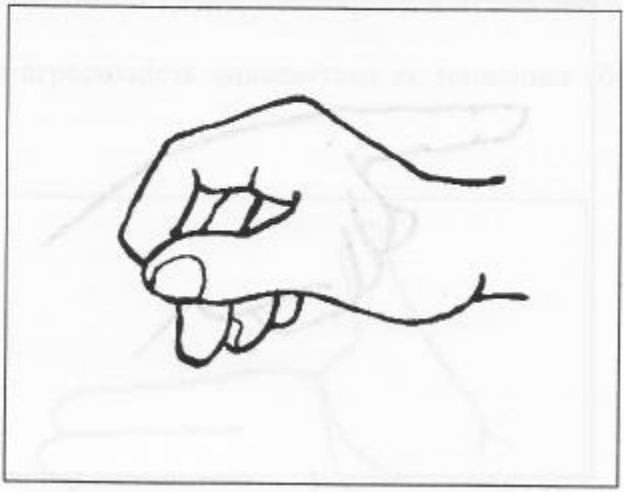

5

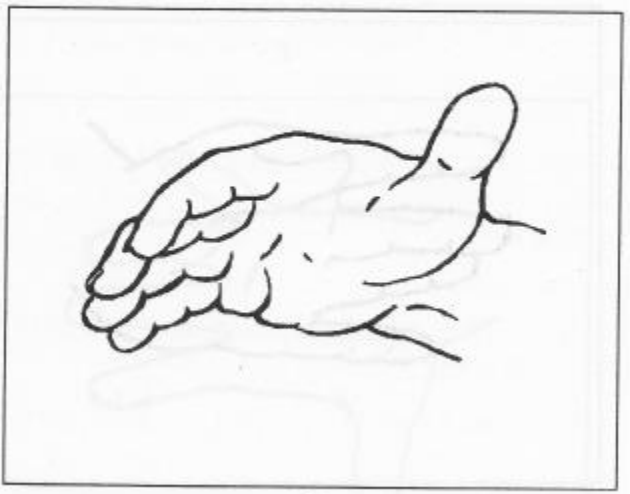

6

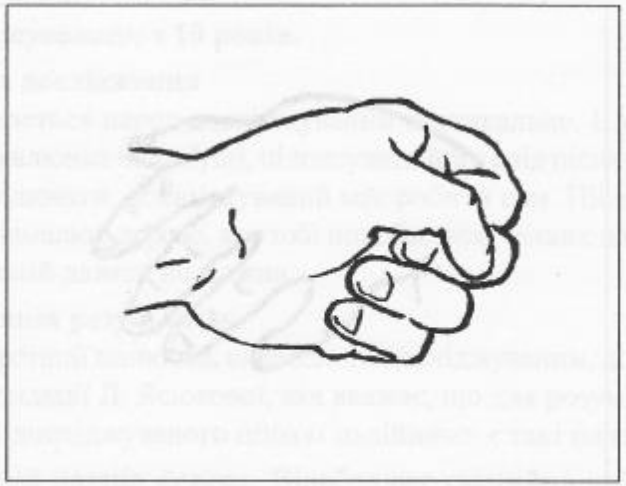

7

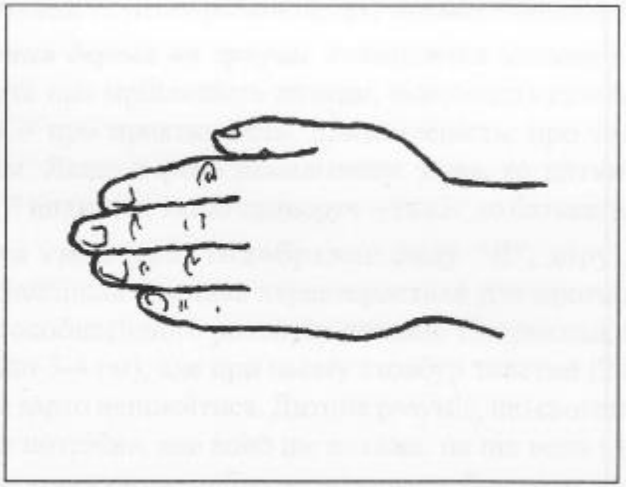

8

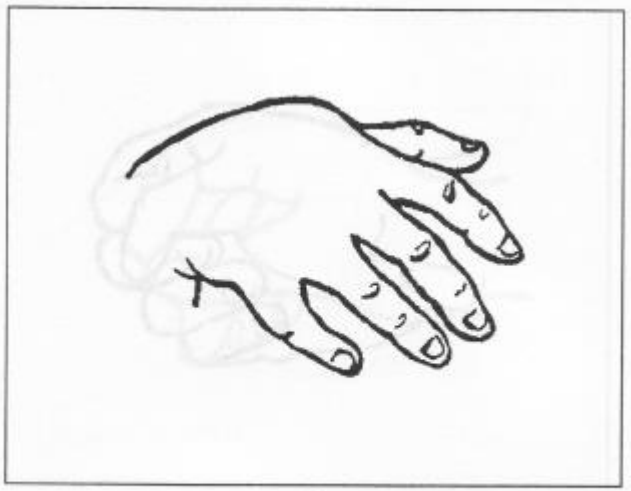

9

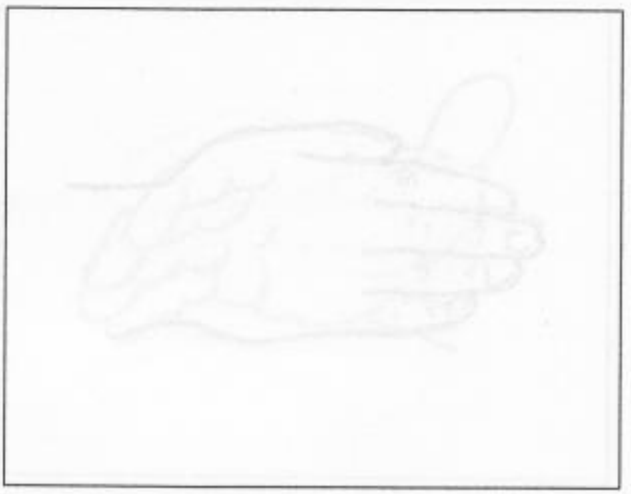

10

11.7. Тест "Малюнок дерева" [8]

Методика спрямована на виявлення особистіших особливостей досліджуваного.

Обладнання: чистий аркуш паперу (формат А4), ручка, простий олівець, кольорові олівці, фломастери.

Вік досліджуваного: **з 10 років.**

Процедура дослідження

Аркуш кладеться перед досліджуваним вертикально. Щоб не вплинути на розмі-щення малюнка на аркуші, підписувати його слід після виконання роботи. Вибір, чим малювати, досліджуваний має робити сам. Після ознайомлення із завданням: "Намалюй дерево, яке тобі подобається" ніяких додаткових пояснень або рекомендацій давати не можна.

Інтерпретація результатів

Для інтерпретації малюнка, виконаного досліджуваним, доцільно використо-вувати рекомендації Л. Ясюкової, яка вважає, що для розуміння особистісних особливостей досліджуваного цілком надійними є такі параметри малюнка.

1. Загальний розмір дерева. Відображає емоційно забарвлене відчуття власної цінності та значущості. Велике дерево (більш як 2/3 аркуша) - це впевненість у собі, повнота життя, енергетичне багатство. Дерево розміром 1/2-2/3 аркуша є найбільш типовим. Зменшення розміру дерева до 1/3 аркуша й менше свідчить про відсутність впевненості у собі, про відчуття дитиною власної незначущості, непотрібності, про знижену загальну енергетику.

2. Розміщення дерева на аркуші. Розміщення малюнка у верхній частині аркуша свідчить про мрійливість дитини, відсутність схильності до активних дій, у нижній - про практичність, приземленість, про те, що дитина живе нинішнім днем. Якщо дерево намальоване зліва, то дитина тяжіє до матері, перебуває під її впливом; якщо праворуч - тяжіє до батька, зазнає його впливу.

3. Товщина стовбура. В і д о б р а ж а є силу " Я", віру д и т и н и у власні можливості. Найбільш важлива характеристика для прогнозування адаптації та потенціалу особистісного розвитку дитини. Наприклад, якщо дерево дуже мале (буквально 3-4 см), але при цьому стовбур товстий (2 см і більше), то за таку дитину не варто непокоїтися. Дитина розуміє, що сьогодні її ніхто не цінує, нікому вона не потрібна, але вона ще покаже, на що вона здатна. Такі діти, як показують спостереження, добре адаптуються й у подальшому завойовують повагу у своєму оточенні.

4. Форма стовбура. Стовбур у вигляді моркви догори гострим кінцем інтерпретується як інфантильність, збереження установок та манери поведінки,

властивих молодшим дітям. Стовбур-морква гострим кінцем донизу означає певну зайву дорослість, що іноді властива самостійним, незалежним дітям. Більш раннє дорослішання відбувається тоді, коли дитині доводиться самостійно піклуватися про молодших родичів чи про хворих дітей у сім'ї, або коли мати виявляється надто легковажною. Такі діти керують батьками, ставляться до них поблажливо, дають їм розумні поради, роблять зауваження. Так само вони поводяться й у школі з учителями, через що мають багато неприємностей.

5. ***Тип дерева.*** Листяне дерево - це звичайні, нормальні стосунки з людьми; хвойне дерево - "колючі" взаємини з людьми (глузування і т.ін.); пальма - демонстративність у спілкуванні.

6. Крона. Характеризує комунікативну сферу. Замкнений силует крони свідчить про обмежене, чітко визначене коло спілкування. Якщо крона не замкнена - дитина відкрита, готова до встановлення нових контактів.

7. ***Співвідношення крони і величини дерева у цілому.*** Відображає потребу у спілкуванні. Якщо крона становить 1/2-2/3 величини дерева, то потреба у спілкуванні відповідає "нормі". Збільшення або зменшення крони відносно вказаних розмірів свідчить про відповідно підвищення або зниження потреби у спілкуванні щодо звичайного рівня її прояву.

8. Листя. Наявність листя (або замкненого силуету крони) свідчить про те, що потреба у спілкуванні задовольняється; відсутність листя, кілька листочків на голих гілках, обпале листя, - потреба у спілкуванні не задовольняється. Відсутність листя може також свідчити про невміння спілкуватися. Промальовування листя свідчить про вибірковість спілкування, про те, що дитина враховує особливості людини, з якою вона спілкується. Хаотична замальовка крони характеризує непостійність, хаотичність спілкування, за якого вибірковість контактів або врахування індивідуальних особливостей партнера відсутні.

9. Дупло. Надійно можна інтерпретувати у тих випадках, коли з дупла хтось виглядає або ж хтось сидить у ньому. Це свідчить про наявність некерованих імпульсів, які періодично підштовхують дитину до здійснення вчинків ("дрібних капостей"), ніяк не властивих її поведінці. Дорослі, як правило, не вірять, що така гарна дитина могла це зробити.

10. Сонце. Сонце ліворуч свідчить про авторитет або тиск з боку матері (рідше - бабусі); сонце праворуч свідчить про авторитет або тиск з боку батька (рідше- дідуся).

11. Хмаринки. Хмаринки ліворуч - це втрата контакту з матір'ю, відсутність її виховного впливу; хмаринки праворуч - втрата контакту з батьком (буквально:

"за хмаринками"). Суцільні хмаринки по усьому верху аркуша, хмари брудно-сіро-синього кольору - повне порушення емоційного контакту з батьками. Дитина полишена на саму себе, якихось виховних впливів, піклування з боку батьків не спостерігається.

12. Пеньок. Свідчить про те, що дитина не бачить жодних перспектив у майбутньому, життя може здаватися для неї закінченим. Вона не бачить себе у тому майбутньому, яке на неї чекає. Аналогічно інтерпретується зламане дерево.

13. Пеньок поруч із деревом (або відділений дорогою чи річкою). Характеризує різкі зміни у житті (буквально: "закінчилося одне життя, почалося інше"). Важливі порівняльна товщина пня і дерева. Якщо стовбур дерева не тонший за пеньок, то дитина не постраждала від змін, які відбулися у її житті; якщо тонше - то ці зміни травмували її, призвели до втрати впевненості у собі.

14. Товсті гілки (одна або кілька), явно нижчі за крону й окремо від неї. Свідчать про наявність "діяльності, яка заміщає" й спрямована на компенсацію неуспішності дитини в основній діяльності (наприклад, погано вчиться, але хороший спортсмен). Провідна діяльність стає незначущою, оскільки потреба у досягненнях задовольняється діяльністю, яка заміщає основну.

15. Поникші, тонкі гілки, тонкий стовбур, слабке натискання. Характерні для малюнків чутливих, вразливих, тривожних дітей.

16. Малюнок дерева займає весь аркуш, так, що стовбур та крона навіть не помістилися на аркуші повністю (вийшли за верхній край аркуша) - свідчить про надмірну активність дитини.

17. Яблука або будь-які плоди, квіти, метелики на дереві. Свідчить про симбіотичний зв'язок із матір'ю, залежність від матері, прихильність до неї й природне підпорядкування її впливові.

18. Використання кольору. Використання чистих яскравих кольорів для розфарбування характеризує нормальний емоційний стан. Використання чорного, брудно-сірих, брудно-коричневих кольорів свідчить про переважання негативних емоцій, наявність тривожності, невротичних страхів. Відсутність кольору ніяк не інтерпретується.

19. Стовбур, розщеплений у верхній частині (явно розходиться від середини). Свідчить про наявність установок, що конфліктують; про інтереси, які важко узгоджуються; про неможливість здійснити вибір; про прагнення зберегти й те, й те. Така ситуація може провокувати істерики, поведінкові зриви, довести до неврозу.

20. Дерево, розщеплене донизу, або стовбури, що перехрещуються. Можливі психічні порушення, пов'язані з подвійністю внутрішнього життя, що не є наслідком якоїсь інтриги, з розщепленням внутрішнього світу (потрібна консультація психіатра).

21.3 крони дерева "виростають " самостійні дерева з кронами. Можливі шизофренічні порушення психіки, відхід у вигаданий світ, фантастичні страхи (необхідна консультація психіатра).

22. Стовбур замкнений, фактично являє собою дві паралельні палки, або схожий на дошку від паркана, яку рівно зрізали зверху; гілки грубі, товсті, схожі на колоди або дошки паркана, розходяться перпендикулярно від стовбура, листя немає. Свідчить про наявність елементів артизму у поведінці, порушення спілкування, світосприйняття, емоційної деривації (необхідна консультація психіатра).

12. МЕТОДИКИ ВИЯВЛЕННЯ ТА ОЦІНКИ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН В КОЛЕКТИВІ ТА СІМ'Ї

Для людини не існує важчого покарання,
ніж належати в суспільстві тільки самому
собі і залишатися абсолютно непримітним.

В. Джеймс

Сфера міжособистісних взаємин надзвичайно широка. Вона охоплює практично весь діапазон існування людини, починаючи від її належності до соціальних груп і закінчуючи інтимними і діадними взаєминами. Можна стверджувати, що й самотня людина продовжує опиратися в своїх думках і діях на свої уявлення про оцінки, які значимі для інших. У цьому плані створені і до цього часу зберігають свою теоретичну і практичну цінність психологічні теорії, в яких статус головних її складових приписується міжособистісним стосунками.

Нині у психології існує величезна кількість конкретних методичних прийомів дослідження міжособистісних взаємин. Це цілком зрозуміло, беручи до уваги як велику феноменологію міжособистісних взаємин, задачі, які розв'язуються окремими методиками, так і розбіжності в теоретичній оцінці сутності досліджуваного явища.

Систематизація методик психодіагностики міжособистісних взаємин можлива на різних підставах:

· на підставі об'єкта (діагностика взаємин між групами, внутрігрупових процесів, діадних відносин тощо);

· на підставі задач, що розв'язуються в дослідженні (виявлення групової згуртованості, спрацьованості, сумісності);

· на підставі структурних особливостей використовуваних методик (опитувальники, проективні методики, соціометрія і т.ін.);

· на підставі вихідної точки відліку діагностики міжособистісних взаємин (методики суб'єктивних переваг, методики виявлення особистісних характеристик учасника спілкування, методики дослідження суб'єктивного відображення міжособистісних взаємин тощо).

Можливі, звичайно, й інші критерії систематизації методик.

Необхідно відзначити, що критерії систематики важливі з тієї точки зору, що вони мають певне значення для оцінки адекватності методики тому чи іншому конкретному дослідженню і сприяють вибору методики або категорії методик для конкретного дослідження.

1. Об'єкт дослідження. Міжособистісні взаємини виявляються у великій розмаїтості сфер людського буття, що істотно відрізняються між собою й у яких діють різні психологічні детермінанти. Тому застосування конкретних методик має свої межі, ігнорування яких призводить до "девалідизації" методики, необґрунтованості висновків. Так, соціометрія, адекватна для дослідження групи осіб, добре знайомих між собою, створить труднощі при інтерпретації результатів обстеження групи, у якій люди знаходяться на різних рівнях міжособистісного пізнання.

2. Задачі, які розв'язуються в дослідженні. Від них залежать вимоги, що пред'являються до валідності використовуваних методик, до обсягу психологічних даних, що є результатом досліджень. Зрозуміло, що дослідження, спрямоване, скажімо, на з'ясування сумісності екіпажу вітрильного судна для тривалого плавання, припускає не тільки моделювання й аналіз міжособистісних взаємин в умовах, максимально наближених до реальних, але й поглиблене вивчення мотиваційно-потребової сфери кожного для прогнозування і попередження міжособистісних колізій під час тривалого плавання. У той же час ці методики, застосовані для дослідження структури, згуртованості відкритого для зовнішніх соціальних впливів колективу, дали б зайву і не цілком адекватну інформацію.

Особливе місце займають методики дослідження міжособистісних взаємин у малих групах (скажімо, у сім'ї), які використовують для розв'язання задач психокорекційної роботи. Бажано, щоб вони були не такими, що тільки констатують, тобто розкривають картину існуючих взаємин, але й евристичними, які дають психологу можливість розуміння суб'єктивного світу досліджуваного у всій його складності, що розширюють діапазон психічної реальності як для психолога, так і для обстежуваної людини. У такому разі вони виконують функцію введення у психокорекційну роботу, підготовлюють досліджуваного до усвідомлення прихованих багаторівневих його взаємин з іншими людьми.

До методик дослідження міжособистісних взаємин, застосовуваних для розв'язання задач психокорекційної роботи, звичайно не пред'являються дуже суворі вимоги щодо їх діагностичної і прогностичної валідності - вони служать для побудови робочих гіпотез, що у подальшому уточнюються і верифікуються. У цій сфері дослідження з'являються і нові вимоги до методик, такі як психокорекційний ефект самої процедури дослідження або, принаймні, відсутність негативного впливу на об'єкт.

При розгляді міжособистісних взаємин як об'єкта психодіагностики виникає необхідність звернутися до групових процесів, які визначають особливості

внутрішньогрупового життя. Оскільки спілкування і взаємодія людей, як правило, відбуваються в малій групі, ми зупинимося на окремих її характеристиках, які розглядає спеціальна галузь знань соціальної психології - *групова динаміка.*

Виділяють декілька різновидів груп:

· умовні і реальні;

· постійні і тимчасові;

· великі і малі.

Реальні групи людей існують реально як спільноти в деякому просторі і часі і характеризуються тим, що її члени пов'язані між собою. Здебільшого це малі групи.

Мала група - нечисленна група людей, які об'єднані загальною соціальною діяльністю, перебувають у безпосередньому спілкуванні, сприяють виникненню емоційних взаємин, виробленню групових норм і розвитку групових процесів.

Ознаки малої групи:

1. Просторова і часова присутність. Ця присутність людей дає можливість особистих контактів, які включають такі аспекти спілкування: інтерактивні, інформаційні, перцептивні.

2. Наявність постійної мети спільної діяльності. Як правило, виділяють такі види цілей: ближні перспективи, вторинні цілі, (інтереси групи, школи, вузу) і віддалені перспективи.

3. Наявність в групі організуючого начала (лідер, керівник, староста у групі тощо).

4. Розподіл і диференціація персональних ролей.

5. Наявність емоційних взаємин між членами групи, які впливають на групову активність і можуть призводити до розподілу групи на підгрупи.

6. Вироблення специфічної групової культури: норми, правила, стандарти життя, поведінки.

Психологічні характеристики групи: групові потреби, групові думки, групові цінності, норми, цілі.

Загальні закономірності існування групи:

1) утворення групи;

2) розвиток (прогрес чи регрес);

3) флуктуація, зміна місця людини в групі.

За психологічними характеристиками розрізняють ***групи членства і референтні групи (еталони).***

Етапи формування групи:

I - характеризується соціально-психологічною адаптацією, тобто активним пристосуванням до групи, засвоєнням норм, вимог, традицій життя тощо;

II - формуються міжособистісні взаємини, виявляються організатори колективної діяльності. Відтепер вимоги до групи пред'являє не тільки керівник, а й актив.

Знання структури неформальних взаємин значно полегшує розуміння внутрішньогрупової атмосфери і дозволяє знаходити найбільш раціональні шляхи впливу на ефективність групової роботи.

Психологічне вивчення групи включає:

1. Оцінку групових соціально-психологічних процесів: процеси групового цілепокладання, спільні дії, спрацьованість, керівництво діяльністю.

2. Вивчення спілкування (міжособистісне, сприймання, реформування, взаємодія, групоутворення, рольова диференціація, згуртованість, конфлікти, реалізація групових санкцій).

3. Дослідження внутрішньогрупової поведінки окремих її членів: конформність, лідерство, відхилення у поведінці, соціально-психологічна адаптація, групове самоствердження.

4. Оцінку динамічної структури колективу (групи): структура комунікацій, функціонально-рольові взаємозв'язки, емоційні міжособистісні переваги.

5. Оцінку групових соціально-психологічних утворень: групові потреби, груповий інтерес, групові норми і цінності, мікрогрупи, традиції, соціально-психологічний клімат та ін.

12.1. Діагностика міжособистісних взаємин Т. Лірі [51]

Вік досліджуваного: з **14 років.**

Для зображення основних соціальних орієнтацій Т. Лірі розробив умовну схему у вигляді кола, розділеного на сектори. У цьому колі на горизонтальній і вертикальній осях позначені чотири орієнтації: домінування - підпорядкування, товариськість - ворожість. У свою чергу ці сектори розділені на вісім інших типів взаємин. Для ще докладнішого опису коло поділяють на 16 секторів, але частіше використовуються оптанти, певним чином орієнтовані щодо двох головних осей.

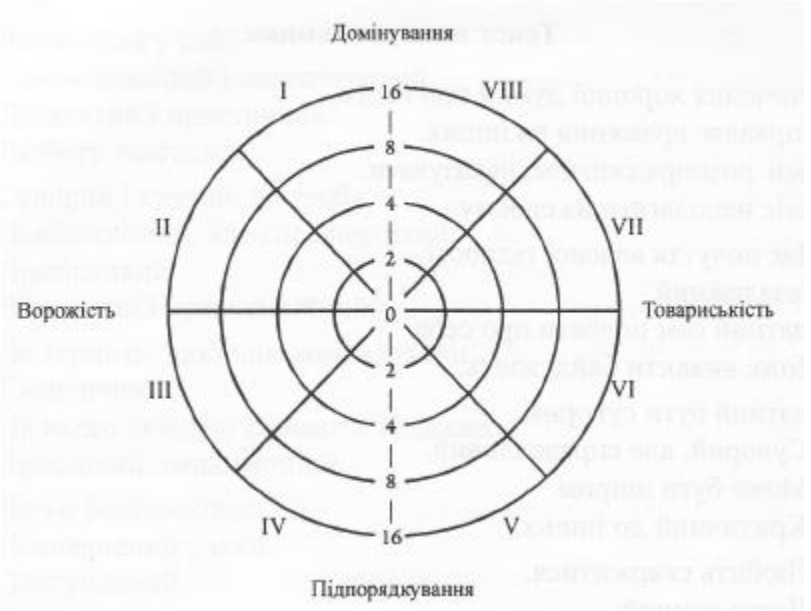

Схема Т. Лірі заснована на припущенні, що чим ближчі результати досліджуваного до центра кола, тим сильніший взаємозв'язок цих двох змінних. Суму балів кожної орієнтації переводять в індекс, де домінують вертикальна і горизонтальна осі. Відстань отриманих показників до центра кола вказує на адаптивність або екстремальність інтерперсональної поведінки.

Опитувальник містить 128 оціночних суджень, з яких у кожному з восьми типів взаємин є 16 пунктів, упорядкованих за висхідною інтенсивністю. Методика побудована так, що судження, спрямовані на виявлення певного типу взаємин, розташовані не послідовно: вони групуються по чотири і повторюються через однакову кількість визначень. Під час обробки результатів підраховують кількість взаємин кожного типу.

Різні напрями діагностики допомагають визначити тип особистості, а також зіставити дані за окремими аспектами, наприклад: "соціальне "Я", "реальне "Я", "мої партнери" тощо.

Методичний прийом дає змогу вивчати проблему психологічної сумісності й часто використовується в практиці сімейної консультації, групової психотерапії та соціально-психологічного тренінгу.

Процедура дослідження

Методика подається респонденту у вигляді переліку тверджень або на окремих картках. Йому пропонують вказати ті твердження, які відповідають його уявленню про себе, про свій ідеал, чи які притаманні іншій людині.

Інструкція. Поставте знак "+" навпроти тих визначень, що відповідають вашому уявленню про себе (якщо немає впевненості, знак "+" не ставте).

Текст опитувальника

I. 1. Оточення хорошої думки про нього.
2. Справляє враження на інших.
3. Уміє розпоряджатися, наказувати.
4. Уміє наполягати на своєму.

II. 5. Має почуття власної гідності.
6. Незалежний.
7. Здатний сам подбати про себе.
8. Може виявити байдужість.

III. 9. Здатний бути суворим.
10. Суворий, але справедливий.
11. Може бути щирим.
12. Критичний до інших.

IV. 13. Любить скаржитися.
14. Часто сумний.
15. Здатний виявити недовіру.
16. Часто розчаровується.

V. 17. Здатний бути критичним до себе.
18. Здатний визнати свою неправоту.
19. Охоче підкоряється.
20. Поступливий.

VI. 21. Шляхетний.
22. Захопливий і схильний до наслідування.
23. Поважає інших.
24. Шукає схвалення.

VII. 25. Здатний до співпраці.
26. Прагне жити у злагоді з іншими.
27. Товариський, доброзичливий.
28. Уважний і ласкавий.

VIII. 29. Делікатний.
30. Поблажливий.
31. Завжди приходить на допомогу.
32. Безкорисливий.

I. 33. Здатний викликати захоплення.
34. Користується повагою в інших.
35. Має талант керівника.
36. Любить відповідальність.

II. 37. Впевнений у собі.
38. Самовпевнений і наполегливий.
39. Діловитий і практичний.
40. Любить змагатися.

III. 41. Суворий і крутий, де треба.
42. Невблаганний, але справедливий.
43. Дратівливий.
44. Відкритий і прямолінійний.

IV. 45. Не терпить, щоб ним командували.
46. Скептичний.
47. На нього складно справити враження.
48. Вразливий, педантичний.

V. 49. Легко бентежиться.
50. Невпевнений у собі.
51. Поступливий.
52. Скромний.

VI. 53. Часто вдається до допомоги інших.
54. Дуже поважає авторитети.
55. Охоче приймає поради.
56. Довірливий і прагне нести радість іншим.

VII. 57. Завжди люб'язний.
58. Цінує думку інших.
59. Товариський.
60. М'який і сердечний.

VIII. 61. Добрий, надає впевненості іншим.
62. Ніжний і м'який.
63. Любить піклуватися про інших.
64. Безкорисливий, щедрий.

I. 65. Любить давати поради.
66. Справляє враження значущої особистості.
67. Полюбляє керувати й давати розпорядження.
68. Владний.

II. 69. Хвалькуватий.
70. Пихатий і самовдоволений.
71. Думає тільки про себе.
72. Хитрий і розважливий.

III. 73. Нетерпимий до помилок інших.
74. Корисливий.

75. Відвертий.
76. Часто агресивний.

IV. 77. Озлоблений.
78. Любить поскаржитися.
79. Ревнивий.
80. Довго пам'ятає образи.

V. 81. Схильний до самопринижения.
82. Сором'язливий.
83. Безініціативний.
84. Лагідний.

VI. 85. Залежний, несамостійний.
86. Любить підкорятися.
87. Надає іншим можливість приймати рішення.
88. Легко потрапляє в пікантні ситуації.

VII. 89. Легко потрапляє під вплив друзів.
90. Готовий довіритися будь-кому.
91. Прихильний до всіх.
92. Усім симпатизує.

VIII. 93. Пробачає все.
94. Сповнений надмірного співчуття.
95. Великодушний і терпимий до вад інших.
96. Прагне бути покровителем.

I. 97. Прагне успіху.
98. Очікує замилування від кожного.
99. Розпоряджається іншими.
100. Деспотичний.

II. 101. Сноб (оцінює людей за рангом і статками, а не за особистими рисами).
102. Марнославний.
103. Егоїстичний.
104. Холодний, черствий.

III. 105. В'їдливий, глузливий.
106. Злісний, жорстокий.
107. Часто гнівний.
108. Байдужий.

IV. 109. Злопам'ятний.
110. Суперечливий.
111. Упертий.
112. Недовірливий і підозріливий.

V. 113. Боязкий.
114. Сором'язливий.
115. Вирізняється надмірною готовністю підкорятися.
116. Невпевнений у собі.

VI. 117. Майже ніколи нікому не заперечує.
118. Сором'язливий.
119. Любить, щоб ним опікувалися.
120. Надміру довірливий.

VII. 121. Прагне здобути прихильність кожного.
122. З усіма погоджується.
123. Завжди товариський.
124. Усіх любить.

VIII. 125. Надто поблажливий до інших.
126. Намагається втішити кожного.
127. Піклується про інших на шкоду собі.
128. Псує свою поведінку надмірною добротою.

Обробка результатів

За кожною октантою підраховують бали: знаходять суми відповідей для кожного оптанта. Отримані бали переносять на дискограму, при цьому відстань від центра кола відповідає кількості балів цієї октанти (від 0 до 16). Кінці векторів з'єднуються й утворюють особистісний профіль.

За спеціальними формулами визначають показники за двома основними чинниками:

Домінування = (I - V) + 0,7 • (VIII + II - IV + VI);
Товариськість = (VII - III) + 0,7 • (VIII - II - IV + VI).

Інтерпретація результатів

Якісний аналіз отриманих даних проводять шляхом порівняння дискограм, що демонструють розбіжності між уявленнями різних людей.

Максимальна оцінка рівня – 16 балів, але вона розділена на чотири ступеня виразності взаємин:

0-4 бали: низький рівень	Адаптивна поведінка
5-8 балів: помірний рівень	
9-12 балів: високий рівень	Екстремальна поведінка
13-16 балів: екстремальний рівень	Схильність до патології

Визначення типу ставлення до оточення

I. Авторитарний:

13-16 - диктаторський, владний, д е с п о т и ч н и й характер, тип сильної особистості, що лідирує у всіх видах групової діяльності. Усіх повчає, в усьому прагне покладатися на свою думку, не вміє приймати поради інших. Оточення відчуває цю владу, але визнає її;

9-12 - д о м і н а н т н и й, енергійний, компетентний, авторитетний лідер, успішний у справах, любить давати поради, вимагає до себе поваги;

0-8 - впевнена в собі людина, але не обов'язково лідер; завзята й наполеглива.

II. Егоїстичний:

13-16-прагне бути над усіма, але водночас осторонь від усіх, самозакоханий, розважливий, незалежний, себелюбний. Труднощі перекладає на інших, але сам ставиться до них дещо відсторонено, хвалькуватий, самовдоволений, зарозумілий;

0-12 - егоїстичні риси, орієнтація на себе, схильність до суперництва.

III. Агресивний:

13-16 - ворожий до інших, різкий, агресивність може сягати асоціальної поведінки;

9-12-вимогливий, прямолінійний, відвертий, суворий і різкий в оцінюванні інших, непримиренний, схильний в усьому звинувачувати інших, глузливий, іронічний, дратівливий;

0-8 - упертий, завзятий, наполегливий та енергійний.

IV. Підозріливий:

13-16 - відчужений від ворожого і злого, на його думку, світу, підозріливий, вразливий, схильний до сумніву в усьому, злопам'ятний, постійно скаржиться на всіх (шизоїдний тип характеру);

9-12 - критичний, відчуває труднощі в міжособистісних контактах через підозріливість і острах поганого ставлення, замкнутий, скептичний, розчарований у людях, потайний, свій негативізм виявляє у вербальній агресії;

0-8 - критичний стосовно всіх соціальних явищ і оточення.

V. Покірний:

13-16 - покірний, схильний до самоприниження, має слабку волю, схильний поступатися всім і в усьому, завжди засуджує себе і ставить на останнє місце, приписує собі провину, пасивний, прагне знайти опору в комусь сильнішому;

9-12 - сором'язливий, лагідний, часто бентежиться, схильний підкорятися сильнішому;

0-8 - скромний, боязкий, поступливий, емоційно стриманий, здатний підкорятися, не має своєї думки, слухняно і чесно виконує свої обов'язки.

VI. Залежний:

13-16 - дуже невпевнений у собі, має нав'язливі страхи, побоювання, тривожиться з будь-якого приводу, тому залежить від інших, від чужої думки;

9-12 - слухняний, боязкий, безпорадний, не вміє чинити опору, щиро вважає, що інші завжди праві;

0-8 - конформний, м'який, очікує допомоги й порад, довірливий, схильний до замилування іншими, ввічливий.

VII. Товариський:

9-12 - товариський і л ю б' я з н и й з усіма, орієнтований на прийняття і соціальне схвалення, прагне задовольнити вимоги "бути хорошим" для всіх, незважаючи на ситуацію, прагне мети групи, має розвинуті механізми витіснення й придушення, емоційно лабільний (істероїдний тип характеру);

0-8 - схильний до співпраці, кооперації, гнучкий та компромісний під час розв'язання проблем і в конфліктних ситуаціях, прагне узгоджувати свої погляди з думкою інших, свідомо конформний, додержується умовностей, правил і принципів "хорошого тону" у стосунках з людьми, ініціативний ентузіаст у досягненні мети групи, прагне допомогати, почуватися в центрі уваги, заслужити визнання й любов, товариський.

VIII. Альтруїстичний:

9-16- гіпервідповідальний, завжди приносить у жертву свої інтереси, прагне допомогти і співчувати всім, нав'язливий у своїй допомозі й занадто активний стосовно інших, неадекватно бере на себе відповідальність за інших (це може бути тільки зовнішня "маска", що приховує особистість протилежного типу);

0-8 - відповідальний стосовно людей, делікатний, м'який, добрий, емоційне ставлення до людей виявляє у співчутті, симпатії, турботі, вміє підбадьорити і заспокоїти інших, безкорисливий і чуйний.

12.2. Дослідження міжособистісних стосунків за методикою В. Стефансона "Q-сортування" [49]

Вік досліджуваного: з **14 років.**

Процедура дослідження

Психолог пропонує досліджуваному набір тверджень, які потрібно оцінити " т а к" або "ні", у крайніх випадках - "маю сумнів" щодо наявності такої характеристики у себе. Відповіді слід зафіксувати у бланку для відповідей.

Текст методики

1. Критичний щодо товаришів.
2. Виникає тривога, коли у групі назріває конфлікт.
3. Схильний діяти, зважаючи на поради лікаря.
4. Не схильний створювати надто близькі стосунки з товаришами.
5. Подобається дружність у групі.
6. Схильний протистояти лідеру.
7. Відчуває симпатії до одного-двох членів групи.
8. Уникає зустрічей і зборів у групі.
9. Подобається схвалення лідера.
10. Незалежний у судженнях і манері поведінки.
11. Готовий пристати на будь-чию сторону у дискусії.
12. Схильний керувати товаришами.
13. Радий спілкуванню з одним-двома друзями.
14. Зовнішньо спокійний під час вияву ворожості з боку інших членів групи.
15. Схильний підтримувати настрої своєї групи.
16. Не надає значення особистим якостям членів групи.
17. Схильний відволікати групу від її мети.
18. Відчуває задоволення, протиставляючи себе лідеру.
19. Бажав би зблизитися з деякими членами групи.
20. Віддає перевагу нейтральності в суперечці.
21. Подобається, коли лідер активний і добре керує.
22. Віддає перевагу беземоційному обговоренню суперечностей.
23. Недостатньо стриманий у вираженні почуттів.
24. Прагне згуртувати довкола себе однодумців.
25. Незадоволений надто формальними стосунками.
26. Коли звинувачують - хвилюється і мовчить.
27. Згоден з основними напрямами діяльності групи.
28. Прив'язаний до групи більше, ніж до певних її членів.
29. Схильний затягувати та загострювати суперечку.
30. Прагне бути в центрі уваги.
31. Бажав би бути членом вузького угруповання.
32. Схильний до компромісів.
33. Відчуває внутрішнє хвилювання, коли лідер учиняє щось, що не відповідає його сподіванням.
34. Надто чутливо ставиться до зауважень товаришів.
35. Може бути підступним і улесливим.
36. Схильний взяти на себе керівництво у групі.

37. Щирий у групі.
38. Виникає нервове хвилювання під час групових суперечок.
39. Віддає перевагу лідерові, що бере на себе відповідальність під час планування робіт.
40. Не схильний до виявів дружелюбності.
41. Схильний сердитися на товаришів.
42. Намагається налаштувати інших проти лідера.
43. Легко знаходить знайомства за межами групи.
44. Намагається уникати того, щоб бути втягнутим у суперечку.
45. Легко погоджується з пропозиціями інших членів групи.
46. Чинить опір створенню угруповань у колективі.
47. Виявляє іронію і сарказм, коли роздратований.
48. Виникає неприязнь до тих, хто намагається виділитися.
49. Віддає перевагу меншій, але більш довірливій групі.
50. Намагається не виявляти своїх істинних почуттів.
51. Пристає на бік лідера у групових суперечках.
52. Ініціативний у встановленні контактів у спілкуванні.
53. Уникає критикування товаришів.
54. Віддає перевагу можливості звертатися до лідера частіше, ніж до інших.
55. Не подобається, коли стосунки у групі надто фамільярні.
56. Подобається створювати суперечки.
57. Прагне втримати свій високий статус у групі.
58. Схильний вступати в контакти з товаришами і швидко руйнувати їх.
59. Схильний до суперечок, задерикуватий.
60. Схильний виражати невдоволення лідером.

Ключ до методики

Залежність - 3, 9, 15, 21, 27, 33, 39, 45, 51, 54;
Незалежність - 6, 12, 18, 24, 30, 36, 42, 48, 57, 60.
Товариськість - 5, 7, 13, 19, 25, 31, 37, 43, 49, 52;
Нетовариськість - 4, 10, 16, 22, 28, 34, 40, 46, 55, 58.
Прийняття боротьби - 1, 11, 17, 23, 29, 35, 41, 47, 56, 59;
Уникнення боротьби - 2, 8, 14, 20, 26, 32, 38, 44, 50, 53.

Обробка й оцінювання результатів

За ключем підраховується частота вияву кожної тенденції, причому кількість відповідей "так" за однією тенденцією підсумовується разом із кількістю відповідей "ні" за полярною тенденцією в парі. Наприклад, кількість позитивних відповідей за шкалою "залежність" додається до кількості

негативних відповідей за шкалою "незалежність". Я к щ о одержана сума наближається до 20, то можна говорити про перевагу тієї чи іншої стійкої тенденції, яка належить індивіду і виявляється не тільки в певній групі, а й за її межами. У разі, коли кількість відповідей "так" однієї тенденції дорівнює кількості позитивних відповідей за протилежною тенденцією (наприклад, "залежність - незалежність"), то такий стан може свідчити про наявність внутрішнього конфлікту особистості, яка перебуває під владою однаково виражених протилежних тенденцій.

Три-чотири відповіді "маю сумнів" за окремими тенденціями розглядаються як ознака нерішучості, ухиляння, астенічності, але вони також можуть свідчити про певну вибірковість у поведінці, тактичну гнучкість, сценічність. Краще розглядати такі характеристики в сукупності з іншими параметрами.

12.3. Методика типового реагування на конфліктні ситуації К. Томаса [46]

К. Томас описує такі стилі поведінки особи в конфлікті:

1) ***суперництво (конкуренція)*** як намагання задовольнити власні інтереси за рахунок інших;

2) ***пристосування*** як жертвування власними інтересами на користь іншого;

3) ***компроміс*** як прагнення частково задовольнити як свої домагання, так і прагнення опонента;

А) уникнення як відмова від власних інтересів і від захисту інтересів іншої людини;

5) ***співпраця***, яка є пошуком альтернативи, прагненням максимально врахувати як власні інтереси, так і інтереси партнера.

Опитувальник К. Томаса описує кожен з п'яти перерахованих стилів. У різних сполученнях вони згруповані у 30 пар, у кожній з яких респондент має вибрати те судження, що найбільш типове для характеристики його поведінки.

Вік досліджуваного: з **15 років.**

І н с т р у к ц і я д о с л і д ж у в а н о м у. Уявіть типову с и т у а ц і ю п р о ф е с і й н о г о спілкування і виберіть з поданого переліку найбільш властивий вам спосіб реагування. У бланку відповідей (ключі до тесту) позначте обраний варіант. Послідовно опрацюйте всі твердження тесту, не пропускаючи жодного. Над відповідями не замислюйтеся, оскільки " п р а в и л ь н и х" і " н е п р а в и л ь н и х" відповідей тут немає.

Обробка результатів

Користуючись ключем, підраховують кількість відповідей, які збіглися за кожним розділом (а).

Кількісно показник для кожного із п'яти стилів поведінки (П.) підраховується за формулою

$$П_i = (n_i /12) \cdot 100\%.$$

Одержані значення показників П. переносяться на сітку Томаса і розміщуються біля відповідних точок д в о п а р а м е т р и ч н о ї моделі регулювання конфліктів. Таким чином отримують поле тенденцій поведінки особистості у конфліктних ситуаціях.

Тест Томаса

1. а) іноді даю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання;

   б) замість обговорювати те, в чому ми розходимося, намагаюся звернути увагу на те, з чим ми обоє погоджуємося.

2. а) намагаюся знайти компромісне рішення;
б) намагаюся владнати конфлікт з урахуванням інтересів іншої людини.
3. а) як правило, наполегливо прагну домогтися свого;
б) іноді жертвую власними інтересами задля інтересів іншого.
4. а) намагаюся знайти компромісне рішення;
б) намагаюся не зачіпати почуття іншої людини.
5. а) намагаюся уладнати конфліктну ситуацію, постійно шукаю підтримку в іншого;
б) прагну робити все, щоб уникнути зайвого напруження.
6. а) намагаюся уникнути неприємностей для себе;
б) прагну досягти свого.
7. а) намагаюся відкласти вирішення спірного питання, щоб згодом вирішити його остаточно;
б) я вважаю можливим чимось поступитись, щоб уладнати конфлікт.
8. а) звичайно наполегливо прагну домогтися свого;
б) насамперед намагаюся з'ясувати, у чому полягають усі зачеплені інтереси і спірні питання.
9. а) думаю, не завжди варто хвилюватися через суперечки, що виникають;
б) докладаю всіх зусиль, щоб домогтися свого.
10. а) твердо прагну домогтися свого;
б) пробую знайти компромісне рішення.
11. а) насамперед прагну чітко з'ясувати, в чому полягають усі інтереси, що були зачеплені, і спірні питання;
б) намагаюся заспокоїти іншого і зберегти наші стосунки.
12. а) часто уникаю займати позицію, яка може викликати суперечку;
б) даю змогу іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також іде назустріч.
13. а) пропоную середню позицію у спірному питанні;
б) наполягаю, щоб усе було зроблено по-моєму.
14. а) повідомляю іншому свою точку зору і запитую про його власну;
б) намагаюся довести іншому логіку і перевагу моїх поглядів.
15. а) намагаюся заспокоїти іншого і зберегти наші стосунки;
б) намагаюся зробити все необхідне, щоб уникнути напруження.
16. а) намагаюся не зачепити почуттів іншого;
б) звичайно намагаюся переконати іншого в перевагах моєї позиції.
17. а) зазвичай наполегливо прагну домогтися свого;
б) намагаюся зробити все, щоб уникнути зайвого напруження.
18. а) якщо це робить іншого щасливим, даю змогу наполягати на своєму;

б) даю іншому змогу залишатися при своїй думці, якщо він іде мені назустріч.

19. а) перш за все прагну визначити, у чому полягають усі зачеплені інтереси і спірні питання;
    б) намагаюся відкласти вирішення спірних питань, з тим щоб згодом вирішити їх остаточно.
20. а) намагаюся одразу усунути нашу суперечку;
    б) намагаюся знайти найкраще поєднання переваг і втрат для нас обох.
21. а) коли веду переговори, намагаюся бути уважним до іншого;
    б) завжди схиляюся до прямого обговорення проблеми.
22. а) намагаюся знайти позицію, яка знаходиться посередині між моєю і позицією іншого;
    б) відстоюю свою позицію.
23. а) як правило, намагаюся задовольнити бажання кожного з нас;
    б) іноді даю змогу іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання.
24. а) якщо іншому його власна позиція видається дуже важливою, намагаюся йти йому назустріч;
    б) прагну схилити іншого до компромісу.
25. а) намагаюся переконати іншого у своїй правоті;
    б) під час переговорів, намагаюся бути уважним до аргументів іншого.
26. а) звичайно пропоную свою позицію;
    б) майже завжди прагну задовольнити інтереси кожного з нас.
27. а) часто прагну уникати суперечок;
    б) якщо це зробить іншого щасливим, дам йому змогу наполягати на своєму.
28. а) звичайно наполегливо прагну домогтися свого;
    б) щоб владнати ситуацію, прагну знайти підтримку в іншого.
29. а) пропоную середню позицію;
    б) думаю, що не завжди варто хвилюватися через суперечки, що виникають.
30. а) намагаюся не зачепити почуття іншого;
    б) завжди займаю таку позицію в суперечці, щоб ми могли разом досягти успіху.

Бланк відповідей (ключ до тесту)

Номер твердження	Суперництво	Співпраця	Компроміс	Уникнення	Пристосування
1				а	б
2		б	а		
3	а				б
4			а		б
5		а		б	
6	б			а	
7			б	а	
8	а	б			
9	б			а	
10	а		б		
11		а			б
12			б	а	
13	б		а		
14	б	а			
15				б	а
16	б				а
17	а			б	
18			б		а
19		а		б	
20		а	б		
21		б		а	
22	б		а		
23		а		б	
24			б		а
25	а	б			
26		б	а		
27				а	б
28	а	б			
29			а	б	
30		б			а
Сума					
$П_i$					

12.4. Вивчення статусу особистості в колективі (метод соціометрії) [46]

Вік досліджуваного: **з 10 років.**

Досліджуваним пропонують заповнити анкету, вказавши в дужках не більше трьох прізвищ.

1. а) з ким із однокласників ти найбільше хотів би сидіти за одною партою? ( )
   б) з ким із однокласників ти в жодному разі не хотів би сидіти разом? ( )
2. а) з ким із однокласників ти хотів би виконувати разом доручення? ( )
   б) з ким із однокласників ти в жодному разі не хотів би виконувати доручення? ( )
3. а) якщо б з тобою трапилося нещастя, до кого з однокласників ти в першу чергу звернувся б по допомогу? ( )
   б) до кого б ти ніколи не звернувся б по допомогу? ( )

Отже, одні запитання спрямовані на виявлення емоційних зв'язків, інші - ділових.

Зразок бланка матриці вибору

№ з/п	Ім'я та прізвище учня	Номер учня за списком									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Іван А.										
2	Петро Б.										
3	Галина А.										
4	Ольга Б.										
5	Ірина С.										
6	Наталя Ч										
7	Віктор Ф.										
8	Іван Р.										
9	Юрій К.										
10	Віка Ж.										
Кількість одержаних виборів											
Кількість взаємних виборів											

На підставі отриманих результатів складається матриця, до якої заноситься список учнів класу. У кожному рядку ставляться номери тих виборів, які він зробив. За таблицею обчислюється середня кількість виборів. Потім на окремому аркуші будується соціограма.

Соціограма є графічною моделлю взаємин учнів класу, виявлених під час обстеження. У нашому випадку - це чотири концентричних кола, між якими розміщені номери досліджуваних. Номери хлопчиків зазвичай обводяться трикутником, дівчаток - кружечком. Лінії та стрілки вказують на вибір учня та його спрямованість.

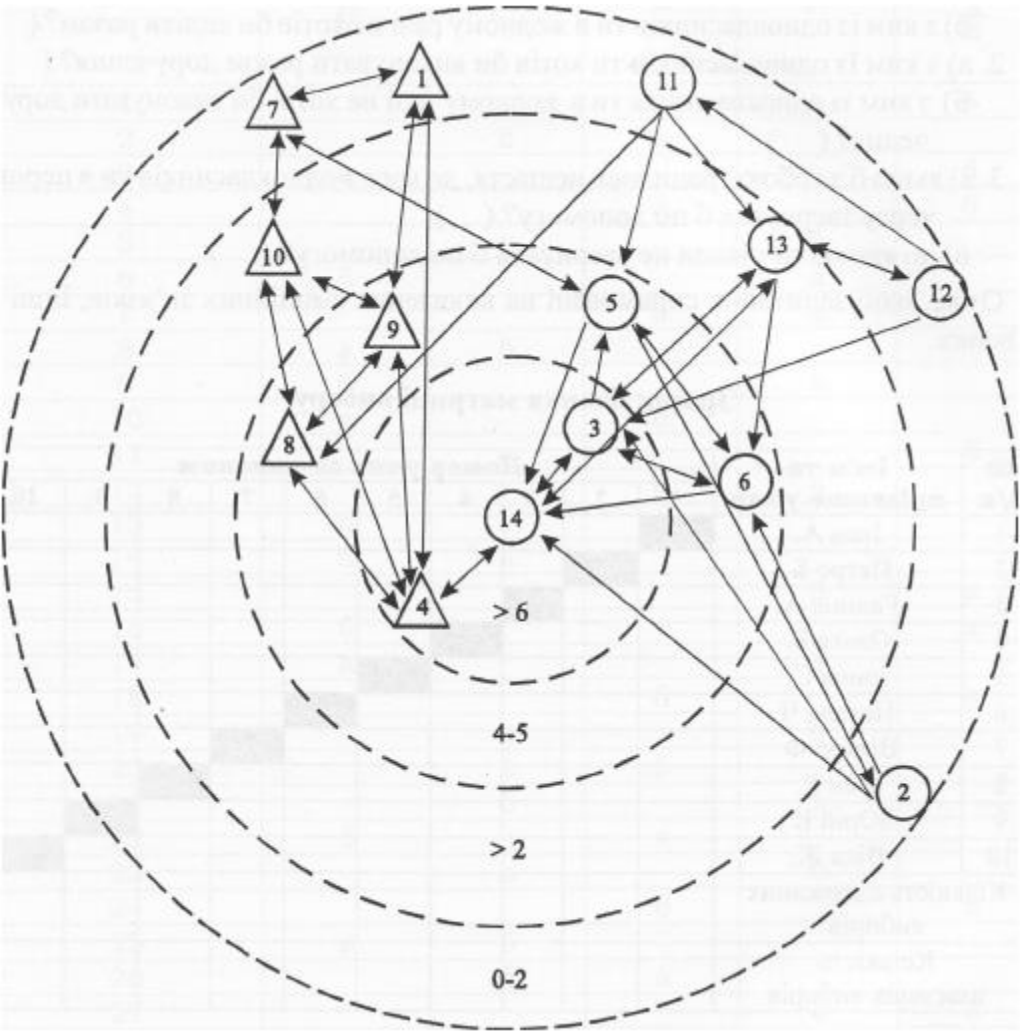

До центрального круга потрапляють так звані "соціометричні зірки", тобто ті, що мають не меншу від подвійної середньої кількості виборів.

У першому кільці (між першим і другими колами) перебувають ті, що мають кількість виборів від середньої до подвійної середньої ("бажані"), тобто всі, до кого учень проявляє симпатію. Емоційне забарвлення цього кільця є позитивним. Психологічно міцним є той дитячий колектив, де переважна більшість дітей потрапляють до першого кільця спілкування.

До другого кільця (між другим і третім колами) потрапляють ті учні, число виборів у яких менше середнього, але більше 2 ("неприйнятні").

У третьому кільці (між третім і четвертим колами) розташовані учні, що отримали від 0 до 2 виборів ("ізольовані").

Заповнена карта групової диференціації дає уявлення про місце дитини в системі особистих взаємин, характеризує тенденції спілкування, розкриває систему симпатій та антипатій.

12.5. Методика визначення згуртованості класу "Скільки голів, стільки думок" [19]

Вік досліджуваного: **з 14 років.**

Інструкція досліджуваному. Вам пропонуються відомі прислів'я і приказки, придумані давно. Пройшло багато часу, змінились умови життя і уявлення людей. Це природно. Так що деякі твердження можуть здатись вам невірними. Подумайте добре над ними, поставте проти їх номерів знак "+", якщо ви згідні, і знак "-" - якщо не згідні з твердженням.

Прислів'я та приказки

1. Бідність - не вада.
2. Гуска свині не товариш.
3. Час - гроші.
4. Правду казати - дружбу губити.
5. Горбатого могила виправить.
6. Дають - бери, б'ють - тікай.
7. Дві собаки гризуться - третя не приставай.
8. Робота не вовк, в ліс не втече.
9. До роботи не поспішай, від роботи не втікай.
10. Дружба дружбою, а служба службою.

11. Друзі пізнаються в біді.
12. Золото в багнюці не блищить.
13. Краще синиця в руці, ніж журавель в небі.
14. Моя хата скраю, нічого не знаю.
15. Не в грошах щастя.
16. Не в свої сани не сідай.
17. Не май сто карбованців, а май сто друзів.
18. Не місце красить людину, а людина місце.
19. Правда у вогні не горить і у воді не тоне.
20. Правда добре, а щастя - краще.
21. Простота гірше злодійства.
22. Робота дурнів любить.
23. Ризик - благородна справа.
24. Риба шукає, де глибше, а людина - де краще.
25. З вовками жити - по-вовчому вити.
26. Своя сорочка ближче до тіла.
27. Скупість - не дурість.
28. Старий друг кращий нових двох.
29. Сором не дим, очі не виїсть.
30. З ким поведешся, від того наберешся.
31. Рубай дерево по собі.
32. Поганий мир кращий за добру сварку.
33. Навіщо честь мати, як ніде її взяти.
34. Чуже добро на користь не йде.
35. Яблуко від яблуні далеко не відкотиться.
36. Від роботи добра не наживеш.
37. Закон - це дишло: куди повернув, туди й вийшло.

Обробка отриманих даних

Відповіді досліджуваних зводяться в загальну таблицю. В рядок "Всього" записують максимальне число збігу думок досліджуваних про справедливість кожного із запропонованих прислів'їв.

Наприклад, якщо за першим прислів'ям із 30 учнів 12 відповіли "так" і 18 "ні", то в підсумковий результат записується число 18.

Показником ціннісно-орієнтаційної єдності групи (ЦОЄ) є ступінь збігу оцінок, що їх дають учні класу за різними судженнями.

№ з/п	Учні	Номери прислів'їв													Сума
		1	2	3	4	5	6	…	31	32	33	34	35	36	37	
1	Антонюк Сергій	+	+	-	+	+	+		+	+	-	-	-	+	-	
2	Іваненко Андрій	+	+	-	+	+	+		+	+	+	-	-	+	+	
…																
	Всього (к), %															

Для визначення орієнтовного рівня ЦОЄ треба вирахувати процент збігу думок за кожним судженням за формулою:

$$C_i = 100 \cdot к_i/р\ \%,$$

де р – кількість опитуваних, $к_i$ – кількість думок, які збіглися за даним судженням (із рядка "Всього").

Далі всі ці значення з останнього рядка таблиці складаються і отримана сума ділиться на кількість суджень (в даному випадку на 37). Отримаємо показник ЦОЄ – С. Мінімальне значення С = 50% (дуже низький рівень згуртованості).

$$C = \frac{\sum_i C_i}{37}$$

12.6. Методика дослідження міжособистісних взаємин дітей у сім'ї "Казки Дюса (Десперт)" [11]

"Казки Дюса (Десперт)" - проективна методика дослідження. Ознайомлюючись із казками, можна створити проективну методику діагностики взаємин у сім'ї братів і сестер (сиблінгів) ***віком 6-12 років.***

У цьому віці діти охоче вигадують історії й практично не вміють приховувати правду. Вони досить чітко можуть висловлювати моральні норми взаємин ("Дівчаток не можна кривдити", "Дівчатка слухняні, а хлопчики - ні"), можуть розказувати щось про своїх братів і сестер. Усі ці можливості надає методика "Казки".

Заняття з дітьми має тривати не більше 20 хвилин.

Історії-казки розповідають у певному порядку. Досліджуваний має відповісти на запитання наприкінці кожної історії. Усі відповіді фіксуються у протоколі. Дослідження проводиться індивідуально.

Результати за цією методикою корисно зіставити з результатами тесту "Малюнок родини", спостереженнями за дітьми і бесідами з батьками - якісний аналіз відповідей може допомогти розкрити механізми взаємин сиблінгів.

Інструкція досліджуваному. Зараз я розповім тобі кілька історій. Ти уважно їх послухай. Наприкінці кожної історії буде запитання, на яке тобі слід відповісти. Тут немає правильних і неправильних відповідей. Відповідай те, що першим спадає на думку.

Процедура дослідження

Досліджуваному розповідають казки у такій послідовності: "Ягня", "Проводи", "Піщаний будиночок", "Прогулянка", "Поганий сон". Дві перші казки є наче вступними до теми взаємин дітей у родині, дві наступні безпосередньо змальовують ці взаємини, а остання казка допомагає уточнити висновки.

Відповіді досліджуваного заносять до протоколу.

Зазвичай діти у віці 6-12 років одразу відповідають на поставлене запитання. Рідко дитина може розмірковувати кілька хвилин. У таких випадках потрібно почекати і повторити казку. Труднощі у виконанні завдання притаманні дітям з органічними ушкодженнями мозку і відхиленнями в розвитку. Якщо після повторного прослуховування першої казки дитина не може відповісти на запитання або каже, що не знає, що робити, краще відкласти діагностику на якийсь час або скористатися іншими методами.

Отримані відповіді розподіляються за просоціальною (позитивною) і ворожою (негативною) категоріями. Наприклад, відповідь "погодиться" за казкою "Ягня" належить до просоціальної категорії "готовність поділитися із сиблінгом", а відповідь "образиться і не їстиме" - до ворожої категорії "ревнощі".

Казки

Ягня

Жила собі вівця з ягням. Воно було велике і навіть їло травичку. Увечері мама давала йому трішки молока, яке ягня дуже любило *(мал. 1).* Якось мамі принесли ще одне, зовсім маленьке ягня, яке пило тільки молоко і ще не вміло їсти травичку *(мал. 2).* Тоді мама каже старшому ягняті, що йому доведеться обійтися без молока, тому що в неї не вистачить його на обох ягнят, і воно має їсти тільки травичку.

Як вчинить ягня?

Проводи

Якось батьки, дідусь та бабуся, тітка з дядьком і всі діти вирушили на станцію. Один з них сів у потяг і виїхав далеко і, може, ніколи не повернеться *(мал. 3)*.

Хто це був?

Піщаний будиночок

Один хлопчик побудував з піску красивий будиночок, такий просторий, що можна було гратися одному всередині нього. Він побудував його сам і дуже пишався цим. Сестра попросила його подарувати їй будиночок, тому що він їй дуже сподобався *(мал. 4)*.

Як ти гадаєш, як вчинить хлопчик?

Прогулянка

Ця казка має два варіанти: для хлопчиків і для дівчаток.

Для хлопчиків: Один хлопчик пішов з мамою і татом до лісу погуляти, вони були дуже задоволені. Коли всі повернулися додому, побачили, що настрій сестри змінився *(мал. 5)*.

Який вираз обличчя був у неї і чому?

Для дівчаток: Одна дівчинка пішла з мамою і татом до лісу погуляти, вони були дуже задоволені. Коли всі повернулися додому, побачили, що настрій сестри змінився *(мал. 6)*.

Який вираз обличчя був у неї і чому?

Поганий сон

Якось одна дівчинка зненацька прокинулася і сказала: "Я бачила дуже поганий сон про с і м' ю" *(мал. 7)*.

Який сон побачила дівчинка?

Приклад заповнення протоколу

Прізвище, ім'я досліджуваного: Л.Л. (дівчинка). *Вік:* 8 років. *Дата і час проведення*: 23.03.2005 р. *Брат/сестра:* брат 1,5 років.

Казка	Відповідь	Поведінка	Категорія
Ягня	Прожене маленького і сам буде з мамою	Ворожа	Ревнощі (боротьба із сиблінгом за увагу матері)
Проводи	Середній хлопчик	Ворожа	Агресія до сиблінга або аутоагресія
Піщаний будиночок	Подарує їй	Просоціальна	Готовність поділитися

Прогулянка	Вона була здивована, що в неї є ще одна сестра	Ворожа	Ревнощі
Поганий сон	Пішли гуляти, вона загубилася, її ніхто не знайшов. Вона залишилася одна	Ворожа	Ревнощі

Висновки: Ворожа поведінка - 80%, просоціальна поведінка - 20%, переважає вороже ставлення до сиблінга.

Таблицю популярних відповідей див. на с. 568

Малюнок 1

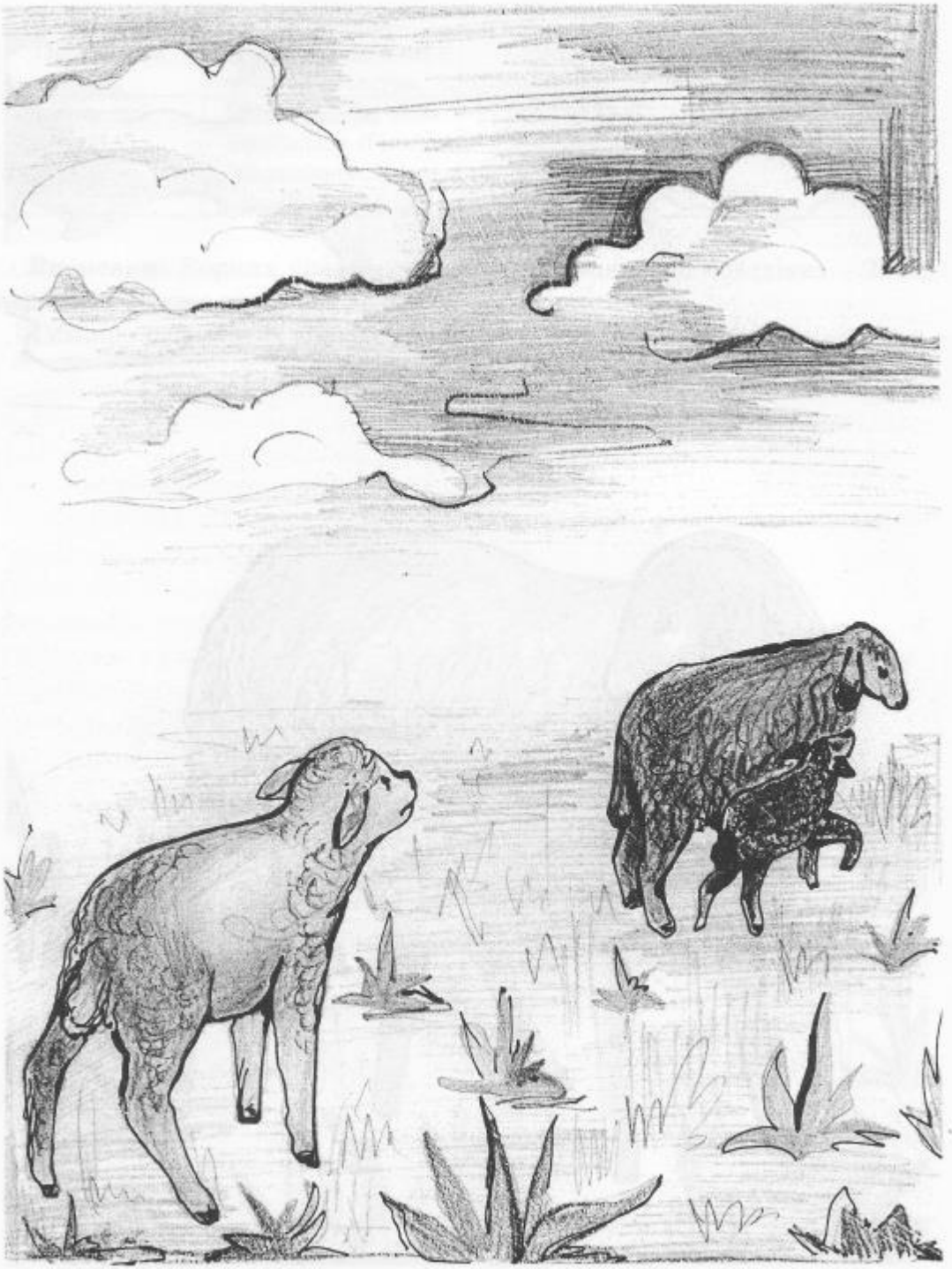

Малюнок 2

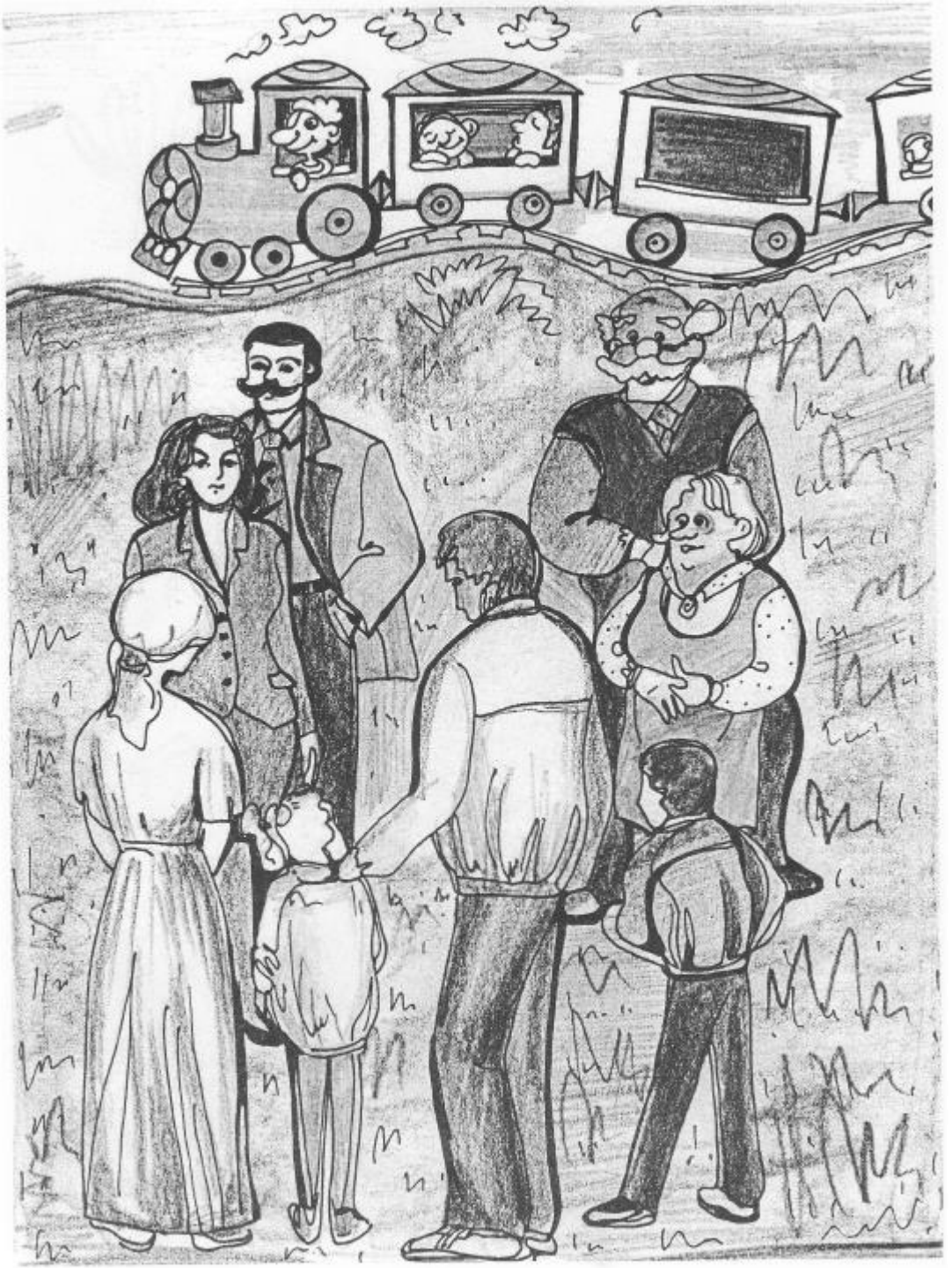

Малюнок 3

Малюнок 4

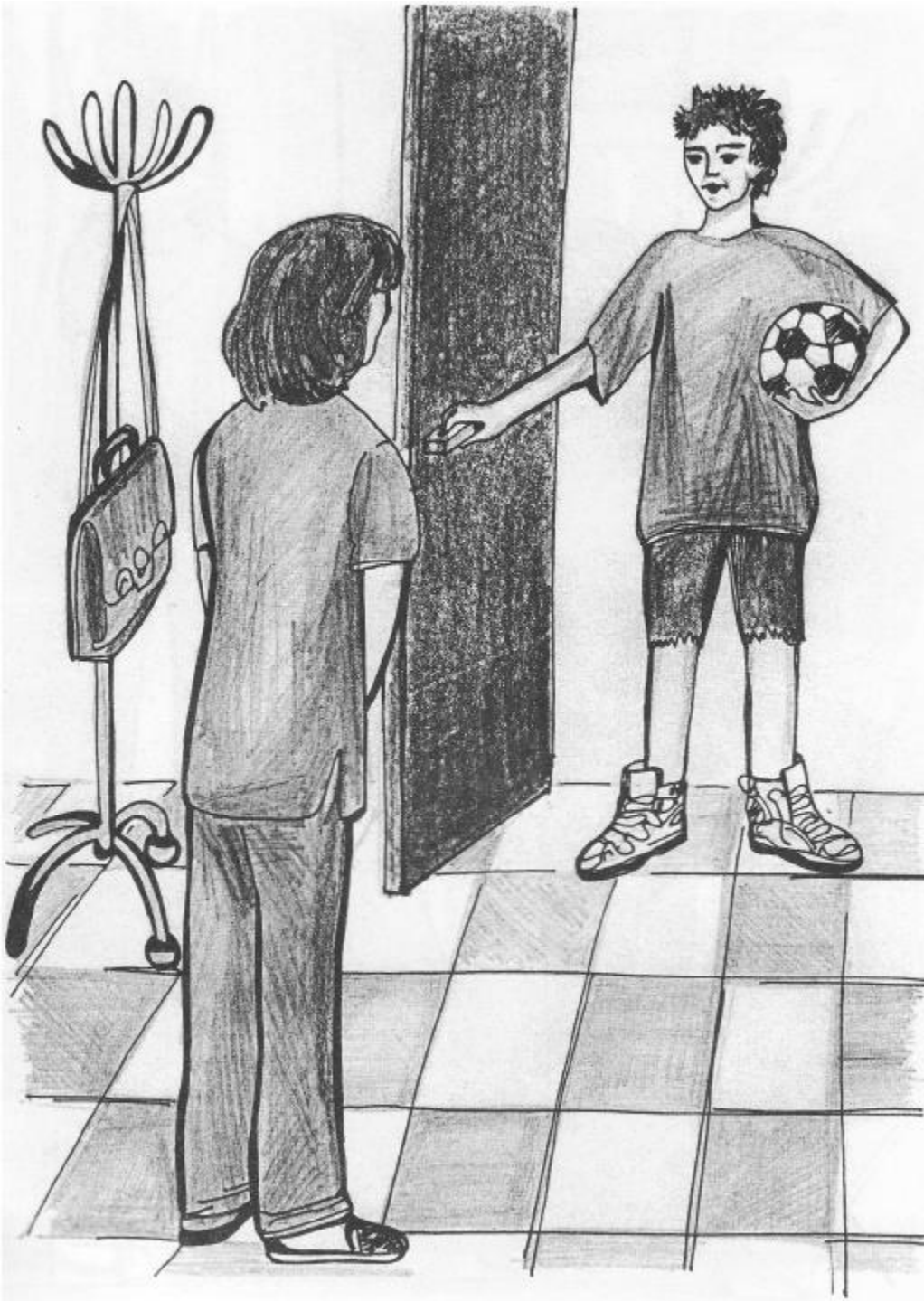

Малюнок 5

Малюнок 6

Малюнок 7

Таблиця популярних відповідей

Назва казки	Мета	Просоціальна поведінка		Ворожа поведінка	
		Варіанти висловлювань	До якої категорії просоціальної поведінки належить	Варіанти висловлювань	До якої категорії ворожої поведінки належить
Ягня	Виявлення взаємин із сиблінгом	"Постарається пити менше молока і більше їсти травички"; "Їстиме більше травички"; "Погодиться"; "Поступиться"; "Потерпить"; "Сам не питиме і віддасть молодшому"	**Готовність поділитися із сиблінгом.** Дає предмет добровільно або на прохання; дозволяє сиблінгу розділити предмет, з яким сам уже грається, добровільно або на прохання	"Питиме порівну"	**Невербальна загроза сиблінгу**
		"Послухає маму"; "Як мама сказала, так і зробить"; "Погодиться з мамою"; "Має поступитися молодшому"; "Їстиме травичку, тому що молока йому ніде взяти; він уже великий"	**Позитивне підпорядкування батькам**	"Образиться і не їстиме"; "Образиться і піде з дому"; "Піде до іншої вівці і попросить у неї молока"; "Так сильно страждатиме і плакатиме, що мама дістане десь молока і принесе йому"; "Йтиме за ними і проситиме молока"	**Ревнощі (боротьба із сиблінгом за увагу матері).** Власник цінності сприймає сиблінга як претендента на цінність, який вимагає поділитися з ним

ПРОВОДИ	Виявлення ставлення до агресивності, а також почуття провини і самоприниження	"Не знаю"; "Хтось із них"; "Невідомо хто"; "Людина, яка не є членом сім'ї"; "Людина, яка була дуже хворою"; "Тварина"	**Категорії не виділяються**	"Хлопчик (дівчинка)"; "Молодша (старша) дитина"; "Я"	**Агресія до сиблінга; аутоагресія.** Висновок робиться із зіставлення відповідей і старшинства дітей. Стать може бути змінена
		Примітка. Під час аналізу висловлювань важливо враховувати реальний склад сім'ї, з ким живе дитина, хто часто до неї приїжджає, а також реальні поїздки потягом. Якщо дитина називала батька, дядька, тітку, дідуся, бабусю і далеких родичів, ми вважали категорію просоціальною. Якщо назвала дітей – ворожою			
ПІЩАНИЙ БУДИНОЧОК	Виявлення взаємин із сиблінгом	"Подарує"; "Трішки пограється, потім подарує сестрі"; "Поділиться із сестрою"; "Віддасть сестрі половину"	**Готовність поділитися із сиблінгом.** Дає предмет добровільно або на прохання; дозволяє сиблінгу розділити предмет, з яким сам уже грається, добровільно або на прохання	"Захоче залишити собі, тому що будинок дуже красивий"; "Нікому його не віддасть"; "Чому він має віддавати будинок сестрі?"; "Відмовиться подарувати будинок"	**Небажання поділитися із сиблінгом.** Не дає предмет добровільно або на прохання; не дозволяє сиблінгу розділити предмет, з яким сам уже грається, добровільно або на прохання
		"Гратимуться разом"; "Гратимуться по черзі"; "Допоможе сестрі побудувати такий же будинок"; "Запропонує поселитися поруч або побудувати новий будинок"; "Побудує будинок для сестри"	**Співпраця / допомога** Учинок, що потребує участі двох індивідів; пояснення або фізична підтримка		

ПРОГУЛЯНКА	Виявлення конкуренції із сиблінгом стосовно батьків	"Поки їх не було, розбилося скло"; "Сумний, тому що, поки вони були відсутні, вона отримала погану звістку"; "Сумний, тому що її щось засмутило"; "Веселий, тому що її хтось розсмішив"; "Вона усміхалася, тому що пофарбувала волосся"	**Категорії не виділяються**	"Вона стала некрасивою"; "У неї заклопотаний вигляд, тому що брат застудився під час прогулянки й у нього піднялася температура"; "Вона роздратована, тому що теж хотіла піти на прогулянку, але сестра була проти"; "Вона плакала, тому що її не запросили на прогулянку"; "Вона образилася, тому що її не взяли"; "Вона заздрила (розгнівана, зла, хмура, роздратована, розчарована)"; "Здивувалася, що вони так рано повернулися"; "Засмутилася, тому що вона залишилася сама"	**Ревнощі (боротьба із сиблінгом за увагу батьків).** Власник цінності сприймає сиблінга як претендента на цінність, який вимагає поділитися з ним
		"У неї задоволений вигляд, тому що вони повернулися додому"; "У неї був сердитий вигляд, тому що їх довго не було, і вона непокоїлася"; "Зраділа, тому що їй було страшно залишатися самій"; "Радісний, тому що вони повернулися, і вона зраділа, коли їх побачила"; "Засмучений, тому що вона йшла у своїх справах і не змогла з ними піти"	**Підтримка /розрада/ прихильність до сиблінга.** Словесна або фізична розрада, коли сиблінга щось непокоїть; співчуття; позитивний фізичний контакт; міцні обійми, поцілунки, хапання за руки, пестощі		
		"Радісний, тому що вони їй принесли щось з лісу (квіти)"	**Співпраця / допомога** Вчинок, що потребує участі двох індивідів; пояснення або фізична підтримка		

П О Г А Н И Й С О Н	Контроль за всіма попередніми тестами, виявлення взаємозв'язку відповідей. Виявлення страху, тривожності, невисловлених думок і бажань	"Я не знаю"; "Нічого не спадає на думку"; "Їй наснився страшний звір"; "Батько не отримав зарплату"; "Батьки повернулися раніше, ніж обіцяли"	**Категорії не виділяються**	Будь-який вираз тривожності або занепокоєння	**Категорії не виділяються**

12.7. Тест "Психологічна сумісність" [36]

Вік досліджуваного: **з 15 років.**

Інструкція. Анкетування проводиться між двома особами. Респонденти мають висловити свою думку ("так", "буває по-різному", "ні") стосовно запропонованих тверджень.

Тестовий матеріал

1. Мені легше запитати дорогу в перехожого, ніж шукати її за картою.
2. Люблю вибирати і купувати квіти.
3. *Я* стараюсь заводити знайомства, які можуть принести користь.
4. На мою думку, краще діяти, ніж розмірковувати.
5. Мене дратує неакуратний почерк або неакуратно виконана робота.
6. На мою думку, краще чергування горя і радості, ніж одноманітне життя.
7. Вважаю, нема нічого такого, чого не можна було б довірити рідній людині.
8. Вважаю, що людині притаманні доброта і такт, це є найважливішим.
9. Мені подобається жартувати над тими, хто здається мені не дуже розумним.
10. Люблю лижні прогулянки взимку, а влітку - плавання на довгу дистанцію.
11. Вважаю, що людина, яка не вміє триматися з гідністю, навряд чи розумна.
12. На мою думку, чиста совість важливіша за матеріальну вигоду.
13. Впевнений - якщо з людьми поводитися м'яко, вони втрачають відчуття відповідальності.
14. У їжі мені більше подобається витонченість, ніж різноманітність.
15. Для мене важливо, що про мене думають близькі, а думки інших мене не цікавлять.
16. Мені подобається обговорювати прочитану книжку або фільм.

Обробка отриманих результатів

Результати тестування підрахувати за такою шкалою:

Варіант відповіді	Бали
Так	2
Буває по-різному	1
Ні	0

Підрахувати різницю між сумами балів респондентів за парними висловлюваннями, а також різницю між сумами балів респондентів за непарними висловлюваннями.

Різниця між сумами балів за непарними висловлюваннях	Різниця між сумами балів за парними висловлюваннями		
	до 5 балів	5-10 балів	понад 10 балів
До 5 балів	У вас гармонійні стосунки, схожі характери	У вас гармонійні стосунки, ви непогано доповнюєте одне одного своїми характерами	У вас гармонійні стосунки, але між вами неминучі конфліктні ситуації, зумовлені несхожістю характерів
5-10 балів	У вас можливі певні труднощі у взаємовідно-синах, але ви їх легко долаєте	У вас можливі певні труднощі, які ви з часом подолаєте	Труднощі у взаємовідносинах можуть набувати затяжного характеру
Понад 10 балів	Добре, що ви умієте швидко порозумітися, хоча іноді вам це нелегко	Вам нелегко спілкуватися, але є надія на порозуміння завдяки взаємному доповненню поглядів	Лише через тривалий час і за умови взаємних поступок ви зможете досягнути взаєморозуміння

12.8. Оцінка психологічного клімату в колективі [14]

Вік досліджуваного: з 10 років.

Інструкція. Оцініть, як виявляються перераховані ознаки психологічного клімату у вашому колективі. Прочитайте спочатку запропонований текст ліворуч, потім - текст праворуч, після цього знаком "+" позначте посередині аркуша вашу оцінку:

3 - якість виявляється в колективі завжди;

2 - якість виявляється в більшості випадків;

1 - якість виявляється нерідко;

0 - виявляються однаковою мірою обидві якості.

№	Позитивні характеристики	Оцінка							Негативні характеристики
		+3	+2	+1	0	-1	-2	-3	
1	Переважає бадьорий, життєрадісний настрій								Переважає пригнічений, песимістичний настрій
2	Доброзичливість у стосунках, взаємні симпатії								Конфліктність у взаєминах, антипатія
3	У взаєминах між групами всередині колективу існує взаєморозуміння								Групи конфліктують між собою
4	Членам колективу подобається разом проводити час, брати участь у спільній діяльності								Члени колективу тісно не спілкуються, негативно ставляться до спільної діяльності
5	Успіхи та поразки товаришів викликають співпереживання, співчуття всіх членів колективу								Успіхи або невдачі товаришів їм байдужі або викликають заздрість чи злорадство
6	З повагою ставляться до думки один одного								Кожен вважає свою думку найважливішою та не приймає іншої думки
7	Досягнення та невдачі колективу переживаються його членами як свої власні								Досягнення і невдачі колективу не знаходять відгуку в членів колективу
8	У важкі для колективу хвилини відбувається емоційне єднання "один за всіх, і всі за одного"								У важкі хвилини колектив "розкисає", виникають сварки, звинувачення одне одного, розгубленість
9	Почуття гордості за колектив, коли його відзначають керівники								До колективних відзнак його члени ставляться байдуже

10	Співчутливо і доброзичливо ставляться до нових членів колективу, допомагають їм звикнути								Новачки почуваються чужими, до них виявляють байдужість або й ворожість
11	Колектив активний, сповнений енергії,								Колектив інертний, пасивний
12	Колектив швидко відгукується, якщо потрібно зробити корисну для всіх справу								Колектив неможливо організувати до спільної справи, кожен дбає лише про власні інтереси
13	У колективі справедливо ставляться до всіх членів, підтримують слабких, стають на їхній захист								Колектив помітно поділяється на "привілейованих" і "зневажуваних", тут презирливо ставляться до слабких, нерідко їх висміюють

Обробка результатів

1. Необхідно скласти всі оцінки зі знаком "+", потім оцінки зі знаком "-", які дав учасник дослідження. З більшої величини вирахувати меншу. Так обробляють відповіді кожного.

2. Усі числа, одержані після обробки відповідей кожного досліджуваного, необхідно скласти й розділити на кількість учасників опитування.

3. Одержані числа порівняти з ключем методики:

+22 і більше – високий рівень сприятливості й соціально-психологічного клімату;

8-22 – середній рівень;

0-8 – низький рівень (незначна сприятливість);

0-(-8) – початковий рівень несприятливості соціально-психологічного клімату;

(-8)-(-10) – середній рівень несприятливості;

(-10) і менше – висока несприятливість.

12.9. Методика визначення міжособистісних стосунків школяра *(за Рене Жилем)* [37]

Вік досліджуваного: **з 9 років.**

Обладнання: тексти з картинками.

Процедура дослідження. Дитині пропонується розглянути та відповісти на запитання до них. Дитина повинна вибрати собі місце серед зображених людей або ідентифікувати себе з персонажем, який посідає те чи інше місце у групі. Вона може вибрати місце ближче або далі від певної особи. У текстових завданнях дитині пропонується вибрати типову для неї форму поведінки.

Тестовий матеріал

1. Ось стіл, за яким сидять різні люди. Познач хрестиком, де ти сидітимеш.

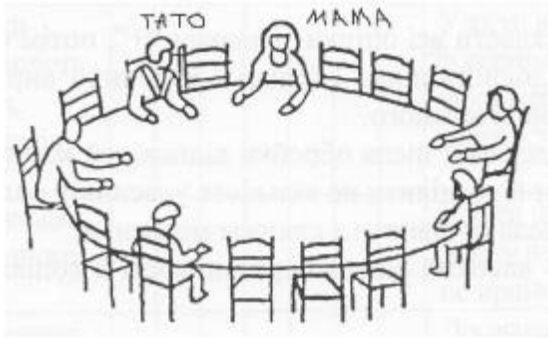

2. Познач хрестиком, де ти сидітимеш.

3. Познач хрестиком, де ти сидітимеш.

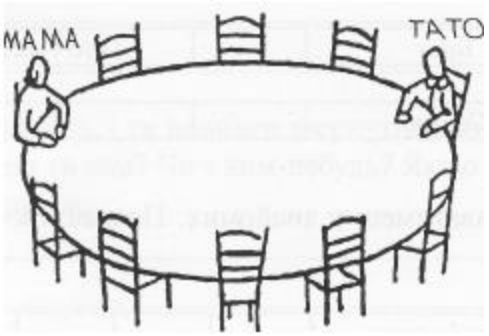

4. А тепер розташуй декількох людей і себе за цим столом. Познач їх відношення як родичів (батько, мати, брат, сестра) або знайомих (друг, товариш, однокласник).

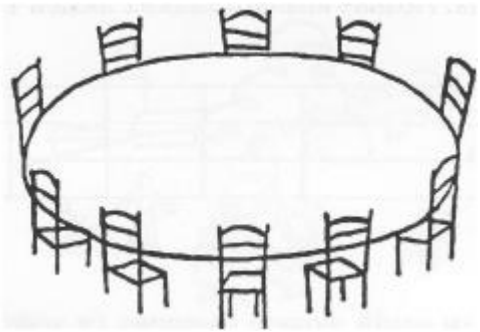

5. Ось стіл, за яким сидять люди. Очолює їх людина, яку ти добре знаєш. Де б сів ти? Хто ця людина?

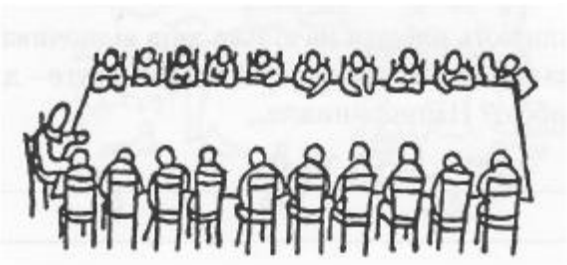

6. Ти разом зі своєю сім'єю на канікулах відпочиватимеш у людей, які мають великий дім. Твоя сім'я вже зайняла кілька кімнат. Вибери кімнату для себе.

Брат		Тато і мама
Сестра		

7. Ти довго відпочиватимеш у знайомих. Познач хрестиком кімнату, яку вибрав би ти.

Тато і мама				
Дідусь і бабуся				

8. Ще раз у знайомих. Познач кімнати деяких людей та твою кімнату.

9. Вирішили піднести одній людині сюрприз.Ти хочеш, щоб це зробили? Кому? А може, тобі байдуже? Напиши нижче.

_____

_____

10. Ти маєш можливість поїхати на кілька днів відпочивати, але там, куди ти поїдеш, тільки два вільних місця: одне – для тебе, друге – для іншої людини. Кого ти взяв би із собою? Напиши нижче.

_____

_____

11. Ти загубив коштовну річ. Кому першому ти скажеш про цю неприємність? Напиши нижче.

_____

_____

12. У тебе зубний біль, і ти повинен звернутися до лікаря, щоб полікувати хворий зуб. Чи підеш ти сам? Чи з ким-небудь? Якщо підеш із ким-небудь, то хто ця людина? Напиши.

_____

_____

13. Ти склав іспит. Кому першому ти розповіси про це? Напиши нижче.

_____

_____

14. Ти на прогулянці за містом. Познач хрестиком, де ти розміщуєшся.

15. Інша прогулянка, познач, де ти цього разу.

16. Де ти цього разу?

17. Тепер на цьому малюнку розташуй декількох людей і себе. Намалюй або познач хрестиком. Напиши, що це за люди.

18. Тобі та деяким іншим дали подарунки. Хтось отримав подарунок кращий, ніж інші. Кого б ти хотів бачити на його місці? А може, тобі байдуже? Напиши.

19. Ти збираєшся у далеку подорож, далеко від своїх рідних. За ким би нудьгував найбільше? Напиши нижче.

20. Ось твої товариші йдуть на прогулянку. Познач хрестиком, де ти.

21. Із ким тобі подобається грати?

- з товаришами твого віку?
- з молодшими за тебе?
- зі старшими за тебе?

Підкресли одну з можливих відповідей.

22. Це майдан для ігор. Познач хрестиком, де ти.

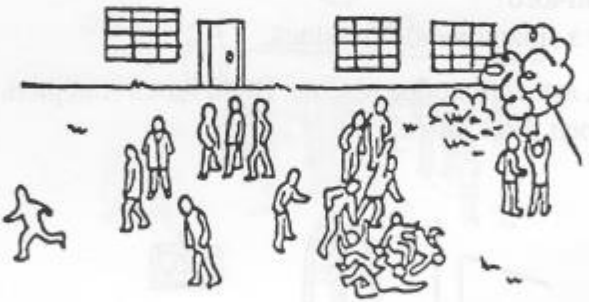

23. Ось твої товариші. Вони невідомо чому сваряться. Познач хрестиком, де будеш ти.

24. Це твої товариші, які сваряться через правила гри. Познач, де ти.

25. Товариш навмисне штовхнув тебе, і ти впав. Що ти робитимеш:

- плакатимеш?
- поскаржишся вчителю?
- ударіш його?
- зробиш йому зауваження?
- не скажеш нічого?

Підкресли одну з можливих відповідей.

26. Ось людина, яка тобі добре відома. Вона щось говорить тим, хто сидить на стільцях. Ти серед них. Де ти?

27. Ти багато допомагаєш мамі?

- мало.
- інколи.

Підкресли одну з відповідей.

28. Ці люди стоять біля столу, одна з них щось пояснює. Ти серед тих людей, які слухають. Познач, де ти.

29. Ти і твої товариші на прогулянці. Одна жінка щось пояснює вам. Познач хрестиком, де ти.

30. Під час прогулянки всі розмістилися на зеленій травиці. Познач, де ти.

31. Ці люди дивляться цікаву виставу. Познач хрестиком, де ти.

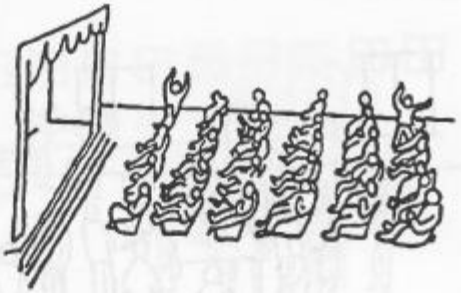

32. Це пояснення біля дошки. Познач хрестиком, де ти.

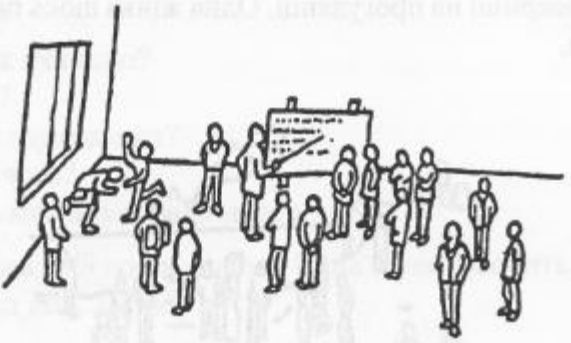

33. Один із товаришів глузує з тебе. Що ти робитимеш:
- плакатимеш?
- не звертатимеш уваги?
- сам глузуватимеш із нього?
- образиш або вдариш його?

Підкресли одну з відповідей.

34. Один із товаришів глузує з твого друга. Що ти робитимеш:
- заплачеш?
- не звертатимеш уваги?
- сам поглузуєш із нього?
- образиш або вдариш його?

Підкресли одну з відповідей.

35. Товариш узяв твою ручку без дозволу. Що ти робитимеш:

· заплачеш?
· поскаржишся?
· кричатимеш?
· спробуєш відібрати?
· ударишйого?

Підкреслити одну з відповідей.

36. Ти граєш у лото (або шахи чи в іншу гру) і двічі поспіль програєш. Ти незадоволений. Що робитимеш:

· заплачеш?
· продовжиш грати далі?
· нічого не скажеш?
· почнеш сердитися?

Підкресли одну з відповідей.

37. Батько не дозволяє тобі йти на прогулянку. Що ти робитимеш:

· нічого не скажеш?
· насупишся?
· заплачеш?
· запротестуєш?
· спробуєш вийти без дозволу?

Підкресли одну з відповідей.

38. Мама не дозволяє тобі йти на прогулянку. Що ти робитимеш:

· нічого не скажеш?
· насупишся?
· заплачеш?
· запротестуєш?
· спробуєш вийти без дозволу?

Підкресли одну з відповідей.

39. Учитель вийшов і доручив тобі наглядати за класом. Чи здатен ти виконати це доручення? Напиши нижче.

40. Ти з родиною пішов у кіно. У кінотеатрі багато вільних місць. Де ти сядеш? Де сядуть ті, хто прийшов разом із тобою?

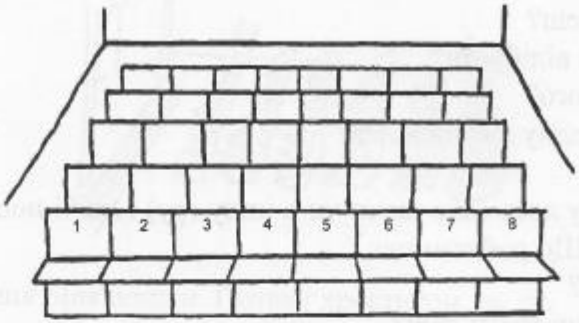

41. У кінотеатрі багато вільних місць. Твої родичі вже сіли на свої місця. Познач хрестиком, де сидітимеш ти.

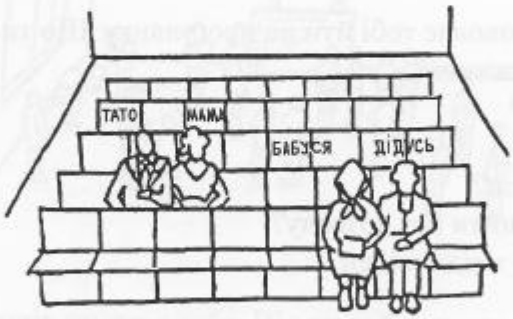

42. Знову в кінотеатрі. Де ти сидітимеш?

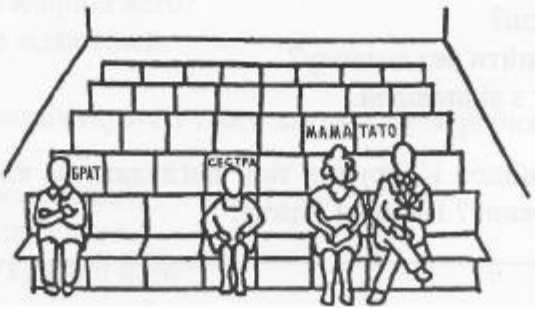

Обробка результатів

Методика вимірює 12 змінних, 7 із яких характеризують конкретно-особистісні стосунки дитини (у сімейному оточенні, із друзями, вчителями або авторитетними дорослими), а 5 - характеризують особистісні риси дитини (домінантність, соціальна адекватність поведінки, товариськість, відчуженість, допитливість).

Ставлення до певної особи визначається кількістю виборів даної особи з огляду на максимальну кількість завдань, що спрямовані на виявлення відповідного ставлення (за ключем до тесту).

Ключ до тесту

Номер шкал	Значення шкал	Номер завдання	Загальна кількість завдань
1	Ставлення до матері	1-4, 8-15, 17-19, 27, 38, 40-42	20
2	Ставлення до батька	1-5, 8-15, 17-19, 37, 40-42	20
3	Ставлення до матері й батька як до подружжя	1-4, 6-8, 14, 17, 19	10
4	Ставлення до братів та сестер	1, 2, 4-6, 8-19, 30, 40, 42	20
5	Ставлення до бабусі й дідуся	1, 4, 7-13, 17-19, 30, 40, 41	15
6	Ставлення до друга, подруги	1, 4, 8-19, 25, 30, 33-35, 40	20
7	Ставлення до вчителя і авторитетного дорослого	1, 4, 5, 9-11, 13, 17, 19, 26, 28-30, 32, 40	15
8	Допитливість	5, 22-24, 26, 28-32	10
9	Домінантність	20-22, 39	4
10	Товариськість	16, 22-24	4
11	Відчуженість	9, 10, 14-17, 19, 22-24, 29, 30, 40-42	15
12	Соціальна адекватність поведінки	9, 25, 28, 32-38	10

12.10. Опитувальник суб'єктивного ставлення школяра до діяльності, самого себе та оточуючих (ССДСО) *(автор - О. Афанасьєв)* [57]

Вік досліджуваного: **з 10 років.**

Інструкція. Прочитай, будь ласка, твердження, наведені нижче, і вирішу, чи збігаються вони із тим, що відбувається в житті з тобою. Якщо так, то в бланку відповідей постав знак "+", якщо ж ні - то "-". Якщо тобі важко відповісти однозначно, то спробуй пригадати, як частіше буває, і дай все ж таки однозначну відповідь - "так" чи "ні".

№ з/п	Твердження	Відповідь	
		Так	Ні
1	У мене багато друзів у класі		
2	Я успішно долаю свої недоліки		
3	Батьки часто не розуміють мене		
4	Є вчителі, які мені не подобаються		
5	Мої найближчі друзі іноді можуть зробити мені боляче		
6	Я із задоволенням виконую домашні завдання		
7	Навіть буденна робота приємна, якщо знаєш, що вона потрібна		
8	У мене є організаторські здібності		
9	Однокласники мене недолюблюють		
10	Я вважаю себе цікавою людиною		
11	Удома мене часто карають		
12	У мене бувають конфлікти з учителями		
13	Діти, з якими я гуляю, часто сміються з мене		
14	Погана оцінка для мене не рідкість		
15	Я іноді буваю лінивим		
16	Я із задоволенням виконую доручення старших		

17	Більшість у класі мене боїться		
18	Я невдаха, мені просто не поталанило		
19	Я часто не слухаю батьків		
20	Вчителі "чіпляються" до мене		
21	Я не завжди добре почуваю себе у компанії друзів		
22	Я не завжди вчу уроки		
23	Я не завжди сам дивлюся за своїми речами		
24	Я уникаю громадських доручень, у мене є важливіші справи		
25	У нашому класі є декілька дітей, які погано ставляться до мене		
26	Хоча у мене багато недоліків, я не вважаю себе поганою людиною		
27	Іноді мені хочеться піти з дому		
28	Усі вчителі добре ставляться до мене		
29	Я хотів би, щоб мої друзі ставилися до мене краще		
30	Я міг би вчитися краще, якби постарався		
31	Я рідко допомагаю батькам у домашній роботі		
32	На мене можна покластися – не підведу		
33	Мої найвірніші друзі вчаться зі мною в одному класі		
34	Я впевнений у собі		
35	Батьки мені довіряють		
36	Я намагаюся не сперечатися з учителями, навіть якщо вони не праві		
37	З деякими дітьми я товаришую тому, що побоююсь їх		
38	Із підручників я дізнаюся багато цікавого		
39	Мені подобаються уроки праці		
40	Я намагаюся не брати на себе відповідальності		

41	Мене не цікавить думка класу, вона мені байдужа		
42	Я впевнений, що маю значний авторитет у компанії		
43	Мої батьки часто бувають несправедливі до мене і моїх товаришів		
44	Професія вчителя – одна з найшляхетніших у світі		
45	Сумніваюся, що можу сподобатись комусь із дівчат (хлопців)		
46	На уроках мені часто буває нудно		
47	Я люблю майструвати, робити щось своїми руками		
48	Я намагаюся не брати участі у шкільних заходах, вони мені не цікаві		
49	Я легко знаходжу спільну мову з однокласниками		
50	Я намагаюся не думати про свої проблеми		
51	Мої батьки відстали від життя		
52	У мене є декілька улюблених вчителів, думку яких я ціную		
53	Я переживаю, що нікого із знайомих по-справжньому не можу назвати своїм другом		
54	Те, що ми вивчаємо у школі, у житті не знадобиться		
55	Мені хочеться після закінчення школи влаштуватися на легку і прибуткову роботу		
56	Мені не подобаються доручення, які доводиться виконувати		
57	Однокласники зважають на мою думку		
58	Мені важко бути самим собою		
59	Батьки контролюють кожний мій крок		
60	Я із радістю "насолив" би декому з учителів		
61	Хочу завжди бути разом із друзями		
62	Я хотів би не вивчати деякі предмети		
63	Домашня робота заважає мені вчитися		

64	Я дуже рідко затримуюсь у школі після уроків, завжди поспішаю у своїх справах		
65	Я добре почуваю себе у компанії однокласників		
66	Я добре розумію свої почуття і бажання		
67	Я відвертий зі своїми батьками		
68	Я сильно переживаю через зауваження вчителів		
69	Мої друзі рідко запрошують мене гуляти		
70	Я задоволений своїми оцінками		
71	Я не відмовляюся від жодної роботи		
72	Без участі у громадській роботі було б нудно жити		

Ключ до тесту

Ставлення									Сума x5
до однокласників:									
1	9	17	25	33	41	49	57	65	
+	-	-	-	+	-	+	+	+	
до самого себе:									
2	10	18	26	34	42	50	58	66	
+	+	-	+	+	-	+	-	+	
до батьків:									
3	11	19	27	35	43	51	59	67	
-	-	-	-	+	-	-	-	+	
до вчителів:									
4	12	20	28	36	44	52	60	68	
-	-	-	+	+	+	+	-	+	
до друзів поза школою:									
5	13	21	29	37	45	53	61	69	
-	-	-	-	-	+	-	-	-	
до навчання:									
6	14	22	30	38	46	54	62	70	
+	-	-	-	+	-	-	+	+	
до праці:									
7	15	23	31	39	47	55	63	71	
+	-	-	-	+	+	-	-	+	
до громадської роботи:									
8	16	24	32	40	48	56	64	72	
+	+	-	+	-	-	-	-	+	

Обробка й аналіз результатів

Збіг із ключем дає 1 бал. Кількість балів за кожним видом відносин множимо на 5. У результаті можлива побудова профілю адаптованості підлітка у системі найбільш значимих відносин:

ступінь адаптованості за якимось одним видом відносин:

36-45 балів – дуже високий;

26-35 балів – високий;

16-25 балів – середній;

6-15 балів – низький;

0-5 балів – дезадаптація.

рівень вихованості за ступенем адаптованості у системі відносин:

288-360 балів – дуже високий;

216-287 балів – високий;

144-215 балів – середній;

73-143 балів – низький;

0-72 балів – дуже низький.

Тут береться до уваги сума балів за всіма видами відносин.

13. МЕТОДИКИ ВИВЧЕННЯ МОТИВАЦІЇ НАВЧАННЯ

Відсутність мотивації - найбільша душевна трагедія, що руйнує весь життєвіш уклад.
Г. Сельє

Поняття "мотив" і "мотивація" досить багатозначні як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології. В існуючих визначеннях мотиву виявляються різні точки зору на його природу, його сутність як психологічного явища. Одну з них можна назвати розширеним тлумаченням мотиву, коли ним вважається будь-яка внутрішня спонукальна сила, будь-яке рушійне джерело або причина дії, тобто все те, заради чого відбувається дія.

Інша точка зору полягає в прагненні звузити зміст поняття "мотив" - пов'язати його з конкретним психологічним явищем або колом явищ - виходячи з етимології поняття "мотив" (або "мотивуючий фактор"), яке деякі психологи називають тенденцією. До мотивів належать тільки "внутрішні" психологічні фактори (потреби, інтереси, потяги, ідеали, установки, переконання, почуття), що зумовлюють поведінку і діяльність людини, а також фізіологічні процеси організму. Деякі психологи включають у число мотивів (мотивуючих факторів) також і зовнішні стосовно індивіда і його поведінки спонуки, що підсилюють або знижують мотивацію, усі можливі підкріплення. Вказані тенденції виявляються при визначенні понять "мотив" і "мотивація" у вітчизняній психології.

У контексті різних теоретичних підходів відрізняються і схеми аналізу мотивації. Розглянемо окремі теоретичні відмінності, необхідні для розуміння мотиваційних явищ як об'єкта психодіагностики.

Узагальненість - специфічність предметного змісту мотиву. У змісті мотиву можна виділити щось специфічне, індивідуально неповторне, визначене конкретною унікальною ситуацією, і щось стійке, для якого даний конкретний предмет чи явище - не більш, ніж одна з можливих форм втілення. Такий стійкий предметний зміст характеризує вже не стільки сам предмет потреби, скільки особистість, що намагається цю потребу задовольнити (С. Рубінштейн, 1973). У даному випадку С. Рубінштейн мав на увазі саме узагальнений предметний зміст мотиву. Цей самий зміст мається на увазі, коли йдеться, наприклад, про такі мотиви, як мотив афіліації, досягнення, гри тощо.

Передумови для такого поділу мотивів мають місце й у зарубіжній психології. Так, М. Мадсен, аналізуючи різні теорії мотивації, підкреслював, що одні психологи чітко розрізняють диспозиційні і функціональні змінні в мотивації, інші використовують одні й ті самі поняття. Для Г. Мюррея (1938) потреби (чи мотиви), з одного боку, є стійким мотиваційним утворенням, а з другого - це ж

поняття використовується, коли йдеться про функціональні змінні. М. Мадсен вважає, що диспозиційні та функціональні змінні необхідно чітко розрізняти.

Більш широко цю проблему розглянув Л. Кронбах, який виділив дві дисципліни у науковій психології: одна спрямована на оцінку індивідуальних розбіжностей, друга - на дослідження характеристик і особливостей поведінки. Зокрема, Дж. Аткінсон вказує, що зазначений розрив між двома підходами усувається, якщо розглядати мотивацію як єдність особистісних детермінант - стійких мотивів особистості і характеристик безпосередньої ситуації (тобто ситуаційних детермінант).

Мотив і мотивація

Мотив (від лат. *movere* - рухаю, штовхаю) - це спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням потреб суб'єкта, тобто це сукупність зовнішніх і внутрішніх умов, які викликають активність суб'єкта і визначають її спрямованість. ***Мотивація*** - це сукупність спонукальних факторів, які викликають активність організму і визначають його спрямованість.

Мотивація пояснює цілеспрямованість дії, організованість і стійкість цілісної діяльності, спрямованої на досягнення певної мети. *Мотив* - на відміну від мотивації - це те, що належить самому суб'єкту поведінки, з його стійкою особистісною властивістю, що зсередини спонукає до здійснення певних дій. Мотив також можна визначити як поняття, яке в узагальненому вигляді являє множину диспозицій.

Діагностика будь-якого мотиву однозначно не визначає діагностику відповідного йому виду мотивації. Необхідно враховувати внесок детермінант конкретної ситуації. Так, наприклад, ступінь виразності латентного мотиву досягнення в учня може бути високим (високий індекс мотиву), але актуальна мотивація досягнення при цьому - слабкою. Це відбувається через те, що шкільна ситуація не має для нього особистісного змісту, а це призводить до низької ефективності навчальної діяльності.

Відмінність мотиву від мотивації з боку динамічно енергетичних характеристик і полягає саме в тім, що інтенсивність актуальної мотивації складається з інтенсивності латентного мотиву й інтенсивності ситуаційних детермінант мотивації. Розглянута особливість мотивації використовується в експериментальних процедурах - через різні типи інструкцій намагаються актуалізувати різні типи і різні мотивації в експериментальній ситуації. Це дає можливість більш адекватно оцінити рівень актуальної мотивації. Валідність діагностики мотиву складається як з валідності методики, так і з валідності діагностичної ситуації, іншими словами - з валідності всієї експериментальної процедури діагностики.

Мотиви і потреби

Потреба - це стан дефіцитності, якого організм прагне компенсувати, це внутрішнє напруження, яке динамізує і спрямовує активність на отримання того, що необхідно для нормального функціонування організму.

Потреби конкретизуються в мотивах і реалізуються через них. Однак з цього не випливає, що існує взаємно однозначна відповідність між системою потреб і системою мотивів. Як потреби, так і мотиви мають свою якісну специфіку, і їх не можна ототожнювати. Адже, та сама потреба може реалізовуватися через різні мотиви, а той самий мотив може реалізовувати різні потреби. Таким чином, потребі відповідає цілий клас мотивів, а мотив може входити в різні потребові класи.

Діагностики мотивів і потреб не тотожні, хоча тісно взаємозалежні. Психодіагностика мотивів необхідна для діагностики потреб, але вона недостатня. Кожному мотиву відповідає своя "мотиваційна вага", що характеризує ступінь внеску, який даний мотив вносить у реалізацію тієї чи іншої потреби. Водночас мотиви, пов'язані з визначеною потребою, - це не просто сума мотивів, а ієрархічна система, в якій є визначені рівні домінування мотивів. Визначення "мотиваційних переваг" мотивів дає можливість знайти загальні характеристики предмета потреби. Виявлення ж рівня домінування мотивів дає можливість уточнити конкретну специфіку предметного змісту потреб.

Індикатори мотивації

Мотивація не тільки детермінує діяльність людини, але і буквально пронизує більшість сфер психічної діяльності. Це виявляється, зокрема, у великій кількості тих операційних критеріїв, що використовуються у психодіагностиці мотивації. Аналіз літератури дозволяє назвати низку індикаторів, за допомогою яких виносяться судження про якісні чи кількісні характеристики мотивації:

1. Пряма оцінка уявлень людини про причини чи особливості поведінки, інтереси і т.ін. (когнітивна репрезентація).
2. Перекручування об'єкта перцепції під впливом мотиваційних тенденцій.
3. Підвищена апперцептивна сприйнятливість до об'єкта актуальної мотивації (сенситивізація, принцип резонансу).
4. Вплив мотивів на когнітивні оцінки і тим самим на структурування, класифікацію й організацію визначеного стимульного матеріалу.
5. Виявлення зони цілей, релевантних мотиву.
6. Валентність об'єкта (через виявлення системи спонукальних цінностей, релевантних мотивам),

7. Прояв мотивів в уяві і фантазії (тест тематичної апперцепції й ін.).

8. Вибірковість уваги до аспектів ситуації, релевантної мотивам.

9. Ефект Зейгарник (через оцінку нереалізованих дій, намірів можна опосередковано судити про мотиви, що покладені в їхню основу).

10. Наполегливість при зіткненні з перешкодою (величина зусиль, які виявляє людина для подолання перешкоди, може характеризувати силу мотиваційної тенденції, що детермінує її дії).

11. Виявлення сукупності внутрішніх чи зовнішніх перешкод, релевантних мотивам.

12. Час ухвалення рішення при мотиваційному конфлікті вибору альтернатив ("наближення - наближення", "уникнення - уникнення").

13. Часові параметри:

а) кількість часу, що людина реально присвячує визначеній активності (реальний розподіл часу);

б) кількість часу, що людина бажала б присвятити визначеній активності (бажаний розподіл часу);

в) кількість часу, що людина витрачає на обговорення, розмови тощо за темами, релевантними актуальній мотивації.

14. Вільний вибір активності в лабораторній ситуації.

15. Оцінка ефективності виконання діяльності (за інших рівних умов у визначених межах більш сильній мотиваційній тенденції відповідає більший рівень ефективності відповідної діяльності, поведінки).

16. Експериментальне створення мотиваційного конфлікту між різними мотиваційними тенденціями.

17. Виявлення особистісного смислу різних характеристик поведінки, діяльності, ситуації тощо.

18. Типові захисні механізми, що можуть бути п о в' я з а н і з мотивами, потребами (мотиваційні тенденції, реалізація яких блокована зовнішніми чи внутрішніми перешкодами, виявляються в захисній мотивації).

19. Вільні асоціації (детермінація характеру і кількості асоціацій актуальною мотиваційною тенденцією).

20. Виявлення тактик каузальної атрибуції, релевантних визначеним мотивам (мотивам можуть відповідати типові тактики приписування причин, що організуються у визначені атрибутивні стилі).

21. Спостереження за поведінкою інших:

а) у лабораторних умовах;

б) у природній обстановці.

22. Спостереження за своєю поведінкою.

23. Динаміка поведінки окремої людини протягом тривалого періоду (монографічний метод).

24. Формування і трансформація мотивів в експерименті.

25. Продукти діяльності.

26. Характер та інтенсивність емоційних реакцій, детермінованих актуальною мотивацією.

13.1. Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації в адаптації Н. Лускановой *(модифікована)* [23]

Вік досліджуваного: **з 10 років.**

Інструкція. Зараз я задам вам декілька запитань про те, як ви себе почуваєте в школі: що подобається, а що - ні. На кожне запитання ви можете відповісти "так" (+) або "ні" (-). В анкеті немає "правильних" чи "неправильних" відповідей. Відповідайте так, як ви відчуваєте.

Запитання анкети

1. Тобі подобається в школі чи не дуже?
2. Вранці, коли ти прокидаєшся, ти завжди з радістю йдеш у школу чи тобі хочеться залишитися вдома?
3. Якби вчитель сказав, що завтра в школу не обов'язково приходити всім учням, ти б пішов у школу або залишився вдома?
4. Тобі подобається, коли у вас немає якого-небудь уроку?
5. Ти хотів би, щоб не задавали домашніх завдань?
6. Ти хотів би, щоб у школі залишилися тільки перерви?
7. Ти часто розповідаєш про школу батькам?
8. Ти б хотів, щоб у тебе був менш суворий учитель?
9. У тебе в класі багато друзів?
10. Тобі подобаються однокласники?

Обробка та інтерпретація результатів

Відповідь "так" на запитання № 1, 2, 3, 7, 9, 10 оцінюється в 3 бали, відповідь "ні" – у 0 балів.

Відповідь "так" на запитання № 4, 5, 6, 8 оцінюється в 0 балів, відповідь "ні" – у 3 бали.

25-30 балів – високий рівень шкільної адаптації.

20-24 бала – середній рівень шкільної адаптації

15-19 балів – зовнішня мотивація.

10-14 балів – низький рівень шкільної адаптації.

9 і менше балів – шкільна дезадаптація.

13.2. Тест суб'єктивної локалізації контролю (СЛК) [45]

Модифікація шкали Дж. Роттера (С. Пантелеєв, В. Столін) спрямована на вимірювання локуса контролю як узагальненої генералізованої змінної. Містить 32 пункти (26 працюючих і 6 маскувальних), що побудовані за принципом вимушеного вибору одного із двох тверджень, і утворює одномірну шкалу, що дає узагальнений показник локуса контролю.

Вік досліджуваного: **з 16 років.**

Інструкція. Виберіть із кожної пари одне (і лише одне) висловлювання, з яким ви більш згодні і позначте відповідну до нього букву у бланку відповідей.

Текст опитувальника

1. а) негативні наслідки виховання дітей часто пов'язані із зайвою суворістю батьків;
   б) в наш час неблагополуччя дітей великою мірою залежить від того, що батьки недостатньо суворі до них.
2. а) багато нещасть у житті людей пояснюються відсутністю талану;
   б) невдачі людей - результат їх власних помилок.
3. а) більшість недоліків у роботі сфери обслуговування зумовлені тим, що ми погано з ними боремося;
   б) найближчим часом покращити сферу побутового обслуговування майже неможливо.
4. а) до людей ставляться так, як вони того заслуговують;
   б) на жаль, позитивні якості людини часто залишаються невизнаними, як би вона не старалася.
5. а) спокійне життя школяра в школі залежить від його взаємин з директором школи;
   б) у сумлінного школяра не буває конфліктів з дирекцією школи.
6. а) скарги нате, що вчителі несправедливі до учнів, рідко бувають обґрунтованими;
   б) більшість школярів не усвідомлює, що їх оцінки в основному залежать від випадковостей.
7. а) без везіння ніхто не може досягти значних успіхів у житті;
   б) якщо здібна людина не домоглася значного успіху, значить, вона не використала всіх своїх можливостей.
8. а) як би ви не старались, деяким людям ви все одно не сподобаєтесь;
   б) люди, які не подобаються іншим, просто не вміють ладити з оточуючими.

9. а) спадковість відіграє головну роль у визначенні особистості;
б) людину визначає її життєвий досвід.
10. а) мій досвід доводить: якщо щось повинно відбутися, то воно відбудеться;
б) я переконався, що прийняти рішення про певну дію краще, ніж сподіватися на випадок.
11. а) у житті школяра, який завжди ретельно готується до занять, рідко буває несправедлива оцінка;
б) систематичні заняття - зайва трата сил, оскільки екзамен - це своєрідна лотерея.
12. а) успіх приносить серйозна праця; він мало пов'язаний з везінням;
б) щоб добре вчитися, потрібно своєчасно опинитися в потрібному місці.
13. а) думка школяра буде врахована, якщо вона вмотивована;
б) учні практично не мають впливу на рішення дирекції.
14. а) що б я не планував, я майже переконаний, що мені вдасться здійснити намічене;
б) мені не завжди вдається здійснити те, що планую зробити.
15. а) є такі люди, в яких немає нічого доброго;
б) щось добре є в кожному.
16. а) якщо прийняти правильне рішення, то досягнення того, чого я хочу, мало залежить від обставин;
б) ми можемо прийняти рішення за допомогою ворожіння.
17. а) стати керівником часто може той, кому пощастить;
б) потрібні спеціальні здібності, щоб примусити людей виконувати те, що потрібно.
18. а) події у світі залежать від сил, якими ми не можемо керувати;
б) беручи активну участь у політиці і суспільних справах, люди можуть контролювати світові події.
19. а) якщо в школі нудно, значить, учком погано працює;
б) зробити в школі життя веселим і цікавим - залежить від нас самих.
20. а) більшість людей не усвідомлюють, наскільки їх життя визначається випадком;
б) реально не існує такого явища, як везіння.
21. а) людина інколи має право припуститися помилки;
б) звичайно, краще приховати свої помилки.
22. а) важко зрозуміти, чому ми подобаємося деяким людям;
б) скільки друзів ти матимеш, залежить від того, що ти за особистість.
23. а) неприємності, які з вами трапляються, збалансовані удачами;
б) у більшості випадків лиха доля - результат відсутності здібностей, невігластва і ліні.

24. а) вчитель - це в минулому здібний працелюбний учень;
б) щоб вступити до університету, потрібні зв'язки.
25. а) інколи я не можу зрозуміти, на основі чого вчителі ставлять оцінки;
б) є прямий зв'язок між старанням і оцінкою.
26. а) справжній лідер у колективі сподівається, що кожен сам вирішить, що йому робити;
б) справжній лідер у колективі визначає, що робити кожному.
27. а) добровільно працюючи тепер, я забезпечую собі майбутні наукові досягнення;
б) більшість наукових відкриттів - результат несподіваного осяяння.
28. а) не раз я відчував, що мало впливаю на події, які зі мною відбуваються;
б) я майже не вірю, що удача відіграє важливу роль у моєму житті.
29. а) люди одинокі тому, що не намагаються бути дружелюбними;
б) не дуже корисно намагатися бути приємним людям: якщо ти їм подобаєшся, то і так подобаєшся.
30. а) у вищій школі невиправдано багато часу приділяють фізкультурі;
б) заняття спортом - кращий спосіб виховання характеру.
31. а) те, що зі мною трапляється, - це мої власні дії і вчинки;
б) інколи мені здається, що моє життя іде саме по собі.
32. а) звичайному учневі важко зрозуміти, на основі чого дирекція виносить свої рішення;
б) найчастіше учні самі винні, якщо дирекція вживає суворих заходів.

Ключ до тесту

Інтернальні альтернативи – 2б, 3а, 4а, 5б, 6а, 7б, 8б, 10б, 11а, 12а, 13а, 14а, 16а, 17б, 18б, 19б, 20б, 22б, 23б, 24б, 25б, 27а, 28б, 29а, 31а, 32б.

Екстернальні альтернативи – 2а, 3б, 4б, 5а, 6б, 7а, 8а, 10а, 11б, 12б, 13б, 14б, 16б, 17а, 18а, 19а, 20а, 22а, 23а, 24б, 25а, 27б, 28а, 29б, 31б, 32а.

Маскувальні пункти – 1, 9, 15, 21, 26, 30.

Обробка результатів

Показник суб'єктивної локалізації контролю одержується із опитувальника через підрахунок суми вибраних тестованих інфернальних альтернатив. Оскільки опитувальник містить 26 працюючих пунктів, то значення шкали має 27 градацій (від 0 до 26).

Значення 26 відповідає максимальному інфернальному контролю, 0 - максимально екстернальному. Розподіл балів може бути переведений у стандартні одиниці (стени):

"Сирі" бали	0-4	5-7	8-10	11-12	13-14	15-16	17-18	19-20	21-22	23-26
Стени	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

13.3. Методика вивчення мотивів навчальної діяльності учнів *(Б. Пашнєв)* [34]

Анкета дає змогу методом парних виборів вивчити ставлення учнів до восьми основних мотивів навчальної діяльності. Вона складається з 28 пунктів, кожний з яких містить пари тверджень, які відображають зміст двох із восьми мотивів навчальної діяльності. Анкета сконструйована так, щоб можна було співвідносити вісім основних мотивів навчальної діяльності та виявляти мотиви, яким віддають перевагу.

Кожен мотив у анкеті позначений літерою алфавіту:

А - мотив зовнішнього примусу, уникання покарання;
Б - соціально орієнтований мотив обов'язку й відповідальності;
В - пізнавальний мотив;
Г - мотив престижу;
Д - мотив матеріального добробуту;
Е - мотив отримання інформації;
Ж - мотив досягнення успіху;
З - мотив орієнтації на соціально залежну поведінку.

Вік досліджуваного: з 12 **років.**

Інструкція. Прочитайте пари запитань. Виберіть з кожної пари те запитання, яке найточніше відображає ваше бажання вчитися. Номер запитання й літеру варіанта відповіді запишіть в аркуші для відповідей. Майте на увазі, що запитання весь час повторюються, однак кожного разу в новому поєднанні. Тут немає "хороших" або "поганих" відповідей. Вибираючи одне й відкидаючи інше запитання, ви виявляєте власну індивідуальність.

Текст анкети

1. А) Чи вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання?
   АБО
   Б) Чи вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям?

2. В) Чи вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання?
АБО
Г) Чи вас більше спонукає до навчання бажання бути серед найкращих учнів?
3. Д) Чи вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови?
АБО
Е) Чи вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною?
4. Ж) Чи вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще?
АБО
3) Чи вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про вас погано, не бути гіршим за інших?
5. Б) Чи вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям?
АБО
В) Чи вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання?
6. Г) Чи вас більше спонукає до навчання бажання бути серед найкращих учнів?
АБО
Д) Чи вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови?
7. Е) Чи вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною?
АБО
Ж) Чи вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще?
8. А) Чи вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання?
АБО
В) Чи вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання?
9. Б) Чи вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям?
АБО
Г) Чи вас більше спонукає до навчання бажання бути серед найкращих учнів?

10. В) Чи вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання?
АБО
Д) Чи вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови?
11. Г) Чи вас більше спонукає до навчання бажання буги серед найкращих учнів?
АБО
Е) Чи вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною?
12. Д) Чи вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови?
АБО
Ж) Чи вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще?
13. Е) Чи вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною?
АБО
3) Чи вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про вас погано, щоб не бути гіршим за інших?
14. А) Чи вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання?
АБО
Г) Чи вас більше спонукає до навчання бажання бути серед найкращих учнів?
15. Б) Чи вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям?
АБО
Д) Чи вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови?
16. В) Чи вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання?
АБО
Е) Чи вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною?
17. Е) Чи вас більше спонукає до навчання бажання бути серед найкращих учнів?
АБО
Ж) Чи вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще?
18. Д) Чи вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови?

АБО

3) Чи вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про вас погано, щоб не бути гіршим за інших?

19. А) Чи вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання?

АБО

Д) Чи вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови?

20. Б) Чи вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям?

АБО

Е) Чи вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною?

21. В) Чи вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання?

АБО

Ж) Чи вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще?

22. Е) Чи вас більше спонукає до навчання бажання бути серед найкращих учнів?

АБО

3) Чи вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про вас погано, щоб не бути гіршим за інших?

23. А) Чи вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання?

АБО

Е) Чи вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною?

24. Б) Чи вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям?

АБО

Ж) Чи вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще?

25. В) Чи вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання?

АБО

3) Чи вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про вас погано, щоб не бути гіршим за інших?

26. А) Чи вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання?

АБО

3) Чи вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про вас погано, щоб не бути гіршим за інших?

27. А) Чи вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання?

АБО

Ж) Чи вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще?

28. Б) Чи вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям?

АБО

3) Чи вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про вас погано, щоб не бути гіршим за інших?

Оцінювання результатів

Відповідь оцінюється в 1 бал. Підсумовують кількість балів за кожним мотивом навчальної діяльності, що і дозволяє виявити мотиви, яким віддають перевагу.

13.4. Опитувальник "Автономність - залежність особистості у навчальній діяльності" *(Г. Пригніна)* [33]

Вік досліджуваного: **з 12 років.**

Інструкція. Вам пропонується тест про школу. Відповідайте відверто, пам'ятайте, що тут немає правильних чи неправильних відповідей, довго не думайте. Відповідайте на запитання тільки "так" чи "ні".

Текст опитувальника

1. Оточення вважає мене впевненою у собі людиною.
2. Перед початком роботи я звик аналізувати умови, у яких мені необхідно працювати.
3. При виконанні будь-якої роботи я звик оцінювати не тільки її кінцевий, але й проміжні результати.
4. Я схильний відмовитися від задуманого, якщо іншим здається, що я почав робити щось неправильно.
5. Навіть при виконанні відповідальної роботи мені не потрібен чийсь контроль.
6. Я однаково старанно виконую як цікаву, так і нецікаву роботу.
7. Для успішного виконання відповідальної роботи мені потрібен контроль.

8. Зазвичай мій робочий день проходить безсистемно.

9. За можливості вибору я волію виконувати роботу менш відповідальну, але і менш цікаву.

10. Після завершення будь-якої роботи я звик обов'язково її перевірити.

11. Я обов'язково повертаюся до початої справи навіть тоді, коли мене ніхто не контролює.

12. Сумніви в досягненні успіху часто змушують мене відмовлятися від запланованої справи.

13. Мені часто бракує завзятості для досягнення поставленої мети.

14. Мої плани ніколи не розходяться з моїми здібностями і вміннями.

15. Як правило, будь-які рішення я приймаю, порадившись із кимось.

16. Мені часто буває важко змусити себе зосередитися на будь-якому завданні.

17. Коли я занурений у якусь роботу, мені важко буває переключитися на виконання іншої.

18. Я схильний відмовитися від роботи, яка "не клеїться".

Ключ до опитувальника

"Так" - 1, 5, 11, 14.

" Н і " - 2 , 3,4, 6, 7, 8,9, 10, 12, 13, 15, 16, 17, 18.

Інтерпретація результатів

Якщо відповідь збігається з ключем, то за кожний збіг дається 1 бал.

7 ***балів і менше*** - залежні;

11 балів і більше - автономні;

8-10 балів - невизначені.

Методика діагностує два основні стилі навчальної діяльності: "автономний" і "залежний", а також виділяє третю групу учнів - "невизначених".

"Автономні" виявляють у навчальній діяльності такі риси: наполегливість, цілеспрямованість, розвинутий самоконтроль, впевненість у собі, схильність до самостійного виконання роботи тощо.

Для ***"залежних"*** характерно те, що ці риси в них майже не виявляються, а їхня навчальна діяльність пов'язана в основному з опорою на вказівки з боку педагога, з орієнтацією на поради, підказки.

"Невизначені" - це така група учнів, у яких приблизно однаково виражені особливості, властиві як першому, так і другому стилю.

13.5. Тест "Виявлення домінуючого мотиву навчання" [36]

Вік досліджуваного: **з 12 років.**

Процедура дослідження

Досліджуваним пропонується самостійно виконати завдання за вибором, які різняться за:

· складністю та характером діяльності (творче або репродуктивне);

· практичною або теоретичною спрямованістю пізнавальної діяльності;

· характером виконання завдання (індивідуальне або групове).

Одночасно кожен досліджуваний отримує аркуш, в якому позначає позицію щодо причини вибору того або іншого завдання.

Тестовий матеріал

1. Бажання себе випробувати.
2. Краще дізнатися про свої знання з даного предмета.
3. Інтерес до предмета.
4. Бажання якомога більше дізнатися з даної галузі науки.
5. Корисно, знадобиться в майбутній роботі.
6. Цей предмет і знання з нього необхідні для подальшої освіти.
7. Упевненість в успіху з даного предмета.
8. Легко навчатися.
9. Бажання подолати труднощі.
10. Цікаво спілкуватися з товаришами на уроках з даного предмета.
11. Бажання мати авторитет серед товаришів, оскільки цей предмет престижний у даному колективі.
12. Подобається вчитель.
13. Бажання бути знавцем та освіченою людиною, цікавою для друзів.
14. Бажання бути готовим до самостійного життя.
15. Бажання бути духовно багатим, культурним і корисним для суспільства.
16. Щоб не лаяли батьки, вчителі. Це неприємно.

Обробка та аналіз результатів

Всі названі мотиви навчання (показники) розподіляються за вісьмома основними напрямками, що дозволяє судити про значимість для учня завдань, які він обирає.

Показники	Інтерпретація	Група за мотивацією
5, 14, 15	Самовизначення	I
3, 4	Пізнавальні	II
5, 6	Вузькопрактичні	II
1, 2, 9	Саморозвиток	I
12	Спілкування з учителем	III
10	Спілкування з однолітками	III
13	Самоствердження	I
8, 16	Запобігання неприємностей	III

Аналіз вибраних мотивів дозволить розподілити учнів на три групи.

І група - включає учнів, які сприймають навчання з позиції справжньої необхідності.

ІІ група - включає учнів, для яких спонукальна сила сьогодення і майбутнього однакова.

ІІІгрупа - включає учнів, які сприймають навчання в школі як "тимчасове" життя, що має для них обмежену та вимушену цінність.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Адаптація дітей у 1, 5, 10 класах / [упоряд. Т. Червонна]. – К. : А28 – Шкільний світ, 2008. – 128 с.

2. Алексеев А.А. Поймите меня правильно, или Книга о том, как найти свой стиль мышления, эффективно использовать интеллектуальные ресурсы и обрести взаимопонимание с людьми / А.А. Алексеев, Л.А. Громова. – СПб. : Эконом. шк., 1993. – 352 с.

3. Альманах психологических тестов. – М. : Изд-во "КСП", 1998. – 400 с.

4. Битянова М.Р. Организация психологической работы в школе / М.Р. Битянова. – М. : Совершенство, 1998. – 298 с. – (Практическая психология образования).

5. Блейхер В. Психологическая диагностика интеллекта и личности / В. Блейхер, Л. Бурлачук. – К. : Вища шк., 1978. – 143 с.

6. Бурлачук Л. Психодиагностические методы исследования личности / Л. Бурлачук. – К. : Об-во "Знание" УССР, 1982. – 19 с.

7. Бурлачук Л. Словарь-справочник по психологической диагностике / Л. Бурлачук, С. Морозов. – К. : Наук. думка, 1989. – 200 с.

8. Вачков И.В. Групповые методы в работе школьного психолога : учеб.-метод. пособие / И.В. Вачков. – 2-е изд., доп. – М. : "Ось-89", 2006. – 224 с.

9. Вивчення особистості підлітка / [за ред. М.Т. Дригус]. – К. : Знання, 1994. – 216 с.

10. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К. : Просвіта, 2003. – 416 с.

11. Гамезо В.М. Атлас по психологии / В.М. Гамезо, И.А. Домашненко. – М. : Просвещение, 1986. – 378 с.

12. Заброцький М.М. Основи вікової психології : навч. посіб. / М.М. Заброцький. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2001. – 112 с.

13. Запрошуємо до діалогу: За проектом "Діалог" : навч. посіб. / Н.О. Березіна, О.В. Вінда та ін. – К. : Богдан, 2003. – 128 с.

14. Емоційний розвиток дитини / упоряд. : С. Максименко, К. Максименко, О. Главник. – К. : Мікрос – СВС, 2003. – 112 с. – (Психологічний інструментарій).

15. Энциклопедия психологических тестов. Личность, мотивация, потребность / [под ред. А. Карелина]. – М. : ООО "Издательство АСТ", 1997. – 300 с. – ("Практическая психология для всех").

16. Елисеев О.П. Практикум по психологии личности. – СПб : Питер, 2000. – 560 с.

17. Інтелектуальні здібності дитини /[упоряд. : С. Максименко, К. Максименко, О. Главник]. – К. : Мікрос – СВС, 2003. – 96 с.

18. Изучение интересов и склонностей старшеклассников : метод. пособие Республиканского центра профориентации молодежи. – Тбилиси, 1992. – 112 с.

19. Кацинська Л.Л. Виховний процес в сучасній школі : метод. посіб. / Л.Л. Кацинська. – Рівне : Рівнен. ін-т підвищення кваліфікації педкадрів, 1997. – 158 с.

20. Кирдяшкина Т.А. Методы исследования внимания / Т.А. Кирдяшкина. – Челябинск : ЮУрГУ, 1999. – 72 с.

21. Козубовська І.В. Учителю про психологічне забезпечення навчально-виховного процесу : навч. посіб. / І.В. Козубовська, В.В. Сагарда. – Ужгород : Ужгор. держ. ун-т, 1992. – 106 с.

22. Клімов Г.І. Професійна орієнтація і методика профорієнтаційної роботи (практикум) / Г.І. Клімов, І.О. Седляр, Янцур М.С. – Рівнен. держ. пед. ін-т, 1995. – 180 с.

23. Корольчук М.С. Психодіагностика : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / М.С. Корольчук, В.І. Осьодло. – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2004. – 400 с.

24. Краткий тест творческого мышления. Фигурная форма : пособие для шк. психологов. – М. : ИНТОР, 1995. – 48 с.

25. Кузьма М.І. Основи психодіагностики пізнавального розвитку учнів молодших класів : метод. посіб. / М.І. Кузьма, М.І. Талапканич, В.В. Химинець. – Ужгород, 1994. – 135 с.

26. Кузнецов П.С. Методика измерения социальной адаптации / П.С.Кузнецов // Социология. – 1997. – №9. – С. 146 – 162.

27. Лободин В.Т. Самоанализ и познание внутреннего мира / В.Т. Лободин. – СПб. : ИК "КОМПЕКТ", 1996. – 250 с.

28. Лосева В.К. Рисуем семью: Діагностика семейных отношений / В.К. Лосева. – М. : А.П.О., 1995. – 40 с.

29. Максименко С.Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: Методологія, методи, програми, процедури : навч. посіб. для вищої шк. / С.Д. Максименко. – К. : Наук. думка, 1998. – 226 с.

30. Марінушкіна О.Є. Порадник практичного психолога / О.Є. Марінушкіна, Ю.О. Замазій. – Х. : Основа, 2007. – 240 с.

31. Марищук В.Л. Методики психодиагностики в спорте / В.Л. Марищук, Ю.М. Блудов. – М. : Просвещение, 1984. – 191 с.

32. Овчарова Р.В. Технологии практического психолога в образовании : учеб. пособие для студ. вузов и практ. работников / Р.В. Овчарова. – М. : ТЦ "Сфера", 2000. – 448 с.

33. Пашукова Т.І. Практикум із загальної психології / Т.І. Пашукова, А.І. Допіра, Г.В. Дьяконов. – К. : Т-во "Знання", 2000. – 204 с.

34. Пашнєв Б.К. Психодіагностика обдарованості / Б.К. Пашнєв. – Х. : Основа ; Тріада +, 2007. – 128 с.

35. Психодіагностика / [упоряд. Л. Терлецька, О. Главник]. – К. : Шк. світ, 2002. – 112 с.

36. Психолого-педагогічна діагностика школярів / [упоряд. О.Л. Співак]. – Х. : Ранок – НТ, 2007. – 160 с.

37. Психологические тесты / [Э.Р. Ахмеджанов. Составление, подготовка текста, библиография]. – М., 1996. – 320 с.

Главник, 2004. – 112 с.

46. Сівак С. Скринінг шкільного життя : методика комплексного психодіагностичного вивчення стану навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи / С. Сівак. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2001. – 72 с.

47. Сиротюк А.Л. Коррекция обучения и развития школьников / А.Л. Сиротюк. – М. : Творческий центр "Сфера", 2001. – 80 с.

48. Терищук Н.В. Ігрова залежність у підлітковому віці як форма аддиктивної поведінки / Н.В. Терищук // Практична психологія і соціальна робота. – 2009. – № 3. – С. 22.

49. Терлецька Л. Шкільна психодіагностика / Л. Терлецька. – К. : Ред. заг.- пед. газет, 2003. – 120 с. – ("Бібліотека шкільного світу").

50. Туник Е.Е. Психодиагностика творческого мышления. Креативные тесты / Е.Е Туник. – СПб : Дидактика плюс, 2002. – 44 с.

51. Туріщева Л.В. Настільна книга шкільного психолога : навч.-метод. посіб. для вчителя / Л.В. Туріщева. – Х. : Основа ; "Тріада +", 2008. – 256 с.

52. Уніят С. Вибір професії, або задача з багатьма невідомими / С. Уніят, С. Комінко. – Тернопіль : Підручники і посібники, 1997. – 87 с.

53. Хутка С. Соціальна адаптованість особистості : Концептуальні поняття // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007. – №2.

54. Шавровська Н. Суїцид як соціально-психологічний феномен / Н. Шавровська, О. Гончаренко, І. Мельникова // Психолог. – 2002. – №38-39. – С. 46.

55. Шапарь В.Б. Практическая психология. Инструментарий / В.Б. Шапарь. – Ростов н/Д : Феникс, 2004. – 768 с. – (Серия "Учебники для высшей школы").

56. Янцур М.С. Професійна психодіагностика (практикум) / М.С. Янцур. – Рівне : Рівнен. держ. пед. ін-т, 1995. – 158с.

57. http://www.pandia.ru/393675/.

П 86 **Психологу** для роботи. Діагностичні методики : збірник [Текст] / [уклад.: М.В. Лемак, В.Ю. Петрище]. – Вид. 2-ге, виправл. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. – 616 с. : іл.

ISBN 978-617-531-048-9

У збірнику подано психодіагностичні методики для роботи з підлітками та молоддю. Рекомендовано для практичних психологів, соціальних педагогів та студентів вищих навчальних закладів відповідних спеціальностей.

УДК 159.98
ББК Ю94.92

Методичне видання

ПСИХОЛОГУ ДЛЯ РОБОТИ.
ДІАГНОСТИЧНІ МЕТОДИКИ

Видання друге, виправлене

Укладачі та відповідальні редактори
М.В. Лемак, В.Ю. Петрище
Коректори *Г.І. Тамаровська, Н.В. Кузьма*
Художнє оформлення *О.Є. Гаркуша*
Комп'ютерна верстка *О.Ю. Гаркуша*

Підписано до друку 28.11.2011
Формат 70x100/16. Папір офс.
Гарнітура Times. Друк офс.
Умов. друк. арк. 49,90.
Тираж 2000 прим. Замовлення № 39-11.

Видавництво Олександри Гаркуші
Свідоцтво серія Зт № 23 від 06.09.2005 р.
м. Ужгород, вул. Погорєлова, 4
тел./факс (0312) 66-49-38

Віддруковано у ТОВ "ІВА"
88000 м. Ужгород, вул. Перемоги, 82а

614'

8-к	24-ó	13-м	7-ф	22-б	12-и	5-б
8-х	14-ф	14-р	17-ш	15-д	6-г	3-е
19-к	3-к	18-ч	23-к	16-р	18-х	17-р
21-р	13-а	1-р	22-ш	11-р	23-г	20-д
5-м	10-е	4-ф	25-р	21-ц	2-т	19-ж
12-ж	6-б	16-у	20-м	4-с	10-б	9-а
2-н	7-н	11-л	15-у	9-к	24-н	1-в